ธรรมะเล่มน้อย

ของ

พุทธทาสภิกขุ

คำบรรยายวันเสาร์ ภาคมาฆบูชา ๒๕๒๘
ณ ลานหินโค้ง สวนโมกขพลาราม อำเภอไชยา

ธรรมทานมูลนิธิ
จัดพิมพ์ด้วยดอกผลทุน "ธรรมทานปริวรรตน์"
เป็นการพิมพ์ครั้งที่สอง ของหนังสือชุดธรรมโฆษณ์ หมวดชุมนุมธรรมบรรยาย
หมายเลข ๔๐ ปกิณณกบรรยาย บนพื้นแถบสีน้ำเงิน จำนวนพิมพ์ ๓,๐๐๐ เล่ม
พ.ศ. ๒๕๓๘

(ลิขสิทธิ์ไม่สงวนสำหรับการพิมพ์แจกเป็นธรรมทาน, สงวนเฉพาะการพิมพ์จำหน่าย)

มูลนิธิธรรมทาน ไชยา
จัดพิมพ์

พิมพ์ครั้งแรก	๓๐ กันยายน พ.ศ. ๒๕๒๘	จำนวน ๑,๕๐๐ เล่ม
พิมพ์ครั้งที่สอง	๑๒ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๓๘	จำนวน ๓,๐๐๐ เล่ม

พุทธทาสจักอยู่ไปไม่มีตาย
แม้ร่างกายจะดับไปไม่ฟังเสียง
ร่างกายเป็นร่างกายไปไม่ลำเอียง
นั่นเป็นเพียงสิ่งเปลี่ยนไปในเวลา
พุทธทาสคงอยู่ไปไม่มีตาย
ถึงตีร้ายก็จะอยู่คู่ศาสนา
สมกับมอบกายใจรับใช้มา
ตามบัญชาองค์พระพุทธไม่หยุดเลย

พุทธทาสยังอยู่ไปไม่มีตาย
อยู่รับใช้เพื่อนมนุษย์ไม่หยุดเฉย
ด้วยธรรมโฆษณ์ตามที่วางไว้อย่างเคย
โอ้เพื่อนเอ๋ยมองเห็นไหมอะไรตาย
แม้ฉันตายกายลับไปหมดแล้ว
แต่เสียงสั่งยังแจ้วแว่วหูสหาย
ว่าเคยพลอดกันอย่างไรไม่เสื่อมคลาย
ก็เหมือนฉันไม่ตายกายธรรมยัง

ทำกับฉันอย่างกะฉันนั้นไม่ตาย
ยังอยู่กับท่านทั้งหลายอย่างหนหลัง
มีอะไรมาเชี่ยไค้ให้กันฟัง
เหมือนฉันนั่งร่วมด้วยช่วยชี้แจง
ทำกับฉันอย่างกะฉันไม่ตายเถิด
ย่อมจะเกิดผลสนองหลายแขนง
ทุกวันนัดสนทนาอย่าเลิกแล้ง
ทำให้แจ้งที่สุดได้เลิกตายกัน.

พุทธทาส อินฺทปญฺโญ

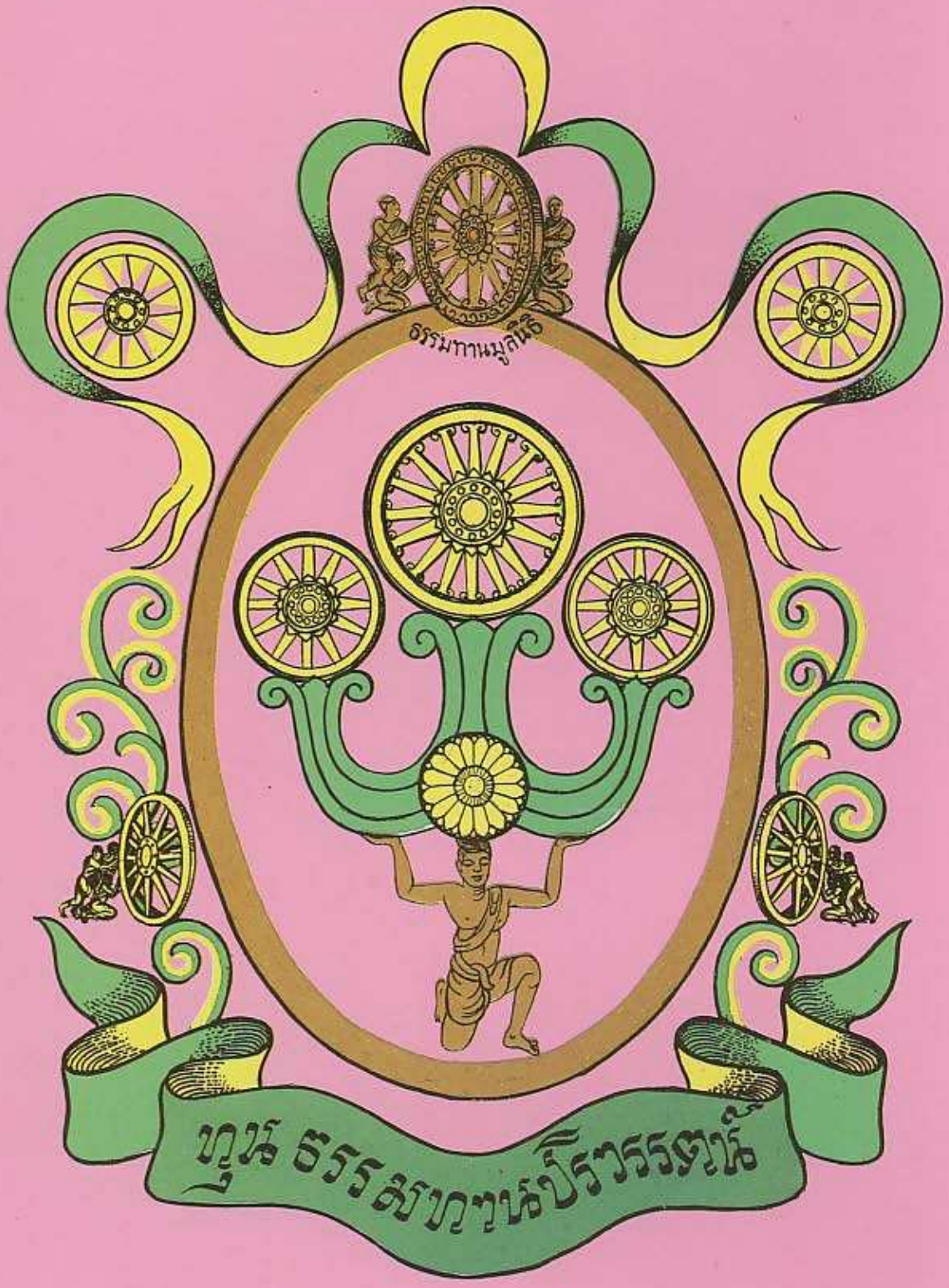
ธรรมทานมูลนิธิ
ทูนธรรมทูนบริวารวรรธนัง

อนุโมทนา

การที่ท่านทานบดี ได้อำนวยความสำเร็จแก่การจัดพิมพ์หนังสือธรรมโฆษณ์เล่มนี้ ขึ้นมาในครั้งนี้นั้น อาตมาขออนุโมทนา ทั้งโดยส่วนตัว และในนามของพุทธบริษัททั้งหลาย, ในฐานะที่เป็นการช่วยให้ธรรมะแพร่หลายไปในโลกมนุษย์ ในยามที่โลกกำลังต้องการธรรมะเป็นอย่างยิ่ง.

องค์การโลก ยังไม่สามารถตั้งอยู่ในฐานะผู้พิทักษ์สันติภาพของโลกได้ แต่กลายเป็นเวทีที่ยื้อแย่งนิกนิวยเอาความได้เปรียบแก่กันและกันเสียมากกว่า. ศาสนาเหลืออยู่เป็นที่พึ่งด่านสุดท้ายที่จะเป็นความหวัง หรือที่พึ่งของโลก, แต่ก็ยังไม่เป็นที่เข้าใจกัน อย่างเพียงพอ; ยังจะต้องทำความเข้าใจกัน และประสานงานกันอีกมาก. กิจกรรมธรรมโฆษณ์ มีความมุ่งหมายส่วนลึก เพื่อแก้ปัญหาส่วนนี้.

ทุกศาสนา ล้วนแต่มีธรรมะเป็นเนื้อใน ซึ่งเท้าสามารถนำออกมาใช้ได้ ก็จะแก้ไขวิกฤตกาลของโลกได้. การทำให้โลกมีศาสนา เป็นสิ่งจำเป็นอย่างยิ่งแห่งยุคปัจจุบัน. ศาสนิกของแต่ละศาสนา จะต้องเข้าถึงแก่นแท้ แห่งศาสนาของตนๆ

จึงจะร่วมมือกันช่วยโลกได้. กิจกรรมธรรมโฆษณ์ กำลังดำเนินไป เพื่อวัตถุประสงค์ ดังกล่าวนี้.

สิ่งที่ต้องระมัดระวัง ตั้งข้อสังเกตเป็นพิเศษอย่างหนึ่ง ก็คือ เรากำลังทำกันได้แต่เพียง "รู้" ธรรมะ; แต่ "ไม่มี" ธรรมะ, ยังไม่มีธรรมะใช้ในการแก้ปัญหานั้นๆ อย่างเพียงพอ. เราไม่บังคับตัวเอง ให้มีธรรมะอย่างที่เราได้เรียนรู้, เรายังไม่ละอาย ในการที่เราไม่มีธรรมะ, เรายังไม่กลัวอันตรายอันเกิดขึ้นจากการที่เราไม่มีธรรมะ; การสอนและการเรียนธรรมะ ยังเป็นสิ่งที่มีผลไม่คุ้มทุน. กิจกรรมธรรมโฆษณ์ จึงมุ่งไปในทางการกระทำให้ มี ธรรมะ ยิ่งกว่าที่จะเพียงแต่ให้ รู้ ธรรมะเท่านั้น.

การศึกษาระบบ "สุนัขหางหาย" แห่งโลกยุคปัจจุบันนั้น นอกจากไม่สอนธรรมะ, มัวสอนแต่หนังสือ กับวิชาชีพ แล้ว ยังสอนไปในทางไม่ให้บังคับตัวเอง ด้วย โดยการถือว่าเป็นการเสียอิสรภาพและผิดหลักจิตวิทยา; ผลโลกยุคปัจจุบัน จึงอยู่ในฐานะ ที่ยาก ที่จะมีธรรมะ มากยิ่งขึ้นทุกที เพราะหลงมีรสนิยม แห่งการตามใจตัวเอง อันเป็นข้าศึกต่อธรรมะ. คนในยุคปัจจุบัน บูชาความอร่อย ทาง ตา-หู-จมูก-ลิ้น-กาย-ใจ แทนการบูชาพระเจ้า, ทั้งคนแก่และเด็ก, ทั้งศิษย์และอาจารย์,

มีความเห็นตรงกันในข้อนี้; จึงเป็นการยาก ที่ใครๆ จะมาคัดง้าง ให้หันไปบูชาธรรมะ แทนการบูชาอายตนะ ที่มีไว้เพื่อกามารมณ์! จิตแห่งกามาวจรภูมิ กำลังครองโลก, โลกจึงอัดแออยู่ด้วยเหยื่อแห่งกามารมณ์ และวิธีการณ์บริโภคกามารมณ์ อย่างวิปริตวิตถารชนิดที่ไม่เคยมีมาก่อน; กิจกรรมธรรมโฆษณ์ จึงตกอยู่ในลักษณะ เหมือนกลิ้งครกขึ้นภูเขา หรือถึงกับ จูงช้างลอดรูเข็มเอาทีเดียว, แต่พวกเราก็ยังทอดทิ้งภารธุระอันนี้ไม่ได้ อยู่นั่นเอง.

ผู้ที่ให้ความร่วมมือ แก่กิจกรรมนี้ มากน้อยเพียงไร ก็ย่อมตั้งอยู่ในฐานะ เป็นผู้มีพระคุณแก่พวกเรา อย่างใหญ่หลวง อยู่นั่นเอง. อาตมาขอแสดงความขอบคุณ อนุโมทนาและอำนวยพรแทน ในนามของบรรดาผู้มองเห็นประโยชน์คุณแห่งกิจกรรมธรรมโฆษณ์นี้ ทุกถ้วนหน้า.

ขอให้ท่านผู้เป็นทานบดี พร้อมทั้งปวงญาติ จงได้รับผลกุศลแห่งกิจกรรมธรรมทานนี้ โดยทั่วกัน ทั้งในกาลอันเป็นปัจจุบัน และสัมปรายิก; ประสบสันติสุขยิ่งๆ ขึ้นไป อยู่ทุกทิพาราตรีกาล เทอญ ฯ

โมกพลาราม ไชยา

พุทธทาส อินฺทปญฺโญ

อนุโมทนา.*

ข้าพเจ้า ขออนุโมทนา ในการที่คณะกรรมการแห่งธรรมทาน-มูลนิธิ และผู้หวังดีอื่นๆ ได้มีความคิดลงร่วมมือกันจัดตั้งทุนที่มีชื่อว่า "ทุนธรรมทานปริวรรตน์" นี้ขึ้น เพื่อสนับสนุนการจัดพิมพ์หนังสือชุดธรรมโฆษณ์ เพิ่มขึ้นอีกวิธีหนึ่ง. ทุนนี้แม้จะมีชื่อที่ตั้งดูแล้ว แปลกไปจากชื่อทุนต่างๆ ที่ได้มีผู้ตั้งขึ้นไว้ ตามชื่อบุคคล หรือชื่อสกุลนั้นๆ ก็ตาม, แต่งาน และผลงานที่ทำนั้น มีอยู่ในลักษณะเดียวกันโดยแท้.

ทุนนี้ คงจะมีประโยชน์เป็นอย่างมาก ในการช่วยให้บุคคลมีบรรยากาศธรรม หรือข้อธรรมต่างๆ ในพระพุทธศาสนา ที่ควรจัดพิมพ์โดยกว้างขวางเผยแพร่ ได้มีโอกาสถูกนำมาเผยแพร่มากขึ้น และโดยเร็วยิ่งขึ้น เป็นแน่นอน. อีกทางหนึ่ง ก็เป็นโอกาสให้ผู้ประสงค์บุญกุศลรายย่อยๆ แต่มีความประสงค์มุ่งหมายให้ได้ใช้ไปในกิจการณ์ธรรมทานที่ต้องใช้ทุนมาก โดยตรง, จะได้รับความพอใจ สมเจตนา. และอีกทางหนึ่งนั้น เป็นการสดวกแก่การดำเนินกิจการณ์ของมูลนิธินั่นเอง ในการรวบรวมเงินที่ได้รับมา จากการตำหน่ายหนังสือบางส่วนของบางเรื่อง มารวมไว้ในทุนนี้ เพื่อการพิมพ์หนังสือเรื่องใหม่ๆ ต่อไป. ดังนั้น การปริวรรตน์ในที่นี้ จึงมิใช่ปริวรรตุแต่ทุน หากแต่เป็นการปริวรรตน์ของธรรม ที่เผยแพร่นั่นด้วย ซึ่งควรจะปริวรรตไปรอบๆ โลก เหมือนสมัยนี้.

โลกสมัยนี้ ที่สิ้นบุญธรรม โดยเฉพาะในชั้นศีลธรรม ด้วยเหตุต่างๆ กัน; ซึ่งเกิดการระส่ำระสาย, แล้วก็แก้ไขวิกฤตการณ์ทั้งหลายไม่ได้ : พูดกันไม่รู้เรื่องทั้งภายในชาติ และระหว่างชาติ. รัฐบาลต่างๆ ในโลกที่ตั้งขึ้นมา แก้ไขปัญหาแห่งประเทศนั้นๆ ไม่ได้ และทุกรัฐบาล, แม้จะเป็นรัฐบาลที่เรียกกันว่าดี ก็ยังมีอาการเหมือนกับกุศลไปสลับกันหน้ากันขึ้นมาเรื่อยๆ ในระดับเท่านั้นเอง, ไปตามหนึ่งๆ. เราจะต้องรอกันไปสักกี่ทศวรรษ ศตวรรษ

---

* อนุโมทนาเมื่อพิมพ์ครั้งแรก.

จะถึงสมัยที่ทุกคนเข้าใจกันขึ้นมา ตรงกันหมด ว่าเราจักต้องมี ประชาชน หรือประชาชาวโลก ที่ประกอบอยู่ด้วยศีลธรรม, ที่เป็นอยู่โดยธรรม, ที่ช่วยเหลือกันโดยธรรม, ให้สมกับที่ว่า "สัตว์ทั้งหลาย เป็นเพื่อนทุกข์เกิดแก่เจ็บตาย ด้วยกันทั้งหมดทั้งสิ้น!" มิใช่เกิดมาเพื่อเอารัดเอาเปรียบกันและกันได้ โดยวิธีเสรีประชาธิปไตย นั้นเลย. สมัยนั้นแหละ การผลัดกันเป็นรัฐบาล ในลักษณะแห่งการจับปูใส่กะด้ง คราวหนึ่งๆ เช่นนั้น ก็จะหมดไปจากโลกเอง.

ข้าพเจ้า มีความเห็นว่า ธรรมทานปริวรรตน์ ที่เป็นไปอย่างทั่วถึงในหมู่มนุษย์ เท่านั้น ที่จะช่วยให้แต่ละคน ทำความเข้าใจตัวเอง และเข้าใจผู้อื่น แล้วเข้าใจโลกส่วนรวมทั้งหมดได้ในที่สุด, อันจะช่วยให้ทุกคน มีพระเจ้าอยู่ในตน, มีศาสนามีธรรมะอยู่ในใจ กระทั่งมีศีลธรรมอยู่ทั่วไป ที่กายและวาจา อย่างที่จะสร้างปัญหาส่วนตัว หรือส่วนสังคมขึ้นมา ไม่ได้เลย, และสามารถแก้ปัญหาต่างๆ อย่างที่กำลังเผชิญกันอยู่ในเวลานี้ ได้อย่างพร้อมเพรียงกัน เหมือนว่าเล่น, ไม่ว่าแผ่นดินโลกนี้ หรือธรรมชาติใดๆ มันจะฝันผวนไปในลักษณะอย่างไร.

โลกกำลังหลงถือลัทธิ ที่แยกธรรมหรือศาสนา ออกจากการศึกษาทั่วไป, แยกวัดออกจากโรงเรียน, แยกครูออกจากความเป็นปูชนียบุคคล หรือแม้แต่ความเป็นอุบาสก : มีแต่การศึกษาที่ทำให้เฉลียวฉลาดอย่างเดียว ไม่รู้จักทำให้มีศีลธรรมกันเลย ซ้ำยังเกลียดกลัวศาสนา ว่าจะทำให้ครึคระล้าสมัย เสียเปรียบคนพวกอื่น; หรือถึงกับประกาศตนเป็นข้าศึกต่อธรรม ว่าคอยห้ามกัน มิให้ลุ่มหลงความศุข ทางเนื้อหนัง ซึ่งที่แท้นั้นเป็นทางมาแห่งคอรัปชั่น ทุกๆประการ; จึงพากันต้านทาน ทุกวิถีทาง ในเมื่อมีการกล่าวถึงการปฏิบัติศีลธรรม. ทุกคน มุ่งหน้าแต่จะกอบโกยปัจจัยแห่งความศุขทางวัตถุอย่างเดียว; ระดมการสอนกันว่า ไม่มีสิ่งอื่นใด นอกจากความสมบูรณ์ทางวัตถุเท่านั้น ที่เป็นความดีสุดยอด ของมนุษย์! แต่แล้วในที่สุด เราก็ลองพิจารณากันดูเองว่า ผลที่กำลังได้รับนั้น ทำให้โลกนี้เป็นโลก

ของอะไร ? หรือ เต็มไปด้วยมนุษย์ชนิดใด ยิ่งขึ้นทุกที่ ? มี
สิ่งใดบ้าง ที่จะทำให้ มนุษย์รู้เรื่อง หรือทำตามเข้าใจกันได้ ? ร่วมมือกันได้ ในการแก้ไขปัญหาต่างๆ อันที่สุดจะกลายเป็นของตาย ประจำโลกไปในที่สุด.

โลก ที่ยังบูชาเศรษฐกิจและการเมือง โดยเหลียวแลศีลธรรม โดยที่ลืมไปว่า ถ้าขาดศีลธรรมแล้ว เศรษฐกิจและการเมือง นั่นแหละ คือเครื่องทำลายโลก; อึ่งเต่งเท่าไร ยิ่งทำลายโลก เรือรบนั้น และทำลายชีวิตราษฎร ก็คือส่วนสำคัญของคติของมนุษย์ ตามเป็นมนุษย์ นั่นเอง.

ทางออกหลังเข้าอุโมงค์ โปรดให้โลกที่ประกอบอยู่ด้วยศีล — ธรรม เท่านั้น ที่จะทำให้โลก กลับมีโชคดี เป็นโลกของพระเจ้า ที่สร้างมา สำหรับให้มนุษย์ อยู่กันโดยสงบสุข, แทนที่จะอยู่กันในสภาพที่ถูกพระเจ้าสาปแช่ง หรืออยู่ในโลกอุโมงค์ โปรดลองดูบ้าง เช่น มี ธรรมทานปรัชญาธรรมทาน เป็นสิ่งหนึ่ง ที่จะช่วยให้โลก ออกจากอุโมงค์ กลับมีศีลธรรม และแก้ปัญหาต่างๆ อันเป็นอุปกรณ์ของมนุษย์สมัยนี้ได้; ดังนั้น สิ่งใด สามารถทำให้ ธรรมทานปรัชญาธรรมทาน เป็นไปได้ ข้าพเจ้าก็รู้สึกพอใจ และอนุโมทนา; และหลังว่า ทานปรัชญาธรรมทานนั้น จักเป็นไปได้ ทั้ง ทุน อันเป็นปัจจัย, และทั้ง ชีวิต อันเป็นเครื่องกระทำโลกให้มีสันติ, มีผาสุก เป็นความสงบสุข ของโลกทุกประการ.

พุทธทาส อินฺทปญฺโญ

ไชยา สุราษฎร์, โดย
๒๖ พฤษภาคม ๒๙

แถลงการณ์ของคณะธรรมทาน

หนังสือธรรมโฆษณ์ ของพุทธทาส ได้พิมพ์เผยแพร่มาตามลำดับ ด้วยการ "เอากุศลเป็นกำไร" หรือในราคาที่เอากุศลเป็นกำไร ตั้งแต่ต้นจนถึงปัจจุบัน (พ.ศ. ๒๕๓๗) มีจำนวน ๖๑ เล่ม. งานโฆษณาประกาศพุทธธรรมของพุทธทาสภิกขุ ที่ท่านได้ดำเนินมา มีทั้งที่เป็นงานแปล งานเขียน งานสาธิต งานเกี่ยวกับภาพวาด-แกะสลัก งานสาธารณประโยชน์ งานอบรม-เทศนา-ตอบปัญหา-อภิปราย งานบรรยาย-ปาฐกถา ซึ่งมีทั้งในสถานที่ต่างๆ และประจำสำนัก. เหล่านี้เป็นต้น. งานเหล่านี้ ส่วนที่บันทึกไว้ในสื้นลวดเทป ในม้วนเทป REEL มีจำนวนมาก ได้มีผู้ทำเป็นวีดีโอเทปไว้ก็มี. และผลงานเหล่านี้บางส่วนได้นำมาทำเป็นหนังสือชุดปกดำ เรียกชื่อว่า หนังสือชุดธรรมโฆษณ์ของพุทธทาส เล่มขนาดใหญ่ มี ๕๐๐ หน้าโดยประมาณ ปกแข็งสีดำลายทอง (ดังกล่าวข้างต้น) ที่ทำเป็นม้วนเทป CASSETTE เป็นต้น ก็มี.

ผลงานเผยแพร่ชุดธรรมโฆษณ์ของพุทธทาส ส่วนมากถอดมาจากเทปบันทึกเสียง (ที่ยังมิได้ถอดมาทำเป็นหนังสือยังมีอีกมาก) ได้มีผู้มีจิตศรัทธาเป็นทานบดีบริจาคทรัพย์พิมพ์ขึ้นไว้ในพุทธศาสนา เนื่องในโอกาสต่างๆก็มี ตั้งเป็นกองทุนไว้ที่สวนอุศมมูลนิธิและธรรมทานมูลนิธิเพื่อการนี้ก็มี ซึ่งมูลนิธิทั้งสองนี้ได้ดำเนินการให้เป็นไปตามวัตถุประสงค์ของเจ้าภาพนั้นๆตลอดมา: คณะศิษย์ผู้จัดทำหนังสือได้พยายามจัดทำด้วยอุตสาหะวิริยะอันใหญ่หลวงจริงจังมาตลอด ควรแก่การอนุโมทนายิ่ง.

เนื่องจากท่านพุทธทาสท่านกล่าวว่า "พุทธทาสจักไม่ตาย จะคงอยู่คู่ศาสนา รับใช้เพื่อนมนุษย์ตลอดไป" พร้อมกับบอกวิธีที่ทำให้ไม่ตายไว้ด้วย (ดังคำกลอนของท่านที่มีบันทึกเสียงท่านพูดเองอยู่ในเทป ซึ่งได้นำมาใส่ไว้ใต้รูปท่าน ตอนต้นเล่มหนังสือนี้) และท่านถือว่าหนังสือธรรมโฆษณ์ ธรรมบรรยาย เทศนาปาฐกถาฯ เป็นเสมือนตัวแทนท่าน กายธรรม ที่จะอยู่รับใช้เพื่อนมนุษย์ตลอดไป สมกับที่ท่านรับใช้พระพุทธองค์ตลอดมา หนังสือธรรมโฆษณ์บางเล่มได้มีการพิมพ์มาหลายครั้ง อาจจะมีผิดพลาดขาดตกบกพร่องจากที่ท่านพูดท่านประสงค์มุ่งหมายไปบ้าง ทั้งที่คณะศิษย์ผู้จัดทำได้พยายามทำอย่างเต็มสามารถแล้วก็ตาม ในการพิมพ์ครั้งนี้ ก่อนส่งพิมพ์ทางเจ้าหน้าที่แผนกหนังสือ ได้เอาหนังสือธรรมโฆษณ์ที่จะใช้เป็นต้นฉบับมาตรวจสอบเทียบกับเทปที่ท่านพุทธทาสพูดไว้อีกหลายครั้ง เพื่อให้เป็นหนังสือที่ถูกตรงเต็มตามประสงค์ที่ท่านพูดแสดงและมุ่งหมาย ตรงที่ใดมีไม่ตรงกับเทปก็ได้ทำเป็น**บันทึกท้ายเล่ม** ไว้ที่ท้ายเล่มหนังสือนี้ ให้รู้ว่าตรงนั้นตามเทปบันทึกไว้ว่าอย่างไร โดยจะไม่แก้ไขลงในหนังสือต้นฉบับที่ใช้พิมพ์ หนังสือเล่มนี้จึงเหมือนต้นฉบับเดิม. ถ้าท่านอ่านข้อความในหนังสืออยู่ เกิดสงสัยว่าตรงนี้จะถูก

หรือผิด อยากทราบว่าท่านพูดจริงไว้อย่างไร ก็ขอได้เปิดไปดูที่ **บันทึกท้ายเล่ม** เทียบเคียงดูตรงในช่องที่ว่าด้วย ***ถ้อยคำในเทป*** โดยเทียบเลขหน้า-บรรทัด-คำในหนังสือให้ตรงกัน. ถ้าเห็นว่ามีบันทึกไว้อย่างไร ก็ให้ทราบว่าท่านได้พูด-มุ่งหมายไว้อย่างบันทึกนั้น: แต่ถ้าไม่พบว่ามีบันทึกไว้ก็ขอได้ทราบว่าท่านได้พูดไว้ตรงตามที่มีในหนังสือนั้น. หรือถ้าเป็นไปได้ ก่อนอ่านท่านจะเขียนเฉพาะข้อความที่อยู่ในช่อง ***ถ้อยคำในเทป*** ลงที่หน้านั้นๆๆเสียก่อน แล้วจึงอ่าน ก็จะเป็นการสะดวกดี (จะช่วยให้ไม่ต้องสงสัยว่าท่านพูดไว้อย่างไร): และจะได้ชื่อว่าผู้อ่านได้อ่านข้อความในหนังสือตรงตามเทปตรงตามประสงค์ที่ท่านมุ่งหมายไว้สมบูรณ์ทุกประการขึ้นไปอีก. ทั้งนี้เพราะผู้ทำต้นฉบับเพื่อการพิมพ์เดิมและผู้สอบทานเทปได้ทำการสอบทานกับเทปที่ท่านพูดไว้หลายครั้งดังกล่าว (แต่ถ้ามีม้วนเทปของเรื่องนั้นๆฟังประกอบด้วยก็ยิ่งดี).

ถ้าท่านผู้อ่านได้อ่าน (หรือฟัง) ด้วยสติสัมปชัญญะ พินิจพิจารณาเทียบเคียงดูตามเหตุผลข้อเท็จจริง แห่งข้อความนั้นๆด้วยดี ปฏิบัติตาม ***และ***สามารถปฏิบัติตามจนทำให้แจ้งที่สุดได้ มองเห็นอยู่ประจักษ์ชัดแก่ใจ ก็นับว่าเป็นเหมือนกับได้กำลังอยู่กับท่าน ฟังเสียงสั่งเสียงพลอด คำชี้แจง สนทนากับท่านฯ ***และ*** ไม่ตายเหมือนท่านโดยแท้ เพราะการกระทำได้ดังนั้น เป็นการสอดคล้องกับนัยแห่งคำกลอนใต้รูปท่านข้างต้น.

อนึ่ง ในบันทึกท้ายเล่ม ผู้สอบทานเทปต้นฉบับ ได้เสนอความเห็นเป็นหมายเหตุไว้ ในช่องหมายเหตุฯ ที่หน้า-บรรทัดนั้นๆ (เฉพาะแห่ง บางแห่ง) ไว้ด้วย เช่นว่า คำนั้นตามในหนังสือกับเทปคำไหนควร หรือต่างกันอย่างไร เป็นต้น ซึ่งอาจจะอำนวยความสะดวกแก่ผู้อ่านได้บ้าง. ขอผู้อ่านได้ใคร่ครวญพิจารณาดูประกอบอีกครั้ง. ขอบอกกล่าวอีกอย่างว่า ท่านผู้อ่านได้เปิดไปเห็นข้อความในบันทึกท้ายเล่มแล้ว เห็นว่ามีมากตั้งหลายหน้า (บางเล่มน้อย) อาจคิดว่าทำไมหนังสือจึงไม่ตรงกับเทปที่ท่านพูดมากขนาดนั้น. ขอชี้แจงว่า เนื่องจากหนังสือแต่ละเล่มของท่านพุทธทาส ประสงค์จะให้ตรงตามที่ท่านพูดไว้และถูกตามต้องการของท่านให้มากที่สุด ตามที่ผู้สอบเทปบอกว่าได้ฟังมาจากท่านว่าท่านประสงค์จะให้หนังสือท่านเป็นสำนวนพูดท่านโดยเฉพาะ ไม่ประสงค์ให้เป็นอื่น เว้นแต่ท่านจะทำเอง ผู้สอบเทปจึงสนองประสงค์ท่าน คำใดที่เห็นว่าไม่ตรงกับท่านพูดจึงบันทึกบอกไว้เป็นส่วนมาก จึงทำให้ดูมาก อีกอย่างน่าเห็นใจผู้ถอดข้อความจากเทปมาทำต้นฉบับ ผู้สอบทานต้นฉบับนั้น และผู้ทำต้นฉบับที่ต้องจัดวรรคตอน ย่อหน้า ทำเครื่องหมาย ตั้งหัวข้อกลางหน้า เป็นต้น เพราะว่าเสียงในเทปมีฟังไม่ค่อยชัดบ้างเป็นงานละเอียดลึกซึ้งทำได้ยากบ้าง. แต่อย่างไรก็ดีส่วนที่ข้อความในเทปกับในหนังสือ แม้จะต่างกันโดยคำพูดแต่มีความหมายเหมือนกัน หรือไปกันได้ก็มีอยู่ไม่น้อย ผู้อ่านนอกจากสงสัยข้อความในหนังสือเปิดสอบดูในบันทึกท้ายเล่มแล้ว. ถ้าประสงค์จะเขียนคำในช่อง *ถ้อยคำในเทป/* ลงในเล่มหนังสือ ขอได้

ใคร่ครวญดูเองว่าจะนำเขียนลงหมดทุกคำดี หรือคำใดเห็นว่าไม่ต้องเขียนลงจะเขียนลงแต่คำสำคัญๆที่ต้องแก้ ก็สุดแต่พิจารณาด้วยโยนิโสมนสิการเองเถิด. แต่ถ้าต้องการอ่านข้อความที่ตรงเหมือนท่านพูดไว้ทุกตัวอักษร ก็ควรเขียนคำในช่อง *ถ้อยคำในเทป/* ลงในเล่มหนังสือให้หมดทุกคำ.

การอ่าน (หรือฟัง) ด้วยดี หลายหน ย่อมเกิดประโยชน์อย่างมาก เช่น ช่วยให้มีความรู้ความเข้าใจ เห็นแจ่มแจ้งละเอียดเพิ่มขึ้นๆ ในแต่ละครั้งที่อ่านหรือฟัง. ผู้อ่านอ่านแล้วไม่เข้าใจตอนไหน ขอได้พยายามอ่านซ้ำไปมาหลายๆเที่ยว พร้อมกับพิจารณาใคร่ครวญตามไปด้วย ให้รู้ว่ามีความหมายอย่างไร นำไปปฏิบัติอย่างไร เทียบกับความจริงที่มีอยู่จริงในชีวิตของตน ของผู้อื่น หรือแม้สังคมเป็นต้น ส่วนที่เป็นข้อปฏิบัติก็ปฏิบัติตามไปด้วย เพราะถ้อยคำที่ท่านนำมาพูดบรรยายนั้นๆ ล้วนแต่เป็นความจริงที่มีอยู่จริง เป็นอยู่จริง ก่อให้เกิดประโยชน์เกื้อกูลสันติสุขทั้งนั้น ในแง่พื้นๆทั่วไป เข้าใจมองเห็นได้ง่ายบ้าง ในแง่ลึกซึ้งบ้าง. การอ่านศึกษาด้วยวิธีดังกล่าว ย่อมให้เกิดความรู้เข้าใจเห็นแจ่มแจ้งแทงตลอดเพิ่มขึ้นๆได้โดยแท้. สำหรับท่านผู้อ่านที่เข้าถึงสัจจธรรมหรือกฎของธรรมชาติที่เรียกว่า บรรลุธรรมแล้ว [ไม่ว่าจะบรรลุถึงที่สุดหรือยังไม่ถึงที่สุดก็ตาม (คือทั้งผู้ลุถึงที่สุดและผู้ยังไม่ลุถึงที่สุด)] ก็จะวินิจฉัยเข้าใจมองเห็นประจักษ์ในสัจจธรรมกฎธรรมชาติเป็นต้นที่ท่านนำมาพูดบรรยายนั้นได้อย่างง่ายดาย อ่านเข้าใจง่าย มองเห็นชัดได้ทุกแห่งทุกตอนโดยถ่ายเดียวอย่างไม่มีข้อสงสัยในพระธรรม: ทั้งนี้เป็นผลมาจากการที่ท่านได้เข้าถึงเป็นอันเดียวกันกับสัจจธรรมนั้นๆแล้ว (:ส่วนที่ควรกำหนดรู้ก็ได้กำหนดรู้ได้, ส่วนที่ควรละก็ได้ละได้, ส่วนที่ควรลุถึงทำให้แจ้งก็ได้ลุถึงทำให้แจ้งได้, และส่วนที่ควรเจริญอบรมทำให้เกิดมีก็ได้เจริญอบรมทำให้เกิดมีได้.) นั่นเอง จึงเป็นการง่ายที่จะมองเห็นชัดแจ้งธรรมในที่ทั้งปวง อย่างละเอียดลึกซึ้งกว้างขวาง มีความมั่นใจบริสุทธิ์ ไม่มีความลังเลสงสัยในธรรม, เป็นต้น.

คำปรารภ*

ธรรมโฆษณ์ฉบับชื่อ ธรรมะเล่มน้อย นี้ เป็นคำบรรยายของท่านอาจารย์พุทธทาสภิกขุ บรรยายประจำวันเสาร์ภาคมาฆบูชา ระหว่างวันเสาร์ที่ ๑ มกราคม ถึง ๒๖ มีนาคม ๒๕๒๖ รวม ๑๒ ครั้ง ที่ลานหินโค้ง สวนโมกขพลาราม อำเภอไชยา จัดพิมพ์ด้วยเงินธรรมทานปริวรรตน์ที่ตั้งไว้ทางสวนอุศมมูลนิธิ ร่วมกับเงินบริจาคจำนวนหนึ่ง ซึ่งคุณพิไลวัน สินธุโสภณ ส่งถวายท่านอาจารย์ ในโอกาสบำเพ็ญกุศลทำบุญวันมรณะ ให้แก่ พลเรือตรีชลี สินธุโสภณ กับคุณหญิงเพื่อน สินธุโสภณ ผู้เป็นบิดามารดา. ท่านอาจารย์ได้มอบเงินการกุศลนี้ ให้สวนอุศมมูลนิธิ จัดพิมพ์หนังสือเรื่องใดเรื่องหนึ่ง เป็นอนุสรณ์เปตพลีแด่ท่านผู้วายชนม์.

โดยอาศัยเหตุที่ท่านทั้งสองดังกล่าว ได้เคยเมตตาเอื้อเฟื้อ เป็นอุปัฏฐากแก่สวนโมกขพลารามมานานตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๐๔—๒๕๒๖ ตลอดอายุขัยของท่าน. สวนอุศมมูลนิธิ กำลังจัดงานพิมพ์ธรรมโฆษณ์ฉบับธรรมะเล่มน้อยอยู่ จึงพิจารณาเห็นสมควรนำเงินบริจาคส่วนนี้สมทบใช้จ่ายเป็นการกุศล ร่วมกับสวนอุศม ฯ ในงานสร้างหนังสือธรรมะอันเป็นพุทธศาสตร์ขึ้นไว้ในพระพุทธศาสนา.

ธรรมโฆษณ์เล่มนี้ ท่านอาจารย์บรรยายมุ่งหมายให้เป็นธรรมะเล่มน้อยเล่มเดียวจบ คือได้สรุปรวมหลักการศึกษาพุทธธรรมไว้อย่างรวบรัด ทั้งปริยัติ ปฏิบัติ ปฏิเวธ. ท่านผู้ใช้หนังสือนี้ จะได้รับประโยชน์ สะดวกในการศึกษาค้นคว้าต่อไป

สวนอุศมมูลนิธิ

๓๑ กรกฎาคม ๒๕๒๘

---

* คำปรารภ เมื่อพิมพ์ครั้งแรก.

สารบาญ

ธรรมะเล่มน้อย

	หน้า
๑. ภาวะธรรมดาแห่งชีวิตมนุษย์	๑
๒. จิตตภาวนาคือชีวิตพัฒนา	๓๔
๓. ผลของจิตตภาวนาคือ มรรค ผล นิพพาน	๗๔
๔. ผลของจิตตภาวนาคือ มรรค ผล นิพพาน (ต่อ)	๑๐๐
๕. จิตตภาวนาในแง่ของไสยศาสตร์	๑๓๐
๖. แนวสังเขปทั่ว ๆ ไปของการพัฒนา	๑๖๖
๗. มองดูปริทัศน์แห่งชีวิตในทุกแง่ทุกมุม	๑๙๙
๘. พฤกษาแห่งชีวิตชนิดสมบูรณ์แบบ	๒๓๕
๙. อะไร ๆ ในชีวิต สักแต่ว่าเป็นเรื่องของจิตสิ่งเดียว	๒๖๙
๑๐. อะไร ๆ ก็เป็นสักแต่ว่าธาตุ	๓๑๒
๑๑. สังขารและวิสังขาร	๓๓๙
๑๒. สรุปความธรรมะเล่มน้อย	๓๗๒

โปรดดูสารบาญละเอียดในหน้าต่อไป

สารบาญละเอียด

ธรรมะเล่มน้อย

๑. ภาวะธรรมดาแห่งชีวิตมนุษย์.

การบรรยายชุดนี้ แต่ละครั้งครบทุกเรื่องที่ควรมี — — — — ๑
เรื่องแรกนี้จะให้เข้าใจธรรมชาติของชีวิตเพื่อพัฒนาตามทางธรรมะ — — ๒
มนุษย์มีปัญหาเรื่องตัวกู—ของกู, หมดปัญหานี้ก็หมดทุกข์ — — — ๓
แต่มีปัญหาที่จะจูงคนให้หมดปัญหาได้ยาก จึงคิดพูดเรื่องนี้ — — — ๔
ธรรมชาติแห่งชีวิตมนุษย์ตามธรรมดามีหลายประเด็น :—
ข้อที่ ๑ ชีวิตมีหลายแบบตามเหตุปัจจัย — — — — ๕
เราจะเลือกเอาที่ดีที่สุดได้ ถ้ารู้จักเลือกที่ต้องการ — — — — ๖
อาจทำชีวิตไม่มีทุกข์เลยก็ได้ เมื่อเห็น "เป็นเช่นนั้นเอง" — — — — ๗
ต้องรู้จักปรับปรุงจิตใจ, ศึกษาธรรมะให้พอ, ทำอะไรให้เป็นศิลป — — ๘
ต้องฉลาดพอ, สร้างความพอใจขึ้นมาให้ได้ในงานทุกชนิดที่ไม่เป็นอกุศล — ๙
อย่าต้องเสียใจว่าอับโชค ฯลฯ, อยู่แต่พอดี, สงบ, จะสุขทุกอิริยาบถ — — ๑๐
ข้อที่ ๒ รู้จักธรรมชาติของชีวิต คือปัญหาอยู่ที่ ตา หู จมูก ลิ้น กายใจ ๑๑
ตัวปัญหาอยู่ที่ผัสสะ, อายตนะเป็นบ่อเกิดของทุกสิ่ง — — — — ๑๒
ความทุกข์อยู่ที่ทำผิดทาง ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ, ต้องศึกษาเรื่องนี้ — — ๑๓
อายตนะภายในสัมผัสกับภายนอก เป็นฐานของทุกเรื่องในชีวิต — — — ๑๔
เมื่อสัมผัสแล้วจิตใจโง่จึงเกิดปัญหานานาชนิด, ต้องสนใจเรื่องนี้ — — ๑๕
ข้อที่ ๓ เรามีร่างกายและจิตใจได้ โดยไม่ต้องมีตัวตน — — ๑๖
กายกับใจทำหน้าที่ปรุงแต่งตามธรรมชาติเปลี่ยนแปลงเรื่อย — — — ๑๗
กายกับใจมีอยู่โดยไม่ต้องมีอัตตา, อบรมดีขึ้นพัฒนาตัวเองได้ — — — ๑๘

ข้อที่ ๔ รู้เรื่องธรรมชาติของจิต ซึ่งเป็นธาตุประภัสสร — ๑๙
โดยเนื้อแท้จิตไม่มีกิเลส แต่กิเลสครอบจิตโดยทำผิดทางอายตนะ — — ๒๐
แยกกิเลสจากจิตได้ โดยทำจิตตภาวนา, ต้องรู้จักวิธีการอบรมจิต — — ๒๑
ข้อที่ ๕ ต้องเข้าใจเรื่องจิตให้ถูกตรง มิฉะนั้นจะหลงไสยศาสตร์ ๒๒
ไสยศาสตร์เกิดจากสัญชาตญาณแห่งความโง่, บัญญาอ่อน — — — ๒๓
เมื่อเข้าใจผิดต่อสัจจะ, ธรรมะ, แล้วก็เกิดระบบไสยศาสตร์ขึ้นมา — — ๒๔
ศึกษากลไกของอายตนะแล้วจะรู้ความจริง, จิตรู้ผิดจึงมีกิเลสมาก — — ๒๕
เด็กโตขึ้นมาท่ามกลางความหลอกลวง นี่เป็นบาปดั้งเดิมจึงต้องทนทุกข์ — — ๒๖
เห็นแก่ตัวจนเกิดกิเลสเพิ่มขึ้นเคยชินเป็นอนุสัย ยากในการแก้ไข — — ๒๗
ต้องควบคุมกิเลส ทำตามพระพุทธเจ้า, ไม่บูชากิเลส — — — — ๒๘
ต้องศึกษาปฏิบัติธรรมอย่างสันทิฏฐิโก, อย่าผืนหลักกาลามสูตร — — ๒๙
ต้องศึกษาอายตนะทั้งคู่, ซึ่งเกิดผัสสะเวทนา, ทั้งปริยัติ ปฏิบัติ ปฏิเวธ — ๓๐
พุทธบริษัทอย่าละเลยในเรื่องสันทิฏฐิโกในตัวพระธรรม — — — — ๓๑
ธรรมะเป็นไปเพื่อดับทุกข์ต้องเป็น สันทิฏฐิโกฯ ... บัจจังตังเวทิตัพโพ — ๓๒
ต้องมีเทคโนโลยีในพระธรรม แล้วจะสำเร็จประโยชน์ — — — — ๓๓

๒. จิตตภาวนา คือ ชีวิตพัฒนา.

ข้อมูลของมนุษย์คือจิต ต้องรู้จักต่อไปว่าควรทำอย่างไรในเรื่องนี้ — — ๓๔
การทำจิตให้เจริญคือชีวิตพัฒนา, ไม่ใช่พัฒนาไปทางโลก — — — ๓๕
จิตทำหน้าที่สืบต่อระหว่างอายตนะ, โดยสัมผัสแล้วเกิดความรู้สึก — — ๓๖
เกิดเวทนาแล้ว โง่ต่อไป ก็เกิดตัณหา—อุปาทาน ยึดมั่นในตัวตน — — ๓๗
ทำไปตามอุปาทานแล้ว เกิดความทุกข์ ฉะนั้นตั้งต้นเรียนศาสนาที่อายตนะ — ๓๘
ต้องรู้ว่าอายตนะทำหน้าที่เกิดและดับตลอดเวลา — — — — — ๓๙
ไม่มีอะไรที่ไม่เกิดไม่ดับ เพราะเป็นสังขาร, ศึกษาให้รู้จักระบบของอายตนะ — ๔๐

โลกในภาษาธรรมระบุไปยัง ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ กับคู่ของมัน — — ๔๑
นรก สวรรค์ พระนิพพาน ก็ปรากฏที่ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ — — — ๔๒
ต้องศึกษาจิตอย่างวิทยาศาสตร์, เรียนจากของจริง — — — — ๔๓
ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ เป็นทั้งจุดตั้งต้น และจุดสุดท้าย — — — ๔๔
จะต้องควบคุมจิต ซึ่งเป็นเจ้าหน้าที่ ที่ตา ...ใจ ให้อยู่ในความถูก — — ๔๕
จงศึกษาพุทธศาสนาให้ถูกตรง อย่าเรียนอย่างปรัชญาซึ่งไม่ถูกตรง — — ๔๖
จะควบคุมอายตนะให้ได้ ต้องควบคุมจิตให้อยู่ในภาวะถูกต้อง — — — ๔๗
เมื่ออายตนะพบกัน จะเกิดผัสสะผลิตผลเป็นเวทนาแสดงบทบาทรุนแรง — ๔๘
ผัสสะขาดวิชชา เวทนาก็ขาดด้วย จึงต้องอบรมจิตให้มีวิชชาเพื่อควบคุม — ๔๙
จะควบคุมจิตต้องมีบัญญา, วิชชา, รู้จักธรรมชาติของจิต — — — — ๕๐
ธรรมชาติของจิตมีความเป็นประภัสสร, จะหมองมัวเมื่อกิเลสสิง — — ๕๑
กิเลสมิได้มีอยู่ตลอดเวลา จึงทำจิตตภาวนาอบรมจิตได้ — — — — ๕๒
การอบรมจิต ต้องทำให้เจริญทั้งในส่วนศีล บัญญา สมาธิ — — — ๕๓
ระดับศีล ต้องถือศีลได้, ระดับบัญญาให้ดับทุกข์ได้ สมาธิต้องทำให้มั่น — ๕๔
พึงทราบว่าจิตมี ๓ ระดับ : สัตว์, ไสยศาสตร์, พุทธศาสตร์ — — — ๕๕
การพัฒนาจิตต้องอบรมให้เลื่อนขึ้นสู่ระดับพุทธศาสตร์ — .... — — ๕๖
เจริญสมาธิให้ถูกต้อง แล้ว ศีลบัญญา จะมีเป็นผลพลอยได้ — — — ๕๗
จิตเป็นสมาธิแล้ว ความรู้ต่าง ๆ จะไหลออกมาเอง — — — — ๕๘
โดยธรรมชาติ ศีล สมาธิ บัญญา ไม่อาจแยกกัน, ต้องมีพอดีกัน — — ๕๙
ลักษณะของมีการสมาธิคือ ปริสุทโธ — สมาหิโต — กัมมนีโย — — — ๖๐
หลักปฏิบัติในการทำสมาธิเริ่มแต่ ปริกัมมะ — อุปจาระ — อัปปนา — — ๖๑
องค์ประกอบที่จะเป็นสมาธิ เป็นเทคนิคมีมากแบบ, ต้องรู้จักเลือกใช้ — — ๖๒
เนื้อแท้ของสมาธิทุกแบบจะตรงกันคือ ๑. สิ่งแวดล้อมเหมาะสม — — ๖๓
๒. มีกัลยาณมิตรที่จะคอยให้ความช่วยเหลือ — — — — ๖๔

๓. กำหนดอารมณ์ในขั้นแรกที่เรียกว่า ปริกัมม ภาวนา — — ๖๕
การผึกขั้นปริกัมมภาวนาต้องทำซ้ำ ๆ จนกว่าจิตจะเริ่มสงบและสงบได้ — — ๖๖
ถึงขั้นอัปปนา, เข้าฌานอยู่ในสมาบัติ, จิตเป็นสมาธิ มีอำนาจมาก — — ๖๗
สมาธิในขั้นแรกสงบจิตเรียกว่า **สมถะ,** ขั้นต่อไปเห็นแจ้งเรียกว่า **วิปัสสนา** — ๖๘
ทำสมาธิเพื่อกำจัดนิวรณ์เป็นขั้น **ดู,** จิตสงบแล้วเป็นขั้นที่ **เห็น** — — — ๖๙
ดูจนเห็น ก็จะเห็นสุญญตา, ไตรลักษณ์, ตถตา — — — — ๗๐
ถ้าเห็นธรรมะ, ตถตาแล้ว จะไม่เป็นทุกข์, สนุกในการงาน — — — ๗๑
อบรมจิตให้สมบูรณ์ทั้งส่วนศีล สมาธิ ปัญญา แล้วไม่ทุกข์อีก — — — ๗๒
ทุกสิ่งรวมอยู่ที่จิต จึงต้องพัฒนาจิตให้ถูกต้องให้ทันขณะจิต — — — ๗๓

๓. ผลของจิตตภาวนาคือ มรรค ผล นิพพาน.

ผลของจิตตภาวนาที่เป็นมรรค ผล นิพพาน ต้องศึกษาให้ละเอียด — — ๗๔
ความหมายของคำ มรรค ผล นิพพาน อยู่ที่ว่า ทำอะไรให้สำเร็จ — — ๗๕
มรรค ผล นิพพาน มีความหมายทั้งชนิดชาวบ้านและภาษาธรรม — — ๗๖
ทำความเข้าใจให้สมบูรณ์ทั้งภาษาคนและภาษาธรรม — — — — ๗๗
นิพพานความหมายว่าเย็น, เย็นที่สุดต้องสิ้นกิเลสสิ้นกรรม — — — ๗๘
ความหมายของ มรรค ผล นิพพาน มีตั้งแต่ต่ำถึงสูงสุด — — — — ๗๙
ชีวิตจะเย็นต้องอยู่ด้วยมีความรู้เรื่องสุญญตา อย่าอยู่ด้วยความหวัง — — ๘๐
ถ้าหวังต้องเป็นทุกข์, ต้องทำด้วยสติปัญญาตามความดำรีถูกต้อง — — — ๘๑
ต้องวินิจฉัยคำว่าจิตตภาวนาว่า ทำจิตให้ดีขึ้นทุกวิถีทาง — — — — ๘๒
การทำอะไรด้วยความระมัดระวังสุขุมรอบคอบ ก็เป็นจิตตภาวนา — — — ๘๓
จิตนี้เป็นสิ่งที่ปรับปรุง ผึกฝนอบรมได้ เปลี่ยนได้ถ้าทำให้ถูก — — — ๘๔
นิสัย โลภรัก โกรธ หลง ก็อบรมให้ลดได้ถอนได้โดยควบคุมไว้ — — ๘๕
จิตเป็นสิ่งที่พัฒนาได้ โดยปฏิบัติจิตตภาวนาซึ่งเข้าใจพื้นฐานให้ถูก — — ๘๖

นิสัยที่สั่งสมมานานนั้นรื้อทิ้ง เปลี่ยนได้ แล้วจะไม่มีทุกข์เลย — — — ๘๗
จิตที่พัฒนาขึ้นมาโดยลำดับ จะรู้จักระมัดระวัง ปรับปรุงแก้ไขตัวเอง — — ๘๘
จิตน้อมไปอย่างไร กายจะน้อมไปตาม, บังคับจิต กาย วัตถุได้ — — — ๘๙
จึงต้องรู้ ต้องเข้าใจ พยายามพัฒนาจิตให้ถูกวิธี — — — — — ๙๐
บัจจุบันนี้พัฒนาจิตสู้ทางวัตถุไม่ได้ เพราะหลงวัตถุ, ผิดมาแต่แรก — — ๙๑
มนุษย์หลงทางวัตถุ มีธรรมะไม่พอ จึงเป็นอุปสรรคแก่จิตตภาวนา — — ๙๒
การพัฒนาจิตต้องมีศีล สมาธิ ปัญญา ไม่แยกกัน ในชีวิตประจำวัน — — ๙๓
คนธรรมดาก็ต้องมีศีล สมาธิ ปัญญา อย่างถูกต้อง จึงจะเป็นอยู่ถูกต้อง — ๙๔
ชีวิตต้องมีไม้สามขา คือศีล สมาธิ ปัญญา อยู่ในตัวชีวิตประจำวัน — — ๙๕
การพัฒนาจิตประกอบด้วยศีล สมาธิ ปัญญา จะได้ชีวิตที่ถูกต้อง — — — ๙๖
ก่อนนี้ชีวิตร้อน เมื่อพัฒนาแล้ว ชีวิตใหม่จะเย็น ไม่มีกิเลสนิวรณ์ — — ๙๗
ระบบชีวิตใหม่โดยตรงก็คือ ศีล สมาธิ ปัญญา — — — — — ๙๘
ได้ชีวิตใหม่นั้นจะเป็นมรรค ผล นิพพาน ในชีวิตประจำวัน — — — ๙๙

๔. ผลของจิตตภาวนาคือมรรค ผล นิพพาน (ต่อ)

การบรรยายครั้งนี้ต่อจากครั้งก่อน ซึ่งพูดอย่างธรรมดาสามัญ — — — ๑๐๐
จงช่วยกันพิจารณาว่าเรายังไม่มีความรู้หรือมีผลของธรรมะกัน — — — ๑๐๑
ขอให้มีการพึ่งด้วยดี เริ่มแต่ว่าชีวิตเป็นสิ่งพัฒนาได้ — — — — ๑๐๒
ทำความเข้าใจตนเองดูว่า เราเข้าใจ มรรค ผล นิพพาน อย่างไร — — — ๑๐๓
ถ้าไม่มีมรรค ผล นิพพานได้ ก็เสียทีที่เป็นพุทธบริษัท — — — — ๑๐๔
พัฒนาจิตแล้ว เราจะได้ชีวิตระบบใหม่ — — — — — — ๑๐๕
ชีวิตใหม่ กิเลสและนิวรณ์จะมาครอบงำจิตไม่ได้ — — — — — ๑๐๖
คนธรรมดา โลภะ โทสะ โมหะ, นิวรณ์ มารบกวนเป็นประจำ — — — ๑๐๗
นิวรณ์ข้อ ๑ กามฉันทะ, ข้อ ๒ พยาบาท จะมารบกวนทั้งกลางวันกลางคืน — ๑๐๘

นิวรณ์ข้อ ๓ ถีนมิทธะ, ข้อ ๔ อุทธัจจกุกกุจจะ, ๕ วิจิกิจฉา, รบกวนจิตทั้งนั้น — ๑๐๙
นิวรณ์ร้ายเหมือนแมลงหวี่ตอมให้รำคาญ, กิเลสเหมือนเสือ กัดแล้วตาย — ๑๑๐
ชีวิตใหม่จะปราศจากกิเลส, ประกอบอยู่ด้วยมรรค ผล นิพพาน — — — ๑๑๑
ชีวิตที่เป็นอิสระจากกิเลสและนิวรณ์เรียกว่าหลุดพ้น — — — — ๑๑๒
มรรค ผล นิพพาน เป็นผลของจิตพัฒนา — — — — — ๑๑๓
อานิสงส์ของจิตตภาวนาข้อ ๑ จะมีผลเป็นความสุขเมื่อไรก็ได้ — — — ๑๑๔
ข้อ ๒. มีความสามารถเหนือมนุษย์ คือเรื่องปาฏิหาริย์
ข้อ ๓. มีความสมบูรณ์แห่งสติสัมปชัญญะทั้งทางโลกทางธรรม } — — ๑๑๕
ข้อ ๔. จะเป็นไปเพื่อความสิ้นอาสวะ — — — — — ๑๑๖
มนุษย์ที่สิ้นอาสวะเป็นยอดมนุษย์ ไม่เกิดกิเลส อนุสัย นิวรณ์ — — — ๑๑๗
มรรค ผล นิพพาน ต้องใช้อยู่กับเนื้อตัว, กำจัดความทุกข์ได้ทุกระดับ — — ๑๑๘
ควรเอาธรรมะมาใช้ให้เป็นประโยชน์อยู่ทุกวัน, อย่าฝากไว้ในคัมภีร์ — — ๑๑๙
เข้าใจความหมายให้ถูกต้อง มรรค ผล นิพพาน จะมาอยู่ในคนทุกคน — — ๑๒๐
มรรคคือบัญญา, ตัดกิเลส, ผลคือรู้จักผลของการตัด, นิพพานคือสงบเย็น — ๑๒๑
ความหมายของมรรค ผล นิพพาน แทรกอยู่ในกิจกรรมทุกอย่าง — — — ๑๒๒
ขอให้ตัดความโง่ออกไปก็จะได้รับผลพอใจแล้วได้นิพพาน — — — — ๑๒๓
พระอรหันต์พัฒนาจิตจนเป็นพระอรหันต์, ปุถุชนไม่อวดดีก็ปฏิบัติตามได้ — ๑๒๔
พัฒนาจิตแล้ว จะมีสรณาคมน์อันแท้จริง — — — — — — ๑๒๕
สรณาคมน์จะมีอย่างตามธรรมเนียม, อย่างไสยศาสตร์, และรู้จักตัดกิเลสนิวรณ์ — ๑๒๖
สรณาคมน์จะมี ๓ ชั้น : ตามธรรมเนียม, ไสยศาสตร์, พัฒนาจิตแล้ว — — ๑๒๗
ควรรู้ว่าพุทธบริษัทปฏิบัติมานานถึงขั้นไหนบ้าง? — — — — — ๑๒๘
ต้องรู้แจ่มแจ้งในเรื่อง มรรค ผล นิพพาน จิตก็จะเจริญถูกต้อง — — — ๑๒๙

๕. จิตตภาวนาในแง่ของไสยศาสตร์.

ทบทวนเรื่องของธรรมะเป็นเรื่องของจิตโดยเฉพาะ — — — — ๑๓๐
การรับนับถือกันมาผิด ๆ เป็นเหตุให้ถือไสยศาสตร์ — — — — ๑๓๑
เราไม่เจริญตามทางของพระศาสนา เพราะไสยศาสตร์รุกเข้าในจิต — — — ๑๓๒
ไสยศาสตร์มีกำลังมาก เพราะมาจากความโง่สืบมาในสายเลือด — — — ๑๓๓
ความกลัวอย่างงมงายทำให้คนเชื่อไสยศาสตร์ — — — — — ๑๓๔
ไสยศาสตร์มีประโยชน์ทำนองยาแก้ปวด ไม่เข้าถึงความจริง — — — ๑๓๕
ไสยศาสตร์มีความหมายว่าดีกว่าไม่รู้เสียเลย, ไม่ถึงขนาดตัดต้นเหตุ — — ๑๓๖
คนที่มีความต้องการมาก, ไม่ศึกษาธรรมะ, รับเอาไสยศาสตร์ง่าย — — ๑๓๗
ความเป็นอริยบุคคลขั้นแรกต้องละไสยศาสตร์ดังเรียกว่าสีลัพพัตตปรามาส — ๑๓๘
ควรศึกษาให้รู้จักไสยศาสตร์ตั้งแต่สมัยคนบ้าจนบัจจุบัน — — — — ๑๓๙
จิตตภาวนาที่กระทำไปผิดย่อมส่งเสริมไสยศาสตร์ทั้งนั้น — — — — ๑๔๐
ตลอดเวลาที่ไม่มีพุทธศาสตร์จะงมงาย เลื่อนชั้นไม่ได้ — — — — ๑๔๑
ขอให้เปรียบเทียบศาสตร์หลับกับศาสตร์ตื่นอยู่เสมอ — — — — ๑๔๒
เหตุผลที่มนุษย์ถือไสยศาสตร์ได้โดยง่าย :—
๑. ไสยศาสตร์เข้ากันได้กับสัญชาตญาณที่ไม่รู้อะไร
๒. ไสยศาสตร์เหมาะแก่สัญชาตญาณพึ่งผู้อื่น — — — ๑๔๓
๓. ลงทุนน้อย ๔. เหมาะสำหรับคนบัญญาอ่อน — — — — ๑๔๔
๕. ถือเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์วิพากษ์วิจารณ์ไม่ได้ — — — — ๑๔๕
๖. มีการกระทำที่พลิกแพลงไปตามความงมงาย — — — — ๑๔๖
๗. ไสยศาสตร์ยึดจิตใจคนไว้ได้มาก, ทำไปตามความงมงาย — — ๑๔๗
ลัทธิไสยศาสตร์มาจากอินเดียถือความศักดิ์สิทธิ์อย่างพระเจ้า — — — ๑๔๘
มนุษย์สร้างลัทธิตามความพอใจ จึงมีลัทธิปนกันมาก — — — — ๑๔๙
เรากำลังถือศาสนาปน จึงไม่ได้รับประโยชน์จากสิ่งดีที่สุด — — — ๑๕๐

ควรพยายามแยกของปนออก เหลือแต่ของจริงจะดีกว่า — — — — ๑๕๑
ไสยศาสตร์ยังมีกำลังมาก ควรรู้ไว้ อย่าให้ครอบงำเราได้ — — — — ๑๕๒
ศึกษาพรหมชาลสูตรจะแยกไสย ๆ จากพุทธได้ — — — — — ๑๕๓
สนใจเรื่องอิทัปปัจจยตาปฏิจจสมุปบาทแล้วไสย ๆ จะหมดไป — — — ๑๕๔
อิทัปปัจจยตา จะถอนความคิดเห็นว่าตัวตนออกไปเสียได้ — — — — ๑๕๕
ไสยศาสตร์จะถูกถอนรากเพราะธรรมะที่ชื่ออิทัปปัจจยตา — — — — ๑๕๖
ต้องมีการศึกษาถูกต้อง มีบัญญา กล้าหาญ จะเปลี่ยนไสย ๆ เป็นพุทธได้ — ๑๕๗
ถ้าเรากล้าหาญศรัทธาในพุทธศาสนาจริงไสยศาสตร์จะหมดไป — — — ๑๕๘
ทำจิตตภาวนาให้เจริญถูกต้องจะละไสยศาสตร์ได้โดย ๑. ต้องกล้าหาญ — — ๑๕๙
ความต้องการโดยสัญชาตญาณนั้นส่งเสริมไสยศาสตร์, ต้องเปลี่ยนเสีย — — ๑๖๐
ควรรู้ทันคือ ๒. คนต้องการบัจจัยสี่ ต้องการได้โดยวิธีง่าย — — — ๑๖๑
๓. ทุกคนต้องการอำนาจเหนือผู้อื่น, ไสยศาสตร์ก็เป็นอย่างนั้น
และ ๔. ทุกคนอยากให้คนอื่นรักตน } ๑๖๒
๕. ไสยศาสตร์ได้เปรียบ เพราะเข้ากันได้กับสัญชาตญาณมนุษย์ — ๑๖๓
บูชาไสยศาสตร์จะเพิ่มบัญหา, ปฏิบัติอย่างพุทธศาสตร์จะลดบัญหา — — ๑๖๔
จิตตภาวนาทำได้ทั้งรูปพุทธและไสย, ต้องทำอย่างพุทธ, อย่าเป็นไสยเลย — ๑๖๕

๖. แนวสังเขปทั่ว ๆ ไปของการพัฒนา.

ที่บรรยายมาแล้วทั้งหมด พูดโดยย่อ, ครั้งนี้จะกล่าวถึงแนวทั่วไป — — ๑๖๖
จะดูกันที่การพัฒนาจิต ให้ถูกต้องเป็นขั้นตอนติดต่อกันไป — — — ๑๖๗
การพัฒนาจะแยกเป็น ๒ ชั้น ชั้นนอกคือพัฒนาคน — — — — ๑๖๘
เรื่องที่ ๑ พัฒนาภายนอกคือพัฒนาคนที่เป็นไปเองตามธรรมชาติแวดล้อม ๑๖๙
ต่อมาถึงขั้นพัฒนาด้วยการศึกษา ซึ่งเรียนถ่ายทอดจากผู้อื่น — — — ๑๗๐

เรียนตามประเพณี ซึ่งเป็นเรื่องที่มีประโยชน์
สถานการณ์อันเลวร้ายบีบบังคับให้ต้องต่อสู้, รู้อะไรมากขึ้น — — — ๑๗๑
ลักษณะแต่ละคนต่างกันมาก ขึ้นอยู่กับเหตุปัจจัย — — — — — ๑๗๒
ตามคัมภีร์แยกลักษณะบุคคลเป็น ๔ พวก :
๑. อุคฆฏิตัญญู เฉียบแหลม ฉลาดมาก — — — ๑๗๓
๒. วิปจิตัญญู นี้ต้องการอธิบาย
๓. เนยยะ บัญญาทึบ แต่พอจะลากถูกันไปได้ — — — ๑๗๔
๔. ปทปรมะ เหลือที่ใครจะนำไปได้ — — — — ๑๗๕
การพัฒนาคนต้องเข้าใจทุกขั้นตอน, ต้องพากเพียรเองและผู้อื่นช่วย — — ๑๗๖
เรื่องที่ ๒. การพัฒนาจิต เป็นเรื่องละเอียดอ่อน ยาก ลึกซึ้ง — ๑๗๗
การพัฒนาจิตเป็นเรื่องต้องต่อสู้กับอุปสรรค, ความทุกข์ ฯลฯ — — — ๑๗๘
ต้องพัฒนาเชื่อมต่อระหว่างชาติ แม้ที่เรียกว่าชาตินี้ชาติหน้า — — — ๑๗๙
ต้องสนใจชาติในความหมายที่เกิดจากอุปาทานว่าตัวกู — ของกู — — — ๑๘๐
ความโง่ในทุกกรณีมันเชื่อมกันหมด, เอาความทุกข์เป็นครู — — — ๑๘๑
การบำเพ็ญบารมีระหว่างชาติ ซึ่งเป็นวิวัฒนาการของธรรมชาติ — — — ๑๘๒
การพัฒนาทางจิต, วิญญาณ มีผลมาจากพัฒนาจิตตามธรรมชาติ — — — ๑๘๓
ต้องพัฒนาจิตที่นี่และเดี๋ยวนี้ ตามระบบของพระพุทธเจ้า — — — — ๑๘๔
ระบบพรหมจรรย์ทั้งหลาย เดี๋ยวนี้ยังใช้ได้และมีประโยชน์ — — — — ๑๘๕
ระบบมีหลายรูปแบบ, ที่พัฒนาจิตแท้ ๆ คือระบบสมาธิภาวนา — — — ๑๘๖
จิตนี้จะผึกให้อยู่ในสภาพ หรือภพภูมิอย่างไรก็ได้ — — — — — ๑๘๗
ผึกจิตให้เห็นเช่นนั้นเองแล้วจะแก้ปัญหาไม่ให้ทุกข์ได้ — — — — ๑๘๘
ศึกษาเรื่องภพ, ภูมิของจิตไว้บ้าง ซึ่งมีถึง ๓๑ ภูมิ — — — — — ๑๘๙
อบายภูมิมี ๔ : นรก เปรต เดรัจฉาน อสุรกาย — — — — — ๑๙๐
ภูมิมนุษย์ ๑, เทวดาพรหมชั้นต่าง ๆ มี ๒๖ ภูมิ — — — — — ๑๙๑

๓๑ ภูมินี้เป็นสังขตะมีเหตุบั่จจัยปรุงแต่งไปตามแบบนั้น ๆ — — — — ๑๙๒
จิตมีสัญญามั่นหมายอะไรก็อยู่ในภูมินั้น — — — — — — ๑๙๓
สัญญาเป็นเครื่องวัดว่าจิตอยู่ระดับใด, สามารถเลื่อนชั้นได้ — — — ๑๙๔
พวกที่เป็นสัญญาเวทยิตนิโรธ ดับสัญญา—เวทนาได้ — — — — ๑๙๕
การดับสัญญาทำได้ตามลำดับถึง ๙ เรียกว่า อนุปุพพสมาบัติ — — — ๑๙๖
การผึกอยู่ในภูมิหรือดับ มีอุปสรรค เรียกว่าอนุปุพพอาพาธ ๙ — — — ๑๙๗
การทำจิตตภาวนาถูกวิธีจะบรรลุ มรรค ผล นิพพานได้ — — — — ๑๙๘

๗. มองดูปริทัศน์แห่งชีวิตในทุกแง่ทุกมุม.

จะให้มองเห็นธรรมะรอบทุกด้าน — — — — — — — ๑๙๙
ดูอย่างปริทัศน์เรื่องธรรมะ, ไม่มีตัวตน, ต้องมองด้วยตาบั่ญญา — — — ๒๐๐
ต้องมีธรรมจักษุ มองให้เห็นความเบื่นเช่นนั้นเอง — — — — ๒๐๑
ถ้ามองไม่เห็น ก็กลุ้มอยู่ด้วยความโง่, เบื่นกิเลสไปรอบ — — — — ๒๐๒
ต้องใช้ธรรมะกับชีวิตให้ถูกต้องแล้วชีวิตจะเป็นสุขสงบ — — — — ๒๐๓
ต้องมองชีวิตโดยรอบ, และรู้ว่าเกี่ยวข้องกับธรรมะอย่างไร — — — ๒๐๔
ธรรมะมีมากเหมือนสวนดอกไม้ ต้องรู้จักเลือกเก็บ — — — — — ๒๐๕
จะเอาธรรมะข้อไหนมาแก้บั่ญหาให้ทันเวลาต้องเลือกให้ถูก — — — ๒๐๖
ความดับทุกข์ต้องดับที่ ๆ มีความทุกข์จึงต้องดูชีวิตให้รอบ — — — ๒๐๗
ถ้าทำผิดกฎของธรรมชาติจะต้องอยู่อย่างทุกข์ทรมาน — — — — ๒๐๘
ควรรีบจัดชีวิตให้มีการเปลี่ยนแปลงถูกต้องเพื่อไม่เบื่นทุกข์ — — — ๒๐๙
ศึกษาชีวิตให้รู้จักในรูปแบบที่เบื่นวัฏฏสงสาร — — — — — ๒๑๐
ประเภท ๑ อยู่ใต้บั่จจัยปรุง, อีกประเภท ๑ บั่จจัยปรุงไม่ได้ — — — ๒๑๑
อาการของวัฏฏสงสารจะหมุนอยู่แต่เรื่องเกิด — ตาย ๆ — — — — ๒๑๒
วนเบื่นวงกลมอยู่ที่ทุกข์—ว่าง, แล้วทุกข์ — ว่างตามบั่จจัย — — — — ๒๑๓

วัฏฏสงสารมีอยู่ในดวงใจเป็นดำ ๆ — ขาว ๆ จนกว่าจะพัฒนาได้ — — — ๒๑๔
จิตหมุนเวียนอยู่ในความปรุง — ไม่ปรุง, วุ่น ๆ ว่าง ๆ, ยังโง่อยู่ — — — ๒๑๕
เกิดทุกข์แล้วจะแสวงหาสิ่งดับทุกข์ก็ประพฤติไปในส่วนดับทุกข์ได้ — — ๒๑๖
การแสวงหาวิธีดับทุกข์ไปตามลำดับ นี่จะออกจากวัฏฏสงสาร — — — ๒๑๗
เมื่อตกอยู่ในวัฏฏสงสาร นี่ชีวิตประกอบด้วยอวิชชา, ต้องรู้จัก — — — ๒๑๘
วัฏฏสงสารมีอยู่ทั่วไปทุกปรมาณู พิจารณาดูจะเห็น — — — — ๒๑๙
จิตล้วน ๆ ก็มีการหมุน เกิดขึ้น—ตั้งอยู่—ดับไป, เป็นวงกลม — — — ๒๒๐
ทั้งกายทั้งจิตหมุนเป็นวงกลมอยู่ตลอดเวลา — — — — — ๒๒๑
การหมุนเป็นวงกลมทำให้ทุกสิ่งทรงตัวอยู่ได้ — — — — — ๒๒๒
ตัวอย่างการหมุนเวียนทางวัตถุมีมาก — — — — — — ๒๒๓
วงกลมทางจิตใจจะมี เป็น กิเลส—กรรม—วิบาก, หยุดไม่ได้ — — — ๒๒๔
ทั้งนี้เกิดขึ้น เพราะความไม่รู้จัก แล้วไปยึดถือตัวตน — — — — ๒๒๕
ชีวิตต้องหมุนเวียนไปตามวงกลม ต้องดูรอบด้านจึงจะเห็น — — — ๒๒๖
เราดู—เห็น—รู้จักแล้วจะเปลี่ยน, ไม่เกิดความทุกข์อีกต่อไป — — — ๒๒๗
ถ้าไม่เห็นตามที่เป็นจริง จะเดินไม่ถูกทาง, เต็มไปด้วยทุกข์ — — — ๒๒๘
ที่ไม่เห็นเพราะอวิชชาบังตบัง, ต้องอบรมให้มีสติปัญญาจะแก้ได้ — — — ๒๒๙
พวกอวิชชามีมาก เช่น มทะ ปมาทะ โมหะ มิจฉาทิฏฐิ ฯลฯ — — — ๒๓๐
มองดูให้เห็นพวกอวิชชา, ให้เห็นเหตุปัจจัยของความทุกข์ — — — ๒๓๑
ชีวิตที่มีอะไรปรุงแต่งคือสังขตธรรมย่อมเป็นทุกข์ — — — — — ๒๓๒
การเจริญสมณธรรมแบบต่าง ๆ ก็เพื่อเห็นรอบด้านตามจริง — — — ๒๓๓
ชีวิตต้องประกอบด้วยธรรมะแล้วจะเอาชนะทุกข์ได้ — — — — ๒๓๔

๙. พฤกษาแห่งชีวิตสมบูรณ์แบบ.

พยายามทบทวนทำความเข้าใจจากคำบรรยายก่อน ๆ ด้วย — — — — ๒๓๕
มีปัญหาที่ควรทราบไว้ว่า เราศึกษาธรรมะกันมาอย่างไม่มีระบบ — — — ๒๓๖
ที่ว่าเป็นระบบ จะดูลักษณะของต้นไม้มาเปรียบเทียบ — — — — ๒๓๗
จะอุปมาในเรื่องการปลูกต้นไม้ กับการศึกษาธรรมะ — — — — ๒๓๘
การปลูกต้นไม้มีเทคนิคเฉพาะขั้นตอน ต้องรู้จักใช้เทคนิค — — — ๒๓๙
ต้นไม้ชีวิตนี้ต้องมี ๔ ระบบ : กาย จิต ปัญญา สังคมคือเมตตา — — — ๒๔๐
ต้นไม้จะมีชีวิตอยู่อย่างไร, กาย จิต สติ ปัญญา ของคนก็คล้ายกัน — — ๒๔๑
ทุกระบบต้องถูกต้อง ทางร่างกายก็ต้องถูกหลักธรรมชาติ — — — ๒๔๒
ทางกายต้องบริหารถูกต้องตามธรรมะมาตั้งแต่เด็ก — — — — ๒๔๓
ต้องศึกษาเกี่ยวกับกายตามธรรมชาติแล้วจัดให้ถูก — — — — — ๒๔๔
ความถูกต้องทางกายเนื่องมาถึงระบบ ศีล, ปัญญาด้วย — — — — ๒๔๕
มีความถูกต้องทางกายแล้ว ร่างกายจึงจะหมดปัญหากระทั่งจิต — — — ๒๔๖
ศึกษาเรื่องจิตให้รู้เหตุปัจจัยปรุงแต่งที่ควรรู้ เพื่อพัฒนาให้ได้ — — — ๒๔๗
ระบบจิตนั้นตั้งต้นเมื่อทารกรู้สึกต่อเวทนา, ปัญญาก็เป็นไปตามปัจจัย — — ๒๔๘
การทำไม่ถูกต้อง ก็เพราะเป็นไปตามเหตุปัจจัย, ความยึดมั่น — — — ๒๔๙
ตามธรรมชาติมนุษย์เกิดมาไม่มีความถูกต้องที่จะดับทุกข์ — — — — ๒๕๐
ต้องศึกษาธรรมะให้ถูกต้องเต็มระบบทั้งทางจิต ปัญญา — — — — ๒๕๑
ความรู้ทางธรรมะต้องสมบูรณ์, เอาไปใช้ทั้งระบบ กาย จิต ปัญญา — — ๒๕๒
การศึกษาธรรมะให้เรียนถูกต้องเท่าที่จำเป็น เริ่มที่ ตา หู จมูก ฯ — — ๒๕๓
ให้ศึกษาอย่างระบบวิทยาศาสตร์ ไม่ใช่ไสยศาสตร์ — — — — ๒๕๔
ความจำเป็นที่ต้องรู้ ก็เพื่อไม่โง่เมื่อมีผัสสะ, เวทนา, ก็พอแล้ว — — — ๒๕๕
เดี๋ยวนี้การทำสมาธิชนิดถูกต้องยังไม่เป็นที่รู้จัก, ยังไม่รู้เรื่องจิต — — — ๒๕๖
ระบบจิตตสิกขา อบรมให้ถูกต้องจะเป็นประโยชน์, ดับทุกข์ได้ — — — ๒๕๗

จิตที่ถูกทรมานในวัฏฏสงสารเจ็บปวด แล้วมองเห็นเอง นี้จะเกิดบั๋ญญา — ๒๕๘
ระบบบั๋ญญาจะพัฒนาได้ เมื่อลองปฏิบัติผ่านมาเห็นจริง — — — — ๒๕๙
ความทุกข์ที่ได้รับมาเรื่อย ๆ จะทำให้เกิดญาณ กระทั่งนิพพิทา — — — ๒๖๐
ระบบบั๋ญญาเกิดได้ด้วยการพัฒนาประพฤติมาตามระบบ — — — — ๒๖๑
ต้องสอนกันอย่างให้มีเหตุผลเพียงพอที่จะดับทุกข์ได้ — — — — ๒๖๒
ส่วนสังคมต้องมีระบบเมตตา, ทำให้ทุกคนเป็นมิตรกันหมด — — — ๒๖๓
ระบบเมตตาความหมายกว้างเป็นการกระทำเพื่อรักษาผู้อื่นเช่นทาน ฯลฯ — ๒๖๔
ความถูกต้องของมนุษย์ควรมีทั้ง ๔ ระบบ พัฒนาพร้อมกันไป — — — ๒๖๕
พุทธบริษัทควรทำให้ถูกต้องทั้ง ๔ ระบบ : กาย จิต บั๋ญญา เมตตา — — ๒๖๖
ขอให้เปรียบระบบธรรมะของคน เหมือนต้นไม้, ให้สมบูรณ์ทุกทาง — — ๒๖๗
ทำให้ทุกระบบถูกต้อง, รู้และเข้าถึงความไม่มีตัวกู, กิเลสก็ไม่เกิด — — ๒๖๘

๕. อะไร ๆ ในชีวิต สักว่าเป็นเรื่องของจิตสิ่งเดียว.

ขอให้จับใจความให้ได้ว่า เรื่องของชีวิตเป็นเรื่องจิตสิ่งเดียว — — — ๒๖๙
จิตมี ๓ ระยะ : ล้วน ๆ, มีกิเลส, หมดกิเลส — — — — — ๒๗๐
จิตล้วนคือประภัสสร, แล้วเต็มด้วยกิเลส, แล้วกลับตัวได้ — — — — ๒๗๑
ตั้งต้นจากไม่มีตัวตน, แล้วมีตัวตน, แล้วหมดตัวตน — — — — ๒๗๒
สิ่งที่เรียกว่าตัวตนนั้นจิตคิดเอาเอง, ฉลาดขึ้นก็ละตัวตนได้ — — — ๒๗๓
ธาตุที่เป็นจิตคือวิญญาณธาตุ, เป็นธาตุ ๑ ในกลุ่มธาตุ ๖ — — — — ๒๗๔
คน ๆ หนึ่งประกอบด้วย ๖ ธาตุ. ดิน น้ำ ไฟ ลม อากาศ วิญญาณ — — ๒๗๕
ศึกษาคุณสมบัติ. ส่วนประกอบของธาตุดิน น้ำ ลม ไฟ — — — — ๒๗๖
วิญญาณธาตุ, ธาตุจิตนี้มีอุปกรณ์คือกาย, มันรู้สึกคิดนึกได้ — — — ๒๗๗
อากาสธาตุเป็นธาตุรองรับฝ่ายกาย—จิต, รวมเป็นธาตุ ๖ — — — ๒๗๘
ธาตุ ๖ รวมเป็นคนหนึ่ง, แยกเป็นกาย จิต และความว่าง, หรือ นามรูป — ๒๗๙

ตอนที่ ๑ นี้ จิตล้วน ๆ เป็นจิตประภัสสร, พร้อมที่จะเศร้าหมอง — — — ๒๘๐
จิตล้วนอาศัยกาย เกิดการปรุงแต่ง จนเป็นจิตมีกิเลส — — — — ๒๘๑
ตอน ๒ จิตมีกิเลส เริ่มเมื่อทารกรู้จักเวทนา — — — — — ๒๘๒
เด็กรับสัมผัสพอใจ—ไม่พอใจ เป็นธรรมชาติทางตา—กาย — — — ๒๘๓
เด็กมีเวทนาทั้งพอใจ—ไม่พอใจ ทำให้เกิดโลภะ โทสะ โมหะ — — — ๒๘๔
ระยะนี้จิตเกิดกิเลส ไม่มีเจโตวิมุติ ปัญญาวิมุติ, มีอวิชชา — — — ๒๘๕
การเกิดขึ้นของขันธ์ ๕ อันเนื่องมาจากธาตุ ๖ ปรุงทีละขันธ์ — — — ๒๘๖
ขันธ์ ๕ เกิดทีละขันธ์แล้วมีสัมผัสทางอายตนะเกิดวิญญาณขันธ์ — — ๒๘๗
จิตโง่ยึดถือเอาขันธ์ ๕ แต่ละขันธ์เป็นตัวตน—ของตน, — — — — ๒๘๘
เดี๋ยวนี้จิตยึดถือเป็นตัวตน—ของตน, ไม่ใช่จิตล้วน ๆ — — — — ๒๘๙
เมื่อจิตไปจับฉวยอะไรเป็นตัวเรื่องก็ยึดอันนั้นเป็นตัวตน—ของตน — — ๒๙๐
ตัวตนมิได้มีอยู่จริง เป็นเพียงสิ่งที่จิตคิดเองด้วยอวิชชา — — — — ๒๙๑
เราไม่เห็นมายาของตัวตน เพราะไม่ฉลาดมาแต่เด็ก, คิดนึกผิด ๆ — — ๒๙๒
พอจิตมีกิเลสก็เกิดความเคยชินสะสมเป็นอนุสัย, ไหลออกเป็นอาสวะ — — ๒๙๓
อนุสัยมี ๓ ชื่อ : ราคานุสัย ปฏิฆานุสัย อวิชชานุสัย — — — — ๒๙๔
มนุษย์มีกิเลสแล้วทำกรรม มีผลของกรรม เวียนเป็นวัฏฏสงสาร — — ๒๙๕
เวียนในวัฏฏสงสารน่ากลัวที่สุด, อยากแล้วทำ, เวียนอยู่อย่างนั้น — — ๒๙๖
ในวัฏฏะทุกสภาพเป็นทุกข์ทั้งนั้น — — — — — — — ๒๙๗
ถึงเวียนอยู่ในภพภูมิใดก็ยึดถือตัวตน เป็นทุกข์ — — — — — ๒๙๘
จิตล้วน ๆ เดี๋ยวนี้กลายเป็นมีกิเลสมีความทุกข์อย่างเต็มที่ — — — — ๒๙๙
เมื่อทนทุกข์ไปนาน จึงคิดมองไปทางกลับกัน เริ่มสนใจฝ่ายไม่ทุกข์ — — ๓๐๐
ปัจจุบันนี้มีสิ่งลวงให้หลงกองทุกข์มาก, พึ่งอริยสัจจ์ไม่รู้เรื่อง — — — ๓๐๑
คนหลงในของยั่วตั้งแต่เด็กจนผู้ใหญ่, ธรรมะเข้าช่วยไม่ได้ — — — ๓๐๒
ตอน ๓ นี้ จิตเข้าใจชีวิตและความทุกข์, ปฏิบัติศีล—สมาธิ—ปัญญา — — ๓๐๓

จิตถึงวิสังขาร กลับประภัสสรตลอดกาล ไม่มีกิเลสเกิด — — — — ๓๐๔
จิตถูกอบรมจนกิเลสเกิดไม่ได้ บริสุทธิ์ต่างกว่าตอนแรก — — — — ๓๐๕
ปัญหาเกี่ยวกับตัวตนในพุทธภาษิต ก็เพราะจิตยึดถือเป็นตัวตน — — — ๓๐๖
ในพุทธศาสนา ไม่มีตัวตน มีแต่จิต, จิตหมดปัจจัย ก็ดับ — — — ๓๐๗
เมื่อจิตโง่ไม่มีปัญญา ก็เต็มไปด้วยตัวตนและมีทุกข์ — — — — ๓๐๘
จิตมีธรรมชาติคิดนึกได้ ปัจจัยถูกก็คิดทางถูก, ไม่เป็นทุกข์ — — — ๓๐๙
อะไร ๆ เกี่ยวกับชีวิต สักว่าเป็นเรื่องของจิต เท่านั้น — — — — ๓๑๐
ตั้งแต่ต้น จนบรรลุนิพพาน ก็เป็นเรื่องจิตล้วน ๆ โง่, แล้วนิพพาน — — ๓๑๑

๑๐. อะไร ๆ ก็เป็นสักว่าธาตุ.

ซ้อมความเข้าใจเกี่ยวกับคำว่า ธรรมะเล่มน้อย — — — — — ๓๑๒
ทบทวนเรื่องก่อน ที่ว่าอะไร ๆ ก็สักว่าเป็นเรื่องของจิต — — — — ๓๑๓
หัวข้อต่อไป จะพูดถึงคำว่าธาตุ คือสิ่งที่แยกออกไปเป็นส่วน ๆ — — — ๓๑๔
ธาตุมี ๒ พวก ทางวัตถุ คือธาตุแท้กับธาตุผสม — — — — — ๓๑๕
ธาตุในภาษาธรรมมีมากกว่าจำนวนทางวัตถุ — — — — — ๓๑๖
ธาตุเกี่ยวกับจิตแยกเป็น สังขตะ, อสังขตะ — — — — — ๓๑๗
ไม่มีอะไรที่มิใช่ธาตุ อย่าเกิดเข้าใจผิดยึดถือเป็นตัวตน — — — — ๓๑๘
แม้ความว่าง เขาก็จัดเป็นธาตุ, ธาตุสำคัญที่เป็นประธานมี ๖ — — — ๓๑๙
สิ่งมีชีวิตประกอบอยู่ด้วยธาตุ ๖ : ทางกาย ๔ จิต ๑ ธาตุว่าง ๑ — — ๓๒๐
จิตรู้สึกได้ แต่ความรู้สึกไม่ถูกต้อง เป็นไปตามอวิชชาธาตุ — — — ๓๒๑
จิตประกอบด้วยอวิชชาธาตุ ก็เกิดทุกขธาตุ ธาตุแห่งทุกข์ — — — ๓๒๒
ธาตุที่จะยกมาพูดมี ๒ พวก แยกได้พวกละ ๓ หมวด — — — — ๓๒๓
พวกสังขตธาตุ แยกเป็นธาตุ กาม, รูป, อรูป — — — — — ๓๒๔
ธาตุทั้งสังขตะอสังขตะแบ่งอีก ๓ หมวดเรียกรูปธาตุ อรูปธาตุ นิโรธธาตุ — ๓๒๕

จิตประกอบด้วยอวิชชาธาตุนั้นโง่ ต้องใช้วิชชาธาตุมาดับจะหายโง่ — — ๓๒๖
คุณภาพของจิตเป็นสิ่งปรุงได้ไม่จำกัด จึงมีเรื่องน่าเกลียดน่าชังมาก — — ๓๒๗
หลักพุทธศาสนาต้องมองให้เห็นทุกอย่างเป็นสักว่าธาตุ — — — — ๓๒๘
ธาตุทั้งหลายประชุมปรุงกันเข้าเป็นผลิตผลใหม่ตามกฎอิทัปฯ — — — ๓๒๙
ทุกอย่างเป็นสักว่าธาตุเป็นไปตามเหตุตามปัจจัย, พุทธฯ มีหลักอย่างนี้ — — ๓๓๐
ถ้าจิตยึดถือตัวตนวนเวียนอยู่ในกิเลสก็เพราะไม่รู้จักธาตุ — — — — ๓๓๑
การเกิดแห่งธาตุเป็นการเกิดแห่งทุกข์ — — — — — — ๓๓๒
เมื่อเห็นสิ่งทั้งปวงเป็นสักว่าธาตุ นี่เป็นยอดของการปฏิบัติธรรม — — ๓๓๓
เห็นสิ่งทั้งปวง สักว่าธาตุตามธรรมชาติ ก็จะไม่ยึดมั่นถือมั่น — — — ๓๓๔
ขอให้วัดตัวเองดู ว่ารู้จักเรื่องธาตุหรือไม่? หลงเวทนาอยู่หรือไม่? — — ๓๓๕
ต้องรู้จักธรรมธาตุ, เห็นอนัตตา, แล้วจะถึงขั้นหลุดพ้น — — — — ๓๓๖
ที่จมอยู่ในกองทุกข์ ก็เพราะไม่เห็นไม่รู้จักธาตุ, หลงธาตุ — — — ๓๓๗
จิตที่หลุดพ้น เข้าถึงนิพพานธาตุ ไม่มีการปรุงแต่งใดๆ — — — ๓๓๘

๑๑. สังขารและวิสังขาร.

ธรรมะเล่มน้อยนี้ ได้พูดสรุปรวมหลักพระพุทธศาสนาไว้ — — — ๓๓๙
คำว่าสังขารคือสิ่งปรุง, วิสังขารสิ่งไม่ปรุง, เช่นเดียวกับสังขตะอสังขตะ — ๓๔๐
สังขารในบาลี แปลว่า การปรุง, กิริยาอาการของการปรุง — — — ๓๔๑
ทุกสิ่งเป็นสังขาร ยกเว้นนิพพาน, แปลเป็นภาษาไทยได้มาก — — — ๓๔๒
ขันธ์ทั้ง ๕ เป็นสังขาร แต่มีคำว่าสังขารอยู่คำที่ ๔ คำเดียว — — — ๓๔๓
ในร่างกาย, ในสากลโลก มีแต่การปรุงต่อๆ ต่อๆ กันไป — — — ๓๔๔
ธรรมชาติฝ่ายสังขตะมีการปรุงเรื่อย, อสังขตะไม่ปรุงคือนิพพาน — — ๓๔๕
ในสากลจักรวาล ล้วนแต่เป็นกระแสและผลแห่งการปรุง — — — — ๓๔๖
ถ้าไม่มีการปรุงก็ไม่มีการเกิดทั้งทางวัตถุ จิต และวิญญาณ — — — ๓๔๗

การปรุงเป็นทุกข์อย่างยิ่งในทุกความหมาย ๑—๓ — — — — — ๓๔๘
สังขารที่มีชีวิตมีความทุกข์อย่างเจ็บปวดทรมาน, ที่ไม่มีชีวิตก็น่าเกลียด — ๓๔๙
ฝ่ายวิสังขารไม่มีการปรุง, เป็นนิโรธธาตุ — — — — — — ๓๕๐
การปรุงมีได้เพราะอวิชชา ปรุงไปในทางเกิดตัณหา, เป็นทุกข์ — — — ๓๕๑
ในธรรมชาติไม่มีวิชชาจึงมีการปรุงและเปลี่ยนแปลงเรื่อย — — — — ๓๕๒
การปรุงการเปลี่ยนแปลงมีทั้งในสิ่งมีชีวิตและไม่มีชีวิต — — — — ๓๕๓
มองไปทางไหนมีแต่กระแสของการปรุงแต่ไม่เห็นก็ไปยินดียินร้าย — — ๓๕๔
ควรศึกษาให้เห็นการปรุงแล้วอย่าไปยึดมั่นถือมั่น — — — — — ๓๕๕
สำนักงานการปรุงก็อยู่ในมณฑลของจิตที่มีอวิชชา — — — — — ๓๕๖
แม้จิตประภัสสรเริ่มแรกก็เป็นโอกาสให้อวิชชาเข้าปรุง — — — — ๓๕๗
ส่วนประกอบการปรุงก็คืออายตนะ, อารมณ์ในจิต, ผัสสะ — — — ๓๕๘
ขนาดเวลาสถานที่ ปรุงให้เกิดอารมณ์ยินดียินร้ายได้ — — — — ๓๕๙
กรรมวิธีของการปรุงในมนุษย์เริ่มแต่ในท้องแม่กระทั่งโต — — — — ๓๖๐
กระทั่งคนคิดได้ว่าไม่ปรุงดีกว่าจะไม่ทุกข์จึงคิดดับสังขาร — — — — ๓๖๑
ทั้งสังขารและวิสังขารเป็นอนัตตา, เป็นธาตุตามธรรมชาติ — — — ๓๖๒
เรื่องดีชั่วไม่ต้องยึดถือ แต่ทำไปตามที่ถูกต้อง — — — — — ๓๖๓
พระพุทธเจ้าทรงสอนให้อยู่เหนือกรรมคือปฏิบัติตามอัฏฐังคิกมรรค — — ๓๖๔
ไม่ปรุงเป็นชั่ว—ดี คือหลุดพ้น, เป็นกรรมที่ ๔, เป็นวิสังขาร — — — ๓๖๕
คนเป็นโรคประสาทเพราะยึดมั่นในความดี, ปรุงเรื่อย — — — — ๓๖๖
หยุดปรุงเสียจะเป็นความสุข, สังขารคือปรุง, ไม่เที่ยง, เกิดขึ้น ดับไป — — ๓๖๗
บทสวดงานศพมี อนิจฺจา วต สงฺขารา ฯ ไม่ใช่ตายแล้วเป็นสุข แต่หมายถึง "หยุดปรุงแล้วเป็นสุข" — — ๓๖๘
ดับสังขารคือดับร่างกายตามวาระนี้ดับตามธรรมดา — — — — — ๓๖๙
ดับสังขารฝ่ายจิต อย่าคิดปรุง จิตก็ไม่มีกิเลส ไม่มีความทุกข์ — — — ๓๗๐
ต้องเอาวิสังขารคือไม่ปรุงมาเป็นของคู่จิต ชีวิตจึงจะเย็น — — — — ๓๗๑

๑๒. สรุปความธรรมะเล่มน้อย.

ธรรมะเล่มน้อย คือข้อความสรุปของธรรมะแต่ต้นจนจบ — — — ๓๗๒
เริ่มด้วย ธาตุ ตามธรรมชาติปรุงกันจนเกิด โพธิจิต, นิพพาน — — — ๓๗๓
ธาตุ ๖ อยู่ในฝ่ายสังขตธาตุ นอกจากนั้นเป็นฝ่ายอสังขตะ — — — ๓๗๔
ธาตุ ๔ กับธาตุจิต ธาตุว่าง ปรุงกันเป็นคนนี้ธาตุธรรมชาติ — — — ๓๗๕
จิตได้รับการปรุงถูกวิธีเจริญขึ้นจนเป็นโพธิจิต และนิพพาน — — — ๓๗๖
ทั้งกาย จิต มิใช่ตัวตน เป็นสักว่าธาตุตามธรรมชาติ — — — — ๓๗๗
จิตโง่สัมผัสความอร่อย ก็ยึดถือเอาเป็นตัวกูผู้อร่อย — — — — ๓๗๘
จิตยึดความคิดเป็นตัวกู แล้วเอารายละเอียดที่คิดเป็นของกู — — — ๓๗๙
อะไร ๆ ก็คือจิต นั้นคือจิตทำหน้าที่ เช่นในกรณีทางตา ฯลฯ — — — ๓๘๐
ผู้เห็น การเห็น สิ่งที่ถูกเห็น ก็คือจิต, อายตนะอื่นก็เช่นกัน — — — ๓๘๑
ทุกอย่างเป็นเรื่องของจิต, พระพุทธ ธรรม สงฆ์ก็คือจิตที่รู้ — — — ๓๘๒
ผลที่จิตปรุงมี ๔ ลักษณะ คือ บุญ บาป อเนญชา โลกุตตระ — — — ๓๘๓
โดยภาษาคนก็มี ๔ คือ นรก มนุษย์ เทวดา นิพพาน — — — — ๓๘๔
พูดอย่างวิทยาศาสตร์ก็ว่า ใต้ดิน บนดิน บนฟ้า อวกาศ — — — ๓๘๕
จิตปรุงแต่งเรื่อย, เป็นโพธิจิต, จากสังขตะสู่อสังขตะ, ทุกข์ดับ — — — ๓๘๖
จากสังขตะสู่สังขตะเทียบได้กับการปลูกต้นไม้ ๕ ต้นให้ถูกวิธี — — — ๓๘๗
ต้นไม้ ๕ คือ กาย วาจา จิต สติปัญญา เมตตา ทำให้ถูกต้อง — — — ๓๘๘
จิตตภาวนา เป็นเรื่องเจริญสมาธิเพื่อจิตพร้อมที่จะทำหน้าที่ — — — ๓๘๙
โพธิภาวนา เป็นเรื่องความรู้ที่จะให้จิตอบรมให้เจริญจนเห็นแจ้ง — — ๓๙๐
นิพพาน คือความว่างจากทุกข์มีได้แม้ชั่วขณะตามธรรมชาติ — — — ๓๙๑
นิพพานสมบูรณ์อบรมให้มีได้โดยปฏิบัติ ศีล สมาธิ ปัญญา — — — ๓๙๒
เมตเตยยภาวนา มีทั้งทางโลกทางธรรม, เพราะเป็นเพื่อนเกิด — ตายด้วยกัน — ๓๙๓
รักผู้อื่นเท่านั้น ศาสนาพระศรีอาร์ยจะผุดขึ้นมาทันที — — — — ๓๙๔

ผู้ไม่รักผู้อื่นจะทรมานตน, เห็นแก่ผู้อื่นเป็นหน้าที่ของมนุษย์ — — — ๓๙๕
จิตต้องอาศัยกาย อยู่เดี่ยวไม่ได้ นามรูปจึงไม่แยกกัน — — — — ๓๙๖
นามรูปนี้ ระบบจิตนำระบบกาย จึงยกจิตเป็นเรื่องสำคัญ — — — ๓๙๗
จิตเป็นสิ่งว่องไว เกิดโดยวิธีโอปปาติกะจนมีโพธิจิตไม่อยากเกิด — — — ๓๙๘
จุดปลายทางของชีวิตไม่ใช่ประโยชน์คือนิพพานแต่หลุดพ้นไม่ผูกพัน — — ๓๙๙
พ้นจากสิ่งเร่าร้อนสู่ชีวิตเย็น พ้นความว่ายเวียน — — — — — ๔๐๐

๑ มกราคม ๒๕๒๖

ภาวะธรรมดาแห่งชีวิตมนุษย์.

ท่านสาธุชน ผู้มีความสนใจในธรรม ทั้งหลาย,

การบรรยายวันนี้ เป็นการบรรยายวันเสาร์แรกแห่งปีใหม่ เราได้หยุดการบรรยายมาสามเดือน บัดนี้มาถึงงวดที่จะต้องบรรยายต่อไป. วันนี้เป็นวันแรก แห่งการบรรยายประจำวันเสาร์งวดนี้ ซึ่งท่านทั้งหลายก็พอจะทราบได้ว่า การบรรยายเป็นงวดๆเป็นเรื่องชุด เป็นชุดๆ. เมื่อจบการบรรยายงวดหนึ่ง ก็ได้เรื่องชุดหนึ่ง สมบูรณ์ในข้อธรรมะเรื่องหนึ่งๆ เพื่อความสะดวกแก่การศึกษา การบรรยายชุดนี้เรียกว่า ชุดภาคมาฆบูชา ซึ่งมี ๓ เดือน ประมาณ ๑๓ หรือ ๑๔ ครั้ง.

ความมุ่งหมายในการบรรยาย.

การบรรยายชุดนี้ อาตมาตั้งใจที่จะได้คำบรรยายพิเศษสักชุดหนึ่ง, สักชุดหนึ่ง เพื่อแก้ปัญหาที่กำลังมีอยู่ คือว่า เราจะหาหนังสือเล่มเดียวจบ ในเรื่อง

สำหรับจะศึกษาและปฏิบัติ สำหรับคนทั่วไปไม่ได้, มันมีกระจายอยู่ในหนังสือมากมายมหาศาล เขาก็คิดตามไม่ไหว, จึงตั้งใจว่า **จะให้มีหนังสือเล่มเดียวครบ** สำหรับการศึกษาของคนธรรมดาสามัญ. **ดังนั้นจึง ให้ชื่อธรรมบรรยายชุดนี้ว่า ธรรมะเล่มเดียวจบ, ธรรมะเล่มน้อย เล่มเดียวจบ.** ขอพังให้ดี ซึ่งมันก็ต้องมีการบรรยายหลายครั้ง เหมือนกัน, **เมื่อหลายครั้งมารวมเข้าเป็นหนังสือเล่มเดียว มันมีจบคือครบทุกเรื่องเท่าที่ควรจะมี** สำหรับคนทั่วไป; อาตมาเลยให้ชื่อชุดนี้ว่า ธรรมะเล่มน้อย หรือธรรมะเล่มเดียวจบ.

การบรรยายจะมีไปตามลำดับ ตามเรื่องที่ควรจะทราบก่อนทราบหลัง ที่จำเป็นสำหรับคนธรรมดาสามัญทั่วไปจะได้ศึกษา. ฉะนั้น ในเรื่องแรก สำหรับการบรรยายในวันแรกนี้ มีหัวข้อว่า **ภาวะธรรมดาแห่งชีวิตมนุษย์** คือเราบรรยายเรื่องมนุษย์, บรรยายเรื่องของมนุษย์ **บรรยายเพื่อมนุษย์ จะได้เป็นมนุษย์สูงสุดตามที่มนุษย์จะเป็นได้, *จึงต้องพูดกันถึงเรื่องธรรมชาติธรรมดาของชีวิตมนุษย์ ให้เป็นที่เข้าใจโดยหลักพื้นฐานทุกแง่ทุกมุมกันเสียก่อน*** ว่าธรรมดาของมันมีอยู่อย่างไร, แล้วเราจะเข้าไปเกี่ยวข้อง ด้วยการพัฒนาให้มันเจริญงอกงามขึ้นมาได้อย่างไร, และจะไปถึงไหนกัน, โดยเจตนาว่า **ผู้ที่ศึกษาและปฏิบัติแล้ว จะสามารถพัฒนาชีวิตนั้น ให้เจริญงอกงามไปตามทางของธรรมะ** และเขาก็ได้ประสบผลสำเร็จในขั้นสุดท้าย **คือเป็นมนุษย์ที่หมดปัญหา.**

พังดูแล้วก็น่าขัน ที่ว่า มนุษย์นี้ไม่มีอะไรมาก นอกจากมันหมดปัญหา **คนทั่วไปมันมีปัญหาเรื่อย,** ปัญหานั้นปัญหานี้ไม่มีที่สิ้นสุด ทยอยกันมา, มัน **จะต้องไปถึงขีดสูงสุดขีดหนึ่ง ซึ่งอยู่เหนือปัญหาโดยประการทั้งปวง.** ถ้าพูดเจาะจงมันก็คือเป็นพระอรหันต์นั่นเอง; ถ้าพูดอย่างนี้ก็จะพากันกลัวเสียอีก เพราะว่าคนโดยมากก็กลัวความเป็นพระอรหันต์ ว่าดีเกินไป ว่าสูงเกินไป, ว่าใช้กับเราไม่ได้. **ชวน**

ให้เป็นพระอรหันต์นั้น ดูน้อยคนจะเอา เพราะเห็นว่ามันดีเกินไป, นี่จึงติดอยู่ที่นี่ คือเป็นมนุษย์ที่อยู่ในท่ามกลางบัญหา, มีบัญหาอยู่ตลอดเวลา, หมดบัญหาต่ำๆ แล้วก็มีบัญหาสูงๆขึ้นมา จนเดี๋ยวนี้ก็ยังมีบัญหา. อยู่ในโลกมนุษย์ก็มีบัญหา, ขึ้นไปอยู่ในโลกสวรรค์ก็มีบัญหา, อยู่ในพรหมโลกก็ยังมีบัญหา, นี่แม้ว่าจะมีจิตใจของเรานี้เป็นอย่างในเมืองสวรรค์ ก็ยังมีบัญหา, มีจิตใจเหมือนกับพวกพรหมอยู่ในพรหมโลก ก็ยังมีบัญหา.

บัญหาใหญ่ยิ่งก็คือบัญหาเรื่องตัวกู – ของกู, บัญหาเรื่องมีความโง่ว่ามีตัวกู – ของกู, แล้วมันก็ปรุงแต่งความอยากความต้องการไม่มีที่สิ้นสุด, แล้วมันก็ได้อะไรมา ชนิดจะให้เกิดบัญหาแปลกๆใหม่ๆไม่มีที่สิ้นสุด, มนุษย์จึงมีบัญหาที่ไม่มีที่สิ้นสุด, นี้เรียกว่าธรรมดาของมนุษย์ ธรรมชาติของมนุษย์.

ถ้ามันไปถึงที่สุดแห่งบัญหา **เป็นมนุษย์ที่ไม่มีบัญหา นั่นแหละคือสิ่งสูงสุด** เรื่องก็จบ; ถ้าไปถึงนั่นท่านก็เรียกว่าจบ ในภาษาบาลีก็เรียกว่า **จบพรหมจรรย์;** ไม่มีอะไรที่จะต้องประพฤติให้ดีอย่างนั้นอีก, คือไม่มีอะไรที่จะต้องประพฤติให้ดีอย่างนั้น หรือให้ดีเกินไปกว่านั้นอีก มันจบเรื่อง. เรารู้กันก็แต่ว่าจบเรื่องเมื่อเป็นพระอรหันต์; เดี๋ยวนี้ก็มาพูดให้ชัด ให้ลงเป็นธรรมดาสามัญสักหน่อยว่า มันเป็นมนุษย์ที่จบ ก็เมื่อไม่มีบัญหา **เมื่อหมดบัญหา** โดยประการทั้งปวง **มีชีวิตอยู่ โดยปราศจากสิ่งที่เรียกกันว่าความทุกข์ ทั้งโดยตรงและโดยอ้อม.**

ถ้าท่านทั้งหลายสนใจ และไม่กลัวว่ามันจะดีเกินไป บางทีเราจะพูดกันได้ จะพูดกันรู้เรื่อง; ถ้าเข้าใจว่ามันดีเกินไป จิตใจมันไม่สนใจ โดยแท้จริงมันไม่อยากจะสนใจ แล้วมันก็พูดกันไม่รู้เรื่อง, บ่วยการเปล่าทั้งคนพูดและคนฟัง. นี่ก็คือบัญหาที่มันกำลังประสบอยู่กับพวกเรา, โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ก็คืออาตมา ซึ่งมีหน้าที่จะบรรยาย

ธรรมะแก่ท่านทั้งหลาย, เท่าที่ทำมาเป็นสิบๆ ปีมันก็รู้สึกอย่างนี้ : **รู้สึกเป็นปัญหาที่ว่าเราไม่สามารถจะจูงกันไปให้ขึ้นถึงระดับสูง คือหมดปัญหาได้** เพราะเหตุหลายอย่างอย่างที่กล่าวมาแล้ว.

ส่วนมากก็เห็นว่าดีเกินไป ไม่มีรสไม่มีชาติไม่สนุก สู้อยู่ในกองอบายมุขขั้นๆ ลงๆ นี้ไม่ได้; แม้ว่าจะเป็นคนธรรมดาสามัญ ไม่ได้ลุ่มหลงในอบายมุข ก็ยังเห็นว่ามันไม่ใช่เรื่องของเราอยู่นั่นเอง. **เรื่องที่ดีที่สุดของพระพุทธศาสนานั้น ไม่ใช่เรื่องสำหรับเรา, ไม่ใช่เรื่องของเราอยู่นั่นเอง;** เป็นอย่างนี้กันทั้งพระทั้งฆราวาส, พวกพระในวัดก็เป็นอย่างนี้. ที่สังเกตเห็น เขาไม่ได้สนใจ อย่างยิ่ง อย่างแท้จริง ด้วยจิตใจทั้งหมด ในเรื่องของธรรมะ ที่จะทำให้ขึ้นสู่ระดับสูงสุด คือผู้หมดปัญหา, แม้จะทนฟังเรื่องนี้ก็นั่งเหม่อๆ นั่งใจลอย นั่งหลับใน อย่างที่กำลังเป็นอยู่แล้วนี้ก็ได้, ไม่มีใครสนใจที่จะติดตามอย่างละเอียดลออ ไปสนใจเรื่องเล่นเรื่องหัว, ไปดูหนังสือที่พวกพระสมัยนี้เขาลงทุนซื้อมาดูบ้างซิ, ไปค้นหนังสือที่พวกพระสมัยนี้เขามีกันอยู่ดูบ้างเถิดว่าเขามีหนังสืออะไรกัน. มันมีหนังสืออื่นไม่เกี่ยวกับเรื่องดับทุกข์, ไม่เกี่ยวกับเรื่องหมดกิเลสและหมดทุกข์เลย, หนังสืออ่านเล่นก็มีมาก, หนังสือวิชาทั่วๆ ไปไม่เกี่ยวกับดับทุกข์โดยตรงก็มีมาก. เขาอยากจะเป็นนักปราชญ์ผู้มีชื่อเสียง ในทางภาษาในทางวิชาพิเศษอย่างนั้นอย่างนี้; ธรรมะแท้จริงในระดับสูงสุด จึงยังคงเป็นหมันอยู่จนกระทั่งทุกวันนี้. คนที่เอามาพูดมาสอนนั่นแหละ มันจะกลายเป็นคนบ้าเอง เขาว่ามันเอาเรื่องที่ไม่ตรงกับความต้องการของผู้ฟังมาสอน.

นี้คือปัญหาที่ได้ประสบมาตลอดเวลา **จึงมีความตั้งใจว่า จะต้องมีหนังสือสักเล่มหนึ่ง เพื่อแก้ปัญหาเหล่านี้** จึงพยายามพูดด้วยการบรรยายชุดนี้ แต่จะประสบความสำเร็จหรือไม่ ก็ยังเป็นปัญหาอยู่อีกนั่นเอง. อาตมาก็ยังไม่เชื่อว่า มันจะประสบความสำเร็จ คอยดูกันต่อไปก็แล้วกัน.

ทีนี้ก็จะพูดกันให้เป็นข้อ ๆ ย่อย ๆ เพื่อฟังง่าย ศึกษาง่าย ธรรมชาติแห่งชีวิตมนุษย์ตามธรรมดานั้นเป็นอย่างไร ที่เราควรจะทราบเป็นประเด็น ๆ คือเป็นข้อ ๆ ไป. ขอให้สนใจจนเข้าใจชัดเจนทุก ๆ ประเด็น.

ข้อที่ ๑ ชีวิตมีหลายแบบตามเหตุปัจจัย.

ข้อแรกที่สุด อาตมาอยากจะเสนอว่า ชีวิตนี้มันเป็นสิ่งที่มีได้หลายแบบ ตามเหตุตามปัจจัยของมัน. ท่านทั้งหลายพึงดูให้ดีว่า ชีวิตนี้มันเป็นไปได้หลายแบบหรือทุกแบบ ตามเหตุตามปัจจัยของมัน. ชีวิตแบบที่เรามีกันอยู่ เป็น ๆ กันอยู่ตามธรรมดานี้ แน่นอนมันมีแล้วและเราต้องเห็นอยู่แล้ว; แต่มีเหตุมีปัจจัยของมันที่ทำให้เราต้องมีชีวิตแบบนี้, และขอให้เข้าใจต่อไปถึงว่า ชีวิตแบบอื่นมันก็มีได้อย่างเดียวกันนี้. ที่มันเลวมากกว่านี้ มันก็มีได้ง่าย ๆ เหมือนกับที่เรากำลังมีแบบของเราอยู่อย่างง่าย ๆ สำหรับเรา. ชีวิตแบบที่เลว ๆ มันก็มีได้ง่าย ๆ สำหรับคนเลวตามแบบของคนเลว, ชีวิตที่สูงขึ้นไปที่ดีที่ประเสริฐ จนถึงแบบของพระอรหันต์ มันก็มีได้อีกเหมือนกัน, มีได้ง่าย ๆ ตามแบบของพระอรหันต์ แต่ว่าสำหรับผู้ที่จะเป็นพระอรหันต์.

เราควรจะมองให้กว้างทั่วไปหมดว่า โอ้ชีวิตนี้จะมีได้หลายแบบ หรือหลายสิบแบบ แล้วแต่จะจัดให้มันแตกต่างกันมากน้อยเท่าไร, แต่ละแบบมีเหตุมีปัจจัยเครื่องปรุงแต่งของมันเอง. เราไม่รู้เรื่องนี้ เราก็ปล่อยให้มันลอยไปตามยถากรรม, ปล่อยไปตามยถากรรม แล้วแต่ว่ามันจะเป็นอะไร ตามความอยากความต้องการชั่วขณะของเรา.

พระเณรเข้ามาบวชนี้ ไม่รู้ว่าต้องการอะไรโดยแท้จริง แล้วก็ปล่อยไปตามเหตุตามปัจจัยชั่วขณะ เห็นเพื่อนเขาเรียนนักธรรมก็เรียนนักธรรม, เห็นเพื่อนเขาเรียนบาลีก็เรียนบาลี แล้วไม่รู้ว่าเรียนไปทำไม โดยเรียนไปเผื่อว่ามันจะดี หรือมันอาจจะเป็นหนทางที่จะได้รับประโยชน์. อย่างนี้เรียกว่าไม่ได้รู้จักโดยแท้จริง ว่า จะทำอะไร, จะทำทำไม. นี่เรื่องเกี่ยวกับพระธรรม หรือเกี่ยวกับพระศาสนาโดยเฉพาะ สำหรับผู้ที่เข้ามาบวช.

ผู้ที่ไม่ได้เข้ามาบวช ที่อยู่ที่บ้านที่เมือง **ก็ปล่อยไปตามยถากรรม ของความต้องการเล็กๆ น้อยๆ แต่ละวันๆ ของกิเลส** เพราะมันไม่รู้ทั้งหมด, มันไม่รู้จักทั้งหมด, มันไม่รู้จนสามารถจะรวบรัดเอามาทั้งหมด, หรือรวบรัดเอามาแต่สิ่งที่ดีที่สุด เพราะมันไม่รู้ว่า มันเป็นได้. ถ้าเรารู้จักเหตุปัจจัยของชีวิตแบบนั้นๆ เราต้องการชีวิตแบบไหนชนิดไหน, เราต้องรู้เหตุรู้ปัจจัย สำหรับการปรุงแต่งแห่งชีวิตแบบนั้นๆ.

นี่ขอให้ท่านเข้าใจ หรือแน่ใจกันเสียก่อนสักข้อหนึ่งว่า ชีวิตนี้มีได้หลายแบบ แล้วแต่เหตุปัจจัยของมัน, และ **เราอาจจะเลือกเอาที่ดีที่สุดได้** ถ้าเรารู้จักเลือก รู้จักต้องการ ไม่ปล่อยไปตามยถากรรม.

สรุปความว่า **เราไม่รู้ว่าเราเกิดมาทำไม, เพื่อจะได้อะไร, เราไม่รู้ก็ปล่อยไปตามยถากรรม,** ให้ความยถากรรมมันเลือกเอาเองตามชอบใจมัน ดูมันเป็นเรื่องเกินบ้าบอไปเสียอีก, ให้ความเป็นยถากรรมมันเลือกเอาเอง ตามความชอบใจของยถากรรม. รู้สึกสงสารในข้อนี้ จึงพยายามที่จะพูดให้เข้าใจว่า **มันมีเหตุปัจจัยเฉพาะที่จะปรุงแต่งให้ได้ตามที่ควรจะได้.** **ขอให้สนใจศึกษา** ให้มากพอ ตามที่ท่านได้กล่าวไว้ **แล้วเลือกเอาแบบที่เหมาะ** สำหรับเราที่สุด โดยความรู้ที่เพียงพอ, ไม่ใช่

ละเมอ ๆ หรือทำเพ้อ ๆ เผื่อ ๆ ไปเท่านั้น, อาจจะมีชีวิตที่ดีที่สุด ที่ชอบใจเราที่สุด แต่เราไม่รู้จัก เราก็เลยไม่ได้.

อยากจะพูดว่า **เราอาจจะทำชีวิตแบบหนึ่ง** ให้เต็มไปด้วยความสุขสนุกสนาน **ไม่มีความทุกข์เลย** ก็ได้ ถ้าเรารู้จักทำจิตใจ : **เรามีธรรมะในพระพุทธศาสนามาทำจิตใจของเรา** ให้อยู่ในสภาพที่เฉลียวฉลาดแจ่มแจ้ง **รู้จักสิ่งทั้งปวงตามที่เป็นจริง, ไม่ยึดถืออะไร** เอามาไว้ให้เป็นของหนัก หรือเป็นความทุกข์. **เรื่องที่เขาถือกันว่าเป็นความทุกข์ เราก็เห็นว่ามันเช่นนั้นเอง.** หน้าที่ที่เราจะต้องทำ เราเห็นว่าดีแล้ว ประเสริฐที่สุดแล้ว เราก็พอใจ, เราจึงทำมาหากินอยู่ด้วยความพอใจ ในการงานที่กระทำ เป็นสุขที่ได้กระทำ ถ้าเราพอใจ.

อาตมาไปยืนดูเขาทำงานในโคลน, เขาจับปลากันในโคลน เลอะเทอะสกปรกแล้วเหม็นด้วย รกรุงรังไปด้วยขวากหนาม แต่เขาก็ทำกันอย่างสนุกสนานเลย เพราะว่าเขาชอบที่จะได้ปลา. เขาก็เพลิดเพลินในการที่ได้มาทีละตัวสองตัว, มันจะยุ่งยากลำบากสกปรกเน่าเหม็นอย่างไร ก็ทำกันอย่างสนุกสนาน. ชีวิตนี้ก็เหมือนกันแหละ; ถ้าเรารู้จักจัดรู้จักทำ **ทำความเพลิดเพลินให้เกิดขึ้นในการกระทำ มันก็ไม่มีความทุกข์;** ถ้ามันผิดหวังในบางกรณี เอ้า, มันเช่นนั้นเอง, มันเป็นเช่นนั้นเองของธรรมชาติ, จะต้องไปเป็นทุกข์กับมันทำไม; ถ้ามัน **เหนื่อยยากลำบาก** ก็ยิ่งเห็นว่า เอ้า **มันก็เป็นอย่างนี้เอง** เหมือนกัน. ความเป็นอย่างนี้**เพ่งแต่ในแง่ดี, เอาผลที่ได้เป็นวัตถุมุ่งหมายอยู่เสมอมันก็สนุก;** ฉะนั้นเราได้มีงานที่สนุก และก็ได้ผลได้ประโยชน์มาหล่อเลี้ยงชีวิต.

แต่ว่าคนทั่วไปเขาไม่คิดกันอย่างนี้ เขาว่ามันเหน็ดเหนื่อยลำบากยุ่งยาก, เขาคิดว่าวิธีอื่นมี ที่ไม่ต้องเหน็ดเหนื่อยยุ่งยากลำบาก เช่นไปขโมย ไปจี้ ไปปล้นเขา

ก็ยังได้ พักเดียวได้เป็นแสนเป็นล้านก็มี; เมื่อเป็นอย่างนี้ก็ไม่มีใครที่จะอดทน ทำสิ่งที่ยากลำบากในหน้าที่การงาน. อย่างว่าจะแจวเรือจ้าง จะถีบสามล้อ จะล้างท่อถนน จะกวาดถนน จะอะไรก็ตามเถอะ ไม่มีใครชอบดอก เพราะว่า **ไม่รู้จักปรับปรุงจิตใจให้มันชอบ.**

ต้องศึกษาธรรมะให้เพียงพอ สามารถปรับปรุงจิตใจให้ชอบ สิ่งที่เป็นหน้าที่การงาน; แม้จะเหน็ดเหนื่อยลำบากเหงื่อไหลไคลย้อย ก็ปรับปรุงจิตใจให้มันรัก ให้มันชอบ ให้มันพอใจได้ ก็เลยไม่มีความทุกข์ในหน้าที่การงาน. อุปมาเหมือนกับผีเสื้อ ทำมาหากินด้วยการเที่ยวสูบน้ำหวานในดอกไม้ ทำให้ธรรมชาติสวยงาม, ไม่มีความทุกข์เลย. มองดูกันแต่ในแง่นี้ ว่ามนุษย์ก็สามารถจะทำได้ **ให้ทำการงานสนุกสนานไม่มีความทุกข์เลย; แต่ต้องรู้จักปรับปรุงจิตใจ,** ไม่ใช่มันจะทำได้เองตามธรรมชาติเหมือนผีเสื้อ ซึ่งมันเป็นได้เองตามธรรมชาติ, เราจะต้องรู้จักปรับปรุงจิตใจให้สนุกสนานในการทำงาน.

คนเขาไม่เชื่อก็ว่า มันทำไม่ได้ หรือไม่อยากทำ มันต้องปรับปรุงจิตใจกันมากเกินไป; แต่ขอให้สนใจเถิดว่า **ทางนี้มันเป็นทางสำคัญที่จะรอดได้:–**

อย่างว่าเราเป็นลูกจ้างซักผ้าล้างจานนี้ ทำไมจะทำให้สนุกไม่ได้ล่ะ. เรา **อย่าเห็นเป็นความยากลำบาก** เพราะมันก็ทำได้, แล้วมันก็ทำไปเรื่อยๆ โดยไม่ต้องมีตัวตนที่น้อยอกน้อยใจเสียใจในโชควาสนาอะไรทำนองนั้น, โดย **เชื่อลงไป** เถอะว่า มันเป็นของดี, มันเป็นของถูกต้อง, จนเรียกว่าเป็นธรรมะอย่างหนึ่งด้วยเหมือนกัน. ถ้าเราเป็นลูกจ้างล้างจาน ถูบ้านกวาดบ้าน หุงข้าว ทำข้าวปลาอาหาร, **ทำอะไรก็ให้มันเป็นศิลปะสนุกสนานไปในการงานเหล่านั้น;** แม้แต่จะกวาดบ้านหรือกวาดพื้นบ้านลานบ้านให้เตียนให้สวยงามนี้, ลองไปดูใหม่ซิ กวาดด้วยความรักศิลปะ มันจะ

รู้สึกพอใจทุกครั้งที่กวาด, ทุกครั้งที่กวาด พูดอย่างนั้นเลย, มันจะเป็นสุขทุกครั้งที่กวาดเลย ไม่ใช่ต่อกวาดเสร็จแล้วจึงจะเป็นสุข เพราะมันสามารถกวาดให้ดีที่สุด ทุกครั้งที่ไม้กวาดมันจะเขี่ยไป. แต่เดี๋ยวนี้ **คนไม่ได้ทำด้วยจิตใจ,** จิตใจมันอยู่ที่อื่น, แล้วบางทีก็รู้สึกว่างานชนิดนี้งานไพร่ งานขี้ข้า กูไม่รัก กูไม่พอใจ มันก็ทำไม่ได้ ในการที่จะทำให้มันดี.

ถ้าเราจะถือให้ตรงตามความจริงว่า ไม่มีอะไรที่เป็นเรื่องไพร่ เรื่องขี้ข้า, ถ้ามันเป็นการงาน มันจะช่วยหล่อเลี้ยงชีวิตได้เหมือนกัน; มันอยู่ที่จิตใจของเรารู้จักคิดนึกหรือไม่ต่างหาก. **ถ้าเราฉลาดพอ ก็สร้างความพอใจขึ้นมาได้ ในการงานทุกชนิด ที่ไม่ใช่เป็นเรื่องบาปเรื่องอกุศล,** เป็นเรื่องที่ถูกต้อง แต่เขาถือกันว่าเป็นเรื่องที่ต่ำต้อย เรื่องของคนชั้นต่ำ. **ถ้าเราไม่มีปัญญาจะทำให้สูงไปกว่านั้น เราก็ต้องยินดี,** เราจะค่อย ๆ มีปัญญาทำงานที่ดีกว่านั้น ง่ายกว่านั้น สูงกว่านั้น. แต่ก็ต้อง **ทำด้วยความพอใจ สมัครใจ** ทั้งหมดทั้งสิ้นอีกเหมือนกัน, เราก็จะประสบความสำเร็จในการที่ว่า การงานนั่นแหละเป็นสวรรค์ของเรา.

นี่ สรุปความนิดเดียวว่า ชีวิตนี้มีได้มากแบบ พัฒนาได้มากแบบ, แล้วบางแบบน่าอัศจรรย์ ประเสริฐ และมีปาฏิหาริย์อยู่ในตัวของมัน, มีปาฏิหาริย์อยู่ในตัวของมัน คือมันให้เกิดความพอใจที่สุดอย่างยิ่งได้ด้วยกันทั้งนั้น **ถ้าเรารู้จักทำจิตใจ. นี่ไม่พูดถึงการงานทุจริตของพวกคนพาล** อันธพาลนั้นมันก็เป็นที่พอใจของมัน เพราะเขามีจิตใจอย่างนั้น เขาก็พอใจในสิ่งเหล่านั้น. แต่พวกเราที่เป็นสัตบุรุษ ก็มีความพอใจตามแบบของสัตบุรุษ ก็มีความพอใจอย่างนี้, **ความพอใจอย่างนี้ ได้ผลงานที่ดี ไม่ทำให้เกิดโทษ** ลำบากยุ่งยากในภายหลัง จึงได้เลือกเอา.

ขอให้ยุติกันที่ว่า ชีวิตนี้มันมีมากแบบ เลือกได้ อย่าโง่เกินไป จนเลือกไม่ถูกต้อง, มันต้องเลือกได้มาอย่างหนึ่งเสมอ ที่เหมาะสมกับสถานะของเรา, จะเป็น

คนโง่คนฉลาดมากน้อยเพียงไร อย่าต้องเสียใจ เพราะว่ามันอับโชค ไม่มีวาสนา, ถ้าพอใจให้ความสุขได้ แล้วก็เรียกว่ามันดี หรือมีโชคด้วยกันทั้งนั้น, เพียงแต่มันไม่เหมือนกัน.

ถ้าเราถือหลักกันอย่างนี้ ก็จะไม่มีใครทำผิดทำชั่ว หรือเป็นอันธพาล จะไม่มีใครว่างงาน จะไม่มีใครที่จะว่างงาน, จะมีคนที่มีงานทำกันอย่างสนุกสนาน และเป็นสุขในการงานอยู่ด้วยกันทุกคน. โรงเหล้าโรงยาโรงหนังโรงละครนั้นปิดได้ ปิดหมดเลยได้ เพราะไม่มีใครไป ไม่มีใครต้องการ; เพราะแต่ละคนมันสนุกสนานอยู่กับชีวิตการงานหน้าที่นั้น ๆ, จะไม่ต้องหมดเปลืองเรื่องสำรวย สำราญ สำเริง เกินความจำเป็น. อยู่แต่พอดี ๆ มีความสงบสุข, ถึงเหน็ดเหนื่อยก็นอน หายเหนื่อยก็ทำงาน. เมื่อนอนก็เป็นสุข, เมื่อพักผ่อนก็เป็นสุข, เมื่อทำงานก็เป็นสุข, แล้วก็จะเอากันอย่างไร มันหมดแล้ว คือมัน มีความสุขอยู่ทุกอิริยาบถ.

นี่ธรรมชาติเขามีให้เลือกถึงอย่างนี้; แต่คนมันโง่เอง มันเลือกเอาไม่ได้, มันไม่เลือกด้วยซ้ำไป, มันไม่รู้จะเลือกอย่างไร, ได้แต่คิดผิว ๆ เผิน ๆ : ดูตัวอย่างของการที่ไม่ต้องทำอะไรเหน็ดเหนื่อยแล้วก็ร่ำรวย, พอเขาบอกว่ามันมีได้ด้วยการเช่นสรวงบนบานผีสางอะไร มันก็ทำไปอย่างนั้นแหละ ด้วยหวังว่าจะรวย หรือว่าซื้อหวยซื้อสลากกินแบ่งอะไรกันไปตามเรื่อง ว่ามันจะรวย แล้วมันก็รวยไม่ได้, แต่ว่ามันรวยด้วยโรคประสาท มันเป็นโรคประสาทกันได้มาก ๆ.

นี่ ข้อแรกที่จะขอให้สนใจว่า ชีวิตมีให้เลือกหลายแบบ ครบทุกแบบ แล้วก็ล้วนมีเหตุมีปัจจัยของมัน ที่เราจะต้องทำให้ถูกต้อง.

ข้อที่ ๒ รู้จักธรรมชาติของชีวิต.

ที่นี้ ข้อถัดไป อยากจะให้รู้ถึงธรรมชาติอีกข้อหนึ่งว่า เพราะ**คนเรามี ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ** มันจึงมีเรื่อง บั๋ญหายุ่งยากลำบาก; ฉะนั้นอย่าไปทำเล่นกับ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ นั่นแหละตัวเจ้าเหตุ ตัวการแหละ. เพราะมนุษย์หรือคนมันมี ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ แต่ละอย่างๆ มันมีความรู้สึกรุนแรง, แล้วมันก็ปรุงแต่งอะไรต่างๆ นานา จนมีบั๋ญหาทุกอย่างเลย. ถ้ามันเป็นก้อนหิน ก้อนหินไม่มี ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ มันก็ไม่มีบั๋ญหา, ก็เห็นๆ กันอยู่. แต่นี่คนมันไม่ใช่ก้อนหิน มันมี ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ, แต่ละอย่างๆ มีขอบเขต, มีหน้าที่อะไรของมันกว้างไกลมาก, กว้างไกลมากไปตามแบบของมัน. ตามันก็ทำหน้าที่ไปตามแบบของตา ไม่ซ้ำกับหูหรือจมูกเป็นต้น. *ตามันสร้างบั๋ญหาทางตา* มากเหลือประมาณ, *หูก็สร้างบั๋ญหาที่เกี่ยวกับหู* กับเสียงน่ะเหลือประมาณ, *จมูกก็เกี่ยวกับกลิ่น, ลิ้นคู่กับรส, กายคู่กับความรู้สึกทางผิวหนัง, ใจก็ทางจิต.*

บั๋ญหาของมนุษย์ซึ่งเป็นสัตว์มีชีวิต มันอยู่ที่มี ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ นั่นเอง; ถ้าอย่ามี ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ มันก็ไม่มีบั๋ญหา. ถ้ามีกันน้อยหน่อย มันก็มีบั๋ญหาน้อย. เช่นต้นไม้มันไม่มี ตา มีหู จมูก ลิ้น กาย ใจ อะไรมากมายนัก หรือมันมีไม่ถึงกำหนด; ฉะนั้นบั๋ญหาของต้นไม้มันก็มีน้อยกว่า, สัตว์เดรัจฉานมันก็มี ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ในลักษณะที่น้อยกว่า มีสมรรถนะน้อยกว่าของมนุษย์, บั๋ญหามันก็น้อยกว่าของมนุษย์.

มนุษย์นี่มี ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ที่มีความสามารถกว้างขวาง, แล้วยังเสริมสร้างออกไปได้อีกมาก ให้ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ มันขยายตัวออกไปได้มากมาย, แล้วมนุษย์ก็ชอบทำกันอย่างนั้น และกำลังทำกันอยู่อย่างนั้นทั้งโลก, เสริม

ปัญหา ทาง ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ออกไป ด้วยสร้างสิ่งที่เอร็ดอร่อยสนุกสนานสวยงามเกี่ยวกับสิ่งเหล่านี้, แล้วก็หลงกันอยู่แต่กับเรื่องเหล่านี้ จนเห็นแก่ตัวจัด จะฆ่าเพื่อนมนุษย์ให้หมดทั้งโลก มันก็ไม่รู้สึกว่าเป็นอะไร. นี่ความคิดมันหลงขนาดนี้ : ประโยชน์ของเราก็แล้วกัน, ถ้าไม่ได้เราก็จะต้องเอาให้ได้, ถ้าไม่ได้เราก็จะต้องฆ่าคนที่มาขัดขวาง; ฉะนั้นเราจะทำสงครามรบราฆ่าฟันกัน, ฆ่ากันให้หมดโลก ก็ไม่เห็นแปลกอะไรนี่, เขาคิดกันอย่างนี้.

นี่เรื่องของ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ มันดึงชีวิตนี้ไปในทางที่มีปัญหาทั้งนั้น อย่างรุนแรงด้วยกันทุกๆ ทาง. *พระพุทธเจ้าท่านจึงตรัสว่า ตัวปัญหาตัวต้นตอของปัญหามันอยู่ที่นี่ ที่ผัสสะ* คือการกระทบที่ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ. อายตนะเป็นบ่อเกิดของทุกสิ่ง เพราะอายตนะเป็นที่กระทบให้เกิดความรู้สึก; เช่นเรามี ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ เราจึงฉลาดขึ้นทุกวัน. เราคลอดมาจากท้องแม่แล้ว ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ก็ทำหน้าที่เพิ่มขึ้นทุกวัน, เพิ่มขึ้นทุกวัน. เด็กก็รู้อะไรมากขึ้นทุกวัน, ฉลาดขึ้นทุกวัน, รู้อะไรไกลออกไป, ไกลออกไป; เพราะว่า ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ของเขาทำงานแปลกใหม่ เพิ่มขึ้นๆ ทุกวัน. ความรู้ที่ถูกต้อง มันก็มาจากการสัมผัส ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ, ความคิดที่ผิดเป็นมิจฉาทิฏฐิ มันก็มาจากการสัมผัส ที่ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ. การสัมผัสบางอย่างมันไม่มีโอกาสของปัญญาของวิชชา มันก็ผิด, สร้างความเห็นผิดใหม่ๆ ขึ้นมาอีก, ก่อนนี้ไม่เป็นมิจฉาทิฏฐิมากถึงขนาดนั้น, แต่เดี๋ยวนี้มีมิจฉาทิฏฐิมากขึ้นๆ เพราะการสัมผัสทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ มันหมุนไปทางผิด มันควบคุมไม่ได้.

เมื่อทำผิดแล้วมันก็เกิดผลร้ายผลดีที่เรียกว่าวิบากกรรม, กรรมก็คือวิบากกรรมก็คือ มันมาจากสัมผัสทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ. ฉะนั้น นรกสวรรค์ก็อยู่ที่นี่ : นรกก็อยู่ที่สัมผัสทาง ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ, สวรรค์ก็อยู่ที่สัมผัสทาง ตา

หู จมูก ลิ้น กาย ใจ. แต่เราไม่บอกกันอย่างนี้, เราไม่สอนกันอย่างนี้, ไปชะเง้อมองกันที่อื่นโน่น, ไม่มองว่ามันอยู่ที่ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ. แม้แต่จะศึกษาเรื่องนิพพาน, มีนิพพานกัน ก็ต้องศึกษากันที่ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ; แต่เราก็ไปศึกษากันที่อื่น, แล้วหวังที่อื่น หวังในอะไรก็ไม่รู้, ไกลออกไปจนต้องคาดคะเน ต้องเชื่อคนอื่นอย่างโง่เขลางมงาย, มันเป็นเสียอย่างนั้น.

ถ้าเรารู้จักใช้ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ให้เป็นประโยชน์ที่สุดในการศึกษาแล้ว เราจะรู้อะไรหมดทุกสิ่ง; เพราะทุกอย่างมันมารวมอยู่ที่ความรู้สึกทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ จริงๆ. แต่เราก็ไม่รู้อย่างนี้ ไม่ถือหลักอย่างนี้, เราจะไปเรียนกันที่อื่น, มีหนังสือหนังหาตำรับตำราอย่างอื่นสำหรับไปเชื่อ สำหรับไปถือด้วยความยึดมั่นถือมั่น; ส่วน **ตัวจริง** ของจริง อยู่ที่ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ นี้ไม่สนใจ ทำไม่ถูก ไม่สามารถจะใช้ให้เป็นประโยชน์ได้.

ท่านผู้ใดต้องการจะมีธรรมะ จะรู้ธรรมะแล้ว ก็จงสนใจศึกษาทุกเรื่องที่เกี่ยวกับตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ, และก็เป็นเรื่องแรกที่สุดด้วย. ถ้าจะมีการถามกันขึ้นมาว่า *อะไรเป็น ก ข ก กา ของพระพุทธศาสนา?* ก็บอก ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ นั่นแหละเป็น ก ข ก กา ของพุทธศาสนา; เริ่มเรียนพุทธศาสนาในขั้น ก ข ก กา ลงไปที่ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ, เรื่องพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ อะไรนั้น ไว้ทีหลังก็ได้, มันไม่ใช่เงื่อนต้น, ไม่ใช่จุดตั้งต้นของบัญหา. **ความทุกข์มันอยู่ที่ทำผิดทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ.**

พระพุทธเจ้าท่านไม่อาจจะมาช่วยทำให้เป็นทุกข์ หรือช่วยให้หายทุกข์ได้โดยตรง, ท่านได้แต่แนะนำ ให้จัดให้กระทำเกี่ยวกับตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ. การแสดงเรื่องความทุกข์ก็ดี ท่านแสดงที่เรื่องของตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ,

แสดงเรื่องดับทุกข์ก็ดี ท่านก็แสดงเรื่องตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ; แปลว่าคำสอนทั้งหมด สอนเราให้รู้จักสิ่งที่เรียกว่า ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ให้รู้จักควบคุมมัน, ให้รู้จักพัฒนามัน, ให้เป็นไปในทางถูกต้อง แล้วจะไม่เกิดความทุกข์. เรื่องมันก็จะจบกันตรงที่มันไม่เกิดความทุกข์ใด ๆ ขึ้นมาได้เลย.

ฉะนั้น หนังสือเล่มน้อยเล่มนี้ ก็ต้องการให้ท่านทั้งหลาย สนใจเรื่อง ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ในฐานะเป็นเรื่องสำคัญที่สุดที่มนุษย์จะต้องรู้, ไม่อย่างนั้นท่านจะแก้ปัญหาอะไรไม่ได้ในทางจิตใจ.

ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ มันเป็นรากฐานของทุกเรื่อง ที่เกี่ยวกับชีวิตของคนเรา, และโดยเฉพาะอย่างยิ่งเกี่ยวกับใจ. ตา หู จมูก ลิ้น กาย นี้มันก็เป็นประตูที่ใจจะสัมผัสกับสิ่งภายนอก, ใจก็สัมผัสในภายในด้วย, สัมผัสเนื่องออกมาถึงภายนอกได้ด้วย, มันก็รวมเป็นเรื่องเดียวกันหมด คือเรื่องที่เกี่ยวข้องกันอยู่กับสิ่งที่เรียกว่าจิตใจ. ถ้าไม่มีจิตใจอย่างเดียว อะไรมันก็ไม่มีดอก เพราะมันมีจิตใจนี่แหละเรื่องทั้งหลายจึงมี, เรื่องรู้สึกอย่างนั้นอย่างนี้ เรื่องสุขเรื่องทุกข์ เรื่องเป็นเรื่องตาย เรื่องอะไรมันจึงมี เพราะมันมีจิตใจอย่างเดียว; ฉะนั้นเป้าหมายมันจึงอยู่ที่จิตใจ.

ทีนี้ จิตใจนี้มันทำอะไรไม่ได้ ถ้าไม่มีตา หู จมูก ลิ้น กาย; ถ้ามีแต่ตากับใจ มันก็รู้อะไรน้อยเกินไป มันจึงต้องมีหู มีจมูก มีลิ้น มีผิวหนัง สำหรับสัมผัสถึง ๕ อย่าง, ๕ อย่าง : ตา หู จมูก ลิ้น กาย สำหรับให้จิตใจติดต่อสิ่งทั้งหลายภายนอก ติดต่อกับภาพทางตา, ติดต่อกับเสียงทางหู, ติดต่อกับกลิ่นทางจมูก, ติดต่อกับรสทางลิ้น, ติดต่อกับสิ่งที่มากระทบทางผิวหนัง. ถ้าอย่ามีสิ่งเหล่านี้ เรื่องก็แทบไม่มีเลย, และถ้าไม่มีจิตใจอย่างเดียว เรื่องหมดเลย, ไม่มีอะไรเป็นเรื่องเป็นราวขึ้นมาได้.

แต่แล้วคนเราก็ไม่สนใจเรื่องจิตใจ; ไปสนใจที่เรื่องผิวเรื่องเปลือก คือเรื่องตา หู จมูก ลิ้น กาย, แล้วก็เลือกสนใจแต่ที่มันเป็นกิเลสตัณหา คือความสุขสนุกสนาน เอร็ดอร่อย, เป็นกิเลสตัณหาสนใจกันนัก แล้วก็บูชา เสียสละบูชากันอย่างยิ่งเลย, ไม่ได้สนใจตัวสุขทุกข์ที่จิตใจจริงๆ. ไปสนใจที่ผิวเปลือกที่มันหลอก, ที่มันหลอกให้หลงรักหลงเกลียด, หลงรักหลงเกลียด อยู่กันแต่อย่างนั้น แล้วขยายออกไปเป็นความกลัว เป็นความวิตกกังวล อาลัย อาวรณ์ อิจฉา ริษยา หึงหวงอย่างนั้น เป็นต้น. แล้วไม่ดูว่าปัญหามันมาจากอะไร, ปัญหานานาชนิดนั้นมันมาจากอะไร, มันมีมาจากความโง่ของจิตใจ เมื่อสัมผัสกันกับ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธัมมารมณ์. นี่คือ ก ข ก กา. แต่เรื่องอย่างนี้เขาว่าไม่ใช่, นี่เรื่องปรมัตถ์เรื่องสูงสุด อย่าเอามาศึกษา ยังไม่สมควร. คนธรรมดายังไม่ต้องศึกษาปรมัตถ์อันสูงสุดอย่างนั้น, เด็กๆก็เลยไม่ต้องรู้เรื่องนี้.

ที่จริงถ้าเราไปดูตาม*พระบาลี ที่พระพุทธเจ้าท่านตรัสไว้, เรื่องนี้ท่านว่าเป็นเรื่องเบื้องต้น เป็นจุดตั้งต้นที่จะต้องศึกษา. เรื่องปฏิจจสมุปบาทที่เขาห้ามไม่ให้เอามาสอนกัน ว่ามันเป็นเรื่องสูงเรื่องไกล พระพุทธเจ้าท่านตรัสว่าเป็นอาทิพรหมจรรย์, เป็นจุดตั้งต้นของพระศาสนา ที่จะต้องเรียนรู้และปฏิบัติ,* จึงขอร้องให้ท่านทั้งหลายทุกคน สนใจเรื่อง ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ว่าเป็นเรื่องแรกที่เราจะต้องรู้ จะต้องเข้าใจ. ครั้นรู้ครั้นเข้าใจแล้ว เราจะรู้เรื่องอื่นๆต่อไป, แล้วเราก็จะรู้เรื่องที่ควรกระทำ, แล้วเราจะไม่ขโมย จะไม่ฆ่าสัตว์ ไม่ลักทรัพย์ ไม่ประพฤติผิดในกามได้เอง, ไม่ต้องมีใครมาบอกดอก เพราะเรารู้ความจริงอันลึกซึ้งที่เป็นรากฐานของมันหมดแล้ว. เดี๋ยวนี้เราไม่รู้เราก็หลงไป แม้จะมีใครมาห้าม เราก็ไม่เชื่อ, เราก็ทำสิ่งที่เป็นของเลวร้าย ทั้งต่อตนเองและต่อผู้อื่น เพราะเรามันไม่รู้เรื่องนี้, เพราะเรามันไม่รู้เรื่องนี้.

ขอให้คิดดูใหม่เถิด ให้ทุกๆ คนไปคิดดูใหม่เถิด ว่า ถ้าไม่เข้าใจเรื่องตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ โดยครบถ้วน เราจะไม่มีทางที่จะเข้าใจธรรมะ ให้ลึกๆ เข้าไป จนถึงกับว่าจุดที่สำคัญที่สุด ที่มีประโยชน์ที่สุด ที่จะให้ความเป็นมนุษย์ของเราดีที่สุด หรือว่าดับทุกข์ได้. นี่อยากจะให้ถือเป็นหัวข้ออีกหัวข้อหนึ่งว่า ต้องศึกษาให้รู้จักสิ่งที่เรียกว่า ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ.

ข้อที่ ๓ มีร่างกายและจิตได้ โดยไม่ต้องมีตัวตน.

ทีนี้ข้อถัดไปอีกก็ว่า เรามีร่างกายและจิตใจได้ โดยที่ไม่ต้องมีตัวตน. นี้คงจะแปลกมากสำหรับบางคน ที่มีความรู้สึกว่ามีตัวตน มีตัวกูเสียเป็นประจำ. ร่างกายของเรานี้ มีได้ตามหน้าที่ระบบของร่างกาย, ตา หู จมูก ลิ้น กาย มันก็รวมกันอยู่ที่ร่างกาย, มีระบบประสาทมีระบบอะไรต่างๆ ที่เป็นส่วนร่างกาย ทำหน้าที่ได้ดีที่สุดในส่วนร่างกาย, แล้วก็มีจิตใจที่รู้สึกสิ่งต่างๆได้ โดยผ่านทางร่างกาย. เรามีสองอย่างนี้พอแล้ว, สองอย่างเท่านี้พอแล้ว เรียกว่า นามรูปก็ได้, เรียกว่ากายใจก็ได้. *ในบาลี* เรียกว่า *นามรูป*, นามรูป รวมกัน แฝดติดกันอยู่, นามรูปไม่แยกเป็นสองสิ่ง. เรามีนามรูป คือกายกับใจ หรือใจกับกายนี้พอแล้ว, ไม่ต้องมีอันที่สาม ที่เรียกว่า อัตตา หรือตัวตนนั้นไม่ต้องมีดอก. ถ้าเรารู้สึกว่ามี เรามันโง่ไปเอง; รู้สึกว่ามีตัวตนอะไรอีกอันหนึ่ง ซึ่งเป็นเจ้าของกายและใจ ที่เป็นเจ้าของใจ บังคับกายบังคับใจอีกทีหนึ่ง เรียกว่าตัวตน.

พระพุทธเจ้าท่านสอนเรื่องนี้แปลกจากที่เขาสอนกันอยู่ก่อน ก็ตรงที่มาสอนว่า มันไม่มีสิ่งที่เรียกว่าตัวตน, มันมีสิ่งที่เรียกว่ากายกับใจ นามกับรูปก็พอแล้ว.

ถ้ามันเกิดความคิดว่าตัวตนขึ้นมา มันก็เป็นความเข้าใจผิด คิดผิดของสิ่งที่เรียกว่าใจ, มันคิดผิดก็โดยที่การสัมผัสทางกาย ทางภายนอกมันผิด, แล้วก็ให้เกิดความสำคัญผิดในภายใน คือใจ, ใจก็สำคัญผิดว่ามีตัวตน. เรื่องมันเลยยุ่งกันใหญ่ จนตาย ก็ไม่สามารถจะดับทุกข์ได้, หรือแก้ไขอะไรให้มันดีขึ้นมาได้.

ท่านทั้งหลายถือหลักข้อนี้ไว้ก่อนเถิดว่า **เรามีกายกับใจโดยไม่ต้องมีตัวตนก็ได้,** มีเพียงสองส่วนนี้ รวมกันเข้าเป็นอันหนึ่ง เรียกว่าคน ๆ หนึ่งก็แล้วกัน. สมมติเรียกว่าคน ๆ หนึ่ง แต่ที่แท้มันก็มิใช่คน ๆ หนึ่ง, มันเป็นเพียงร่างกายกับจิตใจรวมกำลังกันทำหน้าที่การงานอะไรของมันอยู่ตามธรรมชาติ. กายเป็นส่วนที่เป็นโครง, เป็นโครงสร้างเป็นเปลือกเป็นสิ่งรับใช้. ใจเป็นสิ่งที่รู้สึก ทำหน้าที่เหมือนนายบังคับร่างกายไป, ต้องอาศัยกันจึงจะอยู่ได้; ถ้าเกิดไม่อาศัยกันเมื่อใด ก็ตายหมดทั้งสองอย่าง. กายอยู่ได้ก็เพราะมีใจ, ใจมีอยู่ได้ก็เพราะมีกาย, ทำหน้าที่ต่างกันอาศัยกันจึงอยู่ได้; ฉะนั้นจึงคลอดออกมาจากท้องแม่ พร้อมกันทั้งกายและใจ.

แต่ **ทุกสิ่งเป็นการปรุงแต่งของธรรมชาติ** : ปรุงแต่งอย่างหนึ่งเป็นเรื่องกาย, ปรุงแต่งอย่างหนึ่งเป็นเรื่องใจ, ไม่ใช่ของจริงแท้ถาวรอะไร, แต่มันก็ทำอะไรของมันได้ ตามที่มันเป็นอย่างนั้น. มันทำหน้าที่อะไรของมันได้ ตามที่มันทำได้อย่างนั้น, ทั้งที่มันไม่ต้องเป็นของจริงแท้แน่นอนตายตัว, มัน **เปลี่ยนแปลงไปตามเหตุตามปัจจัยเรื่อย,** แล้วมันก็ทำอะไรได้แปลก ๆ.

ก็คิดดูสิ กายใจนี้มันรู้สึกอะไรแปลก ๆ แปลก ๆ หลายหมื่นหลายแสนปีเข้า ***เดี๋ยวนี้มนุษย์ทำอะไรได้บ้าง.*** ดูเถอะ เขาไปนอกโลก หรือเขาทำอะไรกันได้อย่างน่าประหลาดน่ามหัศจรรย์ ซึ่งคนบ้าสมัยโน้นทำไม่ได้; เช่นเรื่องวิทยุ เรื่องอิเลคโทรนิค คอมพิวเตอร์อะไรต่าง ๆ มันทำไม่ได้ดอก. แต่ที่ ***มนุษย์สมัยนี้ทำได้ ใครมันสอนเล่า?***

มันก็ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ที่มันมองเห็นมากเข้าลึกเข้า กว้างออกไป กว้างออกไป มันก็มารวมเป็นความรู้, พบอะไรแปลกขึ้นมา แปลกขึ้นมา แปลกขึ้นมา, แล้วหลายๆ อย่างมารวมกันเข้า ก็แปลกออกไปอีก แปลกออกไปอีก, จึงมีเรื่องเหมือนกับว่าเป็นของทิพย์เป็นของปาฏิหาริย์ เหาะเหินเดินอากาศอะไรก็ได้.

นี่ไม่ต้องมีตัวตนนะ มีแต่กายกับใจ ตามธรรมชาติ, ผสมปรุงแต่งกันไป ตามธรรมชาติ มีความก้าวหน้า มีความเจริญพัฒนาออกไป ๆ, ไม่ต้องไปหลงยึดถือ ให้วิเศษประเสริฐไปกว่า ว่ามันเป็นธรรมดาอย่างนั้นเอง. เราไม่ยึดมั่นถือมั่นในสิ่งใด เพราะมันเป็นธรรมดาเช่นนั้นเอง.

แต่จิตใจตามปรกติมันไม่เป็นอย่างนั้น มันไปหลงรักหลงยึดถือ หลงความรู้ยึดถือความรู้ หลงการงานก็ยึดถือการงาน หลงทรัพย์สมบัติเกียรติยศชื่อเสียง ความสุขสนุกสนานเอร็ดอร่อย, ก็หลงไปจนสุดเหวี่ยง ก็ไม่ต้องมองหน้าใคร เพราะเราหลงของเราจนสุดเหวี่ยง. ฉะนั้นการกระทำของเราจึงทำให้ผู้อื่นพลอยเดือดร้อน ซึ่งเป็นบัญหาคาโลกอยู่ในบัจจุบันนี้; พวกหนึ่งเขาเห็นแก่ประโยชน์ของเขา เพราะเขามีอำนาจ จนทำให้อีกพวกหนึ่งเดือดร้อน, โลกนี้มันจึงแบ่งเป็นซ้ายเป็นขวา แล้วก็ต่อสู้กันมาไม่มีที่สิ้นสุด, ยังจะต่อสู้กันไปอีกนาน ระหว่างคนที่มีอำนาจกับคนที่ไม่มีอำนาจในการที่ยึดครองเหยื่อต่าง ๆ ในโลกนี้.

มีกายกับใจโดยไม่ต้องมีอัตตา โดยไม่ต้องมีตัวตน นี้ก็ข้อหนึ่งนี่รู้ไว้เป็นหลักเถอะว่า มันมีนามรูป กายกับใจเท่านั้นพอแล้ว, ไม่ต้องมีอัตตา เรื่องต่างๆ ก็เป็นมาได้ หรือจะเป็นต่อไปได้, หรือว่าเราจะดับทุกข์ไปนิพพานกันได้ ก็ไม่ต้องมีอัตตา มีแต่กายกับใจที่มันอบรมดีขึ้น ๆ เพราะการถูกเข้ากับอารมณ์ในโลก มันทำให้เกิดความเฉลียวฉลาดเปลี่ยนแปลง, นี่เรียกว่ามันพัฒนาตัวเองดีขึ้น ๆ

คนที่แรกก็ไม่มีความรู้เรื่องนิพพาน แต่พอเขาเป็นทุกข์มากเข้าๆ เขาค้นหาเรื่องเกี่ยวกับนิพพาน. เขาก็พบๆ พบๆ จนพบถึงที่สุด ว่าอ้าว! จิตใจมันดำรงไว้ผิด จิตใจมันตั้งไว้ผิด มันก็มีความทุกข์, มาตั้งกันเสียใหม่ให้ถูกต้อง มันก็จะไม่มีความทุกข์, ไม่ต้องมีตัวตน ไม่ต้องมีพระเป็นเจ้า, ไม่ต้องมีอะไรที่ไหนมาเข้าเกี่ยวข้อง, มัน ทำผิดทำถูกได้ในตัวมันเอง ของกายและของใจ, นี่เรียกว่าไม่มีตัวตน.

แล้วในกายและใจนี้ มันมีส่วนที่เป็นใจนั่นแหละสำคัญที่สุด เป็นเหมือนกับว่าหัวใจ. ร่างกายนี้เหมือนกับเนื้อหนังหรือเปลือกนอก, ใจสำคัญที่สุด. เพราะฉะนั้นเรื่องที่จะต้องรู้จักกันจริงๆ ก็คือเรื่องใจ มากกว่าเรื่องกาย, ที่เราจะศึกษากันจริงๆ นั้น เป็นเรื่องใจมากกว่าเรื่องกาย เพราะอะไรมันก็รู้สึกที่ใจ, ผลเสียผลได้ผลอะไรต่างๆ มันก็อยู่ที่ใจ. เรื่องของกายมันเป็นเพียงเปลือก หรือเครื่องใส่เครื่องรับรอง; ฉะนั้น จะต้องศึกษาเรื่องจิตเป็นพิเศษ; ถ้าเราเรียนเรื่องกายเท่าไร, เราต้องเรียนเรื่องจิต ให้ดีกว่านั้นให้มากกว่านั้นหลายเท่าทีเดียว.

ข้อที่ ๔ รู้เรื่องธรรมชาติของจิต.

เอ้า, ทีนี้ก็มาถึงเรื่องจิต, ข้อถัดไปก็ให้รู้เรื่องจิต. จิตนี้ตามธรรมชาติตามธรรมดา มันเป็นสิ่งที่ไม่มีกิเลส, เขาเรียกจิตประภัสสร. *จิตนี้ก็เป็นธาตุ* ตามธรรมชาติชนิดหนึ่ง เรียกว่า *จิตตธาตุ* เรียกว่า *มโนธาตุ* เรียกว่า *อรูปธาตุ* อะไรก็แล้วแต่จะเรียก, มันเป็นธาตุชนิดหนึ่ง เหมือนกับธาตุดิน น้ำ ลม ไฟ นี้ก็เป็นธาตุ. มโน หรือ วิญญาณ หรือ จิต นี้มันก็เป็นธาตุ, ธาตุนี้มันปรุงแต่งตัวเองมาเป็นสิ่งที่เรียกว่าจิต ในชั้นแรกพื้นฐานธรรมดา มันก็ไม่ดีไม่ชั่ว ไม่เศร้าหมอง ไม่มีกิเลส ไม่มีอะไร, ใช้คำเรียกว่า ประภัสสร คือแวววาวโชติช่วงเหมือนกับเพชร, หรือ

เหมือนกับว่าดวงอาทิตย์ ที่ประภัสสรรุ่งเรืองเรืองแสงอย่างยิ่ง; แต่มิได้หมายถึงว่าเป็นทางวัตถุ นะ เป็นทางนามธรรม เป็นทางจิตใจ ไม่มีกิเลส.

ธรรมชาติประภัสสรไม่มีกิเลส แต่แล้วมันเกิดปรุงกิเลสขึ้นมาได้ โดยทางเปลือกนอก : ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจนี้ มันทำให้เกิดส่วนที่เป็นกิเลสขึ้นมาได้, ครอบงำความเป็นประภัสสร, ความเป็นประภัสสรก็สูญเสียไปเป็นคราว ๆ, ไม่ประภัสสร เพราะมีกิเลสเกิดขึ้นเป็นคราว ๆ. แต่โดยเหตุปัจจัยของกิเลสหมดไป กิเลสดับไป ความเป็นประภัสสรก็มีอีก; นี่จิตมันอยู่อย่างนี้ ธรรมชาติของจิตแท้ ๆ เป็นอย่างนี้, มีความเป็นประภัสสรในตัวมันเองตามธรรมชาติ, แล้วก็มีการปรุงแต่งผิด ๆ จนเกิดกิเลสครอบงำจิตนั้น ให้สูญเสียความเป็นประภัสสร. ในขณะที่เป็นประภัสสรไม่มีทุกข์ ไม่มีวุ่นวาย ไม่มีอะไร, ในขณะที่ไม่ประภัสสร คือเศร้าหมองแล้วนี้ ยุ่งมีกิเลสมีความทุกข์ มีวุ่นวายโกลาหลวุ่นวาย มันเป็นอยู่อย่างนี้.

ความสำคัญมันอยู่ที่ว่า จิตนี้โดยเนื้อแท้มันไม่ใช่มีกิเลส, กิเลสมันเป็นของเพิ่งเกิด. เพราะฉะนั้นจึงแยกออกกันได้ว่า จิตไม่ใช่กิเลส, กิเลสไม่ใช่จิต, จิตเกิดมาโดยไม่มีกิเลส แต่ถูกครอบงำโดยกิเลส คือ กิเลสเกิดขึ้นมาครอบงำจิต โดยการทำผิดทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ, โดยการทำผิดทางตา หู จมูก ลิ้น กาย และทางจิตเองนั่นแหละ มันจึงเกิดกิเลสขึ้นมาครอบงำจิต.

เมื่อเราเชื่อแน่หรือเห็นชัดลงไปว่า กายกับจิตมันแยกกันได้ คือว่าจิตนี้มันจะมีกิเลสครอบงำก็ได้, ไม่มีกิเลสครอบงำก็ได้. เราจัดให้มันอยู่อย่างที่ไม่มีกิเลสครอบงำ, เราจัดให้จิตมันอยู่โดยที่ไม่มีกิเลสครอบงำ ให้มันคงความเป็นประภัสสรไว้ นั่นคือทำวิปัสสนา, ทำกัมมัฏฐาน ทำวิปัสสนา, หรือการอบรมจิต.

การอบรมจิตหรือการทำจิตตภาวนา ก็คือการทำให้ไม่มีอะไรมาทำความเศร้าหมองแก่จิต; แต่เขาพูดกลับไปอีกทีหนึ่งว่า อบรมจิตชนิดที่ไม่มีอะไรมาทำให้เศร้าหมองได้, อบรมที่จิตให้อยู่ในลักษณะที่ไม่มีอะไรมาทำให้เศร้าหมองได้. ก่อนนี้มันง่ายเกินไป ที่จะมีอะไรมาทำให้จิตเศร้าหมองได้ ไม่ประภัสสรและเป็นทุกข์, เดี๋ยวนี้เราทำจิตตภาวนา สมถกัมมัฏฐาน วิปัสสนากัมมัฏฐาน หรืออะไร ๆ ที่เรียกกันนั่นแหละ, เมื่อทำไป ๆ แล้ว จิตนั้นมันเปลี่ยนไปอยู่ในสภาพที่จะทำให้เศร้าหมองไม่ได้อีก เพราะมันฉลาดขึ้นนั่นเอง, เพราะมันสามารถมันฉลาดขึ้นมารอบตัว, บ้องกันก็ได้ ระวังก็ได้ แก้ไขก็ได้ ไม่ให้เกิดความเศร้าหมองขึ้นแก่จิต.

ฉะนั้นถ้าผู้ใดมีความรู้จักธรรมชาติของจิต ว่าเป็นอย่างนี้ ผู้นั้นก็เชื่อตัวเองว่า เราอบรมจิตได้, หรือจิตเป็นสิ่งที่อบรมได้, และเราก็อาจจะอบรมจิตได้; เพราะฉะนั้นเขาจึงยินดี ที่จะทำการศึกษาเพื่ออบรมจิต. เมื่อเขายินดีที่จะอบรมจิต จิตตภาวนาก็มีแก่บุคคลนั้น มีแก่บุคคลนั้นที่เห็นว่า จิตนี้เป็นสิ่งที่อบรมได้.

เดี๋ยวนี้เราไม่มองเห็นชัดถึงอย่างนี้ เราก็ไม่เชื่อว่าจะอบรมได้; ไปลองทำสมาธิดู ไม่ถึงอึดใจ ร้องยอมแพ้ ๆ ๆ, หลายคนมาที่นี่ ถามว่าอบรมเท่าไร? ไม่ถึงอึดใจพอเห็นว่าจิตมันฟุ้งซ่าน มันไม่ยอมเอาด้วย ดิ้นรนอยู่นั่น ยอมแพ้ ๆ เลิก ๆ ๆ อย่างนี้ทั้งนั้นแหละ, ไม่มีใครต่อสู้ยืดเยื้อ ที่จะอบรมจิตให้อยู่ในอำนาจ อยู่ในอำนาจ อยู่ในอำนาจ จนอยู่ในอำนาจถึงที่สุด จนอุปกิเลสเกิดขึ้นในจิตไม่ได้นั่นแหละไม่มี, มีแต่ยอมแพ้ง่าย ๆ เกินไป ไม่ยอมต่อสู้เป็นครั้งที่ยี่สิบ สามสิบ ห้าสิบ หรือครั้งที่ร้อย, มันไม่เอานี่.

ขอให้รู้เถอะว่า จิตเป็นธรรมชาติที่ไม่ได้เศร้าหมองอยู่ในเนื้อในตัว มีอะไรเข้าไปทำให้เศร้าหมอง; เพราะฉะนั้นเราจึงแยกความเศร้าหมองออกจากจิตได้ โดยวิธีการกระทำที่ถูกต้อง ที่เรียกว่าจิตตภาวนา : เป็นสมาธิก็ได้ เป็นวิปัสสนาก็ได้, รวมกันแล้วเรียกว่าจิตตภาวนา การอบรมจิต. นี่ก็เป็นสิ่งที่เราต้องรู้.

ข้อที่ ๕ ต้องเข้าใจเรื่องจิตให้ถูกตรง มิฉะนั้นจะหลงไสยศาสตร์.

ข้อต่อไปนะ ที่ว่าประเด็นที่จะต้องรู้ เนื่องจากว่าจิตมันเข้าใจยาก, เข้าใจให้ถูกให้จริงให้ตรงไม่ได้ มันก็เข้าใจผิด, เห็นเรื่องจิตเป็นเรื่องผีสางเทวดา เป็นเรื่องที่เข้าใจไม่ได้, แล้วก็พูดกันขึ้นมาตามพอใจ แปลกๆประหลาดๆ ที่เรียกกันว่าไสย-ศาสตร์. *ไสยศาสตร์* คือ *สิ่งที่เข้าใจไม่ได้* แล้วก็ว่าเอาเองผิดๆ *ไม่มีเหตุผลและงมงายอย่างยิ่ง.* ฉะนั้น ไสยศาสตร์เกิดขึ้น ก็เพราะว่าคนไม่รู้เรื่องจิตโดยแท้จริง. ถ้าคนเราสามารถรู้เรื่องจิตโดยแท้จริงแล้ว ความรู้ทางไสยศาสตร์ก็เกิดขึ้นไม่ได้, ไม่มีใครคิดอย่างนั้น ไม่มีใครเชื่ออย่างนั้น.

เดี๋ยวนี้ เราไม่รู้เรื่องจิตอันแท้จริง มันลึกลับต่อเรา, เราก็พูดกันอย่างสันนิษฐาน ตามความรู้ความเข้าใจของครูบาอาจารย์คนหนึ่งๆๆๆ. ความรู้ประเภทไสยศาสตร์ที่ไม่มีเหตุผลและงมงายเกี่ยวกับสิ่งที่เรียกว่าจิตนั้น ก็เกิดขึ้นสะพรั่งสะพราวไปหมด หลายลัทธิหลายแขนงหลายอาจารย์; นี่ไสยศาสตร์เกิดขึ้นมา จากการที่เราไม่รู้จักสิ่งที่เรียกว่าจิตอย่างถูกต้องตามที่เป็นจริง, แล้วไสยศาสตร์ก็มีอำนาจมากเหลืออยู่จนกระทั่งบัดนี้, ระบบไสยศาสตร์นี้มีอำนาจมาก แล้วยังเหลืออยู่กระทั่งบัดนี้. นี้มันได้เกิดขึ้นมาด้วยความเข้าใจผิดเป็นหมื่นปีแสนปี ตั้งแต่มนุษย์แรกมี ไม่รู้แน่ว่ากี่แสนปีหรือกี่ล้านปี, ตั้งแต่มนุษย์เริ่มคิดเรื่องจิตแล้วเข้าใจผิด, เข้าใจผิดต่อจิต, ระบบความคิดประเภทไสยศาสตร์ก็เกิดขึ้น และมีมาจนกระทั่งบัดนี้.

ทีนี้ไสยศาสตร์นั้นมันได้เปรียบ เพราะมันไม่ต้องอธิบายนี่ มันเชื่ออย่างเดียว, มันเชื่ออย่างเดียว มันก็เลยตั้งมั่น, แล้วเขาก็พูดไว้ในลักษณะที่เรียกว่าน่าเอาด้วย, น่าเอาด้วย. สิ่งที่เรียกว่าไสยศาสตร์นั้น น่าเอาด้วยที่สุดแหละ, แล้วมันลึกลับ, มันยิ่งลึกลับคนยิ่งเชื่อ ถ้าเปิดเผยชัดเจนเสียแล้ว คนไม่ค่อยเชื่อดอก. ถ้ายิ่ง

ลึกลับเท่าไร เข้าใจไม่ได้เท่าไร จะยิ่งเชื่อตามที่เขาพูดเท่านั้น, นี่ข้อได้เปรียบของไสยศาสตร์.

ที่น่าหัวกว่านั้น ก็คือว่า เรื่องไสยศาสตร์นี่ใคร ๆ ก็ชอบเพราะมันลงทุนน้อย, เข้าใจไหม? **เรื่องไสยศาสตร์มันลงทุนน้อยนี่** เสียหัวหมูสักหัวหนึ่งแล้วเอาอะไรอีกเท่าไร ๆ ก็ได้, เสียเหล้าสักขวดหนึ่งให้เช่นสรวง, ลงทุนน้อยที่สุด แล้วก็ได้ผลมากที่สุด มันก็เป็นข้อได้เปรียบของไสยศาสตร์ ที่ทำให้มนุษย์ชอบและใช้ไสยศาสตร์กันอยู่จนกระทั่งบัดนี้. แล้ว **ไสยศาสตร์ชนิดนี้ มันเกิดมาจากสัญชาตญาณแห่งความโง่,** เพราะฉะนั้นมันจึงเข้ากันได้ กับสัญชาตญาณแห่งความโง่ที่ยังเหลืออยู่. ***สัญชาตญาณแห่งความโง่,*** เช่นว่า ***ความรู้สึกที่จะให้ผู้อื่นช่วย ไม่ช่วยตัวเอง*** ***นี้ไสยศาสตร์เขาเสนอตัวเข้ามาช่วย,*** คนก็รับเอา เพราะเข้ากับสัญชาตญาณแห่งการให้คนอื่นช่วย. เด็ก ๆ พอเกิดมาจากท้องแม่ ก็ได้รับการช่วยเหลือจากบิดามารดาหรือคนเลี้ยง จนสูญเสียนิสัยที่จะช่วยตัวเอง, ต้องให้คนอื่นช่วย และช่วยเรื่อย ๆ มา เรื่อย ๆ มา จนเป็นนิสัยว่าต้องช่วย พ่อแม่ต้องช่วย ใคร ๆ ต้องช่วย. นี่ก็ได้เปรียบทางไสยศาสตร์ เพราะเขาเสนอการช่วย ไม่ต้องทำเอง พระเจ้าผีสางเทวดาอะไรทำให้.

เมื่อมันเดินไปทางนี้แล้ว มันก็เกิดอุปสรรคในทางความจริง, แล้วมันก็เหมาะสำหรับคนบัญญาอ่อน. **ในโลกนี้มีคนโง่มาก ในโลกนี้มีคนบัญญาอ่อนมาก; ฉะนั้น ไสยศาสตร์มันเหมาะกว่า,** เหมาะกว่าพระธรรม เหมาะกว่าของจริง, โลกนี้จึงรับเอาไสยศาสตร์เข้าไว้อย่างแน่นแฟ้น. อย่าเข้าใจว่าในประเทศในเมืองที่เขาเจริญกันเช่นพวกฝรั่งนั้นไม่มีไสยศาสตร์, มันก็มีเหมือนกันตามแบบของเขา. ความเชื่อพระเจ้าให้พระเจ้าช่วยก็ยังมีอยู่, เพราะว่ามนุษย์มันมีสัญชาตญาณแห่งการให้คนอื่นช่วย.

ในที่สุด มันก็สับสนกันหมด ไสยศาสตร์ที่คนสร้างขึ้นมา มันกลับเป็นเจ้าของคน, ไสยศาสตร์ที่ความโง่ของคนสร้างขึ้นมา มันกลับเป็นเจ้าเหนือหัวของคนสร้าง. นี้มันไม่รู้จะประหลาดอย่างไรแล้ว สิ่งที่ความโง่ของคนสร้างขึ้นมา มันกลับเป็นเจ้านายของคนสร้าง.

นี้เรียกว่า ไสยศาสตร์ เป็นหัวข้อหัวข้อหนึ่งที่เราจะต้องเข้าใจชัดเจน เพราะเราทำผิดเข้าใจผิดต่อสิ่งที่เรียกว่าจิต, ความเข้าใจผิดความรู้ผิดมันก็เป็นระบบขึ้นมาสำหรับโง่สำหรับงมงาย, ระบบนี้เราเรียกว่าไสยศาสตร์ มีอะไร ๆ ตรงข้ามจากความเป็นจริงทั้งนั้น. พวกที่เขาถือไสยศาสตร์ เขาด่าอาตมาจนไม่รู้จะด่าอย่างไรแล้ว, อาตมาก็ไม่กลัว พูดไปเรื่อย พูดไปตามความจริง ว่ามันมีอยู่อย่างนี้, เราก็พูดความจริงเหมือนกัน ว่ามันมีอยู่อย่างนี้. ฉะนั้นถ้าว่ารู้จักเรื่องจิตเสียให้ตรงตามที่เป็นจริงแล้ว ระบบไสยศาสตร์ก็สลายไปหมดเอง.

เดี๋ยวนี้มันถึงขนาดประหลาดมหัศจรรย์ที่สุด *คนนี่เจิม เจิมพระพุทธรูปให้เป็นพระพุทธเจ้าได้.* เขาหล่อพระพุทธรูปออกมาจากโรงหล่อ เป็นองค์พระพุทธรูปแล้ว ยังใช้ไม่ได้, ยังใช้ไม่ได้, ต้องไปเอาใครมาเจิม ๆ ๆ จึงจะเป็นพระพุทธเจ้าขึ้นมา. นี่ คิดดูเถอะ คนแท้ ๆ นี่เจิมพระพุทธเจ้า, สร้างพระพุทธเจ้า, ก็ทำกันได้ในหมู่ไสยศาสตร์ แล้วก็เจิมนิดเดียวแหละ ดีตลอดชาติ : *เอาปูนเอาแป้งมาแตะหน้าผากนิดเดียว ดีไปตลอดชาติ,* แล้วดีจริงไม่ดีจริงก็ดูเอาเองสิ.

เรื่องความเข้าใจผิดต่อสัจจะ ต่อธรรมะ ต่อจิตแล้ว มันก็เกิดระบบไสยศาสตร์ขึ้นมา. ถ้าเรายังพ่ายแพ้แก่ระบบไสยศาสตร์แล้ว เราไม่สามารถจะเข้าถึงธรรมะได้, ธรรมะจะเป็นหมัน, เป็นหมันต่อเรา, เราใช้ให้เป็นประโยชน์ไม่ได้ เพราะเรามันเข้าใจผิด ต่อของจริงของธรรมชาติโดยเฉพาะอย่างยิ่งก็คือจิต. เข้าใจสิ่งที่

เรียกว่าจิตผิดจากของจริง ก็ไปยึดถือไสยศาสตร์ มีเท่านั้นแหละ, แล้วมันกำลังเป็นอุปสรรคอย่างยิ่ง ที่เราทำให้คนถือพุทธศาสตร์โดยสมบูรณ์ไม่ได้ ก็เพราะว่าระบบไสยศาสตร์นี้มันบีดกั้น มันต่อต้าน มันหุ้มห่อเอาไว้ ไม่ให้เข้าถึงของจริง.

ถ้ามนุษย์ไม่รู้เรื่องนี้ ไสยศาสตร์มันก็ครอบงำมนุษย์ยิ่งขึ้น, แล้วโลกนี้ก็จะน่าหวั่นเราะยิ่งขึ้น คือจะดับทุกข์ไม่ได้, ทั้งที่ความทุกข์นั้น ความโง่ของคนก็สร้างขึ้นมาเอง แล้วคนก็ดับไม่ได้ เพราะไม่เข้าถึงของจริง ของสิ่งที่เรียกว่าจิตใจและร่างกาย. ศึกษาเรื่องตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ และกลไกอันลึกลับซับซ้อนของตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจนี้ให้พอเถิด แล้วจะรู้ความจริง, รู้ของจริง ที่เรียกว่าธรรมะอันสูงสุด ที่จะบรรลุมรรค ผล นิพพาน ได้อยู่เหนือความทุกข์, จิตใจจะไม่มีกิเลสอีกต่อไป, จิตใจจะประภัสสรตลอดกาล.

จิตมีความรู้ผิดมาตั้งแต่เกิด กิเลสจึงมีมาก.

เรามันไม่มีความรู้มาแต่ในท้องตามธรรมชาติ, เราไม่ได้มีความรู้ถูกต้องตามธรรมชาติมาแต่ในท้อง, มันว่างความรู้ที่ถูกต้องมาแต่ในท้อง. จิตนั้นมีความรู้แต่จะรู้สึกสัมผัส ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจเท่านั้น, มีแต่รู้อย่างนี้เท่านั้น; แต่ไม่รู้ว่าสัจจะของจริงคืออะไร, ไม่มีความรู้เรื่องบัญญาวิมุติเจโตวิมุติ, ไม่มีความรู้เรื่องทุกข์คืออะไร, เหตุให้เกิดทุกข์คืออะไร, ความดับทุกข์คืออะไร, ทางดับทุกข์คืออะไร, อย่างนี้มันไม่รู้มาแต่ในท้อง, จิตมันว่างความรู้ชนิดนี้มาแต่ในท้อง. พอมันคลอดมาจากท้องแม่ สิ่งต่างๆ เข้ามาแวดล้อมเด็กนั้น ให้รู้ไปทางอื่น, รู้ไปทางอื่น ผิดตรงกันข้ามไปจากความจริง ตรงกันข้ามจากสัจจะ; แต่ไปเป็นเรื่องมิจฉา เท็จ มุสาไปหมดสิ้น.

ฉะนั้นเด็กจึงเติบโตขึ้นมาท่ามกลางความหลอกลวง ของสิ่งแวดล้อม ทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ก็ยิ่งไม่รู้สัจจะ, ไม่รู้ทางรอด ไม่รู้นิพพาน, ไม่รู้อะไรยิ่งขึ้นๆ.

นี่คือบาปดั้งเดิมของเรา; พวกศาสนาอื่นก็มีบาปดั้งเดิม พูดไว้อย่างอื่น, พวกเราชาวพุทธนี่ มีบาปดั้งเดิมพูดไว้อย่างนี้ ว่าพอเราคลอดมาจากในท้องแล้ว สิ่งต่างๆ มันแวดล้อมให้เราเข้าใจผิดทั้งนั้น : คนเลี้ยงก็หาของเอร็ดอร่อยมาให้กิน จนเราหลงในความเอร็ดอร่อยแหละ, หาสิ่งสวยงามมาล่อให้หลง ก็หลงในทางสวยงาม แล้วหลงที่จะยึดถือตัวกูยึดถือของกู, ยึดถือความเห็นแก่ตัว ก็ผิดมาเรื่อยๆ จนโตเป็นหนุ่มเป็นสาวแล้วมันก็ไม่ลดลง, มันก็มีความเห็นผิดชนิดนี้ไปจนแก่จนเฒ่า.

ลองสังเกตดู ลองสอบสวนตัวเองดูซิ ว่าความเข้าใจผิดที่เราได้มาตั้งแต่อ้อนแต่ออก ตั้งแต่คลอดจากท้องแม่นั้น มันลดลงหรือเปล่า? มันมีแต่เพิ่มขึ้นเหนียวแน่นขึ้น เลยเป็นการลำบากยุ่งยาก ที่จะเอาสิ่งเหล่านี้ออกไป. เมื่อเอาออกไปไม่ได้ มันก็ต้องทนทุกข์, ต่อเมื่อเราไม่อยากจะทนทุกข์ เราจึงกระทำอย่างที่ตรงกันข้าม คือแก้ไขมัน. ฉะนั้นถ้ามันเป็นโชคดี เราได้รับความรู้ว่า โอ้! สิ่งเหล่านี้แก้ไขได้โว้ย แล้วเราก็ตั้งหน้าตั้งตาแก้ไข, แล้วมันก็จะแก้ไขได้, แล้วเราก็จะเป็นทุกข์น้อยลง. เราจะอยู่อย่างไม่มีความทุกข์. โดยบุคคลก็ไม่ต้องเป็นทุกข์, โดยสังคมก็ไปต้องเป็นทุกข์, ทั้งครอบครัวก็ไม่ต้องเป็นทุกข์, ทั้งบ้านทั้งเมืองก็ไม่ต้องเป็นทุกข์, กระทั่งว่าทั้งโลกก็ไม่ต้องเป็นทุกข์, นั่นแหละมันดีที่สุด. *ทำอย่างไรมันจึงจะได้อย่างนั้น?* จะต้องให้ธรรมะช่วยโลก ครองโลก ให้โลกไม่มีความทุกข์.

เราไม่มีความรู้มาแต่ในท้อง, หมายความว่าว่างมา; พอออกมาจากท้องก็บรรจุความรู้ผิดๆ รู้ผิดๆเข้าไปๆ ความรู้ถูกๆมันไม่ได้สอนนี่. ใครบ้างที่สอนเด็กๆ ทารกให้มันรู้เรื่องถูกทุกข์ มันไม่มีนี่, มีแต่บ้อนเข้าไปให้กินเข้าไป ประเล้าประโลมเข้าไป,

ประคบประหงมเข้าไป เอาอกเอาใจเข้าไป จนเด็กมันเสียนิสัย; นี่มันเป็นอย่างนี้. มันเป็นบาปของใคร? ที่เราไม่มีความรู้ที่ถูกต้องมาโดยธรรมชาติ โดยกำเนิดออกมาแต่ในท้อง ว่างออกมา, พอมาถึงก็ได้รับการบรรจุผิดๆ ผิดๆ, เห็นแก่ตัวๆๆ, หลงใหลในความเอร็ดอร่อยทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจเพิ่มขึ้นๆ จนถึงขนาดที่เรียกว่าบูชาบูชาความสนุกสนานเอร็ดอร่อยทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ จนเงินไม่พอใช้, เงินเดือนไม่พอใช้ ที่เอามาหล่อเลี้ยงความสุขทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ.

รู้สึกกันเสียทีว่า ปัญหามีอยู่อย่างนี้, ความยากลำบากนั้นมันมีอยู่ถึงขนาดนี้, ความเป็นอย่างนี้มันชินๆ เพิ่มความชินซ้ำๆซากๆ ชินๆๆ นี้เขาเรียกว่า **อนุสัย.** ***กิเลสที่เกิดแล้ว เคยชินเพิ่มขึ้น, ความเคยชินแห่งกิเลสนั้นเขาเรียกว่าอนุสัย.*** กิเลสก็เป็นกิเลส ที่มันเกิดขึ้นตามเหตุปัจจัยเป็นคราวๆ, เกิดโลภบ้าง เกิดโกรธบ้าง เกิดหลงบ้าง, นี้เรียกว่ากิเลส. แต่พอเกิดแล้ว มันก็เกิดความเคยชินที่จะเกิดนั้นเพิ่มขึ้นๆ; นี่มันได้เปรียบอย่างนี้. กิเลสเกิดทีหนึ่ง มีความเคยชินเพิ่มขึ้นทีหนึ่ง, มันก็เกิดความเคยชินที่จะเกิดกิเลส มันก็เหนียวแน่น. เพราะฉะนั้นเราจึงสู้มันไม่ได้ มันเกิดเสียทุกที, กิเลสมันชิงเกิดเสียทุกที, เพราะมันมีความเคยชินในการเกิดมากกว่าที่จะไม่เกิด.

ต้องต่อสู้ด้วยธรรมะมิให้กิเลสเกิด.

เอ้า, ทีนี้มาตั้งป้อมธรรมะต่อสู้ไม่ให้มันเกิด, มีสติสัมปชัญญะต่อสู้ไม่ให้เกิด. ถ้าต่อสู้ได้ครั้งหนึ่ง ความเคยชินมันลดไปเหมือนกันแหละ, อำนาจกิเลสมันลดไปเหมือนกัน, มันลดๆไปเหมือนกัน. เพราะฉะนั้นเรา ระวัง อย่าให้กิเลสเกิดซิ

ด้วยเราควบคุมได้นะ, ไม่ให้กิเลสเกิดโดยเราควบคุมได้นี้ กิเลสมันจะลดอำนาจ ลดความเคยชินลงไป หน่วยหนึ่งๆ นี่มันจะเป็นทางรอดที่มันดีขึ้น. ฉะนั้นทุกคน อย่ายอมแพ้, อย่าท้อถอย ที่จะบังคับกิเลสให้ได้มากขึ้น หรือทุกคราวก็ยิ่งดี, แล้วความเคยชินนั้นจะหมดไป. กิเลสจะไม่มีเกิด.

ทีนี้ก็มาถึง ความเชื่อความคิดที่มันผิดมาแล้ว, มันไปชอบไปบูชาการได้ตามกิเลส ก็เลยบูชาการได้ตามกิเลสนั้นเป็นของดี. พูดแล้วมันก็ไม่น่าฟัง, ไปบูชาการได้ตามกิเลส ว่าเป็นของประเสริฐ, ประเสริฐวิเศษอยู่ที่การได้ตามกิเลส มันก็เท่ากับบูชากิเลส, บูชากิเลส. เราบูชากิเลส คือเอาความได้ตามที่กิเลสต้องการ สนุกสนานเอร็ดอร่อยอย่างอกอย่างใจ, บูชาสิ่งนั้นเป็นพระเจ้า. คำว่าพระเจ้านั้นแปลว่าสิ่งสูงสุด, สิ่งสูงสุดที่เราจะต้องเชื่อ เราจะต้องกลัว เราจะต้องปฏิบัติตาม. เราเชื่อกิเลส, เรากลัวกิเลส, เราปฏิบัติตามกิเลส, เป็นนิสัยไปเลยตลอดเวลา เรามีกิเลสเป็นพระเจ้า.

ทีนี้จะมาเปลี่ยนให้เชื่อพระพุทธเจ้า ให้มาทำตามพระพุทธเจ้า มันก็ยาก เพราะบูชากิเลสเป็นพระเจ้าสูงสุดมาแต่อ้อนแต่ออก. นี่เรื่องลำบากของการที่จะบรรลุมรรค ผล นิพพาน, เราบูชากิเลสมาตั้งแต่เกิดจนบัดนี้ แล้วจะไปเปลี่ยนบูชาพระธรรม, ธรรมะนี้มันยาก. นี้มันก็แล้วแต่ว่า เหตุปัจจัยหรือโอกาสหรืออะไรก็อีกเหมือนกัน; ถ้ามันปะเหมาะมันก็เป็นได้ การอบรมมันดี หรือธรรมะมันมากพอ มันก็อบรมให้เปลี่ยนได้, ไม่เอากิเลสแล้ว. ทีนี้ไม่คบกิเลสแล้ว, มันจะมาคบธรรมะแล้ว สนใจที่จะปฏิบัติตามธรรมะ. นี่แสงสว่างเกิดแล้ว, แสงสว่างแห่งความรอดมันเกิดแล้ว, เกิดตอนนี้ เกิดตอนที่เราเปลี่ยนว่า เราจะไม่บูชากิเลสอีกต่อไป, จะบูชาของจริง ของถูกต้อง ของประเสริฐ คือพระธรรม, หรือสัจจะความจริงของจริง นั่นนะเป็นพุทธศาสตร์ขึ้นมา. ก่อนนี้มันเป็นไสยศาสตร์, ความรู้ของคนหลับเรียกว่า

ไสยศาสตร์, เดี๋ยวนี้มันเปลี่ยนเป็นความรู้ของคนตื่น ลืมตา ไม่หลับ. นี่มันก็เข้ามาในทางของพุทธศาสนา : ผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบาน, แล้วก็ค่อย ๆ ไปตามทางนี้จนถึงปลายทาง คือการบรรลุมรรคผลนิพพานนั่นเอง. ขอให้สนใจเถิด ว่าทางมันมีอยู่อย่างนี้.

ทั้งหมดนี้ เราจะต้องรู้สึก จะต้องรู้จัก ด้วยจิตใจแท้ ๆ จะมาเชื่ออาตมาก็ไม่ถูกดอก, เหมือนเรื่องกาลามสูตรนั่นแหละ ยืนยันอยู่เสมอว่าต้องเป็นไปตามนั้น. **ทุกเรื่องอย่าให้มันผืนหลักกาลามสูตร** : ไม่เชื่องมงาย เชื่อเมื่อเห็นโดยประจักษ์ ว่ามันเป็นอย่างไร, แล้วมันจะค่อย ๆ เปลี่ยน มันจะค่อย ๆ เปลี่ยนมาในทางที่ถูกต้อง. เคารพธรรมะ คือสัจจธรรมสูงสุด, แล้วทำตามการกระทำที่ถูกต้อง ให้ลุถึงสิ่งสูงสุดคือพระนิพพาน, นี่มันถึงจุดจบกันที่นี่.

ต้องศึกษาปฏิบัติธรรมอย่างสันทิฏฐิโก.

ทุกอย่างมันเป็นสิ่งที่รู้สึกด้วยใจ *สนฺทิฏฺฐิโก, สันทิฏฐิโก* คำนี้ไม่ใช่คำเล็กๆ ไม่ใช่คำน้อย ๆ มันเป็นคำที่มีความหมายสูงสุด, ***ถ้าไม่มีเรื่องสันทิฏฐิโกแล้วล้มเหลวหมด,*** **เรื่องของธรรมะจะขาดสันทิฏฐิโกไม่ได้ดอก.** เราอุตส่าห์ท่องเถอะ *สฺวากฺขาโต ภควตา ธมฺโม สนฺทิฏฺฐิโก อกาลิโก ฯลฯ* ปากว่ากันอยู่เรื่อย, **แต่ไม่ได้ใช้ประโยชน์จากสันทิฏฐิโก;** นี่คิดดูเถอะ มันไม่มีสันทิฏฐิโกนี่, มันว่าแต่ปากนี่, จิตใจมันไม่ได้เห็น คำใดที่เราว่าออกไป ท่องออกไป ขอให้เป็นสันทิฏฐิโก. ถ้าว่าความทุกข์ คำว่า ทุกฺโข ทุกฺขํ เป็นทุกข์ แล้วก็ให้มันรู้สึกด้วยจิตใจ ว่ามันเป็นทุกข์อย่างไร, กิเลสเป็นเหตุให้เกิดทุกข์ ก็รู้จักตัวกิเลสแล้วว่ามันเป็นเหตุให้เกิดทุกข์อย่างไร, ให้มันสันทิฏฐิโกเสมอไป.

สิ่งที่จะต้องสันทิฏฐิโกก่อนเรื่องอื่นนั้นก็คือ เรื่องตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ, เรื่องรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธัมมารมณ์ คู่ปรับของมัน, คู่สร้างของมัน, แล้วเกิดเป็นภาวิตญาณ เป็นผัสสะเป็นเวทนาอย่างไร นี้ต้องเป็นสันทิฏฐิโก. แล้วก็ *เป็นเรื่องแรก ตามที่พระพุทธเจ้าท่านตรัสไว้ว่า เป็นจุดตั้งต้นของพรหมจรรย์.* ในส่วน ปริยัติก็ต้องเรียนเรื่องนี้เป็นเบื้องต้น, ในส่วน ปฏิบัติก็ต้องปฏิบัติเรื่องนี้เป็นเบื้องต้น, ในส่วน ปฏิเวธก็ต้องได้ผลเกี่ยวกับเรื่องนี้เป็นเรื่องแรก; นี่สันทิฏฐิโกที่ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ. *ที่จะมาสันทิฏฐิโก กับ พุทธัง สรณัง คจฉามิ ธัมมัง สรณัง คจฉามิ ยากนะ, นี่ว่าแต่ปากทั้งนั้น ยังไม่สันทิฏฐิโก* นี่ยากที่สุด. ไปสันทิฏฐิโกที่ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ เสียก่อน มันยังง่ายกว่า เพราะพอจะเห็นได้ว่า มันทำกันอย่างไร; แต่ที่จะมาให้รู้จัก พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ซึ่งยังไม่เข้าใจ เห็นไม่ได้นี่ยาก. แต่ก็ต้องว่ากันไปก่อนเถอะ, ว่าแต่ปากตามพิธีกันไปก่อน, รับๆ ตามพิธี แม้จะมีลักษณะเป็นไสยศาสตร์ก็ไม่เป็นไร, ยอมรับเอาพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ทั้งที่ไม่รู้อะไรกันไปก่อน, แล้วค่อยศึกษาเพิ่มเติม, เพิ่มเติม จนกว่าจะสันทิฏฐิโก.

ดับทุกข์ได้ทีหนึ่ง จะรู้จักพระพุทธเจ้าขึ้นทีหนึ่ง, รู้จักพระธรรมขึ้นทีหนึ่ง, รู้จักพระสงฆ์ขึ้นทีหนึ่ง. เราต้องดับทุกข์ในหัวใจของเราเองให้ได้เสียก่อน; พอรู้จักดับทุกข์ได้ นั่นน่ะ โอ้! พระพุทธเจ้าเป็นอย่างนั้น, ดับทุกข์คืออย่างนั้น, พระธรรมความดับทุกข์เป็นอย่างนั้น, พระสงฆ์ผู้ดับทุกข์ได้เป็นอย่างนั้น. ฉะนั้น จะเห็นพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ที่เป็นสันทิฏฐิโก ได้ก็ต่อเมื่อเราดับทุกข์ได้ ในจิตของเราเอง; เพียงแต่อ่านหนังสือเรื่องพระพุทธคุณ ธรรมคุณ นี้มันยังไม่ถึง, ยังไม่ถึงสันทิฏฐิโก. สันทิฏฐิโกทางปริยัตินี้เป็นแนวบ้างเท่านั้น; แต่มันไม่ใช่ตัวจริง แต่ก็ยึดไว้ก่อน เพื่อเป็นหลัก เป็นแผนที่, เหมือนกับเป็นแผนที่ *ยึดหลักไว้*

ก่อน : พุทธฺ สรณ์ คจฺฉามิ ธมฺม์ สรณ์ คจฺฉามิ ก่อน อย่าให้เปลี่ยนได้, แล้วค่อยไต่เข้าไปหา, เข้าไปหา คอยจ้องที่จะรู้.

พอจิตดับทุกข์ได้ รู้สึกว่าไม่มีทุกข์ทีหนึ่ง ก็โอ้, พระพุทธเจ้าเป็นอย่างนั้น, พระพุทธเจ้าองค์ไหนที่ไหนเมื่อไรก็เป็นอย่างนี้เอง, เป็นอย่างที่จิตของเรากำลังดับทุกข์, กำลังไม่มีทุกข์; พระธรรมก็คืออย่างนี้เอง คือความดับทุกข์. พระสงฆ์ผู้ดับทุกข์ตามก็เป็นอย่างนี้เอง; **เมื่อนั้นแหละ มีสันทิฏฐิโกในพระพุทธ ในพระธรรม ในพระสงฆ์** ขึ้นมา.

เดี๋ยวนี้กลัวว่า กี่ปีๆแล้ว มันก็จะไม่มี จะไม่มีพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ เป็นสันทิฏฐิโก. ฉะนั้นเราจึงเป็นกันจนตาย ก็ไม่ได้พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ที่เป็นสันทิฏฐิโก. พระเณรก็อย่าอวดดีไป จะไม่มีสันทิฏฐิโกในพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์; ฉะนั้นชาวบ้านก็อย่าปล่อยเฉื่อยชาไป; **พุทธบริษัททุกคนแหละ อย่าปล่อยปละละเลยในเรื่องที่จะทำให้มีสันทิฏฐิโกในตัวพระธรรม ในตัวพระศาสนา.**

พูดแล้วมันก็จะถูกหาว่ามากไปกระมัง; ***พอเราดับทุกข์ได้, เห็นทุกข์และดับทุกข์ได้, เมื่อนั้นเราเป็นพระพุทธเจ้าเอง.*** พูดอย่างนี้เขาหาว่าจาบจ้วงพระพุทธเจ้าที่จริงมันเป็นอย่างนั้น, **จิตนั้นมันเป็นพระพุทธเจ้าขึ้นมาแล้ว** น้อยๆ องค์น้อยๆ. จิตที่มันดับทุกข์ได้ รู้สึกความดับทุกข์ได้ จิตนั้นมันเป็นพระพุทธเจ้าเสียเองแล้ว; **จะเรียกว่าถึงพระพุทธเจ้าก็ได้, มีพระพุทธเจ้าก็ได้,** เพราะมันอันเดียวกันแหละ. มันมีลักษณะเป็นพระพุทธเจ้าแล้ว จึงจะเรียกว่า **ถึง, ถึงความ** เป็นพระพุทธเจ้า.

อุตส่าห์มีสันทิฏฐิโกในความทุกข์ให้มาก, ในความดับทุกข์ให้มาก, ในพระธรรมนั่นแหละให้มาก. **ธรรมะทุกอย่างมันเป็นไปเพื่อดับทุกข์; *ทุกอย่างต้องเป็น สนฺทิฏฐิโก*—เห็นแจ้งด้วยตนเอง, *อกาลิโก—ไม่ขึ้นอยู่กับเวลา*** มันมีความเป็นของมันเอง ตายตัวของมันเอง ไม่เกี่ยวกับเวลา ไม่มีฤดู ไม่มีเวลา, ***โอปนยิโก—น้อมไปดูข้างใน, ปจฺจตฺตํ เวทิตพฺโพ***—รู้เฉพาะตน, เฉพาะตน, มันเห็นแทนกันไม่ได้.

นี้เรียกว่าสิ่งที่จะต้องรู้หลายประการ, บางประการ เกี่ยวกับพระธรรม, เกี่ยวกับการจะเข้าถึงพระพุทธศาสนา. เอามาพูดเป็นเรื่องแรกเป็นบทแรก ของหนังสือ ธรรมะเล่มน้อย, ธรรมะเล่มน้อย ธรรมะเล่มเดียวจบ.

ถ้าเราพูดเรื่องนี้จบ เราจะได้หนังสือเล่มเล็กๆ เล่มหนึ่งชื่อว่า **ธรรมะเล่มน้อยเล่มเดียวจบ;** หมายความว่า อาตมาจะพยายามอย่างยิ่ง ที่จะให้ศึกษาธรรมะกันเพียงจากหนังสือเล่มน้อยๆ นี้เล่มเดียว แล้วก็รู้เพียงพอ, รู้หมดที่ควรจะรู้. **ธรรมะเล่มน้อย** ธรรมะเล่มเดียวจบ **มีบทแรกว่าด้วยธรรมชาติธรรมดา ของสิ่งที่เรียกว่าชีวิต;** เพราะมันไม่มีปัญหาอยู่ที่อื่น นอกจากที่ชีวิต. **ทีนี้เรารู้จักธรรมดาของชีวิตให้ถูกต้อง** หรือธรรมชาติของชีวิตให้ถูกต้อง, **แล้วก็จัดให้มันถูกต้อง เกี่ยวกับธรรมชาติของชีวิต.**

ธรรมชาติของชีวิต นี้ก็ลึกลับอยู่เหมือนกัน แล้วก็ **มีหลายแง่ หลายหัวข้อ หลายประเด็น** จึงเอามาพูดทีละข้อ ทีละแง่ ทีละประเด็น เหมือนที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้น. แล้วเราก็จะได้อาศัยแนวนี้ เพื่อศึกษาไปยังจุดสำคัญ จุดสำคัญที่จะต้องปฏิบัติ, แล้วเราจะได้รับผลของการปฏิบัติเป็นแน่นอน เพราะว่าเราได้ทำอย่างถูกหลักวิชา, สมัยใหม่นี้เขาเรียกว่า ถูกเทคนิค ถูกหลักวิชา, แล้วเราก็จะมีหวังที่จะประสบความสำเร็จ **เราจะใช้หลักวิชาให้ถูกต้อง** เขาเรียกว่าเทคโนโลยี่. พังดูภาษาไม่ใช่ภาษาของเรา, **เราต้องมีเทคนิคคือหลักวิชา, แล้วเรารู้จักใช้หลักเทคนิคให้ถูกต้อง**

เรียกว่าเทคโนโลยี, มีเทคโนโลยีในพระธรรม, แล้ว พระธรรมก็จะสำเร็จประโยชน์แก่เรา.

นี้วันแรกของวันเสาร์แรก แห่งภาคมาฆบูชา เราเริ่มเรื่องธรรมะเล่มน้อย เล่มเดียวจบ เป็นการสมควรแก่เวลาแล้ว. เข้าใจว่า เราคงจะได้ช่วยให้ธรรมะมาปรากฏแก่เราได้มากกว่าแต่ก่อน, ง่ายกว่าแต่ก่อน, สะดวกดายกว่าแต่ก่อน ขอให้สนใจด้วย.

ขอยุติการบรรยายในวันนี้ไว้เพียงเท่านี้ ให้โอกาสแก่พระคุณเจ้า สวดบทธรรมะคณสาธยาย เป็นเครื่องส่งเสริมกำลังใจในการศึกษาปฏิบัติของท่านทั้งหลาย แต่ละคน ๆ สืบต่อไป.

จิตตภาวนา คือ ชีวิตพัฒนา.

ท่านสาธุชน ผู้มีความสนใจในธรรม ทั้งหลาย,

การบรรยายประจำวันเสาร์ แห่งภาคมาฆบูชา เป็นครั้งที่ ๒ ในวันนี้ อาตมาก็จะได้กล่าวต่อจากครั้งที่แล้วมา ในฐานะเป็นการบรรยายชุด ตามความตั้งใจว่า จะมีหนังสือธรรมะเล่มน้อยเล่มเดียวจบ สักเล่มหนึ่ง เป็นคู่มือการศึกษาและปฏิบัติสำหรับทุกคน ไม่ว่าบรรพชิตหรือคฤหัสถ์ ไม่ว่าคนห่างวัดหรือคนคร่ำวัด ควรจะได้มีหนังสือเล่มเดียวเป็นคู่มืออย่างเพียงพอ ให้ชื่อคำบรรยายชุดนี้ว่า **ธรรมะเล่มน้อย.**

ในครั้งที่แล้วมา ได้พูดถึงข้อมูลหรือที่ควรจะเรียกว่าข้อมูล ของสิ่งที่เรียกว่ามนุษย์ หรือจิตของมนุษย์ ว่ามันมีธรรมชาติธรรมดาของมันอย่างไร. **ถ้าเรารู้จักธรรมชาติธรรมดาของสิ่งที่เรียกว่ามนุษย์ หรือจิตของมนุษย์** อย่างครบถ้วนแล้ว ก็ย่อมจะ **เป็นการง่าย** ที่จะทราบได้ต่อไปว่า **เราควรจะทำอย่างไร** เราควรจะจัดการอย่างไรกับความเป็นมนุษย์ของเราเอง; ฉะนั้นขอให้ท่านทั้งหลายพยายามที่จะทำความเข้าใจเกี่ยวกับเรื่องนี้ ให้เพียงพอ.

ในครั้งที่ ๒ นี้ มีหัวข้อว่า จิตตภาวนา ก็คือชีวิตพัฒนา. *จิตตภาวนาคือการทำจิตให้เจริญ ก็คือชีวิตพัฒนา;* นั่นคือ การพัฒนาชีวิต หมายความว่า ทำให้มากขึ้น ให้ดีขึ้น จึงจะเรียกว่า พัฒนา. ถ้ามากขึ้น แต่ไม่ดีขึ้นหรือเลวลง อย่างนี้ไม่เรียกว่าพัฒนา.

ชีวิตพัฒนาคือทำจิตให้เจริญ.

เดี๋ยวนี้ คำว่า *พัฒนา* ยังเป็นคำที่กำกวม *ใช้กันผิดๆ* หมายความว่าเอาแต่มากขึ้นก็แล้วกัน, *จนโลกเจริญ นี่กลายเป็นเจริญด้วยปัญหา* ด้วยความทุกข์ ด้วยการเบียดเบียน ด้วยความเลวร้าย, เรียกว่า โลกมันเจริญ. หรือว่า การศึกษาเจริญพัฒนา แต่ก็ไม่มีสิ่งที่เป็นที่พอใจหรือควรจะพอใจ ที่เป็นผลของการศึกษา. เราก็ยังมีอันธพาลเต็มบ้านเต็มเมืองมากขึ้นทุกที, มีสิ่งเลวร้ายนานาประการเกิดขึ้น ในหมู่คนที่เรียกว่ามีการศึกษา. อันธพาลทุกคนก็มีการศึกษา, เขาก็เป็นอันธพาลทั้งที่มีการศึกษา นี่มันมากขึ้น ในส่วนที่ไม่แน่ว่าจะเป็นประโยชน์. *คนรู้มากมันก็โกงเก่ง* อย่างนี้ก็มี, *คนรู้มากกลายเป็นคนยากนาน* คือกลายเป็นคนลำบากไปเสียก็มี, นี่ก็เพราะว่า คำว่าพัฒนานั้นถูกใช้กันอย่างผิดๆ. ถ้าใช้กันอย่างถูกต้องแล้ว คำว่า พัฒนา ต้องเป็นไปในทางที่ได้ผลเป็นที่น่าพอใจเสมอ.

ทีนี้ *การภาวนา* ก็แปลว่า *การทำให้เจริญ, การพัฒนา* ก็แปลว่า *การทำให้เจริญ, มีคำใช้เป็น ๒ คำ อยู่.* แต่คำว่า ภาวนา ใช้กันอยู่แต่ในวัด ไม่ค่อยมีความเปลี่ยนแปลง คำว่าพัฒนาใช้นอกวัด ขยายตัวออกไปเต็มโลก แล้วก็เปลี่ยนแปลงไปตามโลก. ในที่นี้ใช้คำว่า จิตตภาวนา คือการทำจิตให้เจริญ นั่นแหละคือชีวิตพัฒนา การทำชีวิตให้เจริญ. ทำไมจึงมาเป็นอย่างเดียวกันดังนี้ ?

ข้อนี้ *มีหลักในพระบาลีว่า ทุกอย่าง มันรวมอยู่ที่จิต,* มันขึ้นอยู่กับจิต; ดังคำที่กล่าวว่า *ชีวิตัง อตฺตภาโว จ สุขทุกฺขา จ เกวลา —ชีวิต ก็ดี อัตตภาพนี้ ก็ดี ความสุข หรือความทุกข์ในชีวิตในอัตตภาพนั้น ก็ดี; เอกจิตฺตสมายุตฺตา —ประกอบรวมอยู่ที่จิตดวงเดียว, ลหุโส วตฺตเต ขโณ —เวลาที่เป็นขณะ ๆ ก็เคลื่อนไปโดยเร็ว* ดังนี้. ข้อความนี้แสดงว่า เพราะมีจิตอย่างเดียว มันจึงมีอะไรที่มากมาย มองดูคล้าย ๆ ว่าจิตมันสร้างอะไรขึ้นได้มากมาย ไม่มีที่สิ้นสุด.

ถ้าไม่มีจิตอย่างเดียว ท่านลองคำนวณดูเองซิ; อย่าต้องเชื่อตามที่คนอื่นพูดนักซิ; ถ้าสมมุติว่า เราทุกคนในโลกนี้ไม่มีจิตเพียงอย่างเดียวเท่านั้นแหละ อะไรมันจะเกิดขึ้น? มันก็จะเหมือนกับมีท่อนไม้ ก้อนหิน ระเกะระกะไปหมด ทำอะไรไม่ได้ เพราะมันไม่มีจิต; เพราะมีสิ่งที่เรียกว่าจิต มันจึงมีอะไรขึ้นมามากมาย จิตคิดได้ก็คือทำให้เกิดอะไร ๆ ขึ้นมาได้; มันเป็นของประหลาดอยู่, **ร่างกายถ้าไม่มีจิต มันก็คือไม่มีชีวิต ไม่มีร่างกาย; เพราะร่างกายมันมีจิต มันจึงทำอะไรได้.**

และ**จิตมันก็ทำหน้าที่ของมันทางอายตนะ** คือที่สืบต่อ **ระหว่างภายในกับภายนอก** คือมี ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ, ๖ ทาง คู่กันกับ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธัมมารมณ์ มีการติดต่อระหว่างภายในกับภายนอก โดยสิ่งที่เรียกว่า **จิต ทำหน้าที่ในการติดต่อ.** ถ้าเราไม่มี ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ จิตก็ไม่มีเครื่องมืออะไรจะทำหน้าที่ ก็ทำไม่ได้ มันก็เท่ากับไม่มีจิตอยู่เหมือนกัน. เพราะฉะนั้นท่านจึงให้ความสำคัญแก่สิ่งที่เรียกว่า ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ **เป็นสิ่งที่ทำให้จิตทำหน้าที่ของมันได้** แล้วทำหน้าที่สัมผัส สัมพันธ์กับสิ่งภายนอก คือรูป ที่เข้ามาทางตา, เสียงที่เข้ามาทางหู, กลิ่นที่เข้ามาทางจมูก, รสที่เข้ามาทางลิ้น, สัมผัสผิวหนังที่เข้ามาทางผิวหนัง, ความรู้สึกที่เข้ามาทางจิตเอง.

สัมผัสแล้วก็เกิดเวทนา คือรู้สึกเป็นสุขหรือเป็นทุกข์ได้. ดูให้ดี, เพราะมีตัวจิตเป็นเจ้าหน้าที่ในการสัมผัส แล้วก็เกิดเวทนาเป็นสุขเป็นทุกข์ได้.

ครั้น เกิดเวทนาแล้ว จิตก็โง่ต่อไป ในการที่ยินดีส่วนที่เป็นสุขเวทนา, ยินร้ายในส่วนที่เป็นทุกขเวทนา มันก็ได้เกิดกิเลส ความโลภ ความโกรธ ความหลง เป็นต้น; เพราะความยินดียินร้าย จนเคยชินเป็นนิสัย คือมีกิเลส, มีความเคยชินแห่งกิเลส, นี่เรียกว่ามัน เกิดกิเลส จะเรียกชื่อต่อไปก็ คือตัณหา.

ตัณหานั้นเป็นความอยากด้วยความโง่. ความอยากมี ๒ ชนิด ถ้า *อยากด้วยสติปัญญา อยากด้วยวิชชาความรู้ อย่างนี้ไม่เรียกว่าตัณหา,* เขาเรียกชื่ออย่างอื่น. แต่ถ้ามัน อยากด้วยความโง่เขลา ไม่รู้ตามที่เป็นจริง จึงจะเรียกว่าตัณหา; เช่น น่ารักก็รัก น่าโกรธก็โกรธ อย่างนี้ก็เรียกว่ามันโง่, แล้วมันก็อยากไปตามความรักหรือความโกรธ อยากได้ก็มี อยากเอาอยากเป็นก็มี อยากไม่เอาไม่เป็นก็มี; ล้วนแต่ความโง่ทำให้อยาก ก็เรียกว่าตัณหา. จิตมีความรู้สึกเป็นตัณหาคือความอยาก; ถ้าไม่มีจิตก็ไม่มีอะไรจะรู้สึกเป็นความอยาก.

ครั้น เกิดความอยากขึ้นในจิตแล้ว โดยธรรมชาตินั่นแหละ มันก็ปรุงความคิดอีกชนิดหนึ่งเรียกว่าอุปาทาน คือรู้สึกขึ้นมาทันทีว่า กูนี่แหละอยาก กูเป็นผู้อยาก, กูเป็นผู้ได้ กูเป็นผู้ไม่ได้ กูเป็นผู้เสียหาย, กูเป็นผู้อะไรต่างๆ. นี่เพราะมีตัณหาคือความอยาก จึงได้เกิดมีอุปาทานคือความยึดมั่นถือมั่น, แล้วก็เคยชินแต่ที่จะยึดมั่นถือมั่น ในตัวตนหรือของตน, *ยึดมั่นถือมั่นโดยความเป็นตัวตน* ก็มี *โดยความเป็นของตน* ก็มี, *ยึดมั่นในกามารมณ์* ก็มี, *ยึดมั่นในทิฏฐิความคิดความเห็น* ก็มี, *ยึดมั่นในความงมงาย* ที่ปฏิบัติสืบต่อๆกันมาก็มี, ยึดมั่นในตัวตนก็มี. นี่คือ ความยึดมั่นเต็มอัดอยู่ในจิตในสันดานของแต่ละคน ก็เพราะจิตอย่างเดียว จึงมีอย่างนี้.

ที่นี้ก็มีปัญหา คือว่า ทำไปตามอำนาจของอวิชชานั้น ๆ เป็นการเบียดเบียนตนเองด้วย เป็นการเบียดเบียนผู้อื่นด้วย หมายความว่า เมื่อทำไปตามความอยากหรืออุปาทานแล้ว ก็เกิดความทุกข์หรือการเบียดเบียนขึ้น ทั้งฝ่ายตนเองและฝ่ายผู้อื่น.

นี่พูดมายืดยาวเหลือเกินแล้ว ก็พอแล้ว เพื่อจะบอกให้รู้ว่าอะไร ๆ น่ะ มันขึ้นอยู่ที่จิต, อะไร ๆ มันรวมอยู่ที่จิต, มันขึ้นอยู่ที่จิต, มันเกี่ยวข้องอยู่กับสิ่งที่เรียกว่าจิต. จิตเป็นอย่างไร เหตุการณ์มันจะเป็นไปอย่างนั้น; เราจึงมีหน้าที่ที่จะอบรมจิต, ทำจิตให้เจริญ, ให้เจริญไปในทางถูกต้อง. อย่าให้มันโง่หรืออย่าให้มันกลับโง่ กลับหลงใหลไปในทางที่ผิดพลาด ซึ่งมันจะต้องทำผิด แล้วทำบัญหาหรือทำความทุกข์ให้เกิดขึ้นโดยรอบด้าน.

จุดตั้งต้นเรียนศาสนาคืออายตนะ.

เรื่องอย่างนี้ถือว่าเป็น ก ข ก กา ของพระพุทธศาสนา คือต้องเรียนก่อน. พระพุทธเจ้าท่านก็ตรัสไว้เองว่า เรื่องอายตนะหกนี่ ปรุงแต่งกันเป็นเวทนาสุขทุกข์กิเลสตัณหานี้ เป็นจุดตั้งต้นของการศึกษาพุทธศาสนา. ถ้าจะศึกษาพุทธศาสนาก็ขอให้เรียน ก ข ก กา ที่ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ที่รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธัมมารมณ์ ว่ามันทำหน้าที่กันอย่างไร.

นี่ขอให้นักเรียน นักศึกษา ครูบาอาจารย์ทั้งหลายทราบไว้ว่า การที่คุณจะเรียนจะศึกษาพุทธศาสนานั้น จะต้องตั้งต้นที่ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ; ซึ่งมันมีคู่ที่ทำงานกันคือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธัมมารมณ์ สัมผัสกันแล้วก็เกิดเวทนา เกิดอุปาทาน; แล้วก็มีแต่เรื่องของกิเลส และก็มีความทุกข์เป็นผล. ถ้าท่านไม่มองเห็นเรื่องนี้อย่างชัดเจน ประจักษ์แก่ใจของตนเองแล้ว ยากที่จะรู้พระพุทธ-

ศาสนา. มันจะรู้ชนิดที่พ้นทางหู แล้วจดไว้ในกระดาษ; แล้วมันไม่มีความเข้าใจ. เมื่อไม่มีความเข้าใจ ก็ไม่มีความเห็นแจ้ง มันก็ไม่มีอะไรที่จะเป็นประโยชน์ได้. ฉะนั้น จงรู้จัก ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ นั่นแหละให้ดีที่สุดก่อน. เรามี ตา สำหรับเห็นรูป มันก็มีการเห็นทางตาอยู่บ่อยๆ แล้วแต่ว่ารูปอะไรจะเข้ามาทางตา ก็มีการเห็นทางตา.

ในพระบาลี ภาษาพระธรรมนี่ เขามีคำแปลกซึ่งพวกคุณยังไม่รู้ก็ได้ เขา*มีคำว่า เกิด – ดับ. ตาเกิดตาดับ หูเกิดหูดับ จมูกเกิดจมูกดับ ลิ้นเกิดลิ้นดับ กายเกิดกายดับ ใจเกิดใจดับ* นี่คุณจะเข้าใจไม่ได้ เพราะมันคนละภาษา. ในภาษาธรรมะนี้ มันสูง ลึก และละเอียด เขาจึงพูดว่า ตา นี้เพิ่งเกิดเมื่อตาทำการเห็น, หูก็เพิ่งเกิดเมื่อหูทำหน้าที่ฟัง, จมูกก็เพิ่งเกิดเมื่อมันทำหน้าที่ดม, เมื่อมันไม่ทำหน้าที่ถือว่ามันดับอยู่ พังดูซิ. แต่ในภาษาไทยธรรมดา เราไม่พูดกันอย่างนั้น คือว่า เรามีตา หู จมูก ฯลฯ กันอยู่ตลอดเวลา, ว่ามีอยู่ตลอดเวลา นั้นเรียกว่าบัญญัติมันยังตื้นเกินไป เรามี ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ อยู่ตลอดเวลา, นั้นเป็นความรู้ที่ยังตื้นเกินไป; ในภาษาธรรมะ ต่อเมื่อมันทำหน้าที่จึงจะเรียกว่ามันเกิด, พอมันทำหน้าที่เสร็จแล้วมันก็ดับ.

ที่มากไปกว่านั้นก็ว่า *กายเกิดกายดับ, นามเกิดนามดับ, รูปเกิดรูปดับ,* หมายความว่า ต่อเมื่อร่างกายนี้ทำหน้าที่ จึงจะพูดว่า ร่างกายเกิด; พอกายทำหน้าที่เสร็จแล้วมันก็ดับ. กายเกิดทำหน้าที่ เช่นว่า ร่างกายส่วนที่มันเป็นลูกตานะ มันก็ทำหน้าที่ให้เป็นลูกตาสำหรับจะเห็น; นี่กายส่วนที่เป็นลูกตานั้นมันก็เกิด แล้วก็ทำหน้าที่ทางตา เสร็จแล้วมันก็ดับ.

ทีนี้ มากไปกว่านั้นอีกก็ว่า ธาตุดิน – น้ำ – ไฟ – ลม ก็เกิดและดับ. ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม ที่ประกอบกันขึ้นเป็นร่างกายนี้ก็มีเกิด – ดับ เกิด – ดับ ก็

หมายความอย่างเดียวกันอีกแหละ; เมื่อธาตุดิน — น้ำ — ไฟ — ลม ประกอบกันเข้าเป็นร่างกาย ทำอะไรได้ในขณะนั้น, ในขณะนั้นก็เรียกว่ามันเกิด; ดินเกิด น้ำเกิด ลมเกิด ไฟเกิด; เป็นร่างกายทำหน้าที่อะไรได้ มันก็ขึ้นอยู่ที่กายเกิด กายดับ. แล้วใจก็อาศัยร่างกายเกิด แล้วใจก็อาศัยร่างกายดับ จึงมีเกิดและมีดับทุกสิ่งทุกอย่างไม่ยกเว้นอะไร ว่าเมื่อมันมาทำหน้าที่ของมันจึงเรียกว่า เกิดขึ้นมา, พอทำหน้าที่เสร็จแล้วก็ดับไปอยู่ตามเดิม.

นี่ถ้าเข้าใจข้อนี้แล้วจะมีประโยชน์มาก เพราะว่าธรรมะมีหลักการพูดการอธิบายอย่างนี้ ไม่มีอะไรที่จะไม่เกิดและไม่ดับ เพราะมันเป็นสังขารทั้งนั้น; เดี๋ยวตาเกิด เดี๋ยวหูเกิด จมูกเกิด ลิ้นเกิด กายเกิด ใจเกิด. ทำความเข้าใจเสียให้ดี อย่าให้เป็นเพียงความจำตามที่ได้ยินเขาพูด หรือว่าอ่านหนังสือ. นี้เป็น ก ข ก กา ของพระพุทธศาสนา คือจุดตั้งต้น; เหมือนอย่างเราจะเรียนหนังสือเรียนภาษา เราก็เรียน ก ข ก กา กันก่อนทั้งนั้น. เราจะต้องเรียนให้ดีที่สุดที่จะรู้เรื่องตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ, อะไร ๆ มันจะมารวมอยู่ที่นี่.

ศึกษาให้รู้จักระบบของอายตนะ.

ตา ตัวลูกตานั้นมันเป็นธาตุดิน, มันเป็นตัวตา เป็นเนื้อ, แล้วมีอุณหภูมิบ้าง เป็นธาตุไฟ, มีน้ำอยู่บ้างเป็นธาตุน้ำ, มีธาตุระเหยได้อยู่บ้างเรียกว่าธาตุลม, นี้ส่วนก้อนลูกตามันเป็นอย่างนี้; แล้วมันยังมีระบบประสาท ประสาทตารวมอยู่ที่นั่นด้วย. ระบบประสาทตาอาศัยอยู่ที่ก้อนลูกตา รวมกันแล้วเป็นที่อาศัยแห่งวิญญาณทางตาคือจิตสำหรับจะทำหน้าที่ทางตา นี่ตามันมีอะไรลึกซึ้งอยู่อย่างนี้ จะต้องรู้จักมัน.

ทีนี้ หน้าที่ต่อไป มันก็มีอยู่สำหรับจะเห็นรูป; พอรูปเข้ามากระทบตา พอรูปมากระทบประสาทตา ก็เกิดการเห็นทางตาคือจักษุวิญญาณ. *จักษุวิญญาณ การเห็นทางตา : มีรูป* ด้วย *มีตา* ด้วย *มีการเห็น* ทางตาด้วย *เนื่องกันอยู่เป็น ๓ อย่าง ;* นี่เรียกว่า ผัสสะ, มีผัสสะ แล้วก็ ต้องมีเวทนา แน่นอน คือสบายตา หรือไม่สบายตา หรือเฉยๆ เรียกว่าเวทนา. ครั้น มีเวทนา แล้ว มันก็ เกิดความอยากไปตามอำนาจของเวทนานั้น สบายตาก็อยากได้เป็นต้น ไม่สบายแก่ตาก็อยากจะฆ่าอยากจะทำลายเป็นต้น. นี่เวทนาก็ให้เกิดความอยากคือตัณหา; จิตเกิดความอยาก แล้ว จิตเกิดความรู้สึกว่าตัวกูผู้อยาก, ตัวกูผู้มีอยู่, ตัวกูผู้จะสุขจะทุกข์, จะได้จะเสีย, จะแพ้จะชนะ, อะไรกันอยู่ที่ตรงนั้น.

โลกทั้งหมดอยู่ที่อายตนะ.

ระบบ โลกทั้งหมดในพระพุทธศาสนา เรียกว่าโลกทั้งหมด อยู่ที่ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ. ที่คุณเรียนกันในโรงเรียนนั้น โลกคือแผ่นดิน โลกอย่างที่เรารู้จักกันในฐานะเป็นโลกแผ่นดิน แบ่งเป็นทวีป แบ่งเป็นประเทศ แบ่งเป็นส่วนๆ นั้นมันโลกแผ่นดิน มันก้อนโลกที่เป็นตัวแผ่นดิน. ถ้ารู้จักใช้คำว่า The globe ก็รู้เสียด้วยว่ามันต่างกันกับคำว่า The world. The globe หมายถึงตัว *โลกแผ่นดิน*, The world มัน *หมายถึงแผ่นดินด้วย* และ *หมู่สัตว์ทั้งหลายที่มีชีวิต มีจิต มีความรู้สึกรวมอยู่ด้วย*. เพราะฉะนั้น โลกในภาษาพระธรรม ภาษาพระศาสนานี้ ระบุไปยังตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ที่สัมผัสกันอยู่กับคู่สัมผัสของมัน คือ *รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธัมมารมณ์*.

ที่นี้ ไกลไปกว่านั้น *พระพุทธเจ้าท่านตรัสว่า นรกก็อยู่ที่อายตนะ เรียกว่า อายตนิกนรก* คือ *เมื่อร้อนทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ก็มีนรกอยู่ที่นั่น, เมื่อสบายดีเย็นที่พอใจที่ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ก็มีสวรรค์อยู่ที่นั่น.* ดู นรก สวรรค์ ของพระพุทธเจ้าซิ. ท่านไม่กล่าวเหมือนกับที่เขากล่าวไว้แต่ก่อน ๆ นั้น; ก่อนพระพุทธเจ้าเขากล่าวว่าสวรรค์อยู่บนฟ้า นรกอยู่ใต้ดิน ตายแล้วจึงไปถึง, แล้วมีเรื่องราวอย่างนั้น ๆ ก็กล่าวไปซิ ท่านไม่ได้คัดค้านอะไร, แต่ท่านกล่าวที่มันแปลกกว่าน่าสนใจกว่า ว่านรกหรือสวรรค์นี่มันอยู่ที่ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ, ฉะนั้นขอให้ทุกคนสนใจดี ๆ ว่าที่ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ มันมีโลกทุกโลก อยู่ที่นั่น, มีนรกมีสวรรค์อยู่ที่นั่น; แม้จะมีพระนิพพานก็จะต้องปรากฏเกี่ยวกับการทำที่ถูกต้อง ทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ มันจึงจะดับเย็นเป็นนิพพาน.

เราเรียนเรื่องตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ เรื่องเดียวเท่านั้น มันพอไปหมดทุกเรื่อง. ฉะนั้นขอให้สนใจ; ถ้าไม่เคยฟังอย่างนี้มาก่อนก็ฟังเสียเดี๋ยวนี้, แล้วก็ให้สนใจให้เข้าใจ เพื่อจะเข้าใจต่อ ๆ ต่อกันไปทุกเรื่อง. ฉะนั้นจึงให้ถือว่าเป็นเรื่อง ก ข ก กา. จงดูความประหลาดของตัว ก ข ก กา, เราเรียนเมื่อแรกเรียนที่สุด เรียกว่าตั้งต้นที่สุด แต่แล้วมันก็ไปถึงเบื้องปลายที่สุด คืออักษรศาสตร์วรรณคดี อักษรศาสตร์ศัพทศาสตร์ทั้งหลายนั้น คุณจะเรียนกันไปถึงไหน, เรียนกันไปถึงไหน ก็บี ๆ มันก็ไม่พ้นจากตัว ก, ตัว ข, ตัว ค, ตัว ง ถึงตัว ฮ, อยู่นั่นเอง. ฉะนั้น ก ข ก กา มันจึงเป็นจุดตั้งต้น แล้วก็เป็นหมดตลอดสาย จนไปถึงวาระสุดท้าย. คุณจะเขียนคำพูดชั้นประเสริฐวิเศษสูงสุดคำไหนที่ไม่ต้องใช้ ก ข ก กา.

ฉะนั้น อายตนะนี่แหละคือเรื่องทั้งหมด : จะสุขหรือจะทุกข์ จะไม่สุขหรือไม่ทุกข์ มันก็อยู่ที่การกระทำทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ; ทำให้ถูกต้องก็ไม่เป็นทุกข์ ทำผิดพลาดเป็นทุกข์ทันที.

ต้องศึกษาจิตอย่างวิทยาศาสตร์.

แต่เดี๋ยวนี้ในทุกเรื่องนั้น ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ, ทุกเรื่อง นั้นมันสำคัญอยู่ที่คำว่า ใจ หรือ จิต นั่น. จิตนี่มันมีหน้าที่คิดนึกได้ จึงเรียกว่าจิต คือมันสร้างเรื่องราวขึ้นมาได้; ถ้าคนเราคิดนึกอะไรไม่ได้ มันก็ไม่ได้สร้างอะไรขึ้นมา ไม่มีเรื่องที่จะเกิดขึ้น. ที่นี้จิต มันคิดนึกได้ เพราะฉะนั้นมัน จึงสร้างขึ้นมาได้ทุกเรื่อง.

เมื่อ ทำหน้าที่คิดก็เรียกว่าจิต เมื่อทำหน้าที่รู้ เป็นความรู้หรือความรู้สึก ก็เรียกว่ามโน ก็ได้, เมื่อทำหน้าที่รู้แจ้ง ทางอายตนะ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ จะเรียกว่า วิญญาณ ก็ได้. เรื่องจิต เรื่อง มโน เรื่อง วิญญาณ นี้ ถามกันมากถามกันอย่างไม่รู้จะถามอย่างไร. เอากันแต่ใจความก็คือว่า *เมื่อมันทำหน้าที่คิดก็เรียกว่าจิต, เมื่อมันทำหน้าที่รู้สึกก็เรียกว่ามโน, เมื่อมันทำหน้าที่รู้แจ้งทีตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ก็เรียกว่า วิญญาณ;* แล้วยังมีชื่อเรียกแปลกไปจากนี้อีกมาก อย่าเอาเลยมากนัก. เอาแต่ว่าเมื่อทำหน้าที่อย่างไรเรียกว่าจิต, ทำหน้าที่อย่างไร เรียกว่ามโนหรือใจ, ทำหน้าที่อย่างไร เรียกว่าวิญญาณ, แล้วก็อย่าให้มันหายอยู่ในกระดาษในหนังสือ. รู้จักตัวจิต ตัวมโน ตัววิญญาณ จริงๆ ตรงๆ ลงไป ในสิ่งที่มันรู้สึกอยู่ ในใจของเรา.

คนโง่เรียนธรรมะในกระดาษที่จดไว้, คนฉลาดเขาเรียนธรรมะที่ตัวจริงที่มันมีอยู่ข้างใน. ถ้าคุณจดไว้ว่าจิต มโน วิญญาณ มันก็อยู่ในกระดาษ, แล้วก็ท่องจำไปซิ. แต่ถ้าว่าคนมันฉลาดเขาก็ โอ้, เมื่อไรเป็นจิต เมื่อไรเป็นมโน เมื่อไรเป็นวิญญาณ ฉะนั้นเราจึงถือว่า เรียนธรรมะนั้นต้องเรียนจากของจริง; เหมือนกับเรียนวิทยาศาสตร์ ถ้าเราเรียน philosophy เรียนปรัชญา เรียนตรรก เป็นต้นไม่ได้เรียนจากของจริง มันเรียนจากสมมติฐาน. แต่ถ้าเราจะ *เรียนวิทยาศาสตร์ เราต้องเอาของจริงๆ มา, แล้วดู แล้วค้นคว้า แล้วทดลอง* อะไรไป จะเป็นรู้ *อย่างนี้เรียกว่าเรียนอย่างวิทยาศาสตร์,* ถ้า

เรียนธรรมะจากหนังสือ จากการคิดคำนวณ แล้วก็ไม่เป็นพุทธศาสนา; ถ้าจะให้เป็นพุทธศาสนา ต้องเรียนเหมือนกับเรียนวิทยาศาสตร์.

ถ้าพูดว่า ตา ก็ที่ตาจริงๆ เลย; ถ้าพูดว่า หู ก็ที่หูจริงๆ, จมูก ก็ที่จมูกจริงๆ, แล้วรูป เสียง กลิ่น รส ฯลฯ ที่เข้ามากระทบ มันก็ต้องเป็นของจริง. ครั้นมากระทบแล้วเกิดวิญญาณทางตา ทางหู ฯลฯ ขึ้นมาก็ต้องรู้สึกจริงๆ ไม่ใช่จำไว้แต่ชื่อ ต้องรู้สึกตัวจริงที่มันได้กระทบแล้วเกิดขึ้นนี้; เดี๋ยวนี้มันก็เกิดเป็นผัสสะขึ้นมา ซึ่งเร็วมากแหละผัสสะ ผัสสะนั้นเร็วมาก ต้องรู้จักตัวผัสสะให้จนได้ แม้จะเร็วอย่างไรก็ต้องรู้จักมันให้ได้ จึงจะรู้ของจริง; พอผัสสะแล้วก็เกิดเวทนา พอใจไม่พอใจ นี่เวทนา. พอเกิดเวทนาแล้วเกิดตัณหาอยาก, อยากไปตามความพอใจหรือความไม่พอใจ แล้วเกิดโง่ว่ามีตัวกู ตัวกูผู้อยาก. มันก็ความโง่ของจิต มันทำให้เกิดความรู้สึกเป็นตัวกู เป็นตัวตนเป็นของตน ขึ้นมา นั่นแหละคือตัวปัญหา ตัวที่ให้เกิดความทุกข์. กิเลสทั้งหลายมันตั้งอาศัยอยู่ที่ตัวตนแหละ มันก็เกิดมาตามลำดับแล้วมาลงรกลงรากมั่นคงอยู่ที่ตัวตน ซึ่งมีอยู่เป็นพื้นฐานอยู่ในจิต.

ทั้งหมดนี้จะพูดกันอีกกี่ชั่วโมงก็ได้ แต่มันสรุปอยู่ที่คำ ๖ คำนั้นเท่านั้นแหละ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ เท่านั้นแหละ. เราจะพูดกันแต่เรื่องตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ กี่ชั่วโมงก็ได้. แต่มันไม่ใช่โอกาสที่จะพูดหรือมันไม่อาจจะพูด จึงฝากไว้ให้ทุกคนนี่จำเอาไป แล้วไปคอยศึกษาคอยจ้องโอกาสที่จะศึกษา ให้รู้ทุกเรื่องที่เกี่ยวกับตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ เพราะว่าเป็นเรื่องใหญ่หรือทั้งหมด แล้วมัน เป็นจุดตั้งต้นด้วย, แล้วมัน เป็นจุดสุดท้ายด้วย.

อย่างอันธพาลเขาข่มขืนแล้วฆ่า เพราะเขาไม่รู้ความหมายแห่งสัมผัสและเวทนา เขาให้ความหมายมันมากเกินไป; เขาจึงลงทุนถึงกับว่าข่มขืนแล้วฆ่า เพราะ

โง่ มันโง่มากไปกว่าธรรมดา. ถ้าเห็นผัสสะหรือเวทนาเป็นของธรรมดา มันไม่ต้องทำถึงอย่างนั้น เรื่องอย่างนี้มันก็ไม่เกิด. ฉะนั้น กิเลสตัณหาที่เลวร้ายทั้งหลาย ที่มีขึ้นมาในโลกก็เพราะว่าไม่รู้เรื่องตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ.

ระวังให้ดี เดี๋ยวนี้เงินไม่พอใช้กันอยู่ทุกคน : ที่เป็นนักเรียนก็ดี นักศึกษาก็ดี ทำงานอาชีพแล้วก็ดี เงินไม่พอใช้กันอยู่ทุกคน เพราะว่าเอาไปซื้อเหยื่อให้ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ. พูดเพียงเท่านี้ดูจะพึ่งยาก มันรวบรัดเกินไป แต่ไปขยายความเอาเองเถอะ ซื้อเหยื่อ เหยื่อเอร็ดอร่อยน่ะให้ตา แล้วก็ให้หู ให้จมูก ให้ลิ้น ให้ผิวหนัง ให้จิตใจ เท่าไรๆก็ไม่พอ มันกินจุไม่มีเพียงพอ; ฉะนั้นเราก็เงินเดือนไม่พอใช้.

ฉะนั้นเราต้องรู้เรื่องเจ้านี่ะตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ เสียให้เพียงพอ เพื่อว่าจะควบคุมมันได้ จะควบคุมตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ มันก็ต้องควบคุมจิต; เพราะจิตมันเป็นเจ้าหน้าที่ที่ทำหน้าที่อยู่ที่ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ. ถ้าพูดว่าควบคุมตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ มันก็ถูกโดยอ้อม; แต่ถ้าพูดว่าควบคุมจิตที่จะมาทำหน้าที่ที่ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจนี้ถูกโดยตรงและถูกหมด. เรารู้จักสิ่งที่เรียกว่าจิตให้ดี, แล้วมันแสดงบทบาทของมันทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ก็รู้จักให้ดี ควบคุมให้ดี. อย่าให้เป็นไปในทางผิด คืออย่าให้เป็นไปในทางอวิชชา โง่ หลง ไม่รู้ตามที่เป็นจริง มันผิด; พอมันผิดแล้วมันก็ผิดจนมีความทุกข์กันทั่วไปหมด. นั่นมันเป็นความผิด. ฉะนั้น ควบคุมให้อยู่แต่ในความถูก ก็ไม่ต้องเป็นทุกข์.

ศึกษาไม่ถูกตัวพุทธศาสนา จึงไม่เกิดผล.

ทีนี้ ก็อยากจะบอกเลยว่า อุตส่าห์ศึกษาพระพุทธศาสนากันเป็นวักเป็นเวรกี่ปีๆมาแล้ว ไม่สำเร็จประโยชน์ เพราะว่ามันไม่ถูกตัวของพุทธศาสนา คือ

ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ทำหน้าที่อย่างไร? เกิดกิเลสอย่างไร, เกิดทุกข์อย่างไร. ท่านทั้งหลายมักจะเรียนพุทธศาสนาในฐานะเป็นวิชาทั่วไป, วิชาสำหรับพูด หรือเป็นปรัชญาแบบฝรั่งไปเลย. ถ้าเรียนพุทธศาสนาอย่างปรัชญาแบบฝรั่งแล้วก็ ไม่มีวันละที่จะรู้พุทธศาสนา. มาว่ากันลับหลังก็ได้ พวกที่เรียนพุทธศาสนาอย่างปรัชญาให้เรียนจนตาย, ตาย, ตาย, ก็ไม่มีทางที่จะรู้พระพุทธศาสนา. ฉะนั้น ขอให้เลิกเรียนพุทธศาสนาอย่างปรัชญา.

คำๆ นี้ต้องเอาคำตะวันตกเป็นหลักคือ philosophy คำว่าปรัชญา ยืมของอินเดียไปใช้ผิดๆ, ในเมืองไทยยืมคำอินเดียคือปรัชญา ไปใช้ผิดๆ. คำว่า ปรัชญา นั้นถูกต้อง แล้วไปเป็นคำแปลของ philosophy ซึ่งโง่ ซึ่งมืด ซึ่งยังไม่รู้ว่าอะไร ฉะนั้นระวังให้ดี ในเมืองไทยพอพูดว่าปรัชญา แล้วก็ให้รู้เถอะว่าหมายถึง philosophy ไม่ใช่สัจจะ, ไม่ใช่ธรรมะที่เป็นสันทิฏฐิโก. philosophy เขาเรียนอย่างสมมติฐาน มีสมมติฐานมาแวดล้อมด้วยเหตุผลแล้วลงมติ นี้มันก็ไม่ใช่ตัวจริง และไม่มีสันทิฏฐิโกเลย.

เราต้องเอาตัวจริงมา เอาตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ มา เอาผัสสะ เวทนา ตัณหา มา เอาความทุกข์มา แล้วดูกันไปจริงๆ ที่นั่น, แล้วก็เข้าใจมันที่นั่น อย่างนี้ก็เรียกว่า เป็นสันทิฏฐิโก เป็นธรรมะที่เป็นสันทิฏฐิโก ไม่ใช่ philosophy แล้วก็ไม่ใช่ตรรก—logic แล้วก็ไม่ใช่อะไรๆ อีกหลายๆ อย่าง ที่พวกฝรั่งเขาชอบกันนัก, ไม่ใช่. แล้วที่คุณกำลังตามกันฝรั่งน่ะระวังให้ดี จะไม่มีวันพบกันกับพุทธศาสนา ถ้าเรียนพุทธศาสนาอย่าง philosophy.

ฉะนั้นจึงมาบอกกันวันนี้เผื่อๆ เผื่อตลอดกาลเลยว่า จงพยายามเรียนเรื่องตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ โดยตรง, โดยตรงลงไปที่ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ, อย่าไปเรียนมันอย่างปรัชญา philosophy, และจับตัวมันให้ได้ เมื่อมันมี มันเกิดขึ้นมา

แล้วควบคุมมันให้ได้ เมื่อมันจะทำหน้าที่มันผิดๆ. นี่เรียกว่า เรื่องเกี่ยวกับจิต เกี่ยวกับควบคุมจิต เกี่ยวกับเจริญจิต เกี่ยวกับพัฒนาจิตให้ถูกต้อง ไม่ใช่เรื่องของการว่าเอาตามเหตุผล ปรัชญา แต่ต้องเป็นเรื่องจริงของธรรมชาติ; ไม่มีสมมติฐานอย่างปรัชญา, นี่ช่วยจำไว้ตลอดชีวิตของการที่จะศึกษาพุทธศาสนาว่า ทุกเรื่องมันจะรวมอยู่ที่ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ; พอมันแยกออกไปจากนี้แล้วไม่ต้องเรียนก็ได้ ไม่มีประโยชน์, แล้วไม่จำเป็นดอก จะเป็นเรื่องนรกสวรรค์ เรื่องนิพพาน เรื่องอะไรก็สุดแท้ มันจะเนื่องกันอยู่กับเรื่องตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจเสมอ เว้นแต่ว่าเราดูไม่เป็น.

นี่ยิ่งพูดยาวไปอีกแล้วใช่ไหมว่า เพื่อจะให้เห็นข้อเดียวเท่านั้น ว่าทุกเรื่องมันรวมอยู่ที่คำว่าจิต, ทุกเรื่องมันรวมอยู่ที่คำว่าจิต, แล้วจิตนั้นมันแสดงบทบาทที่ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ.

จะควบคุมอายตนะให้ได้ ต้องควบคุมจิต.

ทีนี้ถ้าเราจะควบคุมตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ได้ มันก็ควบคุมถึงจิต แต่ถ้าควบคุมจิตที่เป็นต้นเหง้าของมันแล้ว ก็จะควบคุมถึงตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ. ฉะนั้นเดี๋ยวนี้เราจะพัฒนาจิต ก็คือจะทำให้จิตอยู่ในภาวะที่ถูกต้อง, อย่าให้ผิดไปตามธรรมชาติที่ปราศจากความรู้. ถ้าปล่อยไปตามธรรมชาติ มันก็ปราศจากความรู้ คือเป็นอำนาจอวิชชา.

ขอโอกาสทบทวนอีกทีหนึ่ง ช่วยพังให้ดีว่า ถ้าปล่อยไปตามธรรมชาติแล้ว มันจะเป็นเรื่องของอวิชชา คือเรามีตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ; มีรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธัมมารมณ์ สำหรับเป็นคู่กัน; ยกตัวอย่างแต่คู่แรกพังให้ดี คู่ต่อไปจะไม่พูด คู่แรกคือ ตา กับ รูป.

ตา ดวงตา กระบอกตา เบ้าตา มีประสาทตา แล้วก็มีที่เกิด ที่จะให้ทำงานทำหน้าที่ของจิต นี้เรียกว่ามี *"ตา"*, *แล้วก็มี "รูป"* อยู่ข้างนอก มากระทบตา. *รูปกับตานี้มาถึงกันเข้าแล้ว, มันทำหน้าที่แล้ว ก็เรียกว่า ตานี้เกิดแล้ว รูปนั้นก็เกิดแล้ว;* เมื่อยังไม่มากระทบตา ไม่ทำหน้าที่ก็ยังไม่เกิด แต่นี่ตาก็เกิดแล้ว รูปก็เกิดแล้ว, *ตา กับรูป ถึงกันเข้า* แล้วก็เรียกว่า *มีการเห็นทางตาเกิด คือจักษุวิญญาณ.* คือเกิดจักษุวิญญาณ นี่จักษุวิญญาณเกิดแล้ว "สามเกิด" แล้ว : ตาเกิด รูปเกิด จักษุวิญญาณเกิด สามอย่างนี้เกิดแล้ว รวมกันแล้วเรียกว่าผัสสะ.

ผัสสะนั่นแหละตัวร้ายกาจที่สุดของทุกเรื่องแหละ ตัวผัสสะจำให้ดีเถอะว่า ตัวเหตุการณ์ของทุกเรื่อง ในพระบาลีในพระคัมภีร์ก็ตาม ในโลกก็ตาม มันอยู่ที่สิ่งที่เรียกว่าผัสสะ. สามอย่างถึงกันเข้าอยู่ในการทำหน้าที่เรียกว่าผัสสะ. แล้วเร็วมาก พอมีผัสสะแล้วก็ผลิตผลเป็นเวทนาออกมา คือจะรู้สึกเป็นเวทนาออกมาจากผัสสะนั้น. ถ้าพอใจก็เรียกว่า *สุขเวทนา,* ไม่พอใจก็เรียกว่า *ทุกขเวทนา,* เฉย ๆไม่รู้ว่าเป็นอะไรก็เรียกว่า *อทุกขมสุขเวทนา.*

นี้มันแสดงบทบาทรุนแรงแล้ว คือมันจะครอบงำจิตแล้ว ชนิดที่เรียกว่าปล่อยไปตามธรรมชาติ คือไม่มีบัญญา ไม่มีความรู้มาแต่ก่อนเลย; เหมือนกับที่ได้พูดเมื่อครั้งที่แล้วมาว่า เด็ก ๆไม่ได้มีความรู้มาแต่ในท้อง, ความรู้เรื่องดับทุกข์ว่าเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ อะไรเป็นต้นนั้น ไม่ได้มีมาแต่ในท้อง, เด็กทารกมันไม่มี; นี่จนเดี๋ยวนี้มันก็ยังไม่มี มันก็ไม่มีความรู้เรื่องนี้. เพราะฉะนั้น พอเกิดเวทนาเป็นสุขน่าพอใจมันก็หลงรัก, พอเกิดเวทนาไม่พอใจมันก็หลงโกรธหลงเกลียด, พอเกิดเวทนาที่ไม่สุขไม่ทุกข์มันก็สงสัยไม่รู้จักจบ มันสนใจไม่รู้จักจบ.

นี่ เวทนา. จำคำว่าเวทนาไว้ดีๆ มีความร้ายกาจเท่าๆกับผัสสะแหละ, ไม่เท่าเทียมกับผัสสะทีเดียว แต่พอๆ กันแหละ. ผัสสะน่ะตัวร้าย พอมีเวทนามันก็มีแต่จะมีเรื่องนี้, นี้มันจะมีเรื่อง เพราะมันขาดวิชชา. **เมื่อมีผัสสะนั้นปล่อยไปตามธรรมชาติก็คือขาดวิชชา;** ผัสสะตามธรรมชาติของคนธรรมดานี้มันขาดวิชชา; **ฉะนั้นมันจึงขาดวิชชาในเวทนา** จึงไม่รู้จักเวทนาตามที่เป็นจริง ว่าเวทนานั้นเป็นอย่างไร. อวิชชาหรือความโง่นั่นแหละ ตามธรรมชาติที่มันโง่นั่นแหละ มันก็**หลงรักสุขเวทนา หลงเกลียดทุกขเวทนา หลงสงสัยห่วงใยในอทุกขมสุขเวทนา,** นี้ก็เรียกว่ามันโง่. เพราะมันโง่มันจึงอยากไปตามที่ไม่ควรจะอยาก, หลงรักหลงโกรธ หลงพะวงหลงใหลอย่างนี้; เรียกว่ามันโง่ มันไม่ควรจะหลง, ไม่ควรจะอยากอย่างนั้น.

นี่คือความหมายของคำว่า ถ้าปล่อยไปตามธรรมชาติแล้ว มันเป็นอย่างนี้; แล้วมันก็ได้แก่พวกเรานี่แหละ พวกเราทุกคนนี่ มันเป็นอย่างนี้. ฉะนั้นขอให้รู้จักตัวเองให้ดีๆ **ธรรมะทุกข้อเรียนจากตัวจริงในร่างกายเรา** อย่าเรียนจากกระดาษที่จดไว้อย่างเดียว. ที่จดไว้นั้นกันลืมเท่านั้นแหละ อย่าให้อะไรมากไปกว่านั้น ที่จดในกระดาษนี้เพื่อกันลืม เพื่อจะเอาไปทบทวน แล้วจะเรียนจากของจริง ตัวจริง ที่มันมีอยู่ในเรา.

นี่เข้าใจหรือยังว่า **ถ้าปล่อยไปตามธรรมชาติ แล้วจะเป็นเรื่องของอวิชชา** คือมันปราศจากความรู้; ดังนั้นเราจึงต้องมาอบรมจิต ให้ประกอบไปด้วยความรู้. **ที่เราทำวิปัสสนากัมมัฏฐาน** อะไรต่างๆนี้ ก็**เพื่อจะทำให้จิตมันมีวิชชามีความรู้ สำหรับจะใช้ในโอกาสที่มีผัสสะและมีเวทนา;** ถ้าไม่อย่างนั้น มันจะมีอวิชชาไปตามธรรมชาติ ที่มันปราศจากความรู้. นี่ช่วยพังให้ดีๆว่า ถ้าปล่อยไปตามธรรมชาติแล้ว มันปราศจากวิชชา; มันมีแต่อวิชชาความโง่ มันจึงไปหลงรักที่น่ารักหลงโกรธที่น่าเกลียดน่าโกรธ จนเกิดกิเลส.

จะควบคุมจิตได้ต้องมีปัญญา, วิชชา.

ทีนี้ เราอบรมจิตของเราให้มีปัญญา ให้มีวิชชา จิตนี้จะไม่ไปหลงรักที่น่ารัก จะไม่ไปหลงโกรธหลงเกลียดที่น่าโกรธน่าเกลียด, จะไม่พะวงหลงใหลในสิ่งที่มันยังไม่รู้ว่าอะไร, ก็รอดตัวซิ ไม่หลงรัก ไม่หลงโกรธ ไม่หลงเกลียด ไม่หลงกลัว ไม่หลงวิตกกังวล อาลัยอาวรณ์ อิจฉาริษยาหึงหวงอะไรนี้ไม่มี มันก็รอดตัว; ฉะนั้นเราจึงต้องอบรมจิตอย่างไร เห็นได้หรือยังว่า จิตตภาวนานั้นสำคัญหรือไม่สำคัญ? **ถ้าจิตของเราไม่ได้รับการอบรม กระแสจิต การปรุงแต่งจิต จะเป็นไปอย่างธรรมชาติแห่งอวิชชา คือปราศจากความรู้.**

เอ้า, ทีนี้ เรามา**อบรมเสีย ให้จิตมันมีวิชชา** จะได้ควบคุมกระแสจิต กระแสการปรุงแต่งของจิต ในทางอายตนะทั้งหลายนี้ให้มันมีวิชชา **ให้มันมีปัญญา แล้วก็จะไม่ต้องเป็นทุกข์.** พออะไรมากระทบ กระทบนะ, ผัสสะนะ จะมีเวทนาชนิดไหนขึ้นมา เราเช่นนั้นเอง, มันเช่นนั้นเอง, ไม่ไปหลงรักมัน แม้จะน่ารักเท่าไร ไม่ไปหลงโกรธหลงเกลียดหลงกลัวมัน แม้จะน่าเกลียดน่ากลัวสักเท่าไร ไม่หลงอะไรหมด มันก็รอดตัว. นี่เห็นหรือยังว่า จิตตภาวนานี้สำคัญเท่าไร; ถ้าไม่สำคัญจริงๆไม่เอามาพูดให้คุณนั่งเสียเวลาดอก. บอกกันอย่างนี้ ถ้ามันไม่สำคัญถึงที่สุดแล้ว ไม่เอามาพูดให้คุณต้องเสียเวลามากๆดอก. จิตตภาวนาการอบรมจิตมันสำคัญอย่างนี้; เพราะฉะนั้นจึงเอามาพูดให้เป็นที่เข้าใจ ว่าเป็นสิ่งที่ต้องกระทำ จิตตภาวนา คือการอบรมจิตนั่นแหละ **คือการพัฒนาชีวิต.**

จะอบรมจิต ต้องรู้จักธรรมชาติของจิตก่อน.

ทีนี้ก็ดูว่า ที่ว่าจะอบรมจิต หรือจิตตภาวนา เจริญจิตนี้มันทำได้ไหม? มันทำได้ไหม? คุณคงตอบไม่ถูกว่าทำได้ไหม. หรือคนทั่วไปก็ไม่รู้ว่าทำได้หรือไม่ได้, ก็

พลอยเห่อ ๆ ตามเขาว่า ว่าทำได้. ข้อนี้ *พระพุทธเจ้าท่านได้ตรัสไว้* ดีที่สุดแหละ คือ ตรัสไว้ในลักษณะที่ให้เห็นว่า "ทำได้" คือท่านได้ตรัสไว้เป็นพระบาลีที่สำคัญ; ถ้าจำก็จำให้ดี ๆ ว่า *จิตนี้มีธรรมชาติประภัสสร,* ท่านตรัสว่า *จิตนี้มีธรรมชาติประภัสสร, คือสว่างไสวรุ่งเรืองไม่มีกิเลส :* ธรรมชาติของจิตแท้ ๆ. แต่แล้ว*จิตประภัสสร* นั้น *กลายเป็นจิตเศร้าหมองขุ่นมัว เพราะมีอุปกิเลสเข้ามาครอบงำ.* เข้าครอบงำตอนไหน ? ตอนผัสสะ นั่นเอง. ตอนเวทนา ตอนผัสสะ นั่นเอง อวิชชาเข้ามาครอบงำ จนเกิดความโลภความโกรธเป็นต้น จิตที่เคยประภัสสรไม่มีกิเลสมาแต่ก่อน มันก็มีกิเลสซิ ก็เลยเป็นจิตเศร้าหมอง.

จิตนี้มีธรรมชาติประภัสสร *ประภัสสร* แปลว่า *สว่างไสวรุ่งเรือง* ตามความหมายของคำนั้น; ไม่ใช่เป็นแสงตะเกียงอย่างนี้ดอก. คำว่า *ประภัสสร* นั้นมันไม่รู้จะแปลเป็นไทยว่าอะไร แปลกันง่าย ๆ ไปทีก่อนก็ว่ามัน *เรืองแสง* มันเรืองแสง; แต่ไม่ใช่แสงไฟ ไม่ใช่แสงตะเกียง. เช่นอย่างว่า เพชร, เพชรนี้มันมีน้ำเพชรวาว เรืองรัศมีของเพชร ลักษณะนั้นน่ะเรียกว่าประภัสสร; หรือว่าท่านยกตัวอย่างไว้ว่า เหล็กโลหะที่เขาเอามาเผาไฟ เอามาเผาไฟ เหล็กก็เปลี่ยนเป็นสีแดงเพราะร้อน, เติมไฟให้แรงเข้าอีก เหล็กก็เปลี่ยนเป็นสีเหลือง, แล้วเติมไฟให้แรงเข้าไปอีก เหล็กก็กลายเป็นสีขาว, เติมไฟเข้าไปอีก ก็จะมีลักษณะที่เรียกว่า ประภัสสร เหล็กที่เผาจนมีแสงชนิดนั้น มีรัศมีชนิดนั้น.

นี่ *ธรรมชาติของจิตนั้นมันมีความเป็นประภัสสร คือเรืองแสงหรือเรืองรัศมี,* แล้ว *เศร้าหมองมืดมัวเพราะกิเลสเข้ามาครอบงำ; พอกิเลสออกไปก็ประภัสสรตามเดิม.* ฉะนั้น จิต ของเรานี้ มันก็ แจ่มใสประภัสสรเรืองแสง จนกว่าจะเกิดกิเลส; เกิดกิเลสเสร็จ เสร็จแล้วมัน ก็กลับประภัสสรอีก, กิเลสมาอีกก็ไม่ประภัสสรอีก กิเลส

ดับไปก็ประภัสสรอีก. นี้คือธรรมชาติของจิต. ตัวจริงนั้นเป็นประภัสสร แต่แล้วไม่ประภัสสร เพราะกิเลสเข้ามา.

ผู้เห็นธรรมชาติของจิตแล้วจักเจริญภาวนาได้.

พระพุทธองค์ได้ตรัสต่อไปว่า ผู้ใดเห็นแจ้งข้อนี้ตามที่เป็นจริง, ผู้ใดเห็นแจ้งข้อนี้ข้อที่ *จิตประภัสสรแล้วเศร้าหมองเพราะกิเลส, แล้วไม่เศร้าหมองเพราะไม่มีกิเลส ; ผู้ใดเห็นข้อนี้ตามที่เป็นจริง จิตตภาวนาย่อมสมควรแก่ผู้นั้น.* จิตตภาวนาย่อมสมควรแก่ผู้เห็นความจริงข้อนี้ ว่าจิตนั้นตามธรรมชาติเป็นประภัสสร; แล้วมีอะไรมาทำให้ไม่เป็นประภัสสร, พออันนั้นหมดเหตุหมดปัจจัยดับไป แล้วมันก็กลับประภัสสร. **ผู้ใดเห็นความจริงข้อนี้ตามที่เป็นจริงแล้ว จิตตภาวนาย่อมสมควรแก่ผู้นั้น,** หรือผู้นั้นสามารถจะเจริญจิตตภาวนา; เพราะเขาเห็นได้ว่า จิตแท้ ๆ มันเป็นประภัสสร ฉะนั้น **เราจึงมีหวังที่จะทำให้จิตประภัสสรคือไม่มีกิเลส.** ส่วนคนที่เขาไม่เห็นอย่างนี้, เขาไม่เชื่ออย่างนี้ หรือเขาเชื่อผิด ๆ ไปว่า จิตมีกิเลสตลอดเวลาเลยนี้ อย่างนี้ไม่มีทาง. **ผู้ที่เข้าใจผิดไปว่าจิตมีกิเลสตลอดเวลา,** หรือว่าเป็นธรรมชาติของจิต คือมีกิเลสแล้ว **ก็ไม่มีทางที่จะอบรมจิตตภาวนา.** เมื่อเรารู้ความจริงข้อนี้เราก็เห็นได้ด้วยตนเองว่าจิตตภาวนาทำจิตให้เจริญนี้เป็นสิ่งที่มีได้. ทีนี้จิตเจริญแล้ว มันก็ควบคุมกระแสผัสสะเวทนา ตัณหา อะไรได้ มันก็ไม่มีทุกข์ ฉะนั้นเราจึงสนใจหรือตั้งใจที่จะอบรมจิตที่เรียกว่าจิตตภาวนา.

เอ้า, ทีนี้ก็พูดขั้นต่อไปที่จะเรียกว่า จิตตภาวนาอบรมจิต อยากจะให้เข้าใจส่วนที่ไม่เคยเข้าใจก็ได้ จะยังไม่เคยฟังก็ได้. เขาแบ่งเป็นศีล สมาธิ ปัญญา; แล้ว

เขาก็มักจะพูดว่าศีลไม่เกี่ยวกับจิต, สมาธิกับปัญญาเกี่ยวกับจิต เราจะพูดว่านั่นไม่ถูกดอก พูดอย่างหละหลวมหรือพูดอย่างผิวเผิน. **เราจะมีการภาวนาอบรมจิตให้เจริญทั้งส่วนศีล ทั้งส่วนสมาธิ และทั้งส่วนปัญญา.**

การที่เราจะไม่ล่วงศีลห้า ไม่ฆ่า ไม่ลักไม่ขโมย ไม่อะไร จิตต้องดีเหมือนกัน จิตต้องรู้ถูกต้องในธรรมะระดับต้นนี้ *ว่าไม่ควรฆ่า ไม่ควรขโมย ไม่ควรล่วงกาเม ฯ ไม่ควรโกหก ไม่ควรดื่มน้ำเมา* จิตต้องสูงถึงขนาดนั้นมันจึงจะเว้นได้. ถ้าจิตไม่สูงถึงขนาดนั้นแล้ว มันเว้นไม่ได้ดอก. มันเมาแอ๋คลานมา แล้วก็มาขอทั้งเหล้า แล้วมันก็ทำไม่ได้ เราก็ไม่พูดกับมันดอก. มันไม่มีการบังคับจิต มันไม่รู้เรื่องจิต มันจะบังคับแต่ลิ้นปากไม่ให้กินเหล้า นี้มันทำไม่ได้ดอก. มันต้องบังคับจิตต้องอบรมจิตในภายในให้เกลียดกลัวการกินเหล้า; จิตมันสูงพอที่จะเกลียดกลัวการกินเหล้า แล้วมันก็ไม่กินเหล้า หรือมันจะไม่ฆ่า, มันไม่ขโมย มันจะไม่ประพฤติล่วงกาเม ฯ มันจะไม่โกหกอะไรต่างๆ; **แม้ในระดับศีลนี้ ก็ต้องอบรมจิต.**

จิตในระดับศีล จิตที่เป็นพื้นฐานของศีล, ต้องอบรมจิตนี้ แล้วจิตนี้ก็จะช่วยให้รักษาศีลได้; ฉะนั้นจิตตภาวนาจึงมีแม้ในระดับศีล. **อบรมจิตในระดับศีลให้ดีแล้ว** ก็จะถือศีลได้ **จะเว้นขาดจากการทุศีลโดยประการทั้งปวง.** นี้เรียกว่าจิตตภาวนาในระดับศีลหรือในส่วนศีล.

ทีนี้ **จิตตภาวนาในส่วนสมาธิ** นี้ผึกจิตโดยตรงเลย; จิตที่อ่อนแอไม่อยู่ในอำนาจ เต็มไปด้วยนิวรณ์ เต็มไปด้วยสิ่งรบกวน นี้มาผึกกันเสียใหม่, ให้จิตนี้อยู่เหนือข้าศึกของจิต, ให้จิตเป็นสมาธิ พูดง่ายๆนี้ก็เรียกว่าจิตตภาวนาในส่วนจิต.

ทีนี้ สูงขึ้นไป จิตตภาวนาในส่วนปัญญาความรู้ นี่เราต้องอบรมจิตให้รอบรู้สิ่งที่ควรจะรอบรู้; อะไร ๆ ที่มนุษย์ควรจะรอบรู้ เราต้องอบรมจิตให้รู้ในสิ่งที่ควรจะรู้.

มันต่างกันอยู่เป็น ๓ ชั้น *ระดับศีล อบรมจิตให้ถือศีลให้ได้. ระดับจิต อบรมจิตให้เป็นสมาธิให้มั่นคง* ให้มีสมรรถภาพถึงที่สุดให้จนได้. *ระดับปัญญา อบรมจิตให้รู้สิ่งที่ควรจะรู้* ที่มนุษย์ควรจะรู้ คือดับทุกข์ให้ได้; อย่าได้ขาดแคลนเลยในความรู้ข้อนี้. นี่จิตตภาวนา ระดับการอบรมจิตมีทั้งส่วนศีล ทั้งส่วนสมาธิ ทั้งส่วนปัญญา. ที่อื่นหรือพวกอื่นอาจารย์อื่น เขาก็บอกไปอย่างอื่น อาตมาไม่รับผิดชอบ, ไม่ได้พูดคัดค้านอะไรเขา แต่ว่าอยากจะบอกท่านทั้งหลายว่า มันต้องเป็นอย่างนี้ จิตตภาวนาจะต้องมีทั้งส่วนศีล ทั้งส่วนสมาธิ และทั้งส่วนปัญญา. ให้เป็นจิตตภาวนา *ภาวนา* แปลว่า *เจริญขึ้น, เจริญขึ้น.*

ระดับที่ ๑ จิตธรรมดาเป็นระดับสัตว์ มีความรู้อย่างสัตว์ สัตว์เดรัจฉานนั่นแหละ. จิตตามธรรมดาที่ไม่ได้รับการอบรมอะไรเลย มันจะรู้ตามธรรมชาติรู้เท่าที่ธรรมชาติให้รู้, แล้วรู้ในระดับสัตว์เดรัจฉานเลย ต่ำมาก นี่เราจะเรียกว่าระดับสัตวศาสตร์ ระดับสัตวศาสตร์, สัตตศาสตร์.

ระดับที่ ๒ พอสูงขึ้นมากว่าสัตว์เดรัจฉานเป็นคนบ้า เป็นคนโง่ เป็นคนเขลามาตั้งแต่ครั้งกระโน้น แล้วก็ถือบ้าจี้จัยภายนอก ถือผีสางเทวดา ไม่เข้าถึงธรรมะ นี่จิตก็สูงกว่าสัตว์เดรัจฉานจริง มันเพียงแต่สูงกว่าระดับสัตว์เดรัจฉาน ก็เลยเรียกว่าระดับไสยศาสตร์, ระดับไสยศาสตร์. *ไสยะ* นี้แปลว่า *ดีกว่า* ก็ได้, แปลว่า *หลับอยู่* ก็ได้ ฉะนั้น *ระดับไสยศาสตร์นั้น มันเป็นเพียงแต่ดีกว่าสัตว์เดรัจฉาน* เท่านั้นแหละ, *ไม่ใช่มนุษย์สูงสุด.* ถ้าว่าโดยแท้จริงแล้วมันยังหลับอยู่ แม้จะดีกว่าสัตว์เดรัจฉานแล้ว

มันก็ยังหลับอยู่. ฉะนั้น ไสยศาสตร์ก็คือมันยังหลับอยู่ แม้ว่าจะดีกว่าสัตว์เดรัจฉาน, มันดีกว่าระดับสัตว์เดรัจฉานแล้ว; แต่มันก็ยังหลับอยู่ เราเลยเรียกว่าระดับไสยศาสตร์. ไสยศาสตร์ นี้ก็ไม่ใช่ย่อย สูงขึ้นมา สูงขึ้นมา จนถือผีสาง เทวดา พระเป็นเจ้า, พระอะไรที่อธิบายไม่ได้, อธิบายไม่ได้ เกณฑ์ให้เชื่อ เกณฑ์ให้ยึดถือ, เกณฑ์ให้เชื่อ ไม่ให้วิพากษ์วิจารณ์, นี้คือระดับไสยศาสตร์.

ต่อมาถึง ยุคพระพุทธเจ้า ท่านไม่เอาทอกอย่างนี้ไม่เอา. ท่านค้นพบความจริงของธรรมชาติ *เรื่องทุกข์ เรื่องเหตุให้เกิดทุกข์ เรื่องความดับทุกข์ เรื่องทางถึงความดับทุกข์.* ท่านก็ *สอนระบบนี้ขึ้นมาใหม่ เรียกว่า* พุทธศาสตร์ "พุทธศาสตร์." ที่จริงก็ไม่ค่อยถูกต้องนักคำเหล่านี้ แต่ไม่มีคำอื่นที่ดีกว่า หรือนึกคำอื่นไม่ถูกไม่ออก ก็เลยบอกให้จำไว้สัก ๓ คำ ว่า :—

จิตระดับสัตวศาสตร์ คือสัตว์เดรัจฉานทั่วไป.

จิตระดับไสยศาสตร์ คือโง่งมงาย หลับอยู่ แม้ว่าจะดีกว่าระดับสัตว์เดรัจ-ฉาน นี่ระดับไสยศาสตร์.

ระดับสุดท้ายคือ พุทธศาสตร์, พระพุทธเจ้าตรัสรู้สัจจธรรมของธรรม-ชาติเรื่องดับทุกข์ได้; นี้เรียกว่าพุทธศาสตร์.

ใครชอบจะใช้คำอื่นก็ได้ แต่เราเลือกได้ ๓ คำนี้ เท่าที่นึกออกเดี๋ยวนี้ว่า สัตวศาสตร์ —ศาสตร์ของสัตว์; ไสยศาสตร์ —ศาสตร์ที่ดีกว่าสัตว์ แต่ยังหลับอยู่; พุทธศาสตร์ คือศาสตร์ของผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบาน ไม่มีหลับอีกต่อไป, พุทธะ แปลว่า ตื่น ไม่หลับ.

การพัฒนาจิตต้องทำให้เลื่อนสู่พุทธศาสตร์.

เราจะต้องพัฒนาจิต ของเรา ให้พ้นจากระดับสัตวศาสตร์, ให้พ้นจากระดับไสยศาสตร์ มาสู่ระดับพุทธศาสตร์ให้จนได้ นี่จะเอาหรือไม่เอาก็ตามใจ. บางคน ดูจะยอมแพ้เสียแล้ว เห็นว่ายุ่งยากลำบากนัก และไม่รู้ว่าจะได้อะไร; ถ้าอย่างนี้ละก็ ก็บ๊วยการละ บ๊วยการที่มาศึกษาพุทธศาสนาครึ่งท่อนแล้วก็ยอมแพ้, แล้วก็ไม่เอาไปทำให้ถึงที่สุดจุดหมายปลายทาง. นี้เราเรียกว่า จิตตภาวนา ระดับสุดท้ายจะต้องมาถึงพุทธศาสตร์ ก้าวล่วงสัตวศาสตร์ ก้าวล่วงไสยศาสตร์มาเสียได้, มันเป็นเรื่องของจิตที่จะต้องอบรม.

เมื่อตะกี้นี้ที่พูดว่า ศีล สมาธิ ปัญญา นั้น ๓ ระดับนั้น ขอพูดเพิ่มเติมอีกนิดหนึ่งว่า มันเป็นสิ่งที่แยกกันไม่ได้. ศีล สมาธิ ปัญญา จิตตภาวนาในระดับศีล ระดับสมาธิ ระดับปัญญา มันแยกกันไม่ได้ดอก. ในชีวิตมนุษย์เรานี้ จะอยู่อย่างไม่มีศีลไม่ได้ดอก มันก็ตีกันตาย มันก็ฆ่ากันตาย มันก็เดือดร้อนผิดพลาดในบ้านเรือนหมด. ฉะนั้นต้องมีศีล, ชีวิตคนต้องมีศีล จะอยู่คนเดียวก็ตาม จะอยู่หลายคนก็ตาม ต้องมีระบบศีล; แล้วก็ต้องมีระบบจิตที่ถูกต้อง เพราะว่ามีศีลดีแล้วมันก็ง่าย ที่ระบบจิตมันจะถูกต้อง. เมื่อ ระบบจิตมันถูกต้องแล้ว ระบบปัญญามันก็ถูกต้องเองแหละ, ระบบจิตมันถูกต้องแล้ว ระบบปัญญามันจะถูกต้องเอง. ฉะนั้นการที่เลื่อนมาจากสัตวศาสตร์มาสู่ไสยศาสตร์ มาสู่พุทธศาสตร์นี้ มันต้องมาตามแนวนี้ตามธรรมชาติ ซึ่งมันไม่แยกกัน. เราลองอยู่ให้ดีให้ถูกเรื่อย ๆ ไปเถอะ มันจะสูงขึ้นสูงมากขึ้นมาตามกฎเกณฑ์อันนี้.

จิตเป็นสมาธิแล้ว จะมีศีล ปัญญา เกิดขึ้น.

ที่เห็นได้ง่ายยิ่งขึ้นไปอีก ก็เช่นว่า ตั้งจิตทำสมาธิเถิด, **ตั้งจิตทำสมาธิเถิด, แล้วศีลจะมีเป็นของพลอยได้,** เป็นของพลอยได้ ที่เราเรียกว่าพลอยได้ไม่ต้องลงทุนอะไร *by product* ตั้งจิตทำสมาธิท่าเดียวแหละ แล้วความเป็นศีล ความมีศีลจะรวมอยู่ในนั้นเอง โดยไม่ต้องตั้งใจ; นี่เพราะว่ามันแยกกันไม่ได้. แต่ว่าที่อื่นอาจารย์อื่น เขาอาจจะสอนอย่างอื่นนะ เขาเกณฑ์ให้ทำพิธีรับศีล สมาทานศีลอะไรกันก่อน จึงจะไปทำสมาธิอย่างนี้เป็นต้น ก็ตามใจเขา; เราไม่มีหน้าที่คัดค้านเขา แล้วเราก็ไม่อยากจะคัดค้าน แต่เราบอกว่ามันแยกกันไม่ได้. **ขอให้ตั้งหน้าตั้งตาเจริญสมาธิเถอะ** แล้วรวบรวมกำลังกายกำลังจิตเจริญสมาธิ **ความหมายแห่งศีลจะมีขึ้นมาทันที,** จะมีศีลอยู่ในการเจริญสมาธิ.

ทีนี้ พอเจริญสมาธิ, ขอให้จริงเถอะ **เจริญสมาธิเถอะ ปัญญามันจะออกมา;** เพราะว่าการเจริญสมาธินั้น มันเป็นการปรับปรุงจิตที่ดีที่สุด ความรู้ที่ไม่รู้ที่มันอยากจะรู้อยู่ข้างใน มันจะค่อย ๆ ออกมา. ***พระพุทธเจ้าท่านจึงตรัสว่า สมาหิโต ยถาภูตๆ ปชานาติ;*** คล้าย ๆ กับพูดเล่นง่าย ๆ ว่า ***ผู้มีจิตเป็นสมาธิแล้ว ย่อมเห็นสิ่งทั้งปวงตามที่เป็นจริง.*** มนุษย์อยากรู้อยู่แล้วโดยไม่รู้สึกอยู่ใต้สำนึก มันอยากรู้นั่นอยากรู้นี่ อยากรู้อยู่พร้อมไปหมด ที่เห็นว่าจะต้องรู้ หรือว่าเป็นอันตราย. ความอยากรู้มันมีอยู่แล้ว แต่มันรู้ไม่ได้ เพราะจิตไม่เป็นสมาธิ เพราะจิตมันหมกมุ่นบ้าง พัวพันบ้าง เศร้าหมองบ้าง. พอทำจิตให้เกลี้ยง ความรู้นั้นมันจะออกมาอย่างไม่มีปีมีขลุ่ย ว่าอย่างนั้นดีกว่า.

พอจิตเป็นสมาธิ ความรู้หลายอย่าง หลายประการจะออกมา ตามที่เราน้อมนึกอยู่ : น้อมนึกอยู่เดี๋ยวนั้นก็ได้; หรือว่าน้อมนึกอยู่ในจิตใจใต้สำนึกไม่รู้สึกก็ได้ มันจะออกมา; เมื่อจิตสบายดีมันนึกอะไรออกนี้. ขอให้สังเกตกันทุกคน พอเรานอนพักผ่อนสบายดี นอนหลับดีพักผ่อนสบายดีแล้ว ความรู้ความคิดพรูออกมาทีเดียว; เพราะว่าจิตมันเหมาะที่จะรู้. เพราะฉะนั้น เมื่อตั้งจิตทำสมาธิ ศีลจะมีมาเอง; เมื่อจิตเป็นสมาธิแล้ว ปัญญาจะค่อยๆ ไหลออกมาเอง ตามที่เราน้อมนึกเพื่อจะรู้โดยเจตนาหรือโดยไม่เจตนา.

ฉะนั้น ขอให้รู้ว่า เราทุกคนนี่แหละ มันอยากรู้อะไรอยู่แล้วโดยที่เราไม่รู้สึกตัว หรือว่าโดยที่เราเคยรู้สึกอยาก, แล้วเราก็เลยไป เปลี่ยนไป มันก็เก็บไว้ว่าอยากจะรู้ แล้วก็ไปอยากรู้เรื่องอื่น อยากรู้เรื่องอื่นต่อไป ไม่มีที่สิ้นสุด. แต่ว่าเรื่องที่เราเคยอยากรู้ มันจะเก็บไว้เป็นปัญหา เป็นความอยากจะรู้ : เมื่อใดจิตดี จิตเหมาะที่จะรู้ มันก็ออกมา, คำตอบมันก็ออกมา. นี้มันจึงคิดอะไรได้มาก, ไม่น่าเชื่อ, จะคิดอะไรได้มากไม่น่าเชื่อ จะรู้อะไรได้มากอย่างไม่น่าเชื่อ เพราะว่าพยายามทำจิตให้เหมาะที่จะรู้.

ฉะนั้นจึงขอร้องให้สนใจ ทำจิตให้เป็นสมาธิ นี่เป็นตัวแกนกลาง แกนกลางยืนโรงอยู่. ตั้งจิตให้เป็นสมาธิ ศีลมันจะมาตลอดเวลาที่เราตั้งจิตทำสมาธิถึงที่สุด, จะไปทุศีลขาดศีลกันไม่ได้ดอก เมื่อตั้งใจจะทำสมาธิอยู่. แต่ถ้ามันขาดศีลอยู่ก่อนโน้น ก็ตามเรื่อง นั้นก็ไปทำ ไปชะล้างกันเสียก่อน; ไปปลงอาบัติกันเสียก่อน, ไปทำอะไรกันเสียก่อน, แล้วก็มาตั้งหน้าตั้งตาทำสมาธิ แล้วศีลก็จะมีมาเองอย่างเพียงพอ, แล้วปัญญาก็จะค่อยๆ ออกมาอย่างเพียงพอ แล้วมันก็เกิดความเพียงพอทั้งศีลทั้งสมาธิทั้งปัญญา. นี้เรียกว่าจิตตภาวนา การเจริญจิต หรือการอบรมจิต.

ศีล สมาธิ ปัญญา ไม่อาจแยกกันได้. เรียกว่า โดยธรรมชาติแล้ว ศีล สมาธิ ปัญญา สามอย่างนี้ไม่อาจจะแยกกัน; ถ้าจะให้ทำการงานอะไรสักอย่างแล้ว ไม่อาจจะแยกกัน; ไม่ต้องพูดถึงเรื่องธรรมะ, เรื่องธรรมดาสามัญในบ้านในเมือง เราจะทำอะไรอย่างนี้ มันต้องมีการควบคุมมือ, หรือควบคุมสิ่งที่จะทำ, แล้วก็ควบคุมจิต แล้วก็มีปัญญาที่จะทำ.

อย่างเราจะผ่าฟืน, เลวอย่างต่ำที่สุด เราจะผ่าฟืน เราต้องควบคุมมือนี้มันเป็นศีล; เราต้องควบคุมจิต นี้มันเป็นสมาธิ, แล้วต้องมีความรู้พอ ที่จะผ่าอย่างไร สำหรับไม้ชิ้นนี้ มันก็เป็นปัญญา. ฉะนั้นในการกระทำของมนุษย์ที่จะสำเร็จประโยชน์แล้ว จะต้องมี พร้อมทั้งศีล สมาธิ ปัญญา ไม่ขาด; ถ้าขาดแล้วทำไม่ได้. ตัวอย่างผ่าฟืนนั่น ลองขาดการควบคุมมือ เดี๋ยวมันก็ตัดเอาตีนแหละแทนที่จะไปตัดไม้ฟืน, มันก็ทำไม่ได้ดอก, ไม่ว่าจะทำอะไร. คุณจะทำเลข คุณจะเรียนหนังสือ คุณจะทำอะไรมันจะต้องมีลักษณะแห่งศีล สมาธิ ปัญญา พร้อมกันอยู่ที่นั่น แล้วกลมกลืนกันเป็นอันเดียวกัน ไม่แยกกันเป็น ๓ อย่างดอก.

นี้เป็น หลักสำคัญที่สุดในพระพุทธศาสนา ว่าจะต้องมีศีล สมาธิ ปัญญา ตามสัดส่วน แล้วกลมกลืน เป็นอันเดียวกัน; *เขาเรียกว่า ธัมมสมังคี ความสมังคีแห่งธรรมะ. สมังคี* แปลว่า *มีส่วนประกอบเสมอพอดี*, พอดีกัน คือ *เหมาะส่วน.* ถ้าแจกเป็นแปด เป็น *อริยมรรคมีองค์แปด* แล้วก็เรียกว่า *มัคคสมังคี*, มรรคทั้งแปดองค์ต้องมาพร้อมกันหมดเลย ทั้ง ๘ องค์มาเป็นเรื่องเดียวกัน แล้วก็ทำหน้าที่ตัดกิเลส. มรรคมีองค์แปดก็คือศีล สมาธิ ปัญญา เพียงแต่ว่ากระจายออกเป็น ๘ ส่วน, ไม่ว่าอะไร ๆ ละ มันจะรวมอยู่ที่ศีล สมาธิ ปัญญา จะลดให้น้อยลงก็ได้ จะให้พูดให้มากออกไปก็ได้ แต่แล้วต้องมาด้วยกันทั้งนั้นแหละ. ฉะนั้นเรารู้เรื่องธรรมชาติ ว่าศีล สมาธิ ปัญญา มันไม่เคยแยกกัน ถ้ามันจะต้องทำงานหรือทำหน้าที่.

ลักษณะของความมีสมาธิ.

ทีนี้ จะพูดถึงเรื่อง **ความมีสมาธิ** ความมีสมาธินั้นคืออย่างไร? นี่นักเรียน นักศึกษาอาจจะรู้อยู่แล้วว่า นั่งทำสมาธิตัวแข็งอยู่ เรียกว่า มีสมาธิ อย่างนี้ไม่ถูกตามความจริง. คำว่ามีสมาธิ คือจิตอบรมเป็นสมาธิแล้ว เดินอยู่ก็ได้ นั่งอยู่ก็ได้ ยืนอยู่ก็ได้ นอนอยู่ก็ได้ ไม่จำกัด แต่ขอให้จิตมันมี **ลักษณะเป็นสมาธิ.** เป็นสมาธิในที่นี้ พระบาลีจำกัดความไว้หลายคำ แต่คำที่เป็น **หัวข้อสำคัญมีอยู่ ๓ คำ** เท่านั้นแหละ คือ **จิตบริสุทธิ์** เรียกว่าจิตมันบริสุทธิ์, ตอนนั้นไม่มีนิวรณ์ ไม่มีกิเลสรบกวน : จิตบริสุทธิ์ คำแรก **ปริสุทฺโธ;** ทีนี้จิตตั้งมั่น นี้เรียกว่า **สมาหิโต;** แล้ว **กมฺมนีโย จิตว่องไวในหน้าที่** ของจิต; สามอย่างนี้เรียกว่าเป็นองค์ประกอบ, เป็น *factor* ที่ขาดไม่ได้ของความเป็นสมาธิ.

อันแรกต้องบริสุทธิ์ เป็นความบริสุทธิ์ของจิต เรียกว่า ***ปริสุทฺโธ*** จะเรียกว่า *pureness, cleanliness* อะไรก็ตามเถอะ ขอแต่ให้มันเป็นเรื่องสะอาดบริสุทธิ์. ทีนี้ ต่อมามันก็เป็น ***สมาหิโต*** **ตั้งมั่น** *firm, firmness, stableness;* แล้วแต่จะใช้คำไหนว่า จิตมันตั้งมั่น มั่นคง รวมกำลังแล้ว มั่นคง. ทีนี้ อีกคำหนึ่งก็ว่า ***กมฺมนีโย*** แปลว่า **ควรแก่การกระทำ** ภาษาฝรั่งเขาก็มีใช้กันอยู่แล้ว คำว่า *active active* ความหมายตรงกันเลย ควรแก่การกระทำ *activeness* มันมีความควรแก่การกระทำการงานของจิต. เขาจะนั่งอยู่ เดินอยู่ นอนอยู่ เดินคิดอยู่ อะไรก็ได้ สามอันนี้จะมีเต็มที่; นี่คือว่า **จิตเป็นสมาธิ ไม่หมายความว่าไปนั่งตัวแข็งเป็นท่อนไม้ อยู่ในฌานในสมาบัติ;** นั่นเกินไป, ไม่ต้อง, ไม่ต้องหมายความอย่างนั้น, หรือว่าเวลานั้นเป็นเวลาที่เราไม่ใช้ให้เป็นประโยชน์ ไปผึกสุดโต่ง ไปผึกอย่างสุดโต่ง ***นั่งแข็งเป็นท่อนไม้อยู่ในฌานในสมาบัติ นั้นก็เรียกว่าสมาธิได้เหมือนกัน แต่ไม่ใช่สมาธิที่ใช้งาน หรือที่ต้องการจะใช้งาน.***

หลักปฏิบัติในการทำสมาธิ.

เราเริ่มกระทำ เริ่มกระทำสมาธิ เป็นสมาธินิดหน่อย ก็เรียกว่า **ปริกัมม-สมาธิ** เริ่มทำสมาธิพอสักว่าเริ่มทำ เช่นเริ่มกำหนดลมหายใจ มันก็เริ่มเป็นสมาธิหน่อยหนึ่งๆ ตามแบบนั้น, แล้วทำไปๆ ทำไป ดีขึ้นๆ เฉียดๆ สมาธิสูงสุด ก็เรียกว่า **อุปจารสมาธิ.** ทีนี้ ทำต่อไปๆ เป็นอัปปนาสมาธิ นั้นมันจะเงียบ หยุด ถึงขั้นสูงสุดที่ว่าแม้แต่ลมหายใจนี้; อันนั้น เอามาใช้อะไรไม่ได้ มันเป็นบทเรียนว่าทำให้ไปถึงนั่น, ไปถึงที่สุดนั่น เสร็จแล้วก็ถอยกลับออกมาอยู่ตรงที่เรียกว่า เฉียด เฉียด, *อุปจารสมาธิ คือ เฉียด.*

ฉะนั้นจะมาเดินอยู่ก็ได้ มานั่งอยู่ก็ได้ มาคิดนึกอะไรอยู่ก็ได้ ความเป็นสมาธิของจิตยังอยู่ แม้มาเดินคิดอะไรอยู่ เดินจงกรมอยู่ คิดอะไรอยู่ มันก็มี *ปริสุทฺโธ* คือ จิตบริสุทธิ์, มี *สมาหิโต* —จิตตั้งมั่นแน่วแน่, แล้วก็เป็น *กมฺมนีโย* คือ ว่องไวต่อการคิดของจิต; นี่พอแล้ว, พอแล้วสำหรับสมาธิที่จะใช้เป็นประโยชน์พิจารณาเห็นบัญญัติกับทุกข์ได้. ถ้าเกินกว่านั้น ก็เข้าไปเก็บตัวเงียบอยู่ในฌานเป็นสมาบัติ อันนั้นจะใช้ประโยชน์อย่างนี้ไม่ได้; เขาใช้อย่างอื่น ใช้ไปในทางอยู่เป็นสุข, หรือว่าจะผึกให้มันมากๆ ไว้ ผึกให้ถึงขั้นที่สุดไว้ แต่พอเวลาใช้จริงนั้นไม่ใช้ในลักษณะอย่างนั้น ต้องออกมาจากสมาบัติ, ต้องออกมาจากอัปปนาสมาธิมาอยู่ในขั้นสมาธิธรรมดาสามัญ ที่เรียกว่า *อุปจารสมาธิ;* เราก็คิดได้ เดินคิด นั่งคิด นอนคิดอะไรอยู่ก็ได้.

นี่คือ *จิต ประกอบด้วยองค์แห่งความเป็นสมาธิ คือ บริสุทธิ์* หนึ่ง, *ตั้งมั่น* หนึ่ง, *ควรแก่หน้าที่* การงานของจิตหนึ่ง, นี่จำเป็นอย่างยิ่งแม้แก่ลูกเด็กๆ นักศึกษา นิสิตนักศึกษา อะไรก็ตาม; ถ้าต้องการจะให้จิตตภาวนาเป็นประโยชน์แก่พวก

ท่านทั้งหลายแล้วก็ ทำสมาธิอย่างนี้ให้ได้ แล้วเอามาใช้ให้ได้, คือสามารถทำจิตให้ว่างจากกิเลสนิวรณ์รบกวน เป็นบริสุทธิ์ได้ ทำจิตตั้งมั่นรวมกำลังทั้งหมดไม่มีพุ่งซ่านได้ แล้วจิตนั้นกำลังอ่อนไหว รวดเร็วในการทำหน้าที่ของจิต เราก็คิดนึกได้. **นี่สมาธิชนิดนี้เป็นสมาธิที่เรียกว่า เอามาใช้ประโยชน์ได้** อย่างที่เรียกกันว่า มัน *practical* คือมันกำลังใช้เป็นประโยชน์อยู่ได้, มันไม่เกินจนเป็นของเก็บ, แล้วมันก็ยังไม่น้อยจนว่าใช้ประโยชน์อะไรไม่ได้. ฉะนั้นพยายามทำให้สามารถใช้จิตที่พัฒนาดีแล้วนี้ ให้เป็นประโยชน์ให้มากที่สุด.

เทคนิคของสมาธิ.

ทีนี้ ก็จะพูดต่อไปถึงเรื่องที่เนื่องๆกันอยู่ ว่า **องค์ประกอบที่จะรวมกันเข้าเป็นเรื่องของสมาธิ** จะเรียกว่าเทคนิค ก็ได้ มันคำเดียวกันแหละ **ต้องมีส่วนที่ต้องการมาครบถ้วนถูกต้อง เป็นเทคนิค.** ส่วนประกอบที่จะเกิดความมีสมาธิขึ้นมาได้นี้ เราจะพูดเป็นเค้าๆ; เพราะว่าแบบของสมาธิก็มีมาก, แบบของสมาธิก็มีมาก. ***พระพุทธเจ้าตรัสไว้ก็มากแบบเหมือนกัน*** แต่พอมาชั้นหลัง ***อาจารย์ชั้นหลัง ยิ่งเพิ่มแบบมากขึ้นไปอีกจนจำไม่ไหว,*** แล้วมันน่าหัวที่ว่า เดี๋ยวนี้เกิดมีแบบวัดนั้นแบบวัดนี้ แบบอาจารย์นั้นแบบอาจารย์นี้. พังดูเป็นเรื่องบ้า สมาธิแบบวัดนั้น สมาธิแบบวัดนี้ แบบอาจารย์นั้นแบบอาจารย์นี้ มันเป็นเรื่องบ้า. ***สวนโมกข์ไม่มีแบบ*** ไม่มีสมาธิแบบสวนโมกข์ ***มีแต่แบบของพระพุทธเจ้า ที่เราไปศึกษาค้นคว้าแล้วเลือก เอามาใช้หลายๆแบบเหมือนกัน*** แบบของพระพุทธเจ้า, ไม่มีแบบของสวนโมกข์.

นี่ต่อให้เป็นแบบของพระพุทธเจ้า นี่พูดไม่ใช่จ้วงจาบพระพุทธเจ้า มันก็ยังเป็นแบบของธรรมชาติ เพราะว่าพระพุทธเจ้าจะตั้งแบบตั้งกฎอะไรขึ้นมาไม่ได้ดอก

พระพุทธเจ้าจะตั้งกฎของธรรมชาติให้จิตเป็นสมาธินั้นไม่ได้ดอก มันเป็น **แบบของธรรมชาติ ที่พระพุทธเจ้าท่านค้นพบ.** ท่านตรัสรู้แล้วท่านค้นพบแบบของธรรมชาติ แล้วท่านเอามาสอนพวกเรา. จะสอนได้กี่แบบ ท่านก็สอนหมด เรียกว่า **แบบของพระพุทธเจ้า ที่ท่านค้นเอาของธรรมชาติมาได้.** ฉะนั้น อาจารย์ไหนมาเรียกว่าแบบของตัว แบบของวัดนั้น แบบของวัดนี้ อาจารย์ขี้ตู่ทั้งนั้นแหละ, เล่นไม่ซื่อแหละ, ลูกศิษย์ก็เหมือนกันแหละ อย่าไปพลอยโง่ เรียกแบบวัดนั้นแบบวัดนี้ขึ้นมา มันเป็นไปไม่ได้, มันเป็นแบบของพระพุทธเจ้า ที่ท่านไปค้นเอามาจากธรรมชาติ.

ในบรรดาแบบหลายๆแบบ ที่พระพุทธเจ้าท่านชี้แนะไว้ เราชอบแบบที่เรียกว่า **อานาปานสติภาวนา แบบนี้มัน เรียบ เงียบ เย็นสนิท ไม่ตื่นตูม** ไม่น่ากลัว ไม่เหมือนกับแบบบางแบบ เช่น กายคตาสติ หรืออสุภกัมมัฏฐาน เป็นต้น นั้นมันน่ากลัว โกลาหลวุ่นวาย. แบบกำหนดลมหายใจนี้เงียบสงบ เย็นตลอดเวลา. ที่นี่เราชอบ **แบบอานาปานสติ** ซึ่งพระพุทธเจ้าท่านก็ **ทรงสรรเสริญ** ท่านแนะไว้โดยเฉพาะว่า **"แบบอานาปานสติดีที่สุด** เรียกว่าสงบเงียบที่สุด เยือกเย็นที่สุด; **แม้ตถาคตก็อาศัยอานาปานสติภาวนาในการตรัสรู้".** แบบที่พระพุทธเจ้าท่านก็ได้ใช้และตรัสรู้. นี่เรียกว่าแบบอานาปานสติภาวนา.

ทีนี้ จะมีกี่แบบ โดยรายละเอียดปลีกย่อย, มันจะมีกี่แบบก็ตามใจ; แต่ **เนื้อแท้ของสมาธิจะตรงกัน** หมดแหละ จะตรงกันหมดในการที่จะทำสมาธิได้ คือว่า:—

ข้อแรก จะต้องมีความเหมาะสม, ความเหมาะสมของสิ่งที่แวดล้อม. เราจะทำสมาธิสักที เราก็หา **เลือกที่ที่พอเหมาะสม;** ร่างกายก็**เหมาะสม** ไม่เจ็บไข้อยู่ ไม่เป็นอะไรอยู่ ไม่มีเรื่องรบกวนอยู่. นี้ต้องได้ความเหมาะสมเกี่ยวกับร่างกาย เกี่ยวกับที่ที่เราจะนั่งทำสมาธิ คือปรับปรุงร่างกายสิ่งแวดล้อมนี่ ให้มันเหมาะสมซิ. แล้วก็ได้

อารมณ์ของสมาธิที่เหมาะสม; เช่น อานาปานสติ, ใช้ลมหายใจเป็นอารมณ์ นี้ก็เรียกว่ามันเหมาะสม.

ข้อที่ ๒. มีกัลยาณมิตรที่จะให้ความช่วยเหลือ, มันน่าแปลกที่เรียกว่ากัลยาณมิตร. คำนี้ขอให้นักศึกษาทั้งหลายทราบไว้ด้วยว่า ครูสอนกัมมัฏฐานนั้นเขาไม่เรียกอาจารย์ หรือไม่เรียกครู, ไม่เรียก, กลับเรียกว่ากัลยาณมิตร. ใช้กันมาแต่เดิม แต่ว่าเดี๋ยวนี้เปลี่ยนแล้ว บางสำนักเขาเปลี่ยนเป็นให้เรียกนั่นเรียกอะไรที่คล้าย ๆ กับว่ามันดีกว่ากันมาก, แต่ *ของเดิม* แล้วก็ *ใช้คำว่ากัลยาณมิตร.* จะเล่าให้ฟัง.

พระพุทธเจ้าท่านตรัสว่า สัตว์ทั้งหลายมีความเกิด แก่ เจ็บ ตายเป็นธรรมดานี้ ถ้าได้อาศัยตถาคตเป็นกัลยาณมิตรแล้ว; เป็นกัลยาณมิตรแล้ว ***ที่มีความเกิดจะพ้นจากความเกิด, ที่มีความแก่จะพ้นจากความแก่, ที่มีความเจ็บจะพ้นจากความเจ็บ, ที่มีความตายจะพ้นจากความตาย*** อย่างนี้เป็นต้น. ท่านใช้คำว่ากัลยาณมิตร ไม่ใช่ใช้คำว่าอาศัยเราเป็นครู เป็นอาจารย์ เป็นผู้นำ เป็นอะไร, ไม่เคยใช้คำนั้น; ใช้คำว่า **กัลยาณมิตร** คือเป็นเพื่อนที่ดี แล้วก็ปรากฏว่าไม่ใช้กันมาอย่างนี้แหละ. แม้ในหนังสือเก่า ๆ ในคัมภีร์วิสุทธิมรรคเองก็ดูจะใช้คำนี้ ใช้คำว่ากัลยาณมิตร แล้วคงจะได้ใช้กันมาเรื่อย ๆ ในหมู่กัมมัฏฐาน สอนกัมมัฏฐาน; แม้กระทั่งบ้านเรานี้ที่ไชยานี้แหละเขาจะ ***เรียกอาจารย์ผู้สอนกัมมัฏฐานว่ากัลยาณมิตร*** กันทั้งนั้นแหละ ติดปากมาในยุคที่เขาทำกัมมัฏฐานกันเป็นประจำ เป็นของธรรมดา. เพราะว่าเมื่ออาตมาไปเรียนที่กรุงเทพฯ เรียนบาลีแล้วกลับมานี่; อาจารย์กัมมัฏฐานคนหนึ่ง ในชั้นอาจารย์รุ่นแรก ๆ นั้นที่เหลืออยู่ ท่านมาแสดงความยินดีด้วยกับอาตมาว่า "ยินดี ๆ ต่อไปนี้เราจะได้กัลยาณมิตรอีกคนหนึ่ง;" หมายความว่าให้อาตมานี้เป็นกัลยาณมิตรของท่าน ทั้งที่ท่านก็เป็นผู้ที่สอนกัมมัฏฐานจนใครเรียกว่าอาจารย์ นี้แปลว่าท่านใช้ถ้อยคำเหล่านี้กันมาถูกต้องแล้ว เรียกว่ากัลยาณมิตร. ฉะนั้น เราต้องมีกัลยาณมิตร.

ในการทำสมาธิต้องมี *กัลยาณมิตร คือผู้ที่ให้ความรู้ หรือคอยให้คำปรึกษาช่วยเหลือตามสมควร* แต่ต้องไม่ใช่อาจารย์ผูกขาดเก็บภาษี, เดี๋ยวนี้พวกอาจารย์เหล่านี้ไว้ใจไม่ค่อยได้ เป็นอาจารย์เก็บภาษีเสียโดยมาก ไม่ใช่กัลยาณมิตรด้วย. **มีกัลยาณมิตรที่บริสุทธิ์ คอยให้คำปรึกษาที่เหมาะสม** แต่ไม่ใช่มานั่งคุมอยู่ข้าง ๆ ทั้งวันทั้งคืน เหมือนบางแบบ. ในสมัยพุทธกาลก็เหมือนกันแหละ เขารับกัมมัฏฐานจากพระพุทธเจ้าแล้วไปปฏิบัติ ล้มลุกคลุกคลาน, ล้มลุกคลุกคลาน, ล้มลุกคลุกคลาน, อยู่จนถึงที่สุดแล้วจึงจะค่อยมาทูลถามให้แก้บัญหาอย่างนั้นอย่างนี้บ้าง ไม่ใช่ถามทุกวัน ไม่ใช่มีอะไรนิดหนึ่งก็ต้องถาม.

เดี๋ยวนี้ก็มีบัญหาที่ว่า **พอไปทำสมาธิเข้าแล้ว มันก็เกิดอาการประหลาด ๆ น่ากลัวก็มี, น่าอัศจรรย์ก็มี** ซึ่งมันเป็นธรรมชาติของจิต เป็นอย่างนั้นเอง. แล้วคนนั้นก็กลัว แล้วก็ไม่รู้จะถามใคร เลยวุ่นวายกันใหญ่. ถ้าถือตามแบบโบราณก็ไม่ต้องกลัว; ไม่ต้องกลัว, พอลงมือทำสมาธิแล้วเห็นอะไรแปลก ๆ รู้สึกอะไรแปลก ๆ เป็นปรากฏการณ์แปลก ๆ ก็ไม่ต้องกลัว, ช่างหัวมัน, ไม่ใช่, เราไม่ต้องการ. เราต้องการแต่ความสงบ **เราเปลี่ยนหาความสงบ, ตั้งต้นทำไปใหม่จนกว่าจะสงบ;** เพราะฉะนั้นจึงไม่จำเป็นจะต้องมีกัลยาณมิตรมานั่งคุมแจอยู่ข้าง ๆ ตลอด นาน ๆ พบกันทีก็ได้. นี่ขอให้รู้ไว้ว่า จะต้องมีกัลยาณมิตร คือที่ปรึกษาก็แล้วกัน คนหนึ่ง.

ทีนี้ ข้อที่ ๓ **กำหนดอารมณ์ในขั้นเริ่มแรก ที่เรียกว่าปริกัมมภาวนา** ซึ่งได้รับคำอธิบายหรือได้รับการเล่าเรียนมาพอสมควร ก็ทำเถอะ มันก็ล้มแหละ, ทำเถอะมันก็ล้ม ทำ—ล้ม, ทำ—ล้ม, ทำ—ล้ม, เหมือนกับขี่รถจักรยาน ไม่มีใครขึ้นขี่รถจักรยานที่เดียวไปได้ ทั้งที่เห็นอยู่ : สอนกันอย่างไร, ขี่ให้ดูอย่างไร, คนนั้นพอขึ้นมันก็ล้มแหละ. เพราะฉะนั้นมันต้องขึ้นอีกแหละ ล้มก็เอาอีก, ล้มก็เอาอีก, ล้มก็เอาอีก ไม่กี่ล้ม ไม่กี่ ๒๐—๓๐ ล้ม มันก็ขี่ได้. เพราะฉะนั้น **ให้การงานนั้นแหละมันสอนดี**

กว่า อย่าให้คน สอนกันนัก มันจะโง่. ให้คนสอนกันนักนี่มันจะโง่. ให้การกระทำนั่นแหละสอน จะเป็นผลดีกว่า แล้วจะได้, ได้จริง.

ฉะนั้นเราก็ทำซิ **ปริกัมมภาวนา** ทำเถอะ—ทำเถอะ—ทำเถอะ—ทำเถอะ แล้วมันก็ไม่ได้, แล้วมันก็ไม่ได้, แต่มันค่อย ๆ ได้ขึ้นมาทุกที. เหมือนกับเด็ก ๆ มันจะสอนยืน เด็กทารกมันได้แต่นั่งนอน แล้วมันจะสอนยืนมันก็ล้มแหละ, มันก็ล้มแหละ, แต่แล้วมันก็ยืนเรื่อยแหละ มันก็ค่อย ๆ ได้ ค่อย ๆ ได้ มันจนตั้งไข่ได้อย่างนี้เป็นต้น. **นั่นแหละคือธรรมชาติสอน.** แม้แต่จะพายเรืออย่างนี้ มันก็ต้องหัดพายกันหลายสิบครั้งแหละ กว่าเรือมันจะตรง ไม่ใช่เห็นอยู่อย่างนี้แล้วทำแล้วมันจะได้. ฉะนั้นขอให้การทำซ้ำ ๆ ซ้ำ ๆ ซ้ำแหละเป็นผู้สอน มันก็จะค่อย ๆ ได้เหมือนกับหัดพายเรือหรือเหมือนกับเด็กมันหัดยืน แล้วมันหัดเดิน, หรือว่าเหมือนกับหัดขี่รถจักรยาน. **ตอนนี้เป็นปริกัมมภาวนาทั้งนั้น** คือเราต้องทำซ้ำแล้วซ้ำอีก ซ้ำแล้วซ้ำอีก, ซ้ำแล้วซ้ำอีก.

ทีนี้ ก็ทำต่อไปซิ **ขั้นที่ ๒** ก็จะถึงขั้นที่เรียกว่าเฉียด, เฉียดไปข้างฝ่ายโน้นน่ะ ก็เรียกว่า **อุปจารภาวนา. จิตมันจะเริ่มสงบ;** พอจิตมันเริ่มสงบ มันก็อยู่ในสภาพอื่นแล้ว ไม่เหมือนทีแรกแล้ว ก็ทำให้มันอย่างนั้นแหละ, ให้มันมากขึ้น ๆ, ทำซ้ำซ้ำอยู่นั่นแหละ, มันก็ขึ้น ๆ จนมันถึง ขั้นสุดท้ายคือขั้นแน่วแน่.

ฉะนั้นมันจึงอยู่ในขั้นที่เรียกว่า **เริ่มกระทำ,** แล้วขั้นที่เรียกว่า **เฉียดเข้าไปแล้ว,** แล้วขั้นที่ว่า **แน่วแน่แล้ว.** นี่จะมีอยู่สามอย่างนี้ ทุกแบบ ทุกแบบ ไม่ว่าจะแบบไหน. ฉะนั้นเราอย่าไปกลัว เมื่อรู้สึกอะไรแปลกประหลาด หรือมันเห็นอะไรแปลกประหลาด มันเป็นอย่างนั้นเองตามแบบของจิต, ไม่กลัว; ถ้ามันไม่ใช่เรื่องความสงบแล้ว ไม่รู้ไม่ชี้ ไม่รู้ไม่ชี้ ทำต่อไปเพื่อความสงบ.

ในขั้นที่เรียกว่า ริเริ่ม มันก็โกลาหลวุ่นวายเป็นธรรมดา, ไม่ต้องกลัว, แล้วมันค่อย ๆ สงบ ค่อย ๆ สงบลง นี้มันเฉียดเป็นอุปจาระ—เฉียดเข้าไปแล้ว, ทำต่อไปอีกมันจะเป็นอัปปนา คือแน่วแน่. แล้วมันแน่วแน่ถึงขั้นที่เป็นฌาน. พอเข้าฌานได้ มันก็แน่วแน่ มันไม่มาทำอะไรได้ดอก ที่อยู่ในฌานนั้น จะมาคิดนึกเดินยืนอะไรไม่ได้. อยู่ในฌานมันต้องอยู่ในอิริยาบถที่แน่ แน่วคือนั่งนั่นแหละ แล้วฌานนั้นถ้าไปหยุดอยู่นาน หยุดอยู่ในฌานนาน เขาเรียกว่าสมาบัติ. เริ่มเข้าฌาน แล้วหยุดอยู่ในฌาน แล้วกว่าจะออกจากฌาน นี้เรียกว่าสมาบัติ. ทำจนเฉียด เฉียดแล้วก็ถึงขั้นแน่วแน่ คือเข้าฌานได้ แล้วระยะที่อยู่ในฌานนานตามต้องการนี้เรียกว่าสมาบัติ ไม่ต้องสนใจดอก, แล้วไม่ใช่สำหรับทุกคน; จะบอกให้รู้ว่า ที่จะเข้าฌานหรืออยู่ในสมาบัตินั้น ไม่ใช่เรื่องสำหรับทุกคน ธรรมชาติไม่ได้กำหนดมาสำหรับทุกคน. แม้พระพุทธเจ้าท่านก็ไม่ได้สอนไว้ในฐานะเป็นสำหรับทุกคน; แต่ว่าทุกคนทำจิตให้เป็นสมาธิอย่างที่ว่านี้ *ปริสุทฺโธ สมาหิโต กมฺมนีโย*, นี้ทำได้ทุกคน *อยู่ในขั้นที่เรียกว่า เฉียด หรือ อุปจาระ.*

ที่นี้ ถ้าว่าทำถึงชั้นแน่วแน่ได้ มันก็มีความเป็นสมาธิมาก เรียกว่ามันประกอบอยู่ในจิตแหละ จึงเอามาใช้ได้; เมื่อออกจากฌาน, เมื่อออกจากสมาบัติแล้วมาอยู่ในชั้นที่มีความตื่นตัวรู้สึกอยู่นี้ มันก็มีอานุภาพของสมาธิมากพอที่จะทำอะไรได้ดีกว่า. แต่คำว่า สมาธิ ที่เราทุกคนจะเอาไปใช้ให้เป็นประโยชน์นั้น มันเป็นชั้นอุปจาร-สมาธิทั้งนั้น คืออานุภาพของสมาธิ เมื่อผึกมันมาอยู่ในจิต จิตนี้มันจะยังบริสุทธิ์หรือว่ายังตั้งมั่น หรือยังว่องไวอยู่; แม้ว่าเราจะออกจากฌานแล้ว ออกจากสมาธิแล้ว ก็มาอยู่ในสมาธิในความหมายทั่วไปนี้. ฉะนั้นเขาจึงเดินคิดก็ได้ นอนคิดก็ได้ นั่งคิดก็ได้ หรือว่าจะทำอะไรก็ได้ ด้วยจิตที่เป็นสมาธิ ทำอะไรก็ได้ด้วยจิตที่เป็นสมาธิ คือลักษณะ *ปริสุทฺโธ สมาหิโต กมฺมนีโย* โดยเฉพาะอย่างยิ่งในการเรียนหนังสือที่ยาก ๆ.

นี่เรียกว่า องค์ประกอบที่มันจะต้องถูกลักษณะของสมาธิ มันจะต้องมีอย่างนี้ : มีสิ่งแวดล้อมพอสบาย, มีอารมณ์พอสบาย, แล้วมีที่ปรึกษาที่เหมาะสม, แล้วก็เจริญอย่างปริกัมม์, แล้วก็เจริญอย่างอุปจาระ, แล้วก็เจริญอย่างอัปปนา แล้วก็หมด. เรื่องมันก็จบ เรารู้จักทำเป็นไปตามกฎเกณฑ์อันนี้.

รู้จักคำว่า สมถะ, วิปัสสนา ให้ถูกต้อง.

ทีนี้ ไหน ๆ พูดแล้วก็พูดให้จบเสียดีกว่า เพราะมันจะต้องพูดครั้งเดียวเท่านั้น. น้ำถ้อยคำที่กำลังสับสนกันอยู่มีอยู่ ๒ คำ คือคำว่า **สมถะ** กับคำว่า **วิปัสสนา.** ***สมถะ*** แปลว่า ***สงบรำงับ.*** ***วิปัสสนา*** แปลว่า ***เห็นแจ้ง.*** ทำสมาธิใน ***ขั้นแรก*** เรียกว่า ***สมถะ สงบจิต.*** ***ขั้นต่อไป*** เรียกว่า ***วิปัสสนา*** คือ ***เห็นแจ้ง.*** ความหมายมันชัดเจนอยู่แล้ว สมถะทำให้สงบ ไม่ได้เกี่ยวกับคิดเลย ไม่ได้เกี่ยวกับคิดหรือใคร่ครวญ ทำให้สงบ ทำให้สงบ ให้เป็นสมาธิเถอะ. เมื่อจิตเป็นสมาธิแล้ว ความรู้จะค่อย ๆ แสดงตัวออกมา.

ทีนี้ คำว่า **วิปัสสนา** นี้แปลว่า **เห็นแจ้ง ก็ไม่ใช่คิด ไม่ใช่พิจารณา.** เดี๋ยวนี้มักจะเข้าใจว่าเรื่องคิด เรื่องพิจารณา เรื่องใช้เหตุผล อย่างนี้กันเกือบจะทั้งนั้น. อาตมาเองก็เคยเข้าใจผิด เพราะว่าเรียนมาในโรงเรียนเขาสอนอย่างนั้น มันกลายเป็นเรื่องของการคิดด้วยเหตุผล, คิดด้วยวิธีคิดไปเสียหมด; ที่จริงมันไม่ใช่เรื่องของการคิด. **สมถะเป็นเรื่องของการดู, วิปัสสนาเป็นเรื่องของการเห็น.** เราต้อง ดูเสียก่อน มันจึงจะเห็น. ในระยะที่ดูนั้นมันเป็นสมถะ ในระยะที่เห็นนี้มันเป็นวิปัสสนา; ฉะนั้น เราจะต้องเริ่มด้วยการดู ตานี่ดูเสียก่อนซิ พอดูแล้วมันจึงจะเห็น.

นี้เริ่มด้วยการดู นี้ดูมันยังดูไม่ได้ เพราะว่าตามันมัว ต้องทำตาให้ใสให้กระจ่างเสียก่อน; ฉะนั้นจึง ทำสมาธิขจัดนิวรณ์, นิวรณ์ห้า; ดูจะเข้าใจกันดีอยู่แล้ว นิวรณ์ห้า ขจัดนิวรณ์ห้าออกไป มันเหมือนกับของสกปรกที่มาเปื้อนแว่นตา แล้วแว่นตามันดูไม่เห็น. นิวรณ์ห้าเหมือนของสกปรกที่แว่นตา เช็ดออกไปเสีย แล้วแว่นตามันก็จะใส จะดูเห็น.

นิวรณ์ห้า คือความเคยชินตามธรรมชาติ ไปในทางเพศ *กามฉันทะ*, ในทาง *พยาบาท* คือหงุดหงิด ไม่ค่อยชอบใจอะไรอยู่เป็นธรรมดา, แล้ว *ถีนมิทธะ ความหดหู่ ห่อเหี่ยว ลดต่ำ, อุทธัจจกุกกุจจะ* มัน *พุ่งซ่านไปทางตรงกันข้าม*, แล้ว *วิจิกิจฉา* คือ *ความลังเล* ใจมันลังเล ไม่แน่ใจในสิ่งที่กระทำ; นี่เรียกว่า *นิวรณ์ห้า มีอยู่ตามธรรมชาติ* มันจะคอยรบกวนจิตอยู่เสมอ. แล้วยังมีธรรมะอื่น ๆ ที่เนื่องกันอยู่กับนิวรณ์ มันก็ยังมีอยู่เหมือนกัน แต่รวมสงเคราะห์เรียกว่านิวรณ์ห้าก็พอแล้ว ต้องเช็ดออกไปเสียจากตา หรือจะเรียกว่าแว่นตาก็ได้ หรือจะเปรียบเหมือนกับเอาน้ำยาล้างตา มาล้างตาให้มันสะอาดเสียก่อน.

นี่เป็นเรื่องของสมาธิ หรือสมถะ ทำจิตให้สงบ คือทำตาให้เหมาะสำหรับที่จะดู พอมันเหมาะที่จะดูแล้ว ทีนี้ก็ทำวิปัสสนาคือ ถึงขั้นที่เห็น. สมถะ คือ "ดู", วิปัสสนา คือ "เห็น". รวบรวมปรับปรุงจิตให้เหมาะที่จะดู แล้วมันก็จะเห็น แล้วมันไม่ค่อยแยกกันดอก ดูแล้วเห็นนี่ไม่ค่อยแยกกัน เพราะว่าเราอาจจะเช็ดแว่นตาให้สะอาดที่สุด แล้วดู แล้วก็เห็น. ถ้าเช็ดแว่นตาไม่ได้ เต็มไปด้วยผ้าเปรอะไปหมดมันก็ไม่เห็น แม้จะดูมันก็ไม่เห็น. ฉะนั้น หัดทำสมาธิเหมือนกับการเช็ดแว่นตา เสร็จแล้วก็ดู แล้วก็เห็น คือวิปัสสนา. แต่ว่าบางทีเขาเรียกรวมกันทั้งสองอย่างนี้ว่า วิปัสสนาก็มี เช่น เขาพูดกันว่าไปทำวิปัสสนา, ไปทำวิปัสสนา, นี้เขารวมทั้งสองอย่างนี้เข้าเป็นคำเดียวกัน เรียกว่าไปทำวิปัสสนา. แต่เนื้อแท้มันจะแยกกัน

อยู่เป็น ๒ ตอน คือสมถะเหมือนกับเตรียมการดู วิปัสสนาคือการเห็น; ส่วนศีลนั้นฝากเนื้อฝากตัว อยู่ในสมถะในสมาธิแล้ว.

ฉะนั้น เข้าใจคำว่า วิปัสสนา ให้ดีๆ มันเป็นเรื่องดู ไม่ใช่เรื่องคิด; ถ้าเรื่องคิดด้วยเหตุผลแล้ว ความคิดหรือความรู้ของเราจะนำ นำความคิด แล้วไปกันผิดทางได้, คือมันคิดไปตามความรู้ที่ได้เล่าเรียนมา; ฉะนั้นจึงทำวิปัสสนาไม่สำเร็จ เพราะเขาไปมัวคิดตามที่ได้เล่าเรียนมา; ไม่ใช่เช็ดแว่นตาให้ดี แล้วดูอย่างเป็นอิสระแล้วก็เห็นจริง, ไม่ใช่; นี่เรียกว่า สมถะและวิปัสสนา.

เมื่อจิตสงบก็ดูให้เห็นตถตา.

ดู หลังจากเช็ดนิวรณ์ ที่เปื้อนแว่นตาออกไปแล้ว ทีนี้ก็เห็น ก็เห็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตานั่นแหละ เห็นไตรลักษณ์นั่นแหละ คือเห็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา หรือเรียกว่า *เห็นธัมมัฏฐิตตา ธัมมนิยามตา;* นี่ก็เห็น *อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา* หรือจะเรียกรวมๆ กันว่าเห็นสุญญตาก็ได้. อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ก็ล้วนแต่เป็นสุญญตา คือว่างจากตัวตน. เรียกให้ไพเราะก็ว่าเห็นตถตา คือเห็นความเป็นเช่นนั้นเอง; ถ้าเห็นก็เห็นสรุปยอดว่าเห็นเช่นนั้นเอง ไม่น่ายึดถือ ไม่น่ายึดมั่น ไม่น่าไปหลงรัก หลงโกรธ หลงเกลียด หลงกลัว อาลัยอาวรณ์ อิจฉาริษยา หึงหวงอะไรต่างๆ นี้เรียกว่า เห็นตถตา.

พูดให้ดีกว่านั้นอีก ก็คือเห็นพระตถาคตแหละ; เมื่อเห็นตถตา จิตนั้นจะเป็นจิตตถาคต. *ตถาคต* แปลว่า *ผู้ถึงซึ่งตถา, ผู้ถึงซึ่งอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา* หรือ *สุญญตา.* ฉะนั้น ผู้ที่ทำวิปัสสนาสำเร็จ เห็นตถตาเป็นต้นแล้ว ก็คือเห็นพระพุทธ-

เจ้านั่นเอง; เห็นตถาคต เห็นพระตถาคต หรือจะเรียกว่าเห็นพระอรหันต์. พระอรหันต์ทุกๆองค์เป็นตถาคต คือพระอรหันต์ทุกองค์ถึงแล้วซึ่งตถา ถึงแล้วซึ่งความจริงของความเป็นเช่นนั้นเอง. พระพุทธเจ้าเป็นจอมพระอรหันต์เท่านั้นแหละ; แต่ก็เรียกว่าตถาคต ได้เหมือนกัน แล้วพระองค์ก็ทรงเรียกพระองค์เองด้วยคำว่า ***ตถาคต คือ ผู้ที่ถึงแล้วซึ่งตถา.***

ฉะนั้นการเห็นของวิปัสสนานี้ไม่ใช่เล่น จะเห็นธรรมทั้งปวง แล้วจะเห็นพระตถาคต เห็นความเป็นตถาคต. นี่เรียกว่า "เห็น". "ดู" แล้ว "เห็น" ก็ได้อานิสงส์, ได้อานิสงส์ทุกอย่างที่มันควรจะได้. ที่มีความเกิด แก่ เจ็บ ตาย เพราะความโง่ว่ามีตัวตน, มันก็เลิกเกิด แก่ เจ็บ ตาย เพราะไม่มีตัวตน.

ทีนี้แม้ว่าอยู่ในโลกนี้ ประกอบการงานเหงื่อไหลไคลย้อยอยู่ แต่ถ้าเห็นธรรมะเห็นตถตาแล้ว มันจะไม่เป็นทุกข์, มันจะสนุกอยู่ในการทำงาน; เพราะมันเช่นนั้นเอง, มันเช่นนั้นเอง. จะทำนา ทำสวน ค้าขาย หรือทำอะไรก็ตาม มันเช่นนั้นเอง จะเป็นนักเรียนนักศึกษา เรียนอะไรยากลำบากอยู่ มันก็เช่นนั้นเอง แล้วมันก็ไม่เป็นทุกข์; เรียกว่าทำงานไปพลางสนุกไปพลาง นั่นแหละวิเศษที่ตรงนั้น. คนที่ไม่มีธรรมะ มันก็ทำงานไปพลาง ด่าตัวเองไปพลาง เป็นทุกข์ไปพลาง ด่าผีสางเทวดาไปพลาง คนที่ไม่มีธรรมะ. คนที่มีธรรมะ เอ้า, มันเป็นเช่นนั้นเอง ก็ทำไปซิ, เอ้า, ก็พอใจ ที่ทำได้มันก็พอใจ.

ที่อาตมาบอกว่ามันเป็นชีวิตแบบผีเสื้อ ผีเสื้อเที่ยวทำมาหากิน ดูดเกษรดอกไม้ที่สวยๆในป่า สวยๆนั้น ชีวิตผีเสื้อ ได้เลี้ยงชีพด้วย แล้วก็ได้เป็นสุขสนุกสนานในการเลี้ยงชีวิตนั้นด้วย ไม่มีความทุกข์เลย. ถ้ามนุษย์เราสามารถจะใช้ความรู้ตถตาประกับกันอยู่กับหน้าที่การงานที่กระทำแล้ว เขาจะพอใจเป็นสุขในการงานที่กระทำ เป็น

ชีวิตแบบผีเสื้อ แต่ไม่ใช่หมายความว่าผีเสื้อนี้อ่อนแอ เดี๋ยวก็ตายไม่ทันรู้ ไม่ใช่อย่างนั้น. เราเอาความหมายแต่ว่า ทำงานด้วย แล้วเป็นสุขอยู่ในการงานนั้นด้วย; เมื่อเรียนอยู่ก็เป็นสุข, เมื่อเป็นครูอาจารย์ก็เป็นสุข, ในขณะที่ทำการงานนี่สามารถจะทำให้การงานเป็นความสุข เป็นความสนุกสนานอยู่ในตัวการงานนั้น เพราะมีจิตเป็นอย่างนี้.

ทีนี้ ทางสังคม เขา**เป็นผู้ไม่เห็นแก่ตัวแล้วปัญหาทางสังคมก็ไม่มี** เขารักผู้อื่น เพราะไม่เห็นแก่ตัว; เมื่อเขารักผู้อื่น *เขาก็ฆ่าใครไม่ได้ ขโมยใครไม่ได้ ล่วงกาเมฯ ใครไม่ได้ พูดเท็จไม่ได้ ดื่มน้ำเมาให้ใครเกลียด เหม็น ก็ไม่ได้,* มันก็เป็นการดีในทางสังคม. ผู้ที่มีจิตประกอบด้วยธรรมะมันจะดีในทางสังคม คือเป็นสุขไปด้วยกันทั้งหมด, แล้วเขาก็จะหยุดเวียนว่ายไปในกองทุกข์ คือไม่มีการเวียนว่ายในกองทุกข์อีกต่อไป. นี่สรุปยอดมันเป็นอย่างนี้.

ขอให้มีจิตตภาวนา การอบรมจิตให้สมบูรณ์ เรียกว่า ทั้งส่วนศีล สมาธิ ปัญญา ให้ละเสียซึ่งส่วนต่ำ ๆ แล้วก็สูง ๆ ขึ้นไป ละจากสัตวศาสตร์ มาสู่ไสยศาสตร์พักหนึ่ง แล้วก็ละจากไสยศาสตร์ไปสู่พุทธศาสตร์ถึงที่สุด นี่คือจิตตภาวนา. จะทำอย่างไรได้เล่า เราเกิดมาจากท้องแม่ มันไม่มีความรู้ติดมาด้วยนี่ มันโง่มาจากในท้องแม่ นี่, แล้วพอคลอดออกมาแล้ว ยังถูกทำให้โง่เพิ่มเติมขึ้นมาอีก จนได้รับความทุกข์, จนได้รับความทุกข์. เอ้า, พอมาเห็นความทุกข์นี่จึงค่อยมีความคิดว่า โอ๊ะ, ต้องทำกลับอย่างตรงกันข้าม เพื่อจะไม่ต้องเป็นทุกข์. นี้เราจึงตั้งต้นทำจิตตภาวนา แล้วก็เอาชนะได้ ไม่ต้องมีความทุกข์อีกต่อไป. เป็นอันว่า จิตตภาวนา นั้นเป็นสิ่งที่ทำได้ ไม่ใช่เหลือวิสัย ไม่ใช่สุดวิสัย แล้วก็ยังจะทำได้ตลอดไปไม่จำกัดเวลา ไม่จำกัดยุค ไม่จำกัดสมัย, ถ้าคนมันมีปัญญาเห็นความทุกข์ ที่เกิดอยู่ในชีวิตแล้วมัน ก็ต้องทำได้แหละ เพราะมันเห็นว่าเป็นสิ่งที่ทำได้.

ทุกสิ่งรวมอยู่ที่จิตจึงต้องพัฒนาจิต.

เอาละ, เป็นอันว่า ทุกสิ่งมันรวมอยู่ที่จิต จะเป็นเหตุก็รวมอยู่ที่จิต จะเป็นผลก็รวมอยู่ที่จิต จะเป็นกระแสแห่งการปรุงแต่งของเหตุและผล มันก็รวมอยู่ที่จิต, อะไร ๆ มันรวมอยู่ที่จิต, เราก็จัดการกับจิต เรียกว่าจัดการกับจิต จิตตภาวนา หรือชีวิตพัฒนา. ซึ่งเดี๋ยวนี้เขาใช้กันมาก คำว่าพัฒนา ๆ แต่เขาพัฒนาผิดทาง ยิ่งพัฒนายิ่งบ้าก็มี, ยิ่งพัฒนาให้เจริญยิ่งมีบัญหามาก ยิ่งมีความทุกข์มากก็มี, นั้นมันเป็นพัฒนาผิด. เราเอากันแต่ที่พัฒนาถูก และพัฒนาที่ต้นเหตุอันเป็นภายใน คือพัฒนาจิต. **พัฒนาจิตก็คือการพัฒนาชีวิตชนิดที่ถูกต้อง** ไม่ใช่พัฒนาให้มันมาก ให้มันรกรุงรัง ให้มันเพิ่มบัญหา เหมือนโลกที่กำลังพัฒนา. โลกยุคนี้ยิ่งเจริญยิ่งพัฒนา; แต่ยิ่งเพิ่มบัญหา ยิ่งเพิ่มความทุกข์ยากลำบาก อย่างที่เราเห็น ๆ กันอยู่. เขาจะต้องหันไปพัฒนาส่วนลึกในทางจิตใจ ให้จิตใจมันถูกต้องเสียก่อน ให้มันมีความเป็นมนุษย์ที่ถูกต้องเสียก่อน, แล้วมันก็จะเดินไปในทางที่ไม่ให้เกิดความทุกข์แต่ประการใด.

เอาละ, เป็นอันว่า ความประสงค์ของอาตมา ที่ตั้งใจจะบรรยายธรรมะเล่มน้อย ในบทที่ ๒ มันมีอยู่อย่างนี้ คือ **การพัฒนาจิต.** อะไร ๆ รวมอยู่ที่จิต. *ชีวิตัง อตฺตภาโว จ สุขทุกฺขา จ เกวลา* —*ชีวิตก็ดี อัตตภาพก็ดี ความสุขก็ดี ความทุกข์ก็ดี อะไร ๆ ทั้งปวงก็ดี; เอกจิตฺตสมายุตฺตา* —*เนื่องเฉพาะอยู่ที่จิตดวงเดียว; ลหุโส วตฺตเต ขโณ* —*ความเปลี่ยนแปลงเป็นไปเร็วมาก.* เพราะฉะนั้นท่านทั้งหลายจงอย่ารีรอ อย่าเฉื่อยชา **จงรีบกระทำให้ทันกับขณะที่เปลี่ยนแปลงไปเร็วมาก แล้วประสบความสำเร็จในการที่ได้มาเป็นมนุษย์ และพบพระพุทธศาสนา** ด้วยกันทุกท่านทุกคนเทอญ.

การบรรยายสมควรแก่เวลาแล้ว ขอยุติไว้เพียงเท่านี้ เป็นโอกาสให้พระคุณเจ้าได้สวดบทพระธรรมคณสาธยาย ส่งเสริมกำลังใจให้เข้มแข็งในการปฏิบัติธรรมะสืบต่อไป.

ผลของจิตตภาวนา คือ มรรค ผล นิพพาน.

ท่านสาธุชน ผู้มีความสนใจในธรรม ทั้งหลาย,

การบรรยายประจำวันเสาร์แห่งภาคมาฆบูชาเป็นครั้งที่ ๓ ในวันนี้ อาตมาก็ยังคงกล่าวคำบรรยายในลักษณะ *ธรรมะเล่มน้อย* ต่อไปตามเดิม แต่มีหัวข้อย่อยเฉพาะในวันนี้ว่า **ผลของจิตตภาวนา คือ มรรค ผล นิพพาน.**

ในครั้งแรก ที่สุดพูดถึง *ธรรมชาติธรรมดาของจิต* ว่ามันเป็นอย่างไร, จะเป็นอะไรได้บ้างเท่าไร, เพื่อให้รู้จักสิ่งที่เรียกว่าจิต ให้สมควรแก่การที่เราจะพัฒนาจิต. *ในครั้งที่สอง พูดถึงจิตตภาวนา คือการพัฒนาจิต* นั่นเอง. ขอให้สังเกตดูให้ดี ๆ ว่ามันเนื่องกันอย่างที่จะไม่แยกจากกัน. ในวันนี้ก็จะกล่าวโดยหัวข้อว่า **ผลของจิตตภาวนานั้น คือมรรค ผล นิพพาน,** กล่าวถึงผลของจิตตภาวนา ในฐานะที่เป็น มรรค ผล นิพพาน.

ท่านทั้งหลายบางคนอาจจะสั่นหัว ว่าจิตตภาวนาก็เป็นสิ่งที่รู้จักแล้ว, มรรค ผล นิพพาน ก็เป็นคำที่พังแล้วพังเล่าจนเบื่อหูแล้ว, ทำไมจะต้องเอามาพูดกันอีก. แล้วก็พูดว่า ผลแห่งจิตตภาวนาคือมรรค ผล นิพพาน นี้มันเป็นสิ่งที่เด็ก ๆ ก็จะรู้ได้เสียแล้ว, ทำไมจะต้องเอามาพูดกันอีก. ถ้าท่านผู้ใดรู้สึกอย่างนี้ ก็ขอให้ตั้งอกตั้งใจฟังให้ดีเป็นพิเศษ, **มันไม่ได้เป็นเรื่องชนิดที่ว่า** รู้แล้ว และเอามาพูดกันอีกแล้ว ๆ เล่า ๆ. **มันยังมีสิ่งที่ยังไม่ได้รู้ คือมันอยู่ลึกกว่าหรือไกลออกไปกว่า ที่จะต้องรู้ไปถึงนั่น.** นี่จึงขอร้องให้ฟัง หรือให้ทนฟัง สิ่งที่ได้ยินได้ฟังมาแล้วเกือบจะตลอดเวลา คือ จะขยายความของคำว่า "จิตตภาวนา" หรือการอบรมจิตนี้ ให้ยิ่งขึ้นไป **ให้ละเอียดออกไปโดยรอบ,** และ ขยายความของคำว่า มรรค ผล นิพพาน ให้ละเอียดออกไป, จนครอบคลุมไปหมดในทุกสิ่งที่มนุษย์พึงปรารถนา. มันไม่ใช่สิ่งที่จะมาพูดกันอย่างซ้ำ ๆ ซาก ๆ. ถ้าท่านฟังให้ดีจะรู้สึกว่า **ไม่มีเรื่องซ้ำ ๆ ซาก ๆ.**

ความหมายของคำ มรรค ผล นิพพาน.

เอ้า, ทีนี้ก็จะได้พูดต่อไปตามที่ตั้งใจไว้ ในชั้นแรกนี้ก็คือ ความหมายของคำแต่ละคำที่พูดนั้นเอง; คำว่ามรรค ผล ท่านก็จะได้ยินแต่ว่ามันเป็นเรื่องสูงสุด อยู่ที่วัดอยู่ในป่า เป็นการบรรลุมรรคผล เพื่อเป็นพระอรหันต์ไปเลย, **ไม่รู้ว่า คำว่ามรรคผลนี้มันเป็นคำธรรมดา ๆ,** อยู่ที่บ้านที่เรือนก็มีการบรรลุมรรคผล ในความหมายของคำว่ามรรคผล, ไม่ต้องไปเป็นพระอรหันต์. มัน **มีใจความสำคัญอยู่ที่ว่า ทำอะไรต้องให้สำเร็จ.** คำว่า นิพพาน ก็เหมือนกันอีก คนได้ยินคำว่านิพพานก็นึกไปถึงที่ไหนก็ไม่รู้, ที่ตายแล้วไปนิพพาน โลกอื่นไปจากนี้ที่ไหนก็ไม่รู้ แล้วก็ไปนิพพาน, หรือว่านิพพานชนิดที่พระอรหันต์ท่านบรรลุ, จนไม่รู้ว่า **นิพพานในบ้านเรือนมันก็ยังมี** และ

จำเป็นกว่า จำเป็นก่อน ที่เราจะต้องมีให้ได้. ถ้าเราไม่มีนิพพานในบ้านเรือน หรืออยู่ที่เนื้อที่ตัวเป็นปรกติพอสมควรแล้ว ย่อมไม่มีทาง ที่จะเข้าใจคำว่าพระนิพพานอันสูงสุดเต็มตามความหมาย ที่ว่าบรรลุพระนิพพาน คือเป็นพระอรหันต์. ที่พูดนี้ หมายความว่า จะบอกให้ทราบว่า คำว่ามรรคผลนี้ในภาษาคน ภาษาชาวบ้านนี้ ก็มีความหมายหนึ่งระดับหนึ่ง ซึ่งเราจะต้องรู้. นิพพาน ก็เหมือนกัน ในภาษาคน ภาษาชาวบ้านนี้ก็ จะต้องรู้ ว่ามันมีความหมายอีกระดับหนึ่ง.

คำว่า มรรคผล นั้น ขอให้นึกถึงคำที่ว่า บางทีคนไม่รู้อะไรมันก็พูด มันยืมมาพูด, หรือพูดต่อ ๆ กันมาจนชินว่า ทำอะไรต้องให้บรรลุมรรคผล, จนอาจจะพูดได้ว่า ทำนาบีนี้ไม่ได้มรรคผล เพราะการทำนาบีนี้มันเสียหายหมด หรือมันไม่ได้เต็มที่ ไม่เป็นมรรคเป็นผล คือมันไม่ได้เต็มที่; มรรคผลอย่างนี้ควรจะสนใจเป็นเบื้องต้น. และคำว่านิพพานนี้ก็เหมือนกัน. คำว่า นิพพาน แปลว่า เย็น, ต้องปรากฏที่ชีวิต ให้เป็นชีวิตเย็น, ความเป็นอยู่กันอย่างเยือกเย็นที่บ้านที่เรือน ไม่มีความเร่าร้อน เย็นตามที่คนธรรมดาทั่วไปจะพอใจ. นี่คือความหมายของคำว่าเย็นหรือนิพพาน ซึ่งเป็นคำเดียวกันในภาษาคน; แต่ว่าดูไม่ออก ก็เลยไม่มีในภาษาคน, คำว่านิพพานในภาษาคนเลยกลายเป็นนิพพานที่เข้าใจไม่ได้ไปเสียอีก.

คนธรรมดา ครั้งโบราณนั้น เขาพูดถึงคำว่านิพพานกันอยู่ทั่วไป ในเรื่องนั้น ในเรื่องนี้ ในเรื่องโน้น เป็นประจำวันในบ้านเรือน, ถ้าว่ามันเป็นเรื่องที่ต้องทำให้เย็น : ทำไฟให้ดับนี้ก็เรียกว่าทำไฟให้นิพพาน, เอาน้ำมาสาดให้ไฟดับ อย่างนี้ก็เรียกว่าทำไฟให้นิพพาน, หรือว่าช่างทองเขาเผาทอง แล้วเขาชุบน้ำให้สีมันดี เขาก็เรียกว่าทำแท่งทองให้นิพพาน, อะไร ๆ ก็ตามแม้แต่ในครัว ถ้ารอให้ข้าวมันเย็นเสียก่อน แกงเย็นเสียก่อน จึงจะกินได้ ก็ใช้คำว่านิพพานหมด. ฉะนั้น คำว่า นิพพาน ในความหมายธรรมดาทั่วไปนั้น ก็คือว่า เย็น หรือ ทำให้เย็น.

ท่าน เข้าใจความหมายของคำพูดแต่ละคำไว้ให้สมบูรณ์ ทั้งภาษาคน และทั้งภาษาธรรม นั่นแหละ จึงจะเข้าใจพระธรรมได้อย่างเต็มที่ คือเป็นประโยชน์ได้จริง. เดี๋ยวนี้เข้าใจ เรียนมาก แล้วบอกว่าเข้าใจ แต่ไม่เห็นมีประโยชน์อะไรเลย; นั่นมันเท่ากับไม่เข้าใจ จึงต้องเอามาพูดกันอีก. อย่าเพ่อร้าคาญ ว่าเอาเรื่องที่พูดกันอยู่ก่อนนั้นมาพูดอีก เพื่อให้รู้จนมันเป็นประโยชน์, จนใช้ให้เป็นประโยชน์ได้, เช่น คำว่า มรรคผลนี้ ขอให้มันอยู่กับเราอยู่ตลอดเวลา, ทำอะไรจะให้มันสำเร็จประโยชน์เต็มที่หรือดีที่สุด. บางทีแม้แต่ว่าจะทำกับข้าวสักอย่างหนึ่ง ก็ขอให้มันสำเร็จประโยชน์ดีที่สุด, ดีที่สุดที่มันจะดีได้. นี้ก็เรียกว่ามัน เป็นมรรคเป็นผล ด้วยเหมือนกัน, แล้วมัน มีผลสบายใจเย็นใจได้ มันก็มีความหมายแห่งนิพพาน.

ภาษาธรรมะล้วนแต่ยืมไปจากภาษาชาวบ้าน หรือคนธรรมดา ภาษาธรรมะจะมีอยู่ในพระบาลีพระคัมภีร์กี่ร้อยคำเถอะ, แต่ละคำนั้นยืมไปจากภาษาที่ชาวบ้านเขาพูดกันอยู่ก่อนทั้งนั้น; ข้อนี้ขอให้เข้าใจและมองเห็นเถอะ แล้วก็จะเห็นอะไรต่อไปอีกมาก. พวกที่ไปค้นทางธรรมะ ครั้นรู้ธรรมะแล้ว เขาไม่อาจจะตั้งชื่อขึ้นใหม่มาได้ เขาตั้งชื่อใหม่ขึ้นมาไม่มีใครพังถูก; แต่ถ้าเอาชื่อที่ชาวบ้านเขารู้กันอยู่แล้วนั่นแหละมาเป็นชื่อและพูด ชาวบ้านเขาก็รู้สิ.

ยกตัวอย่าง เช่นคำว่า นิพพาน อย่างนี้ มันแปลว่าเย็น; ไปอยู่ป่าเสียนานไปค้นพบธรรมะ ที่เป็นความเย็นแห่งจิตใจ, แล้วพอกลับเข้ามาในเมือง ก็มาบอกชาวบ้านว่า *ฉันพบความเย็นแล้ว* ซึ่งหมายความถึงความเย็นใหม่ ที่ชาวบ้านยังไม่เคยรู้เรื่อง. เขามาแสดงความเย็น ชาวบ้านก็สนใจ เพราะว่าชาวบ้านก็ต้องการความเย็นอยู่ และความเย็นที่มีอยู่ตามธรรมดานั้นไม่เพียงพอ ไม่เป็นที่น่าพอใจ ยังไม่สูงสุด จนกระทั่งคนที่หลังพบดีไปกว่านั้น ก็ยังใช้คำว่าความเย็นอยู่นั่นเอง มาบอกคนในเมืองว่าพบความเย็นที่ดีกว่า.

นี่คำว่า*นิพพาน* มันก็*เลื่อนชั้น*ตัวเองได้ คือเย็น ๆ ๆ *จนเย็นที่สุดที่ไม่มีเย็นกว่านั้น คือหมดกิเลส. ก่อนนี้เขาเอาความได้ตามอารมณ์ที่ต้องการ ว่าเป็นนิพพาน* ก็มี, แล้วมันก็ไปไม่รอด เพราะมันเย็นเดี๋ยวเดียว แล้วมันเย็นชนิดที่หลอก ๆ จน*กระทั่งมีคนพบเรื่องสมาธิ เรื่องฌาน เรื่องสมาบัติว่าเป็นนิพพาน ว่าเย็น* ก็ไปกันได้พักหนึ่ง พักใหญ่แหละ เพราะมันมีหลายระดับ, ฌานสมาธิมีหลายระดับ ก็เป็นความเย็นไปได้หลายทอด. เย็นคนสุดท้ายก็คืออาจารย์ของพระพุทธเจ้านั่นเอง คืออาฬารดาบส อุทกดาบสนั่นเอง ที่เขา*พบความเย็นในระดับอากิญจัญญายตนะ, เนวสัญญานาสัญญายตนะ* อย่างนี้เป็นต้น.

แต่พระพุทธเจ้าท่านไม่ยอมรับว่ามันเย็นเพียงเท่านั้น, ท่านต้องไปค้นหาของท่านเองจนพบว่า สิ้นกิเลส, สิ้นความยึดถือว่าตัวตนที่เป็นที่ตั้งแห่งกิเลส, สิ้นกรรม ถ้าสิ้นความยึดถือว่าตัวตน มันก็สิ้นกิเลสด้วยสิ้นกรรมด้วย ทั้งกรรมเก่าและกรรมใหม่, กรรมทั้งหลายเลิกล้างกันไปหมด เพราะความสิ้นความยึดถือว่าตัวตน, นี่กรรมมันเลิกละลายไปเอง เมื่อหมดความยึดถือว่าตัวตน. นี่ นิพพานแท้จริงสูงสุดครั้งสุดท้ายที่พระพุทธเจ้าท่านพบ แล้วก็นำมาสอน แล้วก็ใช้ชื่อเดิม นั่นเอง ชื่อเดิมอีก, แท้จริงครั้งสุดท้าย คำว่านิพพาน นิพพาน.

พวกอื่นเขายังถือลัทธิตามแบบของเขา, เขาก็เอานิพพานตามแบบของเขา ก็มีคำว่านิพพาน—นิพพาน. ฉะนั้นมันจึงมีคำว่านิพพานเต็มไปหมด, หรือกลุ้มไปหมด แต่มีความหมายเฉพาะพวก. ที่ต่ำที่สุดก็*เรื่องกีสาโคตมี ใช้คำว่านิพพานในฐานะความเย็นอกเย็นใจ,* ความเย็นอกเย็นใจที่เราพูดถึงกันอยู่ตามธรรมดานั่นแหละ; ถ้าเย็นอกเย็นใจได้แล้วก็ใช้คำว่านิพพานเหมือนกัน. *เช่นประโยคที่ว่า บุรุษนี้ถ้าเป็นลูกของใคร บิดามารดาของเขาก็จะนิพพาน, นิพฺพุโต คือนิพพาน* ในที่นั้นหมายความว่าเย็นอกเย็นใจ. ถ้าพูดเป็นไทย ๆ ก็ว่า บุรุษนี้เป็นลูกของใครพ่อแม่ของเขาก็จะเย็นอกเย็นใจ; คำว่าเย็นอกเย็นใจนั้นคือนิพพาน. นิพพานภาษาธรรมะที่ใช้กันอยู่แล้วในบ้านเรือนก็มีอยู่ก่อนแล้วอย่างนี้เป็นอย่างต่ำ จนกว่าจะพบเป็นลัทธิที่สูงขึ้นไป—ขึ้นไป.

นี่ขอให้เรารู้ว่ามันเป็นอย่างนี้ แล้วเราก็จะหาพบชนิดที่ต้องหาให้ได้ หรือตามที่เราควรจะต้องการ, คือ **อย่างน้อยก็เป็นนิพพานชนิดที่อาจจะมีได้จริง** อยู่กะเราได้จริง, แล้วก็อยู่ได้ตลอดไป. นี่ขอให้รู้จักและเอามาให้ได้ แม้จะยังไม่ใช่นิพพานสูงสุดคือสิ้นกิเลสอาสวะ ก็ขอให้มีความเย็นอกเย็นใจอยู่ที่นี่, อย่าให้อยู่ด้วยความร้อน หรือความรบกวนของกิเลสเลย.

นี่คำว่า **มรรคผล** ก็ดี, คำว่า **นิพพาน** ก็ดี **มีความหมายตั้งแต่ต่ำที่สุดจนถึงสูงที่สุด;** แม้ว่าจะเป็นอย่างที่ว่าถูกต้องแท้จริง ก็ยังมีตั้งแต่อย่างต่ำที่สุด จนถึงอย่างสูงที่สุด. ถ้าจะเป็นเรื่องที่ผิดพลาดไม่ถูกต้องก็ไม่ต้องเอา, เราก็ไม่ต้องเอา ซึ่งมันก็มีหลายอย่างหลายแบบออกไปอีก. แต่ที่ถูกต้องที่ควรจะเอา มันก็ยังมีหลายอย่างหลายแบบ; เช่นคำว่า **นิพพานมีความหมายหลายระดับ ขอให้อยู่กับพระนิพพานอันแท้จริงระดับใดระดับหนึ่ง** อย่างน้อยก็ขอให้เป็นชาวบ้านที่มีความเย็นอกเย็นใจ. อย่าไปนึกถึงหมดกิเลสเป็นพระอรหันต์เลย อยู่ที่บ้านที่เรือนกะวัวกะควายกะไร่กะนานั่นแหละ, ขอให้ฉลาดกว่าคนอื่น อยู่อย่างที่มีความเย็นอกเย็นใจ สูงสุดในประโยชน์ในโลกนี้ ตามที่ควรจะได้ควรจะมี, แล้วก็มีความหมายแห่งพระนิพพานอันแท้จริง เป็นที่มุ่งหมายปลายทาง.

อย่างที่ ***พระพุทธเจ้าท่านได้ตรัสแก่ฆราวาสแท้ ๆ พวกหนึ่ง*** มีลูกมีเมียจูงลูกจูงหลานไปด้วยกัน ไปเฝ้าพระพุทธเจ้าขอให้แสดงธรรมะที่เป็นประโยชน์แก่ฆราวาสมากที่สุด. พระพุทธองค์ก็ ***ทรงแสดงสุตตันตะอันเกี่ยวกับสุญญตา : สุตฺตนฺตา สุญฺญตปฏิสํยุตฺตา ตถาคตภาสิตา—คือ ความรู้เรื่องสุญญตา*** นี่ตรัสแก่ชาวบ้าน ชาวไร่ชาวนา มีลูกมีบ้านมีเรือนมีอะไรอยู่, ก็ขอให้อยู่อย่างมีความรู้เรื่อง สุญญตา, ไม่ต้องร้อนใจ ไม่มีความเร่าร้อนเป็นทุกข์เพราะสิ่งเหล่านั้น. เรื่องวัวควายไร่นาก็เป็นไปตามเรื่องของวัวควายไร่นา; ถ้ามันเกิดอะไรขึ้นมา ก็ไม่ต้องร้อนใจ, แก้ไขไปโดยไม่ต้องร้อนใจ. นี่ความรู้

เรื่อง สุญญตา ที่สูงสุดในพระพุทธศาสนาเทียบชั้นนิพพาน กลับมาทรงสอนแก่ชาวบ้าน ชั้นต่ำชั้นธรรมดา, เป็นชาวไร่ชาวนา ให้รู้เรื่องสุญญตา ว่าสิ่งทั้งปวงมันเป็นธรรมชาติ เป็นไปตามธรรมชาติของมันเช่นนั้นเอง; อย่าเอามาเป็นตัวกู เป็นของกู ก็จะไม่เกิดความร้อนหรือความทุกข์ชนิดใด.

นี่เมื่อเราพูดอย่างนี้ คนบางพวกเขาหาว่า พูดไม่จริงบ้าง, หลอกชาวบ้านบ้าง. ชาวบ้านที่นี่ก็จะถูกหลอกมากกว่าใครที่สุด ที่ได้ยินได้ฟังคำว่า เรื่องนิพพาน เรื่องหลุดพ้นนี้, มันมีได้ระดับหนึ่ง แก่ชาวบ้านทั่วไปในระดับธรรมดาทั่วไป. ใครจะว่าอย่างไรก็ตามใจ แต่ยังขอบอกกล่าวท่านทั้งหลายอย่างนี้อยู่เสมอ ว่า **พวกชาวบ้านนี่แหละ อยู่อย่างชาวบ้าน** ชาวไร่ชาวนาชาวสวนตามธรรมดา **แต่ให้อยู่ด้วยความรู้เรื่องสุญญตา** คือความว่างจากตัวตนตามธรรมชาติของมันเอง, **แล้วอย่าไปยินดียินร้าย เมื่อมันเปลี่ยนแปลง,** มันเปลี่ยนแปลงก็เป็นไปตามที่มันเปลี่ยนแปลง เราไม่ต้องยินดียินร้ายให้โง่; **นี่จะเป็นชีวิตที่เยือกเย็น. อย่าทำอะไรด้วยความหวัง** ด้วยกิเลสตัณหา หิวกระหาย; อย่างชาวนาทำนา ทำให้ถูกต้องทำให้ดีที่สุดสนุกเมื่อทำด้วย เมื่อทำก็สนุก แล้วก็รอกว่ามันจะออกรวง ก็รออยู่ด้วยความสนุก, มันออกรวงก็เก็บเกี่ยวได้ด้วยความสนุก. อย่าไปหวังชนิดที่ให้มันออกวันนี้ให้มันออกพรุ่งนี้, หรือหวังว่ามันจะต้องได้เต็มที่, หรือหวังอย่างใดอย่างหนึ่ง ให้เป็นชาวนาโง่ที่อยู่ด้วยความหวัง.

จำนิทานเรื่องแม่ไก่ไว้ให้ดีๆ *พระพุทธเจ้าท่านเล่าเอง แม่ไก่ฟักไข่ให้ถูกต้องก็แล้วกัน, ไข่ก็ออกเป็นลูกไก่เอง ตามกำหนดตามเวลา.* ถ้าแม่ไก่ตัวไหนมีความคิดความหวังทุรนทุรายอยู่ในใจ ว่าลูกไก่จงออกมา, ลูกไก่จงออกมา นี่มันเป็นแม่ไก่บ้า. นี่ระวังให้ดี, อย่าเป็นแม่ไก่บ้า อย่าเป็นชาวนาบ้า, ให้มันเย็นไปตั้งแต่ต้นจนปลาย ตลอดปี—ตลอดปีเพราะรู้ธรรมะที่เนื่องอยู่กับสุญญตา. พระบาลีนั้นมีว่า *สุญญตปฏิสัยุตตา —เนื่องเฉพาะอยู่ด้วยสุญญตา.*

ความรู้นั้นทำให้เรามองเห็นว่ามันเป็นสุญญตา คือว่างจากความหมายแห่งตัวตนหรือของตน ที่เราจะบังคับบัญชามันได้; เมื่อมันเป็นไปอย่างนั้น ก็อย่างนั้นสิ ก็อย่างนั้นสิ, ก็อย่างนั้นเอง, จะต้องเป็นทุกข์ทำไม. เราทำให้ดีที่สุดเท่าที่จะทำได้ มันก็ต้องเป็นตามที่มันควรจะได้; ถ้ามันพลาดไปบ้างก็ช่างมัน สี่ครั้งห้าครั้งมันจะพลาดสักครั้งหนึ่งก็ช่างมันสิ, เราอยู่โดยที่ว่า **ได้มาก็อย่างนั้นเอง, ไม่ได้มาก็อย่างนั้นเอง,** ได้สมหวังก็อย่างนั้นเอง, ได้ไม่สมหวังหรือไม่ได้มาก็อย่างนั้นเอง. ฉะนั้น **อย่าอยู่ด้วยความหวัง,** หรือถ้าหวังก็หวังด้วยสติปัญญา ก็ไม่เรียกว่าความหวัง หวังต้องด้วยความโง่, หวังอย่างกระหาย อย่างหิวกระหายหวัง นี้เรียกว่า **ความหวัง เป็นกิเลส** มาจากอวิชชา.

ถ้าต้องการด้วยสติปัญญา ไม่ต้องหวัง ไม่มีหวัง, จะต้องการก็ได้ ต้องการด้วยสติปัญญาที่ควรจะต้องการ รู้ว่าทำอย่างไรแล้วก็ทำ ทำแล้วก็ไม่ต้องหวัง. อย่างนี้ไม่เรียกว่าความหวัง ไม่เรียกว่าตัณหา ไม่เรียกว่าอาสา เป็นต้น ซึ่งแปลว่าความหวัง, ก็เรียกว่าสังกัปโป; เหมือนเขาให้พร เมื่อพระให้พร ถวายทานนั้น *สังกัปปะของท่านทั้งหลาย คือความต้องการความดำริของท่าน จงบริบูรณ์เหมือนพระจันทร์ในวันเพ็ญ* อย่างนี้เป็นต้น.

ถ้าหวังก็ต้องเป็นทุกข์ เพราะหวังด้วยความโง่ด้วยกิเลส; ถ้าต้องการด้วยสติปัญญามันไม่อยู่ในรูปของความหวัง. ถ้ามันจะออกมาในรูปที่ผิดจากความต้องการของเรา เราก็หัวเราะเยาะไว้ล่วงหน้าแล้ว, ต้อนรับได้ด้วยความหัวเราะเยาะ. บางทีจะบอกให้มันผิดหวังดูบ้าง ถ้ามันจะผิดหวังแล้วก็ส่งเลย, เอ้อ ผิดหวังก็ดีเหมือนกัน ให้มันผิดหวังไปเลย. ถ้ามันแสดงออกมาว่าจะผิดหวังตามที่เราหวังไว้ อย่าให้มันกัดเรา **ผิดหวังก็ผิดสิ มันเป็นธรรมดาอย่างนี้.**

นี่ชีวิตที่เยือกเย็น พูดกันมาตั้งยืดยาวนี้ เพื่อจะบอกเพียงคำเดียวว่า มันเป็นชีวิตเยือกเย็น, ชีวิตที่ไม่ร้อน เพราะว่าเราได้จัดได้ทำไว้อย่างถูกต้อง ก็อยู่เป็นสุขเต็มที่ที่ควรจะอยู่ได้, จะไม่เกิดโรคประสาท และเป็นบ้าในที่สุด เหมือนที่เป็นกันอยู่มาก ๆ นั่นมันอยู่ด้วยชีวิตร้อน ทนทรมานอยู่ตลอดเวลา ไม่เท่าไรก็ต้องเป็นบ้า, อย่างน้อยก็เป็นโรคประสาทคุ้มดีคุ้มร้ายไปทีเดียว.

นี่คำว่ามรรคผลนิพพานนี้ ขอให้ขยายความหมายกว้างออกไป จนเป็นสิ่งที่มีได้ประจำบ้านประจำเรือน จะเลี้ยงไก่จะเลี้ยงหมู ขอให้มันเป็นมรรคเป็นผล. นี่พังดูให้ดีซิ จะเลี้ยงไก่เลี้ยงหมู ขอให้เป็นมรรคเป็นผล คือมันสำเร็จดีที่สุดนั่นเอง, หรือว่าจะทำนาก็ให้เป็นมรรคเป็นผล ให้มันสำเร็จดีที่สุด, นี่เราต้องการชีวิตชนิดนี้ จึงชวนกันมาอธิบายกันใหม่ ในความหมายของคำว่า มรรค ผล นิพพาน ซึ่งเป็นผลของจิตตภาวนา.

วินิจฉัยคำว่าจิตตภาวนา.

ทีนี้ จิตตภาวนา ก็เป็นคำที่ต้องวินิจฉัย เช่นเดียวกัน เพราะว่าท่านทั้งหลาย จะได้ยินคำว่าจิตตภาวนามาแต่ในทางที่บำเพ็ญจิต ของพวกอยู่ป่าอยู่ดง ทำสมาธิ ทำวิปัสสนา ทำกัมมัฏฐานอะไรเหล่านั้นเท่านั้น นั่นเรียกว่าจิตตภาวนา. นั่นมันรู้แคบ ๆ มันมุ่งหมายแคบ ๆ, มันก็แคบจนไม่เอามาใช้เป็นประโยชน์ได้.

คำว่า จิตตภาวนา ต้องให้หมายความหมดจดสิ้นเชิง ว่าเราทำจิตให้มันดีขึ้นได้อย่างไรเท่าไร ก็เป็นจิตตภาวนาหมด, แม้แต่จะทำจิตให้ดีขึ้นสักนิดหนึ่ง ก็เรียกว่าทำจิตตภาวนา, แม้ไม่ได้ทำกัมมัฏฐานภาวนา ออกท่าออกทางเหมือนที่เขาทำ ๆ กัน

อยู่ ก็ยังได้, เราทำตามแบบของเรา ที่ใครเห็นแล้วไม่เชื่อ ไม่ยอมรับว่าเป็นจิตตภาวนา. แต่เรา **สามารถทำให้จิตของเราดีขึ้น,** ให้จิตของเราในวันนี้มันดีขึ้นกว่าจิตเมื่อวานนี้, ให้มันแจ่มแจ้งในอะไรดีกว่าวานนี้, ให้มันอดกลั้นได้ ให้มันเฉยๆได้ ให้มันแก้ปัญหาได้ดีกว่าจิตเมื่อวานนี้, เพียงแต่เท่านี้ก็เรียกว่าเป็นจิตตภาวนาแล้ว ถ้าว่าเราทำ, ถ้าเป็นผลของการกระทำของเรา. ถ้ามันดีของมันเองตามธรรมชาติ นี้ไม่เรียกว่าจิตตภาวนา เพราะว่าเราไม่ได้ทำ, แต่ถ้ามัน **ดีขึ้นเพราะการกระทำของเรา เพราะการศึกษาอบรมของเรา ก็ต้องเรียกได้ทั้งนั้นแหละว่าจิตตภาวนา,** คือว่ามันฉลาดขึ้นก็แล้วกัน.

ในการงานทุกชนิดไม่ว่าการงานอะไร ถ้าผู้ทำคอยสังเกตดูให้ดีๆแล้วทำให้ดีขึ้น ฉลาดขึ้นกว่าที่แล้วๆมา, อย่างนี้ก็เรียกว่าจิตตภาวนาได้เหมือนกัน. ฉะนั้น คนที่เป็นศิลปิน ทำงานผีมือคิดนึกอะไรต่างๆนี้ **เขาก็มีจิตตภาวนาโดยอัตโนมัติ** อยู่ในการกระทำของเขา.

คนที่ต้องใช้สติปัญญาทุกคนจงมองให้เห็นว่า **มีจิตตภาวนา คือทำให้จิตมันดีขึ้น;** จะเป็นชาวนาก็ได้, เป็นพ่อค้าก็ได้, เป็นหมอเป็นแพทย์เป็นทนายความเป็นอะไรก็ตามเถอะ, ถ้าเขากระทำชนิดที่ว่าจิตของเขาดีขึ้น ฉลาดขึ้นนั้นก็รวมอยู่ในคำว่าพัฒนาจิต หรือทำให้จิตเจริญขึ้นได้ด้วยกันทั้งนั้น. เพราะฉะนั้นให้พยายามเข้าใจความหมายของคำสำคัญๆต่างๆที่เคยเข้าใจกันมาอย่างแคบๆให้ถูกต้องเสียใหม่, ให้กว้างขวางเต็มตามความหมายของคำๆนั้น; เช่นว่าทำภาวนา จิตตภาวนา ไม่ใช่ไปนั่งพึมพำอยู่ในบ้า, ที่ไหนก็ได้ – ที่ไหนก็ได้ เมื่อไรก็ได้ ถ้าทำให้จิตมันดีขึ้น.

ฉะนั้น **คนที่ทำอะไรด้วยความระมัดระวังอย่างสุขุมรอบคอบอยู่ตลอดเวลาทั้งวันทั้งคืนนั้น** คนนั้นเป็นจิตตภาวนา, ทำจิตตภาวนา, มีจิตตภาวนาอย่างดี. แต่คนที่ทำอะไรโง่เขลา พรวดพราด ชุ่ยๆ หวัดๆ อย่างนี้ มันไม่มีดอก มันไม่มีแก่คน

ชนิดนั้น. ส่วนที่ไปทำเป็นพิธีรีตอง ในที่สงบสงัดตามแบบฉบับที่วางไว้สำหรับกัมมัฏฐานสำหรับวิปัสสนา นั้นก็เป็นจิตตภาวนาถูกแล้ว แต่มันเฉพาะเรื่องมากเกินไป, หรืออยู่ในระดับที่ชาวบ้านทำไม่ได้. **ต้องขยับขยายปรับปรุงลงมา ให้ถึงระดับที่ชาวบ้านเขาจะทำได้,** ให้เวลาของเขาสามารถปรับปรุงจิตให้สูงขึ้นไปก็แล้วกัน. พูดอย่างหยาบคายที่สุด เมื่อนั่งอยู่บนโถส้วมนั่นแหละ ก็ทำจิตตภาวนาได้ ไม่เชื่อไปลองดูอาตมารับประกัน มันเป็นสิ่งที่ทำได้ แล้วบางทีจะดีหรือง่ายกว่าเวลาอื่นด้วยซ้ำไป เพราะเมื่อคนที่นั่งอยู่บนโถส้วมนั้น วิตกกังวลมันหายไปไหนหมดไม่รู้. บางทีความที่มันจะถ่ายออกมานั้น มันกลายเป็นนิมิตหรืออารมณ์อย่างเดียวให้, แล้วคนก็คิดนึกอะไรได้ดี เพราะว่าจิตมันเป็นอารมณ์เดียวได้เอง. ขอให้ใช้ประโยชน์ในทางจิตตภาวนาทุกขณะ ทุกระยะทุกเวลา แม้ที่สุดแต่ว่ากำลังนั่งอยู่บนโถส้วม. พูดแล้วมันก็ไม่น่าฟัง แต่ถ้าไม่พูด มันก็ไม่มีทางที่จะรู้เหมือนกัน จึงต้องพูดว่ามันมีอะไรบ้าง.

นี่คำที่เราเอามาพูดกันให้มันกว้างขวางออกไป คือคำว่ามรรคผลก็ดี นิพพานก็ดี จิตตภาวนาก็ดี.

จิตนี้ฝึกอบรมพัฒนาได้.

เอ้า! ทีนี้มาถึงคำว่าจิตแล้ว ก็ต้องพูดกันต่อไปใน **เรื่องที่เกี่ยวกับคำว่าจิต** เคยพูดมาหลายครั้งหลายหนเต็มทีแล้ว จนบางคนเบื่อแล้วสั่นหัวแล้ว, ไม่อยากจะฟังแล้ว มันซ้ำๆ ซากๆ คือคำพูดที่ว่า **จิตนี้เป็นสิ่งที่ปรับปรุงได้,** จิตนี้เป็นสิ่งที่ปรับปรุงได้ **หมายความว่าฝึกฝนอบรมได้;** แต่มีคนโง่จำนวนมากเกือบจะทั้งหมดของจำนวนคน เขาว่าไม่ได้ เขาว่าไม่ได้. แต่เราว่าได้, **จิตนี้เป็นสิ่งที่ปรับปรุงได้ นิสัยสันดาน**

ก็เป็นสิ่งที่แก้ไขได้ เลิกเพิกถอนได้, อย่าหลงใหลไปว่ามันเปลี่ยนไม่ได้. จิตนี้มันเปลี่ยนได้ ถ้าทำให้ถูกวิธี.

สิ่งที่เรียกว่า **นิสัยก็เป็นสิ่งที่แก้ได้, เพิกถอนได้.** คนโง่เท่านั้น มันพูดอย่างตันหลังหลับตา ว่านิสัยเปลี่ยนไม่ได้, นิสัยเปลี่ยนไม่ได้. นี้มันสำหรับคนโง่พูด ก็ให้มันพูดไปก็แล้วกัน ; แต่ที่จะพูดกันอย่างหลักธรรมะกฎอิทัปปัจจยตาเป็นต้นแล้ว **ไม่มีอะไรที่เปลี่ยนไม่ได้,** นิสัยสันดานก็เปลี่ยนได้. แต่มักจะยึดถือกันเสียว่า เปลี่ยนไม่ได้, เอ้า, เปลี่ยนไม่ได้ก็ตายไปกะอันนั้นสิ ; แต่ถ้าใครคิดว่าเปลี่ยนได้ ก็อาศัยหลักธรรมะที่ถูกต้องกัน มันก็เปลี่ยนได้ แล้วมันก็ได้รับผลประโยชน์.

นิสัยที่แท้นั้น มันก็เป็นความเคยชินที่เพิ่มเข้า เพิ่มเข้าๆ **ถ้าเราลดเสีย, ไม่เพิ่มเข้าๆ มันก็ลดถอยลงและเปลี่ยนได้.** ***นี้เป็นหลักในพระบาลีเอง*** ไม่ใช่ว่าเอาเอง ; เช่นเรามีความโลภมีความรักทีหนึ่ง มันก็มีนิสัยเช่นนั้น หน่วยหนึ่งอันหนึ่งทีหนึ่ง, พอมีอีกมันก็เพิ่มเข้าอีก, พอมีอีกมันก็เพิ่มเข้าอีก ไปจนเป็นนิสัยเช่นนั้น. เช่นบางคนขี้โกรธยิ่งกว่าคนบ้า เพราะว่ามันเพิ่มนิสัยอย่างนั้นเข้าไปจนเป็นนิสัยเช่นนั้น. นี้เราจะรื้อจะถอนทิ้งก็ได้ ถ้าเรารู้วิธี, คือเมื่อถึงคราวมันยั่วให้โกรธ มาให้โกรธไม่โกรธ มันก็ลด—ลดไปหนึ่ง, มาอีกก็ควบคุมได้ไม่โกรธ มันก็ลดทีหนึ่ง, มันก็ลดไปเรื่อยๆ จนมันหมดนิสัยที่จะโกรธ, หมดอุปนิสัยหรือหมดอนุสัยที่โกรธ.

อนุสัยหมวดความโลภ เรียกว่า ***ราคานุสัย,*** อนุสัย ***หมวดความโกรธ*** เรียกว่า ***ปฏิฆานุสัย,*** อนุสัย ***หมวดความโง่*** เรียกว่า ***อวิชชานุสัย.*** นี่พระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้ ในฐานะเป็นสิ่งที่ลดได้ ถอนได้, ถอนออกได้ทีละนิดทีละนิด ด้วยการที่ไม่ยอมทำ หรือไม่ปล่อยให้ทำ ชนิดนั้น ทุกครั้งที่มันมาสำหรับจะให้ทำ : มันมาให้รักให้โลภให้อยากได้, เอ้า, ไม่เอากะมัน นิสัยนั้นมันจะลดลงไปนิดหนึ่ง, ทีหลังมาอีกก็ไม่เอากะมัน

มันก็ลดลงไปอีกนิดหนึ่ง, ที่หลังมาอีกก็ไม่เอากะมัน, มันก็ลดลงไปอีกนิดหนึ่ง; นี่เรียกว่ามันถอนได้อย่างนี้. ที่ทำให้โกรธให้เกลียดก็เหมือนกัน ก็ไม่เอากะมัน มันก็ลดลงไปนิดหนึ่ง, ที่ให้โง่ที่ให้กลัว ที่ให้อะไรต่างๆ ที่เกี่ยวกับความโง่นั้น ไม่โง่กะมัน ไม่ไปกลัวมัน, สิ่งที่มาให้กลัวเมื่อไรก็ไม่กลัวมัน—ไม่กลัวมัน—ไม่กลัวมัน มันก็ลดนิสัยกลัวลงไป, ลงไป จนไม่กลัวอะไร.

นี่ขอให้รู้ว่า **จิตเป็นสิ่งที่ปรับปรุงได้** จนเหมือนกะว่าผิดตรงกันข้ามไปจากเดิม ที่เคยรักเคยอยากเคยโลภ ก็ไม่, ที่เคยโกรธเคยเกลียด ก็ไม่, ที่เคยกลัวเคยโง่เคยหลงหรือเคยสะเพร่าอะไรก็ไม่; นี่มันเป็นสิ่งที่ปรับปรุงได้ จนกระทั่งว่าร้อยทั้งลงไปหมดเลย, ร้อยทั้งออกไป ไม่ให้เหลืออยู่ในจิตใจเลย ที่จะรักจะโกรธจะเกลียดจะกลัวนี้. แต่มันสูงขึ้นไป มันก็ต้องทำด้วยวิธีการที่สูงขึ้นไป.

เดี๋ยวนี้ในระดับธรรมดานี้ แม้แต่เด็กๆ ก็จะทำได้. พ่อแม่อย่าโง่, พ่อแม่อย่าเป็นคนโง่ ทำให้เด็กเพิ่มความรักเพิ่มความเกลียดความกลัวความอะไรจนเป็นนิสัยขึ้นมา, หลอกให้เด็กๆ หลงใหลในของรักของสวยงาม, หลอกให้เด็กกลัวนั่นกลัวนี่ กลัวจิ้งจกตุ๊กแก. นี่เป็นเรื่องความโง่ของพ่อแม่ทั้งนั้นแหละ, มันเป็นความยากแก่เด็ก, มันก็เป็นปัญหาที่เกิดขึ้นอยู่กับเด็ก ที่ทำให้เราทีหลังนี้มาพลอยลำบาก เพราะว่ามันทำผิดพลาดมาตั้งแต่ทีแรก.

เอาละ, เป็นอันว่า ขอให้มองเห็นชัดว่า **จิตเป็นสิ่งที่ปรับปรุงได้** นั่นแหละคือ **จิตเป็นสิ่งที่พัฒนาได้**; เมื่อรู้อย่างนี้แล้ว จิตตภาวนาจะมีแก่บุคคลนั้น. ถ้าบุคคลนั้นไม่ยอม มันโง่มันบ๊กหลักตายตัวว่า จิตเปลี่ยนไม่ได้ดังนี้แล้ว, จิตตภาวนาก็ไม่มีแก่บุคคลนั้น. ฉะนั้นบุคคลใด **จะมีจิตตภาวนา เขาต้องมีความเข้าใจอย่างพื้นฐานถูกต้องเพียงพอเสียก่อน.** ขออย่าให้พ่อแม่สอนลูกเด็กๆ ผิดวิถีทาง จนเด็ก

ไปรักไปโกรธไปเกลียดไปกลัวอะไรหนาแน่นจนแก้ไขยาก. นั่นน่ะพ่อแม่นั่นเอง เป็นผู้ทำความเสียหายให้แก่เด็ก ๆ, ทำให้เกิดปัญหาที่แก้ยากแก่เด็ก ๆ. ถ้าพ่อแม่อบรมสั่งสอนมาถูกต้องตั้งแต่เด็ก ๆ, ปัญหาเหล่านี้ก็จะไม่มี.

นี้สรุปความว่า มันมีข้อเท็จจริงของธรรมชาติตามธรรมชาติ ว่าจิตเป็นสิ่งที่ปรับปรุงได้, หรือสามารถจะรื้อทิ้งออกไปหมดได้ ในส่วนที่ไม่พึงปรารถนา. ที่เรียกว่านิสัยที่ไม่พึงปรารถนาของจิต ที่ทำมาผิด ๆ แต่อ้อนแต่ออกนั้น เป็นสิ่งที่รื้อทิ้งได้, อยากจะพูดว่า แม้คิดมาจากชาติก่อนก็รื้อทิ้งได้. แต่เดี๋ยวนี้ไม่อยากจะพูด เพราะมันเอามาให้เห็นไม่ได้, เรื่องชาติก่อนมันเอามาให้เห็นไม่ได้, มันเป็นการบังคับให้เชื่อตามคนอื่น นี้ไม่ถูกตามหลักพุทธศาสนา. ฉะนั้น สิ่งที่เอามาให้เห็นไม่ได้ เราไม่พูด, เราไม่เอามาบังคับให้ใครเชื่อ. คนอื่นเขาทำกันก็ตามใจ เราไม่ทำ เราจะพูดแต่สิ่งที่พอมองเห็นได้ ว่ามันเป็นอย่างนั้น. นิสัยอะไรที่สร้างกันขึ้นมาตั้งแต่เป็นทารกแต่อ้อนแต่ออก มันแก้ไขได้ มันปรับปรุงได้, กระทั่งมันรื้อทิ้งเสียได้ จนมันเปลี่ยนนิสัยเป็นตรงกันข้าม แล้วเขาก็จะไม่มีความทุกข์เลย.

จิตพัฒนาตัวเองได้ ถ้าอบรมให้ถูกวิธี.

ที่นี้จะให้ดูโดยละเอียดต่อลงไปอีก สำหรับสิ่งที่เรียกว่าจิต คือดูที่จิต ซึ่งมีความแปลกประหลาดมหัศจรรย์. จิตนี้มีอะไร ๆ ที่มีความประหลาดน่าอัศจรรย์มาก, จนเรียกว่ามหัศจรรย์ เพราะมันอัศจรรย์มาก น่าอัศจรรย์มาก.

ตามธรรมชาติแท้ ๆ ของจิต ธรรมชาติแท้ ๆ ของจิตนั้นมันก็น่าอัศจรรย์, คือว่า จิตนี้มันเป็นธาตุชนิดหนึ่ง แต่ไม่ใช่อาโปธาตุ ปฐวีธาตุ วาโยธาตุ เตโชธาตุ

มันเป็นธาตุอีกชนิดหนึ่ง, เขาเรียกว่ามโนธาตุ หรือจิตตธาตุ หรืออรูปธาตุเป็นต้น, มันเป็นธาตุชนิดหนึ่ง. ธาตุตัวนี้ธาตุจิตนี้ มันก็เป็นธาตุเหมือนกับธาตุทั้งปวง, แต่ว่าคุณสมบัติของมัน มันต้องผิดจากธาตุอื่น ๆ มิฉะนั้นจะมาเรียกว่าธาตุจิตได้อย่างไร. จิตตธาตุ หรือมโนธาตุนี้มันมีหน้าที่สำหรับรู้, สำหรับรู้สึก และมันจะรู้สึกต่อทุกสิ่งได้, มันจะรู้ทุกอย่างได้ ถ้าอบรมมันให้ถูกวิธี. เดี๋ยวนี้มันอาจจะรู้สึกได้แต่บางอย่าง มันอาจจะรู้ได้แต่บางอย่าง หรือในวงจำกัด; ถ้าเราอบรมให้ถูกวิธี มันก็จะรู้ได้หมดได้เต็มที่เหมือนกัน.

เด็กทารกพอคลอดออกมาแล้ว มันก็เริ่มรู้, มันไปจับอะไรเข้ามันกัดเอา ต่อไปมันก็ไม่จับ, ไปจับไฟเข้ามันร้อน ต่อไปมันก็ไม่จับแหละ. นี่เป็นคุณสมบัติของธาตุจิตที่มันจะรู้อะไรของมันได้เอง, แล้วมันก็รู้จักเลือก รู้จักคิด รู้จักนึกสูงขึ้นมาตามลำดับ ของเวลาของอายุของเด็กทารกนั้น. มันรู้สัมผัสได้ แล้วมันก็รู้ผลของสัมผัสได้ รู้สึกสุขรู้สึกทุกข์ รู้สึกทุกข์ของการสัมผัสได้ แล้วมันก็รู้จักเข็ดหลาบต่อการที่จะสัมผัสสิ่งที่เป็นทุกข์. ถ้ามันเอามือไปจับไฟ มันก็ร้อนมันก็เข็ดหลาบ มันรู้จักเข็ดหลาบได้เอง พ่อแม่ไม่ต้องสอน, พ่อแม่สอนมันก็ยังไม่เชื่อนะ บอกว่าอย่าจับไฟ ลูกเด็ก ๆ มันก็ไม่เชื่อ มันไปจับเข้าแล้วมันก็ร้อน, ทีหลังมันก็เชื่อตัวมันเองได้. ฉะนั้นเด็ก ๆ มันไม่ไปจับแมลงที่กัดต่อย เพราะมันเคยถูกมาแล้ว, ทีแรกมันไม่รู้มันไปจับแมลงที่กัดต่อยเจ็บปวด, ทีหลังมันก็รู้จักเข็ดหลาบเองได้.

ฉะนั้น ขอให้สนใจว่า จิตนี้มันรู้อะไรได้ มันรู้สึกได้ แล้วมันเข็ดหลาบได้. ความรู้สึกอย่างนั้น คือการที่จิตมันเจริญพัฒนาขึ้นมาตามลำดับ; ดังนั้นจิตมันจึงมีความรู้ที่จะระมัดระวัง. เช่นเด็กมันจะระมัดระวังไม่จับไฟ หรือไม่เผลอไปเหยียบไฟ, หรือไม่เซไปหาไฟ, มันจะรู้จักระมัดระวัง, แล้วมันจะรู้จักที่ต้องปรับปรุงแก้ไขให้ดีขึ้นด้วยตัวเอง. ทำอย่างไรดีกว่า, ทำอย่างไรดีกว่านี้ เด็กเล็ก ๆ มันก็ค่อย ๆ รู้ขึ้นมาเอง

หลายอย่างหลายประการ. ที่ว่าบิดามารดาครูบาอาจารย์สอนไม่ได้, หรือไม่มีโอกาสจะสอน, แต่เด็ก ๆ เขารู้สึกได้เอง นี่ **ความน่าอัศจรรย์ของสิ่งที่เรียกว่าจิต.**

บังคับตัวเอง ก็เริ่มมีขึ้นมา **บังคับร่างกาย บังคับตัววัตถุ** ก็เริ่มมีขึ้นมา เพราะว่าสัมผัสแล้วมันรู้, แล้วมันรู้จักเข็ดหลาบ. **ที่น่าอันตรายก็รู้จัก พอใจที่เป็นผลดี,** เรียกว่ารู้จักสิ่งที่ดีกว่า ๆ ๆ เพิ่มขึ้น ๆ. นี้เป็นสิ่งที่น่าอัศจรรย์ของสิ่งที่เรียกว่าจิต. ไม่ต้องพูดรายละเอียดอย่างอื่นก็ได้ มันมากไป; เช่นว่ามันมีตา มีหู มีจมูก มีลิ้น มีกาย มีผิวหนัง ที่จะสัมผัสรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ, แล้วมาเกี่ยวข้องกับจิต, จิตก็รู้เฉลียวฉลาดในสิ่งเหล่านั้นมากขึ้น, แล้วมันจึง **มีการพัฒนามากขึ้น** พร้อมกันไปในทุกทาง **โดยอิทธิพลของจิต.** เมื่อจิตน้อมไปอย่างไร กายก็จะน้อมไปตาม; เรื่องนี้ละเอียดมากขอให้สังเกตต่อไปข้างหน้า, หรือว่าถ้าเคยเรียนวิทยาศาสตร์ เคยเรียนอะไรมาบ้างแล้วก็ดี, ว่าจิตมันน้อมไปอย่างไร กายนี้มันก็จะน้อมไปตาม.

ที่น่าสังเกตอยู่อย่างหนึ่งในบัจจุบันนี้ ก็คือว่า **ทารกที่เกิดมารุ่นหลัง ๆ นี้ จะสวยจะน่ารักน่าเอ็นดูยิ่งกว่าทารกยุคแรก ๆ ยุคเก่า ๆ.** พูดง่าย ๆ ว่า เด็กยุคนี้มันเกิดมา สวยกว่าเด็กยุคก่อน, เด็กยุคก่อนมีหน้าตาน่าเกลียดน่าชังมากกว่า, เด็กยุคนี้จะมีเด็กที่หน้าตาน่าเกลียดน่าชังน้อย, จะมีเด็กที่สะสวยหน้าตาน่ารักน่าเอ็นดูมาก ไม่ว่าในกรุง ไม่ว่าบ้านนอก, บ้านนอกมันอาจจะล้าหลังอยู่. แต่ถึงอย่างไรก็ดี เด็กที่เกิดสมัยนี้มันหน้าตาสะสวย และจะสะสวยยิ่งขึ้น, **มันเพราะการน้อมไปแห่งจิตของบิดามารดา กระทั่งว่าของทารกนั้นเอง;** มันมีจิตที่น้อมไปเพื่อความสะสวย ลูกคลอดออกมาสวย, ลูกเองมันก็ต้องการจะสวย, พ่อแม่ก็ต้องการให้สวย. ฉะนั้น ทารกเกิดมายุคนี้มันจึงสวยกว่ายุคก่อน ๆ แล้วก็เรื่อย ๆ มา, ที่หน้าตาไม่น่าดูนี้มันจะน้อย ๆ ไป, มันจะน้อยหายไป เพราะมันไม่มีใครต้องการ เพราะมันไม่มีจิตชนิดไหนที่ต้องการ. **เดี๋ยวนี้จิตที่พัฒนาแล้วมันต้องการแต่ที่มันสวย.**

น้ขอให้รู้เถอะว่า จิตนี้มันน่าอัศจรรย์, เป็นสิ่งที่น่าอัศจรรย์. ฉะนั้นเราถือเอาประโยชน์ของความที่มันทำอะไรได้อย่างน่าอัศจรรย์นั่นแหละ ให้ได้รับประโยชน์ให้มาก. มันเป็นสิ่งที่น่าอัศจรรย์มาก, เราก็ถือเอาประโยชน์ ที่มันน่าอัศจรรย์นั่นแหละ ให้ได้มากที่สุด ก็จะเป็นการดี.

นี่เรื่องพัฒนาจิต หรือจิตตภาวนานี้ เป็นสิ่งที่มีหวังที่จะทำได้ ด้วยเหตุผลอย่างที่กล่าวมา. ฉะนั้นขอให้เราสามารถที่จะถือเอาประโยชน์อันนี้ให้ได้ คือพัฒนาสิ่งที่เรียกว่าจิตให้ได้ ของเราเองโดยตรง และของผู้อื่นโดยอ้อม, โดยเฉพาะของลูกหลานที่จะเกิดตามมา ให้ได้รับการพัฒนาในทางที่จะเป็นประโยชน์ เพราะว่าถ้าไม่พัฒนามันก็เปะปะ, ถ้าพัฒนาผิดมันก็เดินทางผิด ก็กลายเป็นมิจฉาทิฏฐิ, เป็นอันตรายแก่ตัวมันเองหรือแก่ทุกคน.

ฉะนั้น จึงเป็นสิ่งที่จะต้องรู้จะ ต้องเข้าใจ จะต้องพยายามในการที่จะพัฒนาจิตให้ถูกวิธี แล้วมันก็จะได้สิ่งที่เรียกว่ามรรค ผล นิพพาน ในทุกความหมายในทุกชั้นในทุกระดับ ที่เราจะได้กล่าวกันต่อไป.

การพัฒนาผิดทาง, หลงวัตถุจึงต้องศึกษาธรรมะให้พอ.

ดูให้ดีว่า ถ้าจิตของมนุษย์ได้รับการพัฒนาอย่างถูกต้อง เรื่อย ๆ มา เรื่อย ๆ มา ตั้งแต่สมัยเป็นคนบ่าแรกมีขึ้นในโลก เมื่อโลกมนุษย์แรกมีคนเป็นคนบ่าครั้งแรกนั้น, ถ้าได้รับการพัฒนาจิตให้ถูกต้อง และเรื่อย ๆ มา จนกระทั่งถึงทุกวันนี้แล้ว โลกนี้ก็จะดีกว่านี้มาก, จะประเสริฐวิเศษกว่าที่มีอยู่ในบัดนี้มาก ซึ่งเต็มไปด้วยความเลวร้าย คือมนุษย์มันมีขึ้นมาในโลกแล้ว มันก็พัฒนาตามธรรมชาติเป็นส่วนใหญ่,

พัฒนาโดยสติปัญญา ของมนุษย์เองนั้นมัน มีน้อย แล้วมัน ยังผิดทางเสียอีก ที่มันน่าเศร้าน่าเสียใจ ก็คือว่ามันพัฒนาผิดทาง.

เมื่อมนุษย์มีขึ้นมาในโลก รู้จักทำมาหากินเป็นมนุษย์แล้ว, **รู้จักความก้าวหน้าทางวัตถุ** แล้ว มัน ก็หลงใหลแต่ในด้านฝ่ายวัตถุ **ไม่ได้หลงใหลในด้านฝ่ายพัฒนาจิตใจ.** มนุษย์ก็เลยพัฒนามาแต่ในทางวัตถุ โดยไม่รู้สึกตัว คือบูชาเรื่องทางวัตถุโดยไม่รู้สึกตัว, ยิ่งถูกใจยิ่งเอากันใหญ่. ฉะนั้นความพัฒนาในทางวัตถุมันก็มาก ๆ จนมนุษย์มันหลง; แม้จะมีการพัฒนาทางจิตใจก็น้อย หรือจะมีผู้ค้นคว้าการพัฒนาทางจิตใจ มันก็สู้พวกที่พัฒนาทางวัตถุไม่ได้. เมื่อเป็นดังนี้การพัฒนาทางวัตถุมันก็เหนือกว่ามีอำนาจกว่า แล้วพอพัฒนาวัตถุขึ้นมาได้อย่างหนึ่ง มันก็มีความดึงดูดมาก เอร็ดอร่อยสนุกสนาน มีอะไรมากมีความยั่วยวนมาก ก็เฮกันมาพัฒนากันแต่ในทางวัตถุ. ฉะนั้น **ความเจริญในทางวัตถุ** มันจึงวิ่ง, **วิ่งเร็วมาก** คือเจริญมาก นับตั้งแต่คนบ้าชนิดที่ขี่ควายก็ไม่เป็น, จนมาเป็นมนุษย์ยุคนี้ ที่เขาขี่เครื่องบินไอพ่น หรือเขาจะขี่อะไรที่ดีกว่านั้น. นี่เพราะว่ามันมีแต่พัฒนาทางวัตถุยิ่งขึ้น ๆ ทางจิตใจมันสู้ไม่ได้, มันสู้ไม่ได้เพราะมันไม่อร่อยสนุกสนานเหมือนกับทางวัตถุ, แม้ว่าจะมีคนบางคนหรือคนบางพวกในยุคที่แล้วมานั้น เขาพิจารณารู้สึกได้เองว่า ความสุขสนุกทางวัตถุนี้เป็นเรื่องหลอก ๆ, เขาไปค้นคว้าทางจิตใจ เป็นฤาษีเป็นมุนีอะไรขึ้นมา, พบความสุขทางจิตใจก็มีเหมือนกัน. แต่แล้วมันก็สู้การพัฒนาทางวัตถุไม่ได้, การพัฒนาทางวัตถุมันจึงนำมา—นำมา—นำมา จนกระทั่งบัดนี้, แล้วก็ไม่มีใครชอบความสุขทางฝ่ายจิตใจ ซึ่งมันสงบเงียบ, มันไม่เร้าระบบประสาท มันไม่ปลุกความรู้สึกของกิเลสตัณหา มันสู้กันไม่ได้.

ความพัฒนาทางจิตใจมันสู้การพัฒนาในทางวัตถุไม่ได้, มันเป็นความผิดพลาดของมนุษย์มาตั้งแต่แรก. เราจึงคำนวณเอาว่า ถ้าว่ามนุษย์มีการพัฒนาทางจิตมาตั้งแต่แรกเริ่มเดิมที สมัยคนบ้าโน่นแล้ว โลกมันก็จะเต็มไปด้วยความเจริญทางจิต

แล้วก็จะไม่มีจิตทราม, แล้วโลกนี้ก็จะไม่มีความเลวร้ายใด ๆ, เป็นโลกที่น่าดูน่าเลื่อมใส. แต่แล้วจะทำอย่างไรได้ เพราะว่าโลกมันเป็นมาในลักษณะที่ว่า หลงใหลในการพัฒนาทางวัตถุ.

ขอให้ดูข้อนี้เถอะ ดูให้มาก ๆ เถอะจะพบว่า เรากำลังอยู่ในความเลวร้ายหรือความบาป ที่เราทำขึ้นเอง ที่มนุษย์ทำขึ้นเอง. มนุษย์นิยมความก้าวหน้าทางวัตถุ จนลุ่มหลงกันไปหมดทั้งโลก ความสนใจทางธรรมทางจิตนั้นก็สู้ไม่ได้, มันก็ไม่ทัน เพราะว่ากิเลสตัณหาของมนุษย์มันรุนแรง จึงไปบูชาแต่เรื่องทางวัตถุ ที่จะสนองกิเลสตัณหาของมนุษย์, เราก็ต้องได้รับผลกรรมอย่างนี้. ในโลกที่มันโง่นี้ หลงบูชาวัตถุ แล้วมันก็เกิดความเห็นแก่ตัว — เห็นแก่ตัว — เห็นแก่ตัวมากขึ้น ๆ, จนการแย่งชิงทำร้ายเบียดเบียนอิจฉาริษยา เป็นของธรรมดาเต็มไปทั้งโลก เพราะโลกมันไม่เห็นคุณค่าของความเจริญทางจิตใจ โลกส่วนใหญ่มันเป็นอย่างนั้น ; นี่คนส่วนน้อยไม่กี่คน มันก็พลอยลำบากไปด้วย.

ฉะนั้นเราจะต้องหาวิธีสักอย่างหนึ่ง ที่เราจะต้องไม่ถูกพ่วงติดเข้าไปในพวงใหญ่นั้น เราจะมีวิธีทำจิตใจของเราให้ปลีกออกมาได้ และแม้ว่าทุกคนมันจะเป็นบ้ากันหมด, เราก็ไม่บ้า, เราก็ยังอยู่ให้เป็นคนที่ถูกต้องได้ต่อไปตามเดิม. นี่ มีความจำเป็นที่จะต้องรู้ธรรมะให้เพียงพอ ถึงขนาดที่ว่า ทุกคนในโลกจะเป็นบ้าทางวัตถุกันไปหมด เราก็ไม่เป็นบ้า เราก็จะอยู่ได้. เดี๋ยวนี้ปัญหามันได้เกิดขึ้นแล้ว โลกกำลังบูชาวัตถุหมุนจี๋ไปเลย แล้วเราจะอยู่กับเขาได้อย่างไร ? ถ้ามีธรรมะพอ มันก็ได้, มันก็แก้ปัญหาได้. ถ้ามีธรรมะไม่พอ มันก็ต้องกระโจนตามเขาไป.

นี่เป็นปัญหาหรืออุปสรรค ของการที่จะมีจิตตภาวนา, คือการที่จะทำจิตให้เจริญยิ่ง ๆ ขึ้นไป มันมีปัญหาและอุปสรรคอย่างนี้ ; แต่แล้วมันก็ต้องต่อสู้ จะยอม

แพ้ไม่ได้. พุทธบริษัทของพระพุทธเจ้ามันยอมแพ้ไม่ได้ มันจะต้องรักษาไว้ซึ่งความเป็นผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบาน ไว้ให้ได้อยู่ตลอดไป. จิตตภาวนาจะต้องมีอยู่ตลอดไปสำหรับพุทธบริษัท, ขาดจิตตภาวนาเมื่อใด ความเป็นพุทธบริษัทจะสูญหายหมดไม่มีเหลือ, ยิ่งมายุคนี้สมัยนี้ จะต้องต่อสู้กับความหลงผิดของคนในโลกซึ่งมากขึ้น ๆ นี้, มันก็ทำยากแหละ; แต่มันก็ต้องทำได้ เพราะว่าไม่ตายดีกว่า; ถ้าทำไม่ได้มันก็ต้องตาย คือจิตเลว จิตทราม จิตต่ำไปตาม จนหมดไม่มีเหลือ; อย่างนี้เรียกว่าตาย ไม่ใช่ตายทางวัตถุมัน เป็นการตายทางจิต. เราต้องอยู่อย่างไม่ตาย, ยังเป็นพุทธบริษัทอยู่ได้ คือมีความเป็นผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบาน, รู้ว่าอะไรเป็นอย่างไร, ไม่โง่ แล้วเอาชนะได้, มีความสุขอยู่ ก็เรียกว่าเบิกบาน, มีชีวิตที่เย็นอยู่ ก็เรียกว่าเป็นผู้เบิกบาน.

การพัฒนาจิต ต้องมี ศีล สมาธิ ปัญญาไม่แยกกัน.

ขอย้ำการพัฒนาจิต หรือจิตตภาวนา ในรูปแบบของศีล สมาธิ ปัญญาชนิดที่ไม่แยกกัน ซ้ำอีกทีหนึ่ง, ทั้งที่เคยพูดมาแล้วเมื่อครั้งที่แล้วมานี้ จิตตภาวนาที่แท้จริง ที่จริงแท้ ที่เป็นพื้นฐานที่สุด ก็คือศีล—สมาธิ—ปัญญา ชนิดที่ไม่แยกกัน. เราเล่าเรียนจดจำไว้ชนิดที่มันแยกกัน เป็นศีล เป็นสมาธิ เป็นปัญญา นั้นมันสำหรับเรียนและสำหรับพูด; แต่ถ้าสำหรับการปฏิบัติแล้ว มันไม่อาจจะแยกกัน, ถ้าแยกกันมันก็เป็นไปไม่ได้ มันก็ล้มเหลวหมด.

ในชีวิตประจำวัน ของเราแต่ละวัน ๆ จะต้องอยู่ด้วยศีล สมาธิ ปัญญาชนิดที่ไม่แยกกัน; นับตั้งแต่ที่เป็นธรรมชาติธรรมดา ในบ้านเรือนชีวิตประจำวัน, จะต้องมีความเป็นระเบียบเรียบร้อย ถูกต้องทางศีล คือพัสดุสิ่งของ เนื้อหนังร่างกาย

มรรยาท การพูดจา นี่ต้องถูกต้องนะ, นี่ส่วนศีล คือความถูกต้องของทุกเรื่องที่ผ่ายร่างกาย, วัตถุสิ่งของทรัพย์สมบัติที่มีในบ้านเรือน ต้องมีอย่างถูกต้อง, ต้องมีอย่างถูกต้อง. ใช้คำว่าถูกต้อง พอดีไม่มากไม่น้อย ไม่เกิน ไม่เบ็นบ้า, วัสดุสิ่งของที่เบ็นทรัพย์สมบัติ ต้องมีต้องกินต้องใช้อย่างถูกต้อง. บ้านเรือนต้องมีต้องใช้อย่างถูกต้อง, เนื้อหนังร่างกายต้องบริหารอย่างถูกต้อง, มรรยาททางกาย มรรยาททางวาจาต้องถูกต้อง, นี่ขาดไม่ได้แน่. ช่วยดูให้ดี ว่าชีวิตประจำวันของคนระดับธรรมดาทั่วไปนี้จะต้องมีศีลอย่างนี้; นี่ศีลจริง, *ไม่ใช่ศีลปาณาติปาตา ว่าตั้งร้อยครั้งพันครั้งแล้วไม่เห็นมีศีลสักที,* รับศีลปาณาติปาตานี้กี่ร้อยครั้ง ไม่เห็นมีศีลสักที, แล้วมันก็ไม่มีความถูกต้องทางวัตถุ ทางบ้านเรือน ทางสิ่งของ ทางมรรยาท ทางการพูดจา.

แล้วคนธรรมดาในบ้านเรือนนี้ คน ๆ นี้เจ้าของบ้านนี้จะต้องมีจิตปรกติ. เขาต้องมีจิตปรกติ, มีจิตที่อยู่ในความถูกต้องของจิต, มีความมั่นคงของจิตเพียงพอ, มีสมาธิในการทำงานทุกอย่าง ไม่ว่างานเล็กงานใหญ่, มีสมาธิในการทำ. แม้ที่สุดแต่ไถนากับควาย คนนั้นก็ต้องมีสมาธิเพียงพอสำหรับไถนาให้ดีที่สุด, นี่มันแยกจากศีลไม่ได้. ในส่วนศีลก็ถูกต้อง อย่างที่ว่ามาแล้ว, ในส่วนสมาธิก็ต้องถูกต้อง อย่างที่กำลังว่าแล้วก็อยู่ด้วยกันกับความถูกต้องทางศีล.

ทีนี้ ทางปัญญา เขาก็ต้องได้ยินได้ฟัง ได้รับการศึกษาเล่าเรียนมาอย่างถูกต้อง ว่าเราจะต้องทำอย่างไร, ว่าเราจะต้องทำอย่างไร, อย่าได้มีมิจฉาทิฏฐิ. *อย่ามีมิจฉาทิฏฐิชนิดเห็นกงจักรเป็นดอกบัว,* แล้วก็ไปทำสิ่งที่ไม่ควรทำ ไปสะสมสิ่งที่ไม่ควรสะสมไม่ควรจะเอามา, นี่เพราะว่ามันขาดปัญญา สำหรับจะควบคุมการกระทำการงาน ในที่ทุกแห่งในที่ทุกสถานทุกเวลา. เราจะต้องมีปัญญา รู้จักความถูกต้องทุกอย่างทุกประการ ที่มันเกี่ยวข้องกับบ้านเรือนของเรา ครอบครัวของเรา ชีวิตของเรา.

นี่ศีล สมาธิ ปัญญาที่แท้จริง, จริงยิ่งกว่าที่ท่องที่พูดกันอยู่ สวดมนต์กันอยู่; นั่นก็เป็นเรื่องท่อง แล้วก็ไม่เห็นจะเอามาทำให้เป็นประโยชน์ได้. ส่วนที่จะทำให้เป็นประโยชน์ได้ ในชีวิตประจำวันในบ้านเรือน มันก็ไม่ได้ทำ.

ฉะนั้น **พ่อบ้านแม่บ้านดีที่เป็นพุทธบริษัท** จงพยายามทำความเข้าใจในข้อนี้ **ให้มันมีศีลจริง สมาธิจริง ปัญญาจริง** ประกอบอยู่ในชีวิตประจำวัน ในบ้านในเรือนของเรา. พวกคนโง่เขาไม่เอาก็ตามใจเขาเถอะ, เราบังคับเขาไม่ได้ เขาก็ไม่เป็นพุทธบริษัทดอก, มันเป็นแต่ปากว่า ไม่เป็นพุทธบริษัทที่แท้จริง. ถ้าเขาเป็นพุทธบริษัทที่แท้จริง มันต้องมีศีลอย่างที่ว่า, มีสมาธิอย่างที่ว่า, มีปัญญาอย่างที่ว่า, อยู่ในตัวเอง อยู่ในครอบครัว ทุกคนในครอบครัวในลักษณะอย่างนี้ **คือมี ศีล สมาธิ ปัญญา ชนิดที่แฝดติดกันอยู่ไม่แยกกันได้.** ถ้าแยกกันมันเป็นไปไม่ได้ดอก, ในสามอย่างนี้มันขาดไม่ได้แม้แต่เพียงอย่างเดียว.

เรารีบอบรมให้ลูกเด็ก ๆ ของเรารู้จักสิ่งทั้งสามนี้ และรู้จักทำให้มันมีอยู่อย่างที่ไม่แยกกัน; ถ้าแยกกันแล้วมันล้มแหละ, เหมือนกับไม้สามขา; ***ไม้สามขาเมื่อพิงกันก็ยืนอยู่ได้*** เอาออกเสียขาหนึ่งมันล้ม, แล้วมันทำอะไรไม่ได้เมื่อไม่ครบสามขา. **ชีวิตจะต้องมีไม้สามขา คือศีล สมาธิ ปัญญา อยู่ในตัวชีวิตประจำวัน.** คำว่าประจำวัน, ประจำวันนี้ มันเป็นภาษานักประพันธ์บ้า ๆ บอ ๆ อะไรอยู่ แต่ไม่รู้จะใช้คำอะไรดี ก็ต้องใช้ละ, **ชีวิตประจำวันจะต้องมีศีล** ความถูกต้องทางวัตถุ ทางบ้านเรือน ทางร่างกาย ทางทุกอย่างที่มันเนื่องอยู่กับร่างกาย เช่นมรรยาทก็ดี การพูดจาก็ดี นี้เป็นศีล ต้องมีเว้นไม่ได้ ขาดไม่ได้แม้แต่วินาทีเดียว, แล้ว **มีสมาธิ** มีจิตใจถูกต้อง มีจิตใจที่ถูกต้อง ไม่วิปริตไม่บ้าบอ แล้วมีความแน่วแน่มั่นคง ไม่วอกแวกไม่พุ้งซ่าน, แล้วก็ **มีปัญญา** หลักเกณฑ์ต่าง ๆ อย่างถูกต้อง ถือเป็นหลักประจำใจอยู่.

นี่ชีวิตชนิดนี้ เรียกว่ามีศีล สมาธิ ปัญญา แท้จริงครบถ้วน อยู่ในตัวมันเอง, อันนี้เป็นจิตตภาวนาอยู่ในตัวมันเอง; เมื่อเป็นอยู่อย่างนี้ มันก็มีความเจริญในทางจิตใจอยู่ในตัวมันเอง. เรื่องนี้พูดแล้วครั้งก่อนแต่ก็เอามาพูดอีก ว่าขอให้ทุกคนสนใจ ให้มีศีล สมาธิ ปัญญา ที่แท้จริง, ไม่ใช่ที่สอนกันอยู่ตามโรงเรียนตามวัดแล้วก็เลิกกันไป ไม่เอามาใช้อะไรได้. เดี๋ยวนี้มันมีอยู่จริงตามธรรมชาติ ที่มันต้องมี ถ้ามันไม่มีมันล้มละลาย; แม้แต่สัตว์เดรัจฉาน มันก็ต้องมีอยู่ในระดับหนึ่ง มิฉะนั้นมันจะต้องตาย, แม้แต่สัตว์เดรัจฉาน มันก็ต้องมีความถูกต้อง ที่เราเรียกว่าศีล สมาธิ ปัญญานี้อยู่ในระดับใดระดับหนึ่ง ตามธรรมชาติของมัน เท่าที่มันจะทำได้ มิฉะนั้นมันจะต้องตาย. เดี๋ยวนี้คนเรามันดีกว่าสัตว์เดรัจฉานมาก มันผิดกันมาก มันต้องมีมากอย่างที่จะต้องมี, ควรจะพอใจได้ว่ามันเป็นมนุษย์.

ฉะนั้น ขอให้เห็นให้ชัดว่าตามธรรมชาตินี้ต้องมีนะ แล้วมีชนิดที่รวมกันอยู่นะ ไม่แยกจากกัน คือจะต้องมีศีล สมาธิ ปัญญา อยู่ในเนื้อหาชีวิตประจำวัน, แล้วมีอย่างที่รวมกันอยู่ ร่วมกันทำงานอยู่ ไม่แยกจากกัน; ถ้าแยกจากกันแล้ว มันก็ล้มละลายหรือไม่อาจจะมีอยู่ได้.

นี่เราจะเรียกได้ว่า เรามีชีวิตพัฒนา มีการภาวนาชีวิต เหมือนหัวข้อในครั้งที่แล้วมาที่ว่า จิตตภาวนาก็คือชีวิตพัฒนา. การพัฒนาชีวิตก็คือการพัฒนาจิต, การเจริญของจิตก็คือการเจริญของชีวิต มันประกอบอยู่ด้วยศีล สมาธิ ปัญญา ที่ถูกต้องเพียงพอ แล้วไม่แยกกัน, นี่เราจะได้ชีวิตที่ถูกต้อง, จะเรียกว่าชีวิตใหม่ก็ได้ เพราะก่อนนี้ไม่เคยมี. *พระศาสดาบางศาสนา* อย่าออกชื่อก็ได้หลายศาสนาทีเดียวแหละ *ท่านจะพูดว่า เราจะบอกชีวิตใหม่ให้แก่ท่านทั้งหลาย* เพราะแต่ก่อนนี้ท่านทั้งหลายเป็นอยู่อย่างโง่เขลา, เดี๋ยวนี้เราจะบอกชีวิตใหม่ให้แก่ท่านทั้งหลาย. ถึงแม้ พระพุทธเจ้า ของเราถ้าท่านจะตรัสในเรื่องนี้ ท่านก็ต้องตรัสอย่างนี้แหละ แต่เราไม่เคยพบเท่านั้นแหละ.

แต่ท่าน ได้ตรัสข้อความไว้มากมายในความหมายอย่างนี้ ว่าเราจะบอกชีวิตใหม่ให้แก่พวกเธอ, ชีวิตที่เต็มไปด้วยศีล สมาธิ ปัญญาอยู่ตามธรรมชาติ อย่างสมบูรณ์อย่างถูกต้อง, แล้วก็ได้ชีวิตใหม่.

ก็ลองปฏิบัติดูตามนี้สิ มันจะเป็นชีวิตใหม่จริง ๆ. ชีวิตก่อนหน้านี้มันเป็นชีวิตมืด, มันเป็นชีวิตร้อน มันเป็นชีวิตที่ไม่เป็นอิสระ. เดี๋ยวนี้เราจะได้ชีวิตใหม่ที่ไม่มืด ไม่ร้อนและเป็นอิสระ. มองดูกันง่าย ๆ ก็เป็นชีวิตอิสระ, ก่อนนี้ชีวิตนี้ไม่เป็นอิสระ กิเลสมันมากระชากหัวเอาไปทำตามอำนาจของกิเลส. อิสระอย่างไร ถ้าเรามีชีวิตอยู่อย่างที่กิเลสมากระชากหัวเอาไป, เอาไปในกรณีที่โลภก็ไปโลภ, ในกรณีที่โกรธก็ไปโกรธ, ในกรณีที่ให้ทำอย่างไรตามอำนาจของกิเลส มันเป็นอย่างนั้น. นี่เราเรียกว่าชีวิตไม่เป็นอิสระ. เมื่อถูกกระทำอย่างนี้แล้ว มันก็ร้อน ไม่ใช่ชีวิตเบาสบาย, เป็นชีวิตหนัก. เดี๋ยวนี้เรา*จะให้ชีวิตใหม่แก่เธอ เธอไม่ต้องมีลักษณะชนิดนั้นอีกต่อไป* ชีวิตใหม่นี้เป็นชีวิตเย็น ไม่มีภาระหนัก, เป็นชีวิตที่กิเลสหรือนิวรณ์ไม่อาจจะเรียกร้องได้, ไม่อาจจะเรียกร้องได้.

ก่อนนี้ชีวิตไม่เป็นอิสระ กิเลสมาเรียกร้องมาเรียกตัว เอาไปให้ทำอะไรก็ได้ แม้แต่นิวรณ์, ไม่ต้องถึงกับกิเลส เป็นโลภะโทสะโมหะเต็มตัวดอก; แม้แต่นิวรณ์ซึ่งเป็นอุปกิเลส เป็นเพียงอุปกิเลส เป็นเพียงธรรมคาสามัญตามธรรมชาติ มันยังเรียกร้องได้, ยังมาสะกิดหลังรบกวนได้. *นิวรณ์เรื่องกามฉันทะ* เดี๋ยวก็มาเรียกร้อง *เอาจิตไปวุ่นอยู่กับเรื่องกามารมณ์,* มันเรียกร้อง กิเลสมันเรียกร้องตัวเอาไปได้ ให้ไปขลุกอยู่กับกามารมณ์, *เดี๋ยวก็เรียกร้องไปขลุกอยู่กับความพยาบาท เกลียดชังศัตรู, เดี๋ยวก็เอาไปทำให้จิตหดหู่ ห่อเหี่ยว แฟบ* เกือบจะไม่มีอะไรเหลือ, *เดี๋ยวก็เรียกร้องเอาไปทำให้ฟุ้งซ่านเหมือนกับเป็นบ้า เดี๋ยวก็เรียกร้องเอาไปทำให้เป็นคนลังเล* จนไม่รู้ว่าเกิดมา

ทำไม, เกิดมาทำไมก็ไม่รู้ เกิดมาทำอะไรดีก็ไม่รู้, จนไม่รู้ว่าอะไรดีหรือดีไปหมด จนไม่รู้ว่าจะทำอะไรนี่. **กิเลสชั้นเล็กตัวเล็กที่เรียกว่านิวรณ์นี้ ก็ยังมาเรียกร้องได้ มาสะกิดบอกมา, มาพาไป,** เป็นชีวิตที่ไม่อิสระอย่างนี้. **เดี๋ยวนี้เราจะอยู่เหนืออำนาจของสิ่งเหล่านั้น,** ไม่มีอะไรมารบกวนได้ แม้ในเวลาที่ควรจะเกิดกิเลส.

เรื่องนี้มีการสนทนาระหว่างพระพุทธเจ้ากับพระเจ้าปเสนทิโกศล ตอนหนึ่งมีคุยกันถึงว่า นอนหลับสบายไหม? พระเจ้าปเสนทิโกศลบอกว่านอนหลับไม่สบาย กิเลสมาเรียกร้องเรื่อยไปหากามารมณ์. ส่วน *พระพุทธเจ้าตรัสว่าฉันไม่มีอย่างนั้น, ฉันไม่มีใครมาเรียกร้องไปหากามารมณ์ ฉันนอนหลับสบาย.* แต่พระเจ้าแผ่นดินองค์นั้นมีกิเลสมาเรียกร้องเรื่อย ไปหากามารมณ์ จนแทบจะไม่ได้หลับไม่ได้นอน. นี่เรียกว่ากิเลสมันมาเรียกร้องอย่างนี้, บางทีก็มาสะกิดเบา ๆ ว่าต้องไปกับมัน, บางทีมันก็กระชากหัวไปเลย ก็ต้องไปกับมัน. นี่ชีวิตที่ไม่เป็นอิสระ เป็นชีวิตแบบเก่า, จะดีอย่างไรก็ดีสำหรับจะอยู่ใต้อำนาจกิเลสเท่านั้น. **เดี๋ยวนี้เปลี่ยนเป็นชีวิตใหม่** อย่างที่พระศาสดาผู้มีความกรุณาบอกว่า ฉันจะบอกหรือจะให้ชีวิตใหม่แก่เธอ; แม้พระพุทธเจ้าของเราก็อยู่ในประเภทนี้ แต่ว่าเรามันไม่รับเอาเอง. **ระบบชีวิตใหม่ในพระพุทธศาสนานี้ก็มีอยู่ โดยตรงคือศีล สมาธิ ปัญญา** อย่างที่ว่ามานี้.

ขอให้มีชีวิตอย่างที่มีศีล สมาธิ ปัญญา อยู่ในชีวิตเหมือนอย่างที่ว่ามาแล้วนั้น ก็เป็นชีวิตใหม่แล้ว, จะขยายออกไปเป็นอริยมรรคมีองค์แปดหรืออะไรก็ได้ มันก็แล้วแต่จะขยายจะอธิบาย. แต่ว่า**เนื้อแท้ที่เป็นสาระเป็นแก่น ก็คือชีวิตที่ประกอบอยู่ด้วยศีล สมาธิ ปัญญา**ในความหมายอย่างนั้น, แล้วเราก็ได้ชีวิตใหม่ ในนั้นจะเป็น มรรค ผล นิพพาน ซึ่งจะอธิบายให้เห็นชัด ในความหมายของคำว่ามรรค ผล นิพพาน มีอยู่ในชีวิตประจำวัน ชนิดที่เป็นชีวิตใหม่ ในการบรรยายครั้งต่อไป.

การบรรยายครั้งนี้ก็เรียกว่าหมดเวลาแล้ว แล้วก็พูดลำบากแล้ว มันจะไอเสียเรื่อย. ฉะนั้นต้องยุติไว้สำหรับเรื่องนี้ ยังจะต้องพูดกันอีกครั้งหนึ่งในโอกาสหน้า. นี้พูดกันไว้แต่ครึ่งหนึ่งว่า **ผลของจิตตภาวนา คือ มรรค ผล นิพพาน,** จะเป็นมรรค ผล นิพพานอย่างไร จะพูดกันให้ละเอียดลออในการบรรยายครั้งต่อไป, ในคราวนี้มันสมควรแก่เวลา และสมควรแก่คอที่มันพูดไม่ได้แล้ว.

เป็นอันว่า ขอยุติการบรรยาย ให้พระคุณเจ้าทั้งหลายท่านได้สวดบทธรรมคณสาธยาย เพื่อเป็นกำลังใจส่งเสริมให้ท่านทั้งหลาย สามารถประพฤติปฏิบัติธรรมะนั้นสืบต่อไปในบัดนี้.

ผลของจิตตภาวนา คือ มรรค ผล นิพพาน (ต่อ).

ท่านสาธุชน ผู้มีความสนใจในธรรม ทั้งหลาย,

การบรรยายประจำวันเสาร์แห่งภาคมาฆบูชา เป็นครั้งที่ ๔ ในวันนั้นนั้น อาตมาจะได้บรรยายต่อจากครั้งที่แล้วมา ซึ่งยังไม่จบ ซึ่งมีหัวข้อว่า ผลของจิตตภาวนา คือ มรรค ผล นิพพาน หมายความว่า บรรยายครั้งที่ ๓ ต่อนั่นเอง.

[ปรารภและทบทวน.]

ขอซ้อมความเข้าใจไว้ตลอดเวลาว่า การบรรยายชุดนี้ ต้องการจะพูดอย่างง่าย อย่างธรรมดาสามัญ ที่คนทั่วไปจะเข้าใจได้ ให้ครบทุกเรื่องที่ควรจะศึกษา, จึงเรียกการบรรยายชุดนี้ว่า **ธรรมะเล่มเดียวจบ,** ***ที่ว่าเล่มเดียวจบ ก็เพราะว่าอ่านเล่มเดียวให้ทั่วถึงกันจริง ๆ ก็จะพอ.*** พระไตรปิฎกนั้นตั้งหลายสิบเล่ม, เรื่องต่าง ๆ ที่ออกมาจากพระไตรปิฎก ก็นับด้วยสิบ ๆ เล่ม ร้อย ๆ เล่ม, แล้วจะอ่านกันอย่างไรไหว, จะจดจำกัน

อย่างไรไหว, มันจะไม่ตรงกับที่ *พระพุทธเจ้าท่านตรัสว่า ธรรมะที่เอามาสอนนั้นก็มือเดียว ธรรมะทั้งหมดเท่ากับใบไม้ทั้งป่า.* ความพยายามนี้ ก็เพื่อจะแก้ปัญหาที่กำลังมีอยู่จริง คือพวกพุทธบริษัทเรา ยังไม่รู้ธรรมะสมควรแก่ความเป็นพุทธบริษัทของตน ๆ. อาตมานึกถึงแต่เรื่องนี้ เป็นเวลานานมาแล้ว เป็นสิบ ๆ ปีก็ว่าได้, ว่า**ทำอย่างไรเราจึงจะมีธรรมะที่ศึกษากันในเวลาอันสมควร** จะไม่เรียกว่าสั้นเกินไป ในเวลาอันสมควร, **แล้วก็รู้ธรรมะเพียงพอสำหรับความเป็นพุทธบริษัท.**

การที่มีความรู้ไม่เพียงพอสำหรับความเป็นพุทธบริษัทนั้น ต้องนับว่าเป็นความเสียหายอย่างยิ่ง ไม่สมกับที่เป็นพุทธบริษัท และเป็นที่น่าละอาย สำหรับคนที่รู้จักละอาย. คนโง่คนหน้าด้านมันไม่รู้จักละอายมันก็ช่วยไม่ได้; แต่คนที่รู้จักละอายแล้ว มัน**จะต้องรู้สึกละอายที่ว่า ทำไมจึงไม่รู้ธรรมะอย่างสมควรแก่ความเป็นพุทธบริษัทของตน ๆ** ทั้งที่เวลาก็ล่วงมาเป็นสิบ ๆ ปี. **ทำไมจึงมีความรู้ไม่สมควรไม่เพียงพอ แก่ความเป็นพุทธบริษัทของตน?** อาตมาจะต้องขอปรารภแก่ท่านทั้งหลายทุกคนว่า **จงช่วยกันพิจารณากันในเรื่องนี้ ว่าเรายังไม่มีความรู้ธรรมะหรือผลของธรรมะ อย่างเพียงพอแก่ความเป็นพุทธบริษัทของตน.**

การที่พยายามบรรยาย ให้มารวมอยู่ในเรื่องชุดเดียวกันนี้ จะเรียกว่าธรรมะเล่มเดียวจบ มันไม่เคยสำเร็จเหมือนกัน; แม้ครั้งนี้ก็ยังไม่แน่ใจว่า มันจะสำเร็จตามความประสงค์ว่ามันเล่มเดียวจบ. แต่ถึงอย่างไรก็**จะได้พยายาม คือจะคัดเอาแต่เนื้อหาที่สำคัญ ๆ, เนื้อเรื่องที่เป็นส่วนสำคัญ ๆ ที่ต้องรู้ ซึ่งเมื่อรู้แล้ว จะเพียงพอแก่ความเป็นพุทธบริษัทของตน.**

ขอให้พยายามฟังให้ดีกว่าที่แล้วมา. อาตมาไม่ขออภัยละ อยากจะพูดว่าที่แล้ว ๆ มา ท่านทั้งหลายไม่ฟังอย่างเพียงพอ, ไม่ได้ฟังอย่างดีที่สุด, ส่วนมากไม่ได้ฟัง

อย่างดีที่สุด, พังอย่างอวดดี เดินไปเดินมาก็มี นั่งพังอย่างเหม่อ ๆ ก็มี, หรือความรู้สึกมันคันขึ้นมาว่า รู้แล้ว พอแล้ว แบบที่เขาเรียกว่ามันใส่เติมลงอีกไม่ได้. ถ้ายังอยู่อย่างนั้น ถ้ายังเป็นกันอยู่อย่างนั้น เรื่องมันก็จะไม่สำเร็จตามที่มุ่งหมายไว้, เราไม่อาจจะมีธรรมะเล่มเดียวพอ หรือธรรมะเล่มเดียวไม่อาจจะพอ สำหรับคนชนิดนั้น. ขอให้ช่วยกันปรับปรุงในข้อที่ว่าพังให้ดีที่สุด, พังอย่างดีที่สุด เรียกว่า *สุสฺสูสํ ลภเต ปญฺญ์ พังอยู่อย่างดี ย่อมได้ซึ่งปัญญา.* ถ้ามันพังแล้วยังโง่เท่าเดิม มันก็พิสูจน์ว่าไม่ได้พังด้วยดี เพราะ *ท่านได้ตรัสไว้ว่า ถ้าพังด้วยดีย่อมได้ปัญญา.* เมื่อมันไม่ได้ปัญญา มันไม่มีปัญญาเพิ่มขึ้น, มันก็พิสูจน์อยู่ในตัวแล้ว ว่าไม่ได้พังด้วยดี.

ฉะนั้นขอยกเอาเรื่องการพังด้วยดีนี่แหละมาเป็นตัวปัญหา, เป็นตัวเรื่องสำคัญ ที่จะต้องประพฤติกระทำกันต่อไป. พังดูแล้วคล้าย ๆ ว่าอาตมาจะทวงหนี้ ว่าอาตมาพยายามที่จะแสดงให้ดีที่สุด สุดความสามารถ ดีที่สุด; แต่คนพังเขาไม่ได้พังอย่างดีที่สุด มากเท่าที่คนแสดงตั้งใจจะแสดงให้ดีที่สุด. พูดให้ตรงกว่านั้นก็ว่า คนแสดงเหนื่อยมาก, แล้วคนพังเหนื่อยนิดเดียว; เพราะว่าเขาไม่ได้พังให้ดี, แล้วเรื่องมันก็คาราคาซังกันมาเป็นปี ๆ ไม่รู้กี่สิบปีแล้ว. สวนโมกข์นี้สี่สิบปีแล้ว ยังไม่มีอะไรที่ก้าวหน้าเป็นที่พอใจ, ปัญหานี้จะแก้ไขได้ก็โดยที่ว่า ขอให้มีการพังชนิด ที่เรียกว่าพังด้วยดียิ่งขึ้นไปกว่าแต่กาลก่อน.

คำบรรยายชุดนี้เริ่มมาแต่หัวข้อว่า ชีวิตเป็นสิ่งที่พัฒนาได้ นี่หัวข้อแรก. ท่านมองเห็นร้อยเปอร์เซ็นต์หรือเปล่า ว่าสิ่งที่เรียกว่าชีวิตนั้นเป็นสิ่งที่พัฒนาได้, คือเปลี่ยนแปลงได้, แล้วเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดีขึ้น. ถ้าเขาไม่มองเห็นข้อนี้แล้ว เขาก็ไม่สนใจศึกษาเรื่องที่ว่า จะพัฒนาชีวิตกันอย่างไร; เหมือนกับที่ *พระพุทธเจ้าท่านตรัสว่า เฉพาะผู้ที่มองเห็นว่า จิตนี้ตามธรรมชาติเป็นประภัสสร แล้วมันเศร้าหมองเป็นคราว ๆ เมื่ออุปกิเลสจรเข้ามา ไม่ใช่ความเศร้าหมองนั้นเป็นสมบัติเดิมของจิต สมบัติเดิมของจิตนั้น*

คือประภัสสร หรือว่างจากกิเลส. ผู้ใดเห็นจริงอย่างนี้ เห็นแจ้งอย่างนี้ ผู้นั้นจะเชื่อว่าจิตนั้นพัฒนาได้.

การพัฒนาจิตนั่นแหละคือการพัฒนาชีวิต; ชีวิตเป็นสิ่งที่พัฒนาได้, และการพัฒนาจิตนั่นแหละคือการพัฒนาชีวิต, หรือการพัฒนาชีวิตก็คือการพัฒนาจิตนั่นเอง, เพราะว่าชีวิตนั้นยังพึ่งไม่ออกว่าอยู่ที่ไหนหรือเป็นอย่างไร. ชี้ระบุไปยังจิตว่าพัฒนาจิตนั้นคือพัฒนาชีวิต จึงศึกษาเรื่องพัฒนาจิต, การพัฒนาจิตก็เป็นการพัฒนาชีวิต จะเรียกว่าเป็นสิ่งเดียวกันก็ได้ แม้ว่าจะมีชื่อต่างกัน.

นี้ผลของการพัฒนาจิตนั้น ได้แก่สิ่งที่เราเรียกกันว่า มรรค ผล นิพพาน; นี้เป็นความหมายที่สาม ว่าผลของการพัฒนาจิตนั้นคือมรรค ผล นิพพาน.

นี่ท่านทั้งหลายทุกคนลองคิดดู, ลองทำความเข้าใจแก่ตนเองดูว่าเราเข้าใจคำว่ามรรค ผล นิพพานอย่างไร? โดยทั่วไปที่แล้วๆมา คำว่ามรรค ผล นิพพานนั้น เขาไม่ถือว่ามันจะมาอยู่กับคนเรา ให้เป็นเรื่องของพระอริยเจ้าเป็นเรื่องของพระอรหันต์. นิพพานอยู่ที่ไหนก็ไม่รู้, เรื่องมรรค ผล ก็เป็นเรื่องของคนพวกอื่นไม่ใช่พวกเรา, เราจัดพวกเราไว้ ในฐานะเป็นพวกที่ไม่เกี่ยวข้องกับสิ่งที่เรียกว่า มรรค ผล นิพพาน.

นี่มันก็ไม่ใช่เพราะอะไรอื่น, เพราะว่าเราไม่รู้จักสิ่งที่เรียกว่ามรรค ผล นิพพานนั่นเอง; แม้จะบอกว่าผลของจิตตภาวนาคือมรรค ผล นิพพาน ก็ยังพึ่งไม่ค่อยออก, เพราะว่ายังไม่มีจิตตภาวนา คือยังไม่มีการพัฒนาจิตที่แท้จริง; แม้แต่จะเป็นเรื่องราว ก็ยังไม่ค่อยจะเข้าใจ แล้วจะพัฒนาจริงด้วยการปฏิบัติได้อย่างไร; นี่มันก็ไม่มี. ดังนั้นจึงสลัวมืดมัวไปหมด ทั้งเรื่องของการพัฒนาจิต, และเรื่องของผลการพัฒนาจิตที่เรียกว่ามรรค ผล นิพพาน.

อาตมาพยายามที่จะให้เข้าใจในข้อนี้ เพื่อให้เห็นว่า เป็นสิ่งที่พัฒนาได้ ชีวิตพัฒนาได้ จิตพัฒนาได้, พัฒนาแล้วมันก็เกิดมรรค ผล นิพพาน. ดังนั้นสิ่งที่เรียกว่ามรรค ผล นิพพาน ก็เป็นสิ่งที่มีได้, และต้องพยายามให้มี. อย่าไปถือเสียว่า มันเหลือวิสัย มันสูงเกินไป พวกเราไม่ต้องการ, พวกเรายังไม่สามารถจะมีได้. ถ้าไม่ต้องการมรรค ผล นิพพาน หรือไม่อาจจะมีมรรค ผล นิพพานได้แล้ว จะเป็นพุทธบริษัทได้อย่างไร นั่นแหละคือตัวบัญหา. เพราะฉะนั้นเราจะต้องเข้าใจ สิ่งที่เรียกว่ามรรค ผล นิพพานนั้น เท่าที่เราควรจะเข้าใจ; ถ้าไม่อาจจะเข้าใจได้ทั้งหมด ก็ขอให้เราพยายามเข้าใจ เท่าที่เราควรจะเข้าใจ ให้สำเร็จประโยชน์กันได้จริง ๆ. อย่าให้เสียทีที่เป็นพุทธบริษัท; นี้เป็นบัญหามาก บัญหาใหญ่หลวง, บัญหาที่ว่า มันเป็นพุทธบริษัทที่ปลอม มันเป็นพุทธบริษัทแต่ชื่อ มันไม่มีอะไร ๆ ที่เหมาะสมกับความเป็นพุทธบริษัท.

ขอให้มีความรู้สึกอันนี้ร่วมกัน และรู้สึกรับผิดชอบร่วมกัน, รู้สึกว่ามันเป็นความเสียหายของพุทธบริษัท. ขอให้พุทธบริษัททุกคนช่วยกันที่จะกู้หน้าอันนี้ อย่าให้มีความบกพร่อง, อย่าให้เป็นที่น่าละอาย. ละอายแก่ใคร? มันก็ละอายแก่ผีสางเทวดาก็ได้, อย่างน้อยก็ให้มันละอายแก่ผีสางเทวดาที่มาคอยยุ้มเยาะอยู่ทั่วไปหมด, ว่าพุทธบริษัทที่ไม่มีความเป็นพุทธบริษัท, เป็นพุทธบริษัทที่ไม่มีความเป็นพุทธบริษัท มันน่าละอายสักเท่าไร, มันจะเป็นชาติของอะไร พูดไปแล้วมันก็จะไม่ดี รู้เอาเองก็ได้ ว่ามันเป็นชาติอะไร ถ้าเป็นพุทธบริษัท แล้วมันไม่มีความเป็นพุทธบริษัทที่สมกับชื่อ. นี่ถ้าเราละอายแก่ผีสางเทวดากันบ้าง; อย่างนี้มันก็คงจะดีขึ้น หรือว่าละอายเพื่อนศาสนาอื่นซึ่งมีอยู่ด้วยกันหลาย ๆ ศาสนา, อย่าให้เขาตราหน้าได้ว่า พุทธบริษัทนี้มันไม่มีความเป็นพุทธบริษัทอย่างสมชื่อ.

ขอให้รับเอาบัญหานี้ ในฐานะเป็นข้อเท็จจริงที่มันมีอยู่จริง, ไปช่วยปรับปรุงแก้ไข. ขอให้เตรียมตัว เตรียมใจ **เตรียมอะไรทุกอย่าง เพื่อจะปรับปรุงความเป็นพุทธบริษัทของเรา ให้มีคุณสมบัติสมจริงแก่ความเป็นพุทธบริษัท.**

ไล่มาตั้งแต่ต้นก็ว่า **ชีวิตนี้เป็นสิ่งที่พัฒนาได้** ใครมองเห็นแล้วมันก็จะมีกำลังใจ ในการที่จะพัฒนาได้, แล้วก็บอกให้รู้ว่า **พัฒนาจิตนั่นแหละคือพัฒนาชีวิต. ครั้นพัฒนาจิตแล้ว ก็จะได้มรรค ผล นิพพาน,** อย่าเอาไปเก็บไว้เสียไกลจนไม่กล้าแตะต้อง. ท่านทั้งหลายไม่ต้องกลัวใครด่า ว่าไปเอาเรื่องมรรค ผล นิพพาน มาทำเป็นเรื่องต่ำๆ สำหรับคนทั่วไป อาตมาเป็นผู้รับการด่าและผู้ถูกเขาด่าอยู่ตลอดเวลามามากพอแล้ว, ท่านทั้งหลายไม่ต้องกลัวจะถูกใครด่าอีก. มันจำเป็น ที่จะต้องเอาเรื่องที่เก็บไว้บนหิ้ง เอาลงมาใช้กันให้ได้, อย่ามัวเก็บไว้เฉยๆ อย่าออกชื่อเฉยๆ มันจะเป็นคนบ้าบออะไรก็ไม่รู้ ออกชื่อพระพุทธเจ้าเฉยๆแล้วก็ไม่มีอะไร, ออกชื่อพระธรรมเฉยๆ แล้วก็ไม่มีอะไร, ออกชื่อพระสงฆ์เฉยๆแล้วก็ไม่มีอะไร, คือไม่มีสิ่งเหล่านั้น ออกชื่อมรรค ผล นิพพานเฉยๆแล้วก็ไม่มีอะไร, คือไม่มีส่วนแห่งมรรค ผล นิพพาน. นี้เรียกว่าเหมือนกับเก็บไว้บนหิ้งเฉยๆ ของคนโง่, เก็บไว้ให้มอดกิน นี้มันไม่มีประโยชน์อะไร, **มันต้องเอามาใช้, เอามาทำให้สำเร็จประโยชน์อยู่กับมือกับตัว จึงจะได้รับผล.**

[เริ่มการบรรยายครั้งนี้.]

เอ้า, ทีนี้พูดกันต่อไป ติดต่อจากครั้งที่แล้วมา ตอนท้ายของการพูดครั้งที่แล้วมา อาตมาพูดไปถึงคำว่า **เราจะได้รับระบบชีวิตใหม่, เมื่อชีวิตนี้มีการพัฒนาแล้ว เราจะได้ระบบชีวิตระบบใหม่** เรียกว่าชีวิตใหม่ก็แล้วกัน. นี่ศาสนาอื่นเขาก็ว่ากันอย่างนี้ทั้งนั้น โดยเฉพาะ *ศาสนาคริสเตียน พระเยซูจะตรัสว่า เราจะให้ชีวิตใหม่*

แก่เธอทั้งหลาย, ถึงพุทธบริษัทก็อย่างนั้นหรือยิ่งกว่านั้นไปเสียอีก แต่เราไม่ค่อยสนใจกัน, ไม่ค่อยสนใจประโยคหรือคำพูดชนิดนี้ เพราะเราถือคำพูดภาษาบาลีเป็นคำศักดิ์สิทธิ์ ไม่ค่อยแปลให้รู้เรื่อง หรือแปลก็ไม่ตรงตามเรื่อง. ในที่นี้ขอให้เป็นที่ยุติว่า พัฒนาชีวิตหรือพัฒนาจิตแล้ว เราจะได้ชีวิตใหม่.

ชีวิตใหม่ กิเลสและนิวรณ์ลากจูงไม่ได้.

ที่นี้ก็จะดูกันที่คำว่าชีวิตใหม่นั้นมันคืออะไร คำถามมันมีมาก มีมากตั้งหลายหาบ เอามาพูดก็ไม่ไหว ว่า **ชีวิตใหม่นั้นคืออะไร;** แต่เอามาแต่ใจความได้, จะเอามาแต่ใจความ อย่างตอนท้ายของการบรรยายครั้งที่แล้วมาว่า **ชีวิตใหม่ คือชีวิตชนิดที่กิเลสและนิวรณ์ไม่อาจจะเรียกร้องได้.** คำชนิดนี้เป็นคำที่เราถ่ายทอดมาจากคำบาลี พังดูมันก็แปลก แต่ว่าพระบาลีคำนั้นถ้าแปลมันก็แปลอย่างนี้ กิเลสไม่อาจจะเรียกร้องได้.

คนธรรมดา ปุถุชนคนธรรมดา หรือจะเรียกว่า **ชีวิตเก่า** ก็ได้ มันเป็นชีวิตชนิดที่กิเลสและนิวรณ์เรียกร้องได้, เรียกง่ายๆ ก็ว่า มันมาดึงหัวเอาไปได้, **เป็นชีวิตที่กิเลสมาดึงเอาไปได้ นิวรณ์มาดึงเอาไปได้** คือให้ไปมีกิเลสให้ไปมีนิวรณ์นั่นเอง. กิเลสคือโลภะ โทสะ โมหะ หรือ ราคะ โทสะ โมหะ มันมาเรียก คือมันมาครอบงำจิต แล้วก็ดึงจิตเอาไปให้คิดนึกตามแบบของมัน.

ราคะก็ดึงจิตไป ให้ไปคิดกลุ้มอยู่แต่เรื่องของราคะ, ยิ่งสมัยนี้แล้วยิ่งเป็นมาก เพราะว่าสิ่งที่ส่งเสริมกิเลสประเภทราคะนั้นมันกำลังเต็มโลก. เขากำลังผลิตขึ้นมาเป็นสินค้าเต็มโลก สำหรับให้คนซื้อหาเอาไปสร้างความสุขสนุกสนานเอร็ดอร่อยเพลิด-

เพลินใจ ตามรูปแบบของราคะ. ฉะนั้นสิ่งที่เรียกว่าราคะ มันก็เรียกร้องจิตใจของคนในโลกไปได้มาก ให้ไปสนใจอยู่แต่ที่นั่น, นึกหาไม่ผันอยู่แต่ว่าจะหาอะไรมา, จะหาอะไรมาส่งเสริมความสุขสนุกสนานของตัวให้มากยิ่งขึ้นไป. คนธรรมดามีจิตใจชนิดที่โลภะหรือราคะเรียกร้องได้อยู่เป็นประจำ.

ทีนี้ โทสะเรียกร้องได้ อยู่เป็นประจำ ก็คือว่า มันเป็นผู้ที่มีเวรมีภัยอย่างใดอย่างหนึ่งอยู่กับใคร, แล้ว ความไม่ชอบใจ ความขัดใจ ความอาฆาตพยาบาท นั่น มันเรียกร้องอยู่เป็นปกติ. ไม่ชอบใจใคร ไม่ชอบอะไร เรียกว่าโทสะหรือโกธะหรือพยาบาท มันเรียกร้องจิตใจไป อยู่เป็นปกติ.

ทีนี้ โมหะความโง่ ความหลง ความไม่รู้จริง มันก็เรียกร้องอยู่เป็นปกติ เพราะว่ามันเต็มไปด้วยสิ่งที่ไม่รู้จัก ไม่รู้จริงว่ามันเป็นอะไร. มันไม่แน่ใจแม้ในชีวิตของตนเอง ว่าปลอดภัยแล้วหรือยัง ? นี่เป็นโมหะตลอดกาล ที่เกิดอยู่ตลอดกาล, เราไม่มีความแน่ใจ, ไม่แน่ใจในความถูกต้องที่เราจะมี, มันก็มีความระแวง มีความกลัวอยู่เป็นปกติ. ความไม่แน่ใจหรือความกลัวนี้ มันมาเรียกร้องมารบกวนอยู่เป็นปกติ. นี้ ในชั้นที่กิเลสมันเรียกร้อง คือโลภะ โทสะ โมหะ มันเรียกร้อง.

ทีนี้ อีกกลุ่มหนึ่งก็เรียกว่า นิวรณ์. นิวรณ์นี้มันก็เครือเดียวกับกิเลส แต่ไม่เข้มข้นถึงขนาดที่จะเรียกว่ากิเลส, เราเรียกมันว่านิวรณ์, มันอยู่ในสภาพที่เบาบาง หรืออยู่ในสภาพที่ว่า เกิดมาก เกิดง่ายโดยสัญชาตญาณ ไม่ต้องมีอารมณ์อะไรมากมายนักมาปรุงแต่ง มันก็เกิดได้. จงรู้จักสิ่งที่เรียกว่านิวรณ์กันเสียให้ถูกต้อง ให้ชัดเจน ให้เพียงพอ, มิฉะนั้นนั่นแหละคือความไม่เป็นพุทธบริษัทเต็มที่ ไม่รู้จักแม้แต่นิวรณ์ ซึ่งเรียกร้องรบกวนจิตใจอยู่เป็นประจำ ทั้งวันทั้งคืน ทั้งหลับทั้งตื่น.

นิวรณ์ข้อที่หนึ่ง ก็คือ กามฉันทะ ความรู้สึกที่มันไหลไปในทางกาม, ระบุให้ชัดก็คือเรื่องทางเพศตรงกันข้าม. ข้อนี้ยากมาก เพราะว่ามันเป็นเรื่องของสัญชาตญาณ, เป็นเรื่องของธรรมชาติ. ธรรมชาติที่สร้างคนเราขึ้นมา ให้มีความรู้สึกทางเพศ, อวัยวะสำหรับมีความรู้สึกทางเพศนี้ ธรรมชาติมันสร้างมาเสร็จแล้ว, สร้างมาคิดมากับทารกในครรภ์ ออกมาจากครรภ์ก็มีอวัยวะหรือต่อมแกลนด์ทั้งหลายเพื่อระบบทางเพศ นี้มันสร้างมาเสร็จแล้ว. ครั้นมาถึงเวลาที่สิ่งเหล่านี้มันทำหน้าที่ มันก็เกิดเป็นความรู้สึกขึ้นมา เรียกร้องหาความรู้สึกทางเพศ; อย่างเช่นเด็กวัยรุ่น มันก็มีความรู้สึกข้อนี้ ความรู้สึกอันนี้มันก็เรียกร้อง รบกวนใจอยู่ตลอดเวลา เป็นปกติวิสัยของปุถุชน, เกิดง่าย ๆ เกิดเนือย ๆ เกิดได้มาก เกิดได้ทั่วไป. นี้ก็เรียกว่าประเภทนิวรณ์ เกิดอย่างไม่มีเหตุผลก็ได้ คล้าย ๆ กับไม่มีเหตุผล มันมีเหตุผลแต่ว่ามันเกิดง่าย เกิดมากเกิดทั่วไป, รบกวนจิตใจเท่าไร ก็ขอให้คนที่เคยเป็นเด็กวัยรุ่นมาแล้ว ทุกคนเคยเป็นเด็กวัยรุ่นมาแล้ว นิวรณ์ประเภทกามฉันทะนี้ มันเรียกร้องจิตใจมากเท่าไร บ่อยเท่าไร, มันเป็นชีวิตธรรมดาสามัญแล้วมันก็เป็นอย่างนี้. ถ้ามันเป็นชีวิตพิเศษประเภท มรรค ผล นิพพาน มันก็ไม่มีสิ่งนี้ที่จะมาเรียกร้อง หรือเรียกร้องมากเกินไป.

ถ้าเข้าใจเรื่องกามฉันทะ ในฐานะเป็นธรรมชาติ หรือเป็นสัญชาตญาณอย่างหนึ่ง เราก็จะเห็นคุณค่าของมรรค ผล นิพพาน หรือจิตตภาวนา ที่มีผลแล้วได้ชีวิตใหม่ ชีวิตที่สิ่งเหล่านี้มันเรียกร้องไม่ได้ หรือเรียกร้องได้น้อย หรือว่าควบคุมได้ อยู่ในอำนาจของเรา. นิวรณ์ข้อที่หนึ่งคือกามฉันทะ ความรู้สึกไปในทางเพศตรงกันข้าม ซึ่งพร้อมอยู่เสมอที่จะมารบกวนจิตใจ.

ทีนี้ ข้อที่สอง เรียกว่า พยาบาท นี่คล้ายกับโทสะหรือโกธะ แต่หมายถึงระดับที่มันเนือย ๆ ระดับที่มันไม่เข้มข้นเหมือนกับโทสะหรือโกธะ; แต่ก็คือความไม่

ชอบใจเหมือนกัน, ความรู้สึกไม่ชอบใจในอะไร ที่มีอยู่ประจำใจ เป็นความขุ่นของจิตใจชนิดหนึ่ง ซึ่งมีกันอยู่โดยมาก แสดงว่ามันมีอะไรที่ไม่เป็นที่พอใจ. คนโง่เหล่านี้เขาจะต้องมีอะไรซึ่งไม่เป็นที่พอใจ หรือเขาจะหยิบยกขึ้นมา สำหรับเป็นสิ่งที่เขาไม่พอใจ, แล้วชีวิตของเขาก็ครัดเครียดอยู่กับสิ่งเหล่านี้ เรื่อย ๆ ไปทั้งกลางวันและกลางคืน, ทำให้จิตใจร้อนอยู่ทั้งกลางวันและกลางคืน. ถ้าว่ามัน พัฒนาจิตได้ หรือความหมายของคำว่า มรรค ผล นิพพาน ชีวิตใหม่นั้นมันไม่ถูกเรียกร้องอยู่ด้วยความรู้สึกชนิดนี้. ชีวิตจิตใจของคนนั้นไม่ถูกเรียกร้องอยู่ด้วยความรู้สึกชนิดนี้, มันจะดีสักเท่าไร จะสบายสักเท่าไร, จะเยือกเย็นสักเท่าไร, เป็นชีวิตใหม่จริงหรือไม่ ?

นิวรณ์ต่อไปคือถีนมิทธะ—ความที่จิตมันละเหี่ยละห้อย ซบเซา อ่อนกำลังลงไป คือจิตมันเหนื่อยมันเฉื่อยมันอ่อนเพลีย นี้พวกหนึ่ง. แล้วนิวรณ์ถัดไปก็คืออุทธัจจกุกกุจจะ—มันฟุ้งมันตรงกันข้าม. บางเวลาเรามีความเหนื่อยหน่าย เบื่อหน่ายต่อชีวิต, เบื่อหน่ายต่อสิ่งทั้งปวง, มีความละเหี่ยละห้อยอ่อนเพลียแห่งจิตใจ ไม่อยากจะทำอะไร หรือทำอะไรก็ทำไม่ได้ดี, อย่างนี้มันมารบกวนจิตใจอยู่บ่อย ๆ ก็เรียกว่ามันมาเรียกร้อง; ถ้าพัฒนาจิตถึงที่สุดแล้ว ไม่มีสิ่งชนิดนี้มาเรียกร้อง.

ความฟุ้งซ่าน นั้นก็เหมือนกันแหละ มาเรียกร้องอยู่บ่อย ๆ. จิตฟุ้งซ่านเกินกว่าที่จะเอามาใช้ประโยชน์อะไรได้ เข้ามาเมื่อไรมันก็รบกวนเมื่อนั้น. ความฟุ้งซ่านชนิดนี้มันก็เกิดได้ง่าย เกิดได้ตามธรรมชาติ, เกิดได้อย่างที่เป็นสัญชาตญาณ. ขอให้สังเกตดูเรื่องที่แล้วมาแต่หลัง ว่าเราเคยมีความฟุ้งซ่านในเรื่องอะไร อย่างไร บ่อยสักเท่าไร ชีวิตใหม่ต้องไม่มีสิ่งเหล่านี้มารบกวน.

อันสุดท้ายเรียกว่า วิจิกิจฉา—ความที่จิตไม่แน่ลงไป ว่าอะไรเป็นอะไร, มันมีความรู้ไม่เพียงพอ, มีบัญญาไม่คมเฉียบ จนถึงกับจะตัดความลังเลสงสัยให้หมดลง

ไปได้ว่า เอาอย่างไร เป็นอย่างไร, ที่แน่ที่แท้ที่ถูกต้องนั้นเป็นอย่างไร, มันมีสิ่งที่ชวนให้ระแวงสงสัยอยู่เสมอ. ไม่แน่ใจ โดยเฉพาะอย่างยิ่งไม่แน่ใจว่าชีวิตนี้ปลอดภัย, ว่าชีวิตนี้ถูกต้องที่สุดแล้ว, หรือความถูกต้องของเราในชีวิตนี้ จะเป็นไปจนกระทั่งวาระสุดท้ายแน่นอน, อย่างแน่นอน อันนี้มันก็ไม่มี. มันไม่มีความแน่นอน ว่าเราจะปลอดภัย, หรือว่าเราจะได้รับผลดี เกี่ยวกับความมีชีวิตนี้ จนถึงที่สุด จนถึงวาระสุดท้าย มันก็ยังต้องพะวงอยู่เรื่อยไปแหละ ว่าจะต้องมีอะไรที่ถูกต้องกว่าหรือดีกว่า อย่างไม่มีที่สิ้นสุด. นี่เรียกว่า นิวรณ์ ความไม่แน่ใจต่อตัวเอง ไม่แน่ใจต่อความปลอดภัยของตัวเอง หรือสิ่งที่เข้ามาเกี่ยวข้องกับตัวเอง ว่าได้มีแล้วอย่างถูกต้อง.

ฉะนั้นเรื่องนิวรณ์นี้เป็นเรื่องใหญ่มาก แต่ก็เป็นเรื่องที่คนสนใจน้อยที่สุด, มันเป็นเรื่องใหญ่มาก แต่คนก็สนใจมันน้อยที่สุด ไม่อยากจะสนใจด้วยซ้ำไป เพราะไม่รู้ว่ามันเป็นพิษภัยอะไร มันมีโทษร้ายแรงอย่างไร มันรบกวนชีวิตจิตใจอย่างไร ก็ไม่มองเห็น. ดังนั้นจึงไม่มีการละแม้แต่นิวรณ์.

ถ้าจะถามว่า นิวรณ์กับกิเลสนี้อันไหนละยาก? บางทีมันอาจจะมองไปในทางที่ว่า นิวรณ์ละยากก็ได้. ถ้าจะเปรียบเทียบกิเลสกับนิวรณ์ มันก็เหมือนกับว่า กิเลสนั้นเป็นเสือ กัดแล้วก็ตาย, นิวรณ์นี้เหมือนแมลงหวี่แมลงวัน ที่มาตอมหู ตอมตา ตอมจมูกให้รำคาญ ไม่ตาย แต่แล้วมันก็ปราบยาก, มันก็ละยาก แล้วมันก็รบกวนมาก. บางทีเราจะรับความรำคาญรบกวนจากแมลงหวี่แมลงวันนี้ มากกว่าที่จะได้รับจากเสือสางสัตว์ร้ายในป่า ที่มันกัดทีเดียวตาย, มันไม่ค่อยจะได้มารบกวนหรือทำอันตรายแก่เรา. แต่เรื่องของแมลงหวี่แมลงวันที่มาตอมให้รำคาญนี้ มีอยู่เป็นประจำเลย ทุกวันก็ว่าได้, ยิ่งฤดูที่แมลงหวี่มันชุมด้วยแล้ว มันทน—ทนกันเหลือประมาณแหละ.

นี่ ขอให้คิดดูเถอะว่า **ชีวิตชนิดที่กิเลสไม่มาเรียกร้อง, นิวรณ์ไม่มาเรียกร้องนั้น, มันเป็นชีวิตใหม่สักเท่าไร.** ไม่มารบกวน ไม่มาเรียกร้อง เวลาปกติอย่างนี้ก็ทำอะไรได้ ไม่รบกวนไม่เรียกร้อง. **ไม่มาเรียกร้อง คือไม่มาจูงจมูกไปหา** กามารมณ์เป็นต้น : จะนอนหลับพักผ่อน มันก็ไม่ยอม มันเรียกร้องไปหากามารมณ์. ไปหาเรื่องกามารมณ์ นอนไม่หลับ ก็ต้องไปหากามารมณ์; แม้ว่าไปไม่ได้ มันก็นอนทนทรมานอยู่ ด้วยจิตที่มันถูกเรียกร้องไปหากามารมณ์เป็นต้น.

เคยมีตัวอย่างในพระบาลี ว่าพระราชามหากษัตริย์ สมบูรณ์ไปด้วยอำนาจวาสนาสมบัติบริวารทุกอย่าง, แต่ **นอนไม่ค่อยหลับ เพราะจิตมันถูกเรียกร้องด้วยนิวรณ์** โดยเฉพาะอย่างยิ่งคือ **กามารมณ์** มันเรียกร้องไปก็ต้องไป เสร็จแล้วกลับมามันก็ยังเรียกร้อง มันก็คือนอนไม่หลับ เพราะการเรียกร้องของนิวรณ์ของกามารมณ์, กระทั่งของกิเลสโดยตรง. ถ้ามันลุกขึ้นเป็นไฟเผาผลาญโดยตรง นั้นมันก็เป็นกิเลส, แต่ถ้ามัน รบกวนอยู่เนือยๆ มันก็เป็นนิวรณ์.

ชีวิตใหม่ ประกอบอยู่ด้วย มรรค ผล นิพพาน.

ชีวิตใหม่ปราศจากการเรียกร้องรบกวน สะกิดหรือแกะหรือเกาอะไร ของกิเลสและนิวรณ์ นี่จะเป็นตัวอย่างเบื้องต้นเป็นจุดตั้งต้นที่เราจะเข้าใจได้อย่างชัดเจนเป็นลำดับไป, เป็นลำดับไป ว่าชีวิตใหม่นั้นมันจะต้องเป็นอย่างไร, ผลของการพัฒนาจิตนั้นมันคืออย่างไร, ที่เรียกว่ามรรค ผล นิพพานนั้นคืออย่างไร? มันก็คือชีวิตใหม่, สิ่งที่เรียกว่านิพพาน มรรค ผล นิพพาน รวมกันเป็นกลุ่มหนึ่งนั่นแหละ ขอให้ถือเอาความหมายว่า **มันเป็นความหมายอีกอันหนึ่งของชีวิต คือเป็นชีวิตใหม่, ชีวิตที่**

ไม่ถูกเรียกร้องด้วยกิเลสและนิวรณ์. ถ้าเป็นชีวิตเดิมตามเดิมมาแต่เดิมตามปกติ นั้น เป็นชีวิตที่ถูกเรียกร้องอยู่ด้วยกิเลสและนิวรณ์อยู่เรื่อยไป, ที่เรียกร้องนั้นมันเป็นเรื่องของนิวรณ์ ที่มันมากระชากหัวเอาไปนั้นมันเป็นเรื่องของกิเลส. ฉะนั้นต้อง ไม่มีทั้งเรื่องของกิเลสและเรื่องของนิวรณ์ จึงจะเป็นชีวิตใหม่ เป็นผลของการพัฒนาจิต.

ผลอย่างนี้ ผลอย่างที่มีชีวิตเย็น, ชีวิตที่ไม่ถูกเรียกร้องด้วยกิเลสและนิวรณ์ นั่นแหละ คือความหมายของคำที่เรียกว่ามรรค ผล นิพพาน ที่เรามีแล้วเก็บไว้บนหิ้ง. เรามีมรรค ผล นิพพานแต่ชื่อ แล้วก็เก็บไว้บนหิ้ง, ไม่ได้เอามาใช้เป็นประโยชน์อะไรเลย. ถ้าเราใช้ให้เป็นประโยชน์ได้ เราก็มีชีวิตชนิดที่กิเลสและนิวรณ์เรียกร้องไม่ได้ เราก็เป็นอิสระ, เป็นอิสระที่เรียกว่าหลุดพ้น, หลุดพ้นเป็นอิสระจากการเรียกร้องของสิ่งเหล่านี้.

เราพูดถึงความหลุดพ้นพูดถึงวิมุตติกันมากมาย แต่ก็ไม่รู้ว่าวิมุตติจากอะไร หลุดพ้นจากอะไร, เพราะเราไม่รู้จักว่า อะไรที่มันกำลังบีบคั้นเราอยู่ ผูกมัดรัดรึงเราอยู่; นี่คือความที่เราเป็นพุทธบริษัทโง่, ไม่รู้จักแม้แต่กิเลสและนิวรณ์. ควรจะเอาตัวปัญหาจริงๆ อย่างนี้เป็นจุดตั้งต้นสำหรับการศึกษา ให้รู้เป็นลำดับ ลำดับไป.

การพัฒนาจิต ต้องมีศีล สมาธิ ปัญญา.

ที่แล้วมาก็ได้พูดถึง การพัฒนาจิตด้วยสิ่งที่เรียกว่า ศีล สมาธิ ปัญญา. อธิบายมาแล้วโดยละเอียด ต้องมีศีล สมาธิ ปัญญา ผสมกลมกลืนกันเป็นวิธีพัฒนาไม่แยกจากกัน มันจึงจะพัฒนาจิตได้ : มีศีลคือมีชีวิต หรือกายหรือวาจาที่ถูกต้อง, แล้วมีสมาธิ คือกำลังจิตที่รวมได้ดี รวบรวมได้ดี, บริสุทธิ์ เข้มแข็ง เหมาะสมที่จะใช้งาน.

แล้วก็มีปัญญา คือ ความรู้อย่างเพียงพออยู่ที่จิตนั้น. ศีล สมาธิ ปัญญา ร่วมมือกัน รวมกันทำหน้าที่ นั่นน่ะคือการพัฒนาที่แท้จริง. ถ้าร่างกาย ทางกายทางวาจา ไม่พัฒนา ทางจิตก็พัฒนาไปไม่ได้ดอก เพราะมันเป็นรากฐาน พื้นฐานที่อาศัยเบื้องต่ำ; ฉะนั้น เราก็มีความถูกต้องทางศีล, แล้วก็มีความถูกต้องทางสมาธิ, มีความถูกต้องทางปัญญา; เรียกว่าความถูกต้องมีองค์สามอย่างนี้, ถ้าทำได้อย่างนี้จะมีการพัฒนาในตัวชีวิตหรือในตัวจิตนั้น ที่เรียกว่ามรรค ผล นิพพานนั่นแหละ. ขอให้จำประโยคนี้ไว้ให้แน่นอนชัดเจนว่า **ชีวิตหรือจิตที่พัฒนานั้น มันได้รับมรรค ผล นิพพาน, หรือ** มรรค ผล นิพพานเป็นผลของจิตที่พัฒนา. **เรามีศีลสมาธิปัญญาเป็นตัวการพัฒนา,** แล้วก็ได้ผลออกมา ในรูปแบบต่าง ๆ กันหลายอย่าง. ทำไมจะต้องพูดกันหลายอย่าง? ข้อนี้มันมีความจำเป็นอยู่บ้าง แต่เราจะไม่พูดหลายอย่างชนิดที่เสียเวลา, เราพูดให้หลายอย่าง เพื่อให้มันได้ช่วยกันทำความเข้าใจ อย่างนั้นอย่างนี้อย่างโน้น หลาย ๆ อย่างรวมกันแล้ว มันก็เข้าใจถึงที่สุด. เช่นว่า *ชีวิตพัฒนาเป็นมรรค ผล นิพพานมันอยู่ในรูปของอะไรบ้าง?* มันอยู่ในรูปของชีวิตใหม่ นี่ก็พูดมาแล้ว.

อานิสงส์ของจิตตภาวนา.

ทีนี้จะพูดต่อไปตามที่มีอยู่ *ในพระคัมภีร์ในพุทธภาษิต* ว่าจิตตภาวนานี้ เป็นไปถึงที่สุดแล้ว มันมีเรื่องมาก ไม่น่าจะเอามาพูดทั้งหมด; แต่เอามาพูดทั้งหมดมันก็มีประโยชน์, เช่นว่าจิตนี้เมื่อเจริญดีแล้ว มีจิตตภาวนาแล้ว มีผลอานิสงส์ คือว่าจะมีความสุขได้ในทิฏฐธรรม, *ในทิฏฐธรรมก็หมายความว่า ในชาตินี้ที่ตนเห็นเองรู้สึกเอง. ไม่ต้องรอต่อตายแล้ว,* รอต่อตายแล้วนั้น ไม่รู้ว่าใครจะเป็นผู้รู้ผู้เสวย ที่เราอาจจะรู้จักและเสวยได้ด้วยตนเอง ที่นี่และเดี๋ยวนี้ เรียกว่า ทิฏฐธรรม.

อานิสงส์ข้อที่หนึ่งจิตเมื่อได้รับการภาวนาดีแล้ว มันจะมีผลเป็นความสุขในทิฏฐธรรม เมื่อไรก็ได้, ถ้าเป็นผู้สามารถพัฒนาจิต จะมีความสุขในทางจิตที่นี่และเดี๋ยวนี้และเมื่อไรก็ได้; นี่ใช้คำว่าอย่างนี้เลย เมื่อไรก็ได้. ต้องการจะมีความสุขสงบจิตขึ้นมาเมื่อไรก็ได้ ทันทีเลย, ทำจิตอย่างนั้นแป๊ปเดียวเท่านั้นแหละ จิตก็จะหลุดไปจากสิ่งรบกวนที่เป็นทุกข์ทรมานแล้ว, เป็นจิตสงบ นั่งอยู่ตรงนี้ เดินอยู่ตรงนั้น นอนอยู่ตรงนี้ ยืนอยู่ตรงนี้ ก็ได้ ไม่ว่าอิริยาบถไหน. นี่ถ้าว่าฝึกจิตได้ดีพอสมควรแล้วก็จะสามารถมีความสุขที่นี่และเดี๋ยวนี้ อย่างชนิดที่เรียกว่าเมื่อไรก็ได้.

เดี๋ยวนี้เรามีแต่ความรัก ความโกรธ ความเกลียด ความกลัว ความวิตกกังวล อาลัยอาวรณ์ อิจฉาริษยากลุ้มไปหมด ไม่มีความผาสุก; แต่ถ้าเราพัฒนาจิตได้แล้ว เราไล่ความรู้สึกเหล่านั้นออกไปเสียได้เลย. แล้วอยู่ด้วยจิตที่สงบสะอาดมั่นคง มีความสุขอยู่ในจิตใจ เกิดแต่วิเวกบ้าง เกิดแต่ปีติบ้าง เกิดแต่อุเบกขาบ้าง แล้วแต่จะทำได้ถึงขั้นไหน; เรียกว่าความสุขที่แท้จริงที่ไม่ใช่กิเลส, ไม่ใช่ความสุขหลอกลวงอย่างกิเลส เราอาจจะมีได้ที่นี่และเดี๋ยวนี้เมื่อไรก็ได้.

ความสุขหลอกลวงอย่างกิเลสนั้น คนเขามีสตางค์พอเขาอยากได้ขึ้นมา เขาก็ขึ้นรถไปแสวงหาสถานที่เริงรมย์ สถานกามารมณ์เขาก็หาได้, เพราะเขามีสตางค์; แต่นั่นมันเป็นความสุขหรือเปล่า? มันเป็นความโง่หลง, เป็นความบ้าหลังอะไรหรือเปล่า? ทีนี้ฝ่ายนี้ เมื่อต้องการความสุขเมื่อไร ก็ทำจิตปรับปรุงจิตโดยไม่ต้องเสียสตางค์, แล้วก็ได้ความสุขสงบเย็น ตามความหมายของพระนิพพานที่นี่และเดี๋ยวนี้ โดยไม่ต้องขึ้นรถไปซื้อหาตามสถานที่กามารมณ์. นี่ความสุขที่แท้จริง ที่จะได้รับจากจิตตภาวนาเป็นความสงบที่เรียกกันว่าสมาธิ อย่างใดอย่างหนึ่ง ซึ่งมีอยู่หลายอย่าง, แล้วก็หยุดความร้อนของราคะ โทสะ โมหะเสียได้ทันทีเลย, แล้วก็มีความสุขจริงที่นี่เดี๋ยวนี้ตามพอใจได้เลย. นี่เป็นอานิสงส์ข้อหนึ่งข้อแรก ของการที่ว่าพัฒนาจิตได้.

แล้ว ข้อที่สอง *ท่านตรัสไว้ในลักษณะความสามารถเหนือมนุษย์*, สมรรถภาพความสามารถเหนือมนุษย์, คือ เรื่องปาฏิหาริย์ เรื่องทิพย์ ใช้คำว่าเป็นทิพย์ : หูทิพย์ ตาทิพย์ อะไรทิพย์ เป็นปาฏิหาริย์ นั้นก็ได้เพราะการพัฒนาจิตถูกต้องตามแบบนั้น, แต่เรื่องนั้นไม่ต้องพูด ไม่ขอพูด เพราะว่ามันไม่ใช่จุดประสงค์ของพุทธศาสนาโดยตรง; แต่มันเป็นสิ่งที่มีได้ ท่านจึงตรัสไว้ในคำตรัสหรือในพระบาลี ว่าสามารถจะพัฒนาความสามารถ ให้ดีกว่าธรรมดา ให้ยิ่งกว่ามนุษย์ธรรมดา เรียกว่าเป็นทิพย์ มีฤทธิ์มีเดช มีปาฏิหาริย์ นี้ก็ได้. นี้เป็นข้อที่สองไม่ต้องพูด.

ทีนี้ ข้อที่สาม ท่านว่า มีความสมบูรณ์แห่งสติสัมปชัญญะ ทั้งในแง่ของชาวโลกและในแง่ธรรมะ. สติสัมปชัญญะเป็นสิ่งสำคัญ ที่ทำให้เราไม่ทำอะไรผิดพลาด ไม่เปิดโอกาสแก่กิเลส. สติสัมปชัญญะนี้มันจะไม่ให้เปิดโอกาสให้แก่กิเลส, ไม่ให้เราทำผิดพลาด จนเกิดกิเลส จนเกิดความทุกข์; ถ้าเรามีสติสัมปชัญญะสมบูรณ์แล้วมันรับประกันได้อย่างนี้. เดี๋ยวนี้เรามีไม่ได้ เราก็เกิดกิเลสและความทุกข์อยู่ร่ำไป เพราะขาดสติสัมปชัญญะ. นี่สติสัมปชัญญะในทางธรรม.

ทีนี้ สติสัมปชัญญะในทางโลกเป็นเรื่องของชาวบ้าน, คนทั่วไปเป็นคนขาดสติสัมปชัญญะทั้งนั้นแหละ เพราะมันคิดอะไรทำอะไรหวัดๆ ชุ่ยๆ มันอวดดี มันมีกิเลสอวดดีคิดมาในสันดาน. คนชนิดนี้คิดหวัดๆ คิดชุ่ยๆ ทำอะไรสักว่าชุ่ยๆ ทั้งนั้นเลย จะเป็นการพูดก็ดี การกระทำก็ดี การคิดก็ดี หวัดๆ และชุ่ยๆ เป็นคนขาดสติสัมปชัญญะ, การงานมันก็เสียหาย. ไม่ต้องอะไร แม้แต่จะทำนามันก็เสียหาย, ทำสวนมันก็เสียหาย, หรือว่าเรื่องเล็ก—เล็ก—เล็กเข้ามาอีก ก็ว่าแม้จะแจวเรือพายเรือมันก็ไม่ดี มันก็เสียหาย, เพราะทำอะไรชุ่ยๆ หวัดๆ เพราะขาดสติสัมปชัญญะ.

ฉะนั้น เราจะมีสติสัมปชัญญะสมบูรณ์ เพื่อประโยชน์ทางโลกชนิดนี้ด้วย, และเพื่อประโยชน์ทางธรรม คือจะรบสู้กับกิเลสดับทุกข์ได้ด้วย ถ้าเรามีจิตตภาวนา ที่เรียกว่ามีผลดี คือมีมรรค ผล นิพพาน ออกมาจากจิตตภาวนา เราจะเป็นผู้มีสติสัมปชัญญะสมบูรณ์, เรียกว่าจะไม่ทำอะไรผิดพลาดเลย, จะไม่ทำอะไรผิดพลาดเลยทั้งในแง่ของโลกและทั้งในแง่ของธรรม. กิจกรรมอย่างโลกๆ ชาวโลกชาวบ้านก็ไม่ผิดพลาด, กิจกรรมอย่างทางธรรมทางศาสนาสูงขึ้นไป ก็ไม่ผิดพลาด. ความหมายของ มรรค ผล นิพพาน ที่มันเป็นผลของจิตตภาวนา ทำให้ได้รับผลดีถึงขนาดนั้นนะ มีสติสัมปชัญญะสมบูรณ์.

เดี๋ยวนี้เป็นปัญหาของคนทุกคนประจำวัน. เรามีตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ แล้วก็กระทบกับรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธัมมารมณ์, กระทบกันเกิดผัสสะแล้ว เราไม่มีสติสัมปชัญญะสมบูรณ์เท่านั้นมันก็เกิดกิเลส, แล้วก็หลงรักหรือหลงเกลียดจนเกิดกิเลส ตัณหา อุปาทาน ภพ ชาติ ไปโน่น. แต่ถ้าเรามีสติสัมปชัญญะสมบูรณ์เมื่อมีผัสสะแล้ว มันไม่อาจจะเกิดกิเลส; *สติเป็นเครื่องนำความรู้มา, สัมปชัญญะคือความรู้, แล้วก็รู้ว่า* โอ, มันเช่นนี้เอง มันเท่านี้เอง มันเป็นอย่างนี้เอง มันก็ไม่ไปหลงรักหรือหลงโกรธ คือไม่ยินดียินร้าย, เมื่อไม่ยินดีไม่ยินร้าย มันก็ไม่เกิดกิเลส. ฉะนั้น การที่เกิดกิเลสอยู่ทุกวัน ทุกกรณี นั่นก็เพราะว่ามันขาดสติสัมปชัญญะ. การมีสติสัมปชัญญะนี้ เรียกว่าจะตัดปัญหาได้หมดสิ้น ก็ว่าได้, นับว่าเป็นสิ่งที่มีประโยชน์อันใหญ่ยิ่ง ขอให้สนใจเถอะ.

แล้วก็ข้อต่อไป ข้อที่สี่ ว่าจะเป็นไปเพื่อความสิ้นอาสวะ. ถ้าเรามีมรรค ผล นิพพานที่เป็นผลของการพัฒนาจิต จิตจะสิ้นอาสวะ เพราะว่าจิตนี้มันถูกอบรมไว้ดี ควบคุมไว้ดี ดูแลไว้ดี รักษาไว้ดี แวดล้อมไว้ดี ที่เรียกว่าจิตตภาวนานั่นเอง,

มันก็เปลี่ยนแปลงใหม่หมด. จิตที่จะทำผิดมันก็ไม่ทำผิด, มันรู้สึกเสีย มันมีสติ-สัมปชัญญะเสีย มันก็ไม่มีอนุสัย ไม่เพิ่มอนุสัย แล้วมันก็ไม่มีอาสวะ, ถ้าไม่มีอนุสัย มันก็ไม่มีอาสวะ. *อาสวะคือการไหลออกของอนุสัย, อนุสัยคือความเคยชินของกิเลสที่สะสมไว้, สะสมไว้ข้างใน.* ถ้ามันไหลออกมาเป็นอาสวะ มันก็เลอะเทอะไปด้วยความทุกข์.

เดี๋ยวนี้มันจะสิ้นอาสวะ ไม่มีอาสวะที่จะไหลออกมา เพราะจิตตภาวนาที่ทำไว้ดี คือไม่มีอุปกิเลสอันใดเกิดขึ้น ทำจิตให้เศร้าหมองอีกต่อไป จิตนั้นก็ประภัสสร คืออยู่อย่างสว่างไสวรุ่งเรืองตามธรรมชาติเดิมของจิต. แต่เพราะเหตุที่อบรมดีแล้ว ไม่มีอะไรมาทำให้กลับเศร้าหมองได้อีก, นี่เรียกว่าสิ้นอาสวะ, ในระดับสูงสุดก็เป็นพระอรหันต์. เราเอาแต่เพียงมีอาสวะเบาบาง คือมีความลดลงแห่งอนุสัยหรือกิเลส ก็นับรวมอยู่ในคำว่า เป็นไปเพื่อความสิ้นอาสวะด้วยเหมือนกัน; ที่เราชอบพูดกันว่า *จงเป็นอุปนิสัยเป็นปัจจัยแก่พระนิพพานนั้น* หมายถึงอันนี้ *คือมันกำลังเป็นไปเพื่อความลดลงแห่งกิเลส แห่งอนุสัย แห่งอาสวะ* ว่าสูงสุดที่สุดกันที่ตรงนี้.

มนุษย์ที่สิ้นอาสวะนั้นคือยอดสุดของมนุษย์, มนุษย์บุถุชนชั้นเลวชั้นต่ำก็มีอยู่ตามแบบของบุถุชนชั้นเลวชั้นต่ำ. ที่นี้มนุษย์ที่เป็นพระอริยเจ้า ท่านก็เริ่มมีกิเลสอาสวะเบาบาง เพราะการพัฒนาจิตของท่านเป็นไปอย่างถูกต้องอยู่ทุกเรื่อง จนวาระสุดท้าย ก็คือสิ้นอาสวะ : ไม่อาจจะเกิดกิเลส ไม่อาจจะเกิดอนุสัย ไม่อาจจะเกิดความทุกข์ แม้กระทั่งนิวรณ์. นิวรณ์ก็เป็นอันว่าไม่ต้องมีกัน, สำหรับผู้สิ้นอาสวะแล้ว นิวรณ์ไม่ต้องพูดถึงดอก. นิวรณ์ที่เป็นเหมือนกับแมลงวันแมลงหวี่มาตอมอยู่เรื่อยนั้นไม่ต้องพูดถึง, มันไม่มีทางจะเกิด เพราะว่าตัดเสียซึ่งมูลเหตุในชั้นธรรมชาติในชั้นสัญชาตญาณ ที่จะให้เกิดนิวรณ์นั้นมันถูกตัดหมดแล้ว. พูดเปรียบเทียบก็ว่าเสือก็ถูกฆ่าตายหมดแล้ว, แมลงหวี่แมลงวันที่มาตอมให้รำคาญ ก็ถูกกำจัดไปหมดสิ้นแล้ว.

ชีวิตนี้มันก็หมดเกลี้ยงจากสิ่งที่รบกวน, ไม่มีอะไรมาเรียกร้อง ไม่มีอะไรมาคอยสะกิด มา—มา—มา ไปด้วยกัน—ไปด้วยกัน, อย่างนี้จะไม่มี.

นี่ผลของจิตตภาวนา สูงสุดอยู่ที่ความสิ้นอาสวะ, ก็คือ พัฒนาด้วยศีล สมาธิ ปัญญา ที่กลมกลืนกันเป็นสิ่งเดียวกัน ได้รับผลทั้งทางโลกิยะและทางโลกุตตระ, มีความสุขในทิฏฐธรรมที่นี่ ที่เป็นอย่างโลกิยะหรือในวิสัยแห่งโลกิยะ ยังไม่ถึงโลกุตตระก็มี หรือแม้จะได้อำนาจเป็นทิพย์เป็นของทิพย์เป็นปาฏิหาริย์ เป็นอย่างนี้ก็ยังเรียกว่าเป็นโลกิยะ. ที่นี้ก็ได้สติสัมปชัญญะนี้เป็นไปได้ทั้งโลกิยะทั้งโลกุตตระ, แต่ครั้นสิ้นอาสวะแล้ว ก็เป็นเรื่องโลกุตตระอย่างเดียว, เป็นประเภทโลกุตตระอย่างเดียว. ถ้าเราได้รับผลสี่ประการนี้แล้ว ก็เรียกว่า หมดปัญหาทั้งอย่างโลกิยะและทั้งอย่างโลกุตตระ, มันน่าพอใจสักเท่าไร, มันน่าปรารถนาสักเท่าไร ถ้าได้มาแล้วมันก็เป็นที่น่าชื่นใจสักเท่าไร.

ต้องนำ มรรค ผล นิพพาน มาใช้พัฒนาจิตอยู่ตลอดเวลา.

มรรค ผล นิพพาน นั้นอย่าไปเก็บไว้บนหิ้งเลย เอามาใช้อยู่กับเนื้อกับตัว กับไม้กับมือ ให้สามารถกำจัดสิ่งรบกวน คือความทุกข์ ทั้งในระดับนิวรณ์ก็ดี ระดับกิเลสก็ดี ระดับอนุสัยก็ดี ระดับอาสวะก็ดี. ระดับนิวรณ์คือทั่วๆไป เป็นสัญชาตญาณทั่วๆไป, รบกวนด้วยนิวรณ์ทั้งห้า. แล้วถ้ามันเข้มข้นลุกเป็นไฟขึ้นมา เรียกว่าระดับกิเลส. ที่นี้เมื่อเกิดกิเลสแล้ว มันสะสมความเคยชินนั้นไว้เป็นระดับอนุสัย, เมื่อสะสมความเคยชินไว้มากแล้ว มันก็ไหลออกมาเป็นระดับอาสวะ. เดี๋ยวนี้กวาดเกลี้ยงหมดเลย เรียกว่าล้างโอ่งกวาดก้นโอ่งเทหมดแล้ว ไม่มีทั้งระดับนิวรณ์ ระดับกิเลส ระดับอนุสัย ระดับอาสวะ.

นี่เราเป็นพุทธบริษัทกันในระดับนี้หรือเปล่า ? ถ้าเราเป็นพุทธบริษัทกันในระดับนี้ก็รอดตัว, รอดตัว. *ตัวเองก็ติเตียนตัวเองไม่ได้, ผู้รู้อื่น ผู้มีปัญญาใคร่ครวญมาใคร่ครวญแล้ว ก็ติเตียนเราไม่ได้,* ไม่ต้องพูดถึงลัทธิอื่นศาสนาอื่น จะมาติเตียนเราได้. เรารู้จักตัวเองเป็นภายในอยู่ดีแล้ว, ทำให้บุญหาหมดสิ้นแล้ว, ไม่มีที่ติเตียนได้แล้ว, นั่นแหละมันเป็นเรื่องที่ดีที่สุด เราจะรู้จักความเป็นพุทธบริษัทของเราเอง.

นี่เรียกว่า มรรค ผล นิพพาน ที่รู้จักแต่ชื่อ แล้วเป็นของศักดิ์สิทธิ์สูงสุด แล้วทำอะไรไม่ได้ ก็เก็บไว้บนหิ้ง ให้ขี้ฝุ่นมันจับให้มอดมันกิน ควรจะทำให้มันกลายเป็นเรื่องที่เราเอามาใช้อยู่กับไม้กับมือ; เหมือนกับทรัพย์สมบัติที่เราไม่เก็บไว้บนหิ้ง เช่นมีด เช่นขวาน เช่นพร้า เช่นจอบ เช่นเสียม เช่นถ้วยจานชามต่าง ๆ เราไม่ได้เก็บไว้บนหิ้ง, แต่เราใช้ให้เป็นประโยชน์อยู่ทุกวัน.

เราควรจะเอาธรรมะมาใช้ให้เป็นประโยชน์อยู่ทุกวัน, อย่าให้มีอะไรที่ต้องเก็บไว้บนหิ้ง. เดี๋ยวนี้ท่านเก็บไว้บนหิ้ง แล้วก็หลง—หลงว่ามี—หลงว่ามี, แล้วก็ไม่มีประโยชน์อะไร ที่จะแสดงให้เห็นว่า เราดับทุกข์ได้เป็นที่พอใจของตนเองหรือผู้อื่น. นี่ มรรค ผล นิพพาน มันหมายความว่าอย่างนี้, ไม่ต้องเก็บไว้บนหิ้ง หรือฝากไว้ในคัมภีร์ อยู่ในพระคัมภีร์ ไม่อยู่กับเนื้อกับตัว.

เราไม่อวดดี, เราไม่ได้อวดดี, เราไม่ได้ยกตัว, แต่เราต้องพยายามทำให้ได้เท่าที่ควรจะทำได้ ไม่ได้ร้อยเปอร์เซ็นต์ ก็เอาได้ห้าเปอร์เซ็นต์สิบเปอร์เซ็นต์มันก็ยังได้, ไม่เป็นพระอรหันต์ ก็ต้องให้อยู่ในร่องรอยของพระอรหันต์. *บทสวดหนึ่ง* มีคำที่ดีอยู่คำหนึ่ง *ว่า เราจักทำตามรอยพระอรหันต์ในวันนี้, คำนี้จัดเวกขณ์อุโบสถว่า เราจักทำตามรอยพระอรหันต์ในวันนี้;* นั่นแหละเราเอาเพียงเท่านั้น ก็ดีที่สุดอยู่แล้ว ไม่ถึงกับเป็น

พระอรหันต์ แต่กำลังเดินตามรอยพระอรหันต์อยู่. นี้ก็เรียกว่าจิตตภาวนา คือการพัฒนาจิต, แล้วก็เป็นการพัฒนาชีวิตอยู่ในการตามรอยพระอรหันต์นั้น.

ผู้มีสัมมาทิฏฐิ ต้องใช้มรรค ผล นิพพานอยู่ในชีวิตประจำวัน.

เอ้า, ทีนี้ก็จะพูดเรื่องความหมายของคำว่ามรรค ผล นิพพาน ให้เห็นชัดหรือง่ายขึ้นไปอีก; เพราะว่าได้พูดถึงเรื่องที่มันเกี่ยวข้องกันมากพอสมควรแล้ว. ทีนี้มันก็จะง่ายที่จะพูดถึงความหมายของคำคำนั้น ซึ่งมันเข้าใจยาก ภาษาคนธรรมดาพูดกันอย่างหนึ่ง, ภาษาธรรมะของพระอริยเจ้าพูดกันมันก็อย่างหนึ่ง. พูดตามภาษาคนธรรมดา มันก็ต้องเก็บมรรค ผล นิพพานไว้บนหิ้งแน่นอน, คนธรรมดารู้จักมรรค ผล นิพพาน, เรียก มรรค ผล นิพพาน, พูดถึงมรรค ผล นิพพานโดยภาษาคนตามธรรมดา มันก็เป็นแต่พูด–พูด–พูด เท่านั้น, ไม่เป็นตัวจริงขึ้นมาได้. มันก็ได้แต่มุ่งหมาย หรือมั่นหมาย หรือเชื่อว่ามีอย่างนั้นๆ แล้วทำไม่ได้ แล้วเก็บไว้บนหิ้ง; เหมือนกับเก็บหนังสือไว้บนหิ้ง, เก็บพระคัมภีร์ไว้บนหิ้ง. พูดอุปมาเท่านั้นว่า เหมือนกับเก็บไว้บนหิ้ง ไม่เอามาใช้เป็นประโยชน์ได้; แต่ก็ดีใจเต้นแร้งเต้นกาว่ากูมี–กูมี–กูก็มี, กูได้บรรลุ, กูก็ได้อย่างนั้นอย่างนี้ แต่มันเป็นเรื่องที่เก็บไว้บนหิ้งทั้งนั้น.

มรรค ผล นิพพาน แจกเป็นสามคำ : มรรคคำหนึ่ง ผลคำหนึ่ง นิพพานคำหนึ่ง. คำว่ามรรค ผล นิพพาน จะมาอยู่ในชีวิตการกระทำของคนธรรมดาชาวบ้านทั่วๆ ไปได้อย่างไร? ถ้าท่านเข้าใจความหมายของคำว่ามรรค ผล นิพพานอย่างถูกต้อง แล้วก็จะมองเห็นทีเดียวว่า มันมาอยู่ในความประพฤติกระทำ ในชีวิตประจำวันของคนทุกคนที่เป็นสัมมาทิฏฐิ คือไม่เป็นบุถุชนคนโง่ คนหลงเต็ม

อัตราอย่างเดิม ๆ, ไม่เป็นแล้ว มันเลื่อนขึ้นมาอยู่ในระดับที่เป็นสัมมาทิฏฐิ หูตาสว่างไสว พอที่จะเดินต่อไปข้างหน้า.

คำแรกว่า **มรรค** คำที่สองว่า **ผล** คำที่สามว่า **นิพพาน.** คำว่า **มรรคคือปัญญา ที่เกิดขึ้นเมื่อตัดกิเลส** หรือแม้แต่ **ตัดนิวรณ์** ก็เอา. ปัญญาความรู้ หรือจะรวมเรียกรวม ๆ ว่าธรรมะก็ได้; แต่เรียกแยกว่าปัญญาหรือความรู้ ที่เกิดขึ้นเมื่อทำการตัดกิเลสแล้ว. เมื่อเรา **เกิดโลภะ ปัญญาความรู้มาตัดโลภะออกไปเสีย, สติสัมปชัญญะตัดโลภะออกไปเสียได้; เกิดโทสะ มีสติสัมปชัญญะตัดออกไปได้; มีโมหะ มีสติสัมปชัญญะตัดออกไปเสียได้;** หรือเมื่อนิวรณ์ข้อใดข้อหนึ่ง กามฉันทะ พยาบาท ถีนมิทธะ อุทธัจจกุกกุจจะ วิจิกิจฉา เราเอาอะไร **กวาดนิวรณ์ออกไปเสียจากจิตใจได้** นั่นเรียกว่าปัญญาหรือความรู้. ตัวปัญญาความรู้ของคนชนิดนี้ คนที่ยังไม่เป็นพระอรหันต์นี่, คนที่ยังเรียกตัวเองว่า **คนธรรมดานี่แหละ** มันก็มีปัญญา **มีความรู้ชนิดนี้ได้** เพราะว่าเราได้ยินได้ฟังมามากแล้ว, เราก็ปฏิบัติได้ตามสมควรแล้ว. ฉะนั้นพอ โลภะเกิดขึ้น เรามีสติ มีสัมปชัญญะ มีปัญญา กวาดออกไปเสียได้; นั่นแหละคือตัวมรรค จะไม่เรียกว่าถึงระดับโสดาปัตติมรรค, สกิทาคามิมรรค ไม่เรียกละ แต่เรียกว่ามรรคเฉย ๆ; มรรคญาณ มรรคญาณ **ญาณที่เป็นมรรค เป็นปัญญาหรืออาวุธ, อาวุธคือปัญญา ที่เกิดขึ้นตัดกิเลส นั่นเรียกว่ามรรค.**

ที่นี้ **ปัญญาหรือญาณที่เกิดขึ้นเมื่อกิเลสถูกตัด,** รู้จักกิเลสที่ถูกตัด, รู้จักผลของการตัด **นั่นคือผล คือตัวผลญาณ, ความรู้ที่เกิดมาตัดกิเลส เรียกว่ามรรคญาณ, ความรู้ที่เกิดเมื่อกิเลสถูกตัด เรียกว่าผลญาณ.** กิเลสถูกตัดแล้วมันก็มีความรู้สึกเย็น เย็นเป็นสุขนี้ **นิพพานญาณ.** ความสงบเย็นแห่งจิตที่เกิดขึ้นเพราะกิเลสหายไป, นิวรณ์หายไป, นี้เรียกว่านิพพาน สงเคราะห์ลงในนิพพาน.

ยกตัวอย่างในกรณีที่เจริญอานาปานสติ เจริญอานาปานสติหมวดสุดท้าย ธัมมานุปัสสนาสติปัฏฐาน, เมื่อเจริญ อนิจจานุปัสสี, อนิจจานุปัสสี ตามเห็นความไม่เที่ยงของสังขารทั้งปวง เห็นชัดลงไปอย่างนี้ ก็เรียกว่ามรรคญาณ; หรือในขณะแห่งวิราคานุปัสสีก็ได้, ในขณะแห่งอนิจจานุปัสสีก็ได้, ในขณะแห่งวิราคานุปัสสีก็ได้, ปัญญาความรู้มันทำหน้าที่ของมัน เพราะเห็นไม่เที่ยง นั่นแหละเรียกว่ามรรคหรือมรรคญาณ. ที่นี้พอมันดับกิเลส หรือดับความยึดมั่นถือมั่นในสังขารเสียได้ ที่เรียกว่านิโรธานุปัสสี, นิโรธานุปัสสีนั้นคือผลญาณ. ที่นี้มันก็รู้ว่าสิ่งเหล่านี้ดับแล้วหมดไปแล้ว, ปัญหาหมดแล้ว ก็เรียกว่า ปฏินิสสัคคานุปัสสี คือเห็นว่าเดี๋ยวนี้เราสลัดสิ่งเหล่านี้ออกไปหมดแล้ว, นี้ก็เรียกว่าระดับนิพพาน แล้วต่อมามันก็เห็นเป็นปัจจเวกขณญาณซ้ำลงไปอีก ก็เป็นนิพพานญาณ.

นี่ ที่สนใจเรื่องอานาปานสติ ๑๖ ขั้น ๔ หมวด, หมวดสุดท้ายธัมมานุปัสสนาสติปัฏฐาน มันมี อนิจจานุปัสสี มีวิราคานุปัสสี มีนิโรธานุปัสสี มีปฏินิสสัคคานุปัสสี; ถ้าผู้ใดเข้าใจความหมายของคำทั้งสี่นี้ดีแล้ว, จะเห็นว่าเป็นมรรคญาณอยู่ที่ตรงไหน, เป็นผลญาณอยู่ที่ตรงไหน, เป็นนิพพานญาณอยู่ที่ตรงไหน. นั้นเรื่องที่จะบรรลุมรรค ผล นิพพานเป็นโลกุตตระ.

ความหมายของ มรรค ผล นิพพาน แทรกอยู่ในกิจกรรมทุกอย่าง.

ทีนี้ เอาเรื่องทำนากันดีกว่า ทำไร่ทำนาที่บ้านที่เรือนกันดีกว่า ความรู้ที่ทำให้เราทำเป็น ที่ตัดความโง่ออกไปเสียได้, ความรู้ที่ทำให้เราหายโง่ ทำลายความรู้ที่ให้ทำอะไรไม่เป็น ที่เราทำอะไรไม่เป็นนั่น, ความรู้อันนั้นตัดออกไปเสียได้ นั้นเป็นมรรค; แล้วพอว่าตัดออกไปได้แล้วเป็นอย่างไร นี้มันเป็นผล; พอเสร็จแล้ว

มันมีความพอใจ ได้รับประโยชน์ ได้รับความสุขอย่างไร นี้เรียกว่านิพพาน. ฉะนั้น การงานที่บ้านที่เรือน มันก็มาในแนวนั้นทั้งนั้น, มีลักษณะแนวเดียวกันอย่างนี้ทั้งนั้น, มันต้องมีการตัด มันก็ต้องมีความรู้สำหรับการตัดก่อน, มันมีความรู้สำหรับตัดความโง่เสียก่อน นี้เป็นมรรค, แล้วก็มีการตัดความโง่ นี้มันเป็นผล, มันตัดความโง่ได้ แล้วได้รับความสบาย, ได้รับความสบาย นั้นก็คือนิพพาน. คนโง่ทำนาไม่เป็น มันก็ไม่ได้ทำนา มันก็ไม่มีผลอะไร. ทีนี้คนโง่เขาตัดความโง่เสียได้ เขาทำนาเป็น นี่ตัดความโง่เสียได้ มันเป็นมรรค, ตัดความโง่เสียได้ แล้วทำนาเป็น มันก็เป็นผล, ทำนาเป็นแล้วก็ได้ข้าวมากิน มันก็เป็นนิพพาน.

ความหมายของมรรค ผล นิพพานนี้ จะมีแทรกอยู่ในกิจกรรมทุกชนิด. อาตมามองเห็นอย่างนี้, แล้วเป็นเรื่องที่ตรงตามหลักของพระธรรม, หลักของพระธรรมที่ว่า จะทำอะไรให้สำเร็จประโยชน์ จะต้องเป็นไปโดยหลักนี้. เราจะต้องรู้จักการตัดความโง่เขลา ของเราเสีย, แล้วเรามีการตัดความโง่เขลาของเราเสีย, แล้วเราก็ได้รับผลเป็นที่พอใจ, เมื่อเราตัดความโง่ของเราแล้ว.

คิดดูมีอะไรบ้างที่มันไม่เป็นไปตามหลักนี้, มันไม่มีอะไรที่ไม่เป็นไปตามหลักนี้. คนจะเลี้ยงเป็ด เลี้ยงไก่ เลี้ยงหมู เลี้ยงวัว, ทำนา ทำสวน ทุกชนิดการงานแหละ, มันจะต้องมีความรู้ที่ตัดความโง่ที่ทำอะไรไม่เป็นออกไปเสีย; นี้เรียกว่ามรรค. เมื่อตัดความรู้ที่ทำอะไรไม่เป็นออกไปเสียได้แล้ว มันก็เป็นผล; หลังจากนั้นมันก็ได้รับประโยชน์ คือนิพพาน.

ฉะนั้น ขอให้ใช้คำว่ามรรค ผล นิพพาน นี้ ในทุกกรณีของบุคคล จะเป็นเด็กเป็นผู้ใหญ่เป็นหญิงเป็นชายเป็นชาวนาเป็นชาวสวนเป็นคนค้าขาย, ทำราชการหรือทำอะไรก็ตาม ที่เป็นมนุษย์ที่จะต้องทำอะไรอยู่แล้ว, ต้องทำไปในแนวของ

มรรคผลนิพพานทั้งนั้น คือภาวนาจิต พัฒนาจิต ให้เกิดมรรคผลนิพพาน. ให้รู้สิ่งที่ต้องตัด หรือสิ่งที่สามารถจะต้องตัด, แล้วก็มีการตัด ตัดแล้วก็ได้รับประโยชน์จากการตัด, นี้เรียกว่ามรรค ผล นิพพาน. มิฉะนั้นก็ไม่รู้ว่าอะไร ต้องเก็บไว้บนหิ้ง ต้องเก็บไว้ในพระไตรปิฎก, ต้องเก็บมรรค ผล นิพพานไว้ในพระไตรปิฎก อย่างเดียวกับเก็บหนังสือไว้บนหิ้ง. เดี๋ยวนี้เราจะให้มาอยู่ที่เนื้อที่ตัว ที่ไม้ที่มือ ว่าทุกเวลา; เราสร้างความรู้ที่ให้รู้ว่าทำอะไรอย่างไร, แล้วเราก็ใช้ความรู้นั้นลงไป. ใช้เสร็จแล้วก็ได้ผล มันก็เป็นครบ เรียกว่ามรรค ผล นิพพาน อย่างนี้.

นี่ ขอให้ปรับปรุงสิ่งที่มันมีแต่ชื่อ หรือพูดกันแต่ปากนั้น กลายมาเป็นสิ่งที่มีอยู่จริง เป็นความจริงที่มีอยู่จริง, เอามาใช้อยู่จริง ที่เนื้อที่ตัวในชีวิตประจำวันทุกวัน, ก็จะเรียกว่ามีมรรค ผล นิพพาน ในความหมายหนึ่ง, ในความหมายที่ถูกต้องในระดับหนึ่ง อยู่กับเนื้อกับตัว. เราพูดได้เลยว่า เรามีมรรค ผล นิพพาน ที่ถูกต้องตามความหมายของคำว่ามรรค ผล นิพพานในระดับหนึ่งอยู่กับเนื้อกับตัว, แล้วอันนี้มันจะพลอยพัฒนาสูงขึ้นไป, สูงขึ้นไป จนหมดกิเลส, เป็นพระอรหันต์แหละ. จะเป็นพระอรหันต์ ก็ต้องมีความรู้ที่จะตัดกิเลส แล้วก็ต้องมีการตัดกิเลส, มีการตัดกิเลสแล้วก็ได้รับผลของการตัดกิเลส นั่นคือมรรค ผล นิพพาน ในชั้นพระอรหันต์.

เดี๋ยวนี้เราเป็นพุทธบริษัทธรรมดาสามัญ เป็นปุถุชนอยู่ แต่ว่าเป็นปุถุชนชั้นดี ไม่โง่เกินไป ไม่อวดดีเกินไป เราพยายามให้มีมรรค ผล นิพพาน ในความหมายที่ถูกต้อง. เราแสวงหาความรู้ที่จะตัดความโง่เสียได้ และก็เป็นมรรค, ตัดความโง่เสียได้ก็เป็นผล, ได้รับผลจากการตัด ความโง่เสียได้ มันก็เป็นนิพพาน คือเย็น. *นิพพานแปลว่า เย็น, ไม่มีกิเลสมันก็เย็น.*

นี่เรียกว่าไม่รู้จะพูดอย่างไรกันแล้ว, พูดจนจะเรียกว่าหมดเปลือกหรือยิ่งกว่าหมดเปลือกก็ได้แล้ว ถ้ายังไม่เข้าใจอีก อาตมาก็ขอยอมแพ้, ขอยอมแพ้. นี่ขอให้เห็นใจกันบ้าง ว่าทุกอย่างนี้มาทำความเข้าใจ ให้ดีที่สุดที่จะเป็นประโยชน์ที่สุด.

มีจิตตภาวนา พัฒนาจิตแล้วจะมีสรณาคมน์แท้จริง.

เอ้า, เหลืออีกเรื่องหนึ่ง ก็จะพูดถึง **สรณาคมน์;** พอพูดว่าสรณาคมน์ทุกคนว่าหญ้าปากคอก หญ้าปากคอกของอะไร, มันก็หญ้าปากคอกของควายที่โง่ที่สุดที่มันหากินไม่เป็น. ควายที่มันโง่ที่สุดที่หากินไม่เป็นเท่านั้น ที่มันจะกินหญ้าปากคอก. ฉะนั้นระวังให้ดี อย่าหาว่าหญ้าปากคอก; ถ้าเราไม่มีจิตที่พัฒนาแล้ว ถ้าเราไม่ได้พัฒนาจิต, ถ้าเราไม่มีจิตตภาวนา ที่พัฒนาจิตแล้ว, อย่าไปหวังเลยที่จะมีสรณาคมน์ที่แท้จริง. มีสรณาคมน์แต่ปาก, สรณาคมน์อย่างนกแก้วนกขุนทอง, สรณาคมน์เหมือนอัดเทป, อัดเทปให้มีเสียงแล้วมันก็ว่าได้. สรณาคมน์อย่างนกแก้วนกขุนทอง, สรณาคมน์แต่ปากว่า พุทธัง สรณัง คัจฉามิ มากี่พันครั้งแล้วเล่า? แล้วมันมีหรือเปล่า? มันมีไม่ได้ดอก เพราะว่าจิตมันมองไม่เห็น มันว่าแต่ปากนี่.

ต่อเมื่อพัฒนาจิตแล้ว ตามสมควร **เห็นความมีกิเลส เห็นความตัดกิเลส เห็นการสิ้นไปแห่งกิเลสโน่น,** มันจึงจะเห็นองค์พระพุทธเจ้า องค์พระธรรมเจ้า องค์พระสงฆ์. **จิตที่ไม่ได้พัฒนาแล้ว จะไม่เห็นพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์** มันก็ว่าสรณาคมน์ไปแต่ปาก เหมือนนกแก้วนกขุนทอง. นี่หญ้าปากคอกเห็นไหม? พุทธัง สรณัง คัจฉามิ ธัมมัง สรณัง คัจฉามิ พอเอ่ยขึ้น อันแรกก็คืออันนี้ แล้วกี่พันครั้งแล้วมันก็ไม่มีผลอะไร, คือไม่ได้มีพระพุทธจริง พระธรรมจริง พระสงฆ์จริง.

จัดพวกกันดูก่อนก็ได้, จัดพวกดูเป็นการล่วงหน้า เพื่อจะให้เข้าใจง่ายว่า *สรณาคมน์ตามธรรมเนียม* ตัวเด็กๆ ลูกเล็กๆ เอามาให้ว่าพุทธัง สรณัง คัจฉามิ มันว่าได้ทั้งนั้นแหละ, แล้วมันเป็นหรือเปล่าเล่า? มันเป็นหรือเปล่าเล่า? มันก็เป็นตามธรรมเนียมอย่างไรล่ะ มันเป็นแต่ปากว่า, จับเด็กตัวเล็กๆ มาให้ว่าสรณาคมน์ มันก็ได้ มันก็สรณาคมน์ตามธรรมเนียม.

ทีนี้สูงขึ้นมาโตแล้ว, โตแล้ว เป็นสรณาคมน์ไสยศาสตร์, สรณาคมน์ไสยศาสตร์. **สรณาคมน์ที่สอง** คือสรณาคมน์ไสยศาสตร์ มาบอกว่า แกว่าสิ, แกว่าอย่างนี้สิ แกก็จะได้รับการคุ้มครองที่ดี จะมีบุญ จะได้รับการพ้นทุกข์. คนนั้นมันก็ไม่รู้ว่าพ้นทุกข์อย่างไร, มันก็เชื่อ เชื่อคนที่บอกให้ทำ, อย่างนี้เรียกว่า **สรณาคมน์ไสยศาสตร์ คือต้องอาศัยศรัทธาที่งมงายไปก่อน,** สรณาคมน์ที่ต้องอาศัยศรัทธาอันงมงายไปก่อน เรียกว่าสรณาคมน์ไสยศาสตร์, เอาก็ดีแหละ เขาเชื่อแล้วก็ไม่เชื่ออยู่เฉยๆ เขาทำตามด้วย. เราบอกอะไรให้เขาก็ทำตาม เขาก็ต้องพัฒนาจิตแหละ, เขาหวังว่าจะได้ผลดีที่สุดก็พัฒนาจิต.

อาศัยกำลังสรณาคมน์แบบไสยศาสตร์ ทำให้คนนั้นพัฒนาจิต พัฒนาจิตตามนัยที่ว่ามา : ศีล สมาธิ ปัญญา ว่ามา. **สรณาคมน์ที่สาม** เราไม่ยอมให้เขาว่าแต่ปากนี่, **เราชี้แจงชี้ชวนชักชวนให้เขาปฏิบัติ** พัฒนาจิต — พัฒนาจิต — พัฒนาจิต จนเขามองเห็นสิ่งเหล่านี้**เห็นกิเลส เห็นนิวรณ์** แล้วเขาก็**รู้จักมัน** รู้จักการขัดมัน แล้วก็**ขัดมันได้. เดี๋ยวนี้จิตมันเกลี้ยงจากกิเลสและนิวรณ์** มันก็โอ้, พระพุทธเจ้าเป็นอย่างนี้เอง. **เมื่อจิตของคนเกลี้ยงจากนิวรณ์นั่นแหละ** เขาจะรู้จัก โอ้, จิตพระพุทธเจ้าเป็นอย่างนี้เอง, ตัวพระธรรมเป็นอย่างนี้เอง, พระสงฆ์ทั้งหลายมีจิตเป็นอย่างนี้เอง. ทีนี้พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ที่แท้จริงมาแล้ว : พระพุทธจริงก็มาแล้ว, พระธรรมจริงก็มาแล้ว, พระสงฆ์จริงก็มาแล้ว, เขาไม่ว่าแต่ปากแล้วเดี๋ยวนี้. เขาว่า

พุทธัง สรณัง คัจฉามิ เขาก็หมายถึงผู้มีจิตชนิดนั้น, เขาว่า ธัมมัง สรณัง คัจฉามิ ก็หมายถึงสิ่งที่มีคุณสมบัติเช่นนั้น. เขาว่า สังฆัง สรณัง คัจฉามิ ก็หมายถึงบุคคลทั้งหลายที่มีจิตชนิดนั้น. เดี๋ยวนี้ก็มีสรณาคมน์ที่แท้จริงของพุทธศาสนา, สรณาคมน์อันที่สาม เป็นสรณาคมน์แท้จริงตามแบบของพุทธศาสนา, หลังจากที่ได้รู้รสของมรรค ผล นิพพานมาแล้วตามลำดับ ๆ; แม้ยังไม่ถึงที่สุดก็เรียกว่ารู้แล้ว, รู้ความหมายของมรรค ผล นิพพานตามสมควร แล้ว รู้มาแล้ว นั่นเขาจะมีสรณาคมน์ที่แท้จริง.

ฉะนั้น ขอให้พวกเรา พิจารณากันอย่างละเอียด ยุติธรรม เฉียบขาดตรงไปตรงมา ให้เห็นว่า สรณาคมน์นั้นมันมีอยู่สามชั้น : ชั้นต่ำสุด—ชั้นต่ำสุดสรณาคมน์ตามธรรมเนียม เอาไว้ให้ลูกเด็ก ๆ หรือคนที่โง่อย่างลูกเด็ก ๆ รับกันไปก่อน ที่นี้สรณาคมน์อย่างไสยศาสตร์ หวังพึ่งสิ่งอื่นนอกจากตน ว่าเป็นสิ่งสูงสุดเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์จะช่วยตนได้ มอบให้แก่สิ่งนั้น. นี้เรียกว่าสรณาคมน์แบบไสยศาสตร์ คืออาศัยศรัทธาที่ค่อนข้างงมงายไปก่อน. ทีนี้ก็ทำไป—ทำไป—ทำไปด้วยความเชื่อ—เชื่อ เชื่อจริงๆ นั่นแหละ มันก็มีการปฏิบัติ แล้วจะมาถึงสรณาคมน์ที่แท้จริงของพุทธศาสนา เป็นระดับสุดท้าย. เมื่อพัฒนาจิต จนเห็นพระพุทธพระธรรมพระสงฆ์จริง ๆ, เห็นความที่จิตหมดกิเลสและนิวรณ์จริง ๆ, กระทั่งหมดกิเลสอาสวะจริง ๆ นั่นแหละเรียกว่าอันดับสุดท้าย. สรณาคมน์จะมีอยู่สามขั้นตอนอย่างนี้ทั้งนั้น.

นี้ใครมีสรณาคมน์ขั้นตอนไหน ไปตัดสินเอาเอง, ให้คนอื่นตัดสินให้เดี๋ยวมันจะโกรธกัน. อาตมาก็ไม่อยากไปตัดสินให้ใคร แต่บอกให้รู้ว่ามันมีอยู่สามชั้นอย่างนี้. ใครกำลังมีสรณาคมน์ชนิดไหน ไปตัดสินเอาเอง. สรณาคมน์แบบปากว่าเท่านั้น คือตามธรรมเนียมปากว่าเท่านั้น แล้ว สรณาคมน์ด้วยศรัทธา อย่างที่ไม่มีปัญญาเลย มีแต่ศรัทธาเชื่อ เอาไปปฏิบัติไป. แล้วก็มาถึง สรณาคมน์ที่เห็นแจ้งประจักษ์ด้วย

ปัญญา ว่าพระพุทธเจ้าเป็นอย่างไร, พระธรรมเป็นอย่างไร, พระสงฆ์เป็นอย่างไร, นี้อันดับสุดท้าย.

เดี๋ยวนี้เรามาถึงอันดับสุดท้ายนี้แล้วหรือยัง? พูดกันมากี่สิบครั้งแล้ว ก็มาถึงอันดับที่รู้จักพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ กันแล้วหรือยัง? ถ้ามาถึงระดับนี้แล้ว รอดตัวแน่ อย่างน้อยก็เป็นพระโสดาบัน, เห็นพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ โดยแท้จริงไม่หวั่นไหวง่อนแง่นคลอนแคลนอีกต่อไป, อย่างน้อยก็เป็นพระโสดาบัน เรียกว่ามีสรณาคมน์ที่แท้จริงของพระพุทธศาสนา. ถ้าต่ำลงไปกว่านั้น ก็มีสรณาคมน์ตามแบบธรรมเนียม, มีสรณาคมน์ตามแบบไสยศาสตร์ อาศัยความเชื่อที่ค่อนข้างจะงมงายเป็นที่ตั้ง.

เข้าใจว่าเป็นอย่างนี้ด้วยกันทุกศาสนา ทุกศาสนา แล้วแต่ว่าเขาจะมีหลักอย่างไร, แล้วคนก็เข้าถึงที่สุดทันทีไม่ได้, มันก็ค่อยๆ เข้ามา—ค่อยๆ เข้ามา ตามแบบนี้ทั้งนั้น ไม่ว่าศาสนาไหน, ที่จะเข้าถึงสิ่งสูงสุดในศาสนาของตน มันก็ต้องค่อยๆ เข้ามาตามแบบนี้ทั้งนั้น. เดี๋ยวนี้พุทธบริษัทเรา ก็ได้ปลุกปล้ำกันมาเป็นเวลาหลายสิบปีแล้ว คลานเข้ามาถึงไหนแล้ว มันก็ควรจะรู้กันบ้าง.

อาตมามาแสดงในฐานะที่ว่า มันเป็นผลของการพัฒนาจิต หรือจิตตภาวนา ซึ่งเป็นการพัฒนาชีวิตอยู่ในตัว. ชีวิตพัฒนาขึ้นมาถึงขั้นไหนแล้ว? ถึงขั้นที่รู้จักความหมายของมรรค ผล นิพพาน หรือไม่? รู้จักความหมายของคำว่าพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ หรือไม่? ถ้ามาถึงขั้นนี้แล้วรอดตัวแน่. เห็นพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ แม้ในระดับที่ไม่ใช่สูงสุดไม่ถึงที่สุด, แต่ว่าเห็นจริงเห็นถูกต้อง ไม่เปลี่ยนแปลงได้อีกต่อไป, ไม่หวั่นไหวได้อีกต่อไป เรียกว่ามีสรณาคมน์ที่แท้จริง อย่างน้อยจะเป็นพระโสดาบัน. ถ้ามีแต่สรณาคมน์ตามธรรมเนียม หรือสรณาคมน์แบบไสยศาสตร์

อยู่นั่น ยังไม่มีหวัง ยังหวังไม่ได้ ยังจะต้องเป็นอย่างนั้น ยังจะต้องเป็นบุถุชนระดับทั่วไป, ระดับรวมกันทั้งหมด ทั้งจักรวาล ยังรวมกันอยู่ในระดับนั้นทั่วๆไป, ยังไม่แยกตัวออกมาเป็นอริยบุคคลในศาสนาของตน ๆได้เลย.

นี้คือสิ่งที่เรียกว่าผลของจิตตภาวนา, ผลของการพัฒนาจิต นั่นคือ มรรค ผล นิพพาน, มรรค ผล นิพพาน คือผลของการพัฒนาจิต. นี่เรียกว่าความรู้ที่ต้องรู้แจ่มแจ้ง; มิฉะนั้นจะเป็นสิ่งที่ดัน ไปไม่ได้, จิตจะติดตันอยู่ในสิ่งที่ไม่รู้นั่นแหละ ไปไม่ได้, เจริญงอกงามไปตามทางธรรมะไม่ได้. ต้องรู้แจ่มแจ้งในสิ่งเหล่านี้ แล้วจิตก็จะเจริญงอกงามไปตามทางของพระพุทธศาสนา. ฉะนั้นเรามาเสียเวลาเหน็ดเหนื่อยกันเท่าไรก็เอา ก็ยอม, จะเหนื่อยเท่าไรจะเสียเวลาเท่าไร เพื่อให้เข้าใจสิ่งเหล่านี้ให้เห็นแจ่มแจ้งชัดเจนลงไป มันก็จะเป็นเรื่องจริงขึ้นมา, เรื่องลมๆแล้งๆก็จะเป็นเรื่องจริงขึ้นมา, เรื่องที่มืดมัว มันก็จะเป็นเรื่องสว่างไสวขึ้นมา, เรื่องที่ว่าแต่ปาก มันก็จะเป็นเรื่องจริงขึ้นมา, เรื่องที่เก็บไว้แต่บนหิ้ง มัวแต่เก็บไว้บนหิ้ง มันก็จะเอาลงมาใช้อยู่กับไม้กับมือกับเนื้อกับตัว, ก็จะไม่เสียทีที่เป็นพุทธบริษัท หรือจะไม่เสียทีที่ได้เกิดมาเป็นมนุษย์แล้วได้พบพระพุทธศาสนาด้วย.

ตั้งใจจะพูดเรื่องนี้ให้จบ มันก็ไม่จบจะต้องเอาไว้พูดกันอีกครั้ง. เดี๋ยวนี้มันเป็นการสมควรแก่เวลาแล้ว จะพูดไปอีก มันก็คงจะพูดไม่ได้แล้ว มันเหนื่อยแล้ว, ก็จะต้องยุติการบรรยายในวันนี้ไว้เพียงเท่านี้ เป็นโอกาสให้พระคุณเจ้าทั้งหลาย ได้สวดบทพระธรรมคณสาธยาย ให้เกิดกำลังใจ ในการที่จะปฏิบัติตามแนวทางที่ได้บรรยายมาแล้วนั้น สืบต่อไป.

จิตตภาวนาในแง่ของไสยศาสตร์.

ท่านสาธุชน ผู้มีความสนใจในธรรม ทั้งหลาย,

[ทบทวน.]

การบรรยายประจำวันเสาร์ แห่งภาคมาฆบูชาเป็นครั้งที่ ๕ ในวันนี้ อาตมาก็ยังคงบรรยายชุดธรรมะเล่มน้อยไปตามเดิม แต่มีหัวข้อย่อยเฉพาะวันนี้ว่า **จิตตภาวนาในแง่ของไสยศาสตร์.**

ขอทบทวนเพื่อทำความเข้าใจในเรื่องนี้กันบ้าง เพื่อรับประกันความเข้าใจอันไขว้เขว. เรื่องของธรรมะหรือศาสนาโดยเฉพาะนี้ เป็นเรื่องของจิตโดยเฉพาะมากกว่าที่จะเป็นเรื่องของวัตถุหรือร่างกาย; แต่เป็นเรื่องแห่งความถูกต้อง คือเป็นเรื่องของความจริง. เรื่องจิตตภาวนาคือการฝึกฝนอบรมจิตใจให้เจริญถึงที่สุดของเรื่องของจิตนั้น เป็นสิ่งที่ต้องกระทำอย่างถูกต้อง ตามหลักเกณฑ์ของพุทธศาสนาหรือพุทธศาสตร์; แต่ถึงอย่างนั้น ก็ยังมีทางที่จะแตกแยกออกไปเป็น

ไสยศาสตร์, มีความคิดนึกที่ไขว้เขว เพราะว่าเข้าใจในเรื่องจิตไม่ถูกต้องไม่สมบูรณ์, เข้าใจคำว่ามรรค ผล นิพพาน ไม่ถูกต้องสำหรับจะเป็นเรื่องของพุทธศาสตร์ มันก็กลายเป็นไสยศาสตร์ แตกแขนงออกไปโดยรอบ, เป็นเรื่องความเห็นผิด ความเข้าใจผิดเลยไปก็ได้ จนไม่อยู่ในแนวของสัจจะหรือความจริง ไม่อยู่ในแนวของเหตุผล.

มิจฉาทิฏฐิมากมายหลายสิบอย่าง ออกมาจากการที่เข้าใจผิดในเรื่องอันเกี่ยวกับจิต เพราะว่า **จิตตภาวนา** ของคนเหล่านั้น **ไม่ถูกต้อง,** ไม่เป็นไปอย่างถูกต้องตรงตามธรรมชาติ, มันจึงแยกตัวออกไป **เป็นเรื่องของความงมงายอยู่ส่วนหนึ่ง ซึ่งเรียกกันว่าไสยศาสตร์.** ดังนั้นจึงเอามาพูดในความหมายเดียวกันกับเรื่องจิตตภาวนาที่ถูกต้อง คือเป็นพุทธศาสตร์, และเรื่องของจิตตภาวนาที่เถลออกไถลไปเป็นเรื่องของไสยศาสตร์ทำให้มนุษย์มีปัญหา. มนุษย์เรากำลังมีปัญหา; แม้เป็นปัญหาทางจิตใจล้วน ๆ ก็มีอยู่ คือความไม่แน่ใจว่ามันเป็นอย่างไรกันแน่.

[เริ่มการบรรยายครั้งนี้.]

เหตุแห่งการถือไสยศาสตร์.

การรับถือกันมาผิด ๆ เป็นเหตุให้ถือไสยศาสตร์ ยิ่งกว่าพุทธศาสตร์เสียอีก. ท่านทั้งหลายลองเปรียบเทียบดู **ความกลัวที่เกิดขึ้นในทางไสยศาสตร์,** กลัวสิ่งที่ไม่เห็นตัว สิ่งลึกลับมหัศจรรย์นั้น **กลัวมากเท่าไร;** ส่วนที่มา **กลัวบาป กลัวความชั่วนี้มันกลัวกันกี่มากน้อย.** คนโง่มันต้องเป็นอย่างนั้น, **คนโง่จะกลัวสิ่งลึกลับของไสยศาสตร์หมดเนื้อหมดตัว. กลัวเรื่องบาปเรื่องกรรมนี้นิดเดียว** แล้วยังเล่นตลกหรือทำหลอกกับเรื่องธรรมะนี้เสียอีก. นี่คือปัญหาที่ทำให้

เราไม่เจริญงอกงามไปตามทางของพระศาสนา; เพราะว่าเรื่องของไสยศาสตร์แทรกแซงเข้ามา รุกเอาเนื้อที่ในจิตใจไปเสียหมด, เนื้อที่ในจิตใจสำหรับจะเชื่อก็ดี สำหรับจะเห็นก็ดี สำหรับจะใคร่ครวญพิจารณาอย่างไรก็ดี มันไม่ค่อยมีเหลือ เพราะมันเอาไปให้ฝ่ายไสยศาสตร์เสียหมด. นี้เป็นปัญหาของพุทธบริษัท.

ผู้ที่เรียกตัวเองว่าเป็นพุทธบริษัทแต่ละคน ขอให้สนใจให้ดี ว่ามีปัญหาอย่างนี้หรือเปล่า? ถ้าปัญหาโดยทำนองนี้ยังมีอยู่ ก็แปลว่า ความเป็นพุทธบริษัทของบุคคลนั้นมันยังขรุขระเต็มที, มันไม่หมดจดสะอาดหรือเกลี้ยงเกลาได้, เป็นพุทธบริษัทชนิดที่ปากว่า, หรือว่าจดบัญชีว่าเป็นพุทธบริษัท.

ตัวอย่าง เช่นว่าจิ้งจกหักนี้ *พุทธบริษัทบางคนยังสะดุ้ง ถือเป็นลางร้าย*, ทำอะไรไม่ได้ วันนี้จะต้องมีเรื่องร้าย, หรือว่าถ้าลงบันไดจิ้งจกทัก ขึ้นไปจะตายแน่, หรือว่าขึ้นไปจะไม่รับประโยชน์ที่ควรจะได้รับ; นี่ พุทธบริษัทที่ยังเป็นอย่างนี้ จะเป็นพุทธบริษัทไปไม่ได้, แต่มันก็มีอยู่มาก. ขอให้คิดดูเถอะ มันยังมีอยู่มาก. ของตกลงมาอย่างไม่น่าจะตก ก็ถือเป็นลางร้ายแล้ว วันนี้มีลางร้ายแล้ว. และขออภัยที่จะต้องเอาเรื่องที่อ่านพบในหนังสือพิมพ์ เมื่อคราวที่เป็นความกับฝรั่งเศสเรื่องเขาพระวิหาร. พวกทนายของรัฐบาลไทยนี่ วันที่จะไปพั้งคำพิพากษาวันนั้นน่ะ เผอิญพอจะลงจากสำนักงานไปพั้งคำพิพากษา กระจกรูปภาพทั้งกระจกมันหล่นลงมาแตกเปรี้ยงลงไปกลางพื้น. ทนายความเหล่านั้นของรัฐบาลก็ใจหายหมดว่าแพ้แน่—แพ้แน่, แพ้เขมรแน่, แล้วไปมันก็แพ้จริง ๆ, คดีเขาพระวิหารก็แพ้ แล้วก็เสียเขาพระวิหารไป. นั่นน่ะเขาก็จะคิดว่ามันจริงแล้ว, เรื่องไสยศาสตร์นี้มันก็จริงแล้ว ไม่คิดว่าบังเอิญมาพ้องกันพอดี. นี่พุทธบริษัทเรายังมีไสยศาสตร์กันมากถึงขนาดนี้.

ทดสอบดูเถิดว่าพุทธบริษัทยังเชื่อทำนองนี้อยู่ไม่น้อย; ฉะนั้นจึงเห็นว่าเป็นปัญหาที่ควรจะจัดการ, เป็นปัญหาที่ควรจะชำระสะสาง ให้มันหมดไป ให้มันเหลือแต่ความเป็นพุทธบริษัทจริง ๆ มันมีอยู่ในเหตุผล. แต่มันก็น่าเห็นใจที่ว่าเรื่องไสยศาสตร์นี้มันมีกำลังมาก; เพราะมันมาจากกำลังของความโง่ทั้งหมดที่ได้รับสืบติดต่อกันมาในสายเลือด มันทั้งมากและทั้งลึก. เรื่องของสติปัญญาไม่ได้รับการสะสมหรือสืบทอดกันมาในทำนองนั้น; แต่มันก็จำเป็น, มันก็จำเป็นที่ว่าต้องมีไสยศาสตร์มาเป็นเครื่องมือให้บุคคลปฏิบัติสิ่งที่ควรจะปฏิบัติ. ถ้าไม่พูดไว้ในรูปไสยศาสตร์ เขาไม่เชื่อ เพราะเขาไม่มีทุนสำหรับโง่, ต้องพูดไว้ในรูปไสยศาสตร์ที่น่ากลัว, มันไปเข้ากันพอดีกับความงมงายที่เขาสะสมมาไว้นาน สืบต่อกันมานาน.

ยกตัวอย่างเช่นว่า ถ้าบอกเด็ก ๆ ว่า อย่าเอาขันไปรองน้ำ ที่น้ำลงมาตามรางนั้นพ้ามันจะผ่า อย่างนี้เด็กเชื่อแล้วก็ไม่ทำ. ถ้าเพียงแต่บอกว่า อย่าเอาขันไปรองน้ำที่น้ำลงมาตามรางนั้น ขันมันจะหลุดมือแล้วตกแตก; ถ้าพูดอย่างนี้เด็ก ๆ มันไม่สนใจ, เด็ก ๆไม่เห็นเป็นสิ่งที่สำคัญหรือว่าน่าหวาดเสียวอะไร. นี่ประโยชน์บางอย่างของความงมงายมันกลับมีเป็นอย่างนี้; ดังนั้นไสยศาสตร์มันก็ยังคงมีที่อาศัยอยู่ในโลกอยู่ในจิตใจของมนุษย์ปุถุชนซึ่งมีความงมงาย. ไปคิดดูเอาเองเถอะ ยังมีอะไรอีกหลายเรื่องหลายราว ที่ต้องพูดไว้ในลักษณะที่เป็นไสยศาสตร์น่ากลัว เพราะพิสูจน์ไม่ได้แล้วมันก็ยิ่งน่ากลัว, คนจึงประพฤติปฏิบัติบางสิ่งบางอย่างมา เป็นประโยชน์ จนถึงชั้นหลังนี้ก็มี. เรื่องต้นไม้ศักดิ์สิทธิ์, เรื่องอะไรศักดิ์สิทธิ์, เรื่องจะรักษาอะไรไว้โดยความเป็นของศักดิ์สิทธิ์นี้ มันดีกว่าที่จะพูดตรง ๆ ว่ามันมีประโยชน์.

ความกลัวอย่างงมงายทำให้คนเชื่อไสยศาสตร์.

ไสยศาสตร์จึงคู่กันมากับมนุษย์ปุถุชน ผู้ยังมีความงมงายและความกลัวเป็นเจ้าเรือน สองอย่างบวกกันอยู่ คือ ต้องมีความกลัวอย่างงมงาย ไสยศาสตร์จึงจะเป็นผลขึ้นมาได้. ส่วนนี้มันก็ดีอยู่, ถ้ามองกันในส่วนนี้ก็ดีอยู่. ยกตัวอย่างเช่นว่าไม้เนื้อดีเช่นไม้ตะเคียนเป็นต้น ต้องหลอกว่ามีผี, ต้องบอกโดยหลักไสยศาสตร์ว่ามีผี มีเทวดาอะไรก็ตาม ไปตัดเข้าแล้วจะตาย, แล้วไม้ตะเคียนก็เหลืออยู่มาก. พอมาถึงสมัยที่คนไม่เชื่อเรื่องไสยศาสตร์, ไม้ตะเคียนมันก็หมดไปก่อน เพราะว่ามันเป็นไม้ที่ดี อย่างนี้เป็นต้น. มันเลยเข้าใจยาก ว่า ไสยศาสตร์นี้มันดีหรือไม่ดี จะต้องเป็นไปในหลักว่า ถ้ารู้จักใช้เป็นประโยชน์มันก็ดีเหมือนกัน; เพราะฉะนั้นมันยังเลิกไม่ได้, มันจะต้องปรับปรุงให้ดีขึ้นเท่านั้นเอง.

คนเรายังมีความกลัว โดยเฉพาะกลัวตาย ถ้าใครมาบอกว่า มันป้องกันได้ช่วยไม่ให้ตายได้ แล้วก็ยินดีรับถือทันที, ไม่ต้องพิจารณาอะไรกันมากมาย เพราะความกลัวตายมันมีมาก. ฉะนั้นจึงรับเอาไสยศาสตร์ได้โดยง่าย. ที่นี้เรื่องทางจิตนี้ มันก็มีความเกี่ยวข้องกัน; เพราะว่าเราอาจจะสร้างหลักของไสยศาสตร์ ด้วยการอบรมจิตให้เดินไปทางนั้น ให้มีความคิดนึกเชื่อถือกันมากขึ้น ๆในทางนั้น, มันก็เกิดอำนาจจิตพอที่จะทำให้คนใจอ่อนรู้สึกว่า จริงไปตามนั้นมากมาย. แม้ที่สุดแต่การเสกเป่าทั้งหลาย มันก็ทำให้เด็กหยุดร้องไห้ได้ ด้วยอำนาจของจิต, เพราะว่ามันระงับความเจ็บปวดไปได้ อย่างน้อยก็ชั่วครั้งชั่วคราวจริงเหมือนกัน. ฉะนั้น ไสยศาสตร์จึงต้องมีไว้ สำหรับคนที่ยังมีพุทธศาสตร์ไม่ได้. พูดอย่างนี้มันรุนแรงมาก ขอให้พิจารณาดู ไสยศาสตร์ต้องเก็บไว้ให้บุคคลที่ยังมีพุทธศาสตร์ไม่ได้; แต่ว่าใครสามารถจะมีพุทธศาสตร์ได้ ก็ไม่จำเป็นที่จะต้องมีไสยศาสตร์ เพราะมันเลื่อนชั้นขึ้นไปเสียแล้ว.

แต่ถ้ามาดูในชั้นเด็ก ๆ หรือว่าคนที่ยังไม่มีความรู้ธรรมะมากพอ มันก็ยังจำเป็นอยู่ ที่จะดึงเขาไปในทางที่ถูกที่ดี โดยเอาหลักเชื่องมงายนี้เป็นเครื่องมือ; แต่จะเป็นตลอดไปไม่ได้, เป็นเครื่องมือในขั้นต้น แล้วก็แก้ไขเปลี่ยนแปลงให้มันถูกทางถูกเรื่อง แล้วก็ดีต่อไปได้ เปรียบเหมือนกับว่ายาแก้ปวด ปวดหัวปวดพุงอะไรก็ตามเถอะ มันเป็นเพียงแก้ปวด, เมื่อเหลือทนเข้า มันก็จำเป็นที่จะต้องใช้. แต่มันจะหายโรคเพราะกินยาแก้ปวดไม่ได้, มันต้องไปกินยาหรือรักษาที่ตัวโรคโดยตรง. จะปวดท้องหรือปวดศีรษะหรือปวดอะไรก็ตามเถอะ ที่มันมีอาการปวด เราก็กินยาแก้ปวด, แก้ปวดกันไปทีก่อน เพราะมันเหลือทน; ครั้นหายปวดแล้ว ก็ต้องจัดการแก้ไขตัวการของโรคนั้น ให้โรคนั้นหายไป, แล้วมันก็ไม่ปวดอีก ถ้าไม่จัดการกับตัวโรคโดยตรงให้หายไปมันก็ปวดอีก. มันก็กินยาแก้ปวดกันไม่รู้จักจบจักสิ้น, บางคนก็เสพติดกลายเป็นเสพติดยาแก้ปวด กินทุกวัน ๆ อย่างนี้ก็มี.

นี่มันเปรียบได้กันกับว่า เรื่องไสยศาสตร์มันก็มีประโยชน์ในทำนองยาแก้ปวด, คนก็เลยติด ๆ, ติดยาแก้ปวดไสยศาสตร์กันตลอดชีวิต. นี้ก็เรียกว่า ไม่อาจจะเข้าถึงความจริงของธรรมะ คือไม่เป็นพุทธบริษัท. แต่เนื่องจากมันแฝดกันอยู่อย่างนี้ ดังนั้นเราก็ต้องพยายามศึกษาพร้อม ๆ กันไป ให้มีความเข้าใจถูกต้องว่า เป็นพุทธอย่างไร, เป็นไสยอย่างไร. ถ้ายังจำเป็นที่บางคนจะต้องอาศัยไสยศาสตร์ก็ทำไปก็ได้ มันจึงดีกว่าไม่ทำละมั้ง, มันจะดีกว่าไม่ทำละมั้ง เพราะคำว่าไสยะ—*ไสยะ* นี้มันก็ *แปลว่าดี.* ไปถามนักบาลีดูเถอะคำว่าไสยะ, *ไสยะ* มันแปล *ได้สองอย่าง* คือแปลว่า *ดีกว่าอย่างหนึ่ง* และแปลว่า *หลับอยู่อย่างหนึ่ง.*

ถ้าไสยศาสตร์หมายถึงศาสตร์ที่ดีกว่า มันก็ดีกว่าไม่มีอะไรเสียเลย, มันดีกว่าไม่มีอะไรเสียเลย, ดีกว่าไม่รู้เรื่องอะไรเสียเลย; มันตั้งต้นมาตั้งแต่สมัยคนบ้า

แรกมีมนุษย์ขึ้นมาในโลกมีคนบ้าคนแรกที่จะรู้อะไรบ้าง, รู้เรื่องที่คนธรรมดาไม่รู้ คนนั้นก็กลายเป็นคนเก่งขึ้นมา แนะนำผู้อื่นให้รู้อย่างที่เขารู้ แล้วก็เป็นที่พอใจด้วยกัน; เพราะฉะนั้นมันจึงมีความหมายว่าดีกว่าไม่รู้. ไสยศาสตร์นั้นมีความหมายว่า ดีกว่าไม่รู้อะไรเสียเลย; แต่มัน ไม่ใช่เป็นความรู้ที่ถูกต้องถึงที่สุด เพราะว่ามันยังมีความหมายอีกคำหนึ่งว่า ยังหลับอยู่. *ไสยะ* แปลว่า *หลับอยู่ พุทธะ* แปลว่า *ตื่น* ไสยะแปลว่าหลับอยู่มันรู้พอแก้บัญหาเล็ก ๆ น้อย ๆ เหล่านั้นได้; แต่แล้วมันก็ยังอยู่ในลักษณะที่หลับอยู่ยังไม่ได้ตื่น ยังไม่ได้ลืมตา. เช่นเดียวกับเรื่องกินยาแก้ปวด มันรู้แต่เพียงกินยาแก้ปวด ก็ดีกว่าที่ไม่กินยาอะไรเสียเลย; แต่มันยังไม่รู้ถึงขนาดที่จะตัดต้นเหตุของโรคโดยตรงที่ทำให้ปวดนั้น ยังไม่รู้เลย, มันจึงเป็นศาสตร์ที่ยังหลับอยู่.

ทีนี้ต่อมาความรู้มันเจริญขึ้น ๆ จนรู้อะไรเป็นอะไร, อะไรเป็นอะไร มันจึงเป็นเหมือนกับว่าตื่น—ตื่นจากหลับ คือพุทธศาสตร์ มีเหตุผลไปตามกฎแห่งอิทัปปัจจยตา, มีเหตุผลชัดเจน แก้บัญหานั้น ๆ ได้ ก็เลยกลายเป็นพุทธศาสตร์ขึ้นมาอีกระบบหนึ่งต่างหาก. ศาสตร์หนึ่งยังหลับอยู่, ศาสตร์หนึ่งตื่นแล้ว ลืมตาแล้ว ตื่นจากหลับแล้ว มันก็เป็นคู่กันมาอย่างนี้.

ทีนี้ คนที่จะเข้าถึงพุทธศาสตร์นั้น มันต้องมีอะไรที่ได้ผึกฝนอบรมมาพอ; เดี๋ยวนี้มันไม่มีอย่างนั้น เพราะว่าพอเด็ก ๆ เกิดขึ้นมา ก็สอนไปในทางให้ยึดถือไสยศาสตร์, เด็ก ๆ คลอดออกมาจากท้องแม่ มันได้รับคำสั่งสอนเป็นไปในทางไสยศาสตร์ให้กลัวสิ่งที่ไม่ต้องอธิบาย. อย่างบอกเด็กว่าอย่าร้องตุ๊กแกจะกินตับ นั่นแหละคือ ก ข ก กา ของไสยศาสตร์, เด็กได้รับคำสั่งสอนไสยศาสตร์มาอย่างนี้มากขึ้น ๆ มากขึ้น จนไม่รู้กี่เรื่องกี่สิบเรื่องกี่ร้อยเรื่อง. ความคิดของเด็ก ๆ กระทั่งเป็นวัยรุ่น กระทั่งเป็นหนุ่มสาว มันก็ยังเหลืออยู่ สำหรับที่จะไม่มีเหตุผลในสิ่งที่มีเหตุผล, เอาแต่เชื่อตามที่บอกกันมา นั่นก็ลุกลามออกไป เป็นความงมงายที่กว้างขวางออกไป. เมื่อมันไปตรง

กันกับสิ่งที่คนต้องการอย่างยิ่งอยู่ด้วย มันก็ตะครุบเอาเลย. เช่นว่าเสกน้ำล้างหน้าอย่างนี้ๆ เสกคาถาอย่างนี้ แล้วมันจะสวยแล้วคนมันจะรัก, หรือว่าทำอย่างนี้จะชนะน้ำใจคนนั้น, เรื่องเสน่ห์เรื่องยาแฝดเรื่องอะไรต่าง ๆ มันก็เกิดขึ้น แล้วก็มากมาย ในหมู่คนที่ไม่ได้รับการศึกษาธรรมะอย่างถูกต้อง ; แม้ในหมู่คนที่เรียกว่าอยู่ในบ้านเมืองที่เจริญแล้ว แต่ไม่มีโอกาสจะศึกษาธรรมะ, แม้ในบ้านเมืองที่เจริญแล้ว มันก็ต้องเป็นบ้านเมืองไสยศาสตร์ทั้งนั้น.

ที่กรุงเทพ ฯ นั่นแหละไปดูให้ดีเถอะ ซึ่งไม่มีโอกาสจะศึกษาธรรมะ แล้วไสยศาสตร์มันก็ยึดครอง ; เพราะฉะนั้นเรื่องไสยศาสตร์มันจึงมีที่กรุงเทพ ฯ มากกว่า. อย่างเห็นได้ง่าย ๆ เช่นเรื่อง *ศาลพระภูมินี้ บ้านนอกหาดูยาก ในกรุงเทพ ฯ เต็มไปหมด.* ครั้งหนึ่งบ้านนอกไม่มีศาลพระภูมิเหลืออยู่สักศาลเดียว แล้วที่กรุงเทพ ฯ เขานำกันขึ้นมาอีก จนเต็มกรุงเทพ ฯ *ล้นกรุงเทพ ฯ แล้วก็มาถึงบ้านนอก.* ศาลพระภูมิที่เคยหายไปแล้วก็กลับมาอีก คิดดูเถอะว่า มันไม่ใช่ว่าอยู่ที่เมืองที่มันเจริญแล้ว มันจะไม่มีไสยศาสตร์ เมืองที่เจริญนั้นน่ะยิ่งจะมีไสยศาสตร์ ; เพราะความเจริญของคนชนิดนั้น มันต้องการอะไรมาก, มันมีความต้องการ—ต้องการขึ้นสมอง พอใครมาบอกว่าอย่างนี้จะได้ตามต้องการ ก็ตะครุบเอาทันที. ฉะนั้นคนที่มีความคิดแต่ว่าต้องการ, ต้องการจะมีมาก จะเจริญนั่นแหละ มันจึงรับเอาไสยศาสตร์ได้ง่าย. ส่วนคนที่ไม่ต้องการอะไรนัก หรือไม่ใคร่ต้องการอะไร ก็ไม่มีไสยศาสตร์, โดยเฉพาะพวกที่ไม่ต้องการอะไรเลยจะไม่มีไสยศาสตร์ เช่นพระอรหันต์อย่างนี้ จะไม่มีไสยศาสตร์ เพราะท่านไม่ต้องการอะไรเลย.

พุทธบริษัทยังถือไสยศาสตร์อยู่ ต้องรู้จักละเสีย.

นี่ พุทธบริษัทเรายังแตกแยกกันอยู่เป็นสองชนิด ; พุทธบริษัทชนิดไสยศาสตร์เต็มอัดอยู่ก็มี, พุทธบริษัทที่หมด ค่อย ๆ หมดไปจากไสยศาสตร์ อย่างนี้

ก็มี, จึงเป็นเรื่องที่จะต้องเอามาพูด ในฐานะเป็นปัญหาของพุทธบริษัทโดยตรง. ถ้าไสยศาสตร์ไม่ถูกละไป ก็เป็นอันว่าไม่มีทางที่จะเข้าถึงความเป็นพระอริยบุคคล **ความเป็นพระอริยบุคคลขั้นต้นขั้นแรกที่สุดนั้น ต้องละไสยศาสตร์.**

พวกที่เรียนนักธรรมมาแล้วย่อมรู้ดีว่า ***ขั้นแรกที่สุดจะต้องละ สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา สีลัพพัตตปรามาส*** สามอย่างนี้ได้แล้วจึงจะเป็นพระโสดาบัน. **พระอริยบุคคลขั้นต้น ต้องละไสยศาสตร์ก่อน** สิ่งใด แล้วค่อยละกามราคะ ปฏิฆะ ละกามารมณ์ ละความโกรธนี้ทีหลังมาอีก, ทีหลังมาอีก เมื่อจะเป็นพระอนาคามี. ที่จะเป็นพระโสดาบัน พระสกิทาคามี ต้องละไสยศาสตร์ ที่เรียกว่าสีลัพพัตตปรามาส วิจิกิจฉาคือความลังเลสงสัยระหว่างธรรมะกับไสยศาสตร์.

สักกายทิฏฐิ นั้นคือความโง่ตัวโต, *ความโง่ตัวแรก* ที่ติดมาตั้งแต่เด็ก ว่าร่างกายนี้เป็นตัวกู ร่างกายนี้เป็นตัวกู คือเรื่องของอัตตาที่ต่ำมาก ที่ใหญ่มาก ที่เป็นขั้นแรกที่สุดว่า ร่างกายนี้เป็นตัวกู เขาต้องละก่อน มันก็*อยู่ในลักษณะโง่แบบไสยศาสตร์ด้วยเหมือนกัน* ว่าร่างกายนี้เป็นตัวกู. แล้ว*วิจิกิจฉา ไม่รู้จะเอาฝ่ายไหนดี* นั้นมันก็เป็นไสยศาสตร์. พอ*สีลัพพัตตปรามาสทุกอย่าง* เป็นทุกข้อแล้วก็เป็นไสยศาสตร์ : คือ *ปฏิบัติศีล* ก็ดี *วัตรทั้งหลาย* ก็ดี อย่างไม่มีเหตุผล, อย่างผิดตรงกันข้ามจากความหมายเดิม ความหมายเดิมที่แท้จริงเป็นอย่างไร ปฏิบัติผิดไปจากความหมายเดิมทุกอย่าง. จะรักษาศีลก็ไม่ใช่เพื่อกำจัดกิเลสดอก เพื่อให้ได้ผลเป็นกำไรเป็นอะไร; หรือว่าหมดบาปชนิดที่เอาน้ำมาอาบ; ยังได้ยินพูดกันอยู่ในที่บางแห่งว่า พระไปลงปาติโมกข์ แล้วตัวก็เกลี้ยงเหมือนอาบน้ำขัดสบู่, นั้นมันก็เป็นไสยศาสตร์.

ความคิดอย่างนี้ความเชื่ออย่างนี้ เขาว่าไปลงโบสถ์แล้วก็เหมือนกับอาบน้ำเกลี้ยงนี้ ***ไม่รู้ว่าลงโบสถ์นั้นคือทำอะไร, ทำอย่างไร ในความหมายของคำว่าลงอุโบสถ;***

ถ้าไปรู้ความจริงมันก็ไม่พูดอย่างนั้น. เดี๋ยวนี้พูดตาม ๆ กันมาโดยโวหารทางไสยศาสตร์ ว่าไปลงโบสถ์เหมือนกับไปอาบน้ำให้ตัวเกลี้ยงเสียวันหนึ่ง มันก็ดีเหมือนกันแหละ; แม้จะไปลงโบสถ์ด้วยความคิดที่งมงายอย่างนั้น ก็ดีเหมือนกันเพราะมันจะได้ไปลง, ดีกว่าไม่ไปลง. ไปลงหลาย ๆ หนเข้า มันก็ค่อย ๆ รู้อะไรเป็นอะไร — อะไรเบื้องอะไร มันก็ค่อยเข้าแนวเข้าร่องเข้ารอยที่ถูกต้องต่อไปอีก.

นี่ขอให้ดูเถอะว่า แทบจะทุกเรื่องไปเลย มันเข้าแทรกแซงอยู่ในชีวิตจิตใจของบุถุชน จนผึ่งตายตัวไปจนตาย : เรื่องทำบุญ ทำทาน ทำกุศลอะไร ก็มีอยู่มาก ที่ต้องฝากไว้ในไสยศาสตร์ หรืออย่างน้อยก็ว่าเกือบจะเป็นไสยศาสตร์ เพราะว่าเป็นเครื่องจูงมาง่าย, จูงมาให้ร่วมมือกันกระทำนี้ มันง่ายกว่าที่จะพูดตรง ๆ.

ศึกษาให้รู้จักไสยศาสตร์ตั้งแต่สมัยคนป่าจนปัจจุบัน.

นี้เราต้องการจะดีขึ้น, หมายความว่าจะรู้มากขึ้น จะรู้อะไรมากขึ้น มันก็ต้องมีการชำระสะสาง; ถ้ามิฉะนั้นมันก็จะเป็นมนุษย์ที่ไม่เคยเลื่อนชั้น. มันจะเป็นเหมือนกับมนุษย์สมัยคนป่า ที่เขาบัญญัติอะไรไว้มาก. คนป่านั้นบัญญัติเรื่องทางไสยศาสตร์ไว้มาก นับเป็นร้อย ๆ ข้อ เป็นพัน ๆ ข้อ แล้วก็เหลือมาอยู่จนทุกวันนี้; แม้สุดแต่ว่าอย่าไปลอดราวตากผ้า มันอะไรก็ไม่รู้ มันใช้คำที่น่ากลัวมาก, แล้วคนก็ไม่กล้าลอดราวตากผ้า, โดยเฉพาะของผู้หญิงที่มีโลหิตระดู นี้มีอยู่ในคำสอนของคนป่าสมัยโน้นแล้วทั้งนั้นแหละ.

คนสมัยนี้อย่าอวดดีไปเลย เขาเรียกกันเป็นภาษาอะไรก็ไม่ทราบ เรียกว่าตาบู—ตาบู, *ลัทธิตาบู, ลัทธิที่เป็นลักษณะอย่างนี้ ที่คนป่าสมัยโน้นเขาค้นพบ, แล้ว*

เขาสอนกันมานับด้วยร้อย ๆ ข้อมาแล้วนะ เขามีกันมาแล้ว, นั่นแหละคือระบบไสยศาสตร์; ไม่ต้องอธิบาย ห้ามไม่ให้ถาม เรียกว่าต้องการให้เชื่อเท่านั้นแหละ, ต้องการให้เชื่อเท่านั้น แล้วก็เชื่อกันมาเชื่อกันมา จนกระทั่งบัดนี้ก็ยังมีเหลืออยู่มาก. ถ้าใครมาทำกันเพียงเท่านี้ คนนั้นก็กลับไปเป็นคนบ้าสมัยโน้น, แล้วเราจะเป็นพุทธบริษัทกันอย่างไร.

นี่คิดดูเถอะ เราจะเป็นพุทธบริษัทกันอย่างไรเล่า? เราจะนับถือพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์กันอย่างไรเล่า? จะเชื่อกรรมได้อย่างไร, จะเชื่ออิทัปปัจจยตาได้อย่างไร, ถ้ามันยังถืออย่างนั้น; จึงเห็นว่าเป็นปัญหาที่สำคัญมาก ที่ต้องเอาขึ้นมาพิจารณา เพื่อความเป็นพุทธบริษัทของเราจะได้สะอาดขึ้น จะได้บริสุทธิ์ขึ้น, แล้วก็จะเป็นพุทธบริษัทกันได้โดยแท้จริง. นี่จึงเอามาพูดเรื่องว่ามันเนื่องกันกับจิตตภาวนา.

เปรียบเทียบความต่างของพุทธกับไสย.

จิตตภาวนาที่กระทำไปผิด ดำเนินไปผิด ย่อมส่งเสริมไสยศาสตร์ทั้งนั้น; แม้เรื่องฤทธิ์เรื่องเดชเรื่องปาฏิหาริย์ มันก็เป็นส่วนที่เดินไปออกนอกลู่นอกทาง, ทำให้เกิดมีฤทธิ์มีปาฏิหาริย์ ชนิดที่เป็นเครื่องดึงดูดเท่านั้น. พูดกันง่าย ๆ ว่า ถ้ามันเป็นของจริง มันก็ไม่ต้องรบกวนใครซิ, คนที่มีฤทธิ์มีเดชมีปาฏิหาริย์ ก็แสดงปาฏิหาริย์ มีข้าวกินทุกวัน ๆ โดยไม่ต้องทำนาซิ, ถ้ามันมีฤทธิ์มีปาฏิหาริย์ มันก็เนรมิตบ้านเรือนโบสถ์ วิหาร ศาลาขึ้นได้ใช้เต็มไปหมด โดยไม่ต้องไปเที่ยวเรี่ยไรชาวบ้านซิ. นี่ฤทธิ์ปาฏิหาริย์มันไม่จริง; แม้บางคราวพระพุทธเจ้าก็ต้องฉันข้าวตากเลี้ยงม้า, มันไม่แก้ปัญหาได้ด้วยฤทธิ์และปาฏิหาริย์.

ฉะนั้นเราจึงดู ว่า ไสยศาสตร์มีขอบเขตอยู่เพียงไร, จะใช้ให้เป็นประโยชน์ได้เพียงไร, แล้วหมดอำนาจสิ้นอำนาจเพียงแค่ไหน, จะต้องทำให้ดีต่อไปอย่างไร, นั่นแหละจึงจะเรียกว่าแก้ปัญหาต่าง ๆ เกี่ยวกับไสยศาสตร์ได้ลุล่วงไป; นับตั้งแต่ว่ามันดีกว่าไม่มี. มันดีกว่าไม่มี ก็ทำไปอย่างที่ดีกว่าไม่มี แต่มันยังหลับอยู่. ทีนี้ทำให้ตื่นจากหลับ ก็มาเป็นสิ่งที่เป็นพุทธศาสตร์ที่พึงปรารถนา. ฉะนั้นไสยศาสตร์คือดีกว่าไม่มี แต่ยังหลับอยู่ ต้องทำให้ตื่นลืมตาขึ้นมา จึงจะเป็นพุทธศาสตร์, แล้วก็เลิกไสยศาสตร์กันได้. ดังนั้นพระอริยเจ้าจึงไม่มีไสยศาสตร์เหลืออยู่ในจิตใจของท่าน แม้แต่นิดเดียว, บุถุชนมีอวิชชาความโง่ มีตัณหาความอยากได้ สองอย่างเท่านี้พอแล้วที่จะรับเอาไสยศาสตร์, เป็นบัจจัย เป็นเดิมพันที่จะรับเอาไสยศาสตร์ ก็คืออวิชชาและตัณหานั่นเอง.

บัญหาเกิดขึ้นเกี่ยวกับไสยศาสตร์ ก็คือจะทำให้งมงายอยู่ที่นั่น งมงายอยู่ที่นั่น เลื่อนชั้นขึ้นมาไม่ได้ ตลอดเวลาที่ยังไม่เป็นพุทธศาสตร์. *พุทธะ* แปลว่า *ผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบาน;* คำแปลนี้ดีที่สุด ในบรรดาที่ได้เลือกสรรแล้ว : *พุทธะ* แปลว่า *ผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบาน* นี้ เป็นคำแปลที่ถูกต้องที่สุด ครบถ้วนที่สุด สมบูรณ์ที่สุด ขอให้ช่วยจำไว้ด้วย. ดูลักษณะที่เป็นผู้รู้ แล้วก็ผู้ตื่นจากหลับ แล้วก็ผู้เบิกบาน นี่มันไม่มีไสยศาสตร์เหลืออยู่ที่ตรงไหน; อย่างนี้จึงจะเป็นพุทธบริษัทไม่ใช่พวกไสยศาสตร์ ถ้าว่ามันเต็มไปด้วยไสยศาสตร์ มันก็เป็นโลกที่หลับอยู่, เป็นโลกที่หลับอยู่ด้วยไสยศาสตร์. ฉะนั้น เมื่อไสยศาสตร์มันค่อยจางไป ๆ พุทธศาสตร์ค่อยเข้ามาแทนที่ ๆ โลกนี้มันจึงเป็นโลกที่ตื่นจากหลับแล้วก็ค่อย ๆ ลืมตา ลืมตาขึ้นมา เป็นโลกของพุทธศาสตร์, นั่นแหละคือความก้าวหน้าทางจิตใจของมนุษย์ มนุษย์มีความก้าวหน้าทางจิตใจ ค่อย ๆ ลืมตาจากไสยศาสตร์มาสู่ความเป็นพุทธศาสตร์; ถ้าไม่เป็นอย่างนั้นแล้ว ก็คือเป็นมนุษย์ที่หลับตาอยู่ที่นั่น ไม่มีความก้าวหน้าทางจิตใจเสียเลย.

ขอให้พิจารณาแยกแยะดูให้ละเอียด แล้วก็เปรียบเทียบกันดูให้ละเอียด, ให้เปรียบเทียบอย่างถูกต้องอย่างยุติธรรม, ให้เห็นความแตกต่างระหว่างพุทธศาสตร์และไสยศาสตร์อยู่เสมอ. ถ้าพูดให้สั้น ๆ ก็พูดว่า ศาสตร์หลับกับศาสตร์ตื่น, ศาสตร์ที่หลับกับศาสตร์ที่ตื่น, บุคคลที่หลับกับบุคคลที่ตื่น มันต่างกันอย่างไร, นั่นแหละการเปรียบเทียบที่ดี ที่แท้จริง ระหว่างไสยศาสตร์กับพุทธศาสตร์. ไสยศาสตร์ไม่ต้องใช้บัญญา พุทธศาสตร์ต้องใช้บัญญา มันต่างกันเท่าไรเล่า? พุทธศาสตร์ต้องมีบัญญาต้องใช้บัญญา เป็นบัญญาในธรรมะ—ธรรมบัญญา, ส่วนไสยศาสตร์ไม่เกี่ยวกัน ไม่ต้องใช้บัญญา ไม่ต้องมีบัญญา ไม่ต้องมีบัญญาในธรรมะ. นี่เปรียบเทียบกันดูซิ มันมีแต่ความเชื่อ, ไสยศาสตร์มันมีแต่ความเชื่อ; พุทธศาสตร์มันจะต้องมีบัญญา แล้วความเชื่อถ้าจะมีก็มีมาหลังบัญญา. พุทธศาสตร์ตั้งต้นด้วยปัญญา ไสยศาสตร์ตั้งต้นด้วยความเชื่อ นี่มันต่างกันเท่าไร, ต่างกันอย่างไร, ก็ลองเปรียบเทียบดูต่อไป.

อย่างหนึ่งตั้งต้นด้วยความเชื่อ, อย่างหนึ่งตั้งต้นด้วยบัญญา ถ้าเป็นไสยศาสตร์ ต้องตั้งต้นด้วยความเชื่อ ชนิดที่ไม่ต้องการบัญญา มันก็ตันอยู่ คิดตันอยู่ในความเชื่อ ไม่ต้องมีบัญญา, ไม่ต้องการให้ถาม ไม่ต้องการอธิบายด้วยเหตุผล ให้เชื่ออย่างเดียว. ส่วนพุทธศาสตร์นั้นมีบัญญา ต้องตั้งต้นด้วยปัญญา ถ้าความเชื่อจะมีมา ต้องมีมาหลังจากที่บัญญาเป็นไปอย่างสมบูรณ์แล้ว. บัญญาถูกต้องและสมบูรณ์แล้วเกิดความพอใจที่จะเชื่ออย่างไร ก็เชื่อได้เหมือนกัน. มันมีความเชื่อเหมือนกัน แต่มันเป็นความเชื่อคนละแบบ อันหนึ่งเชื่อด้วยศรัทธา เขาว่าอย่างไรก็เชื่ออย่างนั้น, เขาว่าอย่างไรก็เชื่ออย่างนั้น. เขาแสดงปาฏิหาริย์ให้ดูอย่างไร ก็เชื่ออย่างนั้น, ความเชื่ออย่างนั้นมันเป็นอย่างนั้นมา. ทีนี้ความเชื่อที่ว่าต้องมีบัญญารู้เหตุรู้ผลรู้อะไร ตามกฎเกณฑ์แห่งเหตุปัจจัย แล้วก็จึงเชื่อว่า เออ, มันเป็นอย่างนี้จริง ความเชื่ออย่างนี้ มันเป็นความเชื่อชนิดที่มีสัมมาทิฏฐิ; ความเชื่ออย่างโน้น มันเป็นความเชื่อด้วยมิจฉาทิฏฐิ นี่ลองเอาเปรียบกันดูเถอะ ว่ามันต่างกันอย่างไร.

พุทธศาสตร์มีบัญญาเป็นเดิมพัน, ไสยศาสตร์มีศรัทธาเป็นเดิมพัน ; ถ้าจะมีความเชื่อหรือมีศรัทธาด้วยกัน มันก็เป็นความเชื่อที่ต่างกัน คือความเชื่อที่มีมาโดยไม่มีบัญญา, กับความเชื่อที่มีมาโดยต้องมีบัญญาสมบูรณ์เสียก่อน.

เหตุผลที่มนุษย์ถือไสยศาสตร์ได้โดยง่าย.

ทีนี้เรามาดูความลึกซึ้ง ความยุ่งยากลำบาก ในการที่จะสะสางบัญหาเหล่านี้. ทำไมมันจึงง่ายที่จะมีไสยศาสตร์ ? ตั้งบัญหาขึ้นมาอย่างนี้ก็แล้วกัน ว่าทำไมมันจึงง่ายที่จะมีไสยศาสตร์ ? แล้วทำไมมนุษย์เราจึงเต็มไปด้วยไสยศาสตร์ ? นี่ก็เป็นสิ่งที่มีเหตุผลซ่อนเร้นอยู่อย่างลึกลับ พอสมควรทีเดียว, จะต้องพิจารณากันอย่างละเอียดลออพอสมควร จึงจะมองเห็นได้.

ข้อแรกนี้ ไสยศาสตร์นั้นมีหลักเกณฑ์เข้ากันได้ กับสัญชาตญาณที่ไม่รู้อะไร ของสัตว์ที่ยังไม่รู้อะไร, มันเข้ากันได้กับอวิชชาความไม่รู้อะไร ที่สัตว์มีอยู่ในสันดานพื้นฐาน คือสัตว์เกิดมาไม่รู้อะไร ยังไม่รู้อะไร ไม่มีบัญญาวิมุติ ไม่มีเจโตวิมุติ, ไม่มีความรู้เรื่องบัญญาวิมุติ เจโตวิมุติมาแต่ในท้อง เด็กมันก็เหมาะที่จะรับไสยศาสตร์.

ทีนี้ ข้อที่สอง ไสยศาสตร์นี้เหมาะแก่สัญชาตญาณของการพึ่งผู้อื่น พึ่งผู้อื่น ให้ผู้อื่นช่วย คือเด็กๆ พอคลอดมาจากท้องมารดา มันก็มีคนช่วยมาตั้งแต่แรกคลอดออกมา. แรกออกจากท้องมารดาจนตลอดเวลามีผู้อื่นช่วย, แล้วสัญชาตญาณที่ยังมีอวิชชา มันก็ไม่มีความรู้ที่จะช่วยตัวเอง มันมีความรู้แต่จะให้ผู้อื่นช่วย, นี่เรื่องของไสยศาสตร์มันเข้ารูปกันพอดี. ไสยศาสตร์นี้ต้องผู้อื่นช่วย สิงศักดิ์สิทธิ์ช่วย สิ่งซึ่งเรา

ไม่อาจจะรู้ได้ว่าเป็นอะไรนั่นแหละจะมาช่วย, คือไสยศาสตร์; มันก็เข้ากันได้พอดีกับสัญชาตญาณเดิม ๆ ของสัตว์ ที่มันไม่รู้อะไร, และหวังอยู่แต่ว่าจะให้ผู้อื่นช่วย. เราจึงคลอดออกมาจากท้องแม่ เหมาะสมที่จะรับเอาไสยศาสตร์, ไม่ใช่เรื่องเสียหายอะไร มันเป็นธรรมชาติธรรมดาอย่างนั้น, คลอดออกมาจากท้องแม่ มันก็มีความเหมาะสมที่จะรับเอาไสยศาสตร์. มันพอดีกันแหละ พอออกมาพบกับสิ่งที่เหมาะสมกัน มันก็รับเอา. ฉะนั้นคนเราจึงมีความรู้ความเชื่อความยึดถือแบบไสยศาสตร์เรื่อย ๆ มา ตามที่ว่าคนข้างเคียงเขาแวดล้อมให้, โดยเฉพาะอย่างยิ่ง คำที่ใช้ขู่เด็ก ๆ ว่าจงทำอย่างนั้นนะ ไม่ทำอย่างนั้นจะเป็นอย่างนั้นนะ แล้วเป็นเรื่องไสยศาสตร์ทั้งนั้น.

ทีนี้ ข้อที่สาม ก็คือว่า ไสยศาสตร์นี้ลงทุนน้อย มันเหนื่อยน้อย แล้วมันง่ายกว่ากันมาก. ไสยศาสตร์นี่ลงทุนน้อย ลงทุนน้อย พิธีไสยศาสตร์ลงทุนน้อย : เอาอาหารใส่เปลือกหอยสักนิดหนึ่ง ไปวางไว้ข้างเทวดาช่วยทำอะไรก็ได้ มันลงทุนน้อย, อะไรก็ลงทุนน้อยเรื่องของไสยศาสตร์ มันเป็นค้ากำไรเกินควร แล้วมันเหนื่อยน้อยนี่; เพราะเขาบอกแต่ว่าทำอย่างนี้ สวดอย่างนี้ พูดอย่างนี้ ภาวนาอย่างนี้ มันเหนื่อยน้อย มันลงทุนน้อย, แล้วมันก็ง่ายกว่า ทำได้ง่ายกว่า ให้ว่าคาถาอย่างนี้ไม่กี่บรรทัด เดี๋ยวก็รวยตาย, เดี๋ยวก็ผู้หญิงตามมาเป็นพรวนเลย. เด็ก ๆ มันก็เลยเรียนคาถาอาคมกันมาก นี่มันเป็นเรื่องที่ว่า มีได้ง่าย มีได้ง่ายสำหรับคนเรา เพราะว่ามันลงทุนน้อย มันเหนื่อยน้อย มันง่ายกว่า สำหรับคนที่ไม่รู้อะไร.

ทีนี้ ข้อที่สี่ ไสยศาสตร์นี้ เหมาะสำหรับคนส่วนมาก ที่มีปัญญาอ่อน. *คนปัญญาอ่อนคือคนไม่รู้อะไรตามที่เป็นจริง;* ไม่ใช่ปัญญาอ่อนอย่างเด็กปัญญาอ่อนที่เขาไม่มีความสมบูรณ์ทางร่างกาย; นั่นมันปัญญาอ่อนอีกชนิดหนึ่ง. เดี๋ยวนี้ ปัญญาอ่อนทั่วไปของมนุษย์ ที่ว่ามันเชื่อง่าย; คนทั่วไปไม่มีปัญญา—ไม่มีปัญญามากพอก็เรียกว่าปัญญาอ่อน, มวลชนทั้งหลายในโลกนี้ ส่วนมากมันปัญญาอ่อน เพราะมันไม่

ได้เรียนรู้เรื่องอะไร, ไม่ว่ามวลชนชาติไหนแหละ ชาติตะวันออกชาติตะวันตก ฝรั่ง คนไทย จีน แขก ส่วนมากที่ปล่อยกันมาตามธรรมชาติแล้ว บัญญามันอ่อน. ทีนี้ระบบไสยศาสตร์นั้น มันเข้ากันได้ง่ายกับระบบบัญญาอ่อน, **ไสยศาสตร์เข้ากันได้ง่ายกับชนที่บัญญาอ่อน.** พุทธศาสตร์มันเข้ากันได้ยากกับคนที่บัญญาอ่อน เพราะมันลึก คนจึงดว้าเอาไสยศาสตร์เข้าไว้เต็มที่, ในโลกนี้ก็ดว้าเอาไสยศาสตร์กับเขาไว้เต็มที่ เพราะว่ามันเหมาะกับมวลชนที่มีบัญญาอ่อน, ข้อนี้ต้องไปดูเอาเอง ว่าคนที่ถือไสยศาสตร์มีบัญญากี่มากน้อย แล้วถือเอาได้ง่ายเพียงไร, ตะครุบเอาได้โดยง่ายเพียงไร.

ทีนี้ **ข้อที่ห้าไสยศาสตร์** นี้มันได้เปรียบ คือเขา**ห้ามไม่ให้ถาม, เขาห้ามไม่ให้ซัก,** เขาห้ามไม่ให้ถาม เขา**ให้ยกขึ้นเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์,** เป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์โดยส่วนเดียว ไม่ให้ถามไม่ให้วิพากษ์ไม่ให้วิจารณ์. ไม่ต้องออกชื่อก็ได้, เด็กๆ คนหนึ่งเขาถามว่า ก็เทพารักษ์น่ะเทพารักษ์ที่อยู่ศาลาทำด้วยไม้นี่—มันทำด้วยไม้นี่ เด็กมันก็ถามะอ้าว, นี้มือคิดอย่างนี้ช่วยใครได้ล่ะ? เทวดาเทพารักษ์จะไปช่วยใครได้ มือคิดแข็งอย่างนี้จะไปช่วยใครได้ ผู้ใหญ่เขายังตีเอาเลย, ผู้ใหญ่เขายังตีเอาเลย ว่าตั้งคำถามไม่ถูกเรื่องแล้ว, ตั้งคำถามเป็นการทำลายแล้ว, **นี่เป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่วิพากษ์วิจารณ์ไม่ได้.** เมื่อมีหลักอย่างนี้ ไสยศาสตร์ก็ได้เปรียบ; พุทธศาสตร์นี่ยอมให้ถาม ยอมให้ซัก ให้ทำด้วยสติบัญญา, ส่วนไสยศาสตร์นั้น เขาให้ทำด้วยการยอมรับ ว่าเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เป็นสิ่งลึกลับสำหรับบุถุชน. บุถุชนอย่าไปวิพากษ์วิจารณ์ เมื่อเป็นอย่างนี้ ยิ่งลึกลับก็ยิ่งศักดิ์สิทธิ์สิ, ยิ่งเข้าใจไม่ได้มันก็ยิ่งศักดิ์สิทธิ์ อะไรที่เข้าใจไม่ได้เลยนั้น ยิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่สุด ไสยศาสตร์มันก็ได้เปรียบเรื่อยไป.

ข้อที่หก ยังมีการกระทำที่พลิกแพลง, พลิกแพลง แม้เดี๋ยวนี้ก็เรียกว่ามีการพลิกแพลง. เขาจะเจิมพระพุทธรูป เจิมเทวรูป เจิมรูปพระเจ้าน่ะ คนชาวบ้านนี้จะไปเจิมเทวรูป เจิมรูปพระเจ้า เจิมพระพุทธรูป เจิมอะไรต่างๆ นี้, มันพลิกแพลง

มันกลับเอาหัวลงแล้ว. นี่เรื่องของไสยศาสตร์มันก็เป็นเสียอย่างนี้, แล้วคนนั่นแหละก็สร้างขึ้นมา แล้วก็ต้องช่วยเจิมให้ ช่วยเบิกตาให้ มันจึงจะเป็นพระเจ้า เป็นเทวดา เป็นเทวรูป เป็นพระพุทธรูป เป็นอะไรขึ้นมา. นี่มันพลิกแพลงกลับไปกลับมา, มันพลิกแพลงไปตามความงมงายได้มาก. เพราะพลิกแพลงไปตามความงมงายได้มากนั้นน่ะ มันจึงเป็นสิ่งที่เหนียวแน่น, เหนียวแน่น ฝังลึกเข้าไปอย่างเหนียวแน่น ถอนยาก เพราะมันพลิกแพลงได้ตามความงมงาย แล้วแต่จะงมงายกันอย่างไร นี่มันก็ลงรากลึกและเหนียวแน่น ถอนยาก. นี้เราเรียกว่าความได้เปรียบตามธรรมชาติของไสยศาสตร์, ไสยศาสตร์ย่อมได้เปรียบพุทธศาสตร์อยู่โดยธรรมชาติตามธรรมชาติ เช่นที่ว่ามานี้ โลกนี้มันก็เต็มไปด้วยไสยศาสตร์.

ไม่ใช่เราจะยกตนข่มท่านนะ พูดๆแล้วเดี๋ยวจะหาว่าอาตมายกตนข่มท่าน หรือพวกเราจะสุมหัวกันยกตนข่มท่าน ข่มผู้อื่น ข่มลัทธิอื่น, ไม่ต้องคิดอย่างนั้น ไม่มีเจตนาอย่างนั้น. มันมีเจตนาแต่ว่า ทำอย่างไรมนุษย์มันจะดีขึ้น; ทำอย่างไรมนุษย์เราจะดีขึ้น, เราไม่ได้คิดยกตนข่มใคร ที่ชักชวนกันให้พิจารณานี้ ก็เพื่อว่าทำอย่างไรมนุษย์มันจะดีขึ้น ไม่ใช่อวดดีไปยกตนข่มท่าน.

ข้อที่เจ็ด ทีนี้มันก็เหนียวแน่น มันยึดเนื้อที่ไว้ได้มาก ไสยศาสตร์นี้มันเหนียวแน่น ยึดเนื้อที่ในจิตใจของคนไว้ได้มาก มันก็เลยปนกัน. ทีนี้มันก็ปนกันเหมือนแม่น้ำสองแควไหลมาพบกันรวมกัน แควไหนมันใหญ่มาก มันมากมันก็ทำหน้าที่ได้มาก. เดี๋ยวนี้เรื่องของไสยศาสตร์ กำลังมีอิทธิพลเหนือจิตใจของมวลชน. คำว่า *มวลชน* นี้หมายความว่า *คนทั้งหมดมาก* ปัญหาก็เกิดขึ้นเต็มไปหมด, แล้วฝ่ายอันธพาลก็ได้เปรียบ ฝ่ายอันธพาลเขาถือไสยศาสตร์ เขาก็ได้เปรียบ ได้เปรียบในการที่จะยึดไสยศาสตร์นั่นแหละเป็นเครื่องส่งเสริมกำลังใจ ให้กระทำได้อย่างลงคอ, แม้เป็นการ

กระทำที่เลวทรามโหดร้ายทารุณอย่างไร ก็ได้อาศัยกำลังไสยศาสตร์ นี้ เป็นเครื่องส่งเสริมกำลังใจ.

ถ้าเราจะพูดว่า ขุนแผนที่เขาสรรเสริญกันนัก เขาฆ่าลูกในท้องของเขาออกมาได้ อย่างนี้มันด้วยกำลังอะไร? มันก็ด้วยเรื่องไสยศาสตร์, แล้วขุนแผนกลับได้รับการยกย่องนับถือ ว่าดี เก่ง นั่นน่ะมัน**เป็นเรื่องของไสยศาสตร์** ถ้าเขาถือพุทธศาสตร์จะทำอย่างนั้นไม่ได้ จะฆ่าเมีย แล้วเอาลูกออกมาทำอะไรอย่างที่ว่าในนิยายเรื่องขุนช้างขุนแผนนั้นไม่ได้. นี่ไสยศาสตร์มันส่งเสริมให้ทำได้ถึงอย่างนั้น ฆ่าเมียฆ่าลูกเอาลูกออกมาทำ เป็นอะไร, **นี่ด้วยอำนาจอันแรงร้ายของสิ่งที่เรียกว่าไสยศาสตร์.** เดี๋ยวนี้มันก็ยังอาละวาดอยู่ในโลก เพราะจะทำอะไรรุนแรง มันก็ต้องทำด้วยความคิดที่นอกเหนือไปจากสติบัญญาหรือเหตุผล ต้องไปตามความยึดถือทึ่งมงาย มันจึงจะทำได้.

นี่ถือพุทธปนไสยนั่นแหละ, เราก็พูดกันได้ทุกคนที่ว่าถือพุทธปนไสยนั้นจริงที่สุด, เดี๋ยวนี้ถือพุทธปนไสยอย่างปนเปกัน. **ไสยศาสตร์ได้เปรียบ เพราะว่าถูกเพาะให้งอกให้เจริญมาตั้งแต่เกิด,** ตั้งแต่แรกเกิดออกมาจากท้องแม่ ก็ได้รับการเพาะเมล็ดเพาะพืช งอกงามขึ้นมาตามลำดับ, แล้วพอมา **ได้รับพุทธศาสตร์ทีหลัง** บ้าง มันก็ **มีอาการปนเปกัน** โดยที่ไสยศาสตร์มันก็ไม่ยอมถอยไป, มันยังยืนอยู่ มันก็เลยได้ปนกัน ระหว่างพุทธศาสตร์กับไสยศาสตร์. เหมือนกับแม่น้ำสองแคว, แม่น้ำแควหนึ่งน้ำใส แม่น้ำแควหนึ่งน้ำขุ่น, พอมาบรรจบกันเข้าก็ปนกันอย่างนั้นแหละ ในจิตใจของมนุษย์นี้มันก็มีการปนกัน ระหว่างพุทธกับไสย แล้วเราก็ถือลัทธิพุทธปนไสยกันได้โดยสะดวก.

ทีนี้ถ้าพูดถึงเรื่องประวัติศาสตร์, เล่าเรื่องลัทธิศาสนา ที่มาสู่เมืองไทยแผ่นดินแหลมทองของไทยนี้. **ลัทธิไสยศาสตร์มาก่อน มาจากอินเดีย ลัทธิ-**

พราหมณ์มาก่อน มาสู่แผ่นดินนี้ก่อน, ลัทธิพุทธนี้เพิ่งมาทีหลัง ก็เลยรากฐานมันไม่ลึกเหมือนลัทธิไสยศาสตร์. ที่บ้านเมืองเรามีเมืองไชยานี้ สังเกตดูสักหน่อยก็จะเห็นได้ว่า หน้าวัดจะมีโบสถ์พราหมณ์ ถ้าไม่รื้อทิ้งเสียหมดคงจะมีกันทุกวัด, วัดโบรมโบราณตั้งพันกว่าปีนั้น หน้าวัดจะมีโบสถ์พราหมณ์ ที่ไว้พระนารายณ์ ไว้พระอิศวร อะไรก็ตาม, แสดงว่าคนเขาถือพร้อมกันทั้งพุทธทั้งพราหมณ์. เจ้านายเขาไม่ว่า เพราะว่าให้มันถือก็แล้วกัน, มันจะเป็นเครื่องยึดหน่วงจิตใจ ให้ทำความดี ให้ร่วมมือกับบ้านเมือง, แล้วบางทีเรื่องของพราหมณ์ ก็มาอยู่ในโบสถ์ของพุทธเป็นบางอย่างบางครั้งก็มี.

เมื่อเขาขุดเจดีย์วัดแก้วนั้น เจดีย์องค์ใหญ่ในช่องกลางที่เป็นช่องประธาน ก็ยังพบศิวลึงค์ พบพระคเณศ ซึ่งเป็นของฝ่ายพราหมณ์ฝ่ายฮินดู รวมอยู่กับพระพุทธรูปเหล่านั้นด้วย; หมายความว่าเคยได้รับความยกย่องนับถือพร้อม ๆ กันไป เรื่องถือพุทธปนพราหมณ์ เดี๋ยวก็ไหว้เทวดาที, เดี๋ยวก็ไหว้พระพุทธเจ้าที, เดี๋ยวก็ไหว้พระเจ้านั้นทีนี้ที. ขนบธรรมเนียมประเพณีตามบ้านเรือน ก็มีออกชื่อทั้งฝ่ายพุทธและฝ่ายพราหมณ์, ถึงวันสงกรานต์ไหว้อะไรกันบ้างคิดดูเถอะ. พอถึงวันสงกรานต์จัดที่บูชาไหว้อะไรกันบ้าง? ไหว้นางสงกรานต์ ไหว้ท้าวมหาพรหม ไหว้อะไรต่าง ๆ. นี้แสดงว่าชาวพุทธ น่ะเขาถือพุทธปนพราหมณ์กันมาอย่างนี้, นี้เรียกว่าความที่ปนเปกัน.

คำว่าศักดิ์สิทธิ์ คำว่า*ศักดิ์สิทธิ์*นั้นมัน*มีความหมายหลายแง่มุม* : ศักดิ์สิทธิ์อย่างพระธรรม ก็ศักดิ์สิทธิ์ไปทางหนึ่ง, ศักดิ์สิทธิ์อย่างพระเจ้า ก็ศักดิ์สิทธิ์ไปอีกทางหนึ่ง. แต่ศักดิ์สิทธิ์อย่างพระเจ้านี้เข้าใจง่าย เด็ก ๆ รับเอาได้ทันที, ถ้าศักดิ์สิทธิ์อย่างพระธรรมนี้ เด็ก ๆ เข้าใจไม่ได้ รับเอาไม่ได้ ว่า นโม ตั้งพันครั้งหมื่นครั้งแล้วมันก็ยังรู้ไม่ได้ว่าพระพุทธเจ้าคืออะไร; แต่ถ้าว่าศักดิ์สิทธิ์อย่างพระเจ้าพระอินทร์พระพรหมพระอะไร รับได้ทันที เชื่อได้ทันที, มีความศักดิ์สิทธิ์เกิดขึ้นในใจทันที. นี่ความ

ศักดิ์สิทธิ์มันไม่ยุติธรรม มันยืดหยุ่นได้ แล้วแต่ใครจะผันไปทางไหน, ผันความศักดิ์สิทธิ์ไปทางไหน, มันมีความเข้าใจได้ต่างๆ สำหรับคำว่าศักดิ์สิทธิ์ๆ. แล้วศักดิ์สิทธิ์ที่เด็กๆ เข้าใจได้ง่ายนั่นแหละมันได้เปรียบ, เป็นเรื่องไสยศาสตร์ทั้งนั้น ที่เด็กๆ จะเข้าใจได้ง่ายทันที; ฉะนั้นมันจึงมีการปนกันมาก ปนกันลึกซึ้ง.

ควรรู้จักแยกพุทธกับไสยออกจากกัน.

มนุษย์ทุกคนจะมีความคิดนึก ที่จะสร้างลัทธิของตน ตามความพอใจของตน. นี่ทุกคนช่วยสังเกตดูให้ดีว่า เราก็อยากจะมีความเชื่อระบบของเรา ซึ่งไม่เหมือนคนอื่นแหละ ก็เลยเรียกว่าลัทธิของตน—ของตน—ลัทธิของตน, ทุกคนจะสะสมลัทธิต่างๆ ปรับปรุงกันขึ้นมา จนเป็นลัทธิของตน ถืออยู่จนตาย มันมีโอกาสที่จะปนกันได้ เพราะไปเก็บนั่นเอามา เก็บนี่เอามา เก็บโน่นเอามา ตามที่ตนเชื่อและพอใจอย่างไร มันก็เลือกเก็บเอามา, มารวมๆกันเข้า ก็เป็นลัทธิของตน. บุคคลนั้น **จะถือลัทธิของตนอยู่ไปจนกระทั่งตาย, ถ้าว่าไม่เกิดการเปลี่ยนแปลงเพราะการรู้ธรรมะ,** เพราะการบรรลุ มรรค ผล. ถ้ามันไม่เกิดการเปลี่ยนแปลงในการบรรลุมรรคผล เป็นพระโสดาบันหรือเป็นอะไรเสีย ลัทธินั้นจะอยู่กับตนไปจนตาย มันปนกันได้อย่างนี้.

เราชอบอะไรเราก็ไปเอาส่วนนั้นมา, ชอบอะไรก็ไปเอาส่วนนั้นมา มาหลอมกันเข้า ก็เป็นลัทธิของตน ลัทธิของเรา, อย่างนี้ไม่ค่อยเหมือนกันดอก. แต่จะเห็นได้ว่า **ในลัทธิของตนๆของแต่ละคนนั้น ปนกันอยู่มากหลายๆอย่าง;** นี่คนโดยมากโดยทั่วไปถือว่า การศึกษาไม่พอ, การศึกษาทางธรรมะไม่พอ, เขาก็เลือกผิดๆถูกๆ. เราไม่มีความรู้ทางธรรมะพอ เราก็เลือกเอาตามชอบใจ แล้วมันก็มีการปนกัน

ได้ง่ายที่สุด จะถือลัทธิหลายๆ ลัทธิพร้อมกันไปได้ โดยไม่รู้สึกตัว, เมื่อหลอมกันเข้าเป็นอันเดียว แล้วก็ถือว่าลัทธินี้ของเรา เราพอใจ.

ฉะนั้น เราจึงมีลัทธิปลอมปน เรียกว่าพันทาง ทำนองเดียวกับที่เรื่องวัตถุ. เรื่องวัตถุเดี๋ยวนี้เรามีการกินอาหาร การแต่งเนื้อแต่งตัว การอยู่บ้านอยู่เรือน ปน—ปนกันหลายอย่าง : เป็นไทยบ้าง เป็นจีนบ้าง เป็นฝรั่งบ้าง เป็นแขกบ้าง, ครอบครัวบางครอบครัวหรือบ้านเรือนบางหลังไปดูเถอะ มันจะมีวัฒนธรรมปนกันอยู่มากๆ หลายๆ อย่าง เพราะคนเขาชอบ, เขาชอบไปตามความรู้สึกพอใจของเขา ความปนมันก็มีได้ง่าย. ลัทธิทางจิตใจก็เหมือนกัน พอเห็นอะไรแปลกดีก็รับเอาเข้าไว้, เห็นอะไรแปลกดีก็รับเอาเข้าไว้ เพราะฉะนั้น จึงมีลัทธิปลอมปน หรือลัทธิพันทาง อยู่มากที่เดียว.

เมื่อมองดูในแง่นี้แล้ว มันน่าเศร้า น่าสลด น่าสังเวชใจ ที่พุทธบริษัทเราก็ยังมีเป็นส่วนมาก ที่ถือลัทธิปน, ลัทธิปลอมปน ลัทธิพันทาง จนไม่รู้อะไรเป็นอย่างไร. เอาพระเจ้าในศาสนาอื่น มาปนรวมกับพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์อย่างนี้ก็มี. ระวังให้ดีเถอะ บททรวดน้ำมันเกิดขึ้นได้อย่างไร, บททรวดน้ำน่ะดูให้ดีเถอะมันมีปนกันยุ่งไปหมด. อย่างนี้น่ากลัวว่าจะเป็นของใหม่; ครั้งพระพุทธเจ้านั้นไม่มีแน่, แม้ครั้งแรกๆ ก็คงจะไม่มี, แล้วต่อมาโอกาสมันอำนวยให้ปน—ปน ลัทธิพิธีกรรมก็ปน. การท่องพระพุทธคุณ ก็กลายเป็นอ้อนวอนขอร้องของไสยศาสตร์ไปเสียนี้เรียกว่าปลอมปน.

รวมความว่า เรากำลังถือลัทธิปน, เรากำลังถือศาสนาปน จนไม่รู้ว่าอะไรเป็นทองคำ อะไรเป็นทองแดง อะไรเป็นทองเหลือง เอามาหลอมปนกันเข้า แล้วก็เป็นของเรา เราก็ไม่ได้รับประโยชน์จากสิ่งที่ดีที่สุด; เพราะเมื่อเราเอาทองคำมา

ปนกับทองแดงทองเหลืองดีบุกเป็นต้นแล้ว เราจะได้รับประโยชน์จากทองคำได้อย่างไร, เพราะเราเอามาปนกันเสีย เราก็ไม่มีทางที่จะได้รับประโยชน์จากสิ่งหนึ่งโดยเฉพาะ ที่ดีที่สุดได้. นี่พยายามกันสักหน่อยจะดีละมั้ง คือ **พยายามแยกออกๆ ให้ได้เหลือของดีของจริงของแท้ จะได้รับประโยชน์มากกว่า.**

เดี๋ยวนี้มันมีลักษณะปนกันอยู่ทั่วไป แต่ถ้าเราจะถือหลักว่า ถ้ามันดีกว่าไม่ปน ก็เอาสิ ก็ได้เหมือนกัน ถ้ามันปนดีกว่าไม่ปนก็เอา เพราะมันเป็นประโยชน์ได้ เดี๋ยวนี้มันปนกันเข้ามา แม้ในโบสถ์, ในโบสถ์ของพุทธบริษัท มันก็มีลัทธิอื่นเข้าไปปน ในวัดในวาก็มีลัทธิอื่นเข้ามาปน. **บางทีเขาทำพิธีที่ไม่ใช่พุทธในวัด,** แม้แต่ในโบสถ์มันก็มีอะไรเข้าปนไป เหมือนอย่างที่ว่าโบสถ์วัดแก้วพบศิวลึงค์กับคเณศ อย่างนี้เป็นต้น.

ที่องค์พระพุทธรูป ระวังให้ดีเถอะจะมีปน ***ที่องค์พระพุทธรูป อุตส่าห์เอาผ้าไปห่มให้พระพุทธรูป ห่มทำไม*** คิดดูซิ. พระพุทธรูปก็เป็นอิฐเป็นปูน แล้วก็เอาผ้าไปห่มให้พระพุทธรูป ให้ปลวกมันกิน นี่ห่มทำไม? คิดว่าพระพุทธเจ้าจะหนาว ถ้าอย่างนี้มันเป็นลัทธิวิญญาณอย่างไสยศาสตร์. ระวังให้ดี ที่พระพุทธรูปนั่นมันมีไสยศาสตร์เข้าไปเสียแล้ว. ***บางทีก็เอาของถวายพระพุทธรูปอย่างเหมือนของเซ่นผี,*** เหมือนของเซ่นสรวง ที่พระพุทธรูป, บางทีก็ทำอย่างพระพุทธรูปเป็นวิญญาณเป็นผีเป็นอะไรอย่างนี้ก็มี. ที่วัดตระพังจิกสวนโมกข์เก่า เขาไปขอลูกกันที่นั่น, ที่พระพุทธรูปองค์นั้นเขาไปขอลูกกัน แล้วบางคนที่เป็นลูกของพระพุทธรูปองค์นั้นเขาก็มีนะ เพิ่งตายไปอย่าออกชื่อดีกว่า ไปขอลูกจากพระพุทธรูปองค์นั้นแล้วก็ได้มา. นั่นที่พระพุทธรูปกลายเป็นไสยศาสตร์ไปที่องค์พระพุทธรูปเสียแล้วก็มีนี่, เรียกว่าไม่ปนอย่างไรเล่า. เรื่องนี้เป็นเรื่องจริง แต่อย่าออกชื่อเขาเลยว่า มันเป็น ***ใครที่เป็นลูกพระพุทธรูปที่วัดสวนโมกข์เก่าน่ะมันมี.***

ฉะนั้นเราดูและให้รู้ไว้ เหลียวดูให้รู้ไว้ ให้รู้ว่าอะไรเป็นพุทธ อะไรเป็นไสย อะไรปน, แล้วก็ตั้งพิธีแยกชำระสะสางกันเท่าที่จะทำได้, คือเพียงแต่เราเลิกเราละทิ้งเสีย มันก็หมดไป. เราเอาไว้แต่ที่มันถูก ที่มันจริง ที่เป็นพุทธะ, ที่เป็นไสยศาสตร์ก็ไม่รู้ไม่ชี้ มันเลิกไปเอง มันหายไปเอง. อย่าไปทำซุ่ย ๆ หวัด ๆ ง่าย ๆ ปล่อยตามซุ่ย ๆ ทำซุ่ย ๆ : เพื่อนทำเราก็ทำ, เพื่อนทำเราก็ทำ อย่างนี้เอาผ้าไปห่มจอมปลวกมันยังมีเหตุผลกว่าเอาไปห่มพระพุทธรูป เพราะว่ามันมีความหมายคนละอย่าง, แล้วเอาผ้าไปห่มพระธาตุหรือพระพุทธรูปนั้น ถือว่าเป็นเรื่องใหญ่โตนะ, เป็นเรื่องใหญ่โตมโหฬาร ฉลองกันเป็นการใหญ่ ทำกันเป็นอย่างสุดชีวิตจิตใจก็มี, นี่มันไม่ใช่พุทธศาสตร์, มันไม่ใช่พุทธะเลย แต่ทำกันเป็นการใหญ่ ยิ่งกว่าเรื่องที่เป็นพุทธะเสียอีก. ฉะนั้นเรียกว่าไสยศาสตร์นี่ ก็ยังมีกำลังมากมายอยู่เสมอ. เราควรจะรู้ไว้ อย่าให้ครอบงำเราได้, รู้ไว้ เพื่ออย่าให้มันมาครอบงำเราได้, ให้เรามัน คงเป็นพุทธอยู่ ให้เป็นพุทธมากขึ้น.

มีวิธีแยกตัวออกจากไสยศาสตร์.

ทีนี้จะทำอย่างไรที่เราจะแยกตัวเองออกจากไสยศาสตร์ จะต่อต้านต่อสู้กับไสยศาสตร์. อยากจะเอ่ยถึงเรื่องหนึ่ง ที่อาจจะเป็นตัวอย่างอุทาหรณ์ได้ดีว่า : *เมื่อพระโมคคัลลีบุตรติสสเถระ โดยการอุปถัมภ์ของพระเจ้าอโศกมหาราช* ส่งพระเถระพระอรหันต์ชื่อโสณะ อุตตระ มาเผยแผ่พุทธศาสนาที่สุวรรณภูมิ คือบ้านเรานี่. สุวรรณภูมิคือแผ่นดินทองแหลมทองบ้านเรา พระเถระมาเผยแผ่พระศาสนาที่สุวรรณภูมินี้ ต้องมาเรียกว่า ทำสงคราม ต่อสู้ปราบปรามพวกยักษ์ พวกรากษส พวกปีศาจ, พวกร้าย ๆ ทั้งนั้น พวกผีพวกปีศาจร้าย ๆ ทั้งนั้นแหละ จนพวกปีศาจเหล่านั้นตายไปหมด แพ้ไปหมด, จึงเผยแผ่พุทธศาสนาลงในแผ่นดินสุวรรณภูมินี้ได้. หมายความว่า ในแผ่นดิน

สุวรรณภูมินี้มันมีการถือลัทธิอย่างนั้นอยู่อย่างเหนียวแน่น, ไม่ยอมรับ เอาลัทธิพุทธศาสนามาให้ใหม่, ไม่ยอมรับ ต่อสู้. นี้พระเถระสององค์นี้ก็คงจะเก่งมากละ จึงปราบยักษ์ปราบมารปราบผีบีศาจรากษสอะไรหมด ทำให้ประชาชนแผ่นดินสุวรรณภูมินี้ รับนับถือพุทธศาสนา. แล้วข้อความในนั้นยังเขียนไว้ว่า ท่าน ใช้พรหมชาลสูตรเป็นเครื่องมือ.

พรหมชาลสูตร บางคนคงไม่รู้ว่าอะไร ? ***พรหมชาลสูตรคือเรื่องลัทธิมิจฉาทิฏฐิ ๖๒ ลัทธิ.*** ท่านเอา **พระสูตรเรื่องมิจฉาทิฏฐิ ๖๒ ลัทธิ** มาปราบยักษ์ปราบมารปราบอะไร หมายความว่า **เอามาแสดงให้เห็น จนเห็นว่ามันเป็นเรื่องผิด** นั่นแหละ จนประชาชนเห็นว่าเป็นเรื่องผิด ทั้ง ๖๒ ลัทธินี้ ก็เลยเลิก เปลี่ยนมานับถือพุทธศาสนาได้. ฉะนั้นเขาเอาเรื่องที่สูงสุด ที่ลึกซึ้ง ที่ศึกษายากที่สุด, **พรหมชาลสูตรเป็นสูตรที่ศึกษายากที่สุดในพระไตรปิฎก** เอามาใช้เป็นเครื่องมือขับไล่ยักษ์ภูตผีบีศาจรากษส์ไปจากแผ่นดิน แล้วก็ประดิษฐานพุทธศาสนาลงไปได้สำเร็จ มาจนบัดนี้.

แต่เดี๋ยวนี้เราก็เห็นได้ว่า มันไม่ราบคาบนี่ มันยังมีไสยศาสตร์งอกงามขึ้นมาอีกอยู่เรื่อยๆไป ถึงแม้จะไม่รุนแรง แม้ว่าแผ่นดินนี้จะได้เปลี่ยนมา ได้ชื่อว่าถือพุทธศาสตร์ แต่ไสยศาสตร์มันก็ไม่ได้หายไปไหน, แล้วมันก็ผสมโรงปนเข้าไปในพุทธศาสตร์. เราก็ถือศาสนาพุทธปนไสย ไสยปนพุทธ—พุทธปนไสยกันอยู่เป็นประจำ. ฉะนั้นเรา **จะต้องรู้ว่า อะไรจะเป็นเครื่องขจัดไสยศาสตร์ออกไปได้** เช่นเดียวกันพรหมชาลสูตรทำลายล้างยักษ์มารภูตผีบีศาจออกไปได้ แล้วนับถือพุทธศาสนากัน.

เข้าใจพุทธศาสตร์ให้ถูกต้องจะกำจัดไสยศาสตร์ได้.

ทีนี้ **สิ่งที่จะกำจัดไสยศาสตร์ ออกไปได้ ก็คือพุทธศาสตร์ที่ถูกต้อง** นี้จะพูดให้มันชัดกันตรงๆ ง่ายๆ ก็คือว่า **พุทธศาสนาแท้ ตัวพุทธศาสนาแท้.** หลัก-

พระพุทธศาสนาแท้ ตัวธรรมะที่เป็นพุทธศาสนาแท้ ที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้แล้วก็เคารพเลย นั่นอะไรรู้ไหมล่ะ? ที่จริงก็พูดมาหลายครั้งหลายหนแล้ว แต่บางคนยังงงอยู่ แสดงว่าลืมไป **สิ่งที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้ แล้วท่านเคารพเลยคืออะไร?** *ก็คือกฎอิทัปปัจจยตาปฏิจจสมุปบาท* : ความทุกข์เกิดขึ้นอย่างนี้, ความทุกข์ดับลงไปอย่างนี้, ความทุกข์เกิดขึ้นอย่างนี้ดังนี้; นี้คือกฎปฏิจจสมุปบาทหรืออิทัปปัจจยตา. นี่หัวใจพระพุทธศาสนาแท้ พระพุทธเจ้าท่านได้ตรัสรู้แล้วท่านเคารพเลย, เคารพเป็นสิ่งสูงสุดเลย, นั่นแหละมันจะกำจัดไสยศาสตร์ได้.

ถ้ามีความรู้เรื่องอิทัปปัจจยตาแล้ว ไม่มีทางสำหรับไสยศาสตร์. ถ้าในจิตใจมันเต็มไปด้วยความรู้เรื่องอิทัปปัจจยตาแล้ว มันไม่มีเนื้อที่สำหรับให้ไสยศาสตร์ตั้งอยู่ได้. ฉะนั้น **สนใจเรื่องอิทัปปัจจยตาปฏิจจสมุปบาท** อันนี้เข้ามาแล้วก็**ไสยศาสตร์มันก็ไปหมด** แหละ; เหมือนกับโรยผงดีดีทีมดแมลงไปไหนหมดก็ไม่รู้, มันง่ายถึงขนาดนั้น. **ศึกษาเรื่องอิทัปปัจจยตา ให้มันแจ่มแจ้งประจักษ์อยู่ในจิตใจของเรา** พุทธศาสตร์จะทำหน้าที่เต็มที่ แล้ว**ไสยศาสตร์จะถอยหนีไปไหนไม่รู้** โดยไม่ต้องไปยุ่งยากลำบาก, เพียงแต่ทำให้ธรรมะเรื่องอิทัปปัจจยตาเกิดขึ้นในจิตใจเท่านั้น ไม่ต้องไปเตะต่อยไล่ตี ไสยศาสตร์มันหายไปเอง มันหนีไปเองหายไปเอง.

ฉะนั้น **ชวนกันศึกษาเรื่องอิทัปปัจจยตาให้แจ่มแจ้งยิ่งขึ้นไปทุกปี ๆ**, อย่าได้งมงาย : **เพราะมีสิ่งนี้สิ่งนี้เป็นปัจจัย สิ่งนี้สิ่งนี้จึงเกิดขึ้น, เพราะมีสิ่งนี้สิ่งนี้เป็นปัจจัย สิ่งนี้สิ่งนี้จึงเกิดขึ้น**; *เพราะว่ามีความโง่เป็นปัจจัย ไสยศาสตร์จึงเกิดขึ้น* ให้รู้ว่าอย่างนั้นซิ, *เพราะว่ามีอวิชชามีตัณหาในจิตใจของเรา ไสยศาสตร์จึงเข้ามา* รู้ว่าอย่างนี้ซิ, มันก็มีความรู้ที่ถูกต้อง แล้วความรู้ที่ไม่ถูกต้องมันก็หายไปเอง.

พระธรรมสูงสุดเหมือนกับพระเจ้าสูงสุด คืออิทัปปัจจยตา เอามาชิ แล้วภูตผีปีศาจทั้งหลายจะไปหมด จะหนีหมด จะไม่มีรอหน้าเลย, ไสยศาสตร์จะหนีไปหมด. นั้นไปสวดภาณยักษ์ ที่จะให้บ้านเมืองเป็นสุข, ไปสรรเสริญยักษ์ ไปเชื้อเชิญยักษ์ ไปสวดภาณยักษ์ แล้วก็ไม่สวดอิทัปปัจจยตาปฏิจจสมุปบาท ที่มันน่าฟัง, แล้วก็น่าหัว ที่ว่า *ใบตาลที่เขาให้เขียนกันน่ะ—สพฺพา ยกฺขา ปลายเจว —จะวิ่งหนีไปด้วยอำนาจของพระธรรม.* ใบตาลนั้นเมื่ออาตมาแรกบวชก็เคยช่วยเขียนให้เขาแยะ ใบตาลเอามาขดหัวแล้วก็เขียนที่ใบตาลว่า..... ลืมเสียแล้วเดี๋ยวนี้ ได้ความว่า ยักษ์ทั้งหลายปีศาจทั้งหลาย จะหนีไปด้วยอำนาจของพระธรรม. แต่สวดภาณยักษ์ มันขวางกันสิ้นเชิงเลย, ไปส่งเสริมยักษ์ ไปรับรองยักษ์ ตระกูลยักษ์เรื่องภาณยักษ์ ทั้งนั้นให้เขียนข้อความว่า ยักษ์จะหนีไปหมด เพราะอำนาจของพระธรรม. ใบตาลชนิดนั้นเขาเรียกว่าตะบองเพชรน่ะ, ตะบองเพชร เข้าใจว่าหลาย ๆ คนคงเคยเห็นและเคยทำด้วย. แต่อาตมานี้เคยทำเคยเขียนเยอะแยะไป เขียนแจกชาวบ้าน เมื่อเขาสวดภาณยักษ์กัน.

ฉะนั้นเราจะต้องเอาอิทัปปัจจยตามาสวดแทนภาณยักษ์, แล้วก็เขียนอิทัปปัจจยตาลงไปในใบตาลแจกกันอีก, ทำพิธีอย่างเดิม แต่เปลี่ยนบทสวดแล้วก็เปลี่ยนบทจารึกในใบตาลนั้นเสีย. นี่ไสยศาสตร์จะค่อย ๆ หายไป พุทธศาสตร์จะเข้ามาแทนที่อิทัปปัจจยตาเข้ามาช่วยกำจัดไสยศาสตร์.

รู้หลักอิทัปปัจจยตาแล้วไสยศาสตร์จะหมดไป.

อิทัปปัจจยตานี้มันมีความหมายหลายอย่าง น่าจะรู้ แต่ไม่ค่อยสนใจ มันก็ไม่ค่อยจะรู้. ถ้าเราเห็นว่ามันเป็นอิทัปปัจจยตาเท่านั้น มันก็ไม่มีตัวตนแหละ; มันถอนความคิดความเห็นว่าตัวกูของกู ตัวตนของตนออกไปเสียได้; นั่นมัน

จะเป็นไสยศาสตร์อยู่ที่ไหนได้ล่ะ, มันถอนตัวตน–อัตตา ของตน–อัตตนียา ออกไปเสียได้ ไสยศาสตร์ไม่มีที่ตั้งตอก. เพราะมันถึงขนาดไม่มีตัวตน ถึงขนาดเป็นอนิจจังทุกขัง อนัตตา แล้วไสยศาสตร์มันจะอยู่ที่ตรงไหนล่ะ. ฉะนั้นเมื่ออิทัปปัจจยตาเข้ามาแล้วไสยศาสตร์มันก็จะหมดไป, แล้วถ้าว่าเห็นอิทัปปัจจยตานั้นน่ะ มันไม่มีสัตว์ไม่มีบุคคล มันไม่มีกรรม มันพ้นกรรม มันเหนือกรรม. ที่ว่าไปตามกรรม ไปตามกรรมนั้น, *ที่คำสอนว่าไปตามกรรมนี้ มันก็ยังมีส่วนเบี่ยนไสยศาสตร์* เป็นของมีตัวตน. ผู้ยอื่นนอกจากพุทธศาสนาเขาก็สอนเรื่องกรรมทำนองนั้น ว่ามีตัวตน–ตัวตนแท้ๆ เลย เวียนว่ายตายเกิด–เวียนว่ายตายเกิด ตัวตนแท้ๆ นั้นน่ะไม่ใช่พุทธศาสนา. ถ้าพุทธศาสนาต้องไม่มีตัวตน, ไม่ต้องมีตัวตน, มีแต่จิตที่โง่หรือฉลาดกับร่างกายที่ว่ามันอาศัยกันอยู่ มันไม่ต้องมีตัวตน.

ถ้ารู้เรื่องอิทัปปัจจยตา มันก็หมดตัวหมดตน หมดความยึดถือว่าตัวว่าตน ไสยศาสตร์มันก็เกลี้ยงไม่มีเหลือ เพราะมันไม่มีตัวตน ไม่มีของตน, พอรู้เรื่องอิทัปปัจจยตาแล้วก็อยู่เหนือกรรม. เหนือกรรมคือกรรมที่สิ้นกรรม กรรมที่ทำให้หมดตัวตน กรรมเก่าก็สิ้นไป กรรมใหม่ก็ไม่มี เพราะมันไม่มีตัวตน. นี่ไสยศาสตร์มันถูกถอนรากถอนโคนไม่มีเหลือ เพราะธรรมะที่ชื่อว่าอิทัปปัจจยตา. เดี๋ยวนี้ไม่มีกิเลสแล้ว เพราะว่ารู้จักควบคุมกระแสแห่งปฏิจจสมุปบาทแล้ว. กิเลสมันเกิดขึ้นในกระแสแห่งปฏิจจสมุปบาทฝ่ายเกิด ฝ่ายผิด ฝ่ายโง่ ฝ่ายอวิชชา. พอเรากำจัดอวิชชาควบคุมกระแสปฏิจจสมุปบาทฝ่ายโง่ได้แล้ว มันไม่เกิดกิเลสได้, ไม่เกิดโลภะ โทสะ โมหะได้ ไสยศาสตร์ก็ไม่มีที่นอน, ไสยศาสตร์จะไม่มีที่อาศัยอยู่ในจิตใจ ที่ไม่มีโลภะ โทสะ โมหะ, เดี๋ยวนี้เราก็มีสิ่งสูงสุดพระเจ้าสูงสุดคืออิทัปปัจจยตาอยู่ในจิตใจ, มีพระเจ้าสูงสุดคืออิทัปปัจจยตาอยู่ในจิตใจ ไสยศาสตร์เข้ามาไม่ได้; เช่นเดียวกับโรยดีดีทีไว้แล้วมดแมลงไม่เข้ามา, มันไม่ยากหรือลำบากอะไรนัก แต่ว่าทำให้มันถูกวิธีก็แล้วกัน.

ต้องมีการศึกษาถูกต้อง มีปัญญา กล้าหาญ จึงจะเปลี่ยนไสยเป็นพุทธได้.

ที่นี้จะพูดถึงสิ่งที่มันเกี่ยวเนื่องกัน คือ การศึกษาที่ไม่สมบูรณ์. การศึกษาที่ไม่สมบูรณ์ไม่ถูกต้อง คือเป็นการศึกษาเพียงหากินเลี้ยงปากเลี้ยงท้อง รู้หนังสือรู้วิชาชีพเลี้ยงปากเลี้ยงท้อง; การศึกษาในโลกมีอยู่เพียงเท่านี้ ไม่รู้เรื่องจิตใจ ไม่รู้เรื่องกิเลส ไม่รู้เรื่องวัฏฏสงสารนิพพานอะไรเลย, นี้เรียกว่าการศึกษาไม่สมบูรณ์. เมื่อการศึกษาไม่สมบูรณ์ มันก็เว้นที่ว่างไว้ให้ไสยศาสตร์เข้ามายึดครอง; ฉะนั้นเราจัดให้มีการศึกษาสมบูรณ์กันเสียเถิด; ถ้ารัฐบาลเขายังไม่จัด เราจัดซิ, ถ้ารัฐบาลเขายังไม่จัดการศึกษาที่สมบูรณ์ พวกเรานี่จัด.

เหมือนเด็กนักเรียนทั้งหลายที่เข้ามาที่สวนโมกข์นี่ อาตมาถือว่า เขามาหาการศึกษาที่ยังขาดอยู่ เขามีแต่การศึกษาหมาหางด้วน มันยังขาดอยู่ เขาก็มาหาการศึกษาที่สมบูรณ์ ให้รู้ว่า มันจะต้องเป็นมนุษย์กันอย่างไร, เป็นคนกันอย่างไร นั้นน่ะการศึกษาที่สมบูรณ์. เพราะการศึกษาไม่สมบูรณ์ มันก็เปิดเนื้อที่ไว้ให้ไสยศาสตร์; ฉะนั้นหาการศึกษาที่สมบูรณ์เสีย มันก็ไม่มีเนื้อที่สำหรับไสยศาสตร์ เราก็เป็นมนุษย์กันถูกต้อง, เป็นมนุษย์ที่ดีขึ้น ๆ จนเป็นพระอริยเจ้า. นี่ไสยศาสตร์ไม่มีแล้วมันดีอย่างนี้.

ในขั้นสุดท้าย ก็ต้องขอร้องให้มีความกล้าหาญ. เดี๋ยวนี้ยังขี้ขลาดไม่กล้าแตะต้องไสยศาสตร์, กลัวผีกลัวสางกลัวเทวดากลัวพ่อตากลัวอะไรก็ไม่รู้ ไม่กล้าแตะต้อง, สู้เด็ก ๆ บางคนก็ไม่ได้ ไม่มีใครกล้าทำให้ผิดเรื่องไสยศาสตร์.

เอ้า, ไหน ๆ เล่าเรื่อง ก็ถือโอกาสเล่าเรื่องที่มันค่อนข้างจะโสกโดก ว่าเมื่อเขาจะทำถนนพัทลุงไปตรัง ถนนเขาพบผ้ายืดยาวนั่นแหละ พระยารัษฎานุประดิษฐ์เป็น

เทศาฯ อยู่. ทีนี้คนเขาไปทำถนนกันมาก มีอำนาจเกณฑ์ไป, แล้วพอถึงจอมปลวกมันไม่ขุด พอถึงจอมปลวกใหญ่มันไม่ขุดมันบอกว่ามันกลัว มันจะตาย, คล้ายๆ มันจะหลีกเลี่ยงหรือจะอะไรก็ไม่รู้. พระยารัษฎาฯ ก็ว่าเอ้า, กูเอง—กูเอง ขึ้นไปเยี่ยวใส่เลยเอ้า มึงขุด—มึงขุด กูเยี่ยวใส่แล้ว ไอ้ผีสางอะไรของมึงไม่มีแล้ว. อย่างนี้มันแก้กันได้ด้วยความกล้าหาญ, ด้วยความกล้าหาญ. เดี๋ยวนี้มันไม่มีความกล้าหาญพอที่จะไม่ปฏิบัติอย่างนั้นนี่.

เมื่อก่อนที่อาตมามานี่ใหม่ๆ ที่ตรงโน้นที่เลยจะขึ้นไปบนเขานั้น มีปลวกอยู่ปลวกหนึ่ง เต็มไปด้วยไม้ชั้นเล็กๆ สุมลงไปบนปลวก, สุมลงไปบนปลวก. อาตมาถามว่านี่มันอะไรกัน เขาบอกว่ามันเป็นยายปลวก ใครมาต้องหักไม้อันหนึ่งใส่สุมลงไปน่ะยังอยู่, เดี๋ยวนี้จะยังอยู่หรือไม่ก็ไม่ทราบ. แต่เมื่ออาตมามานี้ยังอยู่ จอมปลวกนั้นยังอยู่; ถ้าไม่ทำอย่างนั้นเขาว่าจะเคราะห์ร้าย จะเจ็บจะไข้จะเป็นจะตายอะไรก็ไม่รู้. ปลวกเลยได้รับชั้นไม้ที่ไปสุมๆ กันเข้ากินสบายไปเลย, เป็นความโง่ของคนของประชาชน ปลวกมันก็ได้กินอาหารสบายไปเลย, มีเท่านั้นแหละ ผลมันมีเท่านั้นแหละ. เดี๋ยวนี้มันยังจะมีอยู่อย่างนี้ มันจะไม่ไหวกระมัง. แล้วยังมีเรื่องตลกที่คนพวกนั้นมันบอกอีกว่าบางทีก็มีคนตัดผมให้แม่ยาย เอาไฟสุมเข้าไปไหม้เผาเลย. นี่ก็ยังมีนะ, มันกล้าหาญนะคนนั้นมันน่าจะเอามาเป็นตัวอย่างที่พิจารณาว่ามันกล้าหาญ. เดี๋ยวนี้คนกล้าหาญอย่างนั้นจะมีอยู่สักกี่คน; ถ้ามันมีคนกล้าหาญอย่างนั้น ปลวกนั้นมันจะไม่มีไม้นับด้วยพันอันหมื่นอันสุมอยู่ได้ตอก ถ้าชั้นๆ สักคืบหนึ่งเล็กๆ เท่านิ้วก้อยนี่ มันมีคนที่กล้าหาญพอที่จุดไฟสุมให้แม่ยาย.

เดี๋ยวนี้ก็เหมือนกันแหละ ถ้าว่าเรามันมีความกล้าหาญสักหน่อย แล้วมีศรัทธาในพระพุทธศาสนาจริงสักหน่อย ไสยศาสตร์จะหมดไป. เดี๋ยวนี้เราจะมีขี้ขลาด, ไม่กล้าเว้นที่ควรเว้น, ไม่กล้าทำที่ควรทำ, มันขี้ขลาด. ฉะนั้น จะแก้ปัญหาเรื่องนี้ได้

ขั้นสุดท้ายก็คือ มีความกล้าหาญ อย่าขี้ขลาดเหมือนที่แล้วมา. พอจะลงบันไดเรือนจั้งจกทักช่างหัวมัน; นั่นต้องกล้าหาญขนาดนั้น. อย่าไปกลัว จั้งจกทักแล้วก็ไม่กล้าไปไม่กล้าทำ หรือว่ามีอีกเยอะแยะไปหมดแหละ ที่ว่าเขาขลาด แล้วเขาจะต้องทำอย่างขลาดๆ. ต้องมีการศึกษาที่ถูกต้อง แล้วมีปัญญา แล้วมีความกล้าหาญ จึงจะเปลี่ยนความเชื่อที่งมงายเสียได้, เปลี่ยนจากไสยศาสตร์มาเป็นพุทธศาสตร์ได้.

เจริญจิตตภาวนาให้ถูกจะละไสยศาสตร์ได้.

นี่ชีวิตที่เราจะทำจิตของเราให้เจริญจิตตภาวนา จะทำจิตของเราให้เจริญจนละไสยศาสตร์เสียได้ ก็ออย่างนี้ : คือ ข้อที่หนึ่ง มีความกล้าหาญ มีศรัทธากันขึ้นมา ลุกขึ้นมาแล้วก็มีการศึกษาที่ถูกต้องและเพียงพอ, แล้วก็ยึดหลักพระเจ้าอิทัปปัจจยตาว่าเป็นพระเจ้าเหนือสิ่งใดหมด; จะเป็นผีสางเทวดาพระเจ้าพวกไหนก็ตาม, ไม่มีพระเจ้าไหนเหนือกว่าพระเจ้าอิทัปปัจจยตา. เราก็เชิญพระเจ้าอิทัปปัจจยตาลงมา ไล่ผีสางเทวดาเหล่านั้นออกไป ก็เหลือแต่ธรรมะที่เป็นหัวใจของพุทธศาสนา ที่พระพุทธเจ้าเองก็ทรงเคารพ ว่านี่ที่เคารพ พระพุทธเจ้าทุกองค์ในอดีตอนาคตปัจจุบัน ล้วนแต่เคารพธรรมะ ที่พระองค์ได้ตรัสรู้ คือเรื่องอิทัปปัจจยตา.

นี่ วิธีที่จะเปลี่ยนไสยศาสตร์ให้เป็นพุทธศาสตร์ ขอให้กล้าหาญกันเป็นเบื้องต้น, แล้วก็มีศรัทธามีปัญญา แล้วก็ศึกษาให้มันถูกต้องในเรื่องของธรรมะยิ่งๆ ขึ้นไป จนกระทั่งพระเจ้าอิทัปปัจจยตามาอยู่กับเรา, จนกระทั่งพระเจ้าอิทัปปัจจยตามาอยู่กับเรา เอามาแขวนคอไว้.

พระเครื่องที่แขวนๆ กันไว้นั้น มันไปเป็นฝ่ายไสยศาสตร์ไปเสียแล้ว, พระเครื่องที่เขาเอามาแขวนคอกันไว้นั้น มันไปเข้าฝ่ายไสยศาสตร์ไปเสียแล้ว. เอา

พระเจ้าอิทัปปัจจยตามาแขวนที่คอชิ. ทำไมว่าพระเครื่องที่เขาแขวน ๆ คอกันอยู่นั้นเป็นไสยศาสตร์ไปเสียแล้ว? เพราะเขานับถืออย่างสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ไม่มีเหตุผล, บนบานอ้อนวอน เอาสิ่งอื่นนอกจากตัวมาเป็นที่พึ่ง ยกแก้วเหล้าข้ามหัวทุกวัน ๆ มันจะศักดิ์สิทธิ์ไปได้อย่างไร. จะต้องมีพระเจ้าอิทัปปัจจยตา มาประคับประคองขนาบแวดล้อมจิตใจของเราอยู่เสมอ, แล้วจะมีการกระทำที่ถูกต้อง ตามหลักพุทธศาสนา.

ที่นี้เพื่อจะให้ง่ายขึ้น เพื่อจะทำอย่างที่ว่านี้ได้ง่ายขึ้น ก็จะขอพูดอีกตอนหนึ่งว่า **ความต้องการโดยสัญชาตญาณของมนุษย์,** ความต้องการโดยสัญชาตญาณของมนุษย์ ที่มันเกี่ยวกับไสยศาสตร์ ที่มันส่งเสริมไสยศาสตร์. ความรู้ตามธรรมชาติตามสัญชาตญาณของมนุษย์ มันส่งเสริมไสยศาสตร์ เราจะต้องรู้ จะต้องเปลี่ยนแปลงกันบ้าง.

มนุษย์ที่มีชีวิต สัตว์ที่มีชีวิตนี้ คนมีชีวิต มันต้องการอะไรบ้าง เคยคิดหรือเปล่า? คนหรือสัตว์ที่มีชีวิต มันต้องการอะไรบ้าง เคยคิดหรือเปล่า? ถ้ารู้ เห็นแล้วก็มันเข้าใจได้ง่ายว่า ทำไมไสยศาสตร์มันจึงรุ่งเรือง ข้อแรกก็คือความปลอดภัย, ความปลอดภัย สิ่งที่มีชีวิต คนก็คือสัตว์ก็คือ, **ข้อแรกโดยพื้นฐานมันต้องการความปลอดภัย** ไม่ตาย ไม่เป็นอันตราย มันต้องการความปลอดภัยทั้งนั้นแหละ; พอเขาเสนอ **ไสยศาสตร์ในฐานะที่ว่า เอ้า ทำอย่างนี้ บริกรรมอย่างนี้ สวดมนต์อย่างนี้ อะไรอย่างนี้ แล้วจะปลอดภัย** จะมีสวัสดีมงคล คนก็รับเอาทันทีซิ มัน **ง่ายกว่าวิธีของพุทธศาสตร์** ที่ว่าจะต้องประพฤติชอบประพฤติดีทางกายวาจาใจ จึงจะปลอดภัย. ที่นี้ก็คนหนึ่งบอกว่า แกสวดคาถานี้สิ สองสามคำสวดแล้วจะปลอดภัย นะมะพะทะ มะอือะอุอะ อะไรก็ตามเถอะ ว่าเท่านี้แล้วปลอดภัย ๆ. ที่กรุงเทพ ฯ มากที่สุดเลย ที่ถือคาถาอย่างนี้แล้วก็ว่าปลอดภัย, บ้านเราค่อยยังชั่ว. มนุษย์ก็ **ต้องการความปลอดภัย** พอใครมาเสนอวิธีปลอดภัยที่ศักดิ์สิทธิ์ ที่ไม่ให้ถาม ไม่ให้ซัก ไม่ให้อธิบายอะไร, ไม่ยอมให้ซัก

ถาม ให้ว่าท่าเดียวแหละ ก็รับเอา เพราะอยากจะปลอดภัย โดยวิธีง่าย ๆ อย่างนี้ ก็รับเอาวิธีไสยศาสตร์ไป.

ทีนี้ ข้อที่สอง คนนี่มันก็ต้องการบัจจัยสี่นะ, บัจจัยสี่เหมือนที่พูดไว้ในเรื่องของพระ : คนต้องการ อาหาร ต้องการ เครื่องนุ่งห่ม ต้องการ ที่อยู่อาศัย ต้องการยารักษาโรค มันต้องการอย่างยิ่ง :

เช่น ต้องการข้าวกิน มันต้องการจะมีข้าวกิน อย่างนี้. พอใครมาบอกว่า อ้าว ว่าคาถาอย่างนี้ ทำพิธีอย่างนี้ ที่เหลืออยู่เป็นพิธีเกี่ยวกับรวงข้าวนั่นแหละ แกทำสิแกจะได้ข้าวมาก, จะไม่มีอะไรมาเบียดเบียนข้าว จะได้มาก, ก็เอาทันทีเลย, แล้วในพิธีไสยศาสตร์ต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับเรื่องรวงข้าว ทำนาดำนาอะไรนา ทุกอย่างล่ะ มันก็รับเอาได้ง่าย. นั่นแหละระวังให้ดี ถ้าว่าไปรับเอาว่า เพียงแต่สวดคาถาหรือทำพิธีอย่างนี้แล้วไม่เป็นไร; แล้วลองไม่ทำอะไรเถอะ ปูกินหมดแหละ. มันต้องรู้ว่า มันต้องทำอะไรชนิดที่ว่า มันจะไม่เสียหายด้วย, แล้วมันจะต้องขยันบังคับน้ำหล่อเลี้ยงข้าวให้ดี อะไรให้ดีด้วย. แต่ถ้าเขาบอกว่า อย่างนี้ดีสิง่ายนิดเดียว ลงทุนกันนิดเดียว พักเดียว ทำบัตพลีบวงสรวงกันนิดเดียว แล้วข้าวก็งาม ข้าวก็ได้มาก มันก็เอาสิ เพราะว่ามันง่าย มันสะดวก มันลงทุนน้อย แล้วเราก็ต้องการข้าวอยู่ด้วย.

เครื่องนุ่งห่ม ก็เหมือนกันแหละ ให้ทำอย่างนั้น ให้ทำอย่างนี้ ให้เสกคาถาหรือให้เขียนให้วาด. เรื่องบ้านเรื่องเรือน นี้ ก็ทำพิธีกันไปตามแบบไสยศาสตร์, เรากลัวนี่ เราก็ต้องทำทุกอย่างตามแบบไสยศาสตร์. เรื่องหยูกยารักษาโรค ก็เหมือนกันแหละ ไม่สามารถจะทำตามแบบวิทยาศาสตร์ เพราะเราไม่รู้ และเพราะ ความกลัวมันมากเกินไป รีบด่วนเกินไป มันก็ยอมทำแบบไสยศาสตร์, ฉะนั้นการรักษาโรคแบบไสยศาสตร์มันก็มีมาก.

การแสวงหาปัจจัยที่จึงเข้าไปเกี่ยวข้องกับไสยศาสตร์เสียเต็มตัว, ที่จะเป็นไปอย่างถูกต้องตามแบบพุทธศาสตร์นั้นมันก็น้อยลง ๆ จนกว่าจะมีการศึกษาที่ถูกต้องและเปลี่ยนแปลง. แต่เรื่องนั้นน่ะ ขอให้พิจารณากันเองด้วยว่า ถ้ามันมีประโยชน์แก่เด็ก ๆ บ้าง ก็เก็บไว้ให้เด็ก ๆ ก็แล้วกัน.

อาตมาเขียนลงไปโดยไม่กลัวใครค่าว่า **ไสยศาสตร์ยังจำเป็นสำหรับคนบัญญาอ่อน;** เมื่อในโลกนี้มันยังมีคนบัญญาอ่อนอยู่มาก ก็เก็บไว้อย่าเลิก อย่าเพ่อเลิก เรายังอ่อนแอ. บัญญาอ่อนคืออ่อนแอ เราไม่กล้าเผชิญหน้ากับสิ่งที่น่ากลัว ที่เขาว่าไว้อย่างน่ากลัว เข้าใจไม่ได้, นั่นแหละปัจจัยของไสยศาสตร์ เรียกว่าที่มั่น **ป้อมค่ายของไสยศาสตร์** มันมีอยู่อย่างมั่นคง **คือความไม่รู้ของเราและความกลัวของเรา.**

ทีนี้ **ข้อที่สาม** สิ่งถัดไปก็คือว่า **ทุกคนต้องการอำนาจที่จะเหนือผู้อื่น** มันอยากเหนือผู้อื่นทั้งนั้นแหละ. นี่ก็เป็นความรู้สึกอย่างสัญชาตญาณ หมู หมา กา ไก่ ตัวไหนก็ตาม มันอยากเก่งเหนือตัวอื่นทั้งนั้นแหละ มันจะยกตัวข่มตัวอื่นทั้งนั้นแหละ. อาตมาเลี้ยงไก่เลี้ยงสุนัขเลี้ยงแมวมามากแยะแล้ว เห็นชัดเลย ว่าแต่ละตัวมันอยากจะเหนือตัวอื่น อยากจะข่มตัวอื่น, มันเป็นสัญชาตญาณ. ฉะนั้นคนนี่มันก็เหมือนกันละ มัน**อยากจะเหนือผู้อื่น** พอเขามาบอกว่าถือคาถานี้สิ จะเหนือใครหมด ชนะใครหมดเลย, คือคาถานี้สอง—สามคำสิ คนก็รับเอาไป. เราจะเก่งกว่าผู้อื่นจะเหนือกว่าผู้อื่น มีตบะมีเดชมีอะไรก็ไม่ทราบ, ที่ว่ามันถือคาถานี้เท่านั้นแหละ แล้วมันจะเหนือผู้อื่น. เพราะฉะนั้นไสยศาสตร์มันก็เต็มไปหมด ที่จะมีอำนาจเหนือผู้อื่น; อุตส่าห์ทำสมาธิทำอะไรต่าง ๆ นานา เพื่อจะมีตบะเดชะอยู่เหนือผู้อื่น, ไสยศาสตร์เป็นอย่างนั้น.

ทีนี้อีกทางหนึ่ง **ข้อที่สี่** มันตรงกันข้าม ทุกคน **อยากจะให้คนอื่นเขารัก,** โดยเฉพาะคนที่เรารักเขา เราก็อยากจะให้เขารักเรา. ทุกคนอยากที่จะให้คนอื่นรัก **พอ**

มีคนมาเสนอคาถา อีกแหละ เสนอคาถา มัน ก็เลยรับเอาทันที, เรื่องเสน่ห์เรื่องเมตตามหานิยม เรื่องอะไรต่าง ๆ นั้น.

เมื่ออาตมาเด็ก ๆ มีเพื่อนเด็กนักเรียนบางคนเขามีสมุดเล่มหนึ่งเขียนคาถาอย่างนี้เต็มไปทั้งนั้น อาตมาก็เอาซิ ชอบสิ; คาถาอย่างนี้มันง่ายดีนี่ มันเป็นคาถาให้ผู้หญิงรักก็มี ให้รวยก็มี ให้เก่งก็มี ก็คัดลอกไป แล้วเอาไปอวดโยมที่บ้าน ถูกไล่เอาไป—เอาไป—เอาไปให้พ้น โยมไล่เอาไปให้พ้นอย่าเอามาที่นี่. นี่เรามันเด็ก ๆ ชอบสิ เพราะทุกข้อล่ะมันมีฝอย บอกผลว่าอย่างดีเลิศ : ภาวนาสามครั้ง คนที่รักก็มา ทุกอย่างทุกข้อมีทุกอย่าง กันผีก็มี กันอะไรก็มี. นี่เอาตัวเองเป็นประมาณ เห็นได้ว่าความรู้สึกของเราเมื่อเด็ก ๆ ชอบอย่างยิ่ง เชื่ออย่างยิ่ง คัดลอกต่อ ๆ กันไป. เพราะเราอยากจะให้คนอื่นรัก แต่เราไม่ปฏิบัติธรรมะให้คนอื่นรัก ซึ่งมันยาก มันลำบาก สู้ว่าคาถาสองสามคำไม่ได้, ว่าคาถาสองสามคำ หรือเสกพลุเสกอะไรตามเรื่อง แล้วเอาไปให้เขากิน ไปอะไร ลงทุนนิดเดียวแล้วก็ได้ประโยชน์มาก.

นี้ ข้อที่ห้า มันเป็นความจริงข้อหนึ่งที่ว่า ไสยศาสตร์ได้เปรียบ เพราะว่ามันเข้ากันได้กับสัญชาตญาณของมนุษย์ ของคนนี้ ที่มัน ต้องการความปลอดภัย เพราะมันขี้ขลาด, มัน ต้องการร่ำรวย ด้วยบ่จจัยสี่, มันต้องการจะมีอำนาจเหนือ ผู้อื่น, มัน อยากจะให้ทุกคนรัก. ดูเถอะ ไม่มีอิทัปปัจจยตาอยู่ที่ตรงไหนเลย, ในสิ่งเหล่านี้ไม่มีอิทัปปัจจยตาอยู่ที่ตรงไหนเลย, แล้วเราก็ถือกันมา ถือกันมา แล้ว จะเป็นพุทธศาสนาได้อย่างไร.

วันก่อนก็ได้พูดถึงปัญหาเรื่องนี้ เรามีสรณาคมน์ไสยศาสตร์กันเสียมาก ให้พระพุทธเจ้าเป็นผู้วิเศษศักดิ์สิทธิ์คอยช่วยเรา, ให้พระสงฆ์เป็นผู้คอยช่วยเรา; ไม่มีเรื่องช่วยตัวเอง ไม่มีการปฏิบัติธรรมะที่ช่วยตัวเอง. สรณาคมน์มันเขวหมด, มันเป็น

สรณาคมน์ไสยศาสตร์. ที่นี้แม้จะมีกว่านั้นก็สรณาคมน์ตามเขาว่า ว่าตาม ๆ, สรณาคมน์นกแก้วนกขุนทอง, จนกว่าเมื่อไรจะรู้ธรรมะโดยเฉพาะเรื่องอิทัปปัจจยตานี่อย่างแท้จริง เมื่อนั้นจึงจะเป็นสรณาคมน์ที่แท้จริงของพุทธบริษัทเรา, นี่มันต้องปรับปรุง.

มีบัญหาบั่จจุบัน พุทธศาสตร์เสียเปรียบไสยศาสตร์ เพราะมันไม่ถูกกับสัญชาตญาณเดิม ๆ ของคน, ไม่ถูกกับสัญชาตญาณเดิม ๆ ของคน ถ้าพังไม่ถูกก็ว่าเพราะมันไม่ถูกกับความโง่เดิม ๆ ของคน, พุทธศาสตร์มันไม่ถูกกับความโง่เดิม ๆ ของคนมันก็เสียเปรียบไสยศาสตร์. ไสยศาสตร์มันก็รุ่งเรืองซิ ก็ขึ้นหน้าซิ เพราะมันถูกกับความโง่เดิม ๆ ของคน, ถ้าเราไม่เปลี่ยนแปลงความโง่เดิม ๆ เสีย มันก็ยังต้องบูชาไสยศาสตร์กันต่อไป.

มันน่าสงสัยอยู่ว่า ถ้าพลเมืองทั้งหมดบูชาไสยศาสตร์นี้ มันจะสร้างความเจริญให้แก่ประเทศชาติได้หรือไม่? ช่วยกันคิดดูกันทุกคนด้วย ถ้าพลเมืองยังบูชาไสยศาสตร์อยู่ทุกคน นี้มันจะทำประเทศชาติให้เจริญได้หรือไม่? อาตมาสงสัยแต่ไม่กล้าพูด, ให้เป็นสิทธิของทุกคนพูดดีกว่า. เราจะสร้างชาติกันได้โดยวิธีใด ถ้ายังบูชาไสยศาสตร์กันอยู่ อย่างที่มีพิธีรีตองเต็มไปหมด. นี่ข้อนี้ไม่ออกชื่อ มันกระทบกระเทือนแต่ว่าเรามีสิทธิที่จะวิพากษ์วิจารณ์, ยิ่งสร้างด้วยไสยศาสตร์ก็ยิ่งเพิ่มบัญหา.

อาตมาว่า ถ้าเราสร้างอะไรที่เป็นความเจริญสร้างด้วยไสยศาสตร์จะเพิ่มบั่ญหา; ถ้าเราสร้างด้วยพุทธศาสตร์จะหมดบั่ญหา. ถ้าเราจะไปสร้างอะไรที่ว่า ความดีความงามความเจริญ สร้างด้วยไสยศาสตร์นี้ มันจะเพิ่มบั่ญหา; ฉะนั้นเราจะต้องสร้างด้วยพุทธศาสตร์ มันจึงจะลดบั่ญหา, ถ้าสร้างด้วยไสยศาสตร์มันเพิ่มบั่ญหา แล้วมันก็จะกระจายออกไปนอกทาง ขยายตัวออกไปนอกทาง, แล้วบั่ญหามันก็จะมากกว่าเก่า.

ฉะนั้น ช่วยกันกระทำเถิด บ้านเรือนก็ดี วัดวาอารามโบสถ์วิหารก็ดี ให้มันเต็มไปด้วยพุทธศาสตร์, อย่าให้ไสยศาสตร์เข้ามายึดครอง.

สรุปความว่า เราจะต้องทำจิตตภาวนา คืออบรมจิต ชักนำจิต ปรับปรุงจิต เจริญจิตกันเสียใหม่, ทำจิตให้เจริญกันเสียใหม่ ในลักษณะที่ถูกต้อง. เรารู้เรื่องจิตตภาวนาที่ถูกต้อง ตามหลักของพุทธศาสนาให้มากขึ้น แล้วเราก็ทำถูกต้อง.

นี่คือปัญหาที่ว่า จิตตภาวนาทำไปในรูปพุทธศาสตร์ก็ได้, ทำไปในรูปพุทธศาสตร์ก็ได้, ทำไปในรูปไสยศาสตร์ก็ได้, การทำจิตให้เข้มแข็ง ให้แก่กล้า ให้เจริญนั้น เป็นไสยศาสตร์ก็ได้, เป็นพุทธศาสตร์ก็ได้ มันแล้วแต่การกระทำ; จึงขอร้องว่าพวกเราที่เป็นพุทธบริษัทด้วยจริงใจนี่ต้องรับผิดชอบในข้อนี้ ช่วยกัน, ช่วยกันอย่าดูดาย ปรับปรุงตัวเราหรือพุทธศาสนาของเรา บ้านเรือนของเรา อะไรของเรานี้ ให้มันมีความถูกต้องตามแบบของพุทธศาสนา ก็จะไม่เสียทีที่เกิดมาเป็นมนุษย์ และพบพระพุทธศาสนา เรื่องมันจะจบที่นั่น. ถ้าไม่เสียทีที่เกิดมาเป็นมนุษย์ และพบพุทธศาสนา แล้วเรื่องจบแหละ, เรื่องจบไม่ต้องพูดกันอีกแล้ว, เรื่องมันจะจบได้ ก็ต้องทำให้เป็นพุทธศาสนา, อย่าให้ไปบูชาไสยศาสตร์ โดยความเข้าใจผิดว่า เป็นธรรมะในพระพุทธศาสนา ต่อไปอีกเลย.

การบรรยายนี้สมควรแก่เวลาแล้ว ขอยุติการบรรยาย ให้พระคุณเจ้าสวดบทพระธรรมสาธยาย เป็นกำลังใจในการที่จะก่อกู้ ชำระสะสาง มลทินในศาสนา หรือในจิตใจแห่งตน ๆ ด้วยกันจงทุก ๆ คนเทอญ.

แนวสังเขปทั่ว ๆ ไปของการพัฒนา.

ท่านสาธุชน ผู้มีความสนใจในธรรม ทั้งหลาย,

การบรรยายประจำวันเสาร์ ภาคมาฆบูชา เป็นครั้งที่ ๖ ในวันนี้ อาตมาก็ยังคงบรรยาย ธรรมะเล่มน้อย ต่อไปตามเดิม; แต่มีหัวข้อย่อยเฉพาะในวันนี้ว่า ปริทัศน์หรือแนวสังเขปทั่ว ๆ ไปของการพัฒนา.

[ปรารภและทบทวน.]

เราพูดกันถึงเรื่อง *การพัฒนาจิต* และ *พัฒนาชีวิต* เป็นลำดับมา. ในวันนี้จะกล่าวถึงแนวทั่วไป จะเรียกว่าเป็นแนวสังเขปก็ได้; เพราะว่าเราพูดทั้งหมดแต่โดยย่อและให้รู้ว่า มันมีอย่างไร, มันซ่อนอยู่อย่างลึกซึ้ง และมันมีอยู่อย่างยืดยาวอย่างไร, จำเป็นที่จะต้องมองเห็นแนวอันนี้ให้ชัดเจน; ก็เช่นเดียวกับ งานสำคัญ ๆ

ทั้งหลาย ที่เรียกว่ามีเทคนิค ก็เพราะว่ามีความถูกต้องทุกขั้นตอน อย่างต่อเนื่องกันไป; มันไม่ใช่มีเรื่องเดียวข้อเดียว, และมันก็ต้องถูกต้องทุก ๆ ข้อทุก ๆ ตอน.

ถ้าเราจะพูดว่า แม้ที่สุดแต่การทำนา มันก็ต้องมีความถูกต้องทุกขั้นตอน เป็นปริทัศน์ที่เราอาจจะสังเกตเห็นได้; เช่นว่ามันต้องถูกต้อง ตั้งแต่ การเลือกที่ดินที่จะทำนา, จะต้องเลือกฤดูกาล เวลาที่ถูกต้อง, ต้องมีเครื่องใช้ เครื่องมือที่ถูกต้อง, ต้องมีวัวมีควาย ที่ถูกต้อง, มีเมล็ดพืชพันธุ์ ที่ถูกต้อง, มีวิธีกรรม ต่าง ๆ ที่กระทำไปอย่างถูกต้อง ทุกขั้นตอนดังนี้; และความถูกต้องนั้นมันเนื่องกันอย่างถูกต้องด้วย การทำนาจึงสำเร็จประโยชน์. แต่โดยเหตุที่ว่า มันมีตัวอย่างมีประเพณี ที่ทำกันมาให้เห็นอยู่ จนไม่ต้องศึกษาหรือสังเกตอะไรนัก ก็ทำตามขนบธรรมเนียมประเพณีวิธีไปได้, ไม่รู้สึกว่ายุ่งยาก จนไม่รู้สึกว่ามันก็มีเทคนิค หรือมันมีส่วนที่จะต้องใช้เทคนิค ให้ถูกต้องทุกขั้นตอน.

[เริ่มการบรรยายครั้งนี้.]

นี่เราจะถือเอาใจความชั้นหนึ่งก่อนว่า กิจการงานที่สำคัญทั้งหลายนั้น มันมีความถูกต้อง ลึกซึ้งยืดยาวติดต่อกัน ซึ่งอาจจะเห็นเป็นปริทัศน์ หรือแนวสังเขปได้เช่นนี้ ด้วยกันทุกอย่าง. เดี๋ยวนี้เราจะมาดูกันที่ การพัฒนาจิต หรือการพัฒนาชีวิต ซึ่งมันเหมือนกับทำนา หรือปลูกข้าว มันก็ต้องมีความถูกต้องทุกขั้นตอนติดต่อกันไป. ขอให้ศึกษาในส่วนนี้กันในวันนี้ เพื่อประกอบกันเข้ากับเรื่องที่ได้บรรยายมาแล้วในวันก่อน, และสำหรับวันข้างหน้า ซึ่งจะต้องบรรยายต่อกันไปจนจบ.

ความหมายของคำว่า "พัฒนา".

ขั้นแรกก็คือคำว่า "พัฒนา" เอาความหมายเฉพาะว่า ทำให้เกิดความเจริญที่ถูกต้อง. ความเจริญที่ถูกต้อง พังดูก็น่าหัว; เพราะว่ามันยังมีความเจริญที่ไม่ถูกต้อง คือเรื่องบ้าๆ บอๆ นี่เอง เป็นความเจริญที่ไม่ถูกต้อง เขาก็ยังเรียกว่าพัฒนากันอยู่โดยมาก; อย่างนี้มันไม่ถูกต้องอีก, มันไม่ถูกต้องสำหรับการพูดจา. พัฒนาต้องเป็นการเจริญที่ถูกต้อง ไม่ทำให้เกิดอันตรายใดๆ. คำว่า "พัฒนาจิต" พัฒนาชีวิต นี้ยิ่งเป็นไปได้ง่าย, คือ พัฒนาอย่างไม่ถูกต้อง ยิ่งพัฒนายิ่งยุ่ง, แล้วก็พัฒนาจิตจนเป็นบ้าเป็นหลังไปเสียเลยก็มี.

ในกรณีนี้ จะแยกเป็น ๒ ชั้น คือ พูดภาษาคนกับพูดภาษาธรรม ถ้าพูดภาษาคน ก็คือ พัฒนาชีวิตหรือพัฒนาคน; ถ้าพูดภาษาธรรม มันก็พัฒนาจิต พัฒนาวิญญาณ ในระบบวิญญาณ. นี่พังดูให้ดีเถอะ มันเรื่องเดียวกันแหละ แต่ว่าเราอาจจะมองได้เป็น ๒ ชั้น พัฒนาชั้นนอกคือพัฒนาชีวิต เรียกว่าพัฒนาชีวิตหรือพัฒนาคนที่ตัวคน นี้ความหมายมันตื้น; ถ้าพูดว่า พัฒนาจิต พัฒนาระบบวิญญาณอย่างนี้ความหมายมันลึก แต่มันเรื่องเดียวกัน. พัฒนาชีวิตหรือพัฒนาคน, ก็คือพัฒนาจิต พัฒนาจิตมันก็มีผลที่คน เป็นการพัฒนาคน; แต่เราอาจจะมองดูได้เป็น ๒ ชั้น, และเราก็ควรจะมองดูเป็น ๒ ชั้นอย่างนี้ด้วย ดังนั้นจะได้แยกกล่าวกัน ให้มันเป็น ๒ เรื่อง.

การพัฒนาชั้นนอก.

พัฒนาชั้นนอก หรือพัฒนาคน เรียกรวมๆ ไปว่า พัฒนาชีวิต มีปริทัศน์ที่จะต้องมองดูให้เห็นโดยทั่วๆ ไป ว่ามันมีอยู่อย่างไร; ที่เรานั่นแหละ,

ที่ตัวเราเองนั่นแหละ. เดี๋ยวนี้เราก็ไม่ได้สนใจ ไม่ได้สังเกตว่า เรานี้ตั้งแต่เกิดมา มีการพัฒนากันอย่างไร? ต้องขอให้ท่านทั้งหลายหยิบขึ้นมาสนใจ, มองให้เห็นเบื้องต้นทุนสำหรับจะมองสิ่งที่มากไปกว่านั้นอีกชั้นหนึ่ง.

พัฒนาชีวิตพัฒนาคน ในชั้นนี้ ก็คือพัฒนาชนิดที่**เป็นไปเอง ตามที่ธรรมชาติแวดล้อม** และบังคับให้เป็นไป, แล้วก็เป็นไปในลักษณะของธรรมชาติ, ผลก็คือมันค่อย ๆ รู้ไปเอง; เหมือนกับเราเกิดมาเป็นเด็กเล็ก ๆ แล้วโตขึ้นมา โดยที่ไม่ได้เล่าเรียน หรือได้พูดจาอะไรกับใครนัก มันก็ค่อย ๆ รู้อะไรมากขึ้น ๆ จากธรรมชาติที่มาแวดล้อมมากระทบ; เช่นจะรู้จักสิ่งที่เรียกว่าร้อนหรือเย็น อ่อนหรือแข็ง เจ็บปวดหรือไม่เจ็บปวด, แล้วมันก็รู้จักดิ้นรนต่อสู้; แม้แต่ลูกหมาลูกแมว ถ้าตรงนี้มันหนาวนัก มันก็เลื่อนไปซุกนอนตรงที่มันไม่หนาว อย่างนี้เรียกว่ามันก็รู้ได้เอง ตามที่ธรรมชาติมันแวดล้อม, แล้วมันก็สอนให้, แล้วมันก็รู้ได้เอง, มันก็เป็นไปเอง.

ความรู้ชนิดนี้มีมากเหลือเกิน แต่**คนไม่สนใจ** เพราะมันไม่จำเป็นจะต้องสนใจ, เขาก็เป็นคนโง่ตลอดมา. ในเรื่องเหล่านี้เขาก็เป็นคนโง่ตลอดมา คือปล่อยให้มันเป็นไปเรื่อย ๆ เพ้อ ๆ ไปก็แล้วกัน ไม่ต้องสนใจ, ไม่มีอะไรบังคับให้ต้องสนใจ; **เราจึงไม่รู้การพัฒนาชนิดนี้ ที่มันเป็นไปตามธรรมชาติ.** ที่นี้ต่อมาก็มาถึงขั้นที่**พัฒนาด้วยการเล่าเรียน.** คำว่าเล่าเรียนนี้มันกว้างขวางมาก : **เรียนในโรงเรียน,** เรียนอย่างเรียนหนังสือก็ได้, **เรียนจากสังเกตเอาเองก็ได้,** มันเป็นการเรียนไปทั้งนั้น. ความเจ็บปวดเมื่อผิดพลาดนั่นแหละมันบังคับให้เราต้องสังเกต; อย่าว่าแต่คน แม้แต่สัตว์เดรัจฉาน มันก็ค่อย ๆ รู้จักสังเกตว่านี้เป็นอันตราย, นี้เป็นบ่วง นี้เป็นแร้ว, นี้เป็นเครื่องมือที่มนุษย์จะทำอันตรายเรา. **สัตว์เดรัจฉานมันก็รู้จักสังเกต เป็นการเรียน เป็นการศึกษา,** แล้วทำไมมนุษย์เราจะทำอย่างนั้นไม่ได้; และว่าโดยที่จริง **นี้คือการศึกษาที่แท้จริง คือสังเกตเห็นเอง รู้จักป้องกันแก้ไขเอง.**

นี่เป็นการศึกษาที่ดีกว่า จริงกว่า ยิ่งกว่า ที่จะให้ผู้อื่นมาบอก หรืออย่างการศึกษาถ่ายทอดจากผู้อื่น ชนิดที่ไม่มีการสังเกตเอาเอง. เพราะฉะนั้นถ้าใครคนไหนมีพื้นเพแห่งจิตใจที่ชอบสังเกต และมีการสังเกต คนนั้นจะฉลาดมาก; คนนอกนั้นมันก็โง่งุ่มง่ามอยู่. นี่ขอให้ใคร่ครวญดูให้ดีว่า การพัฒนานี้มันเป็นอย่างนี้ ถ้ามีการสังเกตมาก ก็พัฒนามาก; ฉะนั้นขอให้เราเป็นคนที่ละเอียดลออในเรื่องนี้.

ที่นี้ก็จะพูดถึง การศึกษา ที่เป็นการเล่าเรียนโดยตรง หรือถ่ายทอดจากผู้อื่น มันก็มี ไม่ใช่ไม่มี; ตั้งแต่เกิดมาพอโตขึ้น มีขนบธรรมเนียมประเพณี ที่จะถ่ายทอดให้ลูกหลานเหล่านั้นเขาเรียนรู้อะไรต่าง ๆ. ก็เรียนจากบิดามารดา จากผู้เลี้ยง จากเพื่อนฝูง แล้วแต่ว่ามันจะมีใครมาเกี่ยวข้องด้วย ตามที่พอใจจะเรียน. หรือบางทีก็ถูกบังคับให้เรียน; แต่ความที่อยากรู้อยากเห็นอะไร ที่เป็นนิสัยของสัตว์มนุษย์นี้ มันก็มีอยู่มาก. เด็ก ๆ ทุกคนเมื่อเห็นอะไรแปลกหน่อยก็ต้องถาม, มันก็ต้องตั้งข้อสงสัยแล้วก็ต้องถาม ต้องอยากรู้ขึ้นมา. นี่มันก็ต้องขวนขวายตามที่พอใจจะรู้ มันก็ค่อย ๆ รู้เพิ่มขึ้นทางหนึ่ง; อย่างนี้ก็เรียกว่า เรียนจากผู้อื่น ตามที่จะเรียนได้.

ที่นี้อยากจะให้มองละเอียด ชนิดที่เรียกว่า ละเอียดหรือรอบ ๆ เป็นปริทัศน์ ก็เรียนจากปัญหาที่มันเกิดขึ้น. ปัญหาบางอย่างไม่มีใครมาช่วยแก้ให้ได้. หรือการเอาตัวรอด เอาชีวิตรอดบางอย่างเป็นปัญหาเฉพาะคน. คนนั้นรู้จักแก้ปัญหาของตน ที่เรียกว่าด้วยกำลังภายใน ไหวพริบปฏิภาณที่เขามีอยู่ แก้ปัญหาได้เฉพาะหน้า; แล้วก็มักจะมีลักษณะน่าอัศจรรย์ทั้งนั้นแหละ เมื่อเข้าที่คับขัน แก้ปัญหาเฉพาะหน้าได้. นี่ก็เรียกว่า มีจิตที่พัฒนาแล้วมาก จะค่อย ๆ ฉลาดขึ้น, ค่อย ๆ ฉลาดขึ้น, จนกระทั่งปัญหายาก ปัญหาลึก ปัญหาใหญ่ มันก็แก้ได้.

ที่นี้ยังมีการเรียนอีกประเภทหนึ่ง ซึ่งเราจะเรียกว่าเรียนตามประเพณี มีอยู่มาก ทั้งที่เรียนหนังสือเรียน มิใช่หนังสือเรียนอะไรก็ตาม เขาให้เรียนตามประเพณี;

เช่นว่าให้บวช ให้บวชตามประเพณี. นี้มันก็เป็นการให้เรียนตามประเพณีโดยประเพณี ซึ่งมีบังคับไว้; ใครไม่บวช ก็ไม่เป็นที่พอใจของสังคม สังคมไม่ไว้ใจ; บางทีเขาก็เรียกอย่างหยาบคายว่า มันเป็นคนดิบ มันเป็นคนโง่ ไม่อยากจะคบหาสมาคมด้วย. ถ้าบวชแล้วบวชจริงเป็นเวลานานพอ ก็เป็นบุคคลที่น่าไว้ใจ, ใคร.ๆ ก็อยากจะคบด้วย. มีอะไรอยู่มาก มิใช่เฉพาะบวชพระบวชเณร, เขาก็จะต้องให้เรียนอะไร ตามที่มนุษย์ควรจะเรียนโดยประเพณี โดยความนิยม **ขนบธรรมเนียมนี้ก็มีอยู่** ก็เป็นเรื่องที่ **มีประโยชน์** **เป็นการรับประกันขั้นพื้นฐาน** ทั่วไป ว่าสิ่งใดที่ควรจะรู้โดยพื้นฐานแล้วก็ได้รู้ ก็มีพื้นฐานที่ดี ก็จะมีการง่ายที่จะรู้ที่สูงขึ้นไปเหนือพื้นฐาน.

ที่นี้มันก็ยัง **มีการบังคับ เป็นเรื่องสถานการณ์;** เช่นความทุกข์ยากลำบาก หรือเหตุเลวร้าย, เหตุการณ์เลวร้ายเกิดขึ้น, ทำให้ทุกคนต้องต่อสู้เฉพาะเหตุการณ์นั้น ๆ แล้วแต่ว่ามันกำลังมีอยู่อย่างไร. สถานการณ์เกี่ยวกับสงคราม, สถานการณ์เกี่ยวกับโรคระบาด, สถานการณ์เกี่ยวกับเรื่องที่มันเกิดขึ้นแก่มนุษย์เป็นธรรมดา, เราก็ **ต้องรู้ ต้องมีปัญญา ที่จะแก้ปัญหาจากสถานการณ์เลวร้ายได้.**

คนที่มีชีวิตอยู่ยาว ๆ นาน ๆ **ได้ผ่านสถานการณ์มาก ๆ เขาก็เป็นผู้ที่มีสติปัญญามาก** ควรจะเป็นผู้นำที่ดีเพราะเหตุนี้. นี่เรียกว่าเขาพัฒนาไปได้ไกล; แต่ว่าโดยธรรมชาติแล้ว ทุกคนแหละยิ่งอายุมาก มันก็ยิ่งผ่านสถานการณ์ต่าง ๆ มาก; ฉะนั้นจึงรู้อะไรได้มาก ได้ลึก ได้กว้าง ได้ง่าย ได้เร็ว กว่าเด็ก ๆ. **เขาจึงสอนให้เด็ก ๆ รู้จักเคารพคนที่อายุมาก** ว่าเขาเกิดก่อนเรา, เขากินข้าวสุกก่อนเรา, เขาอาบน้ำร้อนก่อนเรา อะไรต่าง ๆ, **ความที่มีอายุมาก ได้ผ่านสิ่งต่าง ๆ มาก นี้เป็นการศึกษา ที่เป็นการพัฒนาจากภายนอก.**

คนแต่ละคนมีอะไรต่าง ๆ กัน ทั้งภายในและภายนอก คือมีจิตใจ มีนิสัย มีกิเลส หรือมีความสามารถหรือมีอะไร ที่ว่าไม่รู้ว่าใครให้, ไม่รู้ว่าสร้างมาแต่ครั้งไหน.

ที่จริงมัน มีเหตุมีปัจจัย ทั้งนั้น ที่มันจะแตกต่างกันอย่างมาก. คนเราแตกต่างกันอย่างมาก แต่ว่าไม่รู้ว่าเพราะเหตุไร ก็เลยมักจะโทษบุญโทษกรรม, ยกให้เป็นเรื่องบุญ ยกให้เป็นเรื่องกรรม อย่างนี้ไม่ถูก; มันต้องยกให้เป็นเรื่องของเหตุปัจจัย.

ถ้าเป็นพุทธบริษัทโดยแท้จริง เขาก็จะถือว่ามันเป็นเรื่องของ เหตุปัจจัย คือ อิทัปปัจจยตา; ไม่มีบุญกรรมไหนที่จะมาบังคับกันอย่างตายตัวได้ เพราะว่าเรามีวิธีที่จะปรับปรุงหรือปรุงแต่ง ตามกฎแห่งเหตุปัจจัย เช่น อิทัปปัจจยตา เป็นต้น. ถ้าได้มีบิดามารดาครูบาอาจารย์ที่ดี โอกาสเช่นนี้จะมีมาก; นี่ พระคุณของบิดามารดา ครูบาอาจารย์ที่ดี มีมาก ตรงนี้ คือ ทำให้ลูกทารกที่ยังโง่เขลานี้ สามารถ รู้จักต่อสู้ แก้ไข ปรับปรุง เหตุปัจจัยต่าง ๆ จนเขาเป็นบุคคลที่ถึงขนาด ถึงขนาดที่จะเป็นบุคคล, คือ จะเป็นมนุษย์คนหนึ่งที่สามารถแก้ปัญหาของมนุษย์.

ฉะนั้นผู้ที่เป็น บิดามารดา ครูบาอาจารย์ ควรจะสนใจในเรื่องนี้ เพื่อจะช่วยแก้ปัญหา เรื่องนี้ให้กับลูกหลาน; ถึง ลูกหลานก็ควรจะสนใจ ในการที่จะรับฟังข้อแนะนำสั่งสอนชี้แจงของบิดามารดา ครูบาอาจารย์ เพื่อจะแก้ไขความบกพร่องของเรา ด้วยความเชื่อฟัง เข้ากันกับเรื่องที่ *พระพุทธเจ้าท่านตรัสว่า ในบรรดาบุตรทั้งหลาย จะมีกี่ขนิดก็ตามใจ บุตรที่เชื่อฟังบิดามารดานั้น เป็นบุตรที่ประเสริฐที่สุด เพราะถ้าเชื่อฟังบิดามารดาแล้ว เขาก็ได้รับประโยชน์ที่ว่านี้ ไปตั้งแต่ต้น.*

ควรรู้จักลักษณะของบุคคล ๔ จำพวก.

เรามาพิจารณากันถึง ลักษณะของบุคคล ตามที่มีอยู่ ที่เคยมีอยู่ แล้วก็เขียนไว้ในพระคัมภีร์; แม้จะเป็นคัมภีร์ชั้นอรรถกถา ก็มีประโยชน์หรือมีหลักเกณฑ์

ที่พอจะเอามาใช้ได้, มาใช้เป็นเครื่องประกอบการศึกษา, หรือประกอบการพัฒนาของเราได้. ท่านแบ่งบุคคลเป็น ๔ ประเภท.

พวกที่ ๑ เรียกว่า อุคฆฏิตัญญู คือ เฉียบแหลม ฉลาดมาก พอพูดขึ้นมาเท่านั้น เขาก็เข้าใจหมด, เข้าใจมากกว่าคำที่พูดด้วยซ้ำไป. เด็กที่ฉลาดบางคนสังเกตดูเถอะ มันเป็นอย่างนั้น แต่ว่ามันมีน้อย, จะมีเด็กน้อยคนมากที่มันฉลาดถึงขนาดว่า พอพูดอะไรเข้าใจโดยไม่ต้องอธิบาย, หรือบางทีเข้าใจนำหน้าผู้พูดไปเสียอีก. เราเคยเป็นอย่างนี้ไหม? และเราจะทำอย่างไร ที่จะเป็นเช่นนั้นได้ ถ้ารู้สึกว่าเดี๋ยวนี้มันยังไม่เป็น? (เอ้า, เดี๋ยวก่อน ๆ พูดให้หมดเสียก่อน) บุคคลที่หนึ่งเรียกว่า อุคฆฏิตัญญู รู้แจ้งทันทีโดยไม่ต้องอธิบาย พูดคำเดียวรู้เรื่อง.

พวกที่ ๒ วิปจิตัญญู นี่ต้องการคำอธิบาย หรือบางทีมากกว่าคำอธิบาย. เราจะสังเกตได้เอง ว่าลูกหลานก็ดี คนใช้ก็ดี บางคนพูดคำเดียวพอ แล้วมันจะทำได้ครบถ้วนตามที่ควรจะทำ; แต่บางคนพูดคำเดียวเท่านั้น ก็ทำเท่านั้นแหละ แล้วไม่ทำที่มันเนื่องกันอยู่ แล้วก็เสียหาย เกิดความเสียหายขึ้นมากมาย.

อาตมาต้องขอโอกาสที่จะพูดว่า พระเณรในวัดที่เห็นกันมา ที่ควบคุมกันมาอะไรกันตั้งแต่แรกเริ่มเดิมที บางคนพูด ๒—๓ คำรู้เรื่องไปหมด ทำถูกหมด. บางคนพูดหลายคำก็ยังทำผิด แล้วยังไม่ทำที่มันควรจะทำ; เรียกว่าต้องพูดกันหลายคำแหละ: ต้องสั่ง แนะนำ สกัดข้างหน้า สกัดข้างหลัง สกัดข้างซ้าย สกัดข้างขวา เขาจึงจะไปทำได้และทำถูก, ไม่เช่นนั้นมันจะเหลือไว้ทำผิดอีกมาก เสียหายเดือดร้อน. เคยสังเกตเห็นมาตั้งแต่ไหนแต่ไรมาแล้ว ในเรื่องการงาน. ในเรื่องการศึกษาก็เหมือนกันอีกแหละ อธิบายให้คนนี้ฟัง พูดทีเดียวรู้เรื่องหมด, อธิบายให้อีกคนหนึ่งฟัง ต้องพูดสกัดสะแกง

ข้างหน้าข้างหลัง ข้างบนข้างล่าง รอบตัวไปหมด เขาจึงจะเข้าใจถูกต้องเต็มร้อยเปอร์-เซนต์; นี้พวกที่ต้องการคำอธิบาย.

พวกที่ ๓ เขาเรียกว่า เนยยะ, เนยยะนี่เป็นพวกที่พอจะนำไปได้; แต่ก็ต้องลากถูกันมาก; ไม่ใช่ว่ามีสติบัญญารวดเร็ว ไม่ใช่, หมายความว่ามีบัญญาทึบ; แต่พอจะฝนกันได้, พอจะฝนให้รู้อะไรได้ พอจะนำไปได้ ด้วยความยากลำบาก; อย่างนี้ถ้าไม่พบบิดามารดา ครูบาอาจารย์ที่มีความอดทนแล้ว มันก็จะเรียกว่าล้มละลาย, เรียกว่าถ้าโชคไม่ดี หรือมันไม่ปะเหมาะ ไม่พบครูบาอาจารย์ที่เมตตากรุณาจริงๆ ไม่มานั่งอดทนฝนลับมันอยู่แล้ว มันก็ล้มละลาย สำหรับบุคคลชนิดนี้ ซึ่งเชื่อว่ามีอยู่มาก.

เด็กๆ ของเราจำนวนมาก ที่เหลวแหลกล้มละลายไปไม่เอาตัวรอดได้ก็เพราะไม่มีโอกาสได้พบกับบิดามารดา ครูบาอาจารย์ ที่ฉลาดและอดทน อดทนอย่างยิ่ง. บิดามารดานี้ก็สำคัญมาก; เคยเห็นบางคนพอลำบากยุ่งยากหน่อย ไม่เอาๆ ตัดทิ้ง ตามใจมัน ช่างหัวมัน ปล่อยมันไป มันก็วินาศจริงเหมือนกัน. นี้ครูบาอาจารย์ก็ยิ่งต้องอดทนมาก เพราะว่าไม่ใช่ลูกหลานของตน; ถ้าไม่รักหน้าที่ของครูบาอาจารย์จริงๆ ก็ไม่อดทนที่จะต่อสู้แก้ไขเด็กโง่ๆ คนนั้น ให้มันฉลาดขึ้นมาได้. นี่ใครจะช่วยพัฒนา? ก็คือครูบาอาจารย์ที่แท้จริง ที่มีอยู่ในโลก เต็มตามความหมายแห่งคำว่าครูบาอาจารย์ ซึ่งหายาก.

คำว่าครูบาอาจารย์นี่ เราสรุปคุณสมบัติที่สำคัญ ก็คือ บัญญากับเมตตา. อาตมาเคยพูดประโยคนี้ว่า *ครูบาอาจารย์ที่แท้จริง ถ้าเราผ่าดูข้างในจะเห็นว่าท่านมีบัญญากับเมตตานอนเคียงคู่กันอยู่ในใจ.* ครูบาอาจารย์จะมีบัญญาอย่างเดียวไม่พอ ถ้าไม่มีเมตตาแล้ว ไม่เป็นครูบาอาจารย์ได้; เพราะว่ามันยากลำบาก ในการที่จะอบรมเด็กโง่ๆ ให้เป็นเด็กที่ดี. มันยากลำบากอย่างที่ *เขาพูดกันว่า ไปสู้เสือเสียดีกว่า*

มาพูดกับคนโง่ ; ไปสู้กับเสือมันกัดตายทีเดียว มันก็แล้วกันไป มันไม่ลำบากมาก, พูดกับคนโง่นี้ มันช่างลำบากเสียเหลือเกิน. ฉะนั้น ครูบาอาจารย์ที่มีเมตตา ยอมเสียสละความสุขส่วนตน เพื่อพัฒนาเด็กนั้นมันหายาก, แล้ว ครูบาอาจารย์ที่จะมีปัญญา มีความเฉลียวฉลาด ก็ยังหายากอีกเหมือนกัน. โลกนี้ของเรามันยังขาดผู้ที่เป็นครูบาอาจารย์อันแท้จริง, มันจึงมีเหลืออยู่มาก คือคนที่เขาไม่ได้รับการพัฒนาให้เพียงพอให้ถูกต้อง เรียกว่าเป็นอันตรายแก่สังคม ที่เหลืออยู่ในสังคม.

นี้พวกที่ ๔ สุดท้าย เขาเรียกว่า **ปทปรมะ—เหลือที่ใครจะนำไปได้ในบัดนี้,** มีบทอย่างยิ่ง ก็หมายความว่า **มีความถ่วงอย่างยิ่ง เหลือที่ใครจะนำไปได้ในบัดนี้.** ต้องขอเติมคำว่า "ในบัดนี้", ในบัดนี้มันอยู่ในฐานะที่เหลือที่ใครจะนำไปได้ มันทั้งโง่ ทั้งดื้อ ทั้งอะไรสารพัดอย่าง. **แต่อย่าเข้าใจว่ามันแก้ไขไม่ได้;** เพราะว่าตามหลักธรรมะสูงสุดแล้ว สิ่งทั้งปวงเป็นไปตามเหตุตามปัจจัย. **คนพวกปทปรมะนี้ ต้องการเหตุปัจจัยที่มากกว่าใคร ๆ** มันก็ยากที่จะมีโอกาสได้รับการแก้ไข หรือว่าได้พบกับผู้ที่เสียสละอดทน เพื่อจะแก้ไขให้เขา. ใครจะไปรักเขา เมื่อไม่ได้เป็นผู้ที่เกี่ยวข้องกัน มันก็ต้องเรียกว่า ต่างคนต่างไป ก็ปล่อยไปตามกรรม, มันก็มีอยู่ไม่น้อย เหมือนกันแหละคนที่เป็นปทปรมะ เหลือที่ใครจะนำไปได้ในบัดนี้.

ถ้าแยกดูในหลาย ๆ แขนง ในหลาย ๆ วิชาหรือการงานแล้ว มันอาจจะหาพบได้นะ อย่าประมาท อย่าอวดดีนะ. บางคนมันอยู่ในสภาพที่เหลือที่ใครจะนำไปได้; ถ้าการงานทางโลก เขายังฉลาดพอที่ใคร ๆ นำไปได้, แต่พอมาถึงทางธรรมะแล้ว มันเหลือที่ใครจะนำไปได้ นี้ก็มีอยู่มาก.

แต่ถึงอย่างไรก็ดี เราอย่าถือเสียว่า มันจะต้องเป็นอย่างนั้นโดยส่วนเดียว โดยเด็ดขาด, ไม่มีอะไรจะเที่ยงแท้โดยส่วนเดียว, มันต้องมีเหตุปัจจัยที่เข้าไปแทรกแซงได้.

ถ้าว่าเราเมตตาสงสารเขามากพอ ก็หาเหตุหาบั๋จจัยมาให้ มาให้แวดล้อม เรียกว่า *ฝนอิฐให้เป็นกระจกเงา* กันเลย, เป็นคำพูดที่น่าหัวหรือน่ากลัว ที่จะฝนอิฐให้เป็นกระจกเงานี้.

เอาละ, เป็นอันว่ามันมีอยู่ ๔ พวก : พวกหนึ่งพูดคำเดียวไม่ทันจบ รู้เรื่องหมด. พวกหนึ่งต้องอธิบายกันมากหน่อย, พวกหนึ่งมันพอขึนผืนพาไปได้, ส่วนอีกพวกหนึ่งนั้นไม่ไป ไปไม่ได้ในบัดนี้ ไปไม่ได้. นี่บุคคลที่มันมีอยู่ในบั๋จจุบัน ในฐานะที่ว่าเป็นผลิตผลของธรรมชาติ ธรรมชาติมันผลิตออกมา มาอยู่ในลักษณะ ๔ ประการนี้; แต่แล้วทั้ง ๔ ประการนั่นแหละ มัน อยู่ภายใต้กฎของเหตุบั๋จจัย, กฎของเหตุผล ซึ่งมันยังพัฒนาได้ หรือว่าไม่พัฒนาก็ได้. การที่ไม่พัฒนามันก็เป็นเหตุบั๋จจัยอันหนึ่งเหมือนกัน คือมันจะเลวลงมาก็ได้, หรือมันจะดีขึนไปก็ได้ แล้วแต่เหตุบั๋จจัยที่จะเข้ามาแวดล้อม.

ขอให้ท่านทั้งหลาย อย่าเห็นว่า เหล่านี้เป็นเรื่องเล็กน้อย; ถ้าเห็นเป็นเรื่องเล็กน้อย มันก็ปล่อย—ปล่อย, ก็ทำกันหวัดๆ ปล่อยๆ, มันก็ไม่ได้อะไรจริงเหมือนกัน. แต่ถ้าว่าไม่ยอมแพ้ ต่อสู้ ช่วยกันแก้ไข ถึงขนาดที่ทำอุปมาว่า ฝนทั่งให้เป็นเข็ม ฝนอิฐให้เป็นกระจก มันก็ยังไปได้, มันจะดีขึนกว่าที่ไม่ได้รับการพัฒนา. นี่สำหรับผู้ใหญ่ ผู้ปกครอง บิดามารดา; แล้วตัวเด็กเอง ก็ถือเป็นหลักว่าเราจะไม่เป็นคนดื้อดึง. บุตรที่ดีที่สุดคือบุตรที่เชื่อฟัง อย่างที่ว่ามาแล้ว.

นี่คือ การพัฒนาชีวิต หรือพัฒนาคน ซึ่งเป็นการพัฒนาในชั้นนอก มีอยู่อย่างนี้. ขอให้เข้าใจทุกประเภท และทุกขั้นตอน ก็จะมีการพัฒนาเกิดขึน โดยความพากเพียรของตนเองก็ได้, โดยความพากเพียรของบิดามารดาครูบาอาจารย์ ผู้เมตตากรุณารักใคร่ทั้งหลายก็ได้, มัน เป็นหน้าที่ที่มนุษย์จะต้องทำ.

การพัฒนาจิต คือการพัฒนาที่แท้จริง.

ทีนี้ก็จะดูเรื่องที่ ๒ คือ การพัฒนาจิต พัฒนาระบบวิญญาณ. พัฒนาชีวิต พัฒนาบุคคลนั้นมันพูดรวม ๆ เป็นกลุ่มเป็นก้อน เป็นก้อนใหญ่, และดูกันจากภายนอก หรือชั้นนอก. ทีนี้หัวใจของเรื่อง ก็คือพัฒนาจิต พัฒนาลงไปที่จิต เฉพาะจิต หรือเฉพาะระบบจิต ระบบวิญญาณ. นี่เรียกว่า ผ่าตัดเข้าไปหาศูนย์-กลาง เพื่อจะแก้ไขจุดศูนย์กลางที่สำคัญ เรียกว่าพัฒนาจิต มันก็เป็นเรื่องที่ละเอียดอ่อน หรือยากลำบาก เพราะลึกซึ้งยิ่งขึ้นไปอีก; แต่มันก็เป็นเรื่องที่ต้องทำ เพราะว่าความสำเร็จอันแท้จริงมันอยู่ที่ตรงนั้น. ความสำเร็จอันแท้จริงของการพัฒนาชีวิตนั้นมันอยู่ที่ตรงนั้น คืออยู่ตรงที่พัฒนาจิต ว่าเราจะประพฤติกระทำ จนถึงขั้นที่เรียกว่าจิตได้รับการพัฒนา.

ก็ดูว่าเฉพาะจิตในส่วนจิต จะเกิดการเปลี่ยนแปลงขึ้นได้อย่างไร โดยลักษณะทั่วไปตามธรรมชาติกันเสียทีหนึ่งก่อน; อย่างที่พูดมาแล้วว่า เด็กทารกมันก็ฉลาดขึ้นทุกที นับตั้งแต่มันเกิดออกมา, แล้วก็ได้ประสบกันเข้ากับสิ่งที่มากระทบหรือเหตุการณ์ที่เข้ามากระทบ. เด็กนั้นมันฉลาดขึ้นทุกที, มันแสดงอาการภายนอกว่าเป็นเด็กฉลาดขึ้นทุกที. แต่เมื่อเจาะลึกเข้าไปดูถึงภายในแล้ว ก็คือจิตของมันนั่นแหละ มีการพัฒนายิ่งขึ้นทุกที; เพราะว่าจุดศูนย์กลาง หรือจุดรวมที่เป็นศูนย์กลางมันอยู่ที่จิต, มันเป็นระบบที่เหมือนกับว่า ใจกลางของชีวิต.

มีการพัฒนาจิตได้ตามธรรมชาติเหมือนกัน การเปลี่ยนแปลงของกายกับการเปลี่ยนแปลงของจิต นี่มันเนื่องกัน, มันเนื่องกันอยู่ มันแยกกันไม่ได้. ฉะนั้นมีอะไรกระทบกาย มันก็ถึงจิต ซึ่งทำให้จิตจะต้องรู้สึก จะต้องต่อสู้ จะต้องเปลี่ยนแปลงไปตามเรื่อง; ฉะนั้นคนเราก็มีจิตที่เจริญ เจริญขึ้น ทุกครั้งที่มีอะไรมากระทบจิต จิตจะเจริญ

จิตจะฉลาด จิตจะมีการพัฒนาทุกที; แม้ว่าสิ่งนั้นจะมาในรูปของความทุกข์ยากลำบาก จิตมันก็ฉลาดขึ้นในการต่อสู้ ในการได้ต่อสู้, ในการได้รับความยากลำบาก.

ที่จริงที่มาในรูปของความยากลำบากนี้ กลับจะมีประโยชน์เสียกว่า ในการพัฒนาจิต; เพราะถ้าเข้ามาในรูปของสนุกสนาน เอร็ดอร่อย เพลิดเพลินแล้ว มันก็ไม่ค่อยได้คิดนึกอะไร มันก็หลงใหล ลิงโลดกระโดดไป, ไม่ค่อยได้คิดนึกอะไร, มันจะโง่ไปเสียมากกว่าที่จะฉลาด; แต่เราก็ชอบสิ่งที่สวยงาม สนุกสนาน เอร็ดอร่อย เพลิดเพลิน ซึ่งมาทำให้เราโง่, ส่วนความทุกข์ยากลำบาก หรือปัญหา, หรืออุปสรรคที่มาทำให้เราฉลาดเข้มแข็ง เรากลับไม่ค่อยจะชอบ, แล้วทุกคนจะออกปากเป็นเสียงเดียวกันว่าเป็นสิ่งเลวร้าย เป็นโชคร้าย, ความทุกข์ยากลำบากนั้นเราเห็นเป็นโชคร้าย, นี่มันสวนทางกันเสียอย่างนี้ มันมาช่วยให้ฉลาด มาช่วยให้เก่ง เราเห็นเป็นโชคร้าย, แล้วเราก็เรียกมันว่าเป็นมาร เป็นอุปสรรค, เป็นอะไรที่ไม่น่าพึง.

มารหรืออุปสรรคเป็นบทเรียนให้พัฒนา.

อาตมาคิดว่า โดยที่แท้แล้ว คนเราฉลาดขึ้นมาด้วยสิ่งที่เรียกว่ามารหรืออุปสรรค นั่นแหละ; เพราะเรามันโง่แก้ปัญหาไม่ได้ ก็เห็นเป็นมารเป็นอุปสรรค. แต่ถ้าเรายอมรับเอามาเป็นคู่ต่อสู้ แก้ไขกันได้ ต่อสู้กันได้ มันก็กลายเป็นสิ่งที่มาทำให้เราฉลาด, มาทำให้เราพัฒนา. แต่เรากลับเห็นเป็นสิ่งเลวร้าย ไม่อยากจะมี ไม่อยากจะพบปะ ประณามกันเสียอีก. ฉะนั้น ผู้ที่ยินดีเผชิญกับอุปสรรค คนนั้นแหละจะเรียกว่า จะพัฒนา หรือเป็นคนโชคดีที่ได้มีอุปสรรค มาเป็นบทเรียน ให้ศึกษาให้พัฒนา. ฉะนั้น ขอให้ยินดีต้อนรับอุปสรรค หรือแม้แต่ความทุกข์, เอาความทุกข์เป็นเพื่อนในการพัฒนา, คำสอนโบราณๆเขาสอนกันอย่างนี้. แต่เดี๋ยวนี้จะไม่

สอนกันอย่างนี้ จนกระทั่งว่าไม่ต้องทำการทำงาน, ไม่ต้องอะไรให้ยาก ให้ลำบาก ไปขโมยไปปล้น ไปจี้ดีกว่า; มันกลับกันอยู่ วิธีของการพัฒนามันจึงเปลี่ยน กระจัดกระจายไปเลยไม่เป็นหลักเป็นเกณฑ์.

ขอให้ช่วยกันพิจารณาดูให้ดี ๆ เรื่องนี้ ว่า**สิ่งที่มากระทบนั้นก็คือสิ่งที่มาสอนเรา.** เช่น เราเหยียบเอาไฟเข้าทีหนึ่ง มันก็สอนให้รู้ว่าไฟเป็นอย่างไร, หรือมีดบาดมือ หรือหนามตำมืออะไรเข้าทีหนึ่ง มันก็สอนให้รู้ว่า อะไรมันเป็นอย่างไร หรือเดินหกล้ม หรือว่าพลัดตกสะพานสักทีหนึ่งนี้ มันก็สอนให้รู้ว่า อะไรเป็นอย่างไร. มันก็ฉลาดขึ้นไม่ต้องสงสัย นี้เรียกว่าจะต้องมีการพัฒนาในทางจิตครั้งหนึ่งเสมอทุกครั้งที่มีอะไรมากระทบ. แต่ว่าบางอย่างคนโง่รับเอาไม่ได้, จะรับเอาได้แต่คนฉลาด สำหรับจะไปฉลาดเพิ่มขึ้นครั้งหนึ่ง. นี้เป็นจุดตั้งต้น หรือเป็นรากฐานแห่งการพัฒนาจิต มันอยู่ที่นั่น.

การพัฒนาต้องต่อเนื่องกันระหว่างชาติ (ความเกิด) ด้วย.

ทีนี้จะมีอะไรอีก จะมีอะไรกี่อย่าง กี่ทาง ที่จะทำให้จิตมีการพัฒนายิ่ง ๆ ขึ้นไปและโดยเร็ว ก็คือว่า **ให้มีการพัฒนาที่เชื่อมต่อระหว่างชาติ,** ใช้คำที่เอาเปรียบหน่อย "การพัฒนาที่เชื่อมต่อระหว่างชาติ." เมื่อพูดอย่างนี้ คนที่เขาได้ยินได้ฟังศึกษากันมาแต่ก่อน ก็หมายความว่า ระหว่างชาตินี้กับชาติหน้า ชาติต่อไป ชาติชนิดเกิดมาแล้วเข้าโลง เขาก็ว่าอย่างนั้น; ระหว่างชาติ เชื่อมต่อกันระหว่างชาติ : ชาตินี้ฉลาดเท่าไร แล้วก็ยกยอดไปชาติหน้า, ฉลาดต่อไปอีก, ยกยอดไปชาติที่สามที่สี่ ก็ฉลาดมากขึ้นอีก ก็ได้เหมือนกัน; เขาจะคิดอย่างนั้น, เขาจะเชื่ออย่างนั้น, แต่เขาจะต้องพยายามทำให้ดีที่สุดในชาติปัจจุบัน.

ที่นี้อาตมาไม่ชอบอธิบายอย่างนั้น; แต่ก็ไม่ได้หาว่าผิดนะ, ใครจะอธิบายอย่างนั้นก็ว่าไป ไม่ได้หาว่าว่าผิด. คำว่า ชาติในที่นี้ หมายความว่าชาติทางจิตใจ คือความรู้สึกยึดมั่นถือมั่น ว่าตัวกู ว่าของกู เกิดขึ้นครั้งหนึ่งเรียกว่าชาติ. เรื่องนี้เคยพูดมาหลายครั้งแล้ว เข้าใจว่าเกือบทุกคนยังจำได้ว่า ชาติในความหมายที่สองนี้ หมายความอย่างนี้ มีความรู้สึกยึดมั่นถือมั่นเป็นตัวกู ได้อะไร เสียอะไร เป็นอะไร ครั้งหนึ่งก็เรียกว่าชาติหนึ่ง. ดังนั้นวันหนึ่งจึงเกิดได้หลายชาติ, วันเดียวเกิดได้หลายชาติ หลายสิบชาติก็ได้, แล้วแต่ว่าวันนั้นมันจะเกิดความรู้สึกประเภทตัวกู—ของกู สักกี่ครั้งหรือกี่สิบครั้ง.

และเราจะถือว่า เด็กทารกคลอดออกมาจากท้องแม่ ยังอ่อนนัก ยังไม่รู้จักความคิดนึก ชนิดตัวกู—ของกู อย่างนี้มันยังไม่ได้เกิดมาดอก, ยังไม่ได้เกิดมาเลย, มันยังไม่ได้มีชาติ ในความหมายที่ว่านี้; มันมีชาติในความหมายชาวบ้าน ว่าเกิดออกมาจากท้องแม่แล้วก็มีชาติ ก็มีชาติอย่างนั้นไปซิ. แต่คูให้ดีเถอะ มันเกิดมาแล้ว แต่ถ้าไม่มีความรู้ว่าฉัน, ฉันเกิดมา แล้วมันจะมีชาติได้อย่างไร, มันจะมีชาติแห่งตัวฉันได้อย่างไร? เพราะความรู้สึกว่าตัวฉันมันยังไม่มี; ฉะนั้น เด็กเกิดมาจากท้องแม่แล้ว มันยังไม่มีชาติที่แท้จริงดอก จนกว่าเด็กนั้นจะโต พอที่จะได้มีความรู้สึกทางเวทนา ทางสัญญา ทางสังขาร วิญญาณอะไร จนเกิดความรู้สึกว่าตัวกู, ตัวกูอย่างนั้น ตัวกูอย่างนี้ ขึ้นมาได้ครั้งแรกนั้น จึงเรียกว่ามีชาติ แล้วมันอาจจะหลายวันหรือหลายเดือนก็ได้กว่ามันจะมีชาติ ทั้งที่มันเกิดมาจากท้องแม่แล้ว.

นี่ขอให้คิดดูเถิดว่า ชาติในความหมายไหนเป็นปัญหาที่ร้ายแรง, ชนิดที่เรียกว่า เกิดทุกทีเป็นทุกข์ทุกที, เกิดทุกทีเป็นทุกข์ทุกที คือชาติชนิดไหน? เกิดจากท้องแม่แล้ว มันไม่ได้มีความหมายว่าเป็นทุกข์ดอก; แต่ถ้าเกิดจากอุปาทานว่าตัวกู ว่าของกูแล้ว มันเป็นทุกข์ทันทีและทุกที. นี่แหละคือชาติที่แท้จริง ตาม

ความหมายของคำว่าตัวตนหรือของของตน, ความคิดนึกว่าตัวตน ว่าของตน เกิดเมื่อไรนั้นน่ะคือชาติ.

ฉะนั้นเดี๋ยวทางตา ได้เห็นรูปที่ยั่วยวน เกิดความต้องการ เกิดความรัก แล้วก็ได้มา เกิดความรู้สึกว่าตัวกู ว่าของกู, เดี๋ยวก็ทางหู ไพเราะ, เดี๋ยวก็ทางจมูก หอมหวน, ทางลิ้น เอร็ดอร่อย, เกิดความรู้สึกว่าตัวกูมีของดี เอร็ดอร่อย สวยงาม ไพเราะ ยึดมั่นถือมั่นอยู่ นี้คือชาติ; แล้วมันก็ถูกกัดให้เจ็บปวด ด้วยอุปาทานอันนั้นทุกทีไป เหมือนกัน. ฉะนั้น เกิดทุกทีเป็นทุกข์ทุกที, มีชาติทุกทีเป็นทุกข์ทุกที.

ที่นี้ก็ให้มันเชื่อมกันสิ ความโง่ในกรณีนี้เป็นทุกข์นี่ ให้มันเชื่อมกับกรณีที่จะมาทีหลังนี้, จะโง่อีกก็ได้ เป็นทุกข์อีกก็ได้ หรือว่าจะไม่โง่ก็ได้ เรียกว่าให้มันเชื่อมกัน, ให้มันถ่ายทอดความรู้ให้แก่กันและกัน. ความผิดพลาดครั้งแรกให้มันเป็นประโยชน์ สำหรับจะไม่ผิดพลาดครั้งที่สอง, หรือจะแก้ไขปัญหาในการผิดพลาดครั้งที่สอง แล้วก็จะช่วยในการผิดพลาดครั้งที่สาม ผิดพลาดครั้งที่สี่; อย่างนี้เราเรียกว่าทำให้จิตใจนั้นมันฉลาดขึ้นทุกชาติ ทุกชาติทุกกรณี. เอาความทุกข์เป็นหลัก, ความทุกข์ที่เกิดมาจากการทำผิดพลาดนั้น ให้มันเป็นครูสอนไปถึงเรื่องถัดไป : เรื่องข้างหน้า เป็นกรณี ๆ ไปทุก ๆ กรณี ให้มันเนื่องกัน, ให้มันเป็นประโยชน์แก่กันและกัน ในทุกกรณีที่ได้เกิดขึ้นในชีวิตของเรา; ไม่ว่าเรื่องเล็ก ไม่ว่าเรื่องใหญ่ หรือเรื่องใหญ่ยิ่ง ให้มันฉลาดต่อเนื่องกันไป. อย่างพูดง่าย ๆ สั้น ๆ ว่า เจ็บแล้วก็จำ อย่างนี้เป็นต้น; ถ้าเจ็บแล้วไม่จำ มันก็คือไม่ต่อเนื่อง หรือไม่เชื่อมกันระหว่างชาติ. ถ้าเจ็บแล้วจำ แล้วฉลาด แล้วรู้จักป้องกัน นี้คือการพัฒนาที่ต่อเนื่องกันระหว่างชาติ; ถ้าพูดให้ถูกก็คือต่อเนื่องกันระหว่างกรณี ระหว่างกรณี เป็นกรณี ๆ ไปนั้น.

นี่คือการพัฒนาจิตโดยตรง เชื่อมกันระหว่างชาติ ไม่ว่าชาติในภาษาคน หรือชาติในภาษาธรรม, ขอให้มีการพัฒนาเนื่องกัน; จะต้องอาศัยความสุขุมรอบคอบ เฉลียวฉลาดพอ และมีความสังเกตสังกาที่เพียงพอ ซึ่งโดยมากมันไม่ค่อยมี ซึ่งโดยมากมันมีแต่ความประมาท อวดดีหรือลืมตัวโดยไม่รู้สึก, มันจึงไม่ค่อยมีการพัฒนาที่เชื่อมกันระหว่างชาติ.

การบำเพ็ญบารมีระหว่างชาติ.

เอ้า, ทีนี้อยากจะพูดเลยไปถึงว่า **การบำเพ็ญบารมีระหว่างชาติ,** คำเก่าแก่ บำเพ็ญบารมีเพื่อเป็นนั่นเพื่อเป็นนี่ แล้วก็บำเพ็ญบารมีข้ามภพข้ามชาติหลายชาติอย่างในเรื่องชาดก. เราได้เคยได้ยินได้ฟังเรื่องชาดก, พระคัมภีร์ชาดก ชาติ ๕๕๐ ชาติของพระโพธิสัตว์ที่จะเป็นพระพุทธเจ้า เป็นการบำเพ็ญบารมีข้ามชาติ. เราจะเชื่ออย่างนั้น ก็ไม่เสียหายอะไร; เพราะว่าจะได้ **บำเพ็ญบารมี คือตั้งใจทำให้ดี,** มันก็มีประโยชน์แหละ ตั้งใจบำเพ็ญบารมีข้ามภพข้ามชาติแบบโบราณนั้น. แต่มันจะได้ประโยชน์แก่ชาติแบบความหมายทางภาษาธรรม ที่ว่าชาติคือความคิดครั้งหนึ่ง ความคิดครั้งหนึ่งแห่งเรื่องๆ หนึ่ง; **จะถือเป็นหลักว่า บำเพ็ญบารมีข้ามภพข้ามชาติ** แบบนั้นกันก็เอา **ไม่เสียหายอะไร. แต่อย่ายึดมั่นถือมั่น ให้เป็นตัวตน ตัวเดียวกันตลอดถาวร;** มันจะผิดหลักเรื่องตัวตนไปเสียอีก คือมันไม่มีตัวตน, ให้มัน **มีแต่เรื่องจิต, จิตที่มันฉลาดขึ้นๆ ทุกกรณีหรือทุกชาติ** ไม่ว่าชาติชนิดไหน.

การบำเพ็ญบารมี ฉลาดขึ้นตามแบบของชาดกนั้น ที่แน่นอนมัน **ก็เป็นวิวัฒนาการของธรรมชาติ,** วิวัฒนาการของธรรมชาติ แล้วก็ **ไม่ถือว่าเป็นตัวตนคนเดียวกันเรื่อยไป;** แต่ว่าสัตว์ที่คลอดตามๆ กันออกมานั้น มันจะฉลาดยิ่งขึ้นทุกที.

ฉะนั้น คน ก็ดี สัตว์เดรัจฉานก็ดี ที่เกิดทีหลังนี้ ฉลาดกว่ายุคก่อน ๆ รุ่นก่อน ๆ นะ; เพราะมันมีการสะสมสติปัญญาความรู้ความต้องการ อยู่ตลอดเวลา. แม้ที่สุดแต่ต้นไม้ ไม่พูดถึงคน ไม่พูดถึงสัตว์เดรัจฉาน, พูดถึงต้นไม้ มันก็ดีขึ้น ๆ. เดี๋ยวนี้เรามีต้นไม้แปลกประหลาด ดีขึ้น สวยงามขึ้น ที่ไม่เคยมีมาแต่ก่อน; ที่เขาผสมพันธุ์ให้มีขึ้นมาใหม่ นับไม่ไหว ต้นไม้ใบสวยดอกสวยนี้ เพิ่งมีขึ้นมา เช่นเดียวกับสัตว์ที่เขาผสมพันธุ์ให้มันสวยขึ้นดีขึ้น.

นี้มัน เป็นการถ่ายทอดติดต่อกันมาระหว่างชาติ; พัฒนาทางวัตถุก็ได้ พัฒนาทางจิตทางวิญญาณก็ได้. ต้องถือว่า เด็กทารกสมัยนี้ มีการพัฒนามากกว่าเด็กทารกสมัยดึกดำบรรพ์โน้น; นี้เป็นผลของการพัฒนาจิตตามธรรมชาติ ชนิดที่เรียกว่าระหว่างชาติ เชื่อมกันระหว่างชาติ.

ฉะนั้นก็ขอให้รู้ไว้, ขอให้รู้ไว้ และขอให้ใช้ประโยชน์ให้ได้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้. ขอให้ความโง่ทุกครั้งช่วยให้เราฉลาดขึ้น, ขอให้ความผิดพลาดช่วยให้เราฉลาดขึ้นทุกครั้ง เรียกว่า ทุกชาติในภาษาธรรม และชาติในภาษาคน ถ้ามันมีจริง ก็ขอให้มันมีความฉลาดขึ้น, และจะถือว่ามันมีจริงก็ได้ ถือได้เลยว่ามันมีจริง ก็ทำไปในทางที่จะให้มันฉลาดขึ้น มันก็ไม่เสียหายอะไร; เพราะอย่างน้อยมันก็ได้ผลแก่ชาติในทางภาษาธรรมอยู่นั่นแหละ. แม้ว่าเราจะมุ่งหมายชาติในภาษาคน ทำไป ๆ ข้ามภพข้ามชาติตามแบบภาษาคน; ถ้ามันมีจริงก็ได้ผลเต็มที่; ถ้ามันไม่มี สมมติว่ามันไม่มี มันก็ได้ผลแก่ชาติในภาษาธรรม คือแต่ละชาติ ๆ ในวันหนึ่ง ๆ ซึ่งไม่รู้ว่ามีอยู่กี่ชาติ. นี่การพัฒนาจิต ขอให้เป็นไปในลักษณะที่มันเชื่อมกันระหว่างชาติ.

ต้องพัฒนาจิตที่นี่, เดี๋ยวนี้.

เอ้า, ที่นี้มันไม่พอใจละ ยืดเยื้อยืดยาวอย่างนี้. เราจะพูดกันอีกข้อหนึ่งว่า พัฒนากันที่นี่ พัฒนากันเดี๋ยวนี้ ด้วยระบบปฏิบัติที่พระพุทธเจ้าท่านได้ตรัสไว้ดีแล้ว, รวมทั้งที่บัณฑิตทั้งหลายในกาลก่อน ได้วางไว้ดีแล้ว; เป็นระบบปฏิบัติที่เรียกว่าพรหมจรรย์ หรือจะเรียกว่าอะไรก็แล้วแต่จะเรียก, ล้วนแต่เป็นระบบสำหรับปฏิบัติเพื่อให้เกิดพัฒนาแก่จิต นี้มีอยู่มาก แล้วก็พัฒนากันได้ที่นี่และเดี๋ยวนี้. เอามาเดี๋ยวนี้ พัฒนากันเดี๋ยวนี้, ปฏิบัติกันเดี๋ยวนี้, อย่างที่เรียกว่าสันทิฏฐิโก; ไม่ต้องคาดคะเน ว่ามันจะได้ มันจะถึง มันจะข้ามภพข้ามชาติ, ไม่ต้องเป็นการคาดคะเนเช่นนั้น. แต่มันเป็น เห็นได้เดี๋ยวนี้ ว่าทำลงไปแล้ว มันมีผลดีจริงอย่างนี้ ๆ พัฒนาจิตโดยตรงเดี๋ยวนี้ ที่นี่ กันในลักษณะอย่างนี้.

ระบบพัฒนาจิต ให้จิตเจริญอย่างไรนั้น ก็มีมาแล้วแต่ก่อนพุทธกาล. พุทธบริษัทบางพวกบางคน เขารักพระพุทธเจ้ามากเกินไป จนได้พูดว่าไม่มีใครเป็นครูพระพุทธเจ้าบ้าง, หรือว่าก่อนแต่พระพุทธเจ้าโน้น มนุษย์ไม่มีความรู้อะไรบ้าง อย่างนี้ไม่ถูกดอก; เราอย่าไปคิดถึงขนาดนั้น. ความรู้ทั้งหลายที่ยังไม่ถึงขนาดสูงสุดนี่ เขามีกันมาแล้วตั้งแต่ก่อนพุทธกาล, โดยเฉพาะเรื่องทำสมาธิ เขาทำเป็นกันมาแล้วก่อนพุทธกาล; แต่มันไม่ใช่ระดับที่ดีที่สุด หรือที่เป็นประโยชน์ที่สุด, แต่มันก็เป็นพื้นฐานของที่ดีที่สุด; เพราะที่ดีที่สุด มันก็ต้องได่มาตามพื้นฐานที่ยังไม่ดีที่สุดทั้งนั้นแหละ.

ฉะนั้น การทำสมาธิในขั้นที่เป็น *ปฐมฌาน ทุติยฌาน ตติยฌาน จตุตถฌาน* นี้ เขาค้นพบและทำเป็นกันมาแล้วตั้งแต่ก่อนพุทธกาล กระทั่งถึง *อรูปฌาน* คือ *อากาสานัญจายตนะ วิญญาณัญจายตนะ อากิญจัญญายตนะ เนวสัญญานาสัญญายตนะ* เขาก็พบกันมาแล้ว ตั้งแต่ก่อนพุทธกาล, ซึ่งในพุทธประวัติของเรา ก็เขียนไว้ชัด ๆ ว่า

พระพุทธเจ้าก็ไปทรงศึกษากับอาฬารดาบส อุทกดาบส ซึ่งสอนได้สูงสุดเพียงเนวสัญญา-นาสัญญายตนะ. พระองค์เห็นว่า นี้ไม่ใช่ดับทุกข์ถึงที่สุด ยังไม่พอใจ จึงออกไปจากสำนักนั้น ไปค้นหาต่อไป จึงได้พบระบบอันสูงสุดของพระองค์.

ดังนั้นขอให้ถือเป็นหลักที่เชื่อได้แน่นอนว่า **ระบบพรหมจรรย์ทั้งหลายที่เป็นการพัฒนาจิตนี้** เขาพบกันมาแล้วตั้งแต่ดึกดำบรรพ์ ก่อนพระพุทธเจ้า มามากมายแล้วเหมือนกัน แต่มันไม่ถึงที่สุด. **ระบบเหล่านี้เดี๋ยวนี้ก็ยังใช้ได้** เช่นจะทำให้เป็นปฐมฌาน ทุติยฌาน ตติยฌาน จตุตถฌาน เดี๋ยวนี้ก็ยังใช้ได้, และยังมีประโยชน์. ดังนั้น มันก็ยังต้องเอามา ๆ มันก็เข้ามารวมอยู่ในระบบของพุทธศาสนา, เรื่อง **ฌาน** ทั้ง **รูปฌาน** และ **อรูปฌาน** นั้น ก็เข้ามารวมอยู่ในพุทธศาสนา. นี่ระบบเหล่านี้ มันทำให้เกิดผลกันที่นี่และเดี๋ยวนี้, **พัฒนาจิตให้ดีขึ้นสูงขึ้น กันที่นี่และเดี๋ยวนี้** เราก็ควรจะสนใจ.

ระบบพัฒนาจิตมีหลายรูปแบบ.

ที่นี้ที่ท่านกล่าวไว้อย่างสมบูรณ์แบบ เมื่อเอามารวม ๆ กันเข้าแล้ว มันก็เรียกว่า ระบบศีล สมาธิ ปัญญา คือไตรสิกขา; ลองไปทำเข้าเถอะ มันจะพัฒนาจิตที่นี่และเดี๋ยวนี้, หรือจะไปขยายออกไปเป็นอริยมรรคมีองค์แปด นั่นแหละไปกระทำเข้าเถอะ มันจะมีการพัฒนาจิตที่นี่และเดี๋ยวนี้เหมือนกัน, ไม่ต้องมีบั่นหาลำบากยุ่งยากระหว่างภพระหว่างชาติ. ทำที่นี่เดี๋ยวนี้ มันก็จะมีผลที่นี่และเดี๋ยวนี้; เราจึงมี ทางเลือก หรือว่าโชคดีก็ได้ **ที่จะพัฒนาจิตกันที่นี่และเดี๋ยวนี้**, ไม่ต้องรอ ก็คือระบบพัฒนาจิตต่าง ๆ นานาชนิด ที่ท่านได้เคยพบแล้วในกาลก่อนและสอนไว้ และที่เป็นประโยชน์ ก็ยังเหลือรวมอยู่ในพระพุทธศาสนา :—

เช่น เรื่องรูปฌาน ๔ นี้ พระพุทธเจ้าไม่ได้คิดขึ้น ไม่ได้เป็นผู้ตั้งต้นบัญญัติขึ้น มันมีอยู่แล้ว แล้วท่านก็รับเอามา แล้วก็พูดถึงเลย; พูดถึงว่าอย่างนั้นเลย แล้วก็ทำต่อไป ทำต่อไปเลย, ทำต่อจากนั้นไปเลย, แล้วก็จนกระทั่งสิ้นอาสวะ. มีการประพฤติสมาธิ บำเพ็ญสมาธิ รูปฌานทั้ง ๔ แล้วก็กระโดดไปยังอาสวักขยญาณ, บำเพ็ญอาสวักขยญาณเพื่อสิ้นอาสวะ ก็มีในพระสูตรในบาลีแท้ๆ. หรือว่า **กระทำให้สมบูรณ์ทั้งรูปฌาน ๔ และอรูปฌาน ๔** แล้วก็กระโดดไปยังอาสวักขยญาณก็มี สิ้นอาสวะไปก็มี, หรือว่ารูปฌาน ๔ แล้ว อรูปฌาน ๔ ก็แล้ว แยกออกไปเป็นสัญญาเวทยิตนิโรธก็มี. สัญญาเวทยิตนิโรธชนิดที่ไม่สิ้นอาสวะ เพราะมันเป็นเพียงดับสัญญาและเวทนา ไม่ดับอุปาทาน สัญญาเวทยิตนิโรธชนิดนี้ไม่สิ้นอาสวะ นี้ก็มี. แล้วสัญญาเวทยิตนิโรธที่มันประกอบด้วยปัญญา สิ้นอุปาทานดับอุปาทาน เป็นสัญญาเวทยิตนิโรธที่สิ้นอาสวะ อย่างนี้ก็มี, เรียกว่ามันมีครบถ้วน **ครบถ้วนที่ธรรมชาติมันมี,** ครบถ้วนตามที่ธรรมชาติมันมี. ฉะนั้นเราก็เอามาสิ ก็เลือกเอามาสำหรับปฏิบัติที่นี่และเดี๋ยวนี้ เพื่อพัฒนาจิต.

ระบบสำเร็จรูปคือ ศีล สมาธิ ปัญญา นั่นแหละ หัวใจแกนกลางของมันก็คือพัฒนาจิต. ศีลก็เพื่อสมาธิง่ายขึ้น ปัญญาก็เพื่อให้ทุกสิ่งเป็นไปถูกต้องขึ้น แล้วตัวการงาน ตัวหน้าที่ ตัวผู้ทำหน้าที่ มันก็คือสมาธินั่นเอง. เมื่อทำสมาธิ ก็ตั้งใจทำสมาธิ ศีลก็มีอยู่ในนั้น มีอยู่ในความตั้งใจทำสมาธิ, เมื่อทำสมาธิสำเร็จ ปัญญาหรือความรู้ที่เป็นคำตอบของความสงสัยที่มีอยู่ มันก็ออกมา; ดังนั้นปัญญามันก็ออกมา. ตัวเรื่องแท้ๆที่จะต้องทำ มันจึงเหลืออยู่แต่ทำจิตให้เป็นสมาธิให้จนได้; ดังนั้น **การพัฒนาจิตแท้ๆ ก็คือระบบสมาธิภาวนานั่นเอง.** เรียกให้เต็มๆก็เรียกว่าสมาธิภาวนา คือการทำความเจริญด้วยสมาธิ, เจริญของสมาธิ เจริญโดยสมาธิ นั่นแหละคือตัวจริงของการพัฒนาจิต.

ถึงแม้ใน **อริยมรรคมีองค์แปด** พระพุทธเจ้าก็ **ทรงยกเอาสัมมาสมาธินั่นแหละเป็นตัวเรื่อง,** เป็นตัวแกนกลางของเรื่อง. สัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปปะนั้น

เป็นตัวนำ, นำหน้า นำเรื่อง. สัมมาวาจา กัมมันโต อาชีโว วายาโม นั้น เป็นตัวประกอบ; สมาธินั้นเป็นตัวเหมือนกับตัวเจ้าของเรื่อง หรือตัวแกนกลาง, ตัวที่จะได้จะเสีย จะแพ้ จะชนะ จะอะไร มันอยู่ที่สัมมาสมาธิ สัมมาอื่น ๆ นั้นเป็นองค์ประกอบ.

ฉะนั้น การทำสมาธินั้น จึงเป็นตัวเรื่อง หรือใจกลาง แกนกลาง ของสิ่งที่เรียกว่าพัฒนาจิตหรือจิตตภาวนา; จะพัฒนาจิตได้กี่อย่าง ๆ กี่สิบอย่าง มันก็ล้วนแต่เป็นเรื่องของสมาธิ, เป็นเรื่องที่ต้องใช้สมาธิ, แล้วก็พัฒนาจิตตามที่ต้องการ. มันเป็นการเปลี่ยนแปลงของจิต ทุกชนิดที่จะเปลี่ยนได้; แต่เราก็ประสงค์เอาที่สูงสุดและดับทุกข์ได้ แก้ปัญหาได้หมด.

จิตพัฒนาแล้วจะอยู่ในภูมิต่าง ๆ ได้.

เรื่องนี้พระพุทธเจ้าท่านตรัสเป็นอุปมาไว้ว่า ผึกจิตนี้มันเป็นการผึกที่สูงสุด, เพราะผึกแล้วทำให้แล่นไปได้ในทิศทั้งปวง. การผึกช้าง การผึกม้า ผึกสัตว์ ผึกอะไรก็ตาม แม้จะผึกดีเท่าไร ผึกวิเศษสูงสุดอย่างไร มันก็แล่นไปได้ทิศเดียวเท่านั้นแหละ; แต่จิตนี้ถ้าผึกดีแล้ว นั่งอยู่ตรงนี้ที่เดียว มันจะแล่นไปได้ทุกทิศ; ท่านว่าอย่างนั้น. ฉะนั้น จิตนี้จะผึกให้ไปอยู่ในระบบสภาพอย่างไรก็ได้ : ภพ ภูมิ, เรียกว่าภพเรียกว่าภูมิ อย่างไรก็ได้.

ภูมิของจิตนี้ ถ้าเมื่อพูดให้หมดแล้ว มันก็มีถึง ๔ ภูมิ คือ *กามาวจรภูมิ—นิยมในกาม, รูปาวจรภูมิ—นิยมในรูปธรรมอันบริสุทธิ์ที่ไม่มีกาม, อรูปาวจรภูมิ—นิยมในสิ่งที่ไม่มีรูป,* แล้วก็ *โลกุตตรภูมิ—เหนือโลก ภูมิที่เหนือโลก.* นี้มี ๔ ภูมิ แต่ละภูมิยังมีซอยปลีกย่อยออกไปอีกมาก. จิตนี้ผึกสำเร็จแล้วก็เป็นไปได้ทุกภูมิ, เรียกว่าไป

ได้ในทิศทั้งปวง. ช้าง ม้า จะผึกดีอย่างไร มันก็วิ่งไปทีละทิศเท่านั้นแหละ จะไปในทุกทิศไม่ได้. แต่จิตนี้มันพิเศษ ครั้นผึกดีแล้ว จะแล่นไปได้ในทิศทั้งปวง: ไปในกามาวจรภูมิ รูปาวจรภูมิ อรูปาวจรภูมิ, โลกุตตรภูมิ ก็ได้ในที่สุด.

เอ้า, ท่านทั้งหลาย จะต้องมองให้เห็นจริงด้วยตนเองสิ ว่าจิตของเรานี้ เราจะทำให้มันไปจมปลักอยู่ในเรื่องของกามก็ได้, แวดล้อม อบรม ปรุงแต่ง ให้จิตมันไปหมกจมอยู่ในเรื่องกามคุณก็ได้ กามคุณกี่ชั้น กี่แบบ กี่รูปก็ได้, หรือว่าจิตนี้เราจะผึกให้ไม่สนใจในกามคุณ, ไปอยู่ในรูปของสมาธิ ในฌาน ในสมาธิ ที่เป็นรูปาวจรก็ได้ มีอยู่หลายชั้น, หรือว่าให้เหนือนั้นขึ้นไป ไปอยู่ในอรูปาวจรก็ได้; คือเอากันง่ายๆ ว่าเราจะตั้งจิตของเรา ให้อยู่ในสภาพที่แปลกๆ ออกไปตามที่เราพอใจ.

อย่าเห็นเป็นเรื่องเล็กน้อย; ถ้าเราสามารถทำจิตของเราได้ตามที่เราประสงค์แล้ว เราก็แก้ปัญหาได้หมด : เมื่อมันจะมีความทุกข์ เราสามารถจะทำให้ไม่รู้สึก ไม่ให้เป็นทุกข์ ไม่ให้มีความทุกข์; นี่เพราะอบรมดี เพราะผึกดี. โอ้, มันเช่นนี้เอง, ผึกจนเห็นเช่นนั้นเอง จนจิตมันรู้สึกต่อเช่นนั้นเอง แล้วมันก็ไม่เป็นทุกข์, คือ ไม่ยินดีไม่ยินร้าย กับอะไร. อะไรมาให้ยินดีก็ไม่ยินดี อะไรมาให้ยินร้ายก็ไม่ยินร้าย; เพราะเห็น เอ้า, ก็มันเช่นนั้นเอง, เท่านั้นเอง แค่นี้เอง. นี่จิตที่ผึกดี. แล้วเราก็ผึกได้เท่าที่เราต้องการ หรือเท่าที่เราควรจะทำได้; แม้ว่าจะไม่ผึกถึงที่สุด มันก็มีประโยชน์มหาศาล.

เป็นอันว่า ขอให้เรามองเห็นให้ชัดลงไปว่า จิตนี้ผึกได้; จิตนี้เป็นสิ่งที่ผึกได้ แล้วก็มีระบบวิธีสำหรับผึก ให้เป็นอย่างนั้น ให้เป็นอย่างนี้ ให้เป็นอย่างโน้นได้, แล้วเราก็เลือกเอา, จะให้มันเป็นไปในระบบไหน. นี้ก็เรียกว่า ความลับของจิต ความลึกลับของจิต เรามองเห็น เราค้นพบ.

นี้ก็ขอทบทวนเรื่องว่า จิตนี้ฝึกดีแล้ว เที่ยวไปได้ในทิศทั้งปวง; ที่กล่าวโดยย่อก็คือในภูมิทั้ง ๔ : กามาวจรภูมิ รูปาวจรภูมิ อรูปาวจรภูมิ โลกุตตรภูมิ.

ศึกษาให้รู้จักเรื่องภูมิไว้บ้าง.

ที่นี้เรื่องภูมินี้ คนไม่ค่อยรู้จักกัน กามาวจรภพคือ โลกในแผ่นดินที่มีกาม, รูปาวจรภพ—ในโลกในแผ่นดินที่มีรูปฌาน, อรูปาวจรภพ—ในโลกในแผ่นดินที่มีอรูปฌาน; ส่วน โลกุตตระนั้นไม่มีภพ เพราะว่ามันไม่เนื่องด้วยเหตุปัจจัยแห่งภพ, มัน เป็นนิโรธธาตุ ฉะนั้นโลกุตตระจึงไม่มีภพ แต่ว่าจิตในระดับนั้นยังเรียกได้ว่าภูมิ เพราะฉะนั้น จึงมีภูมิที่เป็นโลกุตตระ แต่ไม่มีภพ. ที่นี้จิตที่ฝึกดีแล้วจะไปภพไหนภูมิไหนก็ได้ นั่งอยู่ที่นี่แหละ โยคีนั่งอยู่ที่นี่ ทำจิตให้ชุ่มฉ่ำไปด้วยความรู้สึกทางกาม ก็ทำได้ถ้าต้องการ; เพราะเขาสามารถบังคับจิตได้. นั่งอยู่ตรงนี้สามารถทำจิตให้เป็นสมาธิชนิดที่เป็นรูปฌาน คือเป็นพรหมชนิดหนึ่ง, หรืออรูปฌาน คือเป็นพรหมอีกชนิดหนึ่ง.

หนังสือชั้นหลังจึงแจกภพ ๓๑ ภูมิ เฉพาะที่เป็นโลกิยะนี่ ๓๑ ภูมิ; เคยได้ยินได้ฟังกันมาแล้ว แต่คงจะไม่ค่อยสนใจ. ๓๑ ภูมินี้จำไว้เล่น ๆ ก็ดีเหมือนกัน.

พวกแรกก็เรียกว่า อบายภูมิ มีอยู่ ๔ คือ *นรก เดรัจฉาน เปรต อสุรกาย* เอาตามที่คล่องปาก เรียงตามลำดับนี้ไม่ค่อยเหมือนกันดอก มันเรียงลำดับไม่ค่อยเหมือนกัน แต่ว่าขอให้มันครบ ๔ เถอะ : นรก เดรัจฉาน เปรต อสุรกาย.

ที่เขาเรียนกันตามแบบโน้น เขาว่ามันก็อยู่ที่อื่น นรกอยู่ใต้ดิน, เปรตก็อยู่ในโลกเปรต เดรัจฉานก็เป็นสัตว์ชนิดหนึ่ง อยู่ที่ไหนก็ไม่รู้. อสุรกายก็เป็นผีชนิด

หนึ่ง อย่างนี้ก็มี, เป็นคนละภพ คนละแผ่นดิน คนละอะไรเสมอ. แต่เราบอกว่าไม่ใช่; ในใจของคนนั่นแหละ ถ้ามันมีการปรุงแต่งแบบหนึ่ง มันก็มีผลเกิดขึ้นแบบหนึ่ง, มีการปรุงแต่งแบบหนึ่ง มันก็มีผลขึ้นมาแบบหนึ่ง.

ถ้ามีการปรุงแต่งให้จิตร้อนเหมือนกับไฟเผานั่นแหละคือนรก, นรกทางอายตนะที่พระพุทธเจ้าตรัส ที่มันจริงกว่านรกใต้ดิน ซึ่งไม่รู้ว่าอยู่ที่ไหน มีหรือไม่ก็ไม่รู้ ไม่เป็นสันทิฏฐิโก แล้วก็ต่อตายแล้วโน่นมันจึงจะไปกันได้. นรกที่มีอยู่ที่นี่จริงๆ กลับไม่สนใจ, ไม่สนใจ; นรกที่ไม่รู้ว่าอยู่ที่ไหนหรือไปถึงต่อตายแล้วกลับสนใจ. นี่มันโง่กี่มากน้อย นรกที่มันมีอยู่จริงๆ ร้อนใจเมื่อไรมันก็เป็นนรกเมื่อนั้น กลับไม่สนใจ, และนี่สันทิฏฐิโกแท้ๆยังไม่เห็น.

เปรต ก็คือหิว หิวอย่างโง่ที่สุด, หิวอย่างบ้าหลังที่สุด กระหายด้วยตัณหา เรียกว่ามันเป็นเปรต, คือมันหิวเกินหิว. จิตใจบางคราวมันเป็นอย่างนั้น, จิตใจของคนโง่น่ะ มันเป็นอย่างนั้นในบางคราว เรียกว่ามันเป็นเปรต.

ทีนี้มาถึงเดรัจฉาน, เดรัจฉานก็เป็นอวิชชาเป็นความโง่ เป็นความไม่รู้อะไร, ไม่รู้สิ่งที่ควรจะรู้ ถึงรู้ก็เป็นรู้ผิด รู้ผิดก็มีผลเท่ากับไม่รู้. เมื่อมันไม่รู้มันโง่อย่างนี้ก็คือสัตว์เดรัจฉาน; จิตบางคราวเป็นอย่างนั้น.

ทีนี้อสุรกาย คือความขลาดกลัว, ขลาดกลัวอย่างน่าเกลียดน่าชัง น่าละอายที่สุด นี่คืออสุรกาย.

นี่ ๔ อย่าง นี้เรียกว่า อบาย : นรก เปรต เดรัจฉาน อสุรกาย ๔ อย่าง.

ทีนี้เลื่อนขึ้นมาถึง อย่างที่ ๕ คือมนุษย์ นี่ มนุษย์ในความหมายทั่วไป. มนุษย์นี่จะเอาเป็นอะไรก็ได้ คล้าย ๆ กับเป็นพื้นฐานกลาง, จะเอาจิตมนุษย์ไปเป็นอะไรก็ได้, หรือถ้าพูดกันง่าย ๆ ก็ว่า มันมีภาวะที่จะเปลี่ยนเป็นอะไรก็ได้. มนุษย์นี่คือจะต้องต่อสู้ จะต้องต่อสู้ตามแบบของธรรมชาติ แล้วก็ทำผิดทำถูก จนเป็นอะไรก็ได้; ยังไม่เรียกว่าเป็นนรก, ยังไม่เรียกว่าเป็นเปรต เป็นเดรัจฉาน เป็นอสุรกาย, ยังเรียกว่ามนุษย์. ก็มีปัญหาไปตามแบบของมนุษย์ ทนทุกข์ไปตามแบบของมนุษย์.

เอ้า, ทีนี้ อันที่ ๖ ถัดไปนั้นก็เรียกว่าเทวดา สูงขึ้นไปเป็น **เทวดาพวกกามาวจร** สวรรค์ ๖ ชั้นที่เต็มไปด้วยกามารมณ์นั่นแหละ นี่เทวดากามาวจร ที่ออกชื่อกันอยู่จนติดปากแล้ว ไม่เสียเวลาเอามาพูดอีก; ตั้งแต่ *จาตุมมหาราช* ขึ้นไป จนถึง *ดาวดึงส์ ยามา ดุสิต นิมมานรดี ปรนิมมิตวสวัตตีอะไร* นี่เทวดาพวกกามาวจร เป็นพวกที่มีกามารมณ์สมบูรณ์ เป็นชั้น ๆ ๆ ขึ้นไป เทียบกับมนุษย์มันก็ไม่ใช่; เพราะมนุษย์ยังอาบเหงื่อต่างน้ำ พวกเทวดาเขาไม่มีเหงื่อ. พอมีเหงื่อแล้วต้องจุติทันที ต้องตายทันทีเขาจึงแบ่งไว้เป็นขีดคั่นว่า ไม่ต้องมีเหงื่อ, มีความสุขทางกามารมณ์โดยไม่ต้องมีเหงื่อ ซึ่งมนุษย์มีไม่ได้. เทวดาชั้นกามาวจรจึงต่างกับมนุษย์ นี้มี ๖ ชั้น, เทวดามี ๖ ชั้น; อบาย ๔, มนุษย์ ๑, เทวดากามาวจร ๖ ก็รวมกันเป็น ๑๑.

ทีนี้ต่อขึ้นไป ก็เป็น **เทวดาประเภทรูปาวจร** ที่เรียกว่ารูปพรหม ก็เป็นเทวดาเหมือนกันแหละ. เทวดาชั้นพรหม ประเภทพรหมมีอยู่ ๑๖ ชั้น *ด้วยอำนาจของฌาน รูปฌานทั้ง ๔* ทำให้เป็นเทวดาต่าง ๆ ๆ กันได้ถึง ๑๖ ชนิด, เรียกว่า พรหม ชั้นพรหม ชั้นรูปพรหม ๑๖ ชั้น. นี้ก็ ๑๖ บวกกับ ๑๑ เป็น ๒๗ ภูมิแล้ว.

ทีนี้ก็เหลือพวกสุดท้าย เป็น **เทวดาประเภทอรูปาวจร** คือ อรูปพรหม มี ๔ ชั้น ตามชื่อของ *อากาสานัญจายตนะ วิญญานัญจายตนะ อากิญจัญญายตนะ*

เนวสัญญานาสัญญายตนะ อีก ๔, เอามารวมกันเข้าเป็น ๓๑. นี้คนบางพวกเขาท่องไว้, นักเรียนอภิธรรมเขาท่องกันขึ้นปากคล่องปากที่สุดว่า ๓๑ ภูมิ.

ที่เลวร้ายที่สุด ทนทุกข์มากที่สุดก็คือ อบายภูมิ; มนุษย์ก็สุข ๆ ทุกข์ ๆ, พวกเทวดากามาวจรภูมิ ก็สุขอย่างลุ่มหลงทางกาม, เทวดาประเภทพรหม และอรูปพรหม ก็สุขอย่างชนิดที่มีตัวตน มีตัวตนที่บริสุทธิ์, ภาคภูมิใจที่สุดว่า เรามีตัวตนที่บริสุทธิ์ แล้วก็เป็นสุขอยู่ด้วยความภาคภูมินั้น ๆ; ล้วนแต่คนบ้าทั้งนั้น. ถ้าพูดอย่างนี้แล้ว เขาด่าเลย แต่อาตมาไม่กลัว; ว่าถ้าลุ่มหลงยึดมั่นถือมั่นอยู่ในสิ่งเป็นที่ตั้งแห่งความยึดถือ แล้วจะเรียกว่าคนบ้าทั้งนั้นแหละ มันจึงไม่ใช่โลกุตตรภูมิ. ๓๑ ภูมินั้นไม่ใช่โลกุตตรภูมิ จนกว่าจะไม่ยึดถือในภูมิ ภพ ภูมิ ๓๑ นี้แล้วจึงจะเป็นโลกุตตรภูมิ.

จิตที่พัฒนาดีถึงที่สุดแล้ว มันไปจบอยู่ที่โลกุตตรภูมิ อย่างนี้. โลกุตตรภูมิ จัดเป็นฝ่ายอสังขตะ คือฝ่ายที่ปัจจัยจะปรุงแต่งไม่ได้อีกต่อไป มันเริ่มเป็น หรือว่าเป็นแล้ว ถึงที่สุดแล้วก็ตามใจ : ส่วนภพหรือ ภูมิ ๓๑ ภูมินี้ เป็นสังขตะ อยู่ในวิสัยที่เหตุปัจจัยปรุงแต่งไปตามแบบนั้น ๆ ของมัน.

จิตมีสัญญามั่นหมายอะไรก็อยู่ในภูมินั้น.

ที่นี้เขามันก็ล้วนแต่ว่ามีสัญญา, สัญญา คำว่า สัญญา นี้มันไม่ได้หมายว่าความจำนั่นจำนี่ มันหมายถึง ความสำคัญมั่นหมาย. สัตว์ทั้งหลายทั้งอบายภูมิ ทั้งมนุษย์ และก็ทั้งเทวดาในสวรรค์ ๖ ชั้นนี้ เขาเป็นพวกที่ว่ามั่นหมายอยู่ในกาม จึงเรียกว่ากามาวจรภูมิ. เอาจากข้างล่างขึ้นไปก็คือว่า พวกที่อยู่ในอบาย มันก็มั่นหมาย

ในกาม; มนุษย์ก็มันหมายในกาม, เทวดา ๖ กลุ่มนั้นก็มันหมายในกาม ทั้ง ๓ พวกนี้ก็เรียกว่าพวกที่มีกามสัญญา หมายมั่นอยู่ในกาม.

ทีนี้ เทวดาชั้นรูปพรหม จิตของเขาก็ มันหมายในรูปสัญญา มีรูปสัญญามันหมายอยู่ในรูป รูปธรรมบริสุทธิ์ ไม่เกี่ยวกับกาม.

ทีนี้ อรูปพรหมอีก ๔ สุดท้ายนั้น จิตของเขาก็มีอรูปสัญญา มันหมายในอรูปธรรมที่เขาเข้าใจว่าไม่มีรูปแล้ว ละเอียดแล้ว มาอยู่ที่นี่ก็ไม่มีทุกข์แล้ว. นี่เขาจึงมันหมายมากในอรูป เรียกว่าอรูปสัญญา.

สัญญา นั่นแหละเป็นเครื่องวัดว่า คนนั้น ๆ อยู่ในระดับไหน, ในสัญญาความมันหมายนั้น มันมั่นหมายรสเป็นที่พอใจของภูมินั้น ๆ, มีสัญญาในอะไรก็หมายความว่า มันมั่นหมายอยู่ในรสอร่อยเป็นที่พอใจ ของภพหรือภูมินั้น ๆ. พวกที่อยู่ในกามาวจรภูมิ ก็มั่นหมายในรสอร่อย, หรือสาตะ สาตะ—ความยินดี อยู่ในกามนั้นเอง. พวกที่เป็น รูปสัญญา มีสาตะ ยินดีพอใจในรสของรูป ที่บริสุทธิ์ที่ไม่เกี่ยวกับกาม. ทีนี้ อรูปสัญญา มันก็ มั่นหมายพอใจในสาตะความยินดีในสิ่งที่ไม่มีรูป; เรียกว่ามันมีความยึดถือต่าง ๆ กัน ยึดถือในกาม ก็มีกามสัญญา, ยึดถือในรูป ก็มีรูปสัญญา, ยึดถือในอรูป ก็มีอรูปสัญญา. สามัญสัตว์ทั่วไป ยึดถือในกาม ตามแบบของเทวดากามาวจร, หรือมนุษย์ทั่วไป หรือแม้แต่สัตว์ที่ในอบาย ก็หวังอยู่ในกาม ยึดมั่นอยู่ในกาม. ทีนี้จิตที่มันสูงขึ้นมา พ้นจากกาม มันก็มาถึงพวกรูป คือรูปฌานทั้งหลาย.

ถ้าผึกจิตเป็นสมาธิถึงรูปฌานแล้ว ฌานที่ ๑ ปฐมฌานนั้น มันก็มีวิตกวิจาร มันก็ละความมั่นหมายในกามเสียได้ มายู่ในวิตก วิจาร ปีติ สุข เอกัคคตา ซึ่งเป็นองค์ของฌาน. ในปฐมฌาน นั้นมันมีความสุขที่เกิดจากวิเวก วิเวกจากกาม. ผู้ที่ได้

สมาธิในขั้นรูปฌาน เขามีความสุขเกิดมาจากการที่จิตวิเวกจากกาม สงัดจากกาม; เหมือนกับว่า คนเขามาพบความสะอาดแล้ว เขาก็มีความพอใจในความสะอาด, ไม่ไปพอใจในความสกปรกอีกต่อไป, มองเห็นกามทั้งหลายเป็นของสกปรก, รู้สึกว่าวิเวกจากกามทั้งหลายแล้ว มันมีความสุขที่เกิดจากวิเวกนี้อยู่. ความสุขที่เกิดจากวิเวกเป็นสาตะ ความยินดี สำหรับบุคคลที่ตั้งอยู่ในปฐมฌาน; เขาก็มีรูปสัญญา มีอารมณ์ของฌาน ในความสุขที่เกิดมาจากวิเวก.

ทีนี้เขาทำต่อไป เลื่อนจากปฐมฌานไปสู่ทุติยฌาน ก็มีความสุขที่เกิดจากสมาธิ เลื่อนขึ้นไปจากวิเวกจากปีติจากอะไรต่างๆ, มันไปสนใจอยู่ที่สมาธิ มีความเป็นสมาธิเป็นสุข ก็มีสุขเกิดจากสมาธิ เป็นที่ตั้งแห่งสัญญาของเขา, แต่ก็ยังเป็นรูปสัญญาอยู่นั่นแหละ.

ทีนี้มาถึง ตติยฌาน มีนามกายอันบริสุทธิ์ คือมีกลุ่มจิตบริสุทธิ์ ก็เป็นสุขเพราะว่ามีจิตที่บริสุทธิ์ ไม่มีอะไรรบกวน, เสวยสุขเกิดจากนามกาย เป็นสาตะของจิตชนิดนั้น มีสัญญาในความสุขนั้น.

ทีนี้พอมาถึง จตุตถฌาน สุดท้าย เขาก็มีอทุกขมสุข ความรู้สึกที่มิใช่ทุกข์มิใช่สุข มีแต่ความบริสุทธิ์เกิดจากอุเบกขาและสติ; สติบริสุทธิ์เพราะอุเบกขาเป็นสุขของเขา เป็นที่ตั้งแห่งสัญญา.

นี่มัน มีความสุขที่ดีกว่า, มีความสุขที่ดีกว่า เลื่อนขึ้นไปเป็นลำดับ. นี่เรียกว่าจิตตภาวนา คือการพัฒนาจิต ที่เลื่อนขึ้นไปเป็นลำดับ, เป็นลำดับ. ถ้าเลื่อนขึ้นไปอีก ไปสู่พวกที่ไม่มีรูป เขาเห็นว่ารูปสัญญาทุกชนิด รูปสัญญา ๔ ในรูปฌานทั้งหลายนั้นหยาบ หยาบน่ารังเกียจ เลิกเสียไม่เอา, ไปเอาอรูปสัญญา สัญญาในสิ่งที่ไม่มีรูป.

พวกแรกเอาอากาศ, เอาอากาศไม่มีรูป ทำใจในอากาศ ทำใจถึงอากาศไม่มีรูป ก็มีความสบาย มีความสุขสบาย; เลื่อนขึ้นไป เปลี่ยนจากรูปสัญญาเป็นอรูปสัญญา. พวกนี้ก็เลิกรูปสัญญาเสีย ไปหลงไปชลุก **อยู่ในอรูปสัญญา ในอากาศ** บ้าง, **ในวิญญาณ** บ้าง, **ในอากิญจัญญะ**–ความไม่มีอะไรบ้าง, **ในเนวสัญญานาสัญญายตนะ** บ้าง ก็เป็นอรูปสัญญาขึ้นมาอีก ๔ พวก. รูปสัญญาก็มี ๔ พวก, **อรูปสัญญาก็มี ๔ พวก.**

แล้ว **พวกสุดท้ายเป็นสัญญาเวทยิตนิโรธ** คับเสียซึ่งสัญญาและเวทนานี้ละเอียดประณีต. อันนี้ไม่ถือว่ามีสัญญา เพราะคับเสียซึ่งสัญญาและเวทนา และไม่มีความรู้สึกที่จะยึดถือในสัญญา หรือมั่นหมายด้วยสัญญา **เป็นที่ดับแห่งสัญญา;** แต่ **ถ้าไม่มีปัญญาพอก็ไม่สิ้นอาสวะ,** ถ้ามีปัญญาพอก็สิ้นอาสวะ, ในขั้นที่เป็นสัญญาเวทยิตนิโรธ.

ที่นี้การที่ได้เข้าถึงภูมิเหล่านี้ : ภูมิที่เหนือกามขึ้นไป นับตั้งแต่รูปฌาน อรูปฌานขึ้นไปนี้ มันมีความดับ, มัน **มีความดับตามลำดับ.** เช่นว่ามันดับกามสัญญาเสียได้ มันมาเป็นรูปสัญญา อย่างนี้ก็เรียกว่าดับ ดับแห่งกามสัญญามาเป็นรูปสัญญา ก็เรียกว่านิโรธ; เป็นการดับมาตามลำดับ. พวกที่มี **รูปสัญญาดับกามสัญญาเสียได้ นี้ก็มี ๔ พวก,** พวกที่ **มีอรูปสัญญาก็ดับรูปสัญญาเสียได้ นี้ก็มี** ๔ พวก, **พวกสุดท้าย** เนวสัญญานาสัญญายตนะก็ **ดับ ๘ สัญญานั้นเสียได้, มีการดับ ๆ ๆ อย่างนี้ตามลำดับ มา ท่านจึงเรียกว่า อนุปุพพนิโรธ.** ***อนุปุพพนิโรธ*** *–การดับเสียตามลำดับ* มี ๙ : รูปฌาน ๔ อรูปฌาน ๔ สัญญาเวทยิตนิโรธ ๑; ล้วนแต่มีการดับทั้งนั้น, เลยเรียกว่า **การดับตามลำดับ ๙ ขั้น.**

ที่นี้ถ้าว่าจิตเข้าไปอยู่ในการดับนั้น ก็เรียกว่า **อนุปุพพวิหาร,** อนุปุพพวิหาร ๙ เหมือนกัน : อยู่ในรูปฌาน ๔ ในอรูปฌาน ๔ ในสัญญาเวทยิตนิโรธ ๑ รวมเป็น ๙ เข้าไปอยู่ในความดับนั้น เรียกว่าอนุปุพพวิหาร.

ที่นี้ถ้าเสวยความสุขอยู่ในสิ่งทั้ง ๙ นั้น ก็เรียกว่า **อนุปุพพสมาบัติ** แปลกกันที่ว่า **สมาบัตินี้เป็นการดื่มรสของวิหารธรรมเหล่านั้น;** เหมือนกับนิพพานขั้นน้อยๆ นิพพานที่ยังไม่เต็มขนาด; เมื่อเข้าไปอยู่ในรูปฌาน ๔ ก็ดี อรูปฌาน ๔ ก็ดี สัญญาเวทยิตนิโรธก็ดี เป็นการเสวยสุขอยู่ในวิหารธรรมเหล่านั้นตามลำดับ; ดังนั้นท่านจึงเรียกว่า อนุปุพพสมาบัติ.

พึงศึกษาเรื่องอนุปุพพอาพาธ.

นี่จิตที่พัฒนามันเป็นมาอย่างนี้ เรื่องของมันเป็นมาอย่างนี้ แล้วมันยังมีสิ่งที่เป็นอุปสรรค ซึ่งควรรู้ว่ามันมีตามลำดับเหมือนกัน. ความสำเร็จมีตามลำดับอย่างไร อุปสรรคมันก็มีมาตามลำดับอย่างนั้น; เช่นว่าคนเขาชอบของอยู่อย่างหนึ่ง พอจะเปลี่ยนไปชอบของอย่างอื่น ของที่เขาเคยชอบอยู่ก่อนนั้นจะมาขัดคอ. เช่นพวกที่ชอบกาม ชอบกามารมณ์นี้ พอจะให้ไปชอบสมาธิที่ไม่ใช่กามารมณ์ ไปเจริญสมาธิที่ไม่มีกามารมณ์ ความชอบกามารมณ์แต่ก่อนนั้นแหละมัน *ไปขัดคอ* : อย่างนี้เขา *เรียกว่า อาพาธ,* อาพาธ — ความเจ็บไข้.

ฉะนั้นความสนใจในรูปฌาน **ความรักยึดถือในรูปฌาน ก็จะเป็นอาพาธแก่อรูปฌาน,** หรือถ้าให้ละเอียดก็ว่า ความพอใจในปฐมฌานที่ ๑ มันก็ไปขัดคอการที่จะบรรลุทุติยฌาน. ความพอใจในทุติยฌาน มันก็จะไปขัดคอการที่จะบรรลุตติยฌาน.

เปรียบเทียบกันง่าย ๆ เหมือนกับว่า เราชาวบ้านนี้ อยู่ในบ้านครองเรือนบริโภคกาม; พอปลีกตัวออกมาบวชเป็นนักบวชไม่บริโภคกาม ความพอใจที่เคยพอใจในกามมันจะตามมาขัดคอ ไม่ให้พอใจในการบวชที่ไม่มีกาม; เพราะฉะนั้นต้องสึก ต้องกลับสึก. พูดง่าย ๆ ว่า **อะไรที่มันเคยอร่อยมาแต่ก่อนนั้นแหละ มันจะมาเป็นอุปสรรค ขัดคอ สิ่งที่จะเลื่อนให้สูงขึ้นไป.**

ความสุขในขั้นปฐมฌาน จะคอยขัดคอ เมื่อจิตจะยกไปสู่ทุติยฌาน. เมื่อได้ทุติยฌานแล้ว พอใจในทุติยฌานแล้ว มันก็พอใจ แล้วมันก็จะคอยขัดคอ เมื่อจิตจะเลื่อนสูงไปสู่ตติยฌาน อย่างนี้ลำดับเป็นลำดับ ๆ ไปจนถึง ๙ ชั้นนั่น. นี่เรื่องละเอียดของจิตว่าจิตที่มันก้าวไปไม่ได้ก็เพราะว่า **มันจะพอใจจมอยู่ ในสิ่งที่ได้รับอยู่ก่อน,** แล้วพอจะเลื่อนดีกว่านั้นมันก็ยังไม่เอา, หรือถ้าพูดให้เลวไปกว่ากามาวจร เป็นพวกอบายชั้นที่เป็นอบาย มันก็พอใจในสิ่งที่ต่ำทราม; เพราะฉะนั้นเราจึงเห็น **คนเป็นอันมาก** ละอบายมุขไม่ได้, อบายมุขทั้งหลายละไม่ได้, **เพราะความสุขความพอใจในอบายมุข** มันคอยดึงเอาไว้ ไม่ให้ไปสูงกว่านั้น. เช่นที่จะชวนคนกินเหล้าขี้เมา ให้เลิกเหล้ามากินน้ำสะอาด นี้มันทำไม่ได้; เพราะว่ารสอร่อยที่มันเคยดื่มอยู่กับเหล้านั้น มันดึงมันขัดคอ มันดึงกลับไป. อย่างนี้เขา **เรียกว่าอาพาธ, จึงมีอนุปุพพอาพาธ ๙ อย่าง.**

เรื่องของจิต มันจึง **มีเรื่องอนุปุพพนิโรธ** ๙ อย่าง, **อนุปุพพวิหาร ๙ อย่าง,** อนุปุพพสมาบัติ ๙ อย่าง, อนุปุพพอาพาธ ๙ อย่าง. นี้เรียกว่าเรื่องของจิต หรือ **เทคนิคของการพัฒนาจิต** มันมีอย่างนี้แหละ ที่เรียกว่าจะต้องเข้าใจ, ดูเห็นพร้อมกันรอบ ๆ ด้าน แล้วจะได้เดินทางถูก.

มันอาจจะพูดละเอียดเกินความจำเป็นไปบ้าง แต่ก็ไม่เป็นไร; ถ้าเข้าใจได้ก็จะเป็นการดี จะได้รู้ว่าจิตที่พัฒนานี้ มันมีความจริงของมันอย่างนี้, มีสภาวะของมัน

อย่างนี้, เมื่อไม่ถูกกับเรื่องของมัน มันก็เป็นไปไม่ได้เท่านั้นเอง. ถ้าเราจะพัฒนาจิตกันที่นี่และเดี๋ยวนี้ เราก็ต้องรู้เรื่องเหล่านี้ เราจึงจะพัฒนาจิตกันที่นี่และเดี๋ยวนี้ได้ ไม่อย่างนั้นแล้วก็ต้องปล่อย ปล่อยไปตามเรื่องตามราว ตามบุญตามกรรม แล้วแต่มันจะโปรด. แต่ถ้าเราจะเอาให้อยู่ในอำนาจของผู้ผึก มันก็ต้องจัดการกับสิ่งเหล่านี้ให้ถูกต้อง, อบรมจิตตามวิธีหรือกรรมวิธี ที่ท่านได้ค้นพบกันแล้วแต่กาลก่อน แล้วสอนไว้เป็นระบบ เป็นระบบ.

เดี๋ยวนี้พุทธศาสนาเป็นที่รวมแห่งระบบที่มีประโยชน์ ที่เขาเคยคิดค้นและพบกันแล้วในกาลก่อนนู้น มาไว้ในระบบของพระพุทธศาสนา อย่างไม่ขาดตกบกพร่อง, ไม่ขาดตกบกพร่องในส่วนที่ควรจะมี, เรียกว่าระบบพัฒนาจิตในพระพุทธศาสนา ในพระพุทธภาษิต หรือในพระไตรปิฎกก็ตามนี้ มีครบไม่ขาดแคลน, ไม่ขาดตกบกพร่อง. ฉะนั้นก็ศึกษากัน เอามาใช้พัฒนาจิตกันที่นี่และเดี๋ยวนี้; ถ้าทำถูกต้องจริง ก็อาจจะบรรลุมรรค ผล นิพพานอันสมบูรณ์กันได้ที่นี่และเดี๋ยวนี้ด้วยเหมือนกัน. ถ้าทำได้เท่าไร มันก็มีผลเท่านั้น, ไม่มีเสียหลาย มันไม่มีเสียหลาย, ทำได้เท่าไรมันก็จะได้ผลเท่านั้น. แต่ถ้าทำถูกวิธี มันจะได้หมดเลย, เป็นการพัฒนาจิตที่สมบูรณ์ถึงที่สุดได้ที่นี่และเดี๋ยวนี้.

ขอให้ถือว่าเรื่องมันมีเท่านี้ เรื่องจริงมันมีเท่านี้ สำหรับการพัฒนาจิต คือทำคนที่เป็นคนธรรมดา ให้เป็นคนชั้นสูงสุด, คือเป็นพระอริยเจ้า เป็นพระอรหันต์ด้วยการพัฒนาจิต โดยย่อหรือโดยสังเขปที่เรียกว่าปริทัศน์ มันมีอยู่อย่างนี้. นี่ปริทัศน์ของจิตตภาวนา ท่านทั้งหลายจงได้พิจารณาดู ใช้ให้เป็นประโยชน์ ในการพัฒนาจิตของตน ด้วยกันจงทุกๆคน.

การบรรยายในวันนี้ สมควรแก่เวลาแล้ว ขอยุติการบรรยาย เป็นโอกาสให้พระคุณเจ้าทั้งหลาย สวดบทพระธรรม ที่ส่งเสริมกำลังใจ ในการพัฒนาจิตสืบต่อไป.

๑๒ กุมภาพันธ์ ๒๕๒๖

มองดูปริทัศน์แห่งชีวิตในทุกแง่ทุกมุม.

ท่านสาธุชน ผู้มีความสนใจในธรรม ทั้งหลาย,

การบรรยายธรรมะประจำวันเสาร์ แห่งภาคมาฆบูชาเป็นครั้งที่ ๗ ในวันนี้ อาตมาก็ยังคงกล่าว ในชุด *ธรรมะเล่มน้อย* ต่อไปตามเดิม แต่มีหัวข้อย่อยเฉพาะในวันนี้ ว่า **มองดูปริทัศน์แห่งชีวิตทุกแง่ทุกมุม.**

ขอให้ทบทวนการบรรยายครั้งที่แล้วมาว่า การบรรยายชุดนี้มุ่งหมายอะไร ? **การบรรยายมุ่งหมายจะให้มองเห็นธรรมะ ชนิดที่เรียกว่ารอบด้าน** คือมองกันรอบด้าน ด้านบน ด้านล่าง ด้านขวาง ที่จุดศูนย์กลาง, มองอะไรหมดทุกด้าน เรียกว่า ปริทัศน์ เราจะมองดูกันโดยปริทัศน์ หรือซึ่งปริทัศน์ ทั้งของธรรมะและชีวิต.

พึงมองดูชีวิตโดยปริทัศน์.

ในครั้งที่แล้วมาก็เคยบอกให้ทราบว่า ธรรมะหรือชีวิตนั้นมันก็เป็นสิ่งเดียวกัน หรือถ้าเราจะแยกออกจากกัน ก็โดยมุ่งหมายเฉพาะส่วนๆ ถ้ามองดูที่เดียวกัน ในฐานะที่ว่าเป็นธรรมะหรือธรรมชาติแล้ว มันก็เป็นสิ่งเดียวกันได้ ซึ่งเราอาจจะมองได้หลายแง่หลายมุม.

ดังนั้นขออย่าเพิ่งรังเกียจหรือรำคาญ ด้วยคำว่า *ปริทัศน์* ซึ่งเป็นคำใหม่ๆ ประดิดประดอย, คล้ายๆกับประดิดประดอยขึ้นมาพูด เพื่อให้เป็นคู่กับคำต่างประเทศ. แต่เราจะถือเอา *ประโยชน์ของคำว่าปริทัศน์ : ปริ* แปลว่า *รอบๆ ทัศน์* แปลว่า *เห็นหรือดู ดูแล้วเห็น, ปริทัศน์ ก็คือดูกันอย่างรอบด้าน ;* ไม่เท่าไรคำพูดชนิดนี้ มันก็จะกลมกลืนกันไปในภาษาธรรมดา แล้วก็ชินไปเอง. เราเอาแต่ความสะดวกในการพูดจา; เช่นคำว่า ปริทัศน์นี้ มันมีความหมายว่า ดู ชนิดที่รอบด้านทั่วถึง ทั้งในส่วนลึก ซึ่งดูด้วยตาธรรมดาไม่เห็น ก็ดูได้ด้วยตาแห่งปัญญา ข้างบน ข้างล่าง ด้านข้าง โดยรอบ ดูเห็นเป็นสิ่งที่เนื่องกัน.

เหมือนอย่างว่า *จะดูโลกนี้ทั้งโลก ถ้าดูเห็นหมด มันก็เนื่องกัน* เป็นหนึ่งโลกหรือโลกเดียว; *แต่การมองนั้นมันก็ยาก,* ไม่รู้ว่าจะไปยืนมองที่ตรงไหน. *เราต้องเลือกหาที่ที่มันจะเห็นได้มาก* ที่สุด. อย่างว่าเราจะดูวิวให้ได้มากที่สุด เราก็ขึ้นไปมองดูบนยอดภูเขา เราก็เห็นวิวนั้นได้มากกว่าที่จะมองดูที่ตีนเขา; ขึ้นไปดูบนยอดเขาสุด มองเห็นไปถึงทะเล, ถ้าน้ำใสดีก็มองเห็นถึงก้นทะเล, หรืออาจจะคำนวณถึงก้นทะเลได้ดีกว่าที่จะยืนมองดูที่ตีนเขา.

ดังนั้นเรามีวิธีใด ที่จะมองดูอะไรให้เห็นโดยรอบด้านอย่างนี้ ก็ควรพยายาม แต่ที่กล่าวนี้มันเป็นเรื่อง ธรรมะชนิดที่ไม่มีตัวตน ที่จะมองด้วยตาธรรมดาไม่ได้;

แต่จะต้องมองด้วยตาแห่งจิตใจ หรือที่เรียกว่า ตาของปัญญา, ปัญญาจักษุคือตาของปัญญา แล้วมองเห็นธรรม; ดังนั้นจึงเรียกว่า ธรรมจักษุ คือตาสำหรับจะมองเห็นธรรม. ชีวิตนี้เป็นสิ่งเดียวกับธรรม เราจึงต้องใช้ตาที่เรียกว่า ปัญญาจักษุหรือธรรมจักษุ มองดูให้รู้ให้เห็น มากเท่าที่จะทำได้, เราก็จะรู้จักสิ่งทั้งปวงดีขึ้น รวมทั้งตัวเองด้วย.

การที่ไม่มองเห็นสิ่งทั้งปวง ก็คือไม่รู้จักสิ่งทั้งปวง, ความไม่รู้จักก็ทำให้เข้าใจผิดต่อสิ่งเหล่านั้น จึงเกิดการแบ่งแยกไปตามความเข้าใจผิด คือไป หลงรักบางอย่าง หลงเกลียดบางอย่าง หลงชอบใจบางอย่าง ไม่ชอบใจบางอย่าง กลัวบางอย่าง กล้าในบางอย่าง, เรียกว่าเป็นความโง่เสมอกัน.

ความรัก ความโกรธ ความเกลียด ความกลัว ความวิตกกังวล อาลัยอาวรณ์ อิจฉาริษยา กระทั่งทำลายล้าง เหล่านี้ล้วนแต่เป็นความโง่ชนิดหนึ่งๆ มาจากการที่ไม่มองเห็นสิ่งทั้งหลายทั้งปวงเหล่านั้น ตามที่เป็นจริง; เพราะว่าถ้ามองเห็นตามที่เป็นจริง มันก็จะมองเห็น ความเป็นเช่นนั้นเอง ของสิ่งเหล่านั้น. สิ่งเหล่านั้นมีความเป็นเช่นนั้นเองของมัน แต่ละอย่างๆ ทุกสิ่ง.

มองให้เห็นความเป็นเช่นนั้นเอง เพื่อไม่ทรมานชีวิต.

การมองเห็นความเป็นเช่นนั้นเองของสิ่งทุกสิ่งนั่นแหละ คือหัวใจของพระพุทธศาสนา; บางคนไปยึดติดตำราหนังสือหนังหามากเกินไป จนไม่รู้ว่าหัวใจของพุทธศาสนาอยู่ที่ไหน พูดสำหรับคนทั่วไป ที่ไม่ประสีประสาต่อธรรมะ ก็อยากจะพูดว่า จงมองให้เห็นสิ่งทั้งปวงตามที่มันเป็นจริง ก็คือเห็นความเป็นเช่นนั้นเองของสิ่งทั้งปวง.

อย่างไรเรียกว่ามองเห็น, อย่างไรเรียกว่ามองไม่เห็น? ก็ตอบได้อย่างกำปั้นทุบดิน อย่างที่กล่าวมาแล้วว่า ถ้ายังมองเห็นเป็นของน่ารัก น่าโกรธ น่าเกลียด น่ากลัว เป็นต้น, แยกกันอยู่เป็นอย่างๆ แล้ว ก็เรียกว่ายังมีความโง่อยู่ ยังมองไม่เห็น. ถ้ามองเห็นความเป็นเช่นนั้นเองของมันตามธรรมชาติ ไม่อาจจะเกิดความรัก ความโกรธ ความเกลียด ความกลัว เป็นต้นแล้ว นั่นแหละเรียกว่ามองเห็น, ไม่ต้องมีใครมาบอกว่าเห็นหรือไม่เห็น เราจะรู้สึก รู้จักได้เองว่า มองเห็นหรือมองไม่เห็น.

ถ้ามองไม่เห็น มันก็กลุ้มอยู่ด้วยความโง่อย่างใดอย่างหนึ่ง ซึ่งแสดงอาการออกมาว่า เป็นเรื่องความยินดียินร้าย จนเกิดกิเลสอย่างใดอย่างหนึ่ง, อยู่อย่างคนมีกิเลสตลอดเวลา, มีชีวิตชนิดที่ทนทรมาน นับตั้งแต่ทนทรมานด้วยความไม่รู้ ความไม่เข้าใจ ความสงสัย ความมืดมนท์ต่อสิ่งต่างๆ ที่แวดล้อมตัวเองอยู่ เป็นอย่างน้อย, จนกระทั่งความรู้สึกเป็นกิเลสชนิดที่รุนแรง เป็นโลภะ โทสะ โมหะ หรือเป็นราคะ โกธะ โทสะ โมหะ แล้วแต่จะเรียก ก็เรียกว่าเป็นกิเลสด้วยกันทั้งนั้น, เกิดมาจากความไม่เห็นสิ่งทั้งปวงตามที่เป็นจริง. มันโง่ที่จะเอา ก็เรียกว่า *โลภะ* หรือ *ราคะ*, มันโง่ที่จะทำลายเสีย ก็เรียกว่า *โทสะ* หรือ *โกธะ*, มันโง่จนไม่รู้จะทำอย่างไร ได้แต่วนเวียนอยู่รอบๆ ก็เรียกว่ามัน *มีโมหะ*.

เราลำบากอยู่ด้วยเรื่อง โลภะ โทสะ โมหะ กันอย่างนี้ ขอให้ดูให้ดี. คำว่าดูให้ดี ก็คือดูอย่างมีปริทัศน์ คือการเห็นโดยรอบด้าน. โลภะ โทสะ โมหะ เกิดอยู่กับใจก็ไม่มองเห็น มีแต่ความโง่ทำให้เดือดร้อน ไปตามแบบของคนมีโลภะ โทสะ โมหะ, งุ่นง่านอยู่เหมือนกับคนบ้า. นี่เรียกว่าลำบากอยู่ด้วย โลภะ โทสะ โมหะ เป็นชีวิตชนิดที่ทรมาน, ไม่เป็นชีวิตที่น่าพอใจ น่าชื่นอกชื่นใจ.

คนต่างประเทศมาขอศึกษาพุทธศาสนา เมื่อถามว่า *มาศึกษาเพื่อประโยชน์อะไร?* ก็ล้วนแต่ *ตอบไม่ถูกต้องตามความเป็นจริง; เพราะเขาไม่รู้จักปัญหาที่เขามีอยู่* คือปัญหาที่เขา เดือดร้อนอยู่ด้วยโลภะ โทสะ โมหะ. เขาไม่รู้ว่าเขาเดือดร้อนอยู่ด้วยอะไร ซึ่งวัตถุประสงค์ของธรรมะ ก็ต้องการจะแก้ปัญหาเหล่านี้. เขาไม่มีปัญหา, มาศึกษาพุทธศาสนาโดยไม่รู้ว่าเพื่ออะไร มันก็เห่อ ๆ กันมา, ตามที่เขาจะเห่อกันได้อย่างไร เห่อว่าไปเที่ยวรอบโลก ไปดูอะไรมาก ๆ กว้าง ๆ นี่ก็มี, เห่อว่าได้รู้ความรู้รอบตัวเพิ่มมากขึ้นก็มี. บางทีก็ไม่รู้ว่าจะเอาไปทำอะไร นอกจากว่ารู้ไว้ดีกว่า, รู้ไว้ดีกว่า ก็มาศึกษากันอย่างนี้โดยมาก, มันก็ไม่ค่อยจะถูกจะตรงต่อตัวแท้ของธรรมะ หรือตัวพุทธศาสนา.

ที่นี้ถึงแม้คนไทยเรา ที่ถือพุทธศาสนาอยู่แล้ว ก็ยังมีปัญหาที่คล้าย ๆ กัน คือ ไม่รู้ว่าจะเอาธรรมะไปทำอะไร; นอกจากเหมา ๆ เอาว่า ได้บุญบ้าง, เหมา ๆ เอาว่า มันดีตามที่เขาว่ามันดี มันวิเศษ มันประเสริฐ. แต่ในที่สุดก็ไม่ได้เอาธรรมะนั้นไปใช้ให้เป็นประโยชน์โดยตรงโดยแท้จริงได้, อย่างนี้ก็มีอยู่มาก และน่าสังเวชที่ว่ามันเสียเวลาเปล่า ๆ, แล้วก็ทำไปอย่างงมงายด้วย.

เราควรจะศึกษากันในข้อนี้แหละให้มากที่สุด เพื่อให้รู้จักความจริง หรือความเป็นเช่นนั้นเอง ของสิ่งที่เรียกว่าชีวิตบ้าง, ของสิ่งที่เรียกว่าธรรมะบ้าง. ถ้าดูข้างนอกก็ว่า ธรรมะนี้สำหรับชีวิต, ชีวิตนี้ต้องการธรรมะ, ใช้ธรรมะกับชีวิตให้ถูกต้อง ชีวิตก็เป็นของที่มีความสุขสงบน่าชื่นใจ. และถ้าดูลึกลงไปแล้ว ก็จะพบว่า ธรรมะก็คือชีวิต, ชีวิตก็คือธรรมะ คือทั้งสองอย่างเป็นธรรมะด้วยกัน เหลืออยู่แต่คำว่าธรรมะคำเดียว มองในแง่ชีวิตก็เป็นตัวชีวิต, มองในแง่ปัจจัยแห่งชีวิต มันก็เป็นปัจจัยแห่งชีวิต.

ท่านทั้งหลายจงพยายามทำความเข้าใจ ในข้อความตามที่อาตมากำลังพูดนี้. เรื่องตัวธรรมะโดยตรง พูดมามากแล้ว มากจนมากกว่ามาก, แต่ก็ยังไม่สำเร็จประโยชน์

ยังไม่อาจจะใช้สำเร็จประโยชน์, ยังไม่อาจจะทำความสัมพันธ์กัน ระหว่างธรรมะกับชีวิตให้สำเร็จประโยชน์. เดี๋ยวนี้เราจะไม่พูดถึงตัวธรรมะอะไรกันนัก แต่จะพูดถึงปัญหา, ตัวปัญหาที่มันเกิดขึ้น มันเกี่ยวพันกันอยู่ระหว่างธรรมะกับสิ่งที่เรียกว่าชีวิตที่เราสมมติเรียกว่าตัวเรา. เรายึดมั่นถือมั่นว่าตัวเรา ทำให้ชีวิตนี้กลายเป็นของร้อนไป; ตัวเราไม่มีก็ทำให้ตัวเรามีขึ้นมา, ตัวเราที่ไม่ต้องร้อนไม่เคยร้อนไม่จำเป็นจะต้องร้อน มันก็กลายเป็นของร้อนขึ้นมา, มาจัดการในส่วนนี้กันดูจะดีกว่า.

มองให้เห็นความเกี่ยวข้องของชีวิตกับธรรมะ.

ชีวิตเป็นสิ่งที่ต้องมองให้เห็นโดยรอบ จนกระทั่งว่าเกี่ยวข้องกันอยู่กับธรรมะอย่างไร, แล้วเราจะจัดมันอย่างไร, ให้มันเป็นสิ่งที่งดงาม. ขอใช้คำว่า *งดงาม* บ้าง, พึ่งดูคล้ายกับว่าเป็นคำประพันธ์ดึกดั้นที่เขาใช้กันอยู่. แต่ที่จริง *คำนี้พระพุทธเจ้าได้เคยทรงใช้* ก่อนแล้ว, ท่านใช้คำว่างดงาม *ธรรมะงดงาม การศึกษางดงาม การปฏิบัติงดงาม การได้รับผลการปฏิบัติงดงาม*. นี่ท่านก็เคยใช้มาแล้ว ไม่ใช่เป็นคำที่เรียกว่า เราจะใช้กันอย่างสำนวนนักประพันธ์ที่ดึกดั้นสมัยใหม่, มันไม่มีคำอะไรที่แสดงความหมายได้ดียิ่งไปกว่าคำนี้. คำว่างดงามนี้บางทีก็แปลว่าดี; หมายความว่าดีไปเสียก็มี, สู้อธิบายไปตามคำ ความหมายของคำไม่ได้ ใช้คำว่างดงาม.

มีอยู่ประโยคหนึ่ง ซึ่งควรจะเอามาสนใจใคร่ครวญดู คือประโยคที่ *พระพุทธเจ้าท่านตรัสว่า ใครหนอจะเลือกเก็บดอกไม้จากสวนอันงดงาม, ใครจะเป็นคนเลือกเก็บดอกไม้อันงดงาม จากสวนอันงดงาม เมื่อในโลกนี้มันมีแต่คนโง่ มีแต่คนที่ประกอบไปด้วยอวิชชา,* ก็ว่าใครหนอจะเป็นผู้เลือกเก็บดอกไม้จากสวนอันงดงาม, สวนของพระพุทธเจ้าเหมือนกับสวนดอกไม้, ในที่นี้ก็หมายถึงสวนแห่งพระธรรม คือธรรม

ทั้งหลายทั้งปวง อันมากมายเหมือนกับสวนดอกไม้ ที่มีดอกไม้ทุกชนิด ดอกไม้งามก็มี ไม่งามก็มี หอมก็มี เหม็นก็มี ใหญ่ก็มี เล็กก็มี มันสารพัดอย่าง มันมีมากไปหมด.

แล้วว่าใครจะเป็นคนเลือกเก็บเอาแต่ดอกไม้ที่ควรเก็บ เอาไปใช้ให้เป็นประโยชน์ได้? คนโง่ก็ทำไม่ได้ ก็ทำได้แต่คนฉลาด, **ก็ปรากฏว่าผู้ที่เห็นธรรมะเข้าใจธรรมะ ตั้งแต่พระโสดาบันขึ้นไป,** พูดอย่างนี้ดีกว่า. **บุคคลที่เห็นธรรมะถึงขนาดพอสมควร ตั้งแต่พระโสดาบันขึ้นไป จึงจะรู้จักเลือกเก็บดอกไม้ในสวนอันงดงาม คือธรรมะที่สามารถดับทุกข์ได้นั่นเอง,** เป็นขั้นต้น เป็นชั้นแรก เป็นอันดับแรก ที่ว่าจะดับทุกข์ได้จริง, รู้จักหยิบเอาธรรมะชนิดที่ดับทุกข์ได้จริง มาแก้ปัญหาของตน ๆ ในชีวิตประจำวัน.

คนโง่ทั้งหลายก็มีความทุกข์ เหมือนกับความเจ็บไข้อยู่เป็นประจำวัน คือ ความรัก ความโกรธ ความเกลียด ความกลัว ความวิตกกังวล อาลัยอาวรณ์ อิจฉาริษยา ว่าเอาเองก็แล้วกัน มากมายนั้น. **และใครมันจะสามารถ เลือกเก็บเอาดอกไม้งดงามเฉพาะโรคมาเยียวยาโรคหรือความทนทุกข์ทรมานเหล่านี้?**

ทำไมจึงต้องใช้คำว่างดงาม? เพราะว่ามันทำให้สบาย ให้มีความสุข มีความสบาย ด้วย, ไม่ใช่เพียงแต่หายเจ็บปวด มันยังให้มีความสุขความสบาย มากไปกว่านั้นด้วย. แล้ว***ทำไมจะต้องเรียกว่า*** มัน***เป็นสวนดอกไม้? ก็เพราะว่ามันงดงาม*** หรือมันมีให้เลือกครบทุกอย่างทุกรูปแบบ. นี้เราอยู่ในพวกไหน? เราควรอยู่ในพวกที่ฉลาด สามารถจะเป็นคนเลือกเก็บดอกไม้ เอามาใช้ให้เป็นประโยชน์ในชีวิตประจำวัน, ให้ชีวิตนี้มันมีความสดชื่นแจ่มใส, อย่าได้ทนทรมานแม้แต่ประการใด.

พังดูเผิน ๆ มันก็มากมาย ดูมันมากมายคล้ายจะเหลือวิสัย; แต่ถ้ามีความรู้จริง มันก็อยู่ในวิสัยที่จะใช้ให้เป็นประโยชน์ได้, เราจะป้องกันหรือแก้ไข ก็ตาม ซึ่งความรัก ความโกรธ ความเกลียด ความกลัว ความอาลัยอาวรณ์ ความชั่วร้ายเหล่านั้น ได้โดยวิธีใด ทันเวลา, มันอยู่ที่ทันเวลา. เรื่องกิเลส เรื่องการปรุงแต่ง เกิดทุกข์เป็นปฏิจจสมุปบาท อะไรเหล่านี้ เราก็พูดกันมามากมายแล้ว. เดี๋ยวนี้มันก็เหลืออยู่แต่ว่า เวลาไหนจะเอาธรรมะข้อไหน มาแก้ปัญหาข้อนี้, เวลานี้จะเอาธรรมะข้อไหนมาแก้ปัญหาข้อนี้? อย่างนี้แหละให้มันทันเวลาทุก ๆ กรณีไป.

นี่เป็นเรื่องของบุคคล ที่สามารถเลือกเก็บดอกไม้ เอามาใช้ให้เป็นประโยชน์จากสวนอุทยานใหญ่โตมโหฬารของธรรมชาติ ที่พระพุทธเจ้าท่านทรงเบิดเผยขึ้น. ที่จริงก็น่าจะพูดว่า สวนสมุนไพรดีกว่า, คือสวนหยูกยาสมุนไพร ที่เขาปลูกไว้มากมายครบทุกอย่าง. ใครจะสามารถหยิบเอาต้นยาต้นไหนมาแก้ไขโรคของตนได้ ทันกาลทันเวลา เป็นที่น่าพอใจ? นั่นมันเรื่องยา เดี๋ยวนี้ใช้คำว่าดอกไม้ มันกลายเป็นของหอมของชื่นใจ; แต่ความหมายมันก็ควรจะเป็นอย่างเดียวกันได้ คือมีความพอใจ มีความสุขสบายใจก็แล้วกัน. ความสุขความสบายใจ ความน่าพอใจ จากการมีดอกไม้นี้ มันคงจะดีกว่าการกินยา ซึ่งมักจะขมขื่น เหม็นหืนกันโดยมากสำหรับยา. พูดให้เป็นโฆษณาชวนเชื่อมากขึ้น ก็จะว่าเป็นดอกไม้ ที่มีให้เลือกอยู่ทุกอย่าง ในสวนดอกไม้.

เดี๋ยวนี้สิ่งทั้งปวงมันก็มีอยู่เป็นธรรมชาติ ตามธรรมชาติ โดยธรรมชาติ เท่ากับเป็นสวนดอกไม้ หรือยิ่งกว่าสวนดอกไม้, แล้วก็เกี่ยวข้องกับเรา กับชีวิตของเราอยู่ทุกอย่าง หรือตลอดเวลาก็ว่าได้. ปัญหามันเกิดขึ้นนั้น มันก็เกิดขึ้นที่ชีวิตจิตใจ; ถ้ามันเกิดที่อื่นก็ไม่เป็นไร มันก็ไม่เกี่ยวข้องกับเรา ไม่ต้องสนใจก็ได้; แต่เดี๋ยวปัญหาเหล่านั้นมันเกิดขึ้นแก่ชีวิตจิตใจของเรา จนกล่าวได้ว่า ความทุกข์มันมีอยู่

ในร่างกายนี้ ในจิตใจนี้, ในร่างกายที่มีจิตใจอยู่ด้วยกันนี้; ความดับทุกข์มันก็ต้องดับกันที่นี่ คือที่ๆ มีความทุกข์นั่นเอง จึงต้องรอบรู้สิ่งเหล่านี้. นี้อาตมาเรียกว่าปริทัศน์แห่งชีวิต คือการมองดูรอบด้าน ต่อสิ่งที่เรียกว่าชีวิต แล้วก็เป็นไปอย่างทุกแง่ทุกมุม ให้เพียงพอแก่ปัญหา.

ได้พูดมาแล้วว่า ธรรมะกับชีวิตนั้นเกี่ยวข้องกัน, พูดอย่างธรรมดาๆ ก็ว่าเกี่ยวข้องกัน, ถ้าพูดอย่างลึกซึ้งกว่าธรรมดา ก็ว่ามันเป็นสิ่งเดียวกัน. เดี๋ยวนี้เอาแต่ว่าอย่างธรรมดาๆ มันเป็นสิ่งที่เกี่ยวข้องกัน; ควรมองดูให้พร้อมกันทั้งสองอย่างก็จะเป็นการดี. *ธรรมะคืออะไร?* โดยหัวใจโดยใจความนั้น *ก็พูดกันมามากแล้ว* ว่าธรรมะมีอยู่ ๔ ความหมาย คือ *ตัวธรรมชาติ*, คือ *ตัวกฎของธรรมชาติ*, *ตัวหน้าที่ตามกฎของธรรมชาติ*, *ตัวผลที่เกิดจากหน้าที่นั้นๆ*, ๔ อย่างนี้แต่ละอย่างๆ ล้วนแต่เรียกว่าธรรมะ.

ที่นี้สิ่งที่เรียกว่าชีวิต ในความหมายธรรมดาทั่วไป มันก็เป็นตัวธรรมชาติ คือร่างกายจิตใจนี้มันก็เป็นธรรมชาติ, แล้วมันมีกฎของธรรมชาติควบคุมอยู่ในร่างกายและจิตใจนั้น. ร่างกายและจิตใจนั้นก็เกิดหน้าที่ที่จะต้องประพฤติกระทำ ให้เกิดความถูกต้อง จนไม่ต้องเกิดมีความทุกข์, มันจึงมีหน้าที่ มีธรรมะคือหน้าที่ที่ชีวิตนี้มันจะต้องทำ. ชีวิตไหนไม่ทำหน้าที่ตามกฎของธรรมชาติ ชีวิตนั้นก็ต้องตาย, และได้ตายไปแล้วมากมาย ตามประวัติศาสตร์แห่งวิวัฒนาการทางชีววิทยาเป็นต้น. เขาก็เชื่อกันว่า ชีวิตหลายรูปแบบได้สูญหายไปแล้ว ไม่มีเหลืออยู่, จะมากกว่าที่เหลืออยู่. ที่เหลืออยู่นี้ เพราะมันบังเอิญก็ได้ มันถูกต้องตามกฎของธรรมชาติ หมายความว่า มันปรับตัว เปลี่ยนแปลงทันกันกับความเปลี่ยนแปลงของธรรมชาติ, มันจึงเป็นสิ่งที่มีชีวิตที่เหลืออยู่ จนกระทั่งเป็นพวกเราในบัดนี้. สิ่งที่เคยมีแล้วสูญไปแล้ว เหลือแต่ซากอยู่ใต้ดินก็มีเป็นอันมาก; นั่นมันทำตัวเข้ากันไม่ได้กับธรรมชาติ หรือธรรมะ

ก็เลยตายและสูญหายไป. นี่มันเป็นกฎของธรรมชาติอย่างนี้ ว่าชีวิตจะต้องทำหน้าที่ให้ถูกต้องตามกฎของธรรมชาติ จึงจะไม่ตาย หรือว่าไม่อยู่อย่างทนทุกข์ทรมาน.

ข้อนี้ไม่ลึกซึ้งอะไร มองเห็นได้ง่าย, ลองทำให้ผิดกฎของธรรมชาติ ก็เป็นโรคภัยไข้เจ็บตาย หรือตายโดยอะไรก็ได้ ถ้าไม่ตายก็เกือบตาย, หรือว่าอยู่อย่างมีทุกข์ทรมาน, ไม่คุ้มค่าที่เกิดมาแล้ว มีชีวิตอยู่เพียงไม่เกินร้อยปี, เรียกว่าชีวิตร้อยปีเป็นประมาณ นิดเดียวเท่านี้ ก็ยังไม่สามารถจะทำให้อยู่อย่างเป็นสุขได้. โลกนี้มันอยู่เป็นล้านๆ ปี หรือกี่ล้านๆ ปีก็ตามใจเถิด แต่ว่าชีวิตของคนนี้ มันไม่เกินร้อยปี มันนิดเดียวเท่านี้มันยังทำให้ถูกไม่ได้. ดูเถอะว่ามันมีอวิชชา ความโง่เท่าไร จึงปรับตัวเองให้ถูกต้องไม่ได้, ภายในเวลาราวสักร้อยปี เกิดมาจนกว่าจะแตกตายทำลายนี้ มันก็ประมาณสักร้อยปี ในชั่วชีวิตนี้ มันควรจะรู้อะไรถูกต้อง สำหรับจะอยู่อย่างไม่มีความทุกข์.

ปัญหามันเกิดแก่คน มากกว่าสัตว์เดรัจฉาน ตรงที่ว่าคนมันคิดนึกได้มาก คิดนึกได้เร็ว คิดนึกได้ลึกซึ้ง; เพราะฉะนั้นมันจึงคิดไปไกล จนมีปัญหาเกิดขึ้นมาก ไม่เหมือนสัตว์เดรัจฉาน ซึ่งคิดไม่เป็นหรือไม่คิดอะไร ความทุกข์ทางใจมันก็เลยไม่มี. นี่คือข้อที่ว่า มนุษย์เราจะไม่ดีไปกว่าสัตว์เดรัจฉาน ตรงที่ว่ามันมีความทุกข์ทางจิตใจมากกว่าสัตว์เดรัจฉาน; แม้ว่าจะประดิดประดอยสิ่งสวยงามสนุกสนานขึ้นมาสักเท่าไร มันก็ดับทุกข์ไม่ได้, ฉะนั้นสิ่งวิเศษที่ประดิษฐ์ขึ้นมา ก็เลยกลายเป็นเรื่องโง่เรื่องบ้า เรื่องไม่มีประโยชน์อะไร, ไม่ต้องทำก็ได้, แต่มนุษย์ในโลกมันก็ทำ. ขอให้ถือเสียว่า มันเป็นปัญหาชนิดที่มองไม่เห็นปัญหา, เจ้าของปัญหาก็ไม่รู้จักปัญหาและมองไม่เห็นปัญหา.

ถ้าจะเอาเรื่องนี้มาพูดกัน เขาก็จะหาว่าเป็นเรื่องบ้า เรื่องไม่จำเป็นอีกเหมือนกัน: พวกเราเอาเรื่องของธรรมะมาพูด พวกนั้นก็หาว่าเป็นเรื่องบ้า ไม่จำเป็นจะต้องทำ ไม่มีประโยชน์อะไร; เช่นเดียวกับที่เรากล่าวหาว่า เขาทำแต่สิ่งที่มันไม่ดับทุกข์, **ในโลกนี้เขาระดมทุ่มเทกันสร้างสรรค์แต่ในเรื่องที่ไม่ดับทุกข์.** อ่านหนังสือข่าวประจำวัน แล้วก็รู้สึกหดหู่ใจเศร้าใจ ที่นั่นจัดประชุม ที่โน่นจัดประชุม ที่นี่จัดประชุม ที่โน้นจัดประกวด ที่นี้จัดสัมมนา มากมายแต่ละวัน ๆ; แต่พอดูที่รายละเอียดแล้ว **ไม่เห็นว่ามีเรื่องดับทุกข์,** และเห็นว่ามันดับทุกข์ไม่ได้ บางทีจะเพิ่มความทุกข์ด้วยซ้ำไป, ทำให้ปัญหาที่น้อยอยู่กลับมากขึ้น เพราะการจัดที่มันทำไปอย่างหลับหูหลับตา.

มนุษย์กำลังเป็นอย่างนี้ จึงไม่ได้รับผล สมกับที่ได้เกิดมาเป็นมนุษย์ และควรจะมีความสุขที่สุด มันกลายเป็นเกือบจะไม่มีความสุขอะไร สู้แต่แมวก็ไม่ได้, สุนัขหรือไก่มีความทุกข์น้อยกว่ามนุษย์; แต่ก็ถือว่ามันอยู่ด้วยความโง่, **มนุษย์อยู่ด้วยความฉลาด แล้วทำไมจึงไม่มีความสุข** ยิ่งกว่าสัตว์ที่โง่ ๆ. **นี่คือตัวปัญหา ที่**อาตมาคิดว่าจะต้องเอามาดูให้ดี อย่างที่เรียกว่าปริทัศน์ คือดูกันอย่างรอบด้าน, โดยทุกคนที่เกิดมาแล้วนั้น อายุก็เข้ามาตั้งครึ่งอายุแล้วก็มี เกินกว่าก็มี ไม่เท่าไรท่านจะตาย. ถ้าท่านจะตายไปในลักษณะอย่างนี้ หรือว่าอย่างไรกัน, จะตายไปในลักษณะอย่างที่เป็นอยู่เดี๋ยวนี้ มันก็คงไม่มีอะไรที่น่าชื่นใจ ยังคงน่าละอายแมวต่อไปตามเดิม. **ถ้ารีบจัดรีบทำ ให้ชีวิต ที่มันยังเหลืออยู่ไม่มากนักนี้ มีการเปลี่ยนแปลงอย่างถูกต้องสำหรับจะไม่เป็นทุกข์ นี่แหละจะดี,** จะสมกับที่ว่า เกิดมาเป็นมนุษย์ทั้งที ก็ได้เป็นมนุษย์จริง คืออยู่เหนือปัญหาได้.

นี่เป็น **เหตุผลที่ว่า** อาตมา **ขอชักชวนให้ท่านทั้งหลาย มาสนใจมองดู**สิ่งเหล่านี้ ที่แท้ก็มีเพียงสองสิ่ง คือ **ธรรมะกับชีวิต หรือ ชีวิตกับธรรมะ สองสิ่งเท่านั้น** ในลักษณะที่เป็นปริทัศน์, คือดูมันให้รอบด้าน ให้รู้จักมันให้ดี จนรู้จักความ

เป็นเช่นนั้นเอง ของมันอย่างไร, แล้วก็ ประพฤติปฏิบัติ ให้ถูกตรงตามความเป็นเช่นนั้นเอง ของสิ่งนั้น ๆ, แล้วก็ไม่มีความทุกข์ใด ๆ เกิดขึ้น, มีแต่ความสงบสุข สงบเย็น ราบเรียบไปตามความสงบเย็น เรียกว่าไม่เสียทีที่เกิดมาเป็นมนุษย์ และพบพระพุทธศาสนา.

รูปแบบของชีวิตที่เป็นวัฏฏสงสาร.

ทีนี้อาตมาก็จะพูดต่อไปถึงเรื่องว่า เราจะดูปริทัศน์ของชีวิตกันอย่างไร. ในชั้นแรกนี้ อยากจะให้ดู สิ่งเหล่านี้กัน ในรูปแบบที่มันเป็นวัฏฏสงสาร คือดูทุกสิ่งในรูปแบบที่มันเป็นวัฏฏสงสาร.

คำว่าวัฏฏสงสาร ท่านได้ยินกันมาจนชินแล้ว เพราะที่นี่ก็พูดถึงคำ ๆ นี้หลายสิบครั้งเต็มทีแล้ว. *วัฏฏสงสาร* แปลว่า *วนเป็นวงกลม คือซ้ำรอยอยู่เป็นวงกลม*.

คำว่า ชีวิต มีความหมายทั้งในภาษาคนและภาษาธรรม. ในภาษาคน ก็คือ สิ่งที่มีชีวิตอยู่ เหมือนสัตว์เหมือนต้นไม้เหมือนอะไร ที่มันมีชีวิตอยู่ นี่ในภาษาคน. ถ้า ในภาษาธรรม มันหมายลึกไปกว่านั้น คือความมีอยู่อย่างสดชื่น สงบเย็น.

ในภาษาคน อย่างภาษาชีววิทยาเป็นวิทยาศาสตร์นั้น ก็พูดกันอย่างน่าหัว; ถ้าว่าในเซลล์หนึ่ง ๆ ของสิ่งที่มีชีวิต มัน ยังมีความสดอยู่ ส่วนที่เรียกว่าโปรโตปลาสม์ ซึ่งเป็นของสดยังไม่ตาย มันยังอยู่ทุก ๆ หน่วยแล้ว มันก็เรียกว่า มีชีวิตอยู่. นี้มันเป็นเรื่องวัตถุมากเกินไป มันไม่เกี่ยวกับสุขหรือทุกข์, เราจะเอาว่ามันมีชีวิตอยู่ อย่างที่ไม่ต้องมีความทุกข์. ถ้ามันอยู่อย่างมีความทุกข์ ในทางธรรมะ ก็ถือว่าเท่ากับตายแล้ว;

ถ้าคนเราอยู่ด้วยความทุกข์ ทุกข์เพราะเกิด แก่ เจ็บ ตาย หรือทุกข์เพราะอะไรก็ตาม, ถ้าเขาอยู่ด้วยความทุกข์ ก็ถือว่าเท่ากับตายแล้ว, มีค่าเท่ากับตายแล้ว. ฉะนั้นเราต้องอยู่อย่างที่ไม่มีความทุกข์ จึงจะเรียกว่ามีชีวิตอยู่ คือมีความสดชื่นอยู่. นี่ชีวิตในภาษาธรรม มันหมายลึกลงไปอย่างนั้น.

นี้ถ้าจะดูกันให้ละเอียด ในแง่ที่จะวิภาคแจกแจงออกไป มันยังมีทางที่จะดูว่า ชีวิตประเภทหนึ่ง มันอยู่ใต้เหตุใต้ปัจจัยที่ปรุงแต่ง; ดังนั้นชีวิตชนิดนี้ก็มีการเปลี่ยนแปลงไปตามเหตุตามปัจจัย. แต่มีความเป็นอยู่อีกชนิดหนึ่ง ซึ่งเหตุปัจจัยปรุงแต่งไม่ได้ ก็เลยไม่เปลี่ยนแปลง และไม่เป็นทุกข์; แต่คนธรรมดาพื้นๆ ไม่ค่อยรู้เรื่อง เช่นว่าความมีอยู่ของสิ่งที่ไม่ถูกปรุงแต่ง ไม่ต้องเปลี่ยนแปลงเป็นอสังขตะ คนทั่วไปก็ไม่ค่อยจะเข้าใจ, และจะไม่เรียกว่าชีวิตด้วยซ้ำไป.

เดี๋ยวนี้เราอยากจะให้มองเห็นทั้งสองชนิด คือชีวิตที่มีเหตุปัจจัยปรุงแต่ง, และความเป็นอยู่ชนิดที่ไม่มีเหตุปัจจัยปรุงแต่ง คือปัจจัยปรุงแต่งไม่ได้ เพราะว่าชีวิตนั้นมันเต็มไปด้วยความรู้ถึงที่สุดเสียแล้ว, หรือว่าเป็นจิตชนิดที่ปัจจัยปรุงแต่งไม่ได้ เป็นจิตที่เข้าถึงวิสังขารเสียแล้ว; อย่างบทว่า *วิสงฺขารคตํ จิตฺตํ* นั้น *เป็นการเย้ยตัณหาว่า จิตถึงวิสังขารเสียแล้ว แกจะปรุงแต่งฉันไม่ได้อีกต่อไป.* ชีวิตที่อยู่เหนือการปรุงแต่งชนิดนี้แหละ ควรจะถือว่า เป็นชีวิตที่น่าพอใจ, เป็นเป้าหมายของการที่เราจะมี; ก็กลายเป็นว่า มีชีวิตชนิดที่เวียนว่ายไปในวัฏฏสงสาร อย่างน่าสงสาร กับชีวิตที่ไม่มีการเวียนว่ายไปในวัฏฏสงสาร ไม่มีอะไรที่น่าสงสาร.

ชีวิตที่มันยังโง่ ไม่รู้อะไร ปราศจากความรู้ทางธรรมะ นั่นแหละมันเป็นชีวิตที่มีปัญหา, มันมีตัวปัญหาเต็มไปหมด ซึ่งทำให้เกิดทุกข์ทรมาน ยังเป็นคนโง่

ไม่รู้จักเก็บดอกไม้ จากสวนอุทยานของพระพุทธเจ้าที่มีอยู่ คือธรรมะที่จะเอามาดับทุกข์ได้; เขาไม่สามารถจะไปเลือกเก็บเอามา เพราะว่าเขาไม่รู้จักเลย. **เราเป็นพุทธบริษัท** เป็นสาวกของพระพุทธเจ้า **ควรจะได้รับประโยชน์จากอุทยานแห่งธรรมะ.** ***ดอกไม้ชนิดที่จะแก้บ่ญหาได้ เป็นสัญญลักษณ์ของธรรมะ*** หรือของยา หยูกยา ก็แล้วแต่จะเรียก แต่มันแก้บัญหาได้ คือมันดับทุกข์ได้ก็แล้วกัน. เดี๋ยวนี้เราไม่รู้จัก หรือคนทั่วไปไม่รู้จัก, มันก็มีกันอยู่แต่ชีวิตที่เป็นโรคภัยไข้เจ็บ เพราะความทุกข์ทรมานนานาประการ แล้วก็หมุนไปในลักษณะที่เรียกว่า วัฏฏสงสาร.

อาการของวัฏฏสงสาร.

เรามาดูอาการแห่งวัฏฏสงสาร วงกลมของการหมุนนี้ ที่เกี่ยวกับชีวิตนี้กันดู เพื่อว่าจะได้สังเกตเห็น สิ่งที่ไม่เคยสังเกตหรือไม่เห็น หรือว่าสังเกตน้อยเกินไป มันก็เห็นน้อยเกินไป เรามาพูดกันตั้งแต่เริ่มต้นเลยก็ได้ ว่าวงกลมนั้นมันมีอยู่อย่างไร. เราจะดู **ความเกิด** ก่อน มีความเกิดขึ้นมา **แล้วก็ตาย;** นี่จากความเกิดหมุนไปถึงความตาย, จากความตายมันจะหมุนต่อไปถึงความไม่ตายได้อย่างไร ล้วนแต่มีเหตุบัจจัยทั้งนั้นแหละ. จากเกิดถึงตายมันก็มีเหตุบัจจัย, เปลี่ยนไปจากเกิดจนถึงความตาย, **จากความตายกว่าจะถึงความไม่ตาย มันก็ต้องมีเหตุปัจจัย คือการประพฤติปฏิบัติที่ถูกต้อง** จนกว่าจะประสบพบกันเข้ากับความไม่ตาย.

เดี๋ยวนี้มันหมุนอยู่แต่ในเรื่องเกิดตาย — เกิดตาย — ตายเกิด — เกิดตาย, วัฏฏสงสารของคนที่ยังหลับอยู่ ยังไม่เป็นพุทธะ ยังไม่รู้ ยังไม่ตื่น ยังไม่เบิกบาน มันหลับอยู่ มันก็มีแต่เรื่องเกิดแล้วตาย — เกิดแล้วตาย — เกิดแล้วตาย, ตายเพื่อเกิด — เกิด

เพื่อตาย, ตายเพื่อเกิด—เกิดเพื่อตาย, มันไม่ยึดออกไปจนถึงกับว่า ตายแล้วมันก็รู้จักทำต่อไปให้ถึงความไม่ตาย สภาวะที่ไม่ตาย.

หรือว่าจะดูให้มันละเอียดในจิตใจ จิตใจตามธรรมชาติ หรือว่าอยู่ในท้องแม่ไม่มีการก้าวหน้าเจริญอะไร มันก็ว่าง ไม่มีความทุกข์. เด็กทารกจะต้องเติบโต จนรู้จักสัมผัสทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ แล้วเกิดเวทนา, แล้วเกิดยึดถือในเวทนาแล้วเป็นทุกข์. **นี่ทีแรกมันว่าง ไม่มีทุกข์ แล้วก็หมุนมาจนเป็นทุกข์;** นี่มันตั้งต้นที่ว่างนะ คนเราไม่มีทุกข์ คือไม่มีการปรุงแต่ง, แล้วมันก็เจริญขึ้น เจริญขึ้น จนมีการปรุงแต่ง รู้จักปรุงแต่ง รู้จักยึดถือแล้วก็เป็นทุกข์. **นี้จากว่างไม่มีทุกข์** มันก็มาเป็นไม่ว่างและมีทุกข์; ฉะนั้นจึงว่างจากทุกข์ แล้วก็มีทุกข์, ว่างจากทุกข์ แล้วก็มีทุกข์ **สลับกันเป็นระยะๆ อยู่.**

ในวันหนึ่งๆ นี้ เราก็มีเวลาที่จิตใจไม่มีการปรุงแต่งบ้างเหมือนกัน แม้จะเป็นระยะสั้นๆ จิตใจที่ไม่เป็นทุกข์มันก็มีอยู่เหมือนกัน; แต่เดี๋ยวก็**มีสิ่งที่เข้ามาปรุงแต่ง ให้จิตใจเป็นทุกข์** แล้วก็เป็นทุกข์, **หมดอำนาจเหตุปัจจัยมันก็ว่าง แล้วก็ไม่รู้สึกเป็นทุกข์,** แล้วมันก็อยู่อย่างนี้แหละ. เดี๋ยวก็ว่าง เดี๋ยวก็เป็นทุกข์,—เดี๋ยวก็ว่าง เดี๋ยวก็เป็นทุกข์,—เดี๋ยวก็ว่าง เดี๋ยวก็เป็นทุกข์. มันว่างเพื่อจะไม่ว่าง—มันไม่ว่างก็เพื่อจะว่าง ตามธรรมชาติ ตามเหตุปัจจัยที่เข้ามาแวดล้อม ที่เราบังคับมันไม่ได้, ที่เราบังคับมันไม่ได้.

นี่เราไม่สามารถที่จะยึดออกไปทางฝ่ายโน้น คือว่าเป็นทุกข์ แล้วก็จะยึดออกไปถึงที่สุดแห่งความทุกข์ ให้ความทุกข์จบสิ้นกันเสียที; ตอนนี้ทำไม่เป็น. แม้จะเป็นสิ่งที่มีเหตุมีปัจจัย เราก็ทำไม่เป็น, **เราไม่ออกไปถึงที่สุดแห่งความทุกข์, เราวนเป็นวงกลมอยู่ที่ทุกข์ แล้วก็ว่างไประยะหนึ่ง, แล้วก็ทุกข์—ว่างแล้วทุกข์,** ทุกข์

แล้วว่าง — ว่างแล้วทุกข์, ทุกข์แล้วว่าง ตามเหตุตามปัจจัย ซึ่งบุถุชนผู้นั้นไม่อาจจะควบคุมจิตใจของตนได้. นี่ วัฏฏสงสารมันอยู่ที่นี่ มันอยู่ในหัวใจเล็ก ๆ ของคนนั่นแหละ มันไม่ได้กว้างขวางใหญ่โตอะไรที่ไหนนัก.

วงกลมว่าง, ทีแรกวงกลมว่าง แล้วเดี๋ยวก็เปลี่ยนเป็นวงกลมที่ซีกหนึ่งดำซีกหนึ่งขาว เหมือนรูปภาพที่เราเขียนไว้ในตึกโรงหนัง. เขาเขียนรูปภาพแห่งจิตใจที่เปลี่ยนแปลงในลักษณะอย่างนั้น ทีแรกเป็นวงกลม ว่างไม่มีอะไร, เดี๋ยวก็เปลี่ยนแยกให้ซีกหนึ่งขาวซีกหนึ่งดำ. ถ้าว่างนะหมายความว่าไม่มีสีขาวไม่มีสีดำ; แต่แล้วความว่างของจิตชนิดนี้ ยังไม่อยู่เหนืออำนาจแห่งเหตุปัจจัยที่แวดล้อม, เหตุปัจจัยจึงมาแวดล้อมให้เกิดเป็นดำและเป็นขาว เป็นสุขเป็นทุกข์ เป็นดีเป็นชั่ว เป็นคู่ ๆ ไป.

เราก็หมุนอยู่อย่างนี้ เดี๋ยวก็กลับไปว่าง เป็นวงกลมว่าง, เดี๋ยวก็กลับมาสู่วงกลมที่มีทั้งสีดำและสีขาวแฝดกันอยู่. ดูอาการแล้วเหมือนกับว่า มันคุ้มดีคุ้มร้าย, มันคุ้มดีคุ้มร้ายอยู่อย่างนี้เรื่อยไป; แต่เราก็ไม่รู้สึก แล้วก็เราเอาคำว่าคุ้มดีคุ้มร้ายนี้ไปให้คนบ้า, ส่วนตัวเองที่เป็นคุ้มดีคุ้มร้ายอยู่อย่างลึกซึ้งนั้น ไม่พูดกัน คือมองไม่เห็น. ว่าที่จริงแล้ว จิตของมนุษย์บุถุชน เดี๋ยวมันว่าง เดี๋ยวมันไม่ว่าง, ว่างอยู่ เดี๋ยวออกมาเป็นสีดำ, แล้วเดี๋ยวออกมาเป็นสีขาว แล้วก็ว่างอยู่.

มันมีเหตุปัจจัยมากระทบกระทั่งปรุงขึ้นมา ให้เป็นดำหรือเป็นขาว, จนกว่าจิตนี้จะเจริญ จะพัฒนาตามวิธีพัฒนา ที่กล่าวมาในการบรรยายหลายครั้ง. ถ้าเราพัฒนาได้อย่างนั้นแล้ว จิตนี้มันก็จะไม่ถูกทำให้เป็นดำเป็นขาวง่ายเกินไป เร็วเกินไป หรือแทบจะตลอดเวลา. เรายังไม่สามารถจะควบคุม ไม่ให้เกิดดำขาวนี้ เพื่อให้มันเป็นจิตที่ว่าง เป็นวงกลมว่างอยู่ได้; นี่เป็นภาพเหมือนกับภาพอุปมาหรือเป็นภาพพจน์

ที่มันมีอยู่ในจิตใจของเรา ของมนุษย์เรา. ขอให้ท่านทั้งหลายดูให้ดี นี่มันเป็นสิ่งที่ต้องดูกันอย่างดีที่สุด ละเอียดที่สุด จึงจะเห็น.

ตามธรรมชาติมันว่าง แต่มันว่างชนิดที่ว่าเปลี่ยนได้ จึงกลายเป็นวุ่น; ฉะนั้นจึงว่างแล้ววุ่น—วุ่นแล้ววุ่น, ว่างแล้ววุ่น—วุ่นแล้ววุ่น, จนกว่าจะมีความรู้เพียงพอ ทำให้วุ่นแล้วว่าง แต่ว่างจริง. ทีนี้เป็นว่างจริง คือว่างที่กลับวุ่นไม่ได้ เพราะมีปัญญาพอ, มีธรรมะพอ, เป็นผู้ที่รู้จักเลือกเก็บดอกไม้พิเศษในสวนของพระพุทธเจ้ามาใช้ควบคุมจิตที่ว่างแล้วว่างตลอดไป ไม่กลับมาเป็นวุ่นได้.

อีกคำหนึ่งก็คือปรุง มันไม่ปรุงแล้วมันปรุง—มันไม่ปรุงแล้วมันก็ปรุง—มันปรุง—ไม่ปรุง, ปรุง—ไม่ปรุง, วนกันอยู่อย่างนี้ ก็จัดว่าเป็นวัฏฏสงสารด้วยเหมือนกัน. จะต้องมีปัญญา รู้ธรรมะชนิดมาทำให้จิตนี้ปรุงไม่ได้อีกต่อไป, จิตนี้จะมีอะไรมาปรุงไม่ได้อีกต่อไป เพราะจิตนี้มันถึงธรรมะชนิดที่เหนือการปรุง ที่เรามักจะเรียกกันว่า พระนิพพาน เป็นต้น เป็นจิตที่อะไรปรุงไม่ได้อีกต่อไป.

เดี๋ยวนี้จิตของเราแต่ละวัน ๆ นี้ มันอยู่ในสภาพที่ปรุงได้; ดังนั้นมันจึงถูกปรุง พอบั๊จจัยแห่งการปรุงหมด มันก็หยุดปรุง, แล้วบั๊จจัยแห่งการปรุงมีมาอีก มันก็ปรุงอีก, พอบั๊จจัยหมดมันก็หยุดปรุง. ฉะนั้น จิตมันก็เป็นสิ่งที่หมุนเวียนอยู่ในระหว่างการปรุงและไม่ปรุง, ปรุงและไม่ปรุง. นี่ก็เรียกว่าวัฏฏสงสารได้เหมือนกัน มันอยู่กับเนื้อกับตัวอย่างนี้ ในลักษณะที่น่าเกลียดน่าชังอย่างนี้, หรือจะว่าในลักษณะที่น่ากลัวอย่างยิ่ง ก็ได้เหมือนกัน มีอะไรมาปรุงได้ มันก็มีการปรุง. จิตนี้ยังคิบอยู่ ใช้คำว่าคิบ ๆ ยังโง่อยู่ มันก็มีอะไรปรุงได้.

ถ้าจิตนี้มันตรัสรู้สว่างไสวแล้ว มันก็มีอะไรมาปรุงไม่ได้, มันก็ปรุงไม่ได้ตลอดไป. นี่เรียกว่าไม่หมุนอยู่ในระหว่างที่มีอะไรปรุง, ไม่มีอะไรปรุง,

มีอะไรปรุง ไม่มีอะไรปรุง. ถ้าจิตมันขึ้นถึงระดับที่ปรุงไม่ได้ มีอะไรปรุงไม่ได้เสียแล้ว, ถึงจะมีอะไรมาปรุง มันก็ปรุงไม่ได้. เหมือนอย่างว่าเป็นพระอรหันต์แล้ว จะมีอารมณ์อะไรมา รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ อะไรมาเพื่อปรุง มันก็ปรุงไม่ได้; แม้สิ่งที่เป็นเครื่องปรุงมา มันก็ปรุงไม่ได้, แต่เดี๋ยวนี้มันยังอยู่ในระดับที่ปรุงได้ ฉะนั้นเดี๋ยวมันก็มีอะไรมาปรุง, เดี๋ยวมันก็ไม่มีอะไรปรุง, เดี๋ยวก็มีปรุง เดี๋ยวก็ไม่ปรุง.

นี่วัฏฏสงสารที่ละเอียดอยู่ในจิตใจของคนเรา มีอยู่อย่างนี้ จนกว่าจะรู้ธรรมะ ที่พระพุทธเจ้าท่านได้ตรัสรู้ คือเรื่องอิทัปปัจจยตาปฏิจจสมุปบาท, รู้ว่าความทุกข์เกิดขึ้นมาอย่างไร, และความทุกข์จะเกิดไม่ได้ เกิดขึ้นมาไม่ได้ โดยอาการอย่างไร, คือดับไปอย่างไร. ปฏิจจสมุปบาทวงใหญ่ ซึ่งทรงแสดงไว้ด้วยอาการ ๒๔ นั่นแหละเป็นสิ่งที่อธิบายไว้ชัด. คือว่า ๑๒ อาการแรกจากอวิชชาถึงความทุกข์ นี้มันก็เกิดความทุกข์; ครั้นเกิดความทุกข์แล้ว ก็ตั้งต้นวงไปข้างหน้า คือว่าเกิดศรัทธาในสิ่งที่จะดับทุกข์ แล้วก็เที่ยวแสวงหา แล้วประพฤติปฏิบัติไปจนถึงดับทุกข์ได้ ส่วนนี้เป็นส่วนที่ดับทุกข์.

มองเห็นเหตุปัจจัยของความทุกข์แล้วแสวงหาทางดับทุกข์.

เหมือนอย่างเราๆ อย่างนี้ เราก็พอจะมองเห็นว่า เรามันเป็นทุกข์, แล้วเราก็ฉลาดพอที่จะเห็นว่าเป็นทุกข์ ไม่ได้เป็นคนโง่ชนิดที่ว่า เป็นทุกข์ก็ไม่รู้ว่าเป็นทุกข์ คือไม่เห็นทุกข์ ไม่รู้สึกว่ามันเป็นทุกข์ ก็ไม่ได้สนใจที่จะดับทุกข์, หรือบางทีมันเตลิดเปิดเบิ่งออกไปนอกทางว่า ความทุกข์นั้นมาจากเทวดาผีสาง มาจากโชคลาง มาจากเคราะห์ ก็เลยไปทำพิธีบูชาผีสางเทวดา สะเดาะเคราะห์เพื่อจะดับทุกข์ มันก็ไปเสียอีกทางหนึ่ง ไปหาที่พึ่งชนิดนั้น มันก็เลยไปติดอยู่ที่นั่น.

แต่เดี๋ยวนี้ท่านตรัสไว้ว่า เรามีความทุกข์ แล้วเราก็เห็นว่า มีความทุกข์ แล้วเราก็เห็นว่า ความทุกข์นี้เป็นสิ่งที่ดับได้ เพราะเรามองเห็นความเป็นทุกข์ ที่มันมีเหตุมีปัจจัย จึงเกิดความเชื่อ ศรัทธา มีความเชื่อแน่ว่า ทุกข์นี้ดับได้. พระอริยเจ้าผู้รู้เรื่องนี้แล้วดับทุกข์ได้ ก็มีอยู่ มีศรัทธาว่าความทุกข์นี้ดับได้ ก็เที่ยวแสวงหา, หาบุคคลผู้มีความรู้ หรือแสวงหาวิธีที่จะดับทุกข์ไปตามลำดับ ๆ จนดับทุกข์ได้. นี่ก็ว่าออกไปได้จากวัฏฏสงสาร.

ถ้าเรายังทำไม่ได้เราก็ต้องวนกันอยู่ที่นี่ : มีความทุกข์แล้วทุกข์อีก — ทุกข์แล้วทุกข์อีก, ที่เรียกว่าเกิดตัวกูทุกทีเป็นทุกข์ทุกที — เกิดตัวกูทุกทีเป็นทุกข์ทุกที มันก็อยู่ที่นี่ในลักษณะอย่างนี้, จนกว่าเมื่อไรมันเกิดความรู้ที่งอกงามออกไป ว่าความทุกข์นี้เป็นสิ่งที่ดับได้. มีศรัทธาในสิ่งที่ดับทุกข์ได้ ทั้งที่ยังไม่ปรากฏ แต่มีเหตุผลที่เชื่อว่าเป็นอย่างนั้นได้. ถ้าขั้นมาถึงขนาดนี้แล้ว มันก็จะไปในทางที่จะดับทุกข์ได้ในระยะแรก ซึ่งจะเรียกว่าพระโสดาบันก็ได้, คือมีความเชื่อแน่ในความดับทุกข์ได้, เป็นผู้มีศรัทธาเชื่อแน่ในความมีแห่งพระนิพพาน มีจิตใจชนิดที่มองเห็นไปทางพระนิพพาน, มีความเชื่อแน่ว่า ความดับทุกข์ได้นั้นมีอยู่. ฉะนั้นศรัทธาของพระโสดาบันนี้จึงเป็นศรัทธาแท้จริง ไม่ใช่เหมือนศรัทธาของบุถุชน ก็ดำเนินการไปตามศรัทธา แสวงหาแล้วก็พบ, แล้วก็ดับทุกข์ได้.

นี่วิธีที่คนเรา พวกเราธรรมดาสามัญ จะดับทุกข์ได้ มันมีอยู่อย่างนี้ คือให้มองเห็นตัวความทุกข์ หรือความวนเวียนอยู่ในความทุกข์ โดยอาการต่าง ๆ อย่างที่กล่าวมาแล้วนั้น, จนมัน มองเห็นชัดออกไปว่า ทุกข์นี้มันดับได้ มันเป็นสิ่งที่ต้องดับได้ เพราะมันมีเหตุมีปัจจัยเห็น ๆ อยู่. มีความเชื่อว่าจะดับได้ แล้วก็ศึกษาเรื่องนี้ ขวนขวายเรื่องนี้ แสวงหาเรื่องนี้, มันก็ค่อย ๆ พบและดับทุกข์ได้, ก็จะหลุดออกไปจากวัฏฏสงสาร. ถ้าอย่างนี้ก็เรียกว่า มัน หลุดออกไปจากสิ่งที่เป็นสังขตะ

มีเหตุปัจจัยปรุงแต่ง **ไปสู่สิ่งที่เป็นอสังขตะ,** ออกไปจากสังขตะที่ติดพันอยู่ ที่ยึดมั่นถือมั่นอยู่ ไปสู่อสังขตะที่ยึดมั่นถือมั่นไม่ได้, ก่อนนี้เราอยู่กับสิ่งที่ยึดมั่นถือมั่น, เดี๋ยวนี้มันหลุดออกไปจากสิ่งที่ยึดมั่นถือมั่น ไปพบสิ่งที่ไม่ยึดมั่นถือมั่น, ไม่อาจจะยึดมั่นถือมั่น หรือใครๆยึดมั่นถือมั่นไม่ได้ นั้นมันจบ. เรื่องมันจบที่นั่น ที่จบของจิตใจ, ที่จะพัฒนาๆไป มันไปจบอยู่ที่นั่น.

ฉะนั้นขอให้ศึกษากันในส่วนนี้ คือมันเป็นเรื่องของการสัมพันธ์กัน ของการศึกษา ของการพัฒนา. เราไปดูกิริยาอาการของการพัฒนา หรือความสัมพันธ์กันในสิ่งที่มีการพัฒนามากกว่าที่จะดูตัวธรรมะ เพราะตัวธรรมะข้อหนึ่งๆนั้น เราพูดกันมามากแล้ว. เดี๋ยวนี้เรามาดูตัวปัญหา **ที่ทำให้ต้องใช้ธรรมะ** แล้วเราจะใช้ธรรมะกันอย่างไร, **เราต้องดูชนิดที่ดูอย่างทั่วถึงอย่างไร จึงจะสามารถใช้ธรรมะนั้นได้.**

นี่ถ้าสรุปให้สั้นตอนนี้ทีหนึ่งก่อนก็ว่า เพราะว่ามัน **ตกอยู่ในวงกลมแห่งวัฏฏสงสาร** เหมือนกับว่าพลัดตกลงไปในบ่อน้ำวนกลางมหาสมุทร **มันขึ้นมาไม่ได้.** เรือลำนั้นมันตกลงไปในบ่อน้ำวนกลางมหาสมุทร มันขึ้นมาไม่ได้; **นี่ชีวิตที่ประกอบไปด้วยอวิชชา** มันก็เหมือนกับบ่อน้ำวนกลางมหาสมุทร ตกลงไปแล้วมันขึ้นมายาก, **จึงจำเป็นที่จะต้องรู้จัก** สิ่งที่เรียกว่า **บ่อน้ำวนนั้นให้ดีๆ.** อย่าพูดกันแต่ปากว่าวัฏฏสงสารๆ มันก็ได้ยินแต่ชื่อ แล้วก็ไม่รู้จัก ทั้งที่ตัวเองตกอยู่ในวัฏฏสงสาร, จะเรียกว่าลอยคอวนเวียนอยู่ในบ่อวัฏฏสงสาร ก็ไม่รู้จักว่า เราตกอยู่ในวัฏฏสงสาร.

มองดูสิ่งที่เรียกว่าวัฏฏสงสาร.

ทีนี้ก็อยากจะให้ดูต่อไปอีกนิดหนึ่งว่า สิ่งที่เรียกว่าวัฏฏสงสารนี้ มันไม่รู้ว่าเป็นอย่างไร มันจึงมีไปเต็มไปหมด ทั่วไปหมด ในลักษณะที่เป็นธรรมดาสามัญที่สุด.

การวนเป็นวัฏฏสงสารนี้ เป็นลักษณะธรรมดา ไปในสิ่งทุกสิ่งทุกอย่างเต็มไปหมดรอบตัวเรา, มาเสียเวลากันอีกสักนิดหนึ่ง **มองดูสิ่งที่เรียกว่าวัฏฏสงสาร คือวนเป็นวงกลม ในลักษณะที่ว่าเป็นภาพพจน์ที่พอจะเห็นได้.** บางอย่างมันก็ต้องดูด้วยธรรมจักษุ อย่างที่กล่าวแล้ว เพราะมันดูด้วยตาเนื้อไม่เห็น, หรือบางทีเราไม่เป็นนักวิทยาศาสตร์ เราไม่สามารถที่จะมองดูวัฏฏสงสาร แม้ในทางวัตถุธรรมนี้ให้เห็นได้ เราก็อาศัยสติปัญญาของคนพวกนั้นก็ได้, แล้วมาเทียบเคียงดูโดยหลักธรรมะ ก็พอจะเห็นได้ว่า เป็นไปได้จริง, คือยอมรับว่าเป็นเช่นนั้นได้ โดยไม่ต้องโง่ โดยไม่ต้องงมงาย โดยไม่ต้องผิดต่อหลักกาลามสูตร. ฉะนั้นเรามา **ดูตัววัฏฏสงสาร** ความหมายแห่งวัฏฏสงสาร **ซึ่งมีอยู่ทั่วไป.**

อันแรกที่สุด ก็อยากจะให้พิจารณากันถึง สิ่งที่เขาเรียกกันว่า **ปรมาณู, ปรมาณูคือส่วนเล็กที่สุด ที่จะแยกออกไปได้แล้ว ของธาตุทั้งหลาย.** ในโลกนี้มีธาตุทั้งหลายเป็นอันมาก แต่ละธาตุ ๆ นั้น ถ้าแยกออกไป แยกออกไป แยกออกไป จนถึงขนาดที่แยกไม่ได้แล้ว มันก็ไปจบอยู่ที่เป็นปรมาณูอยู่หนึ่ง ๆ. คำพูดนี้ไม่ขัดหลักพุทธศาสนา, ไม่ขัดหลักธรรมะในพุทธศาสนา แม้ว่าจะเป็นหลักวิทยาศาสตร์สมัยปัจจุบัน.

ในปรมาณูหนึ่ง ๆ มันก็มีวัฏฏสงสาร คือมีส่วนหนึ่งหมุนอยู่รอบแกนกลาง. ตามที่เขาอธิบายทฤษฎีปรมาณู มีอีเลคตรอนหมุนอยู่รอบ ๆ โปรตรอน, แล้วแต่เขาจะเรียก เราไม่ต้องรู้ก็ได้; **แต่มันมีสิ่งหนึ่งซึ่งหมุนอยู่รอบสิ่งหนึ่งตลอดเวลา** โดยกฎเกณฑ์ที่แน่นอน และด้วยกำลังที่แน่นอน. ในหนึ่งปรมาณูก็มีวัฏฏสงสาร, นี่ปรมาณูหนึ่ง ๆ เป็นพื้นฐานแห่งสิ่งทั้งปวง ที่จะประกอบกันขึ้นเป็นอณู เป็นธาตุ เป็นส่วนประกอบของอวัยวะร่างกายของคน และสัตว์และโลก ของโลก. ทุกอย่างมีส่วนเล็กที่สุดคือปรมาณู ในตัวปรมาณูหนึ่ง ๆ มันก็มีการวนรอบ เป็นต้นเหตุของการทรงตัว

อยู่ได้; นี่เห็นจะถึงที่สุดละมั้ง เมื่อเห็นว่าในหนึ่งปรมาณู มันก็มีวัฏฏสงสารในตัวมันเอง นั้นเรื่องวัตถุ.

ทีนี้มาดู เรื่องที่เป็นจิต จิตหนึ่งๆ จิตขณะจิตหนึ่งๆ ตามหลักธรรมะที่เป็นที่รับรองนี้ก็ว่า มันก็มีการเกิดขึ้น—ตั้งอยู่—ดับไป, เกิดขึ้น—ตั้งอยู่—ดับไป, ของสิ่งที่เรียกว่าจิต ชนิดที่เป็นภวังคจิต. จิตเฉยๆ จิตที่ไม่มีความคิดนึก ที่เป็นส่วนเล็กที่สุด ส่วนน้อยที่สุด เป็นภวังคจิต คือเป็นสักว่าจิต ที่พอจะเรียกว่าจิตอยู่ตามธรรมชาติ มันก็ตั้งอยู่ได้ด้วยการที่มีสิ่งหนึ่งเกิดขึ้น—ตั้งอยู่—ดับไป, เกิดขึ้น—ตั้งอยู่—ดับไป, โพลงขึ้นมา แล้วตั้งอยู่ขณะหนึ่ง แล้วดับไป, แล้วโพลงขึ้นมาแล้วก็ดับไป, เร็วมากจนนับไม่ทัน นี้เขาเรียกว่าจิต, ขณะจิต ขณะแห่งสิ่งที่เรียกว่าจิตสำหรับประจำอยู่ในชีวิต ยังไม่ได้เป็นจิตชนิดนั้นชนิดนี้ คือไม่ได้ปรุงแต่งเป็นจิตชนิดนั้นชนิดนี้, เป็นสักว่าจิตล้วนๆ มันก็มีการหมุน เป็นวงอยู่ในการเกิดขึ้นตั้งอยู่—ดับไป.

คิดดูเถอะในจิตแท้ๆไม่ต้องมีอะไร หรือก่อนแต่ที่จะมีอะไรปรุงแต่ง เขาเชื่อกันว่า มันมีการเกิดขึ้น—ตั้งอยู่—ดับไป หมุนเป็นวงอยู่, เป็นวัฏฏสงสารในจิตล้วนๆโดยไม่ได้ทำอะไร โดยไม่มีการเจริญปรุงแต่งอะไร, ปราศจากการปรุงแต่งอะไร มันก็มีการเกิดขึ้น—ตั้งอยู่—ดับไป, หรือว่ามันมีเหตุปัจจัยอย่างใดอย่างหนึ่ง ที่เรารู้ไม่ได้ ที่ธรรมชาติมันมี แล้วก็บังคับให้มีการเกิดขึ้น—ตั้งอยู่—ดับไป, เกิดขึ้น—ตั้งอยู่—ดับไป. สิ่งนั้นแหละเราก็เรียกมันว่าจิต คือเป็นธาตุจิตที่แสดงตัวออกมาแล้วสำหรับจะมาประกอบกันเข้ากับร่างกาย, ตัวจิตเองก็เป็นวงกลม เป็นเกิดขึ้น—ตั้งอยู่—ดับไป, หาตัวตนมิได้.

ที่นี้ในส่วนร่างกาย เมื่อแยกลงไปจนถึงสุดท้ายที่จะแยกได้มันก็เป็นปรมาณูหนึ่ง ๆ ในปรมาณูหนึ่ง ๆ ก็มีการหมุนอยู่เป็นวงกลม, ในปรมาณูหนึ่ง ๆ มีอำนาจมาก ที่จะเกาะกันอยู่อย่างนั้น. ถ้าเขาทำให้มันคายกันได้ ก็เป็นระเบิดปรมาณูอย่างที่เขาใช้กันอยู่, หรือว่าทำให้มันเข้าหากัน หรือถึงกันเสียเลย ก็เป็นระเบิดปรมาณูอีกชนิดหนึ่ง เป็นระเบิดปรมาณูสองชนิดที่เขาคิดได้ และกำลังใช้กันอยู่ และข่าวจะใช้กันอยู่ ที่จะระเบิดทีเดียวให้วินาศทั้งโลก.

นี่เมื่อดูแล้ว มันก็เป็นวัฏฏสงสาร คือหมุนกันอยู่เป็นวงกลม ทั้งส่วนประกอบที่เป็นร่างกาย และส่วนที่เป็นที่ตั้งของสิ่งที่เรียกว่าจิต, คล้าย ๆ กับว่ามันมีเดิมพัน คือการหมุนอยู่เป็นวงกลม การหมุนอยู่เป็นวงกลม คือเดิมพันของสิ่งทั้งหมดนี้ ทั้งส่วนที่เป็นร่างกาย และส่วนที่เป็นจิต.

นี้เรียกว่าละเอียดที่สุดแล้ว ละเอียดจนมองด้วยตาไม่ได้แล้ว ตัวปรมาณูไม่มีใครมองเห็นได้ด้วยตา; ต้องเห็นด้วยวิชชา ด้วยตาแห่งวิชชา ด้วยตาแห่งปัญญา ตามแบบวัตถุในทางวิทยาศาสตร์. นี้เรียกว่าละเอียดที่สุด ลึกที่สุดฝ่ายวัตถุ แล้วฝ่ายจิตตามที่นักศึกษาทางฝ่ายจิต พุทธศาสนาหรือมิใช่พุทธศาสนา เขาก็ลงมติเดียวกันว่า จิตคือสิ่งที่ทรงตัวอยู่ได้ ด้วยการเกิดขึ้น – ตั้งอยู่ – ดับไป แห่งปรากฏการณ์ของธาตุ ของมโนธาตุหรือของจิตธาตุ; ฉะนั้นส่วนของจิตละเอียดที่สุด มันก็หมุนเป็นวงกลม.

ฉะนั้นเรื่องกายกับจิต ซึ่งเป็นพื้นฐานของสิ่งทั่วไป มันก็เป็นวัฏฏสงสารเสียเองแล้ว คือหมุนเป็นวงกลมอยู่เป็นปกติเสียแล้ว นี่มันคลอดอะไรออกมา มันก็ต้องเป็นอย่างนั้นหมดแหละ; ฉะนั้นเราจึงเห็นการหมุนเป็นวงกลม ของสิ่งต่าง ๆ ในโลกนี้อีกมากมาย โดยเฉพาะก็คือความเกิด – ตาย.

เหมือนกับว่า ต้นไม้ ประเภทพฤกษชาติทั้งหลาย มันก็งอก แล้วก็โต แล้วก็ตาย, แล้วก็งอก แล้วก็โต แล้วมันก็ตาย, มันจะเหลือเชื้อไว้สำหรับงอก แล้วก็โต แล้วก็ตาย. ที่มันมีเมล็ด มันก็มีเมล็ดสำหรับงอกแล้วก็โตแล้วก็ตาย, แล้วก็มีงอก—โต—ตาย. ที่มันเป็นหัวอยู่ใต้ดิน มันก็งอกแล้วก็โตแล้วก็ตาย, แล้วมันก็งอกแล้วก็โตแล้วก็ตาย. มันอยู่ได้ด้วยความหมุนเป็นวงกลม ถ้ามันไม่หมุนเป็นวงกลมอย่างนี้ มันอยู่ไม่ได้; ฉะนั้น การอยู่ได้ของมันนั้นก็คือการหมุนเป็นวงกลม นั่นเอง.

การหมุนเป็นวงกลมทำให้ทุกสิ่งทรงตัวอยู่ได้.

ฉะนั้น การหมุนเป็นวงกลมนี้ มันมีอำนาจอะไรพิเศษ มันหมุนอยู่จนทรงตัวมันเองได้; เหมือนกับดวงดาวทั้งหลายในจักรวาลนี้ มันทรงตัวมันอยู่ได้ด้วยการหมุนเป็นวงกลม จนเกิดเป็นระบบที่แน่นอนของการหมุนว่า เป็นดวงจันทร์ ดวงอาทิตย์ ดวงดาว ดาวดวงนั้น ดาวดวงนี้ มันมีการหมุนเป็นวงกลม ทรงตัวมันอยู่. ฉะนั้นสิ่งที่หมุนเป็นวงกลมนั้นแหละ มันเป็นสิ่งที่จำเป็นจะต้องมี, ไม่เช่นนั้นมันอยู่ไม่ได้.

ชีวิตมันก็มีเกิด—แก่—เจ็บ—ตาย, เกิด—แก่—เจ็บ—ตาย มันต้องเป็นวงกลมกันอย่างนี้ มันจึงจะมีชีวิตธรรมดา. ชีวิตธรรมดา ที่ว่าเกิดแก่เจ็บตาย มันก็เป็นวงกลมอยู่เหมือนกัน ที่มีอำนาจเข้มแข็งที่สุด เกิด—แก่—เจ็บ—ตาย, เกิด—แก่—เจ็บ—ตาย.

ที่นี้โดยทางวัตถุ ก็มองเห็นได้อีกส่วนหนึ่ง แยกออกไปมองอีกส่วนหนึ่ง, วัตถุต่าง ๆ ที่มีอยู่ในโลก เป็นไปในโลกนี้ มันก็มีการหมุนเป็นวงกลม, โดยเฉพาะ

อย่างยิ่งที่มันจำเป็นแก่มนุษย์ คือธาตุน้ำ ธาตุน้ำในโลกนี้ มันมีหมุนเป็นวงกลม อยู่อย่างนี้ เราจึงมีน้ำใช้อยู่ในโลก; มันต้องมีน้ำสำหรับเป็นตัวยืนโรง ด้วยการหมุนเป็นวงกลม.

เช่นว่าน้ำนี้จะเป็นไอน้ำ ลอยขึ้นไปเป็นเมฆ, เป็นเมฆฝน แล้วเมฆฝนก็ลงมาเป็นน้ำฝน, มาเป็นน้ำฝนอยู่ในโลกนี้ แล้วมันก็ระเหยเป็นไอขึ้นไปเป็นเมฆฝน. เป็นเมฆฝนแล้วก็ตกลงมาเป็นฝน แล้วก็ระเหยขึ้นไปเป็นเมฆฝน แล้วก็ตกลงมาเป็นฝน. ถ้ามันไม่ทำอย่างนี้มันก็หมด มันก็ไม่มีอะไรเหลือ; เพราะมันหมุนเป็นวงกลมอยู่อย่างนี้ มันจึงมีน้ำให้เราใช้ได้. ในโลกมันจึงยังมีน้ำให้เราได้ใช้ เพราะความหมุนเป็นวงกลมของมัน; จึงเป็นหลักเดียวกันกับที่ว่ามันต้องหมุนถูกระบบของมัน มันจึงจะคงตัวอยู่ได้.

แม้ที่สุดแต่สิ่งที่มนุษย์จัดขึ้น มันก็จะเข้าไปในรูปแบบของวงกลมทั้งนั้น; เช่นว่ามนุษย์จะทำการค้าขาย มันก็มีการขาดทุน มีกำไร, แล้วกลับไปขาดทุนแล้วมีกำไร, หมุนกันเป็นวง ในระหว่างมีกำไรหรือขาดทุน หรือเสมอตัวก็ได้ ขาดทุนหรือเสมอตัวหรือมีกำไร — ขาดทุน — เสมอตัว — มีกำไร. มันก็หมุนกันอยู่แต่อย่างนี้ มันจึงดำรงอยู่เป็นการค้าได้, มันไม่อาจจะแน่นอนอย่างเดียว กำไรอย่างเดียว, ขาดทุนอย่างเดียว นี้มันมีไม่ได้, มันจึงเป็นการหมุนชนิดหนึ่ง ไม่เหมือนกันทุกชนิด มันเป็นการหมุนชนิดหนึ่ง.

หรือว่าเขาเล่นการพนัน, เล่นการพนันมันก็ต้องมีการแพ้คือเสีย แล้วก็ได้ หรือไม่ได้ไม่เสีย. ในวงการพนันที่มันมีอยู่ได้ มันก็อยู่ได้ด้วยการมีการแพ้การได้ การไม่เสียไม่ได้ ไม่อย่างนั้นมันมีอยู่เป็นรูปแบบของการพนันไม่ได้.

หรือว่าจะดูกันโดยธรรมชาติ ที่เขาดูกันในแง่หนึ่ง เคยเขียนไว้ว่า ให้ดูให้ดีๆ นั้น; เช่นว่าสัตว์มันกินหญ้า : **สัตว์นี้มันกินหญ้า พอสัตว์ตายหญ้าก็กินสัตว์,** พอสัตว์ตายลงหญ้าก็กินสัตว์, พอสัตว์เกิดออกมาก็กินหญ้า; เหมือนควายกินหญ้า ถ้าควายตายลงบนแผ่นดิน หญ้าก็กินควาย, แล้วควายกินหญ้า — หญ้ากินควาย — เป็นวงกลมที่เราจะขยายให้มากกว่านี้ก็ได้, ให้หลายซับหลายซ้อนกว่านี้ก็ได้.

เหมือนคนโบราณเขาพูดว่า **พอน้ำมาปลากินมด พอน้ำลดมดกินปลา,** มันจะผลัดกันอยู่ว่า เดี๋ยวมดกินปลา — เดี๋ยวปลากินมด — มดกินปลา — ปลากินมด, มันอย่างนี้ มันจึงจะอยู่ได้ทั้งปลาและมด, ถ้ามันไม่ทำกันอย่างนี้ มันอยู่ไม่ได้.

นี่คล้ายกับธรรมชาติมันบีบบังคับ ให้เกิดมีวงกลมที่จะทำให้อยู่กันได้. นี่เป็นเรื่องวัตถุ แสดงทางวัตถุ เป็นอาการปรากฏทางวัตถุ.

พิจารณาดูวงกลมทางจิตใจ.

ทีนี้ทางจิตใจ มาดูกันทางจิตใจ อย่างที่กล่าวไว้ในพระคัมภีร์เลย วงกลมนี้แบ่งเป็น ๓ ส่วน เรียกว่าวัฏฏสงสารหรือวัฏฏะ, ***วัฏฏะ*** แปลว่า ***วนกลม วงกลม*** หรือ ***วนจนกลม*** **คือ กิเลส กรรม วิบาก** เรื่องนี้อธิบายกันมาไม่รู้กี่สิบครั้งแล้ว พอพูดถึงก็ควรจะนึกได้ ไม่ต้องอธิบาย. **เรามีกิเลส** เกิดขึ้น โดยที่ควบคุมไว้ไม่ได้ **ตามหลักแห่งอิทัปปัจจยตา, มันเกิดกิเลส** ขึ้นมา ก็ **ทำกรรม** ไปตามอำนาจของกิเลส ครั้น **ทำกรรมแล้วก็มีผลกรรม; ผลกรรมก็ส่งเสริมกิเลสต่อไป :** เกิดกิเลสมาอีก — ทำกรรมอีก — ได้รับผลกรรมอีก — เกิดกิเลสมาอีก — ทำกรรมอีก — ได้รับผลกรรมอีก. นี่จึงเรียกว่า **กิเลส กรรม** และ **ผลกรรม,** กิเลส กรรม และวิบาก, **สามอย่างนี้วน**

เป็นวงกลม ซึ่งทำให้มนุษย์หยุดไม่ได้ ดับไม่ได้ ก็เป็นความทุกข์อยู่ในวงกลม : มีกิเลสก็ทุกข์ไปตามแบบกิเลส, กระทำกรรมก็เป็นทุกข์ไปตามแบบกรรม, รับผลกรรมก็มีความทุกข์ไปตามแบบรับผลกรรม, ฉะนั้นวิบากกรรมก็เป็นทุกข์ด้วย.

ทั้งหมดนี้มัน เกิดขึ้นเพราะความไม่รู้จักแล้วไปยึดถือ มีตัวตนเป็นของตน จึงจะมีกิเลสได้ มีกิเลสของตน — แล้วก็ทำกรรมได้ — เกิดผลออกมา ก็รับเอาเป็นผลกรรมของตนได้. จิตหรือบุคคลนั้นจึงไม่พ้นไปจากอำนาจของกิเลส กรรม และวิบาก.

นี่ วัฏฏสงสาร อยู่ที่นี่ ไม่ได้อยู่นอกฟ้าหิมพานต์ อย่างที่คนบางพวกเขาพูดกัน อยู่ที่ไหนก็ไม่รู้ กว้างใหญ่เหลือประมาณ แต่ที่จริงมัน อยู่ในร่างกายนี้ ของคน ๆ หนึ่งนี้ ที่ยาวไม่เกินวานี้ ในนี้มันมีวัฏฏสงสารอย่างนี้ เป็นวงกลม.

ขอให้ดูให้ดีว่า เรื่องวงกลมนี้มันแปลกประหลาด มันเป็นไปในทุกสิ่งที่มีการหมุน ถ้าไม่หมุนเป็นวงกลม มันอยู่ไม่ได้ มันสูญหายกระจัดกระจายไปไหนหมด มันต้องเป็นวงกลม คือซ้ำรอยซ้ำที่อยู่.

วิญญาณให้เกิดนามรูป นี้ก็ตอนหนึ่ง แล้วเมื่อเกิดนามรูปแล้ว มันก็ทำให้เกิดวิญญาณต่อไป; วิญญาณกับนามรูปนี้ จะส่งเสริมกันอยู่อย่างนี้เป็นวงกลม อย่างนี้ก็มีพระพุทธภาษิตที่กล่าวไว้ แต่ไม่ค่อยมีใครเอามาพูด ว่าวิญญาณให้เกิดนามรูป นามรูปให้เกิดวิญญาณ นี้มี. ได้ยินกันแต่ว่า *อวิชชาให้เกิดสังขาร — สังขารให้เกิดวิญญาณ — วิญญาณให้เกิดนามรูป — นามรูปให้เกิดอายตนะ — อายตนะ ให้เกิดผัสสะ* ได้ยินไปอย่างนั้น. แต่ในบางสูตรซึ่งเฉพาะที่ว่า วิญญาณให้เกิดนามรูป แล้วนามรูปก็เป็นปัจจัยแห่งวิญญาณ. คำว่านามมันก็คือวิญญาณอยู่แล้ว เมื่อยังไม่ทำหน้าที่ก็เรียกว่าวิญญาณ มันทำหน้าที่กับรูป ก็เรียกว่านามรูป ทำหน้าที่ด้วยกันเป็นนามรูป.

ดูให้ดีว่า ร่างกายกับใจนี้ มันให้เกิดวิญญาณ, วิญญาณก็ให้เกิดร่างกายกับใจ, ร่างกายกับใจก็ให้เกิดวิญญาณ วิญญาณก็ให้เกิดร่างกายกับใจ อย่างนี้แหละไม่มีที่สิ้นสุด. แต่ต้องมองเป็น มองให้เห็นแง่ที่มันมีอยู่กันคนละแง่ จะเห็นว่ากายกับใจนี้ทำให้มีวิญญาณอยู่ได้, วิญญาณก็ทำให้เกิดกายกับใจได้. ถ้าไม่มีวิญญาณ กายกับใจก็ทำอะไรไม่ได้, ถ้ากายกับใจมันไม่ทำอะไร วิญญาณมันก็อยู่ไม่ได้. ฉะนั้นอันหนึ่งเป็นวิญญาณ อันหนึ่งเป็นร่างกายกับจิตใจ คือนามรูปมันจะส่งเสริมกันอย่างเป็นวงกลม.

นี้แปลว่าชีวิตแท้ๆ ตัวชีวิตแท้ๆ มันก็เป็นวงกลมเสียแล้ว อย่างน่าอนาถใจ จึงเป็นเรื่องควบคุมยาก เป็นเรื่องที่จะดับทุกข์ได้ยาก; เพราะว่ามันเป็นวงกลมเสียเองตามธรรมชาติ. ตามธรรมชาตินี้มันจะเป็นวงกลมมา ตั้งแต่ว่าเป็นปรมาณูหนึ่งๆ เป็นขณะจิตหนึ่งๆ, กระทั่งว่ามาเป็นสัตว์ เป็นคน เป็นอะไรทุกอย่างๆ หรือเกี่ยวกับการกระทำของคน ทั้งระบบจักรวาล สากลจักรวาล ระบบดวงดาวทั้งหลาย ซึ่งเป็นส่วนใหญ่ที่สุด มันก็ยังเป็นวงกลม, เรียกว่าไม่พ้นไปจากอำนาจของวงกลม อยู่ในอำนาจของวงกลม.

นี่คือปัญหาของสิ่งที่เรียกว่าชีวิต คือข้อที่ว่า ชีวิตจะต้องหมุนเวียนอยู่ในวงกลม หรือเป็นไปตามกระแสแห่งวงกลม, เมื่อไรจะมองเห็น, เมื่อไรจะดูแล้วเห็น. นี้จึงเรียกว่า จะต้องมีการดูรอบด้าน, เรียกว่าปริทัศน์ ดูกันรอบด้าน แล้วก็จะพอเห็น, แล้วก็จะเห็นยิ่งๆขึ้นไป จนเพียงพอ ที่จะรู้สึกว่า โอ มันเช่นนั้นเอง, มันเช่นนั้นเอง, ไม่ไปยินดียินร้ายกับมันอีกแล้ว, ไม่ไปดีใจเสียใจกับมันอีกแล้ว มันเป็นเช่นนั้นเอง. นี่จิตก็จะขึ้นถึงจุดที่อะไรปรุงแต่งไม่ได้ เป็นวิสังขาร, จะไม่มีความทุกข์อีกต่อไป.

นี่ขอให้มองดูแล้วเห็นอย่างนี้ เป็นหลักทั่ว ๆ ไปไว้ก่อน, มันเป็นความรู้พื้นฐานที่จะต้องมีกันอย่างนี้ก่อน มันก็จะเห็นชัดยิ่งขึ้น ชัดยิ่งขึ้น ชัดยิ่งขึ้น จนชัดพอที่จะตัดความหลง ตัดความยึดถือเสียได้ เป็นจิตที่อิสระ โผล่ขึ้นมาจากสิ่งร้อยรัดห่อหุ้ม, เรียกว่าจิตหลุดพ้น หลุดพ้นจากความโง่ หลุดพ้นจากการเวียนไปในวัฏฏสงสาร ด้วยอำนาจแห่งความโง่.

ความหลุดพ้นของจิตมันก็อยู่ที่นี่ แล้วก็ไม่ไปไหน มันก็อยู่ที่นี่ อยู่สำหรับที่จะไม่เป็นทุกข์อีกต่อไป, รอบตัวรอบด้านของมันก็มีสิ่งที่คอยปรุงแต่ง มีเหตุปัจจัยคอยปรุงแต่งอยู่ตามเดิม, สิ่งที่จะมาปรุงแต่งมันมีอยู่ตามเดิม และเท่าเดิม. แต่เดี๋ยวนี้จิตมันเป็นสิ่งที่ปรุงแต่งไม่ขึ้น, ปรุงแต่งไม่ได้เสียแล้ว มันก็เลยเป็นจิตที่ไม่มีความทุกข์ เรียกว่าหลุดพ้นจากโลก เป็นโลกุตตระ คืออยู่เหนือการปรุงแต่งของโลก, อยู่เหนืออิทธิพลของสิ่งต่าง ๆ ที่มีอยู่ในโลก.

แม้ว่าร่างกายนี้ สมมติร่างกายนี้ มันก็อยู่ในโลก แต่มันผิดกับแต่ก่อน ซึ่งเมื่อแต่ก่อนนั้นมันปรุงแต่งได้ จิตอยู่ใต้การปรุงแต่งของโลก. เดี๋ยวนี้จิตอยู่เหนือการปรุงแต่งของโลก, สิ่งต่าง ๆ ในโลกไม่อาจจะปรุงแต่งจิต ให้โง่ให้หลงไปเหมือนอย่างแต่ก่อน, ก็เรียกว่าคนนี้หลุดพ้นจากโลก. เรื่องมันก็จบ และเป็นผลของการที่ว่า เราเห็น เราดูแล้วเราเห็น แล้วเรารู้จัก แล้วมันก็เปลี่ยนเป็นอีกอย่างหนึ่ง ซึ่งจะไม่เกิดความทุกข์อีกต่อไป.

มองดูให้เห็นรอบด้าน จะเดินถูกทาง.

เอาละ, ทีนี้ก็อยากจะพูดว่า ท่านทั้งหลาย จงมองดู มองดูว่า การเห็นสิ่งเหล่านี้โดยรอบด้าน, ปริทัศน์ในสิ่งเหล่านี้โดยรอบด้านนั้น เป็นสิ่งที่จำเป็นไหม?

เป็นสิ่งที่สมควรไหม? มีประโยชน์ไหม? เห็นว่าไม่สมควร ไม่มีประโยชน์ ก็ไม่ต้อง. แต่ถ้าเห็นว่ามันมีประโยชน์ยิ่งกว่าประโยชน์ สมควรที่จะดูและเห็นแล้ว ก็ขอพยายามดูและเห็น ตามแนวที่ได้พูดมาแล้ว. การจะจับตัวไปเห็นนั้นไม่ได้ ได้แต่ว่าชี้ให้ไปดูเอง, แนะนำให้ไปดูเอง แล้วก็จะเห็นเอง. **ธรรมะเหล่านี้เป็นสิ่งที่ต้องเห็นเอง,** ถ้าท่านทั้งหลายเชื่อว่ามันมีประโยชน์ก็ไปดู แล้วก็จะเห็นโดยตนเอง.

ถ้าเรายังไม่เห็น ตลอดเวลาที่ยังไม่เห็น ก็ไม่รู้จักตัวเองแหละ, **ไม่รู้จักตัวเองที่เป็นความโง่ของอวิชชา, ไม่รู้จักสิ่งที่มิใช่ตน แล้วเอามาเป็นตัวตน.** ความโง่ของเรา ก็คือ ไม่ได้รู้จักสิ่งซึ่งมันไม่ใช่ตัวตน แต่ก็เอามาเป็นตัวตน แล้วมีตัวฉันมีตัวกู มีของกู อยู่ตลอดเวลา. **พอได้เห็น** อย่างนั้นแล้ว **ความรู้สึกชนิดนั้นมันไม่มี;** แต่มันต้องพูดไปตามนั้น ตามแบบนั้น ตามประสาชาวโลก ว่าตัวกู ว่าของกู, แต่ในจิตใจมันไม่มี จิตใจมันไม่เป็น **เพราะเห็นความเป็นเช่นนั้นเอง** ของสิ่งเหล่านี้.

ถ้าไม่เห็นมันก็ไม่รู้จักตัวตนที่เป็นมายา ก็ไม่เห็นบัญหา, ไม่รู้จักบัญหาเหมือนกับว่ามันมืด หรือเหมือนกับว่ามันถูกปิดตา เอาผ้าปิดตา แล้วปล่อยให้มันไปคว้าหาอะไรเอาเอง. **ถ้าเราไม่เห็นสิ่งเหล่านี้ตามที่เป็นจริง เราจะเดินไม่ถูกทาง,** แล้วมันก็จะมีอาการเหมือนกับว่าเอาผ้าผูกตาให้แน่นหนามิดชิด แล้วปล่อยให้มันไปคว้าเอาเอง — คว้าทางเอาเอง — คว้าอาหารกินเอาเอง — คว้าอะไรทำเอาเอง, มันก็**จะเป็นเรื่องที่ผิดมากกว่าถูก** แล้วเต็มไปด้วยบัญหา **เต็มไปด้วยความทุกข์.**

ถ้าเราเห็น มันก็ไม่มีบัญหาเหล่านี้ มัน**เหมือนกับว่าลืมตาอยู่** มันต่างกับที่ว่า ผูกตาเสียให้ไม่มองเห็นอะไร, แล้วคนหนึ่งมันลืมตาอยู่ มันก็ทำอะไรได้ต่างกันมาก. **นี่เป็นเหตุให้รู้จักสิ่งทั้งปวงตามที่เป็นจริง** จนถึงว่าแก้บัญหาทั้งปวงได้ ก็หลุด**พ้นออกไปสู่ภาวะที่ไม่มีความทุกข์** ที่เรียกว่าที่สุดแห่งความทุกข์ **หรือพระนิพพาน.**

ที่มองไม่เห็น เพราะมีสิ่งปิดบัง.

เดี๋ยวนี้มัน มีสิ่งปิดบังไม่ให้เห็น; ฉะนั้นเรามาพูดกันถึงสิ่งที่ปิดบังกัน อีกสักสิ่งหนึ่ง ก็จะสมบูรณ์. อะไรปิดบังไม่ให้เห็น หรือปิดบังถึงกับไม่ให้ดู ปิดบังจนถึงกระทั่งว่า ทำให้ไม่อยากดู หรือดูก็ไม่เห็น, สิ่งปิดบังนี้คือปัญหาแหละ. เราอยู่ในโลกนี้ มีอวิชชาเป็นเครื่องปิดบัง; บางทีก็ใช้คำว่าห่อหุ้ม บางทีใช้คำว่าครอบคลุม. สิ่งปิดบังไม่ให้ออกไปได้ หรือไม่ให้มีแสงสว่างเข้ามาถึง คืออวิชชา. อวิชชาก็คือความไม่มีวิชชา, อวิชชาคือความ ไม่มีวิชชา, ไม่มีความรู้สึงทั้งปวงตามที่เป็นจริง มันจะมาจากอะไรก็ตามใจมันก็แล้วกัน. แต่เดี๋ยวนี้มันไม่มีวิชชา, มันก็ไม่รู้ ไม่เห็นสิ่งทั้งปวงตามที่เป็นจริง มันก็ทำไปโดยอวิชชา.

วิชชาบางทีก็เรียกว่าบัญญา, บัญญาแปลว่าความรู้, ไม่มีวิชชาก็คือไม่มีบัญญา, ไม่มีความรู้ มันก็ไม่มีสติ; เพราะว่าสติมันเป็นเครื่องขน, สติเป็นเครื่องขนส่งบัญญาไปใช้ในเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น. ถ้าเรา ไม่มีบัญญา ไม่มีวิชชา สติก็ไม่ได้ทำหน้าที่ คือไม่ได้ขนเอาวิชชาหรือบัญญา ไปทำหน้าที่ในเหตุการณ์ที่มันเกิดขึ้น, คือเกิดบัญหาขึ้น จะเกิดกิเลส จะเกิดเหตุร้ายขึ้นนี้, ไม่มีบัญญา มันก็ไม่มีอะไรไปจัดการกับเหตุการณ์นั้น ๆ.

สิ่งที่เรียกว่าสตินี้ มัน สำคัญในการที่ระลึกได้ แล้วทำให้มีขึ้นมา จึงเหมือนกับผู้ขนส่ง, สติระลึกถึงบัญญาที่เคยอบรม บำเพ็ญมาแต่กาลก่อนโน้น. เรื่องนี้ก็พูดแล้วในการบรรยายครั้งที่แล้วมา ว่าต้องมีบัญญาที่อบรม คือศึกษาอยู่เป็นปกติ จนมีบัญญา; พอเกิดเหตุการณ์อะไรขึ้น ระลึกได้ นั่นแหละคือสติ ขนเอาบัญญานั้นไปแก้บัญหาในเหตุการณ์นั้น ๆ. ฉะนั้น สติกับบัญญาทำหน้าที่คนละอย่าง; สตินี้ตัวหนังสือแปลว่า *แล่นไปโดยเร็ว ก็คือระลึกได้* นั่นแหละ; เมื่อมัน

แล่นไปสู่บัญญา คือระลึกได้, เมื่อระลึกได้บัญญามันก็มี บัญญามันก็เข้าไปสู่เหตุการณ์ที่เกิดขึ้น; เช่นเห็นรูปทางตา พึ่งเสียงทางหู ดมกลิ่นทางจมูก ลิ้มรสทางลิ้น สัมผัสผิวหนังทางกายก็ตาม เหตุการณ์อะไรก็ตาม ได้เกิดขึ้นแล้ว เป็นผัสสะแล้ว; ถ้าสติไม่เอาบัญญามาทันเวลา มันก็โง่ ไม่รู้อะไร, ไม่รู้อะไร ไม่รู้ว่าจะทำอย่างไร, ก็ต้องปล่อยไปตามความโง่. มันก็เป็นธรรมชาติแห่งความโง่, มันก็ปรุงแต่งเป็นความผิด เห็นผิด เข้าใจผิด เป็นกิเลส เป็นโลภะ เป็นโทสะ เป็นโมหะขึ้นมา เพราะว่าไม่มีบัญญามาแก้ไขเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น.

ความที่ไม่มีบัญญา นั้นแหละเรียกว่าอวิชชา หรือความที่ไม่มีวิชชา ไม่มีจักษุ ไม่มีแสงสว่าง ไม่มีบัญญา, นี้เรียกว่าอวิชชา. สภาพอย่างนี้มีที่ไหน ก็เรียกว่าตรงนั้นมีอวิชชาครอบงำอยู่, อวิชชามีอำนาจอยู่ สิ่งนั้น ๆ ก็เป็นไปตามอำนาจอวิชชา; ฉะนั้นจึงมีความโลภ ความโกรธ ความหลง ความอะไรที่ไม่พึงปรารถนาเกิดขึ้น แล้วเราก็มีความทุกข์.

ที่นี้มันก็มีสิ่งที่ปลีกย่อยแตกแยกออกไปจากอวิชชา เหมือนกับว่าแยกกันทำหน้าที่ อวิชชาทำหน้าที่โดยตรงอย่างนี้ ก็มีผลแตกแยกปลีกย่อยของอวิชชาอีกหลาย ๆ อย่าง; เช่นว่า *มทะ ปมาทะ โมหะ มิจฉาทิฏฐิ* อะไรก็ตาม *ล้วนแต่เป็นเครือเดียวกับอวิชชา* ทั้งนั้น; แต่ถ้าว่าพูดอวิชชาคำเดียว มันก็อาจจะไม่มองเห็นโดยครบถ้วน; ฉะนั้นเราควรจะแยกออกมาเป็นแขนง ๆ :—

เช่นว่ามัน มีมทะ, *มทะ* แปลว่า *มัวเมา, มัวเมาในอัสสาทะของสิ่งใดสิ่งหนึ่ง,* มัวเมาในความยั่วยวนของสิ่งดึงดูดทั้งหลาย : รสเป็นที่ตั้งแห่งความยินดี เช่นกามารมณ์เป็นต้น เป็นที่ตั้งแห่งความมัวเมา, มันมีความมัวเมาเสียแล้ว มันก็ไม่เห็น

สิ่งทั้งปวงตามที่เป็นจริงอย่างที่ว่ามา, เพราะอาศัยความมัวเมา จึงไม่เห็นสิ่งเหล่านั้นตามที่เป็นจริง แล้วก็เดินไปตามทางของความผิดหรือความทุกข์.

อีกสิ่งหนึ่งเรียกว่า ปมาทะ แปลว่า *ความมัวเมาอย่างเต็มที่, มทะ—มัวเมา ปมาทะ—มันก็มัวเมาต่อไปจนลืมตัว* จนขาดความรู้สึกหมดเลย ไม่มีสติสมปฤดีเหลืออยู่เลย, นี้เรียกว่าประมาท มันก็ทำให้ไม่เห็นเหมือนกัน มัน มีผลเหมือนกับมีอวิชชา.

หรือว่าจะเป็น โมหะ *โมหะ มัน เป็นความหลง* กลับกันอยู่ หลงดีเป็นชั่ว หลงชั่วเป็นดี, *เห็นกงจักรเป็นดอกบัว* อย่างนี้ก็เรียกว่าโมหะ. โมหะมันก็มีผลเท่ากันกับอวิชชา; ฉะนั้นเรามักจะหลงกลับกันอยู่ จึงไปบูชาสิ่งที่ให้เกิดทุกข์ ว่าเป็นสิ่งที่ดับทุกข์ กลับกันอยู่. คนในโลกเป็นอย่างนี้เกือบทั้งนั้นแหละ เขาหลงกลับกันอยู่, เอาสิ่งที่จะเป็นที่พึ่งได้ไปไว้เสียที่ไหน, เอาสิ่งไม่เป็นที่พึ่งได้มาเป็นที่พึ่ง นี้เรียกว่าหลงอยู่ในโลก เช่นว่าไปถือศาสนาเงิน ว่าเงินจะเป็นที่พึ่งได้ ไม่ถือศาสนาธรรมะ อย่างนี้เป็นต้น เรียกว่ามันหลง.

แม้ที่สุดแต่คำอื่น ๆ ซึ่งใช้กันอยู่ เช่นคำว่า มิจฉาทิฏฐิ เป็นต้น มีความเห็นผิด; เพราะเล่าเรียนมาผิด เข้าใจผิด สำคัญผิด เชื่อผิด อะไรมันล้วนแต่ทำให้เห็นผิด, มัน ก็เท่ากับไม่มีวิชชา คือเป็นอวิชชา. ฉะนั้นเราจึงมองไม่เห็นสิ่งที่ควรจะมองให้เห็น ดังที่กล่าวมาแล้วข้างต้น, ดังนั้นเราจึงเอาชนะวัฏฏสงสารไม่ได้. เราก็ต้องจมอยู่ในวัฏฏสงสาร มีอาการทนทุกข์ทรมานเหมือนที่กล่าวมาแล้ว.

นี่แหละขอให้ดูคราวเดียวพร้อมกันหมด ที่เรียกว่าปริทัศน์. ปริทัศน์เห็นรอบตัว เห็นรอบด้าน ในตัววัฏฏสงสาร, เห็นตัววัฏฏสงสารให้ครบ ให้ถ้วน, ให้เห็นเหตุปัจจัย และสิ่งที่ประกอบจุนเจือกันอยู่ในกลุ่มนั้น คือกลุ่มของอวิชชา, แล้วเห็นว่า

วัฏฏสงสารมันเป็นสิ่งที่มีอำนาจ ครอบคลุมปกคลุมทั้งโลกทั้งจักรวาลก็ได้. เพราะว่าในทุกๆปรมาณู ที่ประกอบกันขึ้นเป็นจักรวาล มันก็มีวัฏฏสงสารเสียแล้ว ในตัวปรมาณูหนึ่งๆนั้น ในจิตขณะหนึ่งๆมันก็เป็นวัฏฏสงสารอยู่แล้ว, พูดอย่างนี้บางคนอาจจะไม่เชื่อ จะคัดค้านก็ได้ แต่ไม่เป็นไร. อยากจะคัดค้านก็ได้, ขอแต่ว่าให้ไปดู, ขอแต่ว่าให้ไปดูกันหน่อย ไปดูกันให้จริงๆ ก็จะพบว่าความจริงมันเป็นอย่างนี้ ก็จะค่อยๆ มองเห็นเองว่า มันเป็นอย่างนี้ มันจะต้องสร้างกันขึ้นมาแต่รากฐานแหละ คือสร้างความรู้ ความเห็น ความเข้าใจอย่างถูกต้องขึ้นมา ให้ทัดเทียมกัน คือให้พอที่จะทำการมองดูอย่างรอบด้าน แล้วก็เห็นอย่างรอบด้าน แล้วก็เห็นตามที่เป็นจริง นั่นแหละเรื่องมันจะจบ.

สรุปความว่า เรามันมีชีวิต หรือมีสิ่งที่เรียกว่าชีวิต อยู่ในที่ทั่วไปนี้ ๒ ชนิด คือ ความเป็นอยู่ที่มีอะไรปรุงได้ มันต้องเป็นทุกข์, ชีวิตหรือความเป็นอยู่ชนิดที่ไม่มีอะไรปรุงได้ มันก็ไม่เป็นทุกข์. ความมีอยู่ที่มีอะไรปรุงแต่งได้ก็เรียกว่า สังขตธรรม, ธรรมะที่มีการปรุงแต่ง. ชีวิตที่ไม่มีอะไรปรุงแต่งได้ก็เรียกว่า เป็นอสังขตธรรม เป็นธรรมที่อะไรปรุงแต่งไม่ได้, หรือไม่มีอะไรปรุงแต่ง, หรือปรุงแต่งไม่ได้.

ขอให้มองดูสิ่งเหล่านี้คราวเดียวกันทั้งหมด เพราะมันเนื่องกัน ต้องเห็นกันทั้งหมด คือว่าทั้งพวง ทั้งกลุ่ม ทั้งพวง, นั่นแหละจึงจะเรียกว่าปริทัศน์ แปลว่าการดูและเห็นอย่างรอบด้าน. ขอให้พวกเรามีปริทัศน์ คือการดูและเห็นอย่างรอบด้านนี้ เพิ่มขึ้นกว่าที่แล้วมา; ถ้ายังไม่มีขอให้มี, ถ้าเคยมีอยู่บ้างแล้ว ขอให้เห็นมากขึ้นไป ให้มันเพิ่มขึ้น.

การเจริญสมณธรรม ทำสมาธิ ทำภาวนาอะไรก็ตาม ก็เพื่อให้เกิดสิ่งที่เรียกว่าปริทัศน์ คือการเห็นอย่างรอบด้าน ตามที่เป็นจริงของสิ่งทั้งปวง, รู้จักสิ่งทั้งปวงตามที่เป็นจริงแล้ว, ก็จะไม่ยึดถืออะไรโดยความเป็นตัวตน มันก็ไม่เกิดกิเลส ไม่เกิดความทุกข์. นี่ความหลุดพ้น หรือวิธีที่จะหลุดพ้น ออกมาเสียจากวงกลมแห่งความทุกข์อันน่ากลัว, วงกลมแห่งความทุกข์อันน่ากลัว เราเรียกว่า วัฏฏสงสาร มันมีอยู่ทั่วไป, เป็นอยู่ทั่วไป ทั้งข้างนอกตัวเรา ข้างในตัวเรา ในโลกทั่วไปทั้งโลก ทั่วทั้งจักรวาล มันมีอาการแห่งวัฏฏสงสาร คือชวนให้หมุนเป็นวงกลมอยู่ในกองทุกข์. ต่อเมื่อเห็นสิ่งทั้งปวงโดยรอบด้านตามที่เป็นจริงแล้ว ก็ออกมาได้ เรียกเป็นภาพพจน์ว่าหัก, หักวัฏฏสงสาร คือทำลายวัฏฏสงสาร คือทำลายวงกลม, วงกลมเช่นล้อเกวียนนั้น ถ้าทำลายเสียสักส่วนหนึ่ง มันหมุนไม่ได้ มันหมดกลม. ความรู้ที่ทำให้หมดกลม นั่นแหละ จะช่วยให้ดับทุกข์ได้.

พระอรหันต์ แปลว่า ผู้ที่หักหรือทำลายวงกลมแห่งวัฏฏสงสารเสียได้, เป็นพระอรหันต์ก็ทำลายได้หมดสิ้นเชิง, ที่ต่ำกว่านั้นก็ทำลายได้ตามส่วน หรือว่าเริ่มการทำลาย. นี่เป็นสิ่งที่ท่านได้กล่าวไว้ และวางไว้ แต่เราก็ไม่ค่อยสนใจกัน.

ฉะนั้นจึง หวังว่าคงจะสนใจกันขึ้นมากกว่าที่แล้วมา, แล้วก็จะมีความเข้าใจในเรื่องนี้มากขึ้นกว่าแต่ก่อน, ก็จะเรียกว่าถูกแล้ว เป็นการก้าวหน้าไปอย่างถูกต้องแล้ว ในทางของพระพุทธศาสนา, เรียกว่าเจริญงอกงามไปตามทางของพุทธศาสนา สมกับที่เราอุตส่าห์เสียสละมาศึกษา มาฟัง มาคิด มานึก มาปรึกษาหารือ เพื่อจะเข้าใจหลักธรรมะในพระพุทธศาสนาให้ถึงที่สุด.

นี่การบรรยายเรื่องมองดูปริทัศน์ของธรรมะและชีวิตที่เกี่ยวข้องกัน ทุกแง่ทุกมุม ธรรมะกับสิ่งที่เรียกว่าชีวิตนั้น ที่แท้เป็นสิ่งเดียวกัน; แต่ในภายนอก

ดูจากภายนอก เราแยกเป็น ๒ เรื่อง ชีวิตต้องมีธรรมะ ประกอบด้วยธรรมะแล้ว มันก็จะเอาชนะความทุกข์ได้. ขอให้เรามองดูสิ่งที่เรียกว่า ชีวิตด้วย ธรรมะด้วย โดยรอบด้านในทุกแง่ทุกมุม เราก็จะจัดการกับปัญหานี้ของเราเองได้, แล้วก็จะเป็นมนุษย์ที่ไม่เสียทีที่เกิดมาเป็นมนุษย์, และเราอาจจะใช้เวลาของชีวิตที่เหลืออยู่ไม่กี่ปีนี้ ให้เข้าถึงธรรมะสูงสุดที่มนุษย์ควรจะเข้าถึง, เรียกว่าไม่เสียทีที่เกิดมาเป็นมนุษย์นั่นเอง. หวังว่าท่านทั้งหลายทุกคน คงจะรับผิดชอบในคุณค่าแห่งชีวิตของตน แล้วกระทำไปในลักษณะที่ไม่เสียทีที่เกิดมาเป็นมนุษย์ และพบพระพุทธศาสนาเถิด.

การบรรยายสมควรแก่เวลาแล้ว อาตมาขอยุติการบรรยายในวันนี้, เป็นโอกาสให้พระคุณเจ้าทั้งหลาย ได้สวดบทพระธรรมคณสาธยาย ที่ถ้าท่านทั้งหลายพึงดูให้ดี ๆ แล้ว จะเกิดกำลังใจ ในการที่จะประพฤติปฏิบัติธรรมะในพระพุทธศาสนา สืบต่อไปในบัดนี้.

๑๙ กุมภาพันธ์ ๒๕๒๖

พฤกษาแห่งชีวิตชนิดสมบูรณ์แบบ.

ท่านสาธุชน ผู้มีความสนใจในธรรม ทั้งหลาย,

การบรรยายประจำวันเสาร์ แห่งภาคมาฆบูชา เป็นครั้งที่ ๙ ในวันนี้ อาตมาก็ยังคงกล่าวโดยชุด *ธรรมะเล่มน้อย* ต่อไปตามเดิม, แต่มีหัวข้อย่อยเฉพาะในวันนี้ว่า พฤกษาแห่งชีวิตชนิดสมบูรณ์แบบ. ขอให้พยายามทำความเข้าใจ ให้มีใจความติดต่อกันมา จากการบรรยายในครั้งก่อน ๆ.

(ทบทวน.)

ในครั้งที่แล้วมา ได้พูดกันโดยใจความสำคัญก็คือ ***เรื่องของชีวิต ในฐานะเป็นสิ่งที่พัฒนาได้*** นับตั้งแต่ว่า ***เราสามารถที่จะเติมธรรมะลงไปในชีวิต จนกว่าจะสมบูรณ์,*** และมีการประพฤติปฏิบัติ ที่ถูกต้องต่อสิ่งเหล่านี้. ***อย่าให้เถลไถลออกไปนอกแนวแห่งธรรมะ*** จนกลายเป็นเรื่องไสยศาสตร์ไปเป็นต้น. ***ธรรมะกับไสยศาสตร์***

ไม่ใช่เรื่องเดียวกัน แต่ก็มีคนเอาไปปนกันอยู่เป็นประจำ; ถ้าทำอย่างนั้นย่อมไม่สำเร็จประโยชน์ ในการที่จะได้รับอานิสงส์ของธรรมะ. เราจึง *พยายามศึกษา แยกแยะ* ให้เห็นชัดลงไปเป็นอย่างๆ ว่า *ชีวิตเป็นอย่างไร, ธรรมะเป็นอย่างไร, สิ่งที่เรียกว่าจิตคืออะไร, การพัฒนาจิตคือการพัฒนาชีวิต* นั่นเอง อย่างนี้เป็นต้น ใจความสำคัญเหล่านี้เป็นสิ่งที่ต้องไม่ลืมเสีย.

[เริ่มการบรรยายครั้งนี้.]

วันนี้ก็จะพูดถึงเรื่องของชีวิต ต่อไปอีกตามเคย พูดในแง่ของการพัฒนาอย่างละเอียดลึกซึ้ง ทุกแง่ทุกมุม อย่างติดต่อกันไปทีเดียว. สิ่งที่เรียกว่าธรรมะนั้นมันหมายความทุกอย่าง ไม่ยกเว้นอะไร, ธรรมะก็คือชีวิต, ธรรมะก็คือการพัฒนาชีวิต, สิ่งที่พัฒนาชีวิตก็คือธรรมะ. ฉะนั้นขอให้สังเกตดูให้ดีๆ ว่า มันมีความหมายจำกัดอย่างไร เท่าไร, แล้วจึงเรียกชื่อว่าอะไร, อย่างนี้เป็นต้น.

การศึกษาธรรมะเป็นมาอย่างไม่มีระบบ.

ปัญหาอีกปัญหาหนึ่งที่มีอยู่จริง ก็คือว่า แต่ก่อนมาเราศึกษาธรรมะกันอย่างไม่มีระบบ, อย่างไม่มีระบบ อันนี้บางคนจะพังไม่เข้าใจ, ว่าไม่มีระบบนั้นคืออย่างไร. คำว่าระบบ มีความหมายเฉพาะของมันเอง คือว่ามันเนื่องกัน ครบถ้วนเป็นส่วนๆ ไปตามหน้าที่ของมัน จนสำเร็จประโยชน์ อย่างนี้ก็เรียกว่าระบบ.

เราไม่ศึกษาธรรมะอย่างมีระบบ เป็นธรรมเนียมไปเสียแล้ว; แม้การสอนก็ไม่เป็นระบบ อาจารย์ผู้สอนพูดไปตามความคิดนึกชั่วขณะ, พูดอะไรได้หลักแหลมอยู่เหมือนกัน ตามความคิดนึกชั่วขณะ, ไม่รู้ว่าเป็นต้นหรือเป็นปลาย หรือเป็นตรงไหน

พูดไปตามสบายใจ. คนฟังก็เลยจับจุดที่เป็นระบบไม่ได้ ได้แต่ฟังเรื่องเบ็ดเตล็ดข้อหนึ่งๆ จำไว้แล้วก็ลืม, นี่เรียกว่าความที่มันไม่เป็นระบบ ที่ยึดโยงกันอย่างสมบูรณ์. ขออธิบายด้วยอุปมาจะดีกว่า จะฟังง่ายกว่า และจะประหยัดเวลาด้วย.

ที่ว่าเป็นระบบ ก็จะขอยกตัวอย่างต้นไม้นั้นเอง เพราะวันนี้เราจะพูดถึงลักษณะของต้นไม้แห่งชีวิต. ท่านจงดูต้นไม้ สักต้นหนึ่ง ว่ามันมีระบบอย่างไร? ต้นไม้ต้นหนึ่งมันก็ต้องมีรากฐาน ส่วนราก ส่วนที่จมลงไปในดิน แล้วมันก็ต้องมีดินด้วย มีแผ่นดินด้วย, ถัดขึ้นมามันก็มีลำต้น, ถัดจากลำต้นขึ้นมา มันก็มีกิ่ง, แล้วก็มีกิ่งน้อยๆ กระทั่งเป็นก้าน, แล้วมันก็มีใบ มันก็มีดอก มันก็มีลูก, โดยรูปโครงมันก็เป็นระบบอย่างนี้.

โดยกิจกรรมที่เป็นหน้าที่การงานของมันก็เป็นระบบ, คือมันจะต้องทำงานสัมพันธ์กันหมด : รากมันต้องหยั่งลงไปในดิน เพื่อจะดูดเอาน้ำและแร่ธาตุในดิน, ได้แล้ว มันก็ส่งขึ้นมาทางไส้ช่องกลวงของลำต้น, ส่งไปที่ใบเพื่อถูกกับแสงแดด, แล้วก็ปรุงธาตุต่างๆที่ขึ้นไปสู่ใบนั้น ให้กลายเป็นธาตุชนิดที่จะบำรุงเลี้ยงต้นไม้ได้, เสร็จแล้วมันก็ส่งกลับลงมาตามเปลือก, แล้วก็สร้างเปลือก แล้วก็สร้างกระพี้ สร้างเนื้อแก่น, วนเวียนอยู่อย่างเป็นระบบ. มันจึงต้องการน้ำอย่างถูกต้อง, ต้องการแสงแดดหรือแสงสว่างอย่างถูกต้อง, ต้องการธาตุในดิน ที่จะไปปรุงแต่งเป็นเปลือก เป็นใบ เป็นดอก เป็นลูก เป็นอะไรต่างๆ อย่างครบถ้วนและถูกต้อง, มันถูกต้องกันไปทั้งหมดอย่างนี้, เรียกว่ามันมีระบบ ในต้นไม้นั้นโดยสมบูรณ์ ไม่มีส่วนไหนที่ผิดพลาด.

เดี๋ยวนี้เราเรียนธรรมะกันอย่างไม่มีระบบ คือไม่รู้ว่า มันมีราก มีต้น มีกิ่ง มีก้าน มีใบ มีดอก กันอย่างไร, หลับตามองไม่เห็น. นี่คือความไม่มีระบบ ของการศึกษาธรรมะของพวกเรา เพราะว่าการสอนก็ดี การเรียนก็ดี มันไม่สมบูรณ์, แล้วส่วน

มากอาจารย์ผู้สอนก็ไม่มีระบบ ไม่รู้ระบบ นึกอะไรได้ก็พูดไปตามนั้น. พูดให้แปลกๆ แล้วก็ยิ่งดี, พูดให้ลึกๆ เข้าใจไม่ได้ เข้าใจได้ยากแล้วก็ยิ่งดี, นิยมกันว่าธรรมะสูง อย่างนี้เป็นต้น ซึ่งที่แท้ก็เป็นธรรมะที่ไม่มีระบบ, และเป็นธรรมะปลีกย่อย ตามความคิดนึกรู้สึกชั่วขณะของอาจารย์ผู้สอน. ด้วยเหตุอย่างนี้แหละ การเรียนธรรมะของเรามันจึงไม่มีระบบ เท่าไรๆ นานเท่าไรๆ มันก็ไม่ประจักษ์ ไม่ชัดเจน ไม่แจ่มแจ้ง ยังคงมีความสลัว สลัว หรือว่าเวียนหัว มีผลจนทำให้เวียนหัวเพราะความไม่มีระบบ.

มาศึกษากันให้เป็นระบบดุจการปลูกต้นไม้.

ดังนั้นเรามายึดถือเอาต้นไม้นี้แหละ ซึ่งเป็นสิ่งที่มีระบบ ที่เราเห็นอยู่ได้ง่ายเห็นอยู่ง่ายๆ นี้มาเป็นหลัก สำหรับพิจารณาธรรมะศึกษาธรรมะ หรือจะเรียกว่าเป็นอุปมาในการศึกษาธรรมะ ก็ได้เหมือนกัน, เพื่อว่าการศึกษาธรรมะของเรา จะได้เป็นระบบกันเสียที. อีกอย่างหนึ่งเราก็จะถือเอา เรื่องการปลูกต้นไม้ เพาะเลี้ยงรักษาต้นไม้นี่แหละ เป็นอุปมา. พังดูให้ดี อาตมากำลังพูดว่า เป็นอุปมา เป็นเครื่องเปรียบเทียบ.

ที่มันชั้นนอกที่สุดของอุปมา ก็คือว่า เราตามธรรมดา คนไทยหรือเด็กไทย ย่อมคุ้นเคยกับการปลูกต้นไม้, เด็กๆก็ปลูกต้นเทียน ปลูกต้นดาวเรือง ปลูกต้นสามเดือน ที่คนกรุงเทพฯ เขาเรียกกันว่าบานไม่รู้โรย. เด็กๆนี่รู้จักต้นไม้เหล่านี้ดี เพราะเป็นต้นไม้สำหรับเด็ก และเด็กที่ฉลาดก็จะปลูกต้นไม้เหล่านี้ได้ผลดี มีดอกสวยอวดเพื่อนได้ เรียกกันมาดู นี่เด็กๆ.

ทีนี้ถ้าเด็กมันโตขึ้นไป จะเป็นคนรุ่นแล้ว คนรุ่นหนุ่มรุ่นสาวแล้ว มันก็ปลูกต้นไม้ที่สูงขึ้นไปกว่านั้น; เช่น ปลูกกล้วย ปลูกอ้อย ปลูกสับปะรด เป็นต้น

มันเหมาะสมแก่ความรู้ความสามารถ, มันก็ปลูกได้ดี ซึ่งมันก็ต้องยากกว่า ที่ต้องปลูกต้นไม้เล็ก ๆ เช่น ต้นเทียน ต้นดาวเรือง เป็นต้น.

พอโตเป็นผู้ใหญ่เต็มที่ ก็สามารถ ที่จะปลูกต้นมะม่วง ต้นหมาก ต้นมะพร้าว ปลูกได้ดีมีผล เพราะมันเป็นคนโตแล้ว มันไม่ใช่เด็กแล้ว.

ที่นี้มันเป็น ถึงรุ่นแก่รุ่นเฒ่า ที่จิตใจสูงขึ้นไป มัน ก็ปลูกต้นไม้ที่มีความหมายสูงขึ้นไป เช่นต้นโพธิ์ ต้นไทร ต้นยูง ต้นยาง ที่มีร่มเงา มีอะไรสูงกว่าปลูกกินตามธรรมดา.

นี่ขอให้ดูว่า เราก็เคยหรือคุ้นเคยกับการปลูกต้นไม้ เพาะเลี้ยงต้นไม้ รักษาต้นไม้จนสำเร็จประโยชน์ตามวัยของเราเป็นลำดับ ๆ ไป, มันมีความจริงของมันเฉพาะขั้นเฉพาะตอน. ที่เขาจะเรียกกันโดยสมัยนี้ว่า **มีเทคนิคของมันเฉพาะขั้นเฉพาะตอน,** จะต้องมีความรู้ใช้เทคนิคเหล่านั้นให้ถูกต้อง ให้มีผลดีเต็มที่ การปลูกต้นไม้เหล่านั้นจึงจะสำเร็จประโยชน์.

ที่นี้เรามาคิดดูถึงต้นไม้ชีวิต, **ชีวิตที่เปรียบเสมือนต้นไม้.** คน ๆ หนึ่งมีชีวิต ถ้าเปรียบเสมือนต้นไม้ เราก็ต้องรู้ว่าต้นไม้ชีวิตนี้ มันมีอะไรเป็นราก เป็นโคนเป็นราก เป็นรากฐาน, มีอะไรเป็นลำต้น มีอะไรเป็นกิ่งใหญ่ ๆ กิ่งเล็ก ๆ มีอะไรเป็นก้าน อะไรเป็นใบเป็นดอกและเป็นลูก. มันต้องการน้ำชนิดไหน, มันต้องการธาตุในดินชนิดไหน มันต้องการแสงแดดอย่างไร. เราควรจะรู้เรื่องชีวิต ซึ่งมันก็เปรียบเสมือนกับต้นไม้ชนิดหนึ่งด้วยเหมือนกัน ว่ามันมีระบบอย่างไร.

เมื่อเราศึกษาระบบของต้นไม้ตามธรรมดาเข้าใจดีแล้ว อาจจะศึกษาระบบของต้นไม้คือชีวิตได้ ดีเหมือนกัน โดยหลักเกณฑ์อย่างเดียวกัน แต่ว่าเรื่องมันคนละ

สิ่งละอันเท่านั้นเอง; เช่นต้นไม้มันกินน้ำ, ต้นไม้มันกินธาตุในดิน, ชีวิตนี้มันก็กินน้ำหรือกินธาตุในดิน แต่มันไม่ใช่อย่างเดียวกัน. **ชีวิตมันต้องการธรรมะ หรือต้องการความถูกต้อง, ต้องการการประพฤติปฏิบัติโดยเฉพาะ** ของมัน เพื่อจะให้ต้นไม้ชีวิตนั้นมันงอกงาม.

ทีนี้เพื่อจะให้เข้าใจกันได้ง่ายๆ โดยอุปมาอีกเหมือนกัน: เราจะแยกต้นไม้ชีวิตหรือชีวิตพฤกษา ชีวิตพฤกษา **ต้นไม้ชีวิตนี้** ออกไปเป็นอย่างๆ และให้ครบถ้วนทุกระบบ ซึ่งในที่นี้จะขอ **แบ่งระบบภายในออกเป็นสัก ๔ ระบบ** หรือ ๔ เรื่อง:—

ระบบที่ ๑ ร่างกาย นี้ก็ต้องเรียกว่าระบบหนึ่ง เป็น กายพฤกษา เป็นรูป เป็นส่วนรูปเป็นรูปพฤกษา.

ทีนี้ **ระบบที่ ๒ คือ ระบบจิต** มันเป็น จิตตพฤกษา เป็นต้นไม้อีกต้นหนึ่ง เป็นอีกระบบหนึ่ง คือระบบจิต.

ทีนี้ **ระบบที่ ๓ คือ** ปัญญา ในที่นี้อยากจะเรียกให้แปลกสักหน่อยว่า โพธิ, โพธิ, โพธิแปลว่าปัญญา ระบบ **โพธิพฤกษา.**

นี้มันก็กลายเป็น ๓ ระบบแล้ว : ระบบกาย, ระบบจิต, ระบบโพธิ, สามระบบ นี้ถ้าถูกต้องแล้ว ก็สำเร็จประโยชน์แก่บุคคลนั้น หรือภายในบุคคลนั้น.

ทีนี้เขยิบออกไป **นอกตัวคนนั้นอีกระบบหนึ่ง คือจะต้องมีระบบการผูกพันทางสังคม** ซึ่งจะต้องเอาคำที่ใช้กันอยู่ก่อนนั้นมาใช้ว่า **ระบบเมตตา,** ระบบเมตตา หรือเมตเตยยะ ความเป็นมิตร ถ้าเมตตาก็ความเป็นมิตร เมตเตยยะก็คือเครื่องเกื้อกูลแก่ความเป็นมิตร. เมตตาน่ะคือความเป็นมิตร, แล้วเมตเตยยะสิ่งซึ่งเป็นเครื่องเกื้อกูลแก่ความเป็นมิตร. นี่เป็นระบบสำหรับเกี่ยวข้องกับผู้อื่น นอกไปจากตัวเรา นอกจากตัวเรา.

ในภายในตัวเรานี้ มี ๓ ระบบ คือ ระบบกาย ระบบจิต ระบบโพธิปัญญา สำเร็จแล้ว ครบถ้วนแล้ว. ต้องมีระบบนอกกายเราคือ ระบบเมตตา หรือเมตเตยยะ สำหรับผูกพันกับผู้อื่น เกี่ยวข้องกับผู้อื่น, อย่าให้เกิดอันตราย เกิดโทษ เกิดทุกข์ภัย อะไรขึ้นมาได้ ซึ่งเป็นสิ่งที่จำเป็นแก่ชีวิตด้วยเหมือนกัน. เห็นได้ง่าย ๆ ว่า ถ้าเราทำถูกต้องหมดในส่วนภายใน คือกายก็ถูกต้อง จิตก็ถูกต้อง โพธิก็ถูกต้อง; แต่ถ้าระบบภายนอกมันไม่ถูกต้อง มันก็เต็มไปด้วยศัตรู ไพรี ซึ่งจะคอยย่ำยีทำลายชีวิตเสียอีก ก็ไม่มีประโยชน์อะไร. ฉะนั้น ระบบภายในก็ถูกต้อง, ระบบภายนอกที่เกี่ยวข้องกับผู้อื่น ก็ต้องถูกต้อง, ถ้าอย่างนั้นแหละ จะเป็นชีวิตที่สมบูรณ์แบบ คือมีความถูกต้องทุก ๆ ประการ.

ทุกระบบถูกต้อง ชีวิตจึงจะรอดอยู่ได้.

ที่นี้ขอให้ดูว่า ต้นไม้ธรรมดานี่ ต้นไม้ตามธรรมชาติ มันมีระบบอย่างไร, ต้นไม้ชีวิต มันก็ควร จะมีระบบในภายในต้น หนึ่ง ๆ อย่างครบถ้วน เช่นเดียวกัน, คือมีระบบรากฐาน ระบบลำต้น ระบบกิ่ง ระบบก้าน ระบบใบ ระบบดอก ระบบผล, ที่ลำต้นมันยังมีระบบเปลือก ระบบกระพี้ ถัดไปจากเปลือก, แล้วมีระบบแก่น ซึ่งเป็นตัวสำคัญของลำต้น, แล้วระบบไส้ที่เป็นรูกลวงตลอดลำต้น นั้นเป็นทางเดินแห่งอาหารที่จะแสวงหามาได้จากดิน แล้วก็ส่งขึ้นไปปรุงแต่งกันที่ใบเมื่อมีแดด, แล้วก็ส่งกลับมาทางเปลือก เป็นเปลือกเลี้ยงต้น. นี่มันถูกระบบแล้ว ต้นไม้ก็รอดอยู่ได้.

เรื่อง กาย ของเราก็เป็นอย่างเดียวกัน, เรื่อง จิต ของเราก็เป็นอย่างเดียวกัน, สติปัญญา ของเราก็เป็นอย่างเดียวกัน, มัน มีหลักเกณฑ์ที่คล้ายกัน แต่ไม่ใช่

สิ่งเดียวกัน ไม่ใช่สิ่งเดียวกัน แต่ว่ามันอย่างเดียวกัน คือมันมีหลักเกณฑ์อย่างเดียวกัน. เราจะต้องรู้ให้ถูกต้องว่า, เราจะต้องทำกับระบบนั้น ๆ อย่างไร.

เช่นว่าทางกาย ระบบร่างกาย จะต้องมีความถูกต้องตามหลักแห่งธรรมะ ร่างกายนี้ตามหลักธรรมะทั่วไปถือว่า ประกอบขึ้นด้วยธาตุ ดิน น้ำ ไฟ ลม, ประกอบขึ้นด้วยธาตุเป็นร่างกาย เป็นดิน น้ำ ไฟ ลม มันต้องมีความถูกต้องเกี่ยวกับดิน น้ำ ไฟ ลม อย่างไร. การแพทย์แผนโบราณเขาสนใจเรื่องดิน น้ำ ไฟ ลม นี้กันมาก. หยูกยาทั้งหลายต้องอ้างหลัก หรือพาดพิงอยู่กับหลักเกี่ยวกับดิน น้ำ ไฟ ลม นี้มากที่สุด แพทย์โบราณจึงประกอบยาขึ้นมา รักษาโรคกำจัดโรคของคนเรา ให้รอดชีวิตสืบ ๆ กันมา จนจะมาสู่ยุคปัจจุบัน ซึ่งมันก็เปลี่ยนแปลงไปตามความรู้ที่มันก้าวหน้า, แต่มันก็ไม่พ้นไปจากหลักเกณฑ์อันนี้ มันจะต้องมีความถูกต้องต่อสิ่งที่ประกอบกันขึ้นเป็นร่างกาย หากแต่ว่าเดี๋ยวนี้รู้มากกว่า ละเอียดลออกว่า ทำอะไรได้ดีกว่า แต่มันก็ไม่ทิ้งหลักเดิม มันต้องมีความถูกต้อง สำหรับสิ่งที่ประกอบกันขึ้นเป็นร่างกาย.

ยิ่งรู้มากอย่างแท้จริง, รู้อย่างแท้จริงมาก มันก็ทำได้ดีมาก; ฉะนั้น การบำบัดโรคทางกายสมัยปัจจุบันมันก็ดีมาก, และก้าวหน้าได้มาก จนถึงกับว่ามันมีความถูกต้องมาแต่ในท้อง, หรือว่าจะต้องมีความถูกต้อง ตั้งแต่ก่อนตั้งปฏิสนธิด้วยซ้ำไป คือบิดามารดามีความถูกต้อง ในการที่จะทำให้เกิดการตั้งปฏิสนธิทารกเด็กขึ้นมา. นี่มันมีความถูกต้องมาตั้งแต่ในท้อง ออกมาก็ได้รับความประคบประหงมที่ถูกต้องในทางร่างกาย, เด็ก ๆ ของเราจึงมีร่างกายสมบูรณ์ ไม่ตาย รอดชีวิตได้มากกว่า แล้วก็ดีกว่าขึ้นมาตามลำดับในระบบร่างกาย นี้เรียกว่าก้าวหน้ามาก.

แต่อย่าลืมว่า ความถูกต้องทุกชนิด คือธรรมะ ทั้งนั้นแหละ, มันไม่มีทางที่จะหลบหลีกไปจากสิ่งที่เรียกว่าธรรมะ; เพราะว่าธรรมะมันหมายความถึงความ

ถูกต้อง. บิดามารดาประพฤติกระทำถูกต้อง ตั้งปฏิสนธิถูกต้อง, เด็กเจริญเติบโตในครรภ์ในท้องอย่างถูกต้อง, คลอดออกมาแล้วก็มีความถูกต้อง, มีความถูกต้องทางร่างกายเรื่อยๆมา จนเป็นผู้ใหญ่ มีความถูกต้อง.

ระบบกายพฤกษา ต้องถูกต้อง.

ทีนี้ก็มาดูว่า **เรามีความถูกต้องกันหรือเปล่า?** มันมีอยู่ไม่น้อยเหมือนกันที่มันไม่ถูกต้อง เพราะมันไม่รู้ เพราะการศึกษามันไม่เจริญ, หรือมันเจริญไปแต่ในทางที่ไม่ถูกต้อง ไม่ได้เลี้ยงเด็กให้ดี ไม่ได้เลี้ยงเด็กวัยรุ่นให้ดี, ปล่อยให้เกิดความผิดพลาดทางกาย นี้ก็มีอยู่มากเหมือนกัน. **การศึกษาไม่สมบูรณ์ คือไม่ถูกต้องตามที่ควรจะมี,** มันไปสมบูรณ์ในส่วนที่ไม่จำเป็น หรือไม่ควรจะสมบูรณ์ด้วยซ้ำไป, มันไปบำรุงบำเรอกันมาก ในส่วนที่ไม่จำเป็นจะต้องถึงขนาดนั้น.

ร่างกายนี้ยังรวมระบบประสาทเข้าไว้ด้วย ระบบประสาทนี้สำหรับกายจะติดต่อกับจิตใจ ประสาทจึงเป็นเหมือนสื่อสัมพันธ์ระหว่างกายกับจิตใจ. **ระบบประสาทก็ต้องมีความถูกต้องด้วย, มีการบริหารทางระบบประสาทไม่ดี** มันก็มีระบบประสาทที่ไม่ถูกต้องหรือไม่สมบูรณ์. **คนเราจึงมีความไม่สมบูรณ์ทางประสาท.**

นี้ขอให้ถือว่า **การทำความถูกต้องแก่ร่างกาย หรือส่วนของร่างกายทุกๆระบบ** นี้ก็เป็นธรรมะด้วยเหมือนกัน. อย่าว่าเอาเอง หรืออย่าว่าตามคนโง่ๆเขาพูด ว่าเรื่องธรรมะต้องไปวัด ต้องไปสวดมนต์ภาวนา จึงจะเป็นเรื่องของธรรมะ. แต่เดี๋ยวนี้มาบอกที่นี่ว่า ทำให้มันถูกต้องแก่ระบบทั้งหลายเหล่านี้ นับตั้งแต่ร่างกายและสิ่งที่เนื่องกันอยู่กับร่างกาย ทำให้ถูกต้องเถอะ, เช่นบริหารร่างกายให้ดี ให้

ได้กินอาหารที่ดี, ให้ได้อยู่ในที่ที่ดีที่เหมาะสม แม้แต่บ้านเรือน, เช่นเครื่องใช้ไม้สอย ที่อยู่ที่อาศัย เราจัดเรากระทำให้เกิดความถูกต้องเถิด, นั่นแหละก็คือธรรมะ เป็นธรรมะพฤกษา เป็นต้นไม้แห่งธรรมะ ที่เป็นระบบของร่างกาย.

ฉะนั้น จงดูร่างกายให้ถูกต้อง ดูทุก ๆ สิ่งที่เนื่องกันอยู่กับร่างกาย ในภายนอกนี่ ให้มันถูกต้อง, วัตถุ ทรัพย์สมบัติ ข้าวของ เงินทอง บุคคลอะไรก็ตาม ให้มันถูกต้อง, แล้วระบบประสาทที่เนื่องกันอยู่กับร่างกาย ก็ขอให้ถูกต้อง. ฉะนั้นขอให้ศึกษาจนรู้จักสิ่งเหล่านี้ ทำให้มีความถูกต้องที่ร่างกาย และสิ่งที่เนื่องกันอยู่กับร่างกาย และหน้าที่ของร่างกาย ซึ่งมีไว้สำหรับเป็นที่ตั้ง เป็นรากฐานแห่งระบบประสาทและระบบจิต.

นี่ใครเคยสนใจถึงขนาดนี้ ใครเคยศึกษาธรรมะกันในรูปแบบนี้? อาตมาว่าจำเป็นที่จะต้องศึกษาธรรมะกันเสียใหม่ อย่างมีระบบ คือครบถ้วน มีความถูกต้องครบถ้วนของทุก ๆ ส่วน ที่มันประกอบกันขึ้นเป็นระบบหนึ่ง ๆ แม้แต่เรื่องอาหารการกิน เดี๋ยวนี้ก็รู้สึกว่า มันไม่ค่อยจะถูกต้อง; เพราะว่าคนมันไม่รู้เรื่อง ว่าร่างกายนั้นมันต้องการอะไร, และกิเลสมันต้องการอะไร. **คนไม่รู้เรื่องทั้งร่างกายและไม่รู้เรื่องทั้งกิเลส, คนนั้นก็หลับตากิน บำรุงบำเรอไปในทางความถูกต้องของกิเลส,** ถูกต้องของกิเลสนั้นคือ ความไม่ถูกต้องของมนุษย์ หรือของธรรมะ; แต่เดี๋ยวนี้ **เราก็มีการกินชนิดที่เพื่อกิเลสเสียมากกว่าเพื่อธรรมะ.** จงเลือกอาหารที่กิน จงเลือกวิธีกิน จงเลือกทุก ๆ อย่างที่เกี่ยวกับอาหาร ให้มันเป็นไปเพื่อความถูกต้องของธรรมะ อย่าให้ถูกต้องของกิเลส.

นี่เรื่องร่างกาย ซึ่งจะเรียกเป็นภาษาธรรมะแท้ ๆ ก็เรียกว่ารูป รูปธรรม, **ความถูกต้องในส่วนรูปธรรมหรือส่วนร่างกาย,** ความถูกต้องที่เกี่ยวกับส่วนรูปธรรม

หรือร่างกายหรือเกี่ยวกับร่างกายนี้ เราจะเรียกว่าระบบศีล ศีละ หรือศีล ศีลสิกขา ก็ได้. ขอให้รู้จักเรื่องของศีลสิกขาว่า มันมีอะไรเท่าไร, มันมีความสัมพันธ์ถึงไหน. อย่าเพียงแต่นั่งว่าปาณาติปาตา, อทินนาทานา, นั่นน่ะมันที่ผิวเปลือก แล้วก็ไม่รู้ด้วย แล้วก็ไม่ถือด้วย ไม่ปฏิบัติด้วย.

ขอให้มีความเข้าใจในเรื่องศีล ลึกลงไปถึงกับกล่าวได้ว่า คือความถูกต้องแก่ระบบของร่างกาย และสิ่งที่เนื่องกันอยู่กับร่างกาย จะเป็นวัตถุภายนอก หรือส่วนประกอบของร่างกายในภายใน เช่น ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง อะไร อาการ ๓๒ นี้ ต้องถูกต้อง, บ้านเรือนเครื่องใช้ไม้สอยก็ถูกต้อง. ทั้งหมดนี้เราจะเรียกว่า ความถูกต้องในระบบกาย, แล้วจะเรียกมันว่าศีล ในขั้นศีลสิกขา เป็นส่วนของร่างกายและวาจาเป็นส่วนใหญ่ มุ่งหมายที่นั่น.

นี่ระบบศีลเป็นอย่างไร, มันอยู่ที่ไหน, มันจะอาศัยเหตุปัจจัยอะไร, จะเจริญได้อย่างไร, นี้เราก็พูดกันมาไม่น้อยแล้ว. แต่มักจะพูดอย่างไม่มีระบบ คือชอบใจจะพูดตรงไหนก็พูดเฉพาะตรงนั้น, ถนัดจะพูดตรงไหนก็จะพูดกันแต่ตรงนั้น มันไม่สัมพันธ์กันอย่างเห็นชัดโดยสมบูรณ์เต็มที่ว่า มันมีอยู่อย่างไรโดยระบบ.

นี้ขอให้มีการศึกษาอย่างมีระบบ คือศึกษาเพิ่มเติมๆ เพิ่มเติม จนครบถ้วน, รู้เห็นชัดแจ้งทีเดียวว่า เรื่องนี้มันมีระบบทั้งหมดของมันอย่างไร, โดยนึกถึงว่าต้นไม้อย่างนี้ มันมีราก มีฐาน มีลำต้น มีกิ่ง มีก้าน มีใบ มีดอก มีลูก มีแก่น มีเปลือก มีกระพี้ มีอะไรสัมพันธ์กันอย่างไร, นี่เราเห็นได้ด้วยตา. แต่เดี๋ยวนี้เรื่องข้างใน เรื่องของกายภายในนี้ มันไม่อาจจะเห็นได้ด้วยตาเป็นส่วนมาก, ต้องอาศัยความรู้ มีปัญญามีความรู้นั่นแหละเป็นดวงตา, แล้วก็ประพฤติปฏิบัติกระทำต่อร่างกาย กายพฤกษานี้ให้ถูกต้อง. เหมือนเราเด็กๆ นี้ปลูกต้นเทียน ปลูกต้นดาวเรือง เรารู้ดี เราปลูกได้

งดงาม, โตขึ้นเราปลูกกล้วย ปลูกอ้อย ปลูกสับปะรด ปลูกอะไรได้งดงาม, โตขึ้นมาเป็นผู้ใหญ่ เราก็ปลูกมะพร้าว มะม่วงอะไรได้งดงาม, กระทั่งปลูกต้นโพธิ์ ต้นไทร ต้นยูง ต้นยางอะไรได้งดงาม ดูที่ความถูกต้อง ต้นไม้จึงงดงาม.

นี้ก็เหมือนกัน ต้องมีความถูกต้อง ร่างกายจึงจะเป็นร่างกายที่ดีที่สุดที่ถูกต้องที่สุด; เพื่อจะหมดปัญหาในทางร่างกาย ซึ่งเรียกได้ว่าไม่มีโรคภัยไข้เจ็บ นี้อย่างหนึ่ง, แล้วก็พร้อมที่สุด สมบูรณ์พร้อมเพรียงที่สุด ที่จะเป็นที่ตั้งของจิตใจ นับตั้งแต่ระบบประสาทขึ้นไป. ถ้าร่างกายมันมีความถูกต้องอย่างนี้แล้ว มันก็ช่วยให้ถูกต้องต่อไปถึงระบบจิตใจ และระบบปัญญา วิญญาณ, นี้เรียกว่าระบบกายพฤกษาที่เราใช้ศีลสิกขาเป็นบทเรียน สำหรับประพฤติกระทำให้มีความถูกต้องทางกาย.

ขอให้สังเกตดูสักหน่อยด้วยว่า นี้มันเป็นเรื่องธรรมชาติ เรื่องธรรมดาเป็นวิทยาศาสตร์ ไม่มีไสยศาสตร์, ไม่มีเรื่องของไสยศาสตร์ ไม่เกี่ยวกับผีสางเทวดา ไม่เกี่ยวกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์อะไรที่ไหน, เกี่ยวกับเรื่องของธรรมชาติ มีความถูกต้องตามธรรมชาติ ก็ใช้ได้, เรียกว่าระบบแรก คือเกี่ยวกับร่างกาย ต้นไม้ชีวิตส่วนร่างกาย ต้นไม้แห่งชีวิตในส่วนแห่งร่างกาย.

ศึกษาระบบจิตพฤกษาตั้งแต่เริ่มต้น.

ทีนี้ดูขึ้นไปถึงส่วนที่สอง ต้นไม้ที่สอง ต้นไม้แห่งชีวิตในระบบจิต, จิตตพฤกษา. ถ้าไม่เคยได้ยินมาก่อน ก็ได้ยินเดี๋ยวนี้ก็ได้ว่า จิตตพฤกษา – ต้นไม้แห่งจิต, ต้นไม้ชีวิตในระบบจิต, จะเรียกอย่างนี้ก็ได้. ในภาษาธรรมะ ในวัดในวาเขาเรียกว่านามก็มี เรียกว่าวิญญาณ, ทางจิต ทางวิญญาณ ทางนาม ก็มี.

ใครพูดได้ ใครยืนยันได้ว่า ตนเองมีความถูกต้องแล้วในส่วนระบบจิต ถ้ามันมีความถูกต้องในระบบจิตจริง คงจะไม่มีปัญหามากอย่างนี้. **เดี๋ยวนี้ยังมีความผิดพลาดทางระบบจิต** ดูมันจะเนื่องมาจากระบบกายด้วย มาอยู่ในความผิดพลาดทางระบบจิต, เราจึงมีจิตที่ไม่สมประกอบร้อยเปอร์เซ็นต์, มันมีจิตชนิดที่ยังบกพร่อง. ถ้าเป็นมากเกินไปก็แสดงให้คนอื่นเห็น จนคนอื่นเขาพูดว่า คนนี้มันไม่เต็มบาท เพราะว่ามันมีความบกพร่องอยู่ในระบบนี้.

ระบบจิตนี้มันก็อธิบายยาก เราก็ไม่ต้องรู้ทั้งหมด รู้แต่ที่จำเป็นจะต้องรู้ ว่าร่างกายมันอาศัยธาตุ คือ ดิน น้ำ ไฟ ลม ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม. **โรคจิตนี้มันก็อาศัยวิญญาณธาตุ,** วิญญาณธาตุซึ่งเป็นธาตุด้วยเหมือนกัน ไม่ต้องพิเศษวิเศษ ไปกว่า ดิน น้ำ ไฟ ลม มันก็เป็นเพียงธาตุ เป็นสักแต่ว่าธาตุด้วยกันแหละ เพียงแต่มันแสดงอะไรได้มากกว่า น่าอัศจรรย์กว่า จึงดูเป็นสิ่งที่มันประหลาด หรือมหัศจรรย์หรือลึกลับ. แต่ถ้าเราเห็นว่า มันเป็นธาตุเหมือนกัน **เป็นสักแต่ว่าธาตุ** เหมือนกัน, มันมีเหตุมีปัจจัยเหมือนกัน, เราก็ **ศึกษาให้รู้เรื่องเหตุปัจจัยของธาตุจิต** ธาตุวิญญาณนี้, **แล้วเราก็จะพัฒนามันได้.**

สิ่งที่เรียกว่าจิตนี้ มันจะมาแต่เมื่อไร ที่ไหน อย่างไร ไม่ต้องรู้ก็ได้, **เอาเท่าที่จำเป็นจะต้องรู้** หรือเกี่ยวกับที่เราจะต้องรู้ **ตามที่พระพุทธเจ้าท่านได้ตรัส** ในฐานะเรื่องของความทุกข์. ***ท่านตรัสว่า มันตั้งต้นเมื่อทารกน้อยนั้น เริ่มรู้สึกต่อสิ่งที่เรียกว่าผัสสะ หรือเวทนา,*** ระบุที่เวทนาดีกว่า. เมื่อทารกยังอยู่ในครรภ์ ไม่ประสีประสาต่อระบบเวทนา ไม่คิดนึกอะไรได้, แต่พอคลอดออกมาจากท้องแม่ไม่กี่วัน มันก็ **มีความรู้สึกต่อเวทนา** ที่เข้ามากระทบทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย หรือทางใจเอง แม้จะเป็นส่วนน้อย ทารกจึงเริ่มรู้สึกคิดนึก รู้สึกพอใจ รู้สึกไม่พอใจ ซึ่งเป็นเหตุให้เกิดความคิดนึกต่อไป จนเป็นเรื่องเป็นราวสำหรับที่จะเป็นทุกข์.

ระบบจิตมันตั้งต้น เมื่อทารกนั้นเริ่มรู้สึกต่อเวทนา คือรับสัมผัสแล้วรู้เวทนาได้ มันจะมีความถูกต้องได้อย่างไรล่ะ. ทารกมันก็หลับตาออกมาจากท้องแม่ มันไม่มีความรู้คิดมาแต่ในท้อง ว่าอะไรเป็นอะไร, มันเหมือนกับไม่มีจิตใจมากกว่า, คิดนึกอะไรไม่เป็น จนกว่าจะมาได้รับสัมผัส เวทนา เป็นสุข เป็นทุกข์ เป็นอทุกขมสุข คือยินดีหรือยินร้าย ก็เป็นเหตุให้เกิดความคิดนึกต่อไป ๆ ตามอำนาจของความยินดียินร้าย, **นี่ระบบจิตมันตั้งต้นตรงนี้.**

ที่นี้ก็มีปัญหาว่า มันจะถูกต้องได้อย่างไร เมื่อทารกมันออกมาจากในท้องไม่มีความรู้ ไม่มีสติปัญญาอะไร; เพราะฉะนั้นจึง **เป็นการยาก ที่จะให้ทารกน้อย ๆ มีระบบจิตอย่างถูกต้อง,** ก็เรียกว่าปล่อยไปตามเหตุตามปัจจัย มันก็มีระบบจิตเป็นไปตามเหตุตามปัจจัย. **ระบบปัญญาก็ก่อตัวขึ้นมา ในลักษณะที่เป็นไปตามเหตุตามปัจจัย,** ระบบจิตและระบบปัญญาของทารกนั้น มันก็เหมือนกับว่า เคว้งคว้างไปตามอำนาจเหตุตามอำนาจปัจจัย ไม่มีความถูกต้อง. ดังนั้นปุถุชนคนธรรมดาเรา **จึงไม่รู้เรื่องของความทุกข์,** ไม่รู้เรื่องของความดับทุกข์ มันก็ทำผิด ๆ มันก็มีความทุกข์. นี่ขอให้รู้จัก **จุดตั้งต้นของความไม่ถูกต้อง** ว่ามันมีอยู่อย่างนี้.

การทำไม่ถูกต้อง ก็เพราะเป็นไปตามเหตุปัจจัย.

ที่นี้มันจะถูกต้องได้อย่างไร? ใครจะมาช่วยให้เกิดความถูกต้อง? นี้มันมีคำตอบกว้างขวางละ มัน **มีเหตุปัจจัยรอบด้าน;** ถ้าว่าทารกน้อย ๆ เกิดขึ้นมาแล้วได้รับการประคบประหงมไปในทางถูกต้อง มันก็จะมีความรู้สึกคิดนึกที่ถูกต้อง; แต่ถ้าได้รับการอบรมแวดล้อม ในทางที่ไม่รู้อะไร คือไม่ได้เป็นไปเพื่อความถูกต้อง, เป็น

ไปอย่างละเมอเพ้อผันของคนเลี้ยง ของมารดา หรือของคนเลี้ยงหรือของพี่เลี้ยง ของใครก็ตาม ซึ่งก็เลี้ยงทารกไปตามที่เขาชอบ หรือตามขนบธรรมเนียมประเพณี ที่ไม่ถูกต้อง. ทารกนี้ก็จะเริ่มมีจิตชนิดนั้น ชนิดที่จะไม่ถูกต้อง, และไม่ถูกต้องยิ่งๆ ขึ้นไป : คือได้รับการแวดล้อม แวดล้อมให้หลงใหลในความเอร็ดอร่อยสวยงาม, อยากจะเอาแต่ที่เอร็ดอร่อย สนุกสนาน สวยงาม เมื่อไม่ได้ก็ร้องไห้. อย่างนี้มันก็เป็นเรื่องผิดไปแล้ว ทั้งระบบจิตและระบบของบัญญา.

เราไม่ได้มีขนบธรรมเนียมประเพณีหรือวัฒนธรรม ที่จะอบรมทารกให้มีจิตที่ถูกต้อง ให้มีบัญญาที่ถูกต้อง ทารกจึงเติบโตขึ้นมาตามบุญตามกรรม, ตามความแวดล้อมที่ไม่ถูกต้อง, จึงยินดีในสิ่งที่น่ารักน่าพอใจ ยินร้ายในสิ่งที่น่าเกลียดชัง, แล้วก็เป็นทุกข์เมื่อไม่ได้ตามที่ต้องการ : มีความรักบ้าง มีความเกลียดบ้าง มีความโกรธบ้าง มีความกลัวบ้าง, กระทั่งในที่สุด มันละเอียดเป็นความรู้สึกยึดมั่นถือมั่น อาลัยอาวรณ์ ขยายตัวออกไปเป็นเรื่องละเอียดๆ ออกไป ล้วนแต่เป็นความไม่ถูกต้องทั้งนั้นแหละ. นี้จะพูดได้ว่า ทารกเติบโตขึ้นมาในความมืด ในอวิชชา ในความมืด.

ทุกคนเคยเป็นทารกกันมาแล้วทั้งนั้น. ดู, ย้อนหลังไปดู ให้เห็นข้อที่ว่าเราคลอดออกมาเติบโตขึ้นมานี้ ในท่ามกลางแห่งความมืดความไม่รู้อะไร, แล้วแต่คนเลี้ยงเขาจะแวดล้อมเราอย่างไร. บางทีขออภัย พูดตรงๆ ไม่ใช่เนรคุณอะไร; คนเลี้ยงหรือมารดาด้วยซ้ำไป แวดล้อมเราให้หลงใหลในสิ่งที่น่ารักน่าพอใจ ของสวย ของงาม ของหอม ของนิ่มนวล ของเอร็ดอร่อย จนเราพอใจในสิ่งนั้นเป็นนิสัย. นี้เรียกว่าความไม่ถูกต้อง; ถ้าถูกต้องก็ถูกต้องสำหรับไม่ตายเท่านั้น สำหรับที่จะไม่ตาย หรือสำหรับคนธรรมดาปุถุชน เขาต้องการกันอย่างนั้น, มันก็ถูกต้องเพียงเท่านั้น มันจึงไม่ดับทุกข์ได้. เราจึงต้องทนทรมานต่อมา ในท่ามกลางแห่งปัญหานานาประการ คือ

ความทุกข์ เรียกว่า จิตก็เป็นมาในลักษณะที่เหมาะสมสำหรับที่จะคิดผิด จะพูดผิด จะทำผิด จะเป็นไปในทางที่ให้เกิดทุกข์มากกว่าที่จะดับทุกข์.

ที่นี้พอเราโตขึ้นมา ได้เผชิญกับความทุกข์นานาประการเรื่อยมาๆ จนเป็นหนุ่มเป็นสาว เป็นพ่อบ้านแม่เรือนด้วยซ้ำไป, โตมากแล้วนี่ จึงจะค่อยรู้สึกว่าอ้าว, นี้มันล้วนแต่ความลำบาก ทนทรมาน เจ็บปวดไปเสียทั้งนั้น. ทำอย่างไรจึงจะขจัดความรู้สึกที่เป็นทุกข์เหล่านี้ออกไปเสียได้? นี่เราจึงค่อยเข้าไปหาธรรมะ, เริ่มมีความคิดว่า มันมีสิ่งที่จะแก้ปัญหาเหล่านี้ ดับความทุกข์เหล่านี้ได้ จึงไปหาธรรมะที่วัดที่ไหนก็สุดแท้แต่จะไปหาได้, ไปหาสิ่งที่เขาพูดกันว่า เครื่องดับทุกข์ ความดับทุกข์ เครื่องดับทุกข์. นี่จึงไปบวช ไปเรียน ไปศึกษา ไปอะไร ไปขวนขวายหามา เพื่อจะดับทุกข์ ที่สร้างสมขึ้นไว้ในตน ตั้งแต่คลอดออกมาจากท้องแม่จนบัดนี้, จะไปหาสิ่งที่มาแก้ไข หรือดับความทุกข์ ที่เราสะสมไว้มากมายถึงปานนี้. เพราะฉะนั้นมันจึงยาก เห็นไหม, มันจึงยากที่เราจะรู้จักกิเลส จะฆ่ากิเลส จะควบคุมกิเลส จะดับทุกข์มันจึงยาก; เพราะว่าไม่ได้ฉลาดมาแต่ในท้อง, แล้วก็โง่ตั้งแต่ออกมาจากท้อง แล้วก็โง่มากๆๆๆขึ้นมาตกอยู่ใต้อำนาจของกิเลสทั้งนั้น หรือของอวิชชา คือความไม่รู้อะไร.

นี่ระบบฝ่ายที่ผิดพลาด ระบบที่ฝ่ายที่เป็นความไม่รู้ ระบบแห่งความทุกข์มันมาของมันอย่างนี้ เต็มที่อย่างนี้ เต็มอัตราอย่างนี้. เดี๋ยวนี้จะมาเอาออก จะมาแก้ไข จะมาล้างออกไปนี้ มันก็ต้องลำบากบ้างเป็นธรรมดา; ถ้าทนไม่ไหว รับเอาไว้ไม่ไหว ก็ขวนขวายหาทางที่จะแก้ไข จะดับไป จะล้างไป เรื่อยๆไป จนกว่าจะเปลี่ยนเป็นเรื่องของความดับทุกข์ คือสิ้นสุดแห่งความทุกข์ หรือว่าไม่มีทุกข์.

นี่พูดเสียยืดยาวนี้ ก็เพื่อให้รู้ว่า มนุษย์ตามธรรมชาติที่เกิดมานี้ มันไม่มีความถูกต้อง ในระบบจิตหรือระบบปัญญา สำหรับจะดับทุกข์; มันถูกต้อง

แต่จะให้เป็นทุกข์ มันถูกต้องแต่สำหรับที่จะให้เป็นทุกข์, มันเหมาะสำหรับที่จะเป็นทุกข์. มันไม่ถูกต้องสำหรับที่จะดับทุกข์. ฉะนั้นจึงต้องมาพูดกันใหม่ พูดกันใหม่ มาตั้งต้นกันใหม่ ในระบบที่มันจะดับทุกข์.

ต้องศึกษาธรรมะให้เต็มตามระบบ.

อะไรจะเป็น ก ข ก กา ที่จะต้องเริ่มเรียน ในเรื่องของความดับทุกข์นี่จะต้องรู้. ฉะนั้น ขอให้ทุกคนสนใจระบบธรรมะ หรือความถูกต้องในทางจิตทางปัญญาด้วยก็ได้ ว่าจะต้องตั้งต้นกันอย่างไร.

ขอให้ศึกษาธรรมะนี้ให้ถูกต้อง ให้เต็มตามระบบ, และให้มีระบบ อย่าเป็นเพียงคำพูดกระท่อนกระแท่น ที่พูดกันแต่เพียงความรู้สึกคิดนึกชั่วขณะ. อาจารย์ผู้มีชื่อเสียงผู้วิเศษพูดอะไรออกมาสักประโยคหนึ่ง ก็เป็นเรื่องที่ยึดถือกันมาก, ทั้งที่แท้มันเป็นเพียงความรู้สึกคิดนึกชั่วขณะ พูดออกมาอย่างไม่มีระบบทั้งนั้นแหละ. เมื่อไม่มีระบบแล้วมันก็ทำหน้าที่ไม่ได้ ทำงานให้ถูกต้องไม่ได้, เป็นเรื่องเสียมากกว่า. ถ้าไปถูกเข้ามันก็พอจะดับทุกข์ได้ แล้วมันไม่อาจจะถูกกันเข้าก็ได้ มันก็ดับทุกข์ไม่ได้เสียมากกว่า, ก็เลยตกเป็นหน้าที่ของเราเอง ที่จะต้องศึกษาเพิ่มเติม ให้ครบถ้วน ให้เต็มตามระบบ ที่เราได้ยินได้ฟังมาอย่างกระท่อนกระแท่น หรือพูดสั้นๆ พูดอะไรลัดๆ สั้นๆ ไม่สมบูรณ์, นี้จะต้องมาทำเสียใหม่ให้สมบูรณ์.

เมื่อพระพุทธเจ้าจะส่งสาวก ไปประกาศพระศาสนา ท่านก็*ทรงกำชับ*ในเรื่องนี้มาก *ว่าเธอจงไปประกาศพรหมจรรย์ แสดงธรรมนี้ ให้บริสุทธิ์ ให้ครบถ้วน ให้ถูกต้อง ให้สมบูรณ์ : เกวลปริปุณฺณ ปริสุทฺธ, ให้ไพเราะในเบื้องต้น ให้ไพเราะใน*

ท่ามกลาง ให้ไพเราะในเบื้องปลาย ให้บริสุทธิ์บริบูรณ์สิ้นเชิง. นั่นคือตัวระบบ ซึ่งพระองค์ทรงกำชับอย่างยิ่ง ว่าภิกษุที่จะไปประกาศพระศาสนาเหล่านี้ จงประกาศพระศาสนา หรือพรหมจรรย์เหล่านั้น ให้เต็มระบบ ให้ถูกต้องครบถ้วนเต็มตามระบบ, สัตว์ที่มันจะรู้ได้ จะเข้าใจได้ มันก็มีอยู่ในโลกนี้ ก็จะได้รับประโยชน์.

เดี๋ยวนี้เราจะไปโทษใคร คนที่รับพระพุทธดำรัสโดยตรงมา ก็ไม่รู้อยู่ที่ไหนที่จะทำให้มันครบตามระบบ, ก็ตกเป็นหน้าที่ของพวกเรากันเอง. **พวกเรากันเองทุกคนนี้ จะต้องปรับปรุง จะต้องศึกษา ต้องจัดต้องทำ ให้ความรู้ในทางธรรมะนี้ถูกต้องบริสุทธิ์ บริบูรณ์สิ้นเชิง,** คือเป็นความครบถ้วน ถูกต้องและครบถ้วนสิ้นเชิง นั่นน่ะคือระบบ.

เอาละ, ก็เป็นอันว่า มันก็**เป็นหน้าที่**ของเราแล้ว **ที่จะต้องศึกษาเพิ่มเติมให้ถูกต้อง ให้ครบถ้วน** ให้เต็มตามระบบ. อะไรที่มันยังขาดอยู่ ก็ต้องเพิ่มเติม, เราก็รู้จักชน ชนกันให้เป็นระบบ เป็นโครงสร้างที่เป็นระบบ; เหมือนต้นไม้ที่ว่ามีรากฐาน มีลำต้น มีกิ่ง มีก้าน มีใบ มีดอก มีลูก มันเป็นโครงสร้างที่สมบูรณ์. ฉะนั้นขอให้ความรู้ทางธรรมะของเรา ก็เป็นโครงสร้างที่สมบูรณ์อย่างมีระบบ, แล้วก็เอาไปใช้แก่ระบบภายในชีวิต ตัวชีวิต คือระบบกายก็ดี ระบบจิตก็ดี ระบบปัญญาก็ดี ให้มันมีความถูกต้องทุก ๆ ระบบ.

นี่คือทางที่จะเอาตัวรอดได้ อย่าเพ่อท้อใจว่ามันมากมาย ถ้าเอาแต่เท่าที่จำเป็น แล้วมันไม่มากมายแหละ; เช่นเรารู้เรื่องการปลูกต้นไม้ให้สำเร็จประโยชน์นี้ มันไม่ได้มากมายจนต้องไปเรียนมหาวิทยาลัยที่ไหนกันเป็นสิบปีย่สิบปี. ชาวสวนที่เขาชำนาญสักหน่อย สังเกตมาดี ชำนาญสักหน่อย เขาก็รู้ทุกระบบเลย ว่าจะปลูกต้นไม้แต่ละอย่าง ๆ ในสวนของเขา ให้ได้ผลดีที่สุดอย่างไร, จะปลูกทุเรียนอย่างไร,

จะปลูกมะม่วงอย่างไร จะปลูกเงาะอย่างไร, แล้วก็สมบูรณ์ที่สุด เขาก็รู้ แล้วก็รู้เต็มที่ มีผลร้อยเปอร์เซ็นต์ ไม่ต้องไปเรียนเมืองนอกเป็นสิบ ๆ ปี มีปริญญายาวเป็นหางเกี่ยวกับเรื่องนี้.

ตั้งต้นศึกษาธรรมะที่ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ.

ธรรมะนี้ก็เหมือนกันแหละ เราไม่ต้องเรียนชนิดที่มีปริญญายาวเป็นหาง: แต่ขอให้เรียนอย่างถูกต้องเท่าที่จำเป็น, ให้รู้เรื่องที่เกี่ยวกับความทุกข์ทุกเรื่อง เพื่อจะดับมันเสีย และตั้งต้น ที่ ก ข ก กา, ที่รากฐานของวิชานี้ ก็คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ.

จงตั้งต้นศึกษา ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ มันมีระบบทำงานของมันอย่างไร, จนกระทั่งมันเกิดเป็นกิเลส เป็นตัณหา เป็นอุปาทาน เป็นความทุกข์ขึ้นมาอย่างไร, แล้วก็ทำไปในทางที่มันกลับกัน หรือตรงกันข้าม ก็ไม่เกิดความทุกข์; ไม่ใช่ว่าจะเรียนกันทั้งพระไตรปิฎก ไม่มีใครสามารถจะเรียนหมดทั้งพระไตรปิฎกได้สักกี่คนดอก, แต่ว่าแม้จะเรียนได้ เนื้อหาสาระมันก็มีเท่านี้, มันมีเท่านี้, เท่าที่เราจะรู้จัก ตา หู ลิ้น กาย ใจ จนควบคุมมันได้, ควบคุมมันให้ไปแต่ในทางที่จะไม่เกิดกิเลส มันเท่านี้ มันมีเท่านี้. คำอธิบายนอกนั้นก็เป็นฝอยทั้งนั้น ไม่ใช่ใจความ; แต่ถึงอย่างนี้มันก็ยังเป็นระบบที่ตายตัว ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ นี่เป็นเรื่องที่มีระบบอย่างตายตัว ซึ่งได้เคยพูดกันมาแล้วหลายครั้งหลายหน ในเรื่องปฏิจจสมุปบาท นั้นเป็นเรื่อง ก ข ก กา เป็นเรื่องตั้งต้น ที่พระพุทธเจ้าท่านเรียกว่า จุดตั้งต้นของพรหมจรรย์ คือเรื่อง ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ.

ที่นี้เราไม่สนใจตัวระบบที่สำคัญที่สุด คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ไปคิดเอาเอง ไปว่าเอาเอง ไปเดาเอาเอง เป็นเรื่องนั้นเรื่องนี้ ตามที่กิเลสมันหลอกลวงไป, จนกระทั่งออกไปนอกวงของธรรมะ ไปสู่ไสยศาสตร์, ไปถือธรรมะไสยศาสตร์ ที่เคยพูดไปครั้งหนึ่งแล้วในการบรรยายครั้งก่อน ธรรมะที่ออกไปอยู่ในรูปของไสยศาสตร์, เป็นบุคคลที่ยึดถือไสยศาสตร์เป็นชีวิตจิตใจ นั้นไม่ใช่สิ่งที่ประสงค์ในที่นี้.

ในที่นี้ให้ศึกษากันอย่างระบบของธรรมชาติที่แท้จริง เป็นลักษณะของวิทยาศาสตร์ ไม่ใช่ไสยศาสตร์เลย; มีใจความสั้นๆว่า : ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ มีคู่ของมันคือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธัมมารมณ์, เป็นคู่ๆ อยู่ ๖ คู่ แต่ละคู่ทำงานเหมือนกัน.

ตัวอย่างเช่น ตากระทบรูป ก็เกิดจักษุวิญญาณ สามอย่างนี้ทำงานด้วยกันเรียกว่าผัสสะ. ตากับรูป กับจักษุวิญญาณ ทำงานด้วยกันเรียกว่าผัสสะ; พอมีผัสสะมันก็เกิดเวทนา ที่รู้สึกพอใจไม่พอใจ, แล้วก็เกิดตัณหา คือความอยาก ไปตามอำนาจของความพอใจหรือไม่พอใจ พอใจก็ยึดเอา ไม่พอใจก็ทำลายเสีย, จึงเกิดราคะ หรือ โทสะ โกธะ, ถ้าไม่เข้าใจมันก็หลงใหลอยู่นั่น คือโมหะ มันก็เกิดกิเลส อยากไปตามอำนาจของความไม่รู้ ของความโง่ ก็ได้เกิดทุกข์, คือยึดถือว่าเป็นตัวเรา เป็นของเรา ที่อาจจะยึดถือเอาได้ ก็ยึดถือเอา แล้วก็เป็นทุกข์ นี่มันมีเท่านี้.

ถ้าเรามีความรู้เพียงพอ ฉลาดเพียงพอ ก็รู้ว่า โอ้, สิ่งเหล่านี้มันเป็นอย่างนี้. ระวังให้ดี พอมันกระทบกัน สัมผัสกัน เป็นผัสสะ เกิดเวทนาแล้ว, ระวังให้ดี อย่าโง่, อย่าโง่ในตอนผัสสะ หรือในตอนเวทนา รู้ว่ามันเช่นนั้นเอง, มันเป็นเช่นนั้นเองตามธรรมชาติ เช่นนั้นเอง. ไม่เกิดความยินดีที่น่ายินดี, ไม่เกิดความ

ยินร้าย ที่ชวนให้ยินร้าย ก็ไม่เกิดตัณหา ไม่เกิดอุปาทาน ไม่เกิดทุกข์, เรื่องมันก็สิ้นสุดลงที่ตรงไม่เกิดทุกข์.

นี่เป็นระบบที่เฉียบขาดที่สุดและตายตัว ของตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ; ส่วนที่จะไปเรียนให้ละเอียดออกไป ละเอียดออกไป นั้นก็ได้ แต่มันอาจจะทำไม่ได้สำหรับทุกคน. ฉะนั้น ความจำเป็นมันอยู่เพียงเท่าที่ทุกคนทำได้ คือเรียนรู้สำหรับจะไม่โง่เขลา เมื่อมีผัสสะ เมื่อมีเวทนา นี้ก็พอแล้ว.

เป็นอันว่า จิตของเราได้รับการดูแล แวดล้อม ปรับปรุง หรือพัฒนามาให้เป็นจิตที่เหมาะสมที่จะฉลาด, ให้เป็นจิตที่เหมาะสมที่จะรอบรู้, ให้เป็นจิตที่มั่นคงยากที่จะตกไปอยู่ใต้อำนาจของกิเลส ที่ไม่ให้มันสามารถทำหน้าที่ของจิตนั้นเอง ด้วย. ถ้าได้อย่างนี้เรียกว่าระบบจิต หรือจิตตพฤกษาของเรานี้ ถูกต้องเจริญงอกงาม, เป็นต้นไม้ที่เจริญงอกงาม ในส่วนที่เป็นระบบจิต. ทุกคนไปชำระสะสางของตน ๆ ระบบจิตของตน ๆ.

เดี๋ยวนี้มันยังอ่อนแอ, จิตของบุถุชนนี้อ่อนแอ, มันอ่อนแอสำหรับจะตกไปเป็นทาสของกิเลส, ที่จะตกไปเป็นทาสของอารมณ์ของกิเลส, เป็นจิตที่ไม่มีความสามารถ เป็นจิตที่ไม่สามารถจะต่อต้าน หรือทรงตัวอยู่อย่างปกติได้, เป็นจิตที่เปลี่ยนแปลงไปตามอำนาจของสิ่งแวดล้อม เพื่อกิเลสไปเสียหมด, ไม่เป็นสมาธิ เรียกว่าไม่เป็นจิตที่เข้มแข็ง ในลักษณะที่เรียกว่าสมาธิ, มันอ่อนไหว มันเลื่อนลอย มันฟุ้งซ่าน จนเป็นนิสัยที่จะเป็นอย่างนั้น.

บุถุชนมีนิสัยทางจิตที่จะอ่อนแอ เลื่อนลอย ฟุ้งซ่าน แต่แล้วเจ้าของก็มิได้สนใจ; เพราะที่จริงมันก็ไม่ได้มีเจ้าของ มันก็จิตนั้นเองเป็นเจ้าของ. เดี๋ยวนี้

จิตมันกำลังหลงไปอยู่ในกองทุกข์ จนกว่าจะถูกความทุกข์ย่ำยีเอาอย่างบอบช้ำ จิตจึงจะเข็ดหลาบ จึงจะสำนึกตัว จึงจะกลับหลังหัน, เป็นจิตที่มาสนใจในระบบที่มันตรงกันข้าม. นี่ต้องใช้เวลาเท่าไร คิดดูเถอะ. คน ๆ หนึ่งเกิดมา จะต้องจมอยู่ในกองทุกข์นานสักเท่าไร จิตจึงจะเข็ดหลาบ กลับมาแสวงหาเรื่องตรงกันข้าม. ตัวตนที่เป็นเจ้าของจิตหรือตัวตนของอะไรมันไม่มี, มันมีแต่จิตที่กำลังหลงไปในกองทุกข์ จนมันรู้สึกทุกข์แล้วมันเข็ดหลาบ มันแน่ใจที่จะเดินทางใหม่ตรงกันข้าม ระบบจิตมีหลักอยู่อย่างนี้.

ใคร, จิตไหน. คำว่าใครก็คือว่าจิตดวงไหน มันจะฉลาดได้เร็ว มันจะเข็ดหลาบได้เร็ว แล้วมันจะหมุนทิศทางได้เร็ว. จิตนั่นแหละต้องช่วยตัวเอง; พูดแล้วมันก็ทำให้ท้อใจว่า ไม่มีใครมาช่วยเรา นอกจากเราจะต้องช่วยตัวเอง คือจิตที่เข็ดหลาบต่อความทุกข์ เบื่อต่อความทุกข์ ระอาต่อความทุกข์ เบื่อหน่ายในสิ่งที่เป็นทุกข์, มันก็จะหมุนกลับไปหาทางที่ตรงกันข้าม, จะเกิดความถูกต้องในระบบแห่งจิตใจขึ้นมา.

เดี๋ยวนี้การผึกจิตให้เป็นจิตที่ถูกต้อง มันก็ไม่ค่อยจะมี เพราะว่าสอนกันไม่พอ, สอนกันไม่ถูกต้อง. การทำสมาธิชนิดถูกต้องยังไม่เป็นที่รู้จัก; มีสมาธิละเมอ ๆ ตามแบบของอาจารย์ที่อยากจะอวด สำหรับสอนตามแบบของลูกศิษย์ที่อยากจะทำสำหรับอวดคน. อาจารย์ก็สอนเพื่ออวด, ลูกศิษย์ก็ทำเพื่ออวด, แล้วเมื่อไรมันจะตรงกับความถูกต้องเล่า, การสอนสมาธิมันยังตกอยู่ในสภาพอย่างนี้.

เลิกความคิดที่ว่าชั่วขณะ ไม่ถูกต้อง หรือไม่มีระบบนั้นกันเสียที, ปรารถนาดีแก่เพื่อนมนุษย์ทุกคน. ช่วยกันประพฤติกระทำให้มันถูกต้อง; ไม่ใช่ว่าสมาธิไปนั่งหลับหูหลับตา ทำอย่างนั้นเหมือนกับว่าเครื่องจักร แล้วก็จะเป็นสมาธิ. มันมีสมาธิแต่นั่งกันนิ่ง ๆ ไม่รู้เรื่องจิต ที่ว่าเปลี่ยนแปลงอย่างไร จึงจะบริสุทธิ์ จึงจะเข้มแข็ง จึงจะว่องไวต่อหน้าที่การงานของจิต. สมาธิชนิดนี้ ไม่เป็นคุณภาพของจิตที่ถูกต้อง

หรือสมบูรณ์แบบ, และสิ่งที่เรียกว่า สมาธินั้น ต้องเอาไปใช้ประโยชน์ได้ ในทุกกิจการ ทุกแขนงงานของมนุษย์.

พูดให้สั้นที่สุด ก็คือว่า ถ้าจิตของมนุษย์เป็นจิตที่ถูกต้องจริงแล้ว จิตนั้นจะใช้ประโยชน์ในหน้าที่การงานของมนุษย์ ได้อย่างครบถ้วนเหมือนกัน; เพราะฉะนั้นมนุษย์จะไม่มีปัญหา ในหน้าที่การงานของตน เพราะว่ามีเครื่องมือวิเศษศักดิ์สิทธิ์คือจิตที่สามารถทำอะไรได้ทุกอย่าง ในทางที่จะเป็นประโยชน์หรือดับทุกข์ได้.

นี่เรื่องจิต ระบบจิต หรือจิตตพฤกษา ต้นไม้คือจิต ต้นไม้ชีวิตคือจิต ชีวิตในส่วนจิต ต้องได้รับการอบรมที่ถูกต้องอย่างนี้, เราเรียกกันว่า จิตตสิกขา. ระบบฝึกจิตที่เรียกว่า จิตตสิกขา หรือสมาธิสิกขาก็ได้ คือการศึกษาเพื่ออบรมจิตให้มีความเป็นจิตอย่างถูกต้อง ตามที่จิตมันควรจะมีหรือจะเป็น จะเป็นสิ่งที่มีประโยชน์แก่มนุษย์.

ระบบโพธิพฤกษาต้องเริ่มต้นจากเห็นโทษของความทุกข์.

เอ้า, ทีนี้จะดูระบบที่สาม ว่าโพธิพฤกษา, ระบบโพธิ *โพธิ* แปลว่า *ความรู้, ความรู้คือปัญญา.* ระบบปัญญา ระบบญาณ ระบบวิชชา แล้วแต่จะเรียก ชื่อมันมาก แต่ว่าความหมายมันเหมือนกันหมด คือรู้, *เป็นเรื่องของความรู้.* *โพธิ* แปลว่า *ความรู้,* จะเรียกชื่อว่า *ปัญญาก็ได้* จะเรียกว่า *ญาณะก็ได้* จะเรียกว่า *วิชชาก็ได้* นี้มันเป็นระบบเรื่องความรู้ ซึ่งมันมีได้ทั้งรู้ผิดและรู้ถูก ต่างก็มีเป็นระบบของมันเอง : ที่รู้ถูกก็มีอยู่ระบบหนึ่ง, ที่รู้ผิดก็มีอยู่ระบบหนึ่ง, ถ้ามันเข้าไปในระบบไหนแล้ว มันจะเป็นไปตามระบบนั้น.

เดี๋ยวนี้จิต ของเรามัน ผิดมาตั้งแต่ออกมาจากท้องแม่ มันไม่มีความรู้มาตั้งแต่ออกมาจากท้องแม่ ก็มาต่อสู้กับความทุกข์ทรมานในการเวียนว่ายในวัฏฏสงสาร คือทนทรมานตั้งแต่เกิดมาจนบัดนี้, เรียกว่าวัฏฏสงสาร; เพราะซ้ำแล้วซ้ำอีก เพราะซ้ำแล้วซ้ำอีก เราจึงเรียกว่าวัฏฏสงสาร. ไม่ต้องพูดถึงต่อตายแล้ว ต่อตายแล้วกลับเกิดอีกนั้น มันยาวเกินไป มันมองไม่เห็นด้วย มันไม่เป็นสันทิฏฐิโก, เอาแต่ที่มองเห็นได้เป็นสันทิฏฐิโก คือ ตั้งแต่เกิดมา จนบัดนี้ มันวนอยู่, วนอยู่ในความทุกข์ ซ้ำๆ ซากๆ กี่มากน้อย แล้วนั่นคือวัฏฏสงสาร.

จิตมันถูกทรมานอยู่ในวัฏฏสงสาร ซ้ำแล้วซ้ำอีก, ซ้ำแล้วซ้ำอีก; แล้วมันก็เกิดความรู้ขึ้นมา หรือว่าความรู้มันเริ่มหันเหทิศทาง ว่าอย่างนั้นไม่ไหวแล้ว, ทนไม่ไหวแล้ว, จะหันเหมาในทิศทางที่จะไม่ต้องเป็นอย่างนี้ คือไม่ต้องเป็นทุกข์อย่างนี้. ฉะนั้นจึงแสวงหา ศึกษา สอดส่อง ค้นคว้า ไปในทางที่ตรงกันข้าม. ระบบโพธิ-พฤกษา ระบบบัญญานี้มันก็จะตั้งต้น, เพราะว่าได้ถูกกันเข้ากับความทุกข์.

การที่เราจะมีความรู้ การที่เรา จะมีปัญญามีความรู้อย่างถูกต้องขึ้นมาได้อย่างไรนี้ *ในพระบาลีมีกล่าวไว้* อย่างน้อยก็สองอย่าง : คือว่า มัน *ได้ยินได้ฟังที่เขาพูด* เขาบอก เขากล่าวเขาสอนกันนี้ มันก็เริ่มสนใจ; แต่ระบบนี้ไม่ดีเท่ากับระบบที่ว่า *ถูกความทุกข์มันกัดเอา* — กัดเอา — กัดเอา — เจ็บปวดรวดร้าว, แล้วมานึกได้ *มามองเห็นเองนี่ดี*, นี่ดี.

ความรู้ ของคนเรา ที่เกิดมาจากการเผชิญกับความทุกข์ หรือปัญหา, แล้วเกิดขึ้นว่าจะต้องทำอย่างไร ในทางที่ตรงกันข้ามนี, ความรู้นี่ดี — ดี ความรู้จะช่วยได้. ส่วนความรู้ที่ได้ยินได้ฟังมานั้นไม่ดีเท่า แต่ก็มีประโยชน์ตามสมควร. เมื่อได้ยินได้ฟังมา

มันก็ใคร่ครวญดูว่า มันจะเป็นไปได้ไหม; ถ้ามันพอจะเป็นไปได้ มันก็ลอง, พอลอง มันก็พบว่า โอ้, ถูกต้องเป็นไปได้ ก็ทำต่อไปจนสำเร็จประโยชน์.

นี่คือความไม่งมงาย *อาศัยหลักบาลี กาลามสูตร ไม่งมงาย;* ไม่ใช่ว่าได้ยินใครบอกว่าอย่างไร สอนว่าอย่างไร แล้วก็เชื่ออย่างโง่เขลา. มันต้องพิจารณาดูว่าที่เขาบอกนั้นมันมีเหตุผลอยู่ไหม? น่าลองไหม? หรือทีแรกก็เอาแต่เพียงลอง ยังไม่เชื่อ. พอลองแล้ว อ้าว, มันได้ผล แล้วจึงเชื่อ, แล้วก็ทำต่อไปมากขึ้น ๆ แล้วก็ได้ผลถึงที่สุด.

ตัวอย่างคล้าย ๆ กับว่า ทีแรกเขาเอายาเม็ดขาว ๆ มาให้ชาวบ้านกิน คือยาฝรั่งเม็ดขาว ๆ ชาวบ้านเคยกินแต่ยาเม็ดดำ ๆ เขียว ๆ, ฝรั่งเขาเอายาเม็ดขาว ๆ มาให้กิน เขาไม่ยอมกิน. แต่ถ้าว่าคนที่เอามาให้ พูดจาดีมีเหตุผลน่าลอง มันน่าลอง, หรือว่ามันไม่มีทางอื่นแล้วมันก็ลอง, มันก็ลอง. พอลองแล้ว โอ้, มันได้ผล ทีนี้มันก็กล้ากิน. ชาวบ้านนอกคอกนาเพิ่งจะยอมกินยาเม็ดขาว ๆ กันเมื่อไม่กี่สิบปีมานี้ ก่อนหน้านั้นมันไม่กล้ากินดอก. ธรรมะก็เหมือนกันแหละ เมื่อเขามาบอกว่าอย่างนี้ดับทุกข์ได้ ดับทุกข์ได้ก็ลองดูก่อนซิ. ลองคิดดูใคร่ครวญดู ปฏิบัติดู, ลองดู โอ้, มันดับทุกข์ได้ แล้วจึงทำให้มากขึ้น ๆ แล้วก็ดับทุกข์ได้จริง. นี่คือพัฒนาระบบปัญญา ต้นไม้แห่งปัญญา เจริญงอกงามใหญ่โตสมบูรณ์ได้ เพราะการกระทำอย่างนี้.

ถ้าเราจะเอา *หลักในพระบาลี* มันก็มีอยู่นะว่าที่จริงน่ะ คือท่านแบ่งขั้นตอนแห่งระบบปัญญาไว้ เป็นสองขั้น คือ:— *ระบบที่เห็นตามที่เป็นจริง* ของธรรมชาติของสิ่งเหล่านั้น ว่า*อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา* เป็นต้น, นี้เป็นญาณพวกต้น. พอญาณนี้สมบูรณ์แล้ว ก็*เกิดญาณพวกที่สอง* คือว่าญาณที่จะถอยออก ถอยกลับ, คือ*เมื่อเห็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ซึ่งเป็นญาณสำหรับให้เบื่อหน่ายคลายกำหนัด* แล้วมันก็*จะเกิดญาณประเภทเบื่อหน่าย คลายกำหนัด และหลุดพ้น;* ฉะนั้นความเจ็บปวด หรือ

ความเป็นทุกข์ที่เราได้รับมาเรื่อย ๆ ๆ นี้ มันจะทำให้เกิดญาณ ที่ทำให้เห็นตามที่เป็นจริง ว่าสิ่งนั้น ๆ เป็นอย่างไร.

ญาณพวกนี้ก็มีหลายขั้นตอน มีหลายชื่อเอามาบรรยายก็บ่วยการ มันมากมาย แล้วมันเป็นแต่ภาษาบาลี มันจำไม่ไหวดอก. บอกให้รู้แต่ว่า **ญาณพวกแรกคือญาณที่ทำให้เกิดความรู้สึกตามที่เป็นจริง** ว่าสิ่งเหล่านี้เป็นอย่างไร, คือไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา เป็นต้น, หรือจะสรุปแล้วว่า มันเป็นอย่างนั้นเอง. ถ้าญาณชนิดนี้เป็นต้นไม้ที่ได้เจริญแล้ว มันแทงตลอดเห็นตลอดว่า สิ่งทั้งปวงเป็นอย่างนี้ แล้วมันก็จะเกิดภาคที่สอง, **ส่วนที่สอง คือว่า นิพพิทา เบื่อหน่ายแล้วก็คลายกำหนัด แล้วก็หลุดพ้น** นี้ส่วนที่มันเป็นผล.

ดูให้ดีเถอะ บัญญาของเรามันเดินมาอย่างนี้ทั้งนั้น **ต้องเห็นโทษ เห็นความเลวทรามของความทุกข์นั้นก่อน** หรือสิ่งที่เป็นที่ตั้งแห่งความทุกข์ บัจจัยแห่งความทุกข์ อารมณ์แห่งความทุกข์. เราเห็นชัดว่า มันเป็นบัจจัยแห่งความทุกข์ หรือเป็นตัวความทุกข์; นี่ก็เริ่มถอย เริ่มเปลี่ยนกระแส ไม่เอากับมัน, คือเบื่อหน่ายในสิ่งที่เคยหลงรัก หลงพอใจ ยึดมั่นถือมั่นมาก่อน เบื่อหน่ายมันก็คลาย ๆ ๆ ความยึดถือ. **เมื่อหมดความยึดถือก็หลุดพ้น เรียกว่านิพพิทา—เบื่อหน่าย, วิราคะ—คลายกำหนัด, วิมุติ—ก็หลุดพ้น.** นี่ก็เป็นญาณอีกกลุ่มหนึ่ง มีอยู่สองกลุ่มใหญ่ ๆ, หรือสองขั้นตอนใหญ่ ๆ. **สติปัญญาของมนุษย์เรานี้ มีอยู่สองขั้นตอน** อย่างนี้ : **รู้จักสิ่งเหล่านั้นตามที่เป็นจริง นี่ตอนหนึ่ง, แล้วก็เบื่อหน่าย คลายกำหนัด หลุดพ้นต่อสิ่งเหล่านั้น นี่ขั้นตอนหนึ่ง.** ปัญญามีสองขั้นตอนอย่างนี้.

ระบบปัญญาเกิดได้ด้วยการพัฒนา.

ทีนี้ทำอย่างไร จึงจะเกิดปัญญาชนิดนั้น? ก็บอกแล้วเมื่อตะกี้นี้ ได้ฟังเขาว่าก็ได้, มาคิดดู ปฏิบัติดูก็ได้, หรือว่าไม่ต้องฟังใครว่า ไม่ต้องได้ยินได้ฟังใครว่ามัน ถูกกันเข้ากับความทุกข์มากเกินไป จนมันว่าสู้ไม่ไหวไม่เอา คิดหาลู่ทางที่มันตรงกันข้าม. นี่เป็นเหตุให้เกิดพระพุทธเจ้า หรือบุคคลที่เป็นพระพุทธเจ้า ขึ้นมาได้ด้วยตนเอง, เมื่อยังไม่มีพระพุทธเจ้า ก็เกิดปัจเจกพุทธเจ้า หรือบุคคลประเภทเดียวกันขึ้นมาได้ ไม่ต้องมีใครมาสอนท่าน; แต่ว่าเหตุการณ์ในชีวิต ความทุกข์ในชีวิตมันสอนท่าน.

ทีนี้พวกเรานี้เรียกว่าโชคดีนะ ที่ว่าแม้จะโง่ไปสักหน่อย ไม่เห็นได้เอง ก็มีพระธรรมคำสอนที่เขาสืบๆ มาให้, ให้เราได้เรียน ได้ฟัง ได้ค้นคว้า ได้สังเกต ได้ทดลอง แล้วก็ประพฤติปฏิบัติ ได้ผลตามที่ต้องการ. ฉะนั้นเราอย่าให้เสียทีที่ได้มีโชคดีถึงอย่างนี้, โชคดีที่มีผู้ที่นำมาสอน ให้ได้ยินได้ฟัง ตามคำสอนของพระพุทธเจ้าซึ่งมันถูกทั้งนั้น. แต่เราไม่ต้องรับเอาทันทีว่าถูก เดี๋ยวจะผิดหลักกาลามสูตร; แต่เราพิจารณาดูว่ามันมีเหตุผลไหม, มีเหตุผลสักเท่าไร, น่าทดลองไหม; ถ้าเห็นว่ามันมีเหตุผล มันเข้ากับเหตุผลแสดงชัดอยู่ แล้วก็ทดลอง ก็ได้ผล, ได้ผลมันก็รับเอาแล้วก็คือเชื่อ ปลงความเชื่อลงไปหมดเลย ในธรรมะนี้.

นี่ ระบบปัญญาของเรามันเกิดขึ้นมาได้ด้วยการพัฒนา หรือที่เรียกว่าโยคะ, *โยคา เว ชายเต ภูริ* มีพระบาลีว่า *ปัญญาที่หนาแน่นเหมือนแผ่นดิน ภูริ, ภูริ ปัญญาที่หนาแน่นเหมือนแผ่นดิน ย่อมเกิดได้จากโยคะ. โยคะคือการประกอบประพฤติ กระทำอย่างถูกต้องตามระบบ.* โยคะนั้นเป็นระบบ; เมื่อประพฤติถูกต้องตามระบบ ปัญญา ที่หนาแน่นเหมือนแผ่นดิน คือแทงแผ่นดินตลอด คือแทงแผ่นดินตลอด

มัน ก็เกิดขึ้น. อย่าถือเสียว่า เราไม่มีอุปนิสัย ไม่มีอะไร ไม่อาจจะสามารถสร้างบัญญาได้ แล้วก็เลิก, แล้วก็ไม่ทำ, ก็ปล่อยไปตามบุญตามกรรม. นี้ก็ไม่ถูก เพราะว่าสิ่งที่เรียกว่า **บัญญานี้ ก็เป็นสังขาร ชนิดหนึ่ง มีเหตุมีปัจจัย, แล้วก็เป็นไปตามเหตุตามปัจจัย,** ก็สร้างสรรค์เหตุปัจจัยของบัญญา คือการประกอบ ประพฤติ กระทำอย่างมีระบบ, แล้วก็เกิดบัญญา แล้วก็หลุดพ้นได้.

ฉะนั้นเรื่อง **วิปัสสนา หรือ บัญญานี้ ต้องสอนกันอย่างมีระบบ.** อย่าสอนกันอย่างชั่วขณะ คิดนึกชั่วขณะ ก็พูดๆไปเท่านั้นเอง มันไม่ค่อยจะสำเร็จประโยชน์ แต่ก็คงจะดีกว่าไม่มี. ผู้ที่เห็นแจ้งธรรมะแล้ว แม้ว่าเขาจะพูดไปตามความคิดนึกชั่วขณะ ก็ยังมีความหมายมาก, ยังมีความหมายมาก ก็พังก็ได้, แล้วเอามาใคร่ครวญให้ดี, มาทำให้เกิดเป็นระบบ ให้มีเหตุ มีผล มีต้น มีปลาย สมบูรณ์แล้ว มันก็เกิดบัญญาที่เพียงพอที่จะดับทุกข์ได้. **การกระทำทั้งหมดนี้เรียกว่า บัญญาสิกขา.**

อันที่หนึ่งเรียกว่า ***ศีลสิกขา*** สำหรับ ***จัดการกับกาย.*** อันที่สองเรียกว่า ***จิตตสิกขา*** สำหรับ***จัดการกับจิต.*** อันที่สามเรียกว่า ***บัญญาสิกขา*** สำหรับ***จัดการกับบัญญา.*** เมื่อ **ทั้งสามระบบนี้ถูกต้องแล้ว** เรื่องของบุคคลก็หมดแหละ เรื่องของคนๆ หนึ่ง บัจเจกชนคนหนึ่งๆ ก็หมด เพราะ **เขาหลุดพ้นได้.**

ส่วนสังคม ต้องมีระบบเมตเตยยะ.

ทีนี้มันยังเหลือบัญหาอยู่บัญหาหนึ่ง แม้ว่าดับทุกข์ของตัวเองสิ้นเชิงแล้ว มันก็ยังมีบัญหาอยู่อีกบัญหาหนึ่งเหลืออยู่ คือบัญหาที่ว่า เราจะอยู่กันในโลกนี้อย่างไร ? เราจะอยู่ด้วยการสังคมกับเพื่อนมนุษย์ทั้งหลายในโลกนี้อย่างไร ? นี้ก็มีระบบหนึ่งขึ้นมา

บัญหาระบบหนึ่งขึ้นมา ซึ่งเราจะต้องทำให้ถูกต้อง ประพฤติให้ถูกต้อง ซึ่งในที่นี้จะเรียกว่า **ระบบเมตตา หรือ เมตเตยยพฤกษา,** ต้นไม้แห่งบัจจัยของเมตตา, หมวดเมตตา บัจจัยของเมตตา มีระบบเหมือนกับต้นพฤกษา ที่เราจะต้องเพาะปลูกเลี้ยงดูบำรุงให้เติบโตงอกงามและสมบูรณ์จนเป็นดอกเป็นผล.

เรียก **เมตตา** ก็ได้ เรียก **ไมตรี** ก็ได้ เรียก **กรุณา** ก็ได้ เรียก **เมตเตยยะ** นี่คิดว่าดี เพราะมันมีคำเรียกกันอยู่ว่า พระศรีอาริยเมตไตรย พระศรีอาริยเมตไตรย พระพุทธเจ้าในอนาคต ศรีอาริยเมตไตรย คือเมตเตยยะ. ***เมตเตยยะ*** แปลว่า ***เกื้อกูลแก่เมตตา, มีธรรมะเป็นเครื่องเกื้อกูลแก่เมตตา*** มากพอ คนก็เลยเต็มไปด้วยเมตตา คือความเป็นมิตร. ทุกคนเป็นมิตร ไม่มีศัตรู หมายความว่าไม่มีศัตรู ทุกคนเป็นมิตรต่อกัน นั่นน่ะศาสนาพระศรีอาริยเมตไตรย, ไม่มีศัตรูเหลืออยู่แม้แต่คนเดียว อันธพาลไม่มีเหลืออยู่แม้แต่คนเดียว ทุกคนเป็นมิตร.

ท่านอุปมาไว้ถึงกับว่า เหมือนกันหมด, ดีเหมือนกันหมด. เขาดีต่อเราเหมือนกันหมด จนกระทั่งว่าเราออกจากบ้านไปในท้องถนนแล้ว เราไม่รู้ว่าใครเป็นใคร มันดีเหมือนกันหมด ไม่รู้ว่าใครเป็นใคร. ต่อเมื่อเรากลับมาที่บ้าน เราจึงจะรู้ว่า นี่ภรรยาของเรา สามีของเรา ลูกของเรา เพื่อนของเรา อะไรจึงจะมารู้ว่า โอ้, นี่มันคนของเรา. พอออกไปนอกถนนแล้ว มันเหมือนกันหมด จนไม่รู้ว่าใครเป็นใคร เป็นมิตรเหมือนกันหมด.

ศาสนานี้ท่านสอนไว้หรือกล่าวไว้ ให้เป็นที่จุดหมายปลายทาง มันจะยิ่งไปกว่าความหลุดพ้นอีกก้าวหนึ่ง แต่ละคน ๆ หลุดพ้นจากความทุกข์ แล้วมันอยู่กับคนในโลกไม่ได้ คนในโลกมีอันธพาล มีอะไร มันอยู่กันไม่ได้. ฉะนั้นต้องมีอีกระบบหนึ่ง **ทำให้ทุกคนมันเป็นมิตรกันเสียให้หมด** ไม่มีศัตรูของใครเหลืออยู่แม้แต่คนเดียว.

ระบบสุดท้ายที่ว่า ชีวิตนี้มันจะพัฒนาขึ้นไปถึง ครั้นถึงแล้ว มันก็หมดปัญหาของมนุษย์เราจริง ๆ.

นี่ขอให้ทบทวนดูว่า มันมีถึง ๔ ระบบที่สำคัญ ๆ ศีล สมาธิ ปัญญา สามระบบนั้นเพื่อความรอดส่วนบุคคล, แล้วระบบเมตตานี้ เพื่อความอยู่สงบสุขแห่งสังคมทุกคน, สังคมของทุกคน. ที่เรียกว่าทาน การทำทาน มันรวมอยู่ในระบบนี้; เดี๋ยวบางคนจะสงสัยว่าเอาทานมัยไปเก็บไว้เสียที่ไหนเล่า? มันก็มีอยู่ในระบบเมตเตยยะนี้ ความรักผู้อื่น นั่นแหละคือทาน. การทำทานก็ทำเพื่อให้ไม่เห็นแก่ตัว แล้วก็รักผู้อื่น; แต่ความหมายมันแคบ. เราเอาคำว่าเมตตาดีกว่า มีความหมายกว้าง ความเป็นมิตรไม่มีศัตรู เรียกว่าเมตตา.

โลกนี้ควรจะมีระบบเมตตา คือความเป็นมิตร ไม่มีศัตรู ขึ้นมาอีกชั้นหนึ่ง ความรอดของมนุษย์ทั้งปวงจึงจะสมบูรณ์. การหลุดพ้นเป็นพระอรหันต์นั้นมีเฉพาะคนยังไม่สมบูรณ์, ต้องมีทั้งหมดทั้งโลกเลย มันมีความเมตตาต่อกัน แล้วมันก็สมบูรณ์ ไม่มีปัญหาเหลือ.

เอาละ, ขอให้จำไว้ว่า มันเป็นถึง ๔ ขั้นตอน : ถูกต้องทางกาย, ถูกต้องทางจิต, ถูกต้องทางปัญญา, แล้วก็ถูกต้องทางสังคม คือเมตตา ใช้ได้. เป็นอันว่าเราพูดถึง ระบบทั้งหมดของธรรมะทั้งหมด, ระบบทั้งหมดของธรรมะทั้งหมด มันมีอยู่อย่างนี้. ขอให้เรา ศึกษาธรรมะกันอย่างมีระบบเถิด, อย่าเป็นกระท่อนกระแท่นพูดตามความคิดนึกชั่วขณะ ซึ่งมันลำบากมากที่จะเอามาใช้ให้เป็นประโยชน์โดยแท้จริง.

ความถูกต้องของมนุษย์ควรมีทั้ง ๔ ระบบพร้อมกันไป.

เอ้า, ทีนี้ข้อสุดท้าย ที่อยากจะพูดเสียเลย ก็คือว่า ให้ดูให้ดีว่าเราอาจจะทำพร้อมกันทั้ง ๔ ระบบ. คนหนึ่ง มนุษย์คนหนึ่งนี้ ขอให้มีการทำถูกต้องอย่างนี้พร้อมกันอยู่ทั้ง ๔ ระบบ ทุกวัน ๆ ๆ ๆ : ทางกาย ก็ทำให้ถูกต้อง, ทางจิต ก็ทำให้ถูกต้อง, ทางปัญญา ก็ทำให้ถูกต้อง, ทางเมตตาต่อสังคม มนุษย์ ก็ทำให้ถูกต้อง อยู่ทุกวัน ๆ ๆ. เรามีศีล สมาธิ ปัญญา อยู่ทุกวัน ในทุก ๆ ปรมาณูของร่างกายนี้ ชีวิตเนื้อหนังร่างกายนี้ เอาว่าอาการ ๓๒ ก็ดูเถอะ; ที่นั่นแหละจะมีความถูกต้องอย่างแท้จริง อยู่ในเลือด ในเนื้อ ในผม ในขน ในหนัง ในกระดูก ในอะไรทุกส่วนที่ประกอบกันขึ้นเป็น ร่างกาย จิต ก็ถูกต้อง ปัญญา ก็ถูกต้อง ประพฤติต่อผู้อื่น ก็ถูกต้อง พ็นเป็น ๔ เกลียวพร้อมกันไป, ๔ เกลียว พร้อมกันไป, มีความถูกต้องอย่างนี้.

ไปแยกธาตุดูตัวเอง ว่ามีความถูกต้องในร่างกาย ในจิตใจ ในสติปัญญา และในการประพฤติต่อสังคม มันไม่ลึกซึ้งเกินสติปัญญา. อย่าเห็นว่าลึกซึ้งเกินสติปัญญาที่จะมองเห็นได้, มันละเอียดสักหน่อย แต่ก็ไม่ลึกซึ้งเกินสติปัญญา. ขอให้เราดูในเลือด ในเนื้อ ในชีวิตของเรานี้ มีความถูกต้องทางกาย, มีความถูกต้องทางจิต, มีความถูกต้องทางปัญญา มีความถูกต้องต่อธรรมะที่จะประพฤติต่อสังคมภายนอก, อย่าให้มีความผิดพลาดในเรื่องนี้ ทุกวัน ๆ ๆ. ดูให้ละเอียดลงไปถึงชีวิตด้านลึก ว่าทางกายก็ถูกต้อง ทางจิตก็ถูกต้อง ทางสติปัญญาก็ถูกต้อง ทางสังคมก็ถูกต้อง, นั่นแหละธรรมะที่มันเต็มระบบ มันครบตามระบบทุก ๆ ระบบมันถูกต้อง.

นี่ อาตมาวันนี้ก็พูดถึงเรื่องชีวิต ระบบชีวิตชนิดสมบูรณ์แบบ คือครบทุกระบบ และแต่ระบบก็ครบในระบบ, ในระบบหนึ่ง ๆ ก็ครบและถูกต้อง, แล้วกี่ระบบๆ ก็ได้มีขึ้นอย่างครบถูกต้อง. ในระบบร่างกายนี้ มันมีระบบย่อยลงไปกี่ระบบ มันก็-

ถูกต้อง. ในระบบจิตมันมีย่อยออกไปก็ระบบก็ถูกต้อง ในระบบปัญญามันย่อยลงไปก็ระบบมันก็ถูกต้อง. **รอดพ้นแล้ว พ้นทุกข์แล้ว** ที่นี้ก็ต่อสังคมทั้งหลาย ก็ประพฤติอย่างถูกต้อง **นี้ก็เป็นอันว่าหมดปัญหา.**

นี่มองดูทีเดียวหมด ทั่วสากล สากลของธรรมะ *เกวลํ – สิ้นเชิง ที่พระพุทธเจ้าท่านตรัสว่า เกวลปริปุณฺณ ปริสุทฺธ พฺรหฺมจริยํ ปกาเสถ,* มันสิ้นเชิงคืออย่างนี้ไม่มีอะไรเหลืออยู่สำหรับที่จะเป็นปัญหา.

ขอให้เรา **พุทธบริษัททำให้ได้,** ให้มันมีความถูกต้อง ที่มองเห็นอยู่ว่ามันมีความถูกต้อง ในทางกาย ทางจิต ทางสติปัญญาและทางสังคมภายนอก. ดูที่เนื้อที่ตัวในชีวิต. **ดูเข้าไปในชีวิตที่เนื้อที่ตัว** ว่าโอ้, มันมีความถูกต้องอยู่เป็น ๓ เกลียว ใน **ภายในนี้เป็น ๓ เกลียว** : ระบบกาย ระบบจิต ระบบสติปัญญา, แล้ว **ข้างนอกอีกเกลียวหนึ่ง** ก็พลอยเข้ามามีเป็นธรรมะอยู่ในภายในด้วย คือถูกต้องทางสังคม คือมีเมตตาเต็มเปี่ยมอยู่ในจิตตสันดาน.

เรื่องกาย เรื่องจิต เรื่องปัญญา เรื่องเมตตา ๔ เรื่องนี้เป็นพฤกษาแห่งชีวิต เป็นต้นไม้แห่งชีวิต, เป็นชีวิตในระบบที่จะต้องทำให้ครบถ้วน และเจริญงอกงามเหมือนต้นไม้ทั้งหลาย ที่มีความถูกต้องทุกระบบแล้ว มันก็เป็นดงหนาทึบขึ้นมาอย่างนี้. เอาละ, เป็นอันว่าเรื่องที่จะพูด ก็มีอย่างนี้ มีรายละเอียดอย่างนี้.

....

สรุปความว่า แต่ก่อนมา เราศึกษาธรรมะกันอย่างกระท่อนกระแท่น ไม่สามารถจะมาชนกันเข้าเป็นระบบสมบูรณ์ได้ เดี๋ยวนี้ถึงเวลาแล้ว ที่เราจะชนกันเข้าให้

เป็นระบบที่สมบูรณ์ ให้เรามองเห็นชัดเจนง่ายๆว่า โอ้, มันสมบูรณ์เป็นระบบเหมือนต้นไม้ต้นหนึ่ง มันมีระบบสมบูรณ์มันจึงเจริญงอกงามเป็นดอก เป็นลูก. **ถ้าว่าไม่เข้าใจถูกต้องชัดเจน มันปฏิบัติไม่ได้,** มันปฏิบัติไม่ได้นะ. เพราะฉะนั้นการศึกษาที่กระท่อนกระแท่นไม่ครบระบบนั้น มันปฏิบัติไม่ได้ ที่เขาเรียกกันในภาษาวิทยาศาสตร์ว่า impractical มันปฏิบัติไม่ได้, มันไม่ practical คืออาจจะปฏิบัติได้, มันเป็น impractical คือไม่อาจจะปฏิบัติได้. ฉะนั้นเราจึง **ไม่อาจจะปฏิบัติได้ เพราะว่าเรามันไม่ทำให้ชัดเจนแจ่มแจ้ง** จับต้นชนปลายกันให้ถูกต้องจนเป็นระบบ. จึงว่า ต่อไปนี้ **ขอให้** ให้ทุกคนหลับตา มองเห็นความเป็นระบบแห่งธรรมะของตนครบถ้วนบริบูรณ์; เหมือนต้นไม้ต้นหนึ่งๆต้นหนึ่งๆ, ต้นไม้ทางกายก็ถูกต้องสมบูรณ์, ต้นไม้ทางจิตก็ถูกต้องสมบูรณ์, ต้นไม้ทางปัญญาก็ถูกต้องสมบูรณ์, ต้นไม้ทางเมตตาหรือสังคมก็ถูกต้องและสมบูรณ์.

ก่อนนี้เราไม่ได้สนใจ เราทำไปตามสบายๆแล้วก็ไม่รู้ว่าทำไปทำไมด้วยซ้ำไป **ไม่มีปริทัศน์** คือการเห็นอย่างรอบด้าน, เราก็จับต้นชนปลายไม่ถูก **ไม่ได้รับประโยชน์ของธรรมะ.** แต่เราก็ว่าเรารู้ธรรมะอย่างยิ่ง, เรารู้ธรรมะอย่างยิ่ง จนถึงกับยกตนโอ้อวดเลย, แต่ก็ไม่ได้รับประโยชน์จากธรรมะ. มันโอ้อวดทำนองเขียดน้อย, เขียดตัวน้อยๆอยู่ในรอยตีนควาย มันรู้สึกว่า มันอยู่ในมหาสมุทรอันกว้างขวาง แล้วมันก็อวดดี, มันก็ร้องอวดดีไปตามประสาเขียดน้อยในรอยตีนควาย คล้ายกับว่าเขาอยู่ในมหาสมุทร. นี่พวกที่รู้ธรรมะอย่างไม่เป็นระบบมักจะเป็นอย่างนี้ ที่เขาพูดมันก็ถูกบ้างเหมือนกันแหละ. เขียดน้อยมันก็สามารถจะพูดคำที่เป็นประโยชน์ได้เหมือนกัน แต่มันไม่เพียงพอ.

ฉะนั้น เรารีบทำให้มันเป็นความจริง ให้เห็นระบบทั้งหลายถูกต้องตามที่เป็นจริง เรื่องก็จบ, เรื่องก็จบ. **นี่รู้จักตัวเอง** รู้จักตัวเอง, เป็นผู้รู้จักตัวเอง ว่า

คืออุจิต ๆ ๆ นั่นแหละ มันทำตนเป็นตัวเอง, ทำตนเป็นเจ้าของเรื่อง ทำเป็นตัวกู ทำเป็นของกู, มันได้รับทุกข์เจียนตาย แล้วมันจึงค่อยกลับหลังหันว่า ไม่มีตัวกู ไม่เอาตัวกู เอาแต่ธรรมชาติของสิ่งทั้งหลาย ที่เป็นไปตามเหตุตามปัจจัย. เรื่องจบเมื่อรู้ความไม่มีตัวกู, เข้าถึงความไม่มีตัวกู, ไม่มีตัวกูเป็นที่ตั้งแห่งความผิดพลาดหรืออะไร ๆ, กิเลสเกิดไม่ได้ ไม่มีตัวกูให้กิเลสเกิด การบรรยายนี้ สรุปความได้อย่างนี้.

บัดนี้ก็เป็นการสมควรแก่เวลาแล้ว อาตมาก็ขอยุติการบรรยายไว้ เป็นโอกาสให้พระคุณเจ้าทั้งหลาย สวดบทพระธรรม ในรูปคณสาธยาย ส่งเสริมกำลังจิตของท่านทั้งหลาย ให้กล้าหาญเชื่อมั่นในการที่จะประพฤติธรรมะ ให้สูง ๆ ยิ่ง ๆ ขึ้นไป ในบัดนี้.

๕ มีนาคม ๒๕๒๖

อะไร ๆ ในชีวิต สักแต่ว่าเป็นเรื่องของจิตสิ่งเดียว.

ท่านสาธุชน ผู้มีความสนใจในธรรม ทั้งหลาย,

การบรรยายประจำวันเสาร์ แห่งภาคมาฆบูชา เป็นครั้งที่ ๙ ในวันนี้ อาตมาก็ยังคงกล่าวในชุดที่เรียกว่า ***ธรรมะเล่มน้อยเล่มเดียวจบ*** ต่อไปตามเดิม. แต่ขอให้ท่านสังเกตสักหน่อยว่า เล่มเดียวจบนั้น ***คือมันจบในการบรรยายครั้งหนึ่ง ๆ*** ตั้งแต่ต้นจนปลาย. จบเรื่องโดยสรุปทั้งหมดของสิ่งที่เรียกว่า ธรรมะ.

ในวันนี้จะกล่าวโดยหัวข้อย่อยว่า **อะไร ๆ ในชีวิตสักแต่ว่าเป็นเรื่องของจิตสิ่งเดียว.** นี่ขอให้จับใจความให้ได้ ว่าทุกอย่างทุกสิ่ง **ทั้งหมดของเรื่องชีวิต** หรือเกี่ยวกับชีวิต ทั้งหมดทั้งสิ้น **เป็นเรื่องของสิ่งที่เรียกว่า จิต เพียงสิ่งเดียว.** พูดแล้วมันก็ไม่น่าเชื่อ; แต่ขอให้พูดให้ดีจะเข้าใจ และเห็นด้วย; แต่มันยากที่จะมองเห็น คือมันยากที่ท่านผู้ฟังจะสรุปได้เองว่า **ทุกเรื่องตั้งแต่ต้นจนปลาย, ตั้งแต่ต้น**

จนนิพพานนั้น เป็นเรื่องของสิ่งที่เรียกว่าจิตเพียงเรื่องเดียวสิ้นเดียว, ไม่ต้องมีคำว่าตัวตน อะไรที่ไหน.

เป็นห่วงอยู่ว่า มันจะเกิดอาการที่เรียกว่า เบ่าบีให้เต่าพั้งขึ้นมา ถ้าพั้งไม่ถูกในการบรรยายเรื่องนี้; อาตมาก็กลายเป็นคนเบ่าบีให้เต่าพั้ง, แล้วผู้พั้งทั้งหลายก็กลายเป็นเต่าไปทั้งหมด, แล้วมันจะเสียหายสักเท่าไร. ขอให้คิดดู ว่ามันจะเสียหายสักเท่าไรในการจัดการทำ. **มันจะต้องร่วมมือกันให้ดี คือท่านทั้งหลายพึงถูกรู้เรื่อง** แล้วมันก็พ้นจากอาการที่เรียกว่า เบ่าบีให้เต่าพั้งหรือให้แรดพั้ง แล้วแต่จะใช้ คำไหน มันก็เหมือน ๆ กัน.

จิตล้วน ๆ, จิตมีกิเลส, จิตหมดกิเลส.

คือเราจะพูดกันตั้งแต่ **จิตแรกเริ่มเดิมที เป็นแต่สักว่าธาตุตามธรรมชาติชนิดหนึ่งเท่านั้น,** แล้วจิตนั้น **ได้รับการแวดล้อมปรุงแต่ง** เรื่อยมา ตลอดเวลาอันยืดยาวนาน **เป็นไปในความโง่** ความหลง จนกระทั่งมันค่อยเปลี่ยน ลืมหู ลืมตา แล้วมัน **เปลี่ยนเป็นจิตที่ไม่โง่ไม่หลง** เป็นจิตที่ถึงที่สุด ของสิ่งที่จิตจะบรรลุถึงได้ จบกัน คือ **เรียกว่า นิพพาน.**

นี่ช่วยพั้งให้ดีว่า ตั้งแต่มันเป็น *จิตล้วน ๆ,* ไม่มีอะไรในจิตนั้น; แล้วก็เป็น *จิตที่เต็มไปด้วยกิเลส* อวิชชา เป็นต้น จนกระทั่งเป็น *จิตที่หมดอวิชชา* ไม่เป็นที่เกิดแห่งอวิชชาอีกต่อไป เรื่องมันมีเท่านี้.

นี่ทำความเข้าใจในขั้นต้นกันเสียก่อนว่า ตอนแรก มีแต่จิตล้วน ๆ เป็นธาตุตามธรรมชาติชนิดหนึ่งเท่านั้น; ไม่มีความผิดความถูก, ไม่มีความดีความชั่ว,

ไม่มีกิเลสอะไรอยู่ในจิตนั้น, เป็นจิตล้วน ๆ เรียกว่าจิตล้วน ๆ คือจิตประภัสสรตามธรรมชาติล้วน ๆ. ตอนที่ ๒ ต่อมาจิตนั้นกลายเป็นจิตโง่เขลา เต็มไปด้วยกิเลสและอวิชชา เวียนว่ายไปในวัฏฏสงสารอันยาวนานแสนนาน ด้วยความเจ็บปวดอย่างยิ่งน้ำตอนหนึ่ง. ตอนที่ ๓ จิตนั้นกลับตัว ลืมหูลืมตาขึ้นมา รู้จักทุกข์รู้จักโทษ ในการเวียนว่ายในวัฏฏะ, มันก็อบรมตัว เจริญธรรมะให้มีขึ้นในจิต จนจิตนั้นหลุดออกไปจากกิเลส, หลุดไปจากวัฏฏสงสาร ถึงสภาพที่เป็นนิพพาน ไม่มีอะไรปรุงแต่งได้อีกต่อไป, มีสามขั้นตอน.

สรุปอีกทีหนึ่งว่า เรื่องของคนเราทั้งหมด ที่เรียกว่าชีวิตนี่ มัน *ตั้งต้นด้วยจิตล้วน ๆ* ไม่มีอะไร. *ในขั้นที่ ๒* มันกลายเป็น *จิตที่มีกิเลส มีอวิชชา. ในขั้นที่ ๓* กลายเป็น *จิตที่หมดจากกิเลส หมดจากอวิชชา,* จบ เรื่องจบ. มันจะพูดได้อย่างน่าหัวว่า หนังเรื่องนี้ไม่มีอะไรมาก : จิตล้วน ๆ, แล้วจิตมีกิเลส, แล้วจิตหมดกิเลส จบ. นี่ธรรมะอันยืดยาว ๘๔,๐๐๐ พระธรรมขันธ์ มันเหลืออยู่เพียง ๓ คำว่า มันตั้งต้นด้วยจิตล้วน ๆ แล้วจิตมีกิเลส แล้วจิตหมดกิเลส, เรื่องมันจบ.

เดี๋ยวนี้ก็มีแต่รายละเอียด ที่จะแสดงให้เห็นว่าจิตล้วน ๆ นั้นคืออย่างไร ตอนไหน, แล้วจิตเกิดกิเลสคืออย่างไร ตอนไหน, แล้วจิตถึงความหมดกิเลส และกิเลสไม่อาจจะเกิดแก่จิตได้อีกต่อไป มันตอนไหน; มันมี ๓ ตอน.

ที่ว่า อะไร ๆ สักว่าเป็นเรื่องของจิต, หรือสักว่าเป็นเรื่องจิตเรื่องเดียวเท่านั้นแหละ. ทุกเรื่องทั้งหมดในธรรมะทั้งหมด เป็นเรื่องของจิต เรื่องเดียวเท่านั้นแหละ : คือจิตล้วน ๆ, จิตเกิดกิเลส, แล้วจิตหมดกิเลส, สามคำพูดหมดจบเรื่อง.

ทีนี้ถ้าจะพูดอีกแบบหนึ่งก็พูดว่า **ขั้นที่ ๑** ตั้งต้นจากจิตไม่มีตัวตน จิตล้วน ๆ ไม่มีความคิดนึกว่าตัวตน. **ขั้นที่ ๒** จิตมันโง่ มีความรู้สึกว่ามีตัวตน มีตัวกู—ของกู. แล้วพอมา **ขั้นที่ ๓** จิตหมดความรู้สึกว่ามีตัวตน ไม่มีตัวตนในความรู้สึกของจิต ก็สามตอน นี้จบ.

ขอให้ *กำหนดหลักเกณฑ์ ๓ ขั้นตอนนี้ไว้ให้ดี ๆ* แล้วก็จะพังเรื่องที่จะพูดไปโดยรายละเอียดนั้นได้ง่าย และเข้าใจได้ ไม่เกิดอาการที่เรียกว่า เบ่าบี่ให้เต่าพัง; แล้วคำบรรยายนี้ก็เป็นคำบรรยายที่เรียกว่า ธรรมะเล่มน้อยเล่มเดียวจบ ได้จริง ๆ.

จิตตั้งต้นจากความไม่มีตัวตน, เป็นจิตล้วน ๆ อยู่ตามธรรมชาติ นี้ขั้นตอนหนึ่ง. แล้ว **จิตมาสู่ความมีตัวตน** ที่เกิดขึ้นเพราะอวิชชา ที่จิตได้มาสร้างขึ้นเองในการที่หมุนมาในโลกนี้. แล้ว **จิตก็กลับไปสู่ความไม่มีตัวตนอีกครั้งหนึ่ง** คือมีวิชชาเกิดขึ้น, จิตหมดความรู้สึกว่าตัวตนอีกครั้งหนึ่ง. พังดูแล้วเรื่องมันนิดเดียว : **จิตไม่เคยมีตัวตน แล้วจิตมาโง่มีตัวตน แล้วก็จิตกลับหมดความมีตัวตน** ความรู้สึกไม่มีตัวตนอีกครั้งหนึ่ง สามคำสั้น ๆ. นี่คือเรื่องทั้งหมดของธรรมะ ที่เราพังและศึกษากันเป็นปี ๆ กี่ปี ๆ มาแล้ว แล้วมันจะน่าหัวที่ว่ามันมีอยู่เพียงสามคำเท่านั้น : **จิตล้วน ๆ, จิตมีตัวตน, แล้วจิตหมดตัวตน.** สามคำเท่านั้นจบ เรื่องจบ.

ขอร้องให้ช่วยจำสามคำนี้ เอาไปพูดจาถกเถียงซักไซ้ไล่เลียงปรึกษาหารือกันอยู่แต่เพียงสามคำ : **จะว่าจิตล้วน ๆ ไม่มีกิเลสก็ได้, แล้วมันมีกิเลส, แล้วมันหมดกิเลสเป็นนิพพานก็ได้.** หรือว่า **จิตไม่มีตัวตน** มาก่อน, **แล้วมามีตัวตน แล้วหมดตัวตน,** เหมือนกัน โดยใจความแล้วเหมือนกัน. แต่มันสำคัญอยู่หน่อยที่ว่า "ตัวตน" **ตัวตนนั้นมีความหมายมาก ที่เป็นทุกข์กันเพราะมีตัวตน.** ตัวตนเป็นสิ่งที่เกิดขึ้น

อย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ แล้วก็เหนียวแน่น แล้วก็ ละยาก ละไม่ได้ ตลอดเวลาที่ยังไม่บรรลุพระอรหันต์.

แล้วมันยังมีความยุ่งยากลำบาก ที่สอนไว้ทั้งอย่างมีตัวตน และอย่างไม่มีตัวตน แต่ว่าไม่มีตัวตนนี้เป็นหลักใหญ่ เป็นหลักที่ถูกต้อง. แต่ที่ *มีคำที่ทำให้ฉงนสงสัย คือมีคำตรัสคำสอน ที่ว่า ตนเป็นที่พึ่งแก่ตน,* ตนเป็นที่พึ่งแก่ตน, *ให้ฝึกตนให้จัดการกับตน;* มันเกิดขัดกันอยู่ว่า เดี๋ยวว่าไม่มีตัวตน เดี๋ยวว่ามีตัวตน. แต่ถ้าท่านเข้าใจเรื่องนี้แล้ว จะเข้าใจได้ว่า มันไม่ขัดกันดอก เพราะว่า สิ่งที่เรียกว่า ตัวตนนั้นจิตมันคิดเอาเอง. จิตนั่นแหละเมื่อมันโง่ มันก็คิดว่าเป็นตัวตน : "ฉันเป็นตัวตน มีตัวตนของฉัน" จิตมันโง่. ตัวตนนั้นก็คือจิตโง่, มันโง่แล้วใครจะมาช่วยให้หายโง่; มันเองอีกนั่นแหละ ที่มันเวียนว่ายไปในกองทุกข์, ในกองทุกข์, ในกองทุกข์มากขึ้น มันก็ค่อยลืมหูลืมตาฉลาดขึ้นมา จนละเสียซึ่งตัวตน เรื่องมันจบ.

แล้วที่นี้ก็ลองพิจารณาให้ดี ๆ ว่า จะว่าไปตามลำดับทีละขั้นตอน อย่าลืมว่าสามขั้นตอนเท่านั้นแหละ : จิตล้วน ๆ ไม่มีกิเลส อะไร, แล้วจิตเริ่มมีกิเลส มีตัวตน, และอันสุดท้าย จิตหมดกิเลส หมดตัวตน; สามขั้นตอน.

จิตล้วน ๆ เป็นวิญญาณธาตุ.

ขั้นตอนที่ ๑ ก็คือ จิตล้วน ๆ ไม่มีอะไร, มีแต่จิตล้วน ๆ ที่ยังไม่มีความหมายแห่งตัวตน หรือไม่มีกิเลสนี่ ก็จะเริ่มมาตั้งแต่ว่า มีธาตุ ๖ ธาตุ อยู่ตามธรรมชาติ ดังพระบาลี *ที่พระพุทธเจ้าท่านตรัสว่า : บุรุษนี้ประกอบอยู่ด้วยธาตุ ๖ อย่าง,* ๖ อย่างนั้น คือ *ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม,* นี่ ๔ ธาตุ เป็นฝ่ายร่างกาย ฝ่ายวัตถุ; แล้วก็มี

วิญญาณธาตุ นี้*คือธาตุที่จะเป็นจิต,* แล้วอันสุดท้าย*อากาสธาตุที่ว่าง,* ที่ว่างซึ่งเป็นที่ตั้งของสิ่งทั้งปวง.

อันนี้แยบคายมาก ท่านกล่าวว่า **ที่ว่างหรืออากาสธาตุ เป็นที่ตั้งของสิ่งทั้งปวง.** ในทางวัตถุ มันก็เป็นที่ตั้งของโลก ของสากลจักรวาล, โลกทั้งหมด *สากลจักรวาล* ทั้งหมดนี้ตั้งอยู่บนอะไร? มันตั้งอยู่บนความว่าง ถ้าไม่มีความว่าง คือไม่มีที่ว่างให้ มันก็ตั้งขึ้นไม่ได้; เพราะมันมีที่ว่างให้ ฉะนั้น **ทุกสิ่งมันจึงตั้งอยู่บนความว่าง,** โดยส่วนใหญ่โดยส่วนรวม ทั้งโลกก็ตั้งอยู่บนที่ว่าง หรืออากาสธาตุ. แม้ส่วนย่อยหนึ่งๆ มาเป็น ปรมาณูหนึ่งๆ ในร่างกายคน ร่างกายอะไรก็ตาม, ปรมาณูหนึ่งๆ มันก็ต้อง ตั้งอยู่บนที่ว่าง; ที่ว่างเท่าที่มันจะตั้ง ที่มันต้องการจะตั้งอยู่ มันก็ตั้งอยู่บนที่ว่าง.

ฉะนั้นท่านจึงกล่าวว่า **อากาสธาตุ หรือที่ว่าง เป็นฐานที่รองรับธาตุอื่น :** ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม มันก็ตั้งอยู่บนที่ว่าง. **อากาสธาตุมันก็ต้องตั้งอยู่บนที่ว่าง** เพราะมันอาศัยร่างกาย อาศัยธาตุทั้ง ๔ นั่นแหละ; แม้จะเอากันแต่เพียง **วิญญาณธาตุ มันก็ตั้งอยู่ในที่ที่ว่าง,** ที่ยังว่างอยู่จากวิญญาณธาตุ ที่ยังไม่มีวิญญาณธาตุ มันยังเป็นที่ว่าง. คำว่า **ความว่างนี้ มันเป็นที่ตั้ง** ที่ให้อยู่ ให้อาศัย ให้เกิดขึ้น **ของทุกสิ่ง,** ของธรรมทั้งปวงที่มีการเกิดขึ้น.

เรื่องนี้ มีคำพูดอุปมาอันหนึ่งซึ่งดีมาก ซึ่งควรจะจำไว้ ว่า ถ้วยชามรามไห ภาชนะใดๆ ก็ตาม มันมีค่าอยู่ตรงที่มันว่าง กลวง. คิดดูสิ, ถ้วยชาม แก้วน้ำ **อะไรก็ตามมีค่าขึ้นมาได้ก็เพราะมันมีว่างและกลวง.** ถ้าในถ้วยในชามในแก้วนั้นมันเต็มอยู่ด้วยอะไรหมดแล้ว มันจะใช้อะไรได้, มันจะใช้อะไรได้เลา! หม้อก็เหมือนกัน ถ้ามีอะไรเต็มอยู่ในหม้อแล้ว หม้อนั้นก็ใช้อะไรไม่ได้. ฉะนั้นหม้อมันว่างมันกลวง, โอ่ง

ไหมันว่างมันกลวง, ถ้วยชามมันว่างมันกลวง, แก้วน้ำขวดน้ำมันว่างมันกลวง, มันจึงใช้ประโยชน์ได้. ดูประโยชน์ของความว่างที่มันมีอยู่สำหรับให้สิ่งอื่นเข้ามาตั้งอาศัยอยู่ได้. **ภาวะที่ว่าง** อย่างนี้ก็มีอยู่จริงเหมือนกัน แล้วท่านก็จัดเป็นธาตุธาตุหนึ่งด้วย.

ข้อนี้อย่าลืมว่า พระบาลีนี้มันแปลกที่ว่า **ไม่มีอะไรที่ไม่ใช่ธาตุ,** ทุกอย่างเป็นธาตุ เรียกว่า ธาตุ ได้ทั้งนั้นแหละ. ทุกอย่างเรียกว่าธาตุใดธาตุหนึ่ง; แม้แต่ **พระนิพพานก็เป็นนิพพานธาตุ;** ไม่มีอะไรที่ไม่ใช่ธาตุ, โดยแท้จริงตามธรรมชาติแล้ว มันเป็นธาตุทั้งนั้น. ฉะนั้นความว่าง, **ความว่างนี้ก็เป็นธาตุ.**

เรื่องธาตุนี้ ถ้าจะพูดกันให้หมดมันก็ยืดยาวมาก, และได้เคยพูดมาครั้งหนึ่งแล้ว เดี๋ยวนี้ *จะพูดกันแต่เพียง ๖ ธาตุ* ที่จะประกอบกันขึ้นเป็นสิ่งสมมติที่เรียกว่าคน คนหนึ่ง.

คน ๆ หนึ่งประกอบด้วยธาตุ ๖.

คนคนหนึ่งประกอบอยู่ด้วยธาตุ ๖ ธาตุ : ดิน น้ำ ไฟ ลม, นี่ ๔ ธาตุ ฝ่ายวัตถุฝ่ายกาย, แล้วก็วิญญาณธาตุ นี้ฝ่ายจิต, แล้วอากาสธาตุ นี้ฝ่ายว่าง ไม่จัดเป็นรูปไม่จัดเป็นนาม มันเป็นธาตุของมัน. แล้วบางทีจะมีความหมายไกลไปถึงเป็นที่ดับแห่งรูปและนามด้วย นั้นอย่าเพ่ออธิบายเลย มันยังไกลนัก.

ธาตุดิน น้ำ ไฟ ลม ประกอบกันขึ้นได้เป็นร่างกาย นี้อธิบายละเอียดในการบรรยายหลายครั้งแล้ว; แต่ต้องเอามาพูดเป็นการเตือนอีกครั้งหนึ่งว่า :—

ธาตุดิน นั้นคือ เป็นส่วนที่กินเนื้อที่ มันจะเล็กใหญ่เท่าไรก็ตาม มันจะเป็นหนึ่งปรมาณูอะไรก็ตาม เขาหมายถึงสิ่งที่มันกินเนื้อที่ มันแข็งและกินเนื้อที่ ต้องการเนื้อที่ นี้เรียกว่าธาตุดิน คือส่วนประกอบหน่วยหนึ่ง ๆ.

ธาตุน้ำ คือคุณสมบัติที่ทำให้ธาตุดินเกาะกุมกันได้; ถ้าไม่มีธาตุน้ำ ธาตุดินมันเกาะกุมกันไม่ได้ มันก็ไม่เป็นรูปร่างอะไร.

ที่นี้ **ธาตุไฟ** คืออุณหภูมิ ที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างยิ่ง.

ธาตุลม คือความระเหยได้ของแก๊ส ของธาตุลมนี้ คือสิ่งที่ทำให้เกิดความเคลื่อนไหว.

ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม ๔ ธาตุนี้ คือคุณสมบัติ ๔ ประการนี้ มันไม่มีตัวตนอะไร มันมีคุณสมบัติแต่ละอย่าง ๆ. คุณสมบัติ ๔ อย่างนี้ประกอบกันเข้าเป็นร่างกาย.

ที่เรามักจะพูดกันว่า ธาตุดิน คือ ผม ขน เล็บ พื้น หนัง. ธาตุน้ำ คือ เลือด หนอง น้ำมูก น้ำตา, ไปชี้เอาของเหลว นี้มันเป็นคำอธิบายสำหรับชาวบ้านหยาบ ๆ. ควรจะพูดว่า *ธาตุดิน* เป็นของแข็ง หาดูได้ง่าย เห็นได้ง่ายที่ผม ขน เล็บ พื้น หนัง. *ธาตุน้ำ* ของเหลว ที่เกาะกุมกันให้อยู่เป็นรูปทรงนั้นเห็นได้ง่ายที่เลือด หนอง น้ำมูก น้ำตา. *ธาตุไฟ* ดูได้ที่ทำให้ร่างกายอบอุ่น. *ธาตุลม* คือ ลม แก๊ส ที่เคลื่อนไหวไปมาในลำไส้ ในท้อง เป็นต้น. นั่นชี้หยาบ ๆ ชี้ให้เห็นหยาบ ๆ. ถ้าให้เห็นละเอียดแล้ว ต้องเล็งที่คุณสมบัติ ว่าคุณสมบัติใดที่มันแข็ง กินเนื้อที่ ต้องการเนื้อที่ เบียดเอาเนื้อที่ นี่คือธาตุดิน, ตั้งแต่ส่วนใหญ่ที่สุด จนถึงส่วนเล็กที่สุด ๑ ปรมาณู ก็เรียกว่ามันเป็นธาตุดิน.

เราจะเห็นได้ว่า ในแต่ละอย่าง ๆ ที่เราไปแยกมันนั้น ไม่ถูกดอก. ที่จริงมันก็ประกอบอยู่ด้วยธาตุทั้ง ๔ เสมอแหละ; เช่นว่า ในเนื้อคน เนื้อหนัง เอ็น กระดูก เนื้อคนนี้ ส่วนที่เป็น ธาตุดิน ก็คือ ส่วนที่แข็ง, ส่วนที่เป็นธาตุน้ำ ก็คือ สิ่งที่มันทำให้ยึดติดกันได้ ตามคุณสมบัติของน้ำ, ที่เป็น ธาตุไฟ มันก็มีอุณหภูมิ, ในเนื้อหนัง ของคนเรา มีอุณหภูมิ คือความร้อนจำกัดอยู่, แล้วในเนื้อหนังของคนเราก็มีธาตุลม คือสิ่งที่มันเคลื่อนไหวไปมา คือแก๊สต่าง ๆ ที่เราเรียกว่า แก๊ส ต่าง ๆ ที่มีอยู่ทั่วไป ในเนื้อหนัง ในระหว่างเซลล์ อะไรก็ตาม. นั้นเราแยกไม่ได้, หรือจะเอาโลหิตมาดู เอาโลหิตมาดู แยกดู เอา, ในโลหิตก็มีธาตุดิน คือมีส่วนที่เป็นเซลล์เป็นของแข็งละเอียด เห็นไม่ได้, แล้วในโลหิตนั้นก็มีน้ำมีธาตุน้ำ, แล้วในโลหิตนั้นก็มีอุณหภูมิ คือความร้อน, แล้วในโลหิตนั้นก็มีแก๊ส ซึ่งระเหยอยู่เรื่อย; แม้ในโลหิตที่เรียกกันว่าธาตุน้ำ มันก็มีทั้ง ๔ ธาตุ.

เป็นอันว่า ธาตุนี้เล็งถึงคุณสมบัติ ประเภทหนึ่ง ๆ : ธาตุดิน คุณสมบัติแข็งกินเนื้อที่, ธาตุน้ำ คือคุณสมบัติยุดหน่วง ยุดโยงให้มันเกาะกัน ให้มันติดกัน, ธาตุไฟก็ทำให้ร้อน ให้เกิดการเปลี่ยนแปลง เช่นให้อาหารเปลี่ยนแปลง เป็นการย่อยอาหาร, ธาตุลม ก็คือให้มันเคลื่อนไหวได้ ถ้ามันไม่เคลื่อนไหว มันก็ไม่เจริญอะไรได้, นี่เรียกว่าธาตุ ๔.

ที่นี้ วิญญาณธาตุ ธาตุจิต ธาตุใจ นี้ อย่าอธิบายดีกว่า; รู้แต่ว่ามันเป็นธาตุชนิดหนึ่งตามธรรมชาติ คุณสมบัติของมันก็คือ รู้สึกได้, เป็นธาตุที่รู้สึกได้ คือคิดนึกได้. ถ้ามันมีอุปกรณ์สำหรับที่จะรู้สึกคิดนึก มันก็รู้สึกคิดนึกได้; อุปกรณ์ก็คือร่างกาย นั่นเอง.

ร่างกาย ประกอบด้วยธาตุ ๔ เป็นเนื้อหนังร่างกาย แล้วยังเป็นส่วนสำคัญคือระบบประสาท ส่วนที่ประกอบกันเป็นระบบประสาทนี้ ก็เป็นส่วนร่างกาย. แต่แล้ว

มันเป็นที่ตั้งอาศัยของธาตุวิญญาณ ธาตุจิต; มันได้อาศัยระบบนี้ทำหน้าที่ได้, มันเลยแยกกันไม่ได้. ถ้ามันแยกกัน จิตก็ทำอะไรไม่ได้ มันไม่มีที่จะทำงาน. ร่างกายล้วน ๆ ก็เหมือนกัน ถ้ามันไม่มีธาตุวิญญาณ ไม่มีธาตุจิต มันก็ไม่มีค่าอะไร ไม่มีความหมายอะไร ทำอะไรไม่ได้; ฉะนั้นจึงต้องไปด้วยกัน, ธาตุฝ่ายกาย กับ ธาตุฝ่ายจิตนี้แยกกันไม่ได้ ถ้าแยกกันก็เท่ากับไม่มี.

ส่วนอีกธาตุหนึ่ง คือ อากาสธาตุ—ธาตุว่างนั้น มันเป็นเครื่องรองรับทั้ง ๒ ธาตุนี้ไว้, ทั้ง ๒ ธาตุนี้มันตั้งอยู่บนความว่าง อย่างที่พูดมาแล้ว. ฉะนั้นจึงต้องตั้งต้นด้วยธาตุทั้ง ๖ ว่าบุรุษนี้ที่สมมติกันว่าเป็นคนคนหนึ่งนี้ ประกอบอยู่ด้วยธาตุ ๖ อย่างนี้. นี่คือจุดตั้งต้นของเรื่อง.

ธาตุ ๖ นี้มีอยู่ตามธรรมชาติ ตามหลักของพุทธศาสนา ไม่ต้องมีพระเจ้า, ไม่ต้องมีอะไรสร้างมา, มันมีอยู่ตามธรรมชาติ, กฎของธรรมชาตินั่นแหละสร้างมันมาแล้วมันก็ทำหน้าที่ของแต่ละธาตุ. ธาตุทำหน้าที่ของแต่ละธาตุ โดยอำนาจของกฎธรรมชาติ โดยกฎธรรมชาติ ธาตุทั้ง ๖ มันก็มีคุณสมบัติประจำตัว ของมัน, แล้วมันก็ทำหน้าที่ของมันได้, แล้วมันก็มีเหตุปัจจัยให้ได้ทำหน้าที่; ธาตุ ๖ จึงได้ทำหน้าที่ของมัน คือทำให้เกิดร่างกายคนขึ้นมา; และให้เกิดสิ่งที่เรียกว่า จิตใจ อยู่ในร่างกายขึ้นมา แล้วก็ตั้งอยู่บนความว่าง ซึ่งเรามองไม่เห็นตัว; เพราะว่าเราจะไปเห็นแต่สิ่งที่มันตั้งอยู่เท่านั้น, เราไม่มองเห็นสิ่งที่รองรับสิ่งนั้นอยู่. เช่น *ก้อนหิน* อย่างนี้ มัน *ตั้งอยู่บนความว่าง;* ถ้าไม่มีที่ว่างมันก็ตั้งอยู่ไม่ได้ เพราะฉะนั้นมันก็มีที่ว่างให้ก้อนหินมาตั้งอยู่. แต่เรามองทีไรเรา *เห็นก้อนหินทุกที เราไม่เห็นความว่าง* สำหรับทุก ๆ ปริมาณของก้อนหิน ที่มันจะตั้งอยู่ได้ มันตั้งอยู่บนความว่าง.

นี่เรียกว่า ธาตุทั้ง ๖ มันประกอบกันตามธรรมชาติ อย่างนี้แล้ว มันก็เกิดสิ่งที่เรียกว่า คนคนหนึ่งโดยสมมติ แยกได้เป็นส่วนกาย และส่วนจิต และส่วนความว่าง. ส่วนกาย คือร่างกาย ส่วนจิต คือจิต และตั้งอยู่บนความว่าง ความว่างนี้ไม่ต้องนับก็ได้ เพราะว่ามันไม่มีบทบาทอะไร ที่มันจะมีบทบาททำให้เกิดปัญหายุ่งยาก ก็คือส่วนที่เป็น กายกับจิต. เราได้มีกาย ได้มีจิต บางทีก็เรียกว่า นามรูป, นามรูป ก็คือรูปที่มีนาม. นามก็คือจิต, เรียกว่ากายก็ส่วนที่มัน เป็นวัตถุ, จิต ก็เป็นส่วนที่เป็นนามธรรม; บางทีเรียกเสียใหม่ว่า นามรูป, นามรูป คือรูปที่มันมีนาม หมายถึงกายที่มันมีจิตนั่นเอง. แต่ละคน ๆ นี่คือกายที่มีจิต, *เรียกว่า นามรูป.*

จิตเป็นส่วนสำคัญ เป็นส่วนที่ว่ามีค่า มีความหมาย, กาย นั้นก็เป็นเครื่องรองรับจิต จะเรียกว่า รับใช้จิต ก็ได้; แต่ที่แท้มันก็เป็นเพียงอุปกรณ์ให้จิตทำงานได้. ถ้าเปรียบอย่างเดี๋ยวนี้ก็เหมือนกับว่า ส่วนประกอบที่ให้เกิดไฟฟ้านั้น มันเป็นตัวเครื่องไฟฟ้า; แต่ตัวไฟฟ้านั้นเรามองไม่เห็นตัว; เช่นหม้อแบตเตอรี่มันก็เหมือนกับร่างกาย ทำให้สิ่งที่เรียกว่าไฟฟ้านั้น มันแสดงตัวออกมาได้ หรือทำหน้าที่ได้ หรือเครื่องไดนาโม เยนเนอเรเตอร์ใหญ่โตมโหฬารก็เหมือนกันแหละ มันเป็นเพียงเหมือนกับร่างกาย ให้เป็นที่แสดงออกแห่งกำลังไฟฟ้าหรือตัวไฟฟ้าอันมหาศาล. ฉะนั้น กาย มันก็มีค่าเพียงเท่านั้นแหละ, มันมีค่าเพียงว่าให้จิตนี่มันทำอะไรได้.

นี่ฝ่ายที่เป็นกายมีอยู่ ๔ ธาตุ ฝ่ายที่เป็นจิตมีอยู่ ๑ ธาตุ ฝ่ายที่รองรับทั้ง ๒ พวกนี้ไว้มีอยู่ ๑ ธาตุ คือธาตุว่าง นี่ตั้งต้นที่ตรงนี้.

ตอนที่ ๑ จิตล้วน ๆ เป็นจิตประภัสสร.

เดี๋ยวนี้จิตล้วน ๆ, ยังเรียกว่า จิตล้วน ๆ ไม่มีกิเลส, จิตยังไม่มีกิเลส ยังไม่มีความคิดนึกรู้สึกว่าตัวกูว่าของกู นี่คือจิตล้วน. จิตล้วน ๆ มีอยู่ตามธรรมชาติ เป็นธาตุจิตที่มีอยู่ตามธรรมชาติ *ซึ่งในบาลีเรียกว่า จิตนี้เป็นประภัสสร; แต่ว่าเศร้าหมองได้ เพราะกิเลสที่เกิดขึ้นมา.* ธรรมชาติจิตนั้นประภัสสร แวววาวเหมือนกับน้ำเพชร, แต่มันเศร้าหมองได้เมื่อกิเลสเกิดขึ้นมา นั่นแหละจิตล้วน ๆ ยังไม่เกิดกิเลส, จิตล้วน ๆ ยังไม่เกิดกิเลส เรียกว่า จิตประภัสสร.

จิตประภัสสร คิดนึกอะไรไม่ได้, จึงไม่เกิดความคิดนึกว่าตัวตนอย่างไร มันจึงไม่มีความรู้สึกว่าตัวตนในจิตชนิดนี้; ฉะนั้น ตัวตนจึงยังไม่มี เพราะจิตยังคิดไม่เป็น, มันเป็นจิตที่ล้วน ๆ ไม่มีกิเลส ซึ่งเป็นความคิดนึก.

ที่นี้ก็รู้ว่า มันเป็นประภัสสรอยู่ได้ ชั่วเวลาที่กิเลสยังไม่ได้เกิดขึ้น กิเลสอาจจะเกิดขึ้นเมื่อไรก็ได้; เดี๋ยวนี้กิเลสยังไม่เกิดขึ้น แล้วมันก็เป็นประภัสสรไปพลางเท่านั้นเอง. ถ้าจะเรียกว่า บริสุทธิ์ก็ไม่ได้ เพราะว่ามันพร้อมที่จะเศร้าหมอง จึงเรียกว่าประภัสสร มีความเรืองแสงแวววาวอยู่ น่าดูน่าชม; แต่ว่ามันจะเศร้าหมองเมื่อไรก็ได้ เพราะฉะนั้นจึงไม่เรียกว่าบริสุทธิ์ดอก. ถ้าจะใช้คำว่า บริสุทธิ์ ต้องใช้ว่า ยังบริสุทธิ์ชั่วคราว, บริสุทธิ์ชั่วคราว, ที่ยังไม่เกิดกิเลสขึ้น; เพราะว่าจิตนี้ยังเป็นธรรมชาติ ยังไม่ได้รับการอบรม ยังไม่มีภาวนา คือยังไม่มีจิตตภาวนา, ยังไม่มีใครพัฒนาจิตนี้ ให้กลายเป็นจิตที่ดีที่สุด คือเกิดกิเลสไม่ได้. จิตนี้ยังเป็นตามธรรมชาติ คือยังเกิดกิเลสได้, แต่มันยังไม่เกิดกิเลส เรียกว่าจิตล้วน ๆ นี่ตอนหนึ่งแล้วนะ.

จิตล้วน ๆ ยังไม่เกิดกิเลส ก็คือยังไม่เกิดความรู้สึกว่าตัวฉัน หรือของฉันในจิตนั้น ตัวตนยังไม่เกิด, มีจิตล้วน ๆ กิเลสยังไม่เกิด มีจิตล้วน ๆ. นี่ตอนหนึ่งแล้วของสิ่งที่จะเรียกกันว่าชีวิต. ชีวิตตลอดทั้งสาย มันตั้งต้นด้วยจิตล้วน ๆ.

ทีนี้มันเกิดจิตล้วน ๆ อย่างนี้ ขึ้นมาในร่างกายนี้ แล้วปรุงแต่งกันต่อไป; เมื่อจิตได้อาศัยร่างกาย และได้อาศัยสิ่งต่าง ๆ เข้ามากระทบจิต โดยผ่านทางร่างกายนี้จะเกิดการปรุงแต่ง เป็นจิตที่มีกิเลส. จิตล้วน ๆ ไม่มีกิเลสมันจะมากลายเป็นจิตที่มีกิเลสแล้ว ระวังให้ดี.

ดูกันง่าย ๆ ก็ดูตั้งแต่เมื่อยังอยู่ในท้องแม่; เมื่ออยู่ในท้องแม่มันก็มีร่างกาย, ร่างกายของสัตว์ในครรภ์, แล้วมันก็มีจิต ตามประสาจิตแรกมีของสัตว์ในครรภ์. สัตว์ที่นอนอยู่ในครรภ์ของแม่นั้น มันก็มีจิตที่มันจะรู้สึกอะไรได้เหมือนกัน; แม้ว่าจะคิดนึกไม่ได้ จะยินดียินร้ายไม่ได้ จะเกิดความคิดว่า ตัวกู—ของกู ไม่ได้, แต่มันก็รู้สึกได้. นี่เรียกว่า สัตว์ในครรภ์ที่ยังอยู่ในครรภ์นั้น มันไม่มีเวทนาถึงขนาดที่จะเป็นที่ตั้งแห่งความยึดถือ. จิตยังไม่ได้รับเวทนา : สุขเวทนา ทุกขเวทนา อทุกขมสุขเวทนา ที่เต็มขนาด ที่เป็นที่ตั้งแห่งความยึดถือ; เราก็เรียกว่ายังไม่มีเวทนาก็ได้ เพราะว่าอายตนะทั้ง ๖ คือตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ของทารกในครรภ์นั้นไม่ได้ทำหน้าที่. ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ของทารกในครรภ์ยังไม่ได้ทำหน้าที่เต็ม ตามความหมายของตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ; แม้มันจะทำหน้าที่บ้าง เช่นว่ากายจะรู้สึกอะไรบ้าง มันก็ยังไม่เต็มที่ : ตาก็เห็นรูปไม่ได้ หูก็ฟังเสียงไม่ได้, หรือถ้าฟังเสียงอะไรได้บ้าง มันก็ไม่เต็มที่ที่จะให้เกิดความรู้สึกอะไร. จมูกก็ยังไม่ได้หายใจ ก็ไม่รู้กลิ่น, ลิ้นก็ยังไม่ได้ใช้ เพราะกินอาหารที่ละลายเสร็จ สำเร็จแล้วไปทางสายสะดือ มันไม่ได้ใช้ลิ้น, ผิวหนังก็ปล่อยไปตามบุญตามกรรมอยู่ในครรภ์นั้น ไม่ได้สำเร็จประโยชน์เหมือนผิวหนังของคนธรรมดาข้างนอกนี้.

นี้เราเรียกว่า ทารกในครรภ์นั้นยังไม่ได้มียังไม่ได้ใช้ อายตนะทั้ง ๖ คือตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ. นี่เมื่อมันอยู่ในครรภ์ มันก็ยังเป็นจิตล้วน ๆ อยู่นั่นแหละ, เรียกว่าจิตล้วนๆ. **ทารกในครรภ์มีร่างกายแล้วก็มีจิตล้วน ๆ อยู่ ยังไม่อาจจะเกิดกิเลส,** ยังไม่อาจจะเกิดความยึดถือว่าตัวตน ก็คือไม่มีตัวตน.

ตอนที่ ๒ จิตมีกิเลส เริ่มเมื่อทารกรู้จักเวทนา.

ทีนี้ ครั้นมาถึงระยะที่ **ทารกนี้**คลอดออกมาจากครรภ์แล้ว ก็ยังคล้าย ๆ กับอยู่ในครรภ์ ออกมาเดี๋ยวนี้ก็คล้าย ๆ กับอยู่ในครรภ์; แต่ว่ามันเปลี่ยนแปลงเรื่อย **พัฒนาเรื่อย** เจริญเรื่อย จนเด็กน้อยนี้รู้จักใช้ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ตามความหมายของอายตนะ ๖ เรียกว่าได้อายตนะ ๖ แล้ว **นี้เวทนาก็เกิดขึ้น เพราะการสัมผัสทางอายตนะ ๖** : ตาเห็นรูป หูฟังเสียง จมูกได้กลิ่น ลิ้นได้รส ผิวกายได้รับสัมผัส จิตก็ได้รับอารมณ์, นี่มันต่างกันมาก.

เดี๋ยวนี้เด็กทารกน้อย ๆ นั้น สมมติว่าสักเดือนหนึ่งจะดีกว่า จะแน่นอนกว่า มัน **ค่อย ๆ มีความรู้สึกทางอายตนะ**เต็มขึ้นมา ๆ; ก็กินอาหารอย่างธรรมดาแล้ว, ไม่ได้กินทางสายสะดือแล้ว มันก็รู้สึกอร่อย หรือไม่อร่อยแล้ว ตามันเห็นอะไรได้ มันก็มีสัญญาจำหมายได้ มันก็รู้สึกว่าสวยหรือไม่สวย, หูมันก็ทำหน้าที่ได้ ให้รู้สึกว่าเสียงขับกล่อมนี้ไพเราะหรือไม่ไพเราะ, จมูกมันก็ได้กลิ่นชนิดที่เรียกว่ามันถูกใจหรือไม่ถูกใจ. ผิวหนังก็ได้รับการทะนุถนอมให้อบอุ่นให้นิ่มนวล จนรู้สึกค่าของความสบายทางผิวหนัง. **ทีนี้ส่วนจิตนั้น** ถ้ามันคิดนึกคิดอะไรได้ มันก็ **มีอารมณ์สำหรับคิดนึก สำหรับจะถูกใจ** หรือสำหรับจะ **ไม่ถูกใจ** เช่นเดียวกัน.

ในตอนนี้ขอให้เข้าใจว่า เด็กมีตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ รับสัมผัสทางรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะได้ ที่มันจะอร่อยคือพอใจ หรือไม่อร่อย **ไม่พอใจ นั้นมันเป็นไปตามธรรมชาติ.** ตรงนี้ต้องเข้าใจกันด้วยว่า มันเป็นไปตามธรรมชาติ.

ถ้าว่า **ตาได้รับคลื่นแสง** ตามธรรมชาติชนิดที่พอดีสำหรับจะให้ประสาทตาสบาย ภาพนั้นก็เรียกว่าเป็นที่สบายแก่ตา หรือสวย, ถ้ามันหยาบคายกระทบกระเทือนตา มันก็ไม่สวย ต้องมีคลื่นแสงที่มากระทบนั้นพอดี สำหรับให้เกิดความรู้สึกอย่างนั้น, คลื่นแสงที่ไม่ให้เกิดความรู้สึกอย่างนั้น ก็ไม่เป็นที่ปรารถนา เกลียดและหลบไปเสีย. คลื่นแสงที่พอดีแก่ตาทำให้สบายแก่ตา ก็รับเอา, แล้วก็ยินดี ก็รู้สึกยินดีทางตา, หรือยินร้ายทางตา.

ที่นี้ **หู เมื่อได้รับคลื่นเสียง** ที่เหมาะสมตามธรรมชาติ ที่ทำให้หูรู้สึกสบาย คือมีคลื่นของเสียงพอดี ๆ สำหรับให้หูรู้สึกสบาย; ทารกนั้นมันก็รู้สึกสบายทางหู ถ้าผิดจากนั้นมันก็ไม่สบายทางหู; เขาก็ค่อย ๆ รู้สึกความสบายทางหู, ไม่สบายทางหู, คือยินดียินร้ายทางหู.

ทางจมูก นี้ก็เหมือนกัน ถ้ากลิ่นนั้นมันมีแก๊สมีอณูของแก๊สที่พอดี สำหรับที่ทำให้ประสาทจมูกรู้สึกสบาย มันก็หอม, เป็นกลิ่นหอม กลิ่นที่ต้องการ. ถ้ามันมีจำนวนอณูในกลิ่นนั้นมากเกินไป, ก็เป็นกลิ่นฉุน เป็นกลิ่นเหม็น เป็นอะไรไปตามเรื่องคือไม่สบาย. ฉะนั้นการที่ตาจะรู้สึกสบาย หูจะรู้สึกสบาย จมูกจะรู้สึกสบาย **เป็นไปได้ตามธรรมชาติ ไม่ต้องมีใครมาสอน.**

ผิวหนัง ก็เหมือนกันแหละ ถ้ามันมีสิ่งที่ทำให้รู้สึกแก่ระบบประสาททางผิวหนังพร้อมกันมาก ๆ มันก็นิ่มนวล; เช่นเมื่อเบียก เมื่อนิ่มอย่างนี้ มันก็รู้สึกพร้อม

กันมากๆก็เป็นความนิ่มนวล สบายแก่ผิวหนัง; ถ้ามันแห้ง มันแข็งกระด้าง มันก็ไม่รู้สึกสบายแก่ผิวหนัง ฉะนั้นเด็กๆจึงได้รับความสบายแก่ผิวหนัง จนรู้สึกถูกใจ, อาบน้ำบ้าง ทาแป้งบ้าง ให้มันนิ่มนวล; แล้วเด็กสัมผัสนิ่มนวล ก็รู้สึกพอใจ แล้วมันมีส่วนที่ตรงกันข้าม คือไม่พอใจ.

เป็นอันว่า เดี๋ยวนี้ทารกของเรารู้จักสัมผัส ทั้งในส่วนที่น่ารักน่ายินดี และส่วนที่ไม่น่ารักไม่น่ายินดี มันผิดไปจากเมื่ออยู่ในท้อง. เดี๋ยวนี้มีเวทนาแล้ว : เดี๋ยวเวทนาทางตา เดี๋ยวเวทนาทางหู เดี๋ยวเวทนาทางจมูก. เดี๋ยวนี้เด็กก็สามารถที่จะมีเวทนา เหมือนกับเราๆผู้ใหญ่อย่างนี้แล้ว.

เวทนาทำให้เกิดโลภะ โทสะ โมหะ.

ทีนี้ พอได้เวทนานั้น ทั้งเวทนาที่ถูกใจ และเวทนาที่ไม่น่าถูกใจ นี้ทำให้เด็กฉลาด หรือให้เด็กโง่. เด็กก็คือเราทุกคนที่เคยเห็นมาแล้ว ออกมาจากท้องแม่แล้ว ได้รับเวทนาทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ชนิดที่สบายแก่ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ, และบางเวลาก็ไม่สบายอย่างยิ่ง แก่ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ, แต่ว่าเวทนาทั้งสองชนิดนี้ มันทำให้เด็กฉลาด หรือทำให้เด็กโง่.

ตรงนี้จะระลึกถึง *พระพุทธภาษิตที่ว่า ทารกนั้นมันไม่มีความรู้เรื่องเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ มาแต่ในท้อง;* มันก็โง่สิ เพราะมันไม่มีความรู้เรื่องเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติมาแต่ในท้อง, มันก็ยินดียินร้ายต่อเวทนานั้น : ยินดีต่อเวทนาที่น่ายินดี, ยินร้ายต่อเวทนาที่น่ายินร้าย. นี่คือโง่, นี่คือโง่, มีเวทนาโง่ เพราะไม่มีความรู้เรื่องเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติมาแต่ในท้อง มันก็ปล่อยไปตามธรรมชาติ, มันก็ยินดี

ที่มาทำให้ยินดีพอใจ, ยินร้ายที่มาทำให้ยินร้ายไม่พอใจ, ฉะนั้นจึงเกิดรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธัมมารมณ์ ประเภทหนึ่ง ที่ทำให้ยินดี พอใจ หลงใหล, รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธัมมารมณ์ อีกพวกหนึ่ง ซึ่งทำให้ยินร้าย โกรธเคือง ขัดใจ.

เอาแล้ว ลูกทารกนี้มันสามารถที่จะยินดีพอใจ และสามารถที่จะยินร้าย โกรธเคืองขัดใจขึ้นมาแล้ว. เดี๋ยวนี้จะเห็นได้ ไม่ใช่จิตล้วน ๆ เสียแล้ว, เห็นไหมเล่า? จิตนี้ไม่ใช่จิตล้วน ๆ เสียแล้ว เป็นจิตที่อวิชชาครอบงำเสียแล้ว, เป็นจิตที่รู้สึกยินดี ยินร้ายเสียแล้ว. เมื่อชอบหรือยินดี ก็เป็นกิเลสชนิดหนึ่ง, เมื่อไม่ชอบหรือยินร้าย ก็เป็นกิเลสอีกชนิดหนึ่ง.

นี้มาถึงตอนที่ ๒ นี้ จิตไม่ใช่จิตล้วน ๆ เสียแล้ว เป็นจิตที่ยินดียินร้ายได้ เสียแล้ว แล้วก็เกิดกิเลสได้เสียแล้ว, แล้วก็โง่ต่อสิ่งเหล่านั้น, เรียกว่าเป็นอวิชชา. *เขาไม่รู้เรื่องเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ, ว่าทั้งหมดเช่นนั้นเอง, ทั้งหมดเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา, ทั้งหมดเป็นเช่นนั้นเอง* ความรู้อย่างนี้มันไม่มี, เด็กนั้นไม่มีความรู้อย่างนี้ *ที่ในพระบาลีกล่าวว่า ทารกนั้นไม่มีความรู้เรื่องเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ; เมื่อไม่มีความรู้เรื่องนี้ มันก็ยินดียินร้ายไปตามเรื่อง.* นั่นแหละคืออวิชชา มันก็หลงรักบางอย่าง ก็เกิดโลภะ หรือ ราคะ ขึ้นมา, มันก็หลงเกลียดหลงโกรธ บางอย่างก็เกิดโทสะ หรือ โกธะ ขึ้นมา; แล้วมันไม่เข้าใจสิ่งนั้น ๆ ได้ตามที่เป็นจริง มันโง่มันก็หลงใหล มันก็ข้องใจ มันก็สงสัย นี้ก็เกิดโมหะขึ้นมา.

เดี๋ยวนี้ลูกทารกของเราสามารถที่จะเกิดโลภะ โทสะ โมหะ ในอันดับต้นขึ้นมาแล้ว. นี่จิตนี้ไม่ใช่จิตล้วน ๆ เสียแล้ว, จิตนี้ไม่ใช่จิตล้วน ๆ เสียแล้ว, นี่บทบาทที่ ๒ ฉากที่ ๒ ของจิตนี้.

การเกิดขึ้นของขันธ์ทั้ง ๕.

ที่นี้ก็ดูให้ละเอียดในทางธรรมะ ก็คือว่า ทารกนี้ที่ประกอบอยู่ด้วยธาตุ ๖ นี่. ทารกน้อย ๆ นี้ก็ประกอบอยู่ด้วยธาตุ ๖ แล้วเหมือนกัน; แม้ตัวเล็ก ๆ นี่ ดิน น้ำ ไฟ ลม เป็นร่างกาย วิญญาณเป็นธาตุจิต อากาศเป็นที่ว่าง จิตอาศัยร่างกายทำงาน. เมื่อร่างกายทำงาน, ส่วนที่เป็นร่างกายทำหน้าที่ ของมัน เป็นตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ; เมื่อใดมันทำหน้าที่ ของตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ เรียกว่ารูป ขันธ์, เรียกส่วนนั้นว่า รูปขันธ์ ของทารกนั้น.

ทีนี้ เมื่อได้สัมผัสทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ กับสิ่งที่อยู่ข้างนอก คือ *รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธัมมารมณ์* มันก็เกิดวิญญาณ วิญญาณขันธ์ : วิญญาณขันธ์ทางตา วิญญาณขันธ์ทางหู วิญญาณขันธ์ทางจมูก วิญญาณขันธ์ทางลิ้น วิญญาณขันธ์ทางกาย วิญญาณขันธ์ทางใจ ๖ ทางนี้, เรียกว่าทารกน้อย ๆ นี้มีวิญญาณขันธ์ แล้ว.

ทีนี้ เมื่อสัมผัส อย่างนี้แล้ว ก็เกิดเวทนาขันธ์, รู้สึกในเวทนาขันธ์ว่า เป็นสุขเป็นทุกข์ หรือ ไม่สุขไม่ทุกข์; เด็ก ๆ น้อย ๆ นี้ ก็มีเวทนาขันธ์ แล้ว.

ทีนี้ เด็กนี้ก็รู้สึกสำคัญมั่นหมาย ว่าอะไรเป็นอะไร, อะไรเป็นอะไร, ที่ได้สัมผัสทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ, อะไรเป็นอะไร, อะไรเป็นอะไร. มันสำคัญมั่นหมายได้ : สำคัญในทางสี สีดำ สีแดง สีเขียว สีเหลือง, สำคัญในทางรูป รูปสั้น รูปยาว รูปใหญ่ รูปเล็ก รูปหญิง รูปชาย รูปอะไร มันสำคัญได้; แล้วสำคัญในชั้นนามธรรมนี่ คือมันสำคัญว่าอย่างนี้เรียกว่าสุข, อย่างนี้สำคัญว่าสุข อย่างนี้สำคัญว่าทุกข์, อย่างนี้สำคัญว่าไม่สุขไม่ทุกข์, มันสำคัญไปถึงกับว่า นี้มีค่า นี้มีความหมาย

นี้มีประโยชน์ นี้มีอะไรที่เป็นความยิ่งใหญ่; มัน **มีสัญญาแล้ว, มีสัญญาขันธ์แล้ว.** ทารกตัวน้อย ๆ รู้จักมีสัญญาขันธ์แล้ว.

ทีนี้เมื่อ **สำคัญมั่นหมายนั่นนี่ได้พอตัวแล้ว ก็เกิดความคิด** : คิดว่าจะทำอย่างไร? เช่นสำคัญว่าสวย มันคิดแต่จะเอา, สำคัญว่าไม่สวย มันก็คิดที่จะฆ่าเสีย. ฉะนั้นเด็กเล็ก ๆ มันก็ทำไปตามเรื่องของเด็กเล็ก ๆ; บางทีมันก็บี้ตัวแมลงบ้าง, มันก็ทำอะไรไปตามความรู้สึกคิดนึก ที่มันมีสัญญาว่าเป็นอะไร. ถ้าเห็นว่าตัวแมลงนี้มีสัญญาว่าเป็นศัตรูของกู มันก็ตีตัวแมลง, บี้ตัวแมลงได้ ทั้งที่เป็นเด็กเล็ก ๆ. นี่เรียกว่า **ความคิดได้เกิดแล้ว,** ความคิดที่จะเอา ความคิดที่จะได้ ความคิดที่จะมีไว้ ความคิดที่จะกิน ความคิดที่จะใช้ ความคิดที่จะฆ่าเสีย, หรือความคิดที่จะทะนุถนอมไว้มันมีแล้วนี่. นี่ **สังขารขันธ์เกิดแล้ว,** สังขารขันธ์เกิดแล้วแก่ทารกน้อย ๆ นั้น.

ฉะนั้นเรียกว่า ขันธ์ทั้ง ๕ **เบญจขันธ์นี้เกิดมีได้แล้ว** แก่ทารกน้อย ๆ นั้น; แต่ดูให้ดีเถอะ มันไม่ใช่เวลาเดียวกัน ขันธ์ทั้ง ๕ ไม่ได้เกิดพร้อมกันได้ : **รูปขันธ์เกิดแรกที่สุด** เพื่อจะทำงานทางจิตได้, แล้วก็ **จิตเกิดเมื่อมีสัมผัสทางอายตนะ** นี้มันก็ **เป็นวิญญาณขันธ์;** หลังจากกระทบแล้วเป็นวิญญาณขันธ์ : ตากระทบรูป เกิดวิญญาณขันธ์ทางตา, หูกระทบเสียง เกิดวิญญาณขันธ์ทางหู : นี่มันเกิดวิญญาณขันธ์ตอนนี้, ไม่ใช่เกิดพร้อมกันกับรูป.

เมื่อเกิดวิญญาณขันธ์แล้ว มันมีผัสสะ มันก็ **มีเวทนา,** เวทนาขันธ์มาในขั้นตอนนี้. **เวทนาขันธ์แล้วสัญญา** สำคัญมั่นหมายลงไป ในสิ่งที่เป็นเวทนาหรือเกี่ยวกับเวทนา, **แล้วจึงเกิดความคิดนึกต่าง ๆ ซึ่งเป็นสังขารขันธ์ทีหลัง;** มันไม่ได้เกิดพร้อมกัน, แล้วมันยังเป็นเหตุเป็นปัจจัยแก่กันและกันด้วย โดยตรงบ้าง โดยอ้อมบ้าง ในฐานะเกิดก่อนบ้าง ในฐานะเกิดทีหลังบ้าง ในฐานะเกิดพร้อมกันบ้าง แล้วแต่

เรื่องของธรรมชาติ. แต่ว่าเดี๋ยวนี้ทารกน้อย ๆ นี้ สามารถเกิดเป็นรูปขันธ์ เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ วิญญาณขันธ์แล้ว.

จิตโง่ยึดถือขันธ์ ๕ เป็นตัวตน – ของตน.

ทีนี้ มันจะเกิดตัวตน คือทารกนั้นคิดนึกได้ รู้สึกได้; เมื่อใดมีเหตุการณ์ให้จิตไปสนใจเพ่งเล็งที่ตัวรูปขันธ์ คือร่างกาย; ความคิดว่าตัวกูในร่างกายนี้มันก็จะเกิดขึ้น, หรือว่าร่างกายเป็นของกูก็ได้ แล้วแต่กรณี. ถ้ามันไปมุ่งเอาที่ว่าร่างกายทำอะไรได้ ร่างกายนั้นก็เป็นตัวกู; แต่ถ้ามีความรู้สึกอย่างอื่นที่เหนือกว่า มันก็เห็นว่าร่างกายนี้เป็นเพียงของกู.

นี้เวทนามันรู้สึกได้ จิตมันรู้สึกเป็นเวทนาได้ เมื่อจิตรู้สึกต่อเวทนา ก็เอาจิตที่รู้สึกต่อเวทนานั้นเป็นตัวกู, เอาเวทนาเป็นของกู. เอาตัวผู้รู้สึกต่อเวทนานั่นแหละเป็นตัวกู, จิตนั้นมันเอาจิตนั้นเองเป็นตัวกู; เพราะว่ารู้สึกต่อเวทนาได้. ส่วนความรู้สึกที่เป็นเวทนานั้นมันก็ยึดถือว่าเป็นเวทนาของกู, จิตจึงเกิดความรู้สึกว่าตัวตน ว่าของตน ในเวทนานั้น.

ทีนี้เมื่อมาถึง ระยะของสัญญา มันสำคัญมั่นหมายว่าเป็นอะไรได้ ก็เอาตัวจิตที่สำคัญมั่นหมายว่าเป็นอะไรได้นั่นแหละ ว่าเป็นตัวกูผู้สำคัญมั่นหมาย, แล้วสิ่งที่รู้สึกในความสำคัญมั่นหมายนั้นก็เป็นของกู คือเป็นสัญญาของกู. ฉะนั้นสัญญาขันธ์จึงถูกรู้สึกว่าเป็นตัวตนก็ได้ เป็นของตนก็ได้.

สังขารขันธ์ ก็เหมือนกันอีก ตัวจิตที่คิดนึกได้นั้นมันถูกยึดถือมั่นหมายว่าเป็นตัวกู, แล้วความคิดที่คิดนึกได้ มันว่าเป็นความคิดของกู; สังขารขันธ์จึงถูกยึดถือว่าตัวกูก็ได้, ว่าของกูก็ได้.

เป็นอันว่า ขันธ์ทั้ง ๕ นั้น แต่ละขันธ์ ๆ นั้น มีทางที่จะถูกยึดถือว่าเป็นตัวตน หรือตัวกู คือเป็นอัตตาก็ได้, หรือจะถูกยึดถือว่าเป็นของตน ของกู คือเป็นอัตตนียาก็ได้. ขันธ์ทั้ง ๕ มีทางที่จะถูกยึดถือด้วยอุปาทาน – ความโง่ ความไม่รู้ ว่าเป็นตัวตนก็ได้ ว่าเป็นของตนก็ได้.

ไปอ่านดู *ในพระบาลีอนัตตลักขณสูตร* จะพบว่า *ท่านแยกไว้ว่า ไม่ใช่ตน และไม่ใช่ของตน.* เมื่อเป็นอย่างนี้จะเรียกว่าตนได้ไหม? ไม่ได้; เมื่อเป็นอย่างนี้จะเรียกว่าของตนได้ไหม ก็ไม่ได้; เพราะว่าความยึดถือนั้นจะถูกแบ่งแยกได้เป็นตัวตนและของตน.

เอาละ, เป็นอันว่า เดี๋ยวนี้จิตนี้ไม่ใช่จิตล้วน ๆ เสียแล้ว; จิตบรมโง่ยึดถือเป็นตัวตนก็ได้ เป็นของตนก็ได้ : ในรูปก็ได้ เวทนาก็ได้ สัญญาก็ได้ สังขารก็ได้ วิญญาณก็ได้; ไม่ใช่จิตล้วน ๆ เสียแล้ว, เป็นจิตที่เต็มไปด้วยกิเลส ด้วยตัณหา ด้วยอุปาทาน ด้วยอวิชชาเป็นส่วนใหญ่.

เวทนา สัญญา ปรุงตัวตนรุนแรงขึ้น.

ทีนี้มันก็เดินตามนี้ เป็นไปตามนี้รุนแรงขึ้น คือเหตุปัจจัยที่มาส่งเสริมจิตให้เป็นอย่างนี้ ก็มีมากขึ้น ๆ; เพราะว่าทารกนี้เจริญวัย เป็นเด็กโต เป็นเด็กวัยรุ่น

เป็นหนุ่มเป็นสาว เป็นพ่อบ้านแม่เรือน, อะไร ๆ ที่มาสนับสนุนความรู้สึกคิดนึกของจิต มันก็แรงขึ้น ๆ. เขาก็มีรูป มีเวทนา มีสัญญา มีสังขาร มีวิญญาณ ในระดับที่รุนแรงขึ้น ๆ เต็มที่, เต็มที่ที่มนุษย์จะพึงมี.

สิ่งที่ปรุงแต่งจิตโดยเฉพาะ ก็คือสัญญา และเวทนา นั่นเอง. เวทนาขันธ์ นั้นแหละ ปรุงแต่งจิตให้รุนแรงขึ้น, สัญญาขันธ์ นั่นแหละ ปรุงแต่งจิตให้รุนแรงขึ้น; นี้เรียกว่าจิตตสังขาร.

นี่ขอให้สรุปใจความที่สำคัญที่สุดให้ได้กันทุกคนว่า เมื่อจิตไปจับฉวยเอาอะไร ว่าเป็นตัวเรื่อง เป็นตัวการ มัน ก็เอาอันนั้นแหละเป็นตัวตน, หรือว่าเป็นของตน : จิตไปจับฉวยเอารูป มันก็เอารูปเป็นตน, เมื่อมีตน ก็มีรูปนั้นแหละ หรือที่เนื่องกันอยู่กับรูปนั้นแหละ ว่าเป็นของตน. จิตเอาตัวเองเป็นตน, แล้วเอาอะไรที่มันเนื่องกันอยู่กับตนในกรณีนั้นแหละ ว่าเป็นของตน.

ตัวอย่างว่าเด็กทารกเอาหัวไปโดนเก้าอี้ มันก็เจ็บก็รู้สึกว่า *ตัวตนนี้ ถูกกระทำโดยตัวตน คือเก้าอี้.* เด็กเขาจะโง่จนถึงขนาดที่รู้สึกว่า *เก้าอี้ก็เป็นตัวตน คือเป็นอีกฝ่ายหนึ่ง,* ร่างกายของเราแท้ ๆ นี้ ก็เป็นตัวตนอีกฝ่ายหนึ่ง. เดี๋ยวนี้เกิดเป็นศัตรูกันแล้ว ว่าเก้าอี้นี่เป็นศัตรูของเรา มันก็อาจจะเตะเก้าอี้ ทุบเก้าอี้ ก็ได้, หรือถ้ามันยังน้อยกว่านั้น ก็ให้แม่ช่วยตีเก้าอี้สักทีหนึ่ง ว่ามันมาทำฉัน; แล้วแม่โง่ ๆ บางคนก็ทำอย่างนั้นจริงเหมือนกัน, แม่โง่ ๆ มาสอนตัวตนให้ลูก ก็ไปตีเก้าอี้ ตีเก้าอี้ให้ลูกหายร้องไห้. ถ้าเป็นอย่างนี้แล้ว ทำไมเล่าที่จะไม่มีความเข้าใจผิดมากขึ้น ๆ; แม้ในเรื่องรูปขันธ์แท้ ๆ ว่าเป็นตัวตน ว่าเป็นของตน. เวทนาขันธ์ก็อย่างเดียวกันอีก มันมีเวทนาขันธ์ที่รุนแรงขึ้น ๆ มีค่ามีความหมายมากขึ้น มันก็ยิ่งยึดถือเป็นตัวตนได้.

ตัวตนมิได้มี มีแต่จิตคิดไป.

ฉะนั้น ตัวตนจึงเป็นของลวง, ตัวตนเป็นสิ่งที่มิได้มีอยู่จริง, ตัวตนเป็นสิ่งที่จิตคิดนึกขึ้นมาเองด้วยอวิชชา. นี่รู้กันตรงนี้สิ จะรู้เรื่องอนัตตาได้ง่ายขึ้น. เดี๋ยวนี้พิจารณาอนัตตากันมากี่ปี ๆ ก็ไม่รู้ว่าอนัตตาอย่างไร.

อัตตาคือจิตคิด, ถ้าจิตคิดว่าเป็นตัวตน มันก็มีอัตตาเท่านั้นแหละ; เช่นมันรู้สึกอ่อยไป้ มันก็รู้สึกว่ามีผู้อ่อยไป้. นั่นแหละคือตัวตน คือจิตเอง; ฉะนั้นจิตเองจึงเอาตัวเองเป็นตัวตน แล้วอะไร ๆ ที่มาเกี่ยวข้องในกรณีนี้ก็เป็นของตนไปหมด. ฉะนั้นมีตัวตนในขันธ์ทั้ง ๕ ได้ทุกขันธ์แหละ, แล้วแต่ว่าในกรณีนั้นมีอะไรเป็นใหญ่ มีรูปเป็นใหญ่ หรือมีเวทนาเป็นใหญ่ มีสัญญาเป็นใหญ่ สังขารเป็นใหญ่ วิญญาณเป็นใหญ่; จิตมันก็เอาสิ่งนั้นโดยเฉพาะเป็นตัวตน, เอาสิ่งแวดล้อมอยู่ที่นั่นเป็นของของตน.

นี่คือความที่ว่า มันไม่มีตัวตนเลย มีแต่ความรู้สึกคิดนึกของจิต ถูกนำไปด้วยอวิชชา —คิดผิดสำคัญผิด จนเกิดความคิดชนิดว่าตัวตน. ฉะนั้นตัวตนจึงมิใช่มีอยู่จริง, ตัวตนเป็นเพียงมายา ที่จะเกิดขึ้นมาอย่างนี้ตามกฎของธรรมชาติ, ตามกฎของธรรมชาติจะทำให้จิตคิดนึกรู้สึกขึ้นมาอย่างนี้ คือมีตัวตน และมีของตน.

เดี๋ยวนี้มันไม่ใช่จิตล้วน ๆ เสียแล้ว มันเป็นจิตที่เต็มไปด้วยความโง่ความหลง ด้วยกิเลสเสียแล้ว; เรียกว่าเกิดกิเลสแล้ว จิตเกิดกิเลสแล้ว มาสรุปรวมอยู่ที่เกิดตัวตน. ตัวตนนั่นแหละเป็นรังของกิเลส เป็นที่รวมของกิเลส : มันโลภมันรัก มันยินดี ก็เพราะว่าเพื่อตัวตน, มันโกรธ มันไม่ชอบใจ ก็เพราะว่ามันเป็น

ข้าศึกแก่ตัวตน, มัน หลงใหล วนเวียนอยู่ ก็เพราะว่ามันจะเพื่อตัวตน; เผื่อว่า มัน จะมีประโยชน์แก่ตัวตน มันจึงหลงใหล.

ฉะนั้นจิตของเราเดี๋ยวนี้ มันเต็มไปด้วยความโง่เขลาว่าตัวตนในนั่น ในนี่ ในโน่น เปลี่ยนไปเรื่อยแหละ แต่จะยืนโรงอยู่อย่างเดียวก็ว่า ตัวจิตเอง นั่นแหละ จะถูกยึดถือว่าเป็นตัวตน. ตัวตนมิได้มี มิได้เคยมี มิได้มีจริง; แต่มันก็ได้มีขึ้นแล้วในความรู้สึกจริงๆ. คนคนนั้นเขาก็ต้องเอาความรู้สึกของเขาเป็นหลัก เมื่อเขารู้สึกว่าตัวตน หรือตัวกู อยู่อย่างนี้, เขาก็ต้องว่ามีสิ, เขารู้สึกว่านั่นแหละคือตัวตน.

ฉะนั้น ถ้าพูดโดยภาษาของมนุษย์ ก็พูดได้ว่า ตัวตนมันก็มีอยู่จริง เพราะคนนั้นรู้สึกว่ามีตัวตน. แต่ถ้าดูทางภาษาธรรมะชั้นลึก เอ้า, มันไม่ได้มีอยู่จริง, มันเป็นเพียงความเข้าใจผิด สำคัญผิด คิดนึกขึ้นมาผิดๆ; ฉะนั้น ตัวตนมันจึงมิได้มีอยู่จริง, ถ้ามองในแง่นี้. แต่ถ้ามองในแง่ที่ว่า ตัวตนมันรู้สึกอยู่ในจิตจริงๆนี่ มันก็มีสิ มันก็มีตัวตนที่มันรู้สึกอยู่ในจิตจริงๆ, แล้วนั่นคือมายา. ที่นี้เราไม่เห็นมายาของตัวตน เราก็คิดว่ามีตัวตน; เพราะเราไม่ได้ฉลาดมาแต่ในท้อง เหมือนที่*พระพุทธเจ้าท่านว่า* มันก็*มีตัวตน, ตัวตน ตัวกู—ของกู มาตั้งแต่เล็กๆจนโต* จนเป็นผู้ใหญ่ จนกระทั่งเข้าโลงไปแหละ มันก็มีตัวตน. นี่จิตนี้เต็มไปด้วยกิเลส เต็มไปด้วยตัวตน, ความเป็นประภัสสรเดิมๆ ของเดิม สมบัติเดิมของจิตหายหมดแล้ว; เพราะว่าเดี๋ยวนี้เต็มไปด้วยกิเลส ด้วยอวิชชา.

ความเนื่องกันของกิเลส อนุสัย และอาสวะ.

ตอนนี้จะต้องศึกษากันอีกหน่อย ถึง*อนุสัย* และ*อาสวะ*. พอจิตมีกิเลส เกิดกิเลสได้ เกิดโลภะ โทสะ โมหะ; นี่เรียกว่าเกิดกิเลสได้. ที่นี้พอเกิดกิเลส

ได้ครั้งหนึ่ง มันก็เกิดความเคยชินของกิเลสไว้หน่วยหนึ่ง; เช่นว่าโลภทีหนึ่ง จะเกิดความเคยชินสำหรับจะโลภนั้นหน่วยหนึ่ง, โกรธทีหนึ่ง ก็เกิดความเคยชินสำหรับจะโกรธอีกหน่วยหนึ่ง, โง่ทีหนึ่ง ก็เกิดความเคยชินสำหรับจะโง่หน่วยหนึ่ง เก็บไว้ในสันดาน. ฉะนั้นเรามีกิเลสเกิดเท่าไร, เราก็มีอนุสัยที่จะเกิดกิเลสนั้น เก็บไว้สะสมไว้ในสันดาน. ความเคยชินส่วนนี้เรียกว่า อนุสัย, กิเลสก็คือกิเลส, ความเคยชินที่จะเกิดกิเลสนี้เรียกว่า อนุสัย.

เมื่อมีอนุสัยเก็บไว้มาก เก็บไว้มาก ๆ ในสันดาน มันก็พร้อมที่จะดันออก ๆ เรียกว่าอาสวะ. ที่จะไหลออกมานี้เรียกว่า อาสวะ, ถ้าเราเก็บอนุสัยไว้มาก ความดันออกของอาสวะมันก็มาก. เหมือนกับเราตักน้ำใส่ตุ่ม ตุ่มนั้นมีรูรั่ว ถ้าเราตักน้ำใส่ตุ่มแต่น้อย ๆ น้ำที่จะรั่วออกมาทางรูนั้นก็ออกมาน้อย; แต่ถ้าเราตักน้ำใส่ตุ่มให้มากให้เต็ม น้ำที่จะดันออกมาทางรูรั่วนั้นก็แรง จนถึงกับพุ่งออกมาได้. นี่เรียกว่า มีอนุสัยเก็บไว้มาก ก็มีอาสวะที่จะดันออกมามาก.

ฉะนั้นมันจึงพร้อมที่จะรักเร็ว โลภเร็ว โกรธเร็ว โง่เร็ว กว่าเดิม; ยิ่งโตวันโตคืน โตวันโตคืน มันก็โลภได้เร็วกว่า รักได้เร็วกว่า โกรธได้เร็วกว่า โง่ได้เร็วกว่า คือรุนแรงกว่ารุนแรงกว่า. นี้เรียกว่า กิเลสเกิดแล้ว สะสมอนุสัยไว้ในสันดาน อนุสัยในสันดานสะสมไว้มากเท่าไร ก็ยิ่งจะมีอาสวะที่จะไหลออกแรง และรวดเร็วเท่านั้น.

นี่พวกกิเลส มันมีอยู่ ๓ หน้าตา : อันหนึ่งเป็น กิเลส เกิดอยู่ตามธรรมดา เรียกว่ากิเลส. อันหนึ่งเป็น ความเคยชินของกิเลส เรียกว่า อนุสัย. อันหนึ่งเป็น ความไหลออกของกิเลส เรียกว่า อาสวะ. ถ้าไม่มีกิเลสก็ไม่มีอนุสัย; ฉะนั้นอนุสัยจะลดลงไปทุกทีที่ไม่เกิดกิเลส; มันควรจะเกิดกิเลส แต่เราบังคับไว้ได้ ไม่ให้เกิด

กิเลส อนุสัยก็ลดลงไป, ทุนสำรองที่สะสมไว้มันก็ลด. ฉะนั้น *อย่าโลภ* ครั้งหนึ่งก็ *ลดอนุสัยของราคานุสัย, ไม่โกรธ* ครั้งหนึ่ง ก็ *ลดอนุสัยที่เรียกว่าปฏิฆานุสัย, ไม่โง่* ครั้งหนึ่ง ก็ *ลดอนุสัย* ที่เรียกว่า *อวิชชานุสัย* หนึ่ง ๆ หนึ่ง เสมอไป.

อนุสัยมี อยู่ ๓ ชื่อ : *ราคานุสัย ความเคยชินที่จะกำหนัดยินดีหรือโลภ. ปฏิฆานุสัย ความเคยชินที่จะโกรธ จะประทุษร้าย* จะขัดแค้นขัดเคือง. *อวิชชานุสัย* คือ *ความเคยชินที่จะโง่.* อนุสัยมีอยู่ ๓ ชื่อ แล้วมันจะ *ไหลออกมาเป็นอาสวะ* ไหลไปทางกาม เรียก *กามาสวะ,* ไหลไปทางภพ เรียกว่า *ภวาสวะ,* ไหลไปทางอวิชชา เรียกว่า *อวิชชาสวะ* นี่เรียกว่า อาสวะ.

นี่คือจิต ที่เดี๋ยวนี้สูญเสียสภาพเดิมแท้หมด สภาพเดิมแท้ล้วน ๆ เป็นประภัสสร; เดี๋ยวนี้ไม่ล้วนแล้ว เต็มไปด้วยของสกปรกเกรอะกรังเต็มที่, สกปรกรกรุงรังไปด้วยกิเลส ไปด้วย อนุสัย ไปด้วย อาสวะ แล้ว; ไม่ใช่ที่กำลังนั่งอยู่นี่หรือ? เดี๋ยวนี้มันมีสมบัติอย่างนี้เต็มที่แล้ว มีทั้งกิเลส มีทั้งอนุสัย มีทั้งอาสวะ.

จิตตกอยู่ในวัฏฏะ เพราะอำนาจกิเลส.

ทีนี้มันก็เป็นไปตามกิเลส, เป็นไปตามอำนาจแห่งกิเลส ที่เรียกว่า กรรม, กรรม. พอเกิดกิเลสก็เกิดกรรม คือ ทำไปตามอำนาจของกิเลส; นี่เรียกว่า กรรม. ได้รับผลของกรรม เรียกว่าวิบาก. วิบากนั้นมันจะช่วย ทำให้กิเลสแรงกว่าเดิม. *กิเลสเป็นเหตุให้ทำกรรม* ครั้นทำกรรมได้ *รับผลของกรรมแล้ว; ถ้ากรรมเป็นที่พอใจ ก็ส่งเสริมกิเลสที่เป็นที่พอใจ* ฝ่ายที่เป็นที่พอใจ, *ถ้าผลกรรมไม่เป็นที่พอใจ มันก็ส่งเสริมกิเลสฝ่ายที่ทำให้โกรธ* แค้นขัดเคือง คือยินร้าย มันจึงทวีขึ้น ๆ, คือ วิบาก

มันจะส่งเสริมกิเลส ให้แรงไปกว่าเดิมเสมอ. เพราะฉะนั้นมันจึงไม่ลดลง; ถ้าปล่อยไปตามเรื่องตามธรรมชาติ ไม่ลดลง; เว้นแต่จะไปในทางของความรู้ ความตรัสรู้เท่านั้น ที่มันจะเดินกันอีกทางหนึ่ง.

เดี๋ยวนี้พูดตามธรรมชาติ มนุษย์เรานี้ มีกิเลสแล้วก็ทำกรรม; เมื่อมีกิเลสแล้วต้องทำกรรม มันอยู่ไม่ได้. เมื่อมีความโลภ ก็ทำไปตามความโลภ, เมื่อมีความโกรธ ก็ทำไปตามความโกรธ, เมื่อมีความหลง ก็ทำไปตามความหลง, เรียกว่าทำกรรม.

ครั้นทำกรรม ต้องมีผลกรรม; ถ้าผลกรรมถูกใจ ก็อยากทำอีก, ผลกรรมไม่ถูกใจ ก็อยากให้ทำอย่างอื่นที่ตรงกันข้าม, ก็คือสร้างกิเลสอีกพวกหนึ่งซึ่งตรงกันข้าม. จะสร้างกิเลสเดิม หรือสร้างกิเลสที่ตรงกันข้าม มันก็มีมูลมาจากการรับผลกรรมนั่นเอง.

นี่เรารับผลกรรมกันอยู่ที่นี่; ไม่ต้องพูดถึงข้ามภพข้ามชาติ, ไม่ต้องพูดถึงต่อตายแล้วก็ได้; เพื่อให้เห็นชัดว่ามันน่ากลัว : วัฏฏสงสารเวียนอยู่ตรงนี้ : *มีกิเลส—แล้วทำกรรม—รับผลกรรม, มีกิเลส—แล้วทำกรรม—รับผลกรรม, มีกิเลส—แล้วทำกรรม—รับผลกรรม;* วงกลมวัฏฏะนี้มันรุนแรงอยู่ที่นี่, แต่ละวันแต่ละคืน มันไม่รู้กี่วง, ไม่รู้กี่สิบวงก็ได้. นี่วัฏฏะอยู่ที่ตรงนี้.

นี่เลวที่สุดแล้ว จิตนี้เลวที่สุดแล้ว มาเป็นจิตที่เวียนวนอยู่ในวัฏฏะแล้ว, จิตนี้ไม่ใช่จิตล้วนแล้ว, จิตโง่หลงเวียนวนอยู่ในวัฏฏสงสาร กิเลส—กรรม—วิบาก แล้ว. แต่ถ้าพูดให้ง่าย ๆ ตามภาษาชาวบ้านพูด ภาษาคน เขาก็เวียนว่ายในชาตินี้ ชาติโน้น ชาติหน้า ต่อเข้าโลงแล้ว อะไรแล้ว ก็ได้เหมือนกัน. เขาเอานั่นเป็นหลัก

เวียนว่ายตายเกิด ภพๆ ชาติๆ เอาร่างกายเป็นหลัก, เขาเอาร่างกายเป็นหลัก : ร่างกายเข้าโลงทีหนึ่ง, ร่างกายเกิดมาใหม่ทีหนึ่ง, ร่างกายเข้าโลงทีหนึ่ง; เขาเอาร่างกายเป็นหลัก : เขาก็เวียนว่ายตายเกิดแบบเข้าโลงแล้วเข้าโลงอีก. หรือว่าจะพูดเอาอาการเป็นหลักก็ว่า มันเวียนอยู่ที่ เกิด แก่ เจ็บ ตาย, เกิด แก่ เจ็บ ตาย, เกิด แก่ เจ็บ ตายนี้ เวียนอยู่ที่นี่. นี้ก็คือวัฏฏะเหมือนกัน.

เดี๋ยวนี้จิตที่บรมโง่ จิตที่มีกิเลสหนาแน่น จิตที่มืดไปด้วยอวิชชามีตัวตนอย่างแรงกล้านี้ มันก็เวียนว่ายไปในวัฏฏะ. วัฏฏะต่อตายแล้วนั่นมันเห็นยาก ไม่เป็นสันทิฏฐิโก; ไม่อยากจะพูดถึง, จะพูดแต่ วัฏฏะที่เห็นง่าย ที่ตรงนี้แหละ เป็นสันทิฏฐิโก, เห็นได้ด้วยตนเองที่ตรงนี้ : คือมัน มีกิเลส แล้วมันก็ กระทำตามกิเลส มันได้ รับผลของการกระทำตามกิเลส, มันก็ส่งเสริมกิเลสอีก แรงขึ้นไปอีก ไม่ว่าด้านไหน นี่คือวัฏฏะ ขอให้กลัวกันให้มากๆ เถอะ. ที่ว่า เวียนว่ายในวัฏฏสงสารนี่น่ากลัวที่สุด ก็คือเราตกอยู่ในวงของกิเลส ของกรรม ของวิบาก, กิเลส—กรรม—วิบาก, กิเลส—กรรม—วิบาก.

ถ้าอุปมาก็เหมือนกับว่า ชาวนาอยากทำนา; ชาวนาเขาอยากทำนา, แล้วเขาก็ทำนา, แล้วเขาก็ได้ข้าวเปลือก, แล้วเขาก็อยากทำอีก, เพราะได้ข้าวเปลือก, เขาก็อยากทำอีก. ถ้าเผอิญไม่ได้ข้าวเปลือก เขาก็อยากแก้ตัว เขาก็ทำอีกเหมือนกัน. ฉะนั้นชาวนาจึงมี อยากทำนา แล้วก็ทำนา แล้วก็ได้ข้าวเปลือก, แล้วก็อยากทำนา แล้วก็ทำนา แล้วก็ได้ข้าวเปลือก. ไม่ว่าเรื่องอะไรมันจะวนเป็น ๓ ขั้นตอน เป็นวงกลมอย่างนี้, ก็เรียกว่า วัฏฏสงสาร. ถ้าพูดโดยภาษาธรรมะก็อย่างนี้; ถ้าพูดโดยภาษาคน เอาร่างกายเป็นหลัก ก็ว่าเกิด แก่ เจ็บ ตาย, เกิด แก่ เจ็บ ตาย, ไปตามร่างกายเป็นหลัก.

ในวัฏฏะทุกสภาพเป็นทุกข์ทั้งนั้น.

ทีนี้ก็ดูต่อไปอีกว่า ในวนนั้น ในวนแห่งวัฏฏะนั้น มันมีอะไร? มันมีแต่ความทุกข์ทั้งนั้น. ในวัฏฏสงสารที่วนเป็นวงกลมนั้น มันมีแต่ความทุกข์ แม้ว่ามันจะเป็นไปในทางกามภพ มันก็เป็นความทุกข์, เป็นไปในทางรูปภพ ก็เป็นความทุกข์, เป็นไปในทางอรูปภพ ก็เป็นความทุกข์, คือมันมีจิตคิดไปในทางกามารมณ์ มันก็มีความทุกข์, จิตมันคิดไปในทางรูปธรรมล้วน ๆ มันก็มีความทุกข์ที่ละเอียดขึ้นไป, จิตคิดไปในทางอรูปธรรม มันก็มีความทุกข์ที่ละเอียดขึ้นไป.

กามาวจรที่พูดโดยบุคลาธิษฐานนั้น คือสัตว์ที่บูชากามารมณ์. สัตว์ที่บูชากามารมณ์ นับตั้งแต่สัตว์นรก อบายทั้ง ๔ ชั้น มนุษย์ธรรมดา และสวรรค์ ๖ ชั้น ข้างต้นนั้น ล้วนแต่บูชากามารมณ์ : อบาย ๔, มนุษย์ ๑, สวรรค์กามาวจร ๖, นี่รวมกันเป็น ๑๑. นี้ก็มีความทุกข์ไปตามแบบกามาวจร.

ถ้าดีกว่านั้น ก็ไปในเรื่องรูปพรหม เป็นพรหม มีจิตไม่ลุ่มหลงกามารมณ์ ไปลุ่มหลงอยู่ด้วยความสุขประเภทรูป คือเป็นพวกรูปพรหม ๑๖ ชั้น. ทั้ง ๑๖ ชั้นนั่นแหละก็เวียนว่ายอยู่ในกองทุกข์ ที่ละเอียด ที่ประณีต ที่เห็นยาก มันก็หลงกันเหมือนกัน. สัตว์กามาวจรหลงกามารมณ์เท่าไร พวกพรหมในรูปาวจรก็หลงสุขในรูปมากเท่านั้นแหละ.

ทีนี้ สูงขึ้นไปอีกเป็นพวก อรูปพรหม ก็หลงในอรูปธรรม, อรูปฌาน ความสุขอันเกิดจากอรูปฌาน, หลงเช่นเดียวกันอีก. เรียกได้ว่า ภพทั้งหลายเป็นทุกข์ทั้งนั้นเลย : กามภพ รูปภพ อรูปภพ แต่ละภพเป็นทุกข์ทั้งนั้นเลย *มีพระบาลีพูดไว้, คือมีคำตรัสไว้ว่า อุจจาระ แม้แต่นิดหนึ่งก็เหม็น.* อุจจาระแม้แต่นิดหนึ่งก็เหม็น,

อุจจาระนิดหนึ่งจนมองดูไม่เห็นนั่น มันก็เหม็น. คิดดูเถอะ, ภพก็เหมือนกันแหละ ภพทั้งหลายแม้แต่นิดหนึ่ง ขนาดมองไม่เห็น มันก็เป็นทุกข์; เพราะคนมันมองไม่เห็นมันก็ยังเป็นทุกข์. อุจจาระแม้นิดหนึ่งมันก็เหม็น; ภพทั้งหลายแม้นิดหนึ่งมันก็มีความทุกข์, เป็นความทุกข์.

ฉะนั้นเขาก็เวียนว่าย จิตชนิดนี้มันเวียน, มันเปลี่ยน, จิตมันเปลี่ยนไปอยู่ในรูปของ กามาวจร ไปอยู่ใน รูปาวจร อรูปาวจร โดยร่างกายนี้แหละ. แต่จิตมันเปลี่ยนไปในรูปต่าง ๆ ก็เรียกว่า ภพต่าง ๆ นี้เราพูดภาษาธรรม.

แต่ถ้าพูดตามภาษาคน ที่ชาวบ้านแต่ก่อนเขาพูดกันอยู่ หรือเขาพูดกันอยู่ก่อนพุทธกาล เขาว่ามันไปเกิดเลย; เช่นไปเกิดในนรก เดรัจฉาน เปรต อสุรกาย หรือร่างกายอื่น ที่โลกอื่น, หรือไปเกิดในสวรรค์กามาวจร ไปเกิดเป็นเทวดา อยู่วิมาน มีนางฟ้าอะไรไปเลย, หรือถ้าไปเกิดเป็นพรหม ก็ไปอยู่ในพรหมโลก ชั้นที่มีรูป ชั้นที่ไม่มีรูปเลย, อย่างนั้นเขาอธิบายอย่างนั้น ก็ตามใจเขาเถอะ. เราไม่ขัดคอ ไม่ขัดแย้งอะไร; แต่มัน ไม่เป็นสันทิฏฐิโก คือไม่เห็น ไม่รู้สึกด้วยตนเอง จึงไม่อยากจะพูด อยากจะพูดแต่ที่เป็นสันทิฏฐิโก. เดี๋ยวนี้ เรารู้สึกอยู่แท้ๆ นี่ เราลำบากเดือดร้อนอย่างยิ่งอยู่ด้วยกามารมณ์, ด้วยการแสวงหากามารมณ์, หรือเนื่องด้วยกามารมณ์ หรือว่าได้กามารมณ์มาแล้ว เหมือนกับอยู่ในสวรรค์นั่นแหละ เพียบพร้อมไปด้วยกามารมณ์ นี้ก็ยังเป็นทุกข์; เพราะยึดถือว่าเป็นของกู เป็นตัวกู เป็นของกู แล้วก็ร้องไห้ เมื่อมันจะพลัดพรากจากกัน แล้วมันก็หลงใหล เมื่อกำลังบริโภคอยู่ ก็เรียกว่าเป็นทุกข์.

ถึงในชั้นดี ชั้นดีมาก ชั้นรูปพรหม ชั้นอรูปพรหม ก็ยึดถือตัวตน, ยึดถือตัวตนมันก็เป็นทุกข์ มันช่วยไม่ได้; ยิ่งดีมากยิ่งไม่อยากตาย. *ในบาลีกล่าวไว้ว่า สัตว์ที่ไม่อยากตายที่สุดก็คือพวกพรหม;* เพราะพวกพรหมเขาดีมาก เขาสบาย

มาก เขาสะอาดมาก เขาไม่อยากตาย. ยิ่งไม่อยากตายเท่าไรก็ยิ่งกลัวตายเท่านั้นแหละ **ยิ่งกลัวตายเท่าไร มันก็เป็นทุกข์เท่านั้นแหละ.**

ฉะนั้นพวกที่ไม่อยากตาย ก็คือพวกที่จะต้องกลัวตาย; เขาไม่อยากตาย เพราะว่าภพหรือภาวะเป็นอยู่ของเขานั้นมันดีมาก; พวกรูปพรหม พวกอรูปพรหม. ฉะนั้นพอพูดถึงว่า "ตาย" แล้วพวกนี้สะดุ้งที่สุดเลย; มนุษย์ยังดีเสียกว่า. พอพูดว่า *การดับแห่งสักกายะ คือตาย* พวกพรหมจะสะดุ้งมากกว่าสัตว์พวกไหนหมด; เพราะเขาได้ภพที่ดีที่น่ายึดถือ พวกพรหมจึงยึดถือในภพอย่างยิ่ง จึงกล่าวได้ว่า **สัตว์ที่อยู่ในกามาวจรภพ ก็ดี อยู่ใน รูปาวจรภพ ก็ดี อยู่ใน อรูปาวจรภพ ก็ดี เป็นทุกข์ทั้งนั้น** แหละ; เพราะว่ายึดถือ.

เดี๋ยวนี้ไม่ใช่จิตล้วน ๆ เสียแล้วเห็นไหม? ไม่ใช่จิตล้วน ๆ เสียแล้ว, มันเป็นจิตที่เต็มไปด้วยความทุกข์แล้ว, มันน่าหัว ก่อนนี้มันเป็นจิตล้วน ๆ ไม่มีสมบัติอะไร; เดี๋ยวนี้มันมาเป็นจิตที่เต็มไปด้วยความทุกข์, สมบัติของมันก็คือความทุกข์.

เอาละ, ทีนี้ ขั้นตอนที่ ๒ จบ. **จิตที่ล้วน ๆ ไม่มีอะไร เดี๋ยวนี้มากลายเป็นมีกิเลส และมีความทุกข์อย่างเต็มที่,** เวียนว่ายอยู่ในกองทุกข์ เหมือนลงไปลอยคออยู่ในน้ำแห่งความทุกข์ จิตตอนที่ ๒ เป็นอย่างนี้.

ตอนที่ ๓ จิตหมดกิเลส.

ทีนี้จิตตอนที่ ๓, จิตตอนที่ ๓ ที่จะออกมาจากกองทุกข์ ที่จะออกมาจากตัวตน. จิตตอนที่ ๓ ก็คือการเวียนว่ายอยู่ในกองทุกข์นั่นเอง ได้ชิมความทุกข์อย่าง

นั้น, ชิมความทุกข์อย่างโน้น, ชิมความทุกข์ทุกชนิด, เวียนว่ายอยู่ในกองทุกข์ทุกชนิด; แล้วมันจะเกิดอะไรขึ้นเล่า? คิดดูเถอะ มันจะเกิดอะไรขึ้น? มันก็ค่อยๆ สังเกตเห็นความทุกข์, และรู้สึกต่อความทุกข์มากขึ้น, เรียกว่า ความทุกข์นั่นเองมันกัดเอา แล้วมันสอนให้, มันกัดไปพลาง มันสอนไปพลาง. ความทุกข์ นี่มันเหมือนกับว่ามันกัดคนให้เจ็บปวด แล้วมันสอนให้พลาง ให้หายโง่.

เมื่อทนทุกข์ไปนานพอสมควรในภพทั้งหลาย มากมายแล้ว ก็เริ่มได้รับการศึกษาจากความทุกข์, เจ็บปวดอยู่ในความทุกข์ ในวัฏฏสงสารตลอดเวลา ความคิดมันค่อยๆ หันกลับว่า อย่างนี้ไม่ไหว; แล้วมันก็จะค่อยๆ เห็นว่า ความทุกข์นี้มันมาจากความยึดถือเป็นของตน เป็นตัวตน. เพราะมันนานพอ มันจึงเกิดความคิดนึกขึ้นมาร่ำไรหรือรางๆ ว่าความทุกข์นี้มันเกิดมาจากความยึดถือว่าตัวตน. แล้วมันก็มาตรงกับที่ *พระพุทธเจ้าท่านได้ตรัสสอนไว้ว่า ความยึดมั่นถือมั่นในเบญจขันธ์เป็นทุกข์, เรียกว่ายึดมั่นถือมั่นแล้วก็เป็นทุกข์.*

นี่สัตว์ที่เจ็บปวดอยู่ เมื่อนานเข้าๆ คือมีความทุกข์เหมือนกับตกนรกสัก ๕๐๐ ครั้ง, มันมีความทุกข์เหมือนกับตกนรกสัก ๕๐๐ ครั้งนี้ มันจะไม่ฉลาดขึ้นบ้างหรือ; ฉะนั้นสัตว์ในกองทุกข์นี่เริ่มระอาต่อความทุกข์ เริ่มมองไปในทางตรงกันข้าม, หรือมองไปในทางกลับกัน. นี่ค่อยๆ เฉลียวใจขึ้นมาได้ ค่อยๆ ระลึกนึกเฉลียวใจขึ้นมาได้ ในความโง่ของตนเอง ในกิเลสของตนเอง ในความยึดถือของตนเอง. นี่มันเริ่มมีนิสัยที่จะไปผ่ายออกจากทุกข์.

ทีนี้ ถ้ามาถึงขนาดนี้ เอือมระอาต่อความทุกข์, เจ็บปวดต่อความทุกข์ขนาดนี้แล้ว ก็สนใจที่จะฟังเรื่องดับทุกข์. สัตว์ชนิดนี้จะเข้าไปหาสัตบุรุษ จะเข้าไปหาผู้รู้, เพื่อจะฟังธรรมจากผู้รู้, *แล้วก็รู้ว่า ความทุกข์เป็นอย่างไร, เหตุให้เกิดทุกข์*

เป็นอย่างไร. เขาจึงเข้าไปหาพระพุทธเจ้าบ้าง, ไปหาสาวกของพระพุทธเจ้าบ้าง, หาสัตบุรุษอื่น ๆ บ้าง. แล้วเขาก็ได้ยินได้ฟังเรื่องจตุราริยสัจจ์, เขาก็เข้าใจได้ง่าย; เพราะเขามีความทุกข์มาเต็มเปี่ยมแล้ว ไม่เหมือนกับสัตว์ที่ไม่มีความทุกข์เลย ฟังเรื่องจตุราริยสัจจ์ไม่รู้เรื่อง.

คนฟังธรรมไม่เข้าใจ เพราะชอบของหลอก.

เดี๋ยวนี้ เอากันเดี๋ยวนี้ คนหนุ่มคนสาวที่ฟังเรื่องอริยสัจจ์ไม่รู้เรื่อง เพราะหลงอยู่ในกองทุกข์ ยังไม่ถูกกัดถูกทรมานมากพอ. แต่ถ้าใครถูกกัดถูกทรมานมากพอ แล้วจะฟังเข้าใจ, จะฟังเรื่องจตุราริยสัจจ์เข้าใจ, และอยากจะฟังด้วย และฟังรู้เรื่องด้วย.

ดังนั้น ถ้าเราถามขึ้นมาว่า ทำไมคนบางคนฟังธรรมไม่รู้เรื่อง ไม่ชอบ? แล้วบางคนทำไมฟังธรรมะรู้เรื่อง และชอบ? ก็เพราะมันต่างกันอย่างนี้. คนหนึ่งเข็ดพ้นมาแล้วกับความทุกข์ ฟังรู้เรื่องง่าย, คนหนึ่งยังโง่เต็มที่ในเรื่องของความทุกข์ จึงฟังไม่รู้เรื่อง. ครั้งพุทธกาลนั้น รู้เรื่องได้ง่าย เพราะว่าเขาไม่มีสิ่งหลอกลวงมากเหมือนเดี๋ยวนี้. ยุคปัจจุบันนี้มีสิ่งหลอกลวงให้หลงอยู่ในกองทุกข์มาก ก็ฟังเรื่องความทุกข์ไม่รู้เรื่อง. ครั้งพุทธกาลไม่มีสุขสนุกสนานเอร็ดอร่อยที่ล่อลวงมากเหมือนเดี๋ยวนี้; ฉะนั้น เขาจึงฟังได้ง่าย เขาจึงมีโอกาสฟังง่าย และรู้เรื่องง่าย.

เดี๋ยวนี้มันมีแต่สิ่งที่หลอกให้หลงใหลในกองทุกข์ แปลก ๆ แปลก ๆ ออกไปไม่มีที่สิ้นสุด; หมายความว่าเหยื่อของความทุกข์มันมีมาก แปลกออกไปไม่มีที่สิ้นสุด; คนสมัยนี้จึงยากที่จะฟังเรื่องความดับทุกข์เข้าใจ. ธรรมะจึงยังเป็นหมันอยู่ สำหรับ

คนสมัยนี้ ซึ่งมีของหลอกลวงมากเกินไป. ไปดูเถอะในเมืองกรุง ในที่ไหนก็ตาม ของที่มันหนาแน่นเต็มไปหมด มันล้วนแต่เป็นของหลอกลวงให้โง่ ให้หลงในกองทุกข์ทั้งนั้นแหละ, มันไม่มีอะไร. เดี๋ยวนี้แม้แต่ที่วัด มันก็จะเป็นที่หลอกลวงให้หลงอยู่ในกองทุกข์ไปเสียอีก มันไม่ใช่แต่ที่บ้าน หรือที่ตลาดเสียแล้ว. นี่ดูให้ดีว่า ทำไมคนสมัยนี้ จึงยากที่จะมองเห็นความทุกข์และเบื่อ? เพราะมันมีของมาหลอกมายั่ว มาสับเปลี่ยนกันไว้เรื่อย เปลี่ยนหน้ากันไว้เรื่อย, ให้หลงในเหยื่อของความทุกข์ จนตายไปก็ไม่จบ.

ฉะนั้น ช่วยกันสักหน่อย อย่าให้เด็กๆ หลงนัก อย่าเอาของหลอกเด็กๆ มาหลอกเด็กนัก, ให้เด็กๆ เขารู้ว่าสิ่งเหล่านี้มันเป็นของหลอก. อาตมาก็เคยพูดทางวิทยุด้วยซ้ำไปว่า พ่อแม่นั่นแหละทำให้เด็กมันโง่, หลงในของที่ยั่วให้หลง. ถ้าว่าพ่อแม่พาเด็กลูกหลานไปที่ร้านขายเครื่องเล่นของสวยงาม แล้วบอกลูกหลานว่า ของเหล่านี้มันมีไว้สำหรับให้เราโง่, ไปที่ร้านที่ขายของกินเอร็ดอร่อยมากมายแพงด้วย แล้วก็บอกลูกหลานว่า ของเหล่านี้มันมีไว้ สำหรับทำให้เราโง่. ถ้ามีพ่อแม่ทำอย่างนี้บ้างแล้ว เด็กๆ จะไม่โง่เกินไป ไม่หลงในของสวยงามเอร็ดอร่อยมากเกินไป. ให้ขาคิดดูสิ มันก็ อย่างนั้นเอง, อร่อยเท่าไร สวยเท่าไร มันก็อย่างนั้นเอง, แล้วก็เสียสตางค์ด้วย แล้วก็แค่นั้นเอง ไม่มีอะไรมากกว่านั้น. นี่เด็กๆ ก็จะหลงในสิ่งหลอกลวงนั้นน้อยเข้า. เด็กๆ เหล่านั้นก็จะเหมาะที่จะฟังธรรมะรู้เรื่องมากขึ้น.

เดี๋ยวนี้มีแต่ลึกลงไปๆ ในความโง่ในความหลง จนโตเป็นหนุ่มเป็นสาว เป็นพ่อบ้านแม่เรือนแล้ว ก็ยังหลงแต่งเนื้อแต่งตัว หลงเอร็ดอร่อย หลงชนิดที่เขาหลงกันนั่นแหละ. นี่ธรรมะจึงต้องเป็นหมันอยู่ ธรรมะจึงเข้ามาช่วยไม่ได้. นี่พวกเรารู้กันไว้ว่า ธรรมะกำลังเป็นหมันอยู่ เพราะว่าเราชอบกันแต่เรื่องของะของหลอก.

จิตเริ่มเข้าใจชีวิตก็จะเห็นค่าของธรรมแก้ทุกข์.

เดี๋ยวนี้ มาตอนที่ ๓ นี่ จิตเริ่มเข้าใจชีวิต เข้าใจความทุกข์, เข้าใจความหลอกลวง หรือสิ่งหลอกลวงในชีวิตในโลกนี้มากขึ้น ๆ แล้วก็ได้ยินได้ฟังมากขึ้น; เพราะว่าเขามีความทุกข์. เขาจะไปถามผู้รู้ว่า นี่ทำไมจึงทุกข์? นี่เขาก็ไปหาพระพุทธเจ้า ไปหาสาวกของพระพุทธเจ้า ไปหาสัตบุรุษ. ท่านเหล่านั้นก็สอนเขาว่า มันเป็นอย่างนั้น, ความทุกข์เป็นอย่างนั้น, เหตุให้เกิดทุกข์เป็นอย่างนั้น, จนเขาเข้าใจ จนเขาเข้าใจว่า โอ, นี่มันมีนี่ ผู้ที่ดับทุกข์ได้มีนี่, ผู้ที่ค้นพบเรื่องความดับทุกข์ได้ก็มีนี่, ผู้ปฏิบัติเพื่อดับทุกข์ได้ก็มีนี่, ธรรมะที่ดับทุกข์ได้ก็มีนี่, โอ, จิตนี้มารู้จักพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ กันเดี๋ยวนี้เอง.

นี่จิตตอนที่ ๓ นี้มารู้จักพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์, ได้รับคำสั่งสอนเรื่องศีล สมาธิ ปัญญา เรื่องอัฏฐังคิกมรรค แล้วก็ปฏิบัติศีล สมาธิ ปัญญา รู้ว่ามีพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ที่เป็นไปได้อย่างนี้. พิจารณาอยู่ปฏิบัติอยู่ ปฏิบัติศีล สมาธิ ปัญญา อยู่ ก็เกิดวิชชา. ก่อนนี้มีแต่อวิชชา, ก่อนหน้านี้มีแต่อวิชชา ไม่มีความรู้. เดี๋ยวนี้เมื่อมาปฏิบัติอย่างนี้ มันก็เกิดวิชชาตรงกันข้าม คือความรู้เห็นว่า โอ้, เหล่านี้เป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา.

กลุ่มนี้ทั้งกลุ่มมีหลายญาณ มีญาณอยู่หลายญาณ เรียกว่า ธัมมัฏฐิติญาณ ธัมมัฏฐิติญาณ. *กลุ่มธัมมัฏฐิติญาณ : ญาณเห็นอนิจจัง ญาณเห็นทุกขัง ญาณเห็นอนัตตา ญาณเห็นสุญญตา ญาณเห็นตถาตา ญาณเห็นปฏิจจสมุปบาท;* เห็นหลายอย่าง เรียกว่า ธัมมัฏฐิติญาณ — ญาณเห็นการตั้งอยู่ตามธรรมดาของธรรมทั้งปวง คือเรียกว่าเห็นพระไตรลักษณ์ก็แล้วกัน เรียกง่าย ๆ ว่า เห็นพระไตรลักษณ์. จิตนี้เริ่มเห็นพระไตรลักษณ์ เริ่มลืมตา เริ่มหายโง่ เห็นพระไตรลักษณ์ เขาก็เริ่มเกลียด

กิเลส, เริ่มเห็นโทษของกิเลส เริ่มเห็นโทษของตัวตน, เริ่มเห็นโทษของการเวียนว่ายในวัฏฏสงสาร อย่างที่กล่าวมาแล้ว.

ทีนี้มันก็จะเลื่อนไปอีกขั้นหนึ่งถึง นิพพานญาณ – ญาณที่เป็นไปเพื่อนิพพาน; เช่น *นิพพิทาญาณ–ทำให้เบื่อหน่ายในโลก ในสังขาร,* แล้วก็ *อยากจะพ้นเป็นมุญจิตุกัมมยตาญาณ,* จนกระทั่งญาณ *วิมุตติญาณ–ญาณที่ปล่อยวางสิ่งที่เคยยึดถือ;* มีอยู่หลาย ๆ ญาณ ก็เรียกว่ากลุ่มนิพพานญาณ. จิตเข้ามาสู่กลุ่มของนิพพานญาณ; จิตมีนิพพานญาณ คือญาณที่เป็นไปเพื่อนิพพาน และให้ถึงนิพพาน มันก็เปลี่ยนแล้ว นี่ตอนที่ ๓ นี่จิตมันเปลี่ยนมาขนาดนี้แล้ว.

จิตลุถึงวิสังขาร, กลับประภัสสรตลอดกาล.

มันก็ บรรลุมรรค ผล นิพพาน, บรรลุมรรค ผล นิพพาน เป็นขั้นตอนไป เบื่อหน่ายคลายกำหนัดหลุดพ้น เป็นพระโสดาบันบ้าง, เบื่อหน่ายคลายกำหนัด หลุดพ้น เป็นพระสกิทาคามีบ้าง, เบื่อหน่ายคลายกำหนัดหลุดพ้น เป็นพระอนาคามีบ้าง, เบื่อหน่ายคลายกำหนัดหลุดพ้น เป็นพระอรหันต์บ้าง.

เดี๋ยวนี้จิตมาเป็นจิตที่ไม่มีกิเลส. ทีแรกมันก็ไม่มีกิเลส แต่มันอยู่ในสภาพที่กิเลสเกิดได้; เดี๋ยวนี้มาไม่มีกิเลส แล้วอยู่ในสภาพที่กิเลสเกิดไม่ได้อีกต่อไป. ฉะนั้นความบริสุทธิ์ของจิตในขั้นต้น ไม่เหมือนกับความบริสุทธิ์ของจิตในขั้นปลาย. เมื่อเป็นจิตประภัสสรนั้นมันบริสุทธิ์ชนิดที่กิเลสเกิดได้; มันบริสุทธิ์เพราะยังไม่มีกิเลสเกิด; ถ้ากิเลสเกิดมันก็ไม่บริสุทธิ์. ฉะนั้นจิตล้วน ๆ จิตที่แรกนั้นบริสุทธิ์ชนิดที่กิเลสยังเกิดได้. ครั้นมาถึง ตอนที่ ๓ นี้ จิตบริสุทธิ์ชนิดที่ว่าจิตถูก

อบรม ถูกทำภาวนา เป็นจิตภาวนานั้น จนกระทั่งว่า จิตนี้กิเลสเกิดไม่ได้อีกต่อไป. ดังนั้นความบริสุทธิ์ของจิตในระดับนี้ มันจึงต่างกันกับบริสุทธิ์ตอนแรกโน้น ซึ่งตอนแรกแม้บริสุทธิ์อยู่ แต่กิเลสยังเกิดได้. เดี๋ยวนี้บริสุทธิ์แล้ว กิเลสเกิดไม่ได้อีกต่อไป มันเลยบริสุทธิ์ตลอดกาลไปข้างหน้า.

นี่เรียกว่า จิตลุถึงวิสังขาร, จิตลุถึงวิสังขาร คือลุถึงสภาพที่อะไรจะปรุงแต่งจิตไม่ได้อีกต่อไป; ดังนั้นจิตจึงเกิดกิเลสและเกิดทุกข์ไม่ได้อีกต่อไป. ถ้าจะเรียกว่า ประภัสสร ก็ได้อีกทีหนึ่ง; แต่ประภัสสรคนละชนิด, ประภัสสรชั้นแรกนั้นมันกลับไม่ประภัสสรได้ เพราะกิเลสเกิดได้. แต่เดี๋ยวนี้ประภัสสรตลอดกาล กิเลสเกิดไม่ได้. มีอาการประภัสสรเหมือนกัน แต่ต่างกัน ที่ว่าประภัสสรครั้งแรกนั้น มันกลับเศร้าหมองได้; เดี๋ยวนี้ประภัสสรชนิดที่กลับเศร้าหมองไม่ได้, ไม่มีกิเลสอีกต่อไปในจิตนั้น, ไม่มีความรู้สึกว่าตัวตนหรือของตนอีกต่อไปในจิตนั้น. มันเป็นจิตตธาตุหรือวิญญาณธาตุ ที่ได้รับการพัฒนา เป็นจิตที่ได้รับการพัฒนาสูง ๆ สูง ๆ จนเป็นจิตที่กิเลสจะอาศัยเกิดไม่ได้อีกต่อไป. นี่เรื่องมันจบ.

จิตล้วน ๆ แล้วจิตมีกิเลส แล้วจิตหมดกิเลส; เรื่องมันจบแล้วตอนที่ ๓, จิตมันเปลื้องตนออกเสียได้จากกิเลส, ชนิดที่กิเลสจะเกิดไม่ได้อีกต่อไป. นี้เรียกว่าอะไร ๆ ก็มีแต่เรื่องของจิตทั้งนั้น; แม้แต่นิพพานก็เป็นเรื่องของจิต ที่ฉลาดไม่โง่อีกต่อไป ก็เข้าถึงสภาพที่อะไรปรุงแต่งจิตไม่ได้, จิตไม่เกิดกิเลสอีกต่อไป มันก็ถึงนิพพาน. ฉะนั้นเรื่องตั้งแต่ต่ำที่สุด ขี้ฝุ่นสักเม็ดหนึ่ง กิเลสสักนิดหนึ่ง จนกระทั่งถึงพระนิพพาน มันไม่มีเรื่องอื่นนอกจากเรื่องของจิต. ตรงนี้คือข้อที่อยากจะให้ทุกคนมองเห็น ว่าเรื่องทั้งหลาย ทั้งหมดทั้งสิ้น ไม่มีเรื่องอะไรนอกไปกว่าเรื่องของจิต หรือเกี่ยวกับจิตทั้งนั้น.

ปัญหาเกี่ยวกับตัวตนในพุทธภาษิต.

เอ้า, ที่นี้มันก็มีปัญหาพ่วงท้ายเข้ามา คือปัญหาทางภาษา เมื่อตะกี้บอกว่าจิตต้องปราศจากความรู้สึกว่ามีตัวตน ไม่มีความรู้สึกว่าของตน จึงจะหลุดพ้น; แต่แล้ว *ทำไมมีพุทธภาษิตที่ว่า ตนเป็นที่พึ่งแก่ตน?* ตนเป็นที่พึ่งแก่ตน คือมีธรรมะเป็นที่พึ่ง ก็เพราะว่าจิตนั่นแหละมันถูกยึดถือเอาเป็นตัวตน. เมื่อจิตยังโง่ก็มีตัวตนที่จิต, และตัวตนนั่นแหละ แม้จะเป็นของจิตโง่ มันก็ต้องช่วยตัวเอง แล้วใครจะมาช่วย ถ้าตัวผู้มีทุกข์เองไม่ช่วยตัวเอง ใครจะมาช่วย? ฉะนั้นจิตโง่นั่นแหละต้องช่วยจิตโง่. เมื่อจิตมันโง่หนักเข้า ๆ นานเข้าในวัฏฏสงสารนี้ มันก็ลืมหูลืมตาขึ้นมา สำหรับจะช่วยตน. เมื่อไม่มีตนมันก็มีเรื่องของจิต; ถ้าเอาจิตเป็นตน ตนนั่นแหละมันก็เป็นเรื่องของจิต, ที่จิตมันจะต้องทำต่อ ต่อไป จนจิตไม่มีตัวตนแล้วก็เลิกกัน.

ปัญหามันอยู่ที่ว่า มีตัวตน แล้วเกิดปัญหาของตน. ถ้าจิตมันหมดตัวตน มันก็ไม่มีปัญหาแก่ใคร; จะมีปัญหาแก่จิตไม่ได้ เพราะจิตมันไม่มีตัวตนสำหรับจะทนทุกข์. ถ้าไม่มีความรู้สึกว่าตัวตนแล้ว คนเราเป็นทุกข์ไม่ได้; ความทุกข์ เกิดได้มีอยู่ได้ ก็เพราะว่าจิตมันมีความรู้สึกว่ามีตัวตน : ตัวตนจะเกิด ตัวตนจะแก่ ตัวตนจะเจ็บ ตัวตนจะตาย ตัวตนจะได้ ตัวตนจะเสีย ตัวตนจะแพ้ ตัวตนจะชนะ ตัวตนจะกำไร ตัวตนจะขาดทุน. นั่นมันเป็นเรื่องจิตที่มีตัวตน ที่มีปัญหา. เดี๋ยวนี้เมื่อไม่มีตัวตนแล้ว ปัญหาเหล่านั้นมันก็ตกไปหมดสิ้น.

ฉะนั้น การที่ท่านพูดว่า *ตัวตนเป็นที่พึ่งแก่ตนนั้นก็ถูกแล้ว.* จิตนั่นแหละจะต้องเป็นที่พึ่งแก่จิต ถ้าเอาจิตเป็นตัวตน. ถ้าไม่เอาจิตเป็นตัวตน มันก็จิตนั่นแหละจะต้องเป็นที่พึ่งแก่จิต. *ถ้าเอาจิตเป็นตัวตน ก็ต้องพูดว่าตนนั่นแหละต้องเป็นที่พึ่งแก่ตน.*

ในพุทธศาสนานี้ ตัวตนเป็นของหลอกลวง เกิดขึ้นเพราะจิตสร้างขึ้นมา ด้วยความโง่ของมัน. ที่นี้มันเนื่องไปถึงศาสนาอื่น ลัทธิอื่น เราไม่ออกชื่อดอก มันจะเป็นเรื่องไม่ดี ไม่ต้องออกชื่อศาสนาไหน. ศาสนาอีกพวกหนึ่งกลุ่มหนึ่ง เขาว่ามีตัวตนที่แท้จริง ยิ่งไปกว่าจิต มิใช่จิต นอกไปจากจิต, มีตัวตนอยู่ในอัตตภาพนี้แหละ ที่มาสอนให้เราหลงเรียกว่า อัตตภาพนี้ ภาวะแห่งตัวตน. อย่างนั้น *เขาก็มีการปฏิบัติเพื่อให้ตัวตนขนิดนั้น ซึ่งไม่ใช่จิต หลุดพ้นไปอยู่กับตัวตนอันถาวร; นั้นเป็นตัวตนของฝ่ายลัทธิอื่นนอกจากพุทธศาสนา.*

ในพุทธศาสนานี้ไม่มีตัวตน, ไม่ต้องมีตัวตน มีแต่จิต. ถ้าจิตคิดว่ามีตัวตนเป็นตัวตน, มันก็มีตัวตนไปตามจิตโง่ ตลอดเวลาที่มันโง่. พอจิตมันหายโง่มันก็ไม่มีตัวตน มีแต่จิตล้วน ๆ จิตบริสุทธิ์ จิตถึงวิสังขาร จิตถึงนิพพาน. นิพพานก็นิพพาน; นิพพานก็ไม่ใช่ตัวตน ก็เป็นเพียงนิพพาน; เมื่อจิตหมดเหตุหมดปัจจัย มันก็ดับไป. เรื่องมันก็จบแหละ มันไม่ต้องเป็นตัวตนอะไรขึ้นมาอีก.

ลัทธิอื่นเขาจะถือว่า จิตไปมีตัวตนถาวรอยู่ที่ใดที่หนึ่ง ตามเรื่องของเขา. พุทธศาสนานี้เราไม่มีอย่างนั้น; พวกที่ว่ามีพระเจ้า ก็เอาจิตเป็นตัวตนไปอยู่กับพระเจ้า ไปอยู่กับไกวัลย์ ไปอยู่กับปรมาตมัน ตามคำบัญญัติในลัทธิศาสนานั้น ๆ. แต่ในพุทธศาสนานี้ว่า **จิตถึงซึ่งวิสังขาร, จิตถึงซึ่งความที่อะไรปรุงแต่งไม่ได้** ก็หมดไป เลิกไป ว่างไป. นั่นจุดจบอยู่ที่ไม่มีจิต **ว่างจากตัวตนจนกระทั่งจิตเองก็ไม่มี,** ตัวตนไม่มีแล้ว เพราะว่าจิตไม่โง่แล้ว. จิตที่ไม่โง่นี้ก็อยู่ไปจนกว่าจะดับ เป็นวาระสุดท้ายก็เลิกกัน, ก็เข้าสู่ความว่าง **ความว่างนิรันดร เรียกว่า นิพพานว่างอย่างยิ่ง.**

นี่แหละเรียกว่า จิตเท่านั้น ไม่มีอะไร ไม่มีเรื่องอื่น ไม่มีเรื่องของใครอื่นนอกจากเรื่องของจิต. **ทุกอย่างเป็นเรื่องของจิต** อะไร ๆ ก็อยู่ที่จิต มาแต่จิต **เกิดที่จิต** สำเร็จอยู่ที่จิต **ธรรมะทั้งหลายทั้งปวงสักว่าเป็นเรื่องของจิต.**

เมื่อจิตโง่ก็เป็นตัวตน, ไม่โง่ก็ไม่เป็นตัวตน.

นี่อธิบายพุทธศาสนาในวิธีนี้ วิธีที่ชี้ให้เห็นว่า ไม่มีอะไรนอกจากเรื่องของจิต, ไม่มีอะไรนอกจากจิต. เมื่อโง่ก็เป็นตัวตน, ไม่โง่ก็ไม่เป็นตัวตน. เมื่อโง่ก็มีความทุกข์ เมื่อไม่โง่ก็ไม่มีความทุกข์. จิตนี้ที่แรกเป็นจิตล้วน ๆ ไม่มีกิเลส ไม่มีความโง่, พอได้ร่างกายเกิดปฏิสนธิขึ้นมาในท้องมารดา มีตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ก็มาหัดโง่กันทีละนิด, โง่มากขึ้น โง่มากขึ้น โง่มากขึ้น เพราะความหลอกลวงของตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ. และจิตมันโง่มันไม่มีบัญญา ก็เลยเป็นจิตที่เต็มไปด้วยความทุกข์ เต็มไปด้วยตัวตน.

ทีนี้ เมื่อได้ผ่านไปในความทุกข์ ในวัฏฏสงสารยาวนานนั้น หนักเข้า ๆ มันเริ่มเฉลียวใจเริ่มหมุนกลับ เริ่มศึกษาเริ่มค้นคว้า เริ่มไปหาผู้รู้ ศึกษาจากผู้รู้จนรู้ว่าอ้าว, มันไม่มีตัวตน ก็รู้เรื่องอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา, แล้วก็รู้เรื่องพระรัตนตรัย คือพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์, แล้วก็รู้เรื่องมรรค ผล นิพพาน, แล้วก็บรรลุมรรค ผล นิพพาน เรื่องมันก็จบ เพราะจิตหายโง่.

จิตที่ ๑ คือจิตล้วน ๆ, จิตที่ ๒ คือจิตโง่, จิตที่ ๓ คือจิตหมดโง่. เดี๋ยวนี้ก็ยังกว่าจิตล้วน ๆ เสียอีก คือว่ามันกลับไปเกิดทุกข์ไม่ได้. จิตล้วน ๆ ที่แรกนั้นมันกลับไปมีทุกข์ได้. เรื่องของจิตมี ๓ ขั้นตอนอย่างนี้ นี่ใครเข้าใจอย่างถูกต้องติดต่อกันได้ ก็จะไม่เกิดอาการที่เรียกว่าเบ๊าบี๋ให้เต่าพ่ง. เดี๋ยวนี้ยังสงสัยอยู่ว่า ที่พูดไปตั้งชั่วโมงครึ่งนี้ มันจะมีเบ๊าบี๋ให้เต่าพ่งหรือไม่ ?

สรุปความอีกทีหนึ่งว่า จิตเดิมที่แรกเป็นจิตล้วน ๆ ไม่มีกิเลส, ไม่มีความรู้สึกว่าเป็นตัวตน ; แต่ว่ามันยังไม่อยู่ในสภาพที่จะตายตัวอย่างนั้น ครั้นมาได้มีร่างกาย อาศัยร่างกาย มีตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ มันมีอวิชชาเกิดขึ้น เพราะสัมผัสทางอายตนะ มันเกิดเป็นตัวตนขึ้นมา มันโง่ มันมองด้วยสายตาที่โง่หรือไม่รู้.

ข้อน้อยากจะเปรียบเทียบ, ขอพูดแต่ว่า มันเปรียบเทียบเท่านั้น ไม่ใช่เป็นตัวจริง, คือว่าชาวบ่าคนบ่า ชาวบ่าชาวเยิง เห็นรถยนต์วิ่งได้ หยุดได้ ไปได้ ถอยหน้าถอยหลังได้ เขาก็คิดว่ารถยนต์มีชีวิต, คนบ่าคิดว่ารถยนต์มีชีวิต. ทีนี้นายช่างวิศวกรที่ประกอบรถยนต์ขึ้นมาเอง จะคิดว่ารถยนต์มีชีวิตได้ที่ไหนเล่า เพราะเขาเป็นผู้รู้นี่ นายช่างที่สร้างรถยนต์ขึ้นมา ก็รู้ว่ารถยนต์ไม่ได้มีชีวิตนี่ ที่รถเดินหน้าถอยหลังได้เขาเป็นผู้ทำขึ้นมาเองนี่. รถยนต์มิได้มีชีวิต รถยนต์มิได้มีตัวตน แต่ถ้าชาวบ่าชาวเยิงเห็นแต่เพียงผิวเผิน ก็ว่า โอ, รถยนต์นี่มันมีชีวิต เดินหน้าก็ได้ ถอยหลังก็ได้ ทำอะไรก็ได้ กลายเป็นรถยนต์มีตัวตน.

จิตนี้ก็เหมือนกัน แหละ เมื่อยังโง่ มันก็เห็นสังขารนี้ว่าเป็นตัวตน, จนกว่าจะฉลาด ฉลาดเหมือนนายช่างที่รู้เรื่องรถยนต์ อ้อ, มันไม่ใช่ตัวตน. ถึงพวกเราก็เถอะ บางทีจะเห็นว่าเรือบินที่บินอยู่นี้ มันมีตัวตนมีชีวิตก็ได้. อาจจะเป็นคนบ่าบ้างก็ได้; แต่ถ้ารู้ว่า เหตุปัจจัยทั้งหลาย เมื่อปรุงแต่งกันถูกต้องครบถ้วนดีแล้ว มันทำให้รู้สึกเหมือนกับว่ามีตัวตน ประณีต ละเอียด ประเสริฐเหมือนกับว่ามีตัวตน ที่จริงมันก็ไม่ใช่มีตัวตน.

เดี๋ยวนี้จิตคิดนึกได้ทุกอย่าง จิตคิดนึกได้ทุกอย่าง, คิดอะไรก็ได้; จิตคิดไปโลกพระจันทร์ก็ได้, จิตคิดไปนิพพานก็ได้, มันน่าจะยึดถือว่าเป็นตัวตน. แต่ที่จริงมันก็มิได้เป็นตัวตน, มันเป็นธรรมชาติของจิตที่คิดนึกได้, และได้เหตุได้ปัจจัยมาช่วยส่งเสริมการคิด มันก็คิดไปตามแนวนั้น. ปัจจัยถูกต้องมันก็คิดไปในทางที่ให้เห็นว่า ไม่มีทุกข์ ไม่เป็นทุกข์; ถ้าส่งเสริมผิด มันก็คิดไปในทางที่จะเป็นทุกข์.

เดี๋ยวนี้เราก็มีกันแต่สิ่งที่ส่งเสริมให้เกิดความทุกข์ แล้วหลงใหลอยู่ในกองทุกข์, เวียนว่ายอยู่ในกองทุกข์. ทีนี้ ความทุกข์นั่นแหละมันสอนอย่างเจ็บปวด, สอนอย่างเผ็ดร้อน อย่างเจ็บปวด. ความทุกข์นั่นมันสอนจิตสอนสัตว์อย่างเจ็บปวด; นานเข้าๆ จิตมันก็ค่อยๆ ลืมหูลืมตา จนกระทั่งว่ารู้ความจริง, เกิดญาณทัสสนะ รู้ความจริง อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา อิทัปปัจจยตา อะไรก็ตาม, แล้วจิตนี้มันก็รู้จักหยุด : หยุดกิเลส หยุดตัวตน หยุดอะไรหมด, เป็นจิตที่หลุดพ้น ถึงวิสังขาร คือพระนิพพาน. นี่เรื่องมันจบ.

เรื่องจิต อะไรๆ ก็ล้วนแต่เป็นเรื่องจิต ไม่มีเรื่องอะไรที่นอกไปจากเรื่องของจิต. จิตที่ล้วนๆ ไม่โง่ไม่ฉลาด มันกลายเป็นจิตโง่ มันเวียนไปในความโง่ ได้รับผลของความโง่พอแล้ว. ทีนี้มันเริ่มฉลาด ฉลาดชนิดที่จะกลับโง่ไม่ได้อีก; ดับตัวตนเสีย ดับการเวียนว่ายเสีย เรียกว่าบรรลุพระอรหันต์ก็ได้ บรรลุนิพพานก็ได้ แล้วแต่จะเรียก, เรียกว่าเที่ยวไปด้วยความโง่ จนหายโง่ ก่อนนี้มันก็ไม่โง่, แต่มีอะไรมายั่วมาหลอกให้โง่ แล้วก็โง่ไปจนหายโง่.

เอาละ, การบรรยายในวันนี้โดยหัวข้อว่า อะไรๆ ที่เกี่ยวกับชีวิตนั้น สักว่าเป็นเรื่องของจิตเท่านั้น. อาตมาเห็นว่าเป็นธรรมะเล่มน้อย เล่มน้อยที่สุด เล็กที่สุด เอาไปขยายออกไปเต็มโลกก็ได้ เป็นธรรมะเล่มน้อย. คำพูดมีเพียง ๓ คำว่า จิตล้วนๆ, แล้วก็จิตโง่มีกิเลส, แล้วก็จิตพ้นจากกิเลส ไม่มีกิเลส. คำพูด ๓ คำว่า จิตล้วนๆ แล้วก็จิตโง่ แล้วก็จิตหายโง่; นั่นแหละคือเรื่องทั้งหมด ของสิ่งที่เรียกว่ามนุษย์หรือคนเรา ตั้งแต่ต้นจนกว่าจะบรรลุพระนิพพาน, คือจิตล้วนๆ แล้วกลายเป็นจิตโง่ แล้วจิตโง่กลายเป็นจิตที่ตื่นขึ้นมาจากหลับ เป็นจิตรู้แจ้ง, ก็มีเท่านั้นเอง.

หวังว่าท่านทั้งหลาย จะได้จำเอาหัวข้อเหล่านี้ไปเป็นหลักเกณฑ์ สำหรับคิดนึกศึกษา ที่จะรู้พุทธศาสนาในรายละเอียดปลีกย่อยได้โดยง่าย นี่เรื่องของจิตที่มันมีความลึกลับน่าอัศจรรย์ มันเป็นอย่างนี้.

การบรรยายนี้ก็สมควรแก่เวลาแล้ว อาตมาขอยุติการบรรยาย เป็นโอกาสให้พระคุณเจ้าทั้งหลาย ได้สวดบทพระธรรมคุณสาธยาย ส่งเสริมกำลังจิต ในการที่จะได้ประพฤติปฏิบัติธรรมะ เพื่อความดับทุกข์สิ้นเชิงนี้ สืบต่อไป.

๑๒ มีนาคม ๒๕๒๖

อะไร ๆ ก็เป็นสักแต่ว่าธาตุ.

ท่านสาธุชน ผู้มีความสนใจในธรรม ทั้งหลาย,

การบรรยายประจำวันเสาร์ แห่งภาคมาฆบูชา เป็นครั้งที่ ๑๐ ในวันนี้ อาตมาก็ยังคงกล่าวเป็นชุด *ธรรมะเล่มน้อย* ต่อไปตามเดิม แต่จะมีหัวข้อย่อยเฉพาะในวันนี้ว่า **อะไร ๆ ก็เป็นแต่สักว่าธาตุ,** อะไร ๆ ก็เป็นแต่สักว่าธาตุ.

[ทบทวน.]

ขอซ้อมความเข้าใจเกี่ยวกับคำว่า ธรรมะเล่มน้อย กันอีกสักครั้งหนึ่ง คือว่า จะ*ได้บรรยายสรุป เรื่องที่เป็นขั้นหลักสำคัญ* หรือ*เป็นหัวใจของพุทธศาสนา* ทั้งหมดทั้งสิ้นของพุทธศาสนา, ในลักษณะที่เป็นการย่อเอาแต่ใจความ เป็นธรรมะเล่ม**น้อย** ๆ แต่มันก็มีหลายเล่ม; เพราะว่ามันมีหลายเรื่องหรือหลายชื่อ แต่ว่าแต่ละชื่อ ๆ นั้น, มันรวมความทั้งหมดของพุทธศาสนาไว้.

เช่นในครั้งที่แล้วมา เราพูดกันโดยหัวข้อว่า *อะไร ๆ ก็สักแต่ว่าเป็นเรื่องของจิต,* แล้วก็สรุปเป็นธรรมะเล่มน้อยได้ว่า *ทีแรกมันมีแต่จิตล้วน ๆ* ไม่มีความรู้สึกนึกคิด กิเลส หรืออะไร นี้เป็นเรื่องแรก. แล้ว*ต่อมามันเป็นจิตโง่* คือมันทำงานทางอายตนะ ได้รับผัสสะ เวทนา แล้วมันก็ยึดถือ เป็นจิตโง่ แล้วก็*เป็นทุกข์* นี้เป็นเรื่องที่ ๒. *ต่อมาจิตมันหายโง่* เพราะมันได้เสวยทุกข์ในวัฏฏะมากเข้า ๆ มันฉลาด แล้วมันรู้จักว่าอะไรเป็นอะไร มันหายโง่, มันก็หลุดพ้นจากกองทุกข์. มันจึงมีเพียง ๓ คำเท่านั้น ว่า *จิตล้วน ๆ แล้วก็จิตโง่ แล้วก็จิตหลุดพ้น. สามคำนี้คือพุทธศาสนาทั้งหมดเลย,* ไม่มีอะไรนอกไปจากนี้. คำสามคำนี้ครอบความพระพุทธศาสนาไว้ทั้งหมด. เราจึงเรียกว่าเป็นธรรมะเล่มน้อย หมายความว่าเล่มน้อย ๆ เล่มเดียวจบ แต่มีหัวข้อว่า *อะไร ๆ ก็สักว่าเป็นเรื่องของจิต.* ถ้าท่านเข้าใจเรื่องจิตใน ๓ ความหมายนี้แล้ว ก็เป็นอันว่าหมดเรื่องของพุทธศาสนา.

[*เริ่มการบรรยายครั้งนี้.*]

แต่ทีนี้บางคนไม่เหมาะที่จะเข้าใจเรื่องของจิต เหมาะที่จะเข้าใจเรื่องของสิ่งที่มีชื่ออย่างอื่น เราก็จะได้พูดกันต่อไป, เช่นที่ในวันนี้จะพูดว่า อะไร ๆ ก็เป็นแต่สักว่าธาตุ. ถ้าเข้าใจและเห็นแจ้ง ว่าอะไร ๆ เป็นสักแต่ว่าธาตุ ก็ไม่ยึดถือสิ่งใดโดยความเป็นตัวตนหรือเป็นของตน จิตมันก็หลุดพ้น, เรื่องมันก็จบเหมือนกัน.

คนยังไม่รู้เรื่องธาตุ มันโง่มาแต่ในท้อง ไม่รู้เรื่องธาตุ มันก็ไม่รู้สึกว่าเป็นธาตุ, มันเห็นเป็นอารมณ์ เป็นที่ตั้งแห่งความยินดีอย่างนั้นอย่างนี้, แล้วก็ไปหลงใหลยึดมั่นถือมั่นในอารมณ์ จนเป็นทุกข์ จนกว่าเมื่อไรมันจะรู้ว่า โอ, สักแต่ว่าธาตุตามธรรมชาติ ไม่ยึดถือโดยความเป็นตัวตน มันก็หมดความเป็นทุกข์, เรื่องมันก็จบ.

ฉะนั้นจะได้เหลือคำพูดเพียง ๒—๓ คำอีกเหมือนกันว่า : ที่แรกไม่รู้จักธาตุ, ต่อมามันรู้จัก โอ, สักแต่ว่าธาตุ, มันก็หลุดพ้น บรรลุถึงธาตุสูงสุด คือนิพพานธาตุ, เรื่องมันก็จบอีกแหละ. ฉะนั้นคำพูดสั้น ๆ ว่า อะไร ๆ ก็เป็นแต่สักว่าธาตุ นั่นน่ะ เป็นเรื่องที่เข้าใจยาก, แล้วคนโง่ทั้งหลายมักจะเข้าใจว่า เป็นเรื่องที่ข้าพเจ้ารู้แล้ว ไม่ต้องมาบอกก็ได้. ฉะนั้นขอให้สนใจฟัง ให้ศึกษากันต่อไป ในหัวข้อว่า อะไร ๆ ก็เป็นแต่สักว่าธาตุ เรายังรู้กันน้อย, เห็นเป็นเรื่องง่าย ง่ายเกินไป ไม่สนใจ เราจึงมีความรู้เรื่องธาตุกันแต่น้อย น้อยไม่พอที่จะดับทุกข์ได้.

ความหมายของคำว่า "ธาตุ."

ในครั้งแรกก็จะต้องพูดกันถึงคำว่าธาตุ. คำว่า ธาตุ หมายถึงสิ่งสุดท้ายของการแยกออกเป็นส่วนประกอบแต่ละส่วน ๆ; ถ้ามีการแยกออกเป็นลำดับ แยกลงไปตามลำดับ ๆ ของสิ่งที่มันแยกได้ ก็จะไปจบหรือไปหยุดลงที่ สิ่งที่เราเรียกว่าธาตุนั่นเอง. พอไปพบสิ่งที่เรียกว่าธาตุแล้ว ก็ดูจะพอกันที ไม่ต้องแยกอีกต่อไป, จะแยกอีกต่อไปมันก็เกิน. ในภาษาไทยก็เป็นอย่างนี้, ในภาษาบาลีก็เป็นอย่างนี้, ในภาษาฝรั่งก็ดูเหมือนเป็นอย่างนี้ คือยอมรับว่า คำว่าธาตุคือสิ่งสุดท้ายที่เราจะพบ เมื่อเราได้แยกสิ่งต่าง ๆ ลงไปตามลำดับ. ดังนั้นคำว่าธาตุ ก็คือสิ่งสุดท้ายที่เราจะพบ; เมื่อแยกสิ่งต่าง ๆ ลงไปตามลำดับ จะแยกลงไปถึงปรมาณู หรือความเป็นปรมาณู มันก็ยังคงเป็นธาตุอยู่นั่นเอง. ปรมาณูที่มีลักษณะอย่างเดียวกัน เป็นกลุ่มหนึ่งก็เรียกว่าธาตุหนึ่ง ๆ, ต่อจากนั้นไม่ต้องแยก. ดังนั้นก็หมายความว่า เราจะแยกสิ่งที่มันประกอบกันอยู่หลาย ๆ อย่าง เป็นชั้น ๆ เป็นชั้นลงไป ๆ จนพบสิ่งที่เรียกว่าธาตุ จึงถือว่าเป็นสิ่งสุดท้าย ของการแยกออกเป็นส่วนประกอบ.

ที่นี้ก็มาดูอีกนิดหนึ่งว่า คำว่า ธาตุนั้นมีอยู่ ๒ ระดับ : คือ ธาตุแท้ ๆ และ ธาตุที่ผสมกันอยู่. นี่ยกตัวอย่างในทางวัตถุกันดีกว่า ที่เราเข้าใจได้ง่ายตามวิชาสมัยปัจจุบัน. ธาตุแท้ ตามวิชาวิทยาศาสตร์ ที่เขาเรียนกันในโรงเรียน ว่ามีเก้าสิบกว่าอย่าง, แล้วเดี๋ยวนี้ก็พบว่ามีตั้งร้อยกว่าอย่าง แล้วมันยังคงจะพบต่อไปอีกก็ได้. เมื่อมันยังเป็นธาตุเดียวไม่มีอะไรมาผสม ก็เรียกว่าธาตุแท้, และธาตุแท้แต่ละอย่าง พอผสมกันเข้า มันก็เกิดเป็นธาตุผสมขึ้นมา, แล้วมีปรากฏการณ์ออกมาเป็นรูปอย่างอื่น. เช่นว่า*ไฮโดรเจนกับออกซิเจน* แต่ละอย่าง สองธาตุผสมกันเข้า *มีปรากฏการณ์ออกมาเป็นน้ำ* อย่างนี้เป็นต้น. น้ำจึงเป็นธาตุผสม ซึ่งแยกออกได้เป็นสองอย่าง ถ้าเราพูดว่าธาตุน้ำ ก็หมายความว่ามันเป็นธาตุผสม, และพอแยกน้ำออกเป็นไฮโดรเจนและออกซิเจน มันจึงจะเป็นธาตุแท้อย่างหนึ่ง ๆ.

ฉะนั้นเราจะต้องรู้ว่า เราเกี่ยวข้องอยู่กับธาตุแท้บ้าง ธาตุผสมบ้าง โดยความเป็นธาตุด้วยกัน. ธาตุแท้เช่นทองแดง เมื่อผสมกันเข้ากับดีบุก มันก็กลายเป็นปรากฏการณ์ใหม่ คือเป็นทองเหลืองขึ้นมา, หรือว่าเอาธาตุแท้คือทองคำ ผสมเข้ากับธาตุแท้คือทองแดง มีปรากฏการณ์เป็นนาก ที่เรียกว่านากนั้นขึ้นมา ซึ่งเป็นธาตุผสม.

นี่มนุษย์เกี่ยวข้องกันอยู่ กับสิ่งที่เรียกว่าธาตุ ทั้งในลักษณะที่เป็นธาตุแท้และเป็นธาตุผสม; โดยเหตุที่มนุษย์สามารถผสม จึงได้ธาตุมาก แปลกออกไป, มีความหมายที่ยั่วยวนแห่งความยึดถือยิ่งขึ้นไป มันจะเป็นไปได้อย่างนี้ ไม่มีที่สิ้นสุด. คนเราจึงหลงในสิ่งที่เรียกว่าธาตุ นี่เรียกว่าภาษาคน รู้จักกันแต่ธาตุที่เป็นวัตถุธาตุ ในภาษาคนธรรมดา, การศึกษาชั้นระดับสูง ก็รู้จักธาตุ กันแต่ในทางที่เป็นวัตถุธาตุ.

ธาตุในภาษาธรรม.

ส่วน ภาษาธรรมะ หรือภาษาจิตใจนั้น เขามีธาตุมากไปกว่านั้น คือ มากไปกว่าวัตถุธาตุ; แม้ที่เป็นเรื่องทางจิตใจ รู้สึกด้วยจิตใจ จะเป็นของล้วนหรือของผสม, ที่มีปรากฏการณ์แปลกออกไป ก็ล้วนแต่เรียกว่าธาตุ. ฉะนั้นขอให้รู้เสียด้วยในคราวเดียวกันว่า มันยังมีธาตุในภาษาธรรม อาจจะแปลกหูสำหรับคนโดยมาก.

สำหรับ ธาตุในภาษาธรรม เช่นว่าธาตุตา ธาตุหู ธาตุจมูก ธาตุลิ้น ธาตุกาย ธาตุใจอย่างนี้ ไม่มีใครจะพูด ไม่มีใครเคยได้ยิน; แต่ในภาษาธรรมะเขาจัดเป็นธาตุทั้งนั้น จักษุธาตุ – ธาตุตา โสตธาตุ – ธาตุหู ฆานธาตุ – ธาตุจมูก ฯลฯ แล้วมันยังมีธาตุที่คู่กันอีก เช่นว่า ธาตุรูป – รูปธาตุ ที่จะคู่กับตา มีสัททธาตุ ธาตุเสียง ซึ่งจะคู่กับหู มีคันธธาตุ ธาตุกลิ่นที่จะมาเป็นคู่กับจมูก, มันมีธาตุรูป ธาตุเสียง ธาตุกลิ่น ธาตุรส ธาตุโผฏฐัพพะ ธาตุธรรมารมณ์ อย่างนี้แหละ ไม่เคยได้ยิน, ฝรั่งก็ไม่เคยรู้เรื่องนี้ ไม่เคยบัญญัติ ไม่เคยสอนเรื่องนี้. คนไทยที่เป็นแต่เพียงลูกศิษย์ฝรั่งก็รู้เท่านี้, เว้นไว้แต่จะเป็นลูกศิษย์พระพุทธเจ้า หรือว่าศึกษาพุทธศาสนา มันจึงจะรู้ว่าธาตุนั้นยังมีมากไปกว่านั้นอีกมาก.

ที่นี้ เบญจขันธ์ : รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ นี่ก็จัดเป็นธาตุ, รูปธาตุ เวทนาธาตุ สัญญาธาตุ สังขารธาตุ วิญญาณธาตุ ขันธ์ทั้งห้า แต่ละอย่างๆ ก็เป็นธาตุ.

ที่นี้ถ้าว่าจะดูให้ไปอีกทางหนึ่ง คือ ความดีชั่ว ไม่ดีไม่ชั่ว; เช่นกุศลกรรม อกุศลกรรม อัพยากตกรรม นี่ก็กลายเป็นธาตุ, แม้แต่กรรมก็เป็นธาตุ เครื่องหมายแห่งกรรมก็เป็นธาตุ, เรียกว่าธาตุดี ธาตุชั่ว ธาตุไม่ดีไม่ชั่ว ความดีก็เป็นธาตุ ความชั่วก็เป็นธาตุ ความไม่ดีไม่ชั่วก็เป็นธาตุ, นี่เรียกว่าเป็นธาตุชนิดที่ไม่เคยได้ยิน.

ที่นี้เกี่ยวกับจิต เกี่ยวกับ ลักษณะของจิต มันก็มีเป็นธาตุ : กามาวจรธาตุ เป็นธาตุที่ครอบงำแล้วมันก็หลงใหลในกาม, รูปาวจรธาตุ ครอบงำแล้วก็หลงใหลในรูป, อรูปาวจรธาตุ ครอบงำแล้วก็หลงใหลในอรูป. นี่สูงขึ้นไปถึงอย่างนี้ แม้ที่สุดแต่ พระนิพพาน ซึ่งจะจัดว่าเป็นธาตุสุดท้าย เรียกว่า นิพพานธาตุ, นับตั้งแต่ขี้ฝุ่นเม็ดหนึ่ง ขี้ฝุ่นอณูหนึ่งนี้ สูงขึ้นมาตามลำดับจนถึงนิพพาน ก็ล้วนแต่เป็นธาตุ ซึ่ง สรุปเป็นสังขตธาตุ – ธาตุที่มีเหตุบั่จจัยปรุงแต่ง, และ อสังขตธาตุ – ธาตุที่ไม่มีเหตุบั่จจัยปรุงแต่ง. ดังนั้นมันจึงไม่มีอะไรที่มิใช่ธาตุ เพราะว่าในสากลจักรวาลนี้ มันไม่มีอะไร นอกจากของสองอย่าง คือสิ่งที่มีเหตุบั่จจัยปรุงแต่ง, และสิ่งที่มิได้มีเหตุบั่จจัยปรุงแต่ง มันก็เป็นธาตุไปหมดแล้ว เพราะฉะนั้นก็เลย ไม่มีอะไรที่มันจะไม่เป็นธาตุ.

ที่มันเป็นของละเอียดปลีกย่อย มันก็ยังเป็นธาตุ เช่น กิเลสนี้มันก็เป็นธาตุ โลภะก็เป็นธาตุ โทสะก็เป็นธาตุ โมหะก็เป็นธาตุ; กระทั่งความรู้สึกที่เกิดไปตามความหมาย เช่นมีความอร่อย ก็เรียกว่าธาตุของความอร่อย, ไม่อร่อยก็มีธาตุของความไม่อร่อย อย่างนี้เป็นธาตุที่นอกออกมา ตามสมมติหรือตามบัญญัติ. แม้ที่สุดแต่ว่าสี สีแดง สีเขียว สีขาว นี้ มันก็มีความเป็นธาตุ : ธาตุแดง ธาตุเขียว ธาตุขาว ซึ่งที่แท้มันก็เป็นคลื่นแสง ที่ทำให้เกิดความรู้สึกที่ตาเป็นอย่างนั้น. ฉะนั้นระบบที่ทำให้เกิดสีต่าง ๆ นี้ มันก็เรียกว่าเป็นธาตุ. นี่ทางภาษาธรรมะเอาไปเป็นธาตุหมด กวาดเอาไปเป็นธาตุหมด เป็นธา–ตุ, เป็นธาตุหมดอย่างนี้, ไม่มีอะไรที่มิใช่ธาตุ. ขอให้เข้าใจให้หมดอย่างที่พูดมา.

ไม่มีอะไรที่ไม่ใช่ธาตุ.

ที่นี้มันยิ่งไปกว่านั้น ก็เป็นธาตุที่เข้าใจยาก รู้ว่ามันเป็นที่รวม เป็นธาตุที่ผสมรวมกันมาก ๆ จนมีความหมายอย่างหนึ่ง: เช่นว่า สิ่งที่ถูกกิน มันก็เป็น

ธาตุ, ผู้กิน มันก็เป็นธาตุ, ผู้นุ่งผู้ห่ม, ผู้ใช้ผู้สอย, ผู้ได้ผู้เสีย ผู้อะไรแต่ละผู้ ๆ นี้ ก็เรียกว่าเป็นธาตุ. ข้อนี้เขาให้ผู้ที่จะบวชพระบวชเณร เรียนตั้งแต่วันแรกเข้ามาอยู่วัด จีวร อาหาร บิณฑบาต เสนาสนะ คิลานเภสัช แต่ละอย่าง ๆ นี้ ก็เรียกว่าธาตุ ตามธรรมชาติ, ผู้ที่จะห่มจีวร ผู้ที่จะกินอาหาร ผู้ที่จะใช้สอยเสนาสนะ กินหยูกกินยา, บุคคลผู้กินผู้บริโภคนั้น ก็เป็นสักว่าธาตุ, รวมกลุ่มกันเข้าเป็นคน ๆ หนึ่ง สำหรับจะนุ่ง จะห่ม จะกิน จะใช้ จะสอย มันก็เป็นสักว่าธาตุ.

ธาตุในความหมายอย่างนี้ ไม่มีในตำราวิทยาศาสตร์ยุคปัจจุบันดอก; แต่ว่าในทางธรรมะในทางพุทธศาสนา เราเน้นความสำคัญที่นั่น ว่าสิ่งที่จะถูกกิน ถูกใช้ ถูกอะไรต่าง ๆ ในความหมายหนึ่ง ๆ หรือในคุณค่าหนึ่ง ๆ นี้ ก็เรียกว่าธาตุ, ไม่ยอมให้ละทิ้งความหมายของความเป็นธาตุ. แล้วผู้หรือที่เราเรียกกันว่า บุคคล กลายเป็นบุคคลผู้กิน ผู้ใช้ ผู้นุ่ง ผู้ห่ม ก็สักว่าธาตุ.

ฉะนั้นขอให้พยายาม ใคร่ครวญดูให้ดี เมื่อสวดมนต์บทนี้ คือ *บทธาตุ-ปัจจเวกขณ์* จะมีว่า *จีวร* ก็ดี *ผู้บริโภคใช้สอยจีวรนั้น* ก็ดี *เป็นสักว่าธาตุตามธรรมชาติ ไม่ได้เป็นสัตว์ บุคคล ตัวตน เราเขาอะไร.* คำว่าธาตุอย่างนี้มีความหมายกว้างขวางลึกซึ้ง แปลกประหลาดมหัศจรรย์, แต่ก็รวมความหมายเดียวกันหมดไม่ว่าธาตุไหน ก็เรียกว่าธาตุตามธรรมชาติ, เรียกว่าธาตุตามธรรมชาติ. ถ้าเราจะแยกเนื้อตัวของเราออก เป็นดิน น้ำ ลม ไฟ อากาศ วิญญาณ นี้ก็จะเห็นว่า แต่ละอย่างเป็นธาตุ, จะมาแยกเป็นส่วน ๆ ของร่างกาย ก็เป็นธาตุไปแต่ละส่วน ๆ, เมื่อรวมกันขึ้นสมมติเรียกบุคคลคนหนึ่ง ก็ยังเป็นธาตุอยู่นั่นเอง. ความมุ่งหมายในข้อนี้ ก็เพื่อสอนให้รู้ว่ามันไม่มีอะไรที่มิใช่ธาตุ. อย่าได้เกิดความเข้าใจผิดยึดถือว่าเป็นตัวเป็นตน.

นี้ถ้าว่าเกี่ยวกับเรื่องดับทุกข์, เกี่ยวกับความทุกข์ หรือความดับทุกข์แล้ว ธาตุที่เป็นประธานหรือเป็น ธาตุที่เป็นสำคัญ ก็คือธาตุทั้ง ๖ ที่เราได้ยินได้ฟังกันมาแล้วในพระบาลีที่ว่า : บุรุษนี้ประกอบไปด้วยธาตุ ๖, ว่าคนเรานี้ประกอบไปด้วยธาตุ ๖, คือ ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม อากาสธาตุ วิญญาณธาตุ, ธาตุว่าง แล้วก็ธาตุจิต-วิญญาณ. ผู้ที่อยากจะเข้าใจพุทธศาสนาให้ดี มีหลักฐาน มีรากฐาน ควรจะจำชื่อธาตุทั้ง ๖ นี้ไว้ให้ดี ๆ ว่า ปฐวีธาตุ – ธาตุดิน อาโปธาตุ – ธาตุน้ำ เตโชธาตุ – ธาตุไฟ วาโยธาตุ – ธาตุลม อากาสธาตุ – ธาตุที่ว่าง วิญญาณธาตุ – ธาตุวิญญาณ หรือธาตุจิตใจ, มันมีอยู่ ๖ ธาตุ. ส่วนที่เป็นร่างกาย ของเรา ก็จะได้แก่ ๔ ธาตุ คือ ธาตุดิน น้ำ ไฟ ลม, แล้ววิญญาณธาตุก็คือ ส่วนที่เป็นจิตใจ ความรู้สึกคิดนึก, แล้วที่มันเป็นที่ว่าง สำหรับให้สิ่งเหล่านี้ตั้งอยู่ก็เรียกว่า ธาตุว่าง.

อันนี้ต้องศึกษากันหน่อย จึงจะเห็นธาตุว่าง เพราะว่า *ไม่ว่าอะไรมันต้องตั้งอยู่บนธาตุว่าง;* ถ้าไม่มีที่ว่างมันก็ตั้งอยู่ไม่ได้. ถ้ามันมีอะไรตั้งอยู่เสียก่อนแล้ว คือมันไม่ว่างแล้ว มันก็ตั้งอยู่ไม่ได้; เช่นก้อนหินก้อนหนึ่งนี้ มันต้องตั้งอยู่บนที่ว่างเท่าที่มันต้องการเท่าที่มันตั้งอยู่. ไม่ว่าอะไรทั้งหมด มันต้องมีที่ว่างให้สำหรับมันจะตั้งอยู่ได้; ถ้าไม่มีที่ว่างมันก็ตั้งอยู่ไม่ได้. นี้จึงต้องรู้ไว้ว่า เขาจัดไว้ว่าความว่างเป็นธาตุ ๆ หนึ่งด้วยเหมือนกัน ความว่างมันเกิดมีคุณค่าขึ้นมา ถ้ามันไม่มีความว่างแล้วสิ่งอื่นก็มาตั้งอยู่ไม่ได้; ถ้ามันมีอะไรเต็มอยู่ก่อนแล้ว ก็สิ่งอื่นเข้ามาไม่ได้, ต้องมีที่ว่างอยู่สำหรับให้สิ่งใดสิ่งหนึ่งเข้ามาได้.

เหมือนกับถ้วยชานี้, ถ้วยแก้ว ถ้วยชาอะไรก็ตาม, เพราะมันมีที่ว่างกลวงอยู่นั่นแหละ เอาน้ำใส่ได้ มันจึงมีคุณค่า. ถ้าภาชนะเหล่านั้นไม่มีที่ว่างสำหรับให้ใส่อะไรได้, ภาชนะเหล่านั้นก็ไม่มีประโยชน์อะไร. ดูเถอะ มันมีประโยชน์ขึ้นมา

เพราะมันมีที่ว่างให้สำหรับจะใช้ประโยชน์; ฉะนั้นก็เลยเรียกว่าเป็นธาตุอย่างหนึ่งด้วยเหมือนกัน หรือเป็นสิ่งๆ หนึ่งด้วยเหมือนกัน จึงได้จัดว่าเป็นธาตุ, คือธาตุว่าง.

สิ่งมีชีวิตประกอบอยู่ด้วยธาตุ ๖.

ช่วยจดจำทบทวนไว้ให้ดีๆ ว่า ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม ธาตุว่าง, แล้วก็ธาตุจิต ๖ ธาตุ **คนเราประกอบอยู่ด้วยธาตุ ๖;** เป็นของร่างกายเสียสี่, เป็นของจิตใจเสียหนึ่ง, แล้วเป็นที่ว่างสำหรับทุกอย่างตั้งอยู่ข้างบนมันนั้นอีกหนึ่ง คือธาตุว่าง. ถ้าเราจะไปดูถึงสัตว์เดรัจฉาน มันก็อย่างเดียวกันอีกแหละ, อยากจะพูดว่า แม้จะไปดูถึงต้นไม้ต้นไล่ มันก็อย่างเดียวกันอีก เพียงแต่ว่ามันลดลงไปมาก; เช่นธาตุจิต ธาตุความรู้สึกของต้นไม้นี้มันมีน้อยมาก จนไม่อาจจะเปรียบกันได้กับจิตของคนหรือจิตของสัตว์. แต่ขอบอกให้ทราบว่า บุคคลบางพวกครูบาอาจารย์บางพวก เขาสอนกันว่าต้นไม้ไม่มีจิตนะ.

เดี๋ยวนี้เรากำลังพูดว่า ต้นไม้, **แม้แต่ต้นไม้มันก็มีธาตุจิต.** แต่เราไม่ต้องการจะทะเลาะกันนะ, เราบอกตามความเห็นความเข้าใจที่เราศึกษามา. **สิ่งที่มีชีวิตต้องมีสิ่งที่เรียกว่าจิต** ตามมากตามน้อย; ถ้าชีวิตมันเต็มสมบูรณ์ สิ่งที่เรียกว่าจิตก็สมบูรณ์, ถ้าชีวิตมันไม่สมบูรณ์ มันเล็กมันน้อย สิ่งที่เรียกว่าจิตมันก็เล็กก็น้อย. โดยเหตุที่ต้นไม้มีความรู้สึกได้ เราจึงเรียกว่าในต้นไม้ก็มีธาตุวิญญาณธาตุอยู่ตามสมควรสำหรับต้นไม้. แต่ครูบาอาจารย์บางคนเขาบอกว่า ถ้าพูดอย่างนี้แล้วเป็นมิจฉาทิฏฐิ, ถ้าพูดอย่างที่อาตมากำลังพูดนี้เขาว่าเป็นมิจฉาทิฏฐิ ก็ตามใจเขา, เราไม่อยากจะทะเลาะกับเขา. แต่อยากจะขอร้องให้ทุกคนดูว่า : คนมันมีธาตุ ๖ เห็นชัด, สัตว์มันก็มีธาตุ ๖ แต่มัน

ต้องลดต่ำลงไปอีก, ต้นไม้มันก็ควรจะมี แต่มันต้องลดต่ำที่สุด. เช่นความรู้สึกของต้นไม้ มันจะมาเปรียบกับของคนไม่ได้; แต่มันก็ต้องมีความรู้สึก, เห็นได้ว่ามันมีการหนีภัย การต่อสู้ การหลีกเลี่ยง หรือว่าต้นไม้บางชนิด มันรู้จักแสดงอาการหลบหลีก เช่นหุบ เช่นเบิกบาน เป็นต้น ดูต้นหญ้าบางชนิด.

ที่พูดนี้ก็เพื่อจะให้เข้าใจนิดเดียวว่า **สิ่งที่มีชีวิตนี้มันประกอบอยู่ด้วยธาตุ ๖,** สิ่งที่มีชีวิตนี้ประกอบอยู่ด้วยธาตุ ๖. เราไม่รู้สึกว่ามันเป็นสักว่าธาตุ เมื่อจิตคิดนึกได้ ธาตุจิตมันคิดนึกได้ มันก็คิดไปตามสิ่งที่เข้ามาแวดล้อม เข้ามาปรุงแต่งให้คิดนึก.

จิตที่ประกอบอยู่ด้วยอวิชชาธาตุ เป็นต้นเหตุแห่งทุกข์.

ที่นี้ตามธรรมดาของอวิชชา อวิชชานี้ก็เป็นธาตุ ๆ หนึ่งเหมือนกัน. **วิชชาก็เป็นธาตุหนึ่ง, อวิชชาก็เป็นธาตุหนึ่ง.** นี้ตามธรรมดาธาตุอวิชชามันไม่มีความรู้แล้วจิตมันอยู่ด้วยธาตุอวิชชามาก่อน; ฉะนั้น จิตมันไม่มีวิชชา มันไม่มีปัญญา มันยังไม่มี, เพราะฉะนั้นมันจึงเป็นจิตโง่, จะเรียกว่าโง่ก็ได้ จะไม่เรียกว่าโง่ก็ได้; แต่ให้เรียกว่า มันไม่มีความรู้ก็แล้วกัน มันไม่มีความรู้ **ตามธรรมชาติของมันไม่มีความรู้.**

นี่ธาตุจิตนี้มันรู้สึกได้ แต่ความรู้สึกนั้นไม่ถูกต้อง จึงเรียกว่ามันไม่มีความรู้, มันมีแต่ความรู้สึก **ที่มันรู้สึกไปตามอวิชชาธาตุ** ตามสบายมัน, มันก็รู้สึกว่ามีตัวมีตน. ไปสัมผัสอะไรเข้า ก็เห็นเป็นตัวเป็นตนไปหมด, ไม่เห็นว่าเป็นธาตุตามธรรมชาติ จึงเอานั่นนี่เป็นตัวตน. นั่นแหละคือปัญหาสำคัญที่สุด เป็นต้นเหตุแห่งปัญหาด้วย.

พังถูกหรือไม่ถูก ว่าการที่คนเรามีความทุกข์, เผชิญกันเข้ากับความทุกข์ มันมีต้นเหตุอยู่ที่นี่ คือธาตุจิตมันมีแต่รู้สึก, มันรู้สึกผิด คือมันโง่ มันไปหมายมั่นเอาสิ่งต่าง ๆ โดยความเป็นตัวตน ไม่ใช่เป็นธาตุ, แล้วมันก็ยึดถือตัวตน, ยึดถือความหมายแห่งตัวตน เป็นที่น่ารักน่ายินดีบ้าง น่าเกลียดน่าชังบ้าง ก็หลงใหลในสิ่งที่น่ารักน่ายินดีไปแบบหนึ่ง, หลงใหลในสิ่งที่ไม่น่ารักไม่น่ายินดีไปอีกแบบหนึ่ง. ฉะนั้นคนเราจึงได้รู้สึกความรัก ความโกรธ ความเกลียด ความกลัว ความวิตกกังวล อาลัยอาวรณ์ อิจฉาริษยา หึงหวงอะไรไปตามเรื่อง เพราะความที่จิตนี้มันคบกันกับอวิชชาธาตุเป็นจิตที่โง่เขลา ยึดถือตัวตนรอบด้าน นั่นน่ะคือจุดตั้งต้นของความทุกข์ของคนเรา.

คำว่า "ของคนเรา" ก็คือของจิตนั่นเองแหละ. คนเราไม่ได้มีมาแต่ไหน : ก็เพราะทั้งหมดนี้มันประกอบอยู่ด้วยธาตุ ๖ ธาตุ, ไม่มีธาตุตัวเรา ไม่มีธาตุคนเลย, มีแต่ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม ธาตุอากาศ ธาตุวิญญาณ, ในหกนั่นมันทำหน้าที่ของมันได้ คือจิตได้อาศัยกายก็ทำหน้าที่ของจิตได้.

เดี๋ยวนี้จิตประกอบอยู่ด้วยอวิชชาธาตุ มันก็หลงไปหมด, ไปยึดถือโดยความเป็นตัวตนไปหมด สำหรับจะรักที่น่ารัก, สำหรับจะเกลียดที่น่าเกลียด, สำหรับจะโกรธที่น่าโกรธ, สำหรับจะกลัวที่น่ากลัว. แล้วมันก็เหลือซากเป็นความเคยชินแห่งความรัก โกรธ เกลียด กลัว; ฉะนั้นเราจึงมีบัญหาด้วยเรื่องความรัก โกรธ เกลียด กลัว ขยายตัวออกไปได้กี่อย่าง ๆ; เป็นความอาลัยอาวรณ์, เป็นความหึงเป็นความหวง, ซึ่งมันขยายตัวออกไปได้ เพราะมันรักมันจึงได้หึงได้หวง, อย่างนี้เป็นต้น.

นี่เป็นผลของจิตที่ประกอบอยู่ด้วยอวิชชาธาตุ; จิตก็เป็นธาตุ มันประกอบอยู่ด้วยอวิชชาธาตุ, แล้วมันก็เกิดธาตุยินดียินร้าย, เกิดธาตุแห่งความรัก, ความโกรธ ความเกลียด, ความกลัว, เกิดธาตุแห่งความทุกข์ ในที่สุด, ทุกขธาตุ ทั้งนั้นเลย.

แต่ถ้าถูกใจ ถูกจิต ถูกใจของจิต จิตกลับเรียกว่าสุข จิตจึงรู้สึกว่าเป็นสุข **เกิดมีสุขธาตุ** สำหรับจิตโง่, หรือ **อทุกขมสุขธาตุ** สำหรับจิตโง่ ที่มันไม่รู้จะวินิจฉัยลงไปว่าอย่างไร.

ต้นเหตุแห่งความทุกข์ หรือต้นเหตุแห่งบัญหา **มาจากความที่จิตตธาตุมันโง่** โดยมันไปผสมกับอวิชชาธาตุ. จิตตธาตุผสมกับอวิชชาธาตุ ก็เป็นจิตโง่; แต่เราจะเรียกว่าคนโง่. ที่จริงคนมิได้มี, **คนไม่ได้เข้าไปอยู่ในธาตุทั้งหกนั้นได้.** จิตนั้นแหละมันโง่ได้ เพราะมันประกอบด้วยอวิชชาธาตุ แต่เมื่อเรา **พูดภาษาธรรมดาพูดกัน** เราก็ว่า **เรา เราคือคน คนคือจิต, จิตคือ** จิตตธาตุ ที่ผสมกันอยู่กับธาตุอะไรมันก็เป็นจิตอย่างนั้น.

ธาตุต่าง ๆ แยกได้เป็นหมวดละสาม.

ที่นี้ท่านจัดหมวดของธาตุไว้ อย่างที่เรียกว่าเป็นหลักวิชาที่สุด เป็นเทคนิคทางวิชาการที่สุด ที่ควรจะยกมาพูดกัน ก็มีสัก ๓ หมวด :—

พวกแรก พวกสังขตะแสดงสิ่งทั้งปวงที่เป็น **ฝ่ายสังขาร** คือสำหรับจะเป็นเจ้าทุกข์ จะเป็นตัวทุกข์, แล้วเรียกว่า **กามธาตุ — ธาตุกาม,** แล้วเรียกว่า **รูปธาตุ — ธาตุที่มีรูป, อรูปธาตุ — ธาตุที่ไม่มีรูป.**

เมื่อกามธาตุครอบงำจิตแล้ว จิตก็หลงใหลในกาม. เมื่อรูปธาตุครอบงำจิตแล้ว **จิตก็หลงใหลในรูปธรรม** อันบริสุทธิ์ ไม่ใช่กาม เป็นรูปธรรมอันบริสุทธิ์ที่เป็นอารมณ์แห่งฌานแห่งสมาบัติ. **เมื่ออรูปธาตุครอบงำจิตแล้ว จิตก็หลงใหลในสิ่งที่ไม่มีรูป,** มิใช่กาม มิใช่รูป เรียกว่าอรูป. สิ่งที่ไม่มีรูป ระบุไว้ในตำราว่า

อากาศไม่มีรูป วิญญาณไม่มีรูป, ความไม่มีอะไร *ความไม่มีอะไร อากิญจนะ* ไม่มีรูป, แล้ว *ความมีสัญญาก็ไม่ใช่ ไม่มีสัญญาก็ไม่ใช่* นี่ก็ไม่มีรูป. นี้ละเอียด ไม่เคยฟัง เข้าใจไม่ได้ เก็บไว้ก่อนก็ได้, แต่ให้รู้ไว้ว่า มันมีสิ่งที่ไม่ต้องมีรูป แต่เป็นอารมณ์ของจิตได้. ถ้าว่า ธาตุชนิดนี้ครอบงำจิต จิตก็หลงใหลอยู่ในสิ่งที่ไม่มีรูป; แต่ไม่ใช่เลยไปถึงนิพพาน, อยู่ในขั้นระดับที่เป็นเรื่องของสังขารทั้งนั้น.

ธาตุทั้งหลาย จะมีกี่ร้อย กี่พัน กี่หมื่น ก็ตามใจเถิด มันสงเคราะห์ได้เป็นสามหมวด : พวกสังขตธาตุ ทั้งหลายนี้ คือ กามธาตุ ครอบงำจิตแล้ว จิตก็จมอยู่ในกาม, รูปธาตุ ครอบงำจิตแล้ว จิตก็จมอยู่ในรูป อรูปธาตุ ครอบงำจิตแล้ว จิตก็จมอยู่ในอรูป. บรรดามนุษย์ธรรมดาสามัญจะเป็นอย่างนี้ บางทีก็หลงไปอยู่ในหมวดธาตุนี้ บางทีก็ไปอยู่ในหมวดธาตุโน้น; แต่ว่า ส่วนมากของมนุษย์นี้ หลงใหลอยู่ในกามธาตุ, ฉะนั้นจึงจัดมนุษย์ส่วนใหญ่เป็นกามาวจร เป็นสัตว์ที่มีจิตเที่ยวท่องไปในกาม. ต่อเมื่อเป็นมนุษย์พิเศษ ธรรมดา จึงจะไปหลงใหลในรูปธาตุ เช่นพวกฤาษีชีไพรเป็นต้น. ทีนี้ พวกมุนี ฤาษีชีไพร ชั้นเอกสุดขึ้นไป จึงจะไปหลงใหลในอรูป เช่นครู อาจารย์ ๒—๓ คน ของพระพุทธเจ้า ที่ชื่อ อาฬารดาบส อุทกดาบส เป็นต้นนั้น คือพวกที่หลงใหลอยู่ในอรูป; เหนือนั้นขึ้นไปไม่มีแล้ว สำหรับพวกสังขตธาตุ. นี่ มันก็จะเป็นเรื่องนิพพาน, จะเป็นเรื่องอสังขตะ.

นี่ธาตุที่จะครอบงำสังขารทั้งหลาย หรือเป็นสังขารทั้งหลาย มีอยู่ ๓ ธาตุ อย่างนี้. แล้วคนๆ หนึ่งอาจจะเป็นได้ทั้ง ๓ ธาตุ ทั้ง ๓ ภูมิ ๓ ภพนี่. ถ้าเขาอบรม ที่จะไปเป็นฤาษี มุนี ยินดีในรูป, และอรูป ก็คือคนธรรมดามาก่อนทั้งนั้น; แต่เขาอบรมจิตใจสูงขึ้นไปถึงนั่น แล้วพอใจ แล้วยินดี แล้วหลงใหล และไม่อยากจะพ้นไปจากความเป็นอย่างนั้น. เขาจึงพูดว่า พวกพรหมอายุยาวมากกว่าใครๆ. ยาวจนนับไม่ไหว เพราะมันเป็นที่ตั้งแห่งความหลงใหลพอใจมาก.

นี่จำไว้ว่า ธาตุหมวดแรกที่ใช้แก่สัตว์ ที่จะต้องเวียนว่าย หรือใช้แก่ธาตุที่มีเหตุปัจจัยปรุง **เป็นสังขตธาตุ** ทั้งหลาย เขา**แบ่งไว้เป็น ๓ กลุ่ม** : เป็น **กามธาตุ** เป็น **รูปธาตุ** เป็น **อรูปธาตุ.** บางเวลาก็อยู่ในกลุ่มธาตุนั้น, บางเวลาก็อยู่ในกลุ่มธาตุนี้, แต่**ส่วนมาก**ที่สุดของคนธรรมดานั้น **จะอยู่ในกามธาตุ** ยินดีในกาม แม้ไปจมอยู่ในนรกในอบาย มันก็ยังพอใจในกาม, หวังจะได้กาม. เป็นมนุษย์อยู่ที่นี่ มันก็พอใจในกาม, หวังที่จะได้กาม. ไปเป็นเทวดาในสวรรค์ชั้นกามาวจร มันก็หลงใหลยินดีในกาม. ดังนั้นจึงพูดว่า ส่วนมากที่สุดของสัตว์ที่มีชีวิตนี้ มันเป็นสัตว์ที่ยังหลงใหลในกาม; แม้แต่สัตว์เดรัจฉาน มันยังมีจิตใจต่ำพอที่จะพอใจอยู่ในกาม, จึงมีน้อยนักน้อยหนาที่จะสูงขึ้นไป ที่จะพอใจในรูปและพอใจในอรูป, ยังไม่พูดถึงนิพพาน.

เอ้า, ทีนี้ก็จะพูดใหม่นะ พูดทีเดียวกินหมด ทั้งพวกบุถุชนและพวกมิใช่บุถุชน คือ **พวกที่สองทั้งพวกสังขตะและพวกอสังขตะ จะแบ่งธาตุออกเป็น ๓ หมวดอีกเหมือนกัน.** แต่ทีนี้จะแบ่งเป็น **รูปธาตุ อรูปธาตุ** และ **นิโรธธาตุ. รูปธาตุก็ธาตุที่มีรูป** ดังนั้นมันสงเคราะห์เอากามเข้าไว้ด้วย เพราะกามมันก็มีรูปเป็นที่ตั้งที่อาศัย หรือว่ารูปที่มิใช่กามก็เรียกว่ารูป เป็นธาตุที่มีรูป. แล้วก็เป็น **ธาตุที่ไม่มีรูป** ธาตุที่สอง, แล้วก็เป็น **นิโรธธาตุ** คือ **ธาตุเป็นที่ดับแห่งรูปและอรูป,** นั่นแหละกลุ่มนิพพาน. กลุ่มนิพพานธาตุ เรียกว่านิโรธธาตุ.

มีรูปนี้สงเคราะห์กามไว้ด้วย เพราะกามอาศัยรูปเป็นที่ตั้ง, รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ นี้เรียกว่ารูปทั้งนั้น; เพราะอาศัยรูปเป็นที่ตั้ง เลยเรียกว่า **รูป-ธาตุ. ถ้าไม่มีรูป** เป็นเพียงความรู้สึกคิดนึกของจิต ก็**เรียกว่าอรูป** แต่มันก็เป็นสังขารมีเหตุปัจจัยปรุงแต่งเปลี่ยนแปลงอยู่. ทีนี้มีธาตุอีกธาตุหนึ่ง มีอยู่สำหรับจะเป็นที่ดับของธาตุทั้งสองข้างต้น รูปธาตุก็ดี อรูปธาตุก็ดี เมื่อถึงเข้ากับ **นิโรธธาตุ** แล้ว ก็ต้องดับไป.

คำว่า *นิโรธ* แปลว่า *ดับไม่มีเหลือ,* นิโรธะ แปลว่า *ดับไม่เหลือ คือมันดับเหตุ ดับปัจจัย* แล้วมันก็ดับไม่มีเหลือ. *ถ้าดับชั่วคราว* เขาเรียกอย่างอื่น เขา*เรียกว่าภังคะ* บ้าง, เรียกว่า *อัฏฐังคมะ* บ้าง, เรียกว่า *อัสดงคต* น่ะ อัฏฐังคมะ คือมันดับชั่วคราวแล้วมันเกิดใหม่, หรือภังคะ มันสลายแล้วมันก่อตัวใหม่; อย่างนี้ไม่ใช่นิโรธ. ถ้าเป็นนิโรธก็หมายความว่ามันดับที่เหตุที่ปัจจัย แล้วมันก็ดับไป ฉะนั้นที่จะเป็นนิโรธได้ มันต้องดับเหตุดับปัจจัย.

เมื่อกี้กล่าวมาแล้วว่า จิตตธาตุได้ประกอบกันกับอวิชชาธาตุ มันจึงโง่ดักดาน, เป็นไปในวัฏฏสงสาร. อวิชชาธาตุนั่นแหละคือเหตุปัจจัย ที่ทำให้จิตตธาตุเวียนว่ายไปในวัฏฏสงสาร. ฉะนั้นต้องดับอวิชชาธาตุนั่นเสีย, ดับเหตุดับปัจจัย คือดับอวิชชาธาตุนั่นเสีย, โดยมีวิชชาธาตุเข้ามาแทน. เดี๋ยวนี้จิตเลื่อนมาถึงขั้นที่เรียกว่า ประกอบอยู่ด้วยวิชชาธาตุแล้ว ไม่โง่แล้ว, มีลักษณะอาการคือเห็นแจ้งสิ่งทั้งปวงตามที่เป็นจริง; โดยเฉพาะอย่างยิ่งเห็นตัวเองว่า เป็นสักว่าธาตุเท่านั้น. จิตตัวกู จิตนี้ก็เป็นสักว่าธาตุเท่านั้น อะไร ๆ ที่เข้ามาเกี่ยวข้อง มาปรุงแต่งก็สักว่าธาตุทั้งนั้น, เลยเห็นธาตุทั้งหลายทั้งปวงว่า เป็นธาตุตามธรรมชาติ ไม่เกิดความรู้สึกว่าตัวตน. ฉะนั้นจิตนี้จึงเปลี่ยนสภาพ จากที่โง่หลงมาเป็นตื่น เป็นฉลาด เป็นรู้แจ้งเป็นเบิกบาน ตามความหมายของคำว่าพุทธะ; ก่อนนี้มันหลับ เดี๋ยวนี้มันตื่น.

คุณภาพของจิตปรุงได้ไม่จำกัด.

ทีนี้เรามารู้จักเรา ก็คือจิตรู้จักจิต; จิตคิดว่าตัวที่เรา จิตที่มันคิดว่าเป็นตัวเรานั่นแหละ มารู้จักตัวมันเอง. อย่าลืมว่าพุทธศาสนา มันไม่มีตัวตน มันไม่มีตัวเรา; อะไร ๆ ก็เป็นเรื่องของจิต อย่างที่บรรยายกันอย่างละเอียดแล้ว ในการ

บรรยายครั้งที่แล้วมา. เพราะฉะนั้นให้รู้เอาเองเถอะว่า ถ้าบางทีพูดว่าเรา บางทีพูดว่าจิต มันก็คือสิ่งเดียวกัน. เดี๋ยวนี้จิตมันรู้จักตัวเอง หรือจะพูดอย่างภาษาคนก็ว่า เราเริ่มรู้จักตัวเราเอง คือจิตนะเริ่มรู้จักตัวจิตเอง ว่าเป็นอะไร, ว่าเป็นธาตุ ที่ประกอบอยู่ด้วยธาตุ เกี่ยวข้องอยู่ด้วยธาตุ มีเหตุเป็นธาตุ มีผลเป็นธาตุ, แล้วมันก็เป็นไปอย่างที่เป็นอยู่.

นี่ธาตุมันปรุงแต่งกัน เจือกันและปรุงแต่งกัน ให้เกิดผลใหม่ ๆ ไม่รู้จักจบจักสิ้น : ธาตุรูป ธาตุเสียง ธาตุกลิ่น ธาตุรส ธาตุโผฏฐัพพะ, ธาตุดี ธาตุชั่ว ธาตุไม่ดีไม่ชั่ว, กามธาตุ รูปธาตุ อรูปธาตุ, แต่ละอย่าง แต่ละหมวด แต่ละหมู่, มันก็มีการปรุงกันได้, เรียกว่าไม่มีขอบเขตจำกัด. การปรุงนี้ พอเอาอะไรปรุงเข้าไป มันก็เกิดของใหม่, ปรุงอะไรเข้าไป ก็เกิดของใหม่. เหมือนว่าในครัวนั้น มันมีอะไรนักมีเกลือ มีกะปิ มีอะไรอยู่ไม่กี่อย่าง, แต่มันปรุงเป็นอาหารได้ไม่รู้จักกี่ร้อยอย่างพันอย่าง.

ทีนี้ความคิดนึกของจิต หรือว่าสมรรถนะของจิต คุณภาพของจิต เป็นสิ่งที่ปรุงได้ไม่จำกัด; ฉะนั้นจึงมีเรื่องที่น่ารักน่าหลงใหลมาก มีเรื่องที่น่าเกลียดน่าชังมาก, มีอะไรล้วนแต่มาก ๆ ยากที่จะสิ้นสุด. เราไม่รู้เรื่องนี้ เราก็ไปหลง : หลงรัก หลงโกรธ หลงเกลียด หลงกลัว หลงกังวลวิตก อาลัยอาวรณ์ อิจฉาริษยา หึงหวง คิดทำลายล้าง คิดจะยึดครอง คิดต่าง ๆ นานา; เพราะว่ามันโง่นี่ มันไม่รู้จักตัวเอง ซึ่งเป็นเพียงธาตุ และสิ่งทั้งปวงที่เป็นแต่เพียงธาตุ, แม้แต่ความเอร็ดอร่อยอย่างยิ่งก็เป็นสักว่าธาตุ. มันไม่รู้สึกสักว่าธาตุ มันรู้สึกว่าอร่อย แล้วก็จะเอา, ความรู้สึกนั้นมันเข้มข้น เป็นกิเลสเข้มข้น มันก็จะเอาให้ได้ มันก็ต้องฆ่าผู้อื่น, หรือว่ามันอยากจะเอาหมด จนเป็นเจ้าโลกอย่างนี้ เรื่องก็วนเวียนอยู่ในการปรุงแต่ง แล้วก็ประหัตประหารกันเองในหมู่มนุษย์.

หลักพุทธศาสนาต้องมองให้เห็นทุกอย่างเป็นสักว่าธาตุ.

หัวใจของพุทธศาสนาคือ การมองให้เห็นความเป็นธาตุ *อย่างที่ตรัสว่า บุรุษนี้ประกอบไปด้วยธาตุหก.* ถ้าเรารู้จักธาตุดีถูกต้องแล้ว ก็คือรู้หมด รู้สักว่าธาตุเท่านั้นแหละ มันไม่ยึดถืออะไร.

นี้เราควรจะรู้จัก ความผิดแปลกแตกต่างของพุทธศาสนาของเราว่า มันต่างจากศาสนาอื่นอย่างไร. เท่าที่อาตมาผ่านมา, เรื่องราวที่ได้ศึกษามานี้, **การสอนให้เห็นว่า มันเป็นแต่สักว่าธาตุนี่ พบแต่ในพุทธศาสนา;** ในศาสนาอื่นเขาไม่ได้สอนว่า มันเป็นสักแต่ว่าธาตุตามธรรมชาติ ถ้าว่ามีในศาสนาไหนศาสนาอื่น อาตมายังไม่เคยอ่านพบ.

ทีนี้ **พระไตรปิฎก** ของเราทั้งหมดมากมายเท่าไร มันก็ **ล้วนแต่อธิบายให้เห็น เรื่องความเป็นสักแต่ว่าธาตุ.** *คนเรานี้เป็นสักแต่ว่าธาตุ ประกอบอยู่ด้วยธาตุ* ดิน น้ำ ลม ไฟ อากาศ วิญญาณ, ธาตุหก. **โดยกฎของอิทัปปัจจยตา, อำนาจ**แห่งกฎอิทัปปัจจยตา ทำให้ธาตุดิน น้ำ ลม ไฟ อากาศ วิญญาณ นี้ มันปรุงกันเรื่อย, **มันปรุงกันเรื่อย** จนมาเป็นรูปอย่างคน เป็นรูปอย่างสัตว์ หรือเป็นรูปอย่างต้นไม้ต้นไล่, ก็แปลว่าธาตุถูกปรุงขึ้นโดยกฎอิทัปปัจจยตา.

ทีนี้ ศาสนาอื่นเขาไม่พูดอย่างที่กล่าวมานี้เลย อย่างศาสนาคริสเตียนอย่างนี้ พระเจ้าหยิบเอาดินขึ้นมาเบ้าพรวดเดียว สั่งคำเดียว กลายเป็นมนุษย์คนแรกขึ้นมา คืออาดัม, แล้วต่อมาก็ชักซี่โครงของอาดัมซึ่งเป็นผู้ชาย ออกมาซี่หนึ่ง มาเบ้าพรวดเดียวเป็นผู้หญิง ก็เลยมีผู้ชายผู้หญิงขึ้นมาในโลก แล้วก็สืบพันธุ์กันมา. อย่างนี้มันแสดงว่า มนุษย์เรานี้ไม่ใช่ประกอบขึ้นด้วยธาตุหก โดยกฎของอิทัปปัจจยตา มันโดย

พระเจ้าสร้าง เนรมิตขึ้นมา, เนรมิตจากธาตุดินธาตุเดียวเสียด้วย. ในคัมภีร์เขาว่าอย่างนั้น. เอาดินมาสร้างเป็นมนุษย์ผู้ชาย แล้วเอาซี่โครงผู้ชายมาสร้างเป็นผู้หญิง. นี่มันต่างกับพุทธศาสนาเท่าไรเล่า.

คุณช่วยจำไว้ให้ดีด้วยว่า พุทธศาสนานี้มาสอนแต่ว่า ธาตุทั้งหลายประชุมปรุงกันเข้า เป็นผลิตผลใหม่ อย่างนั้นอย่างนี้ ตามกฎของอิทัปปัจจยตา, ส่วนลัทธิอื่นศาสนาอื่น เขาบอกว่าพระเจ้าเบ่าพรวดเดียวเป็นคนขึ้นมา. นี่เดี๋ยวนี้เรากำลังทะเลาะกัน ระหว่างพุทธกับคริสต์ มันจะเข้าใจได้ทันทีว่า, มันเหมือนกันไม่ได้. ที่หาว่าพระพุทธเจ้าไปเอาคำสั่งสอนในคริสต์มาสอน มันสอนได้เมื่อไรเล่า, มันเหมือนกันเมื่อไรเล่า, มันไปคนละทาง.

พุทธนี่สอนว่า ทุกสิ่งเป็นสักว่าธาตุตามธรรมชาติ โดยกฎของอิทัปปัจจยตา; เมื่อศาสนาคริสต์เขาสอนว่า พระเจ้าเบ่าพรวดเดียว ดินก็กลายเป็นคนขึ้นมาอย่างนี้; เป็นธาตุอยู่ตามธรรมชาติ ปรุงแต่งกัน แยกจากกัน, ปรุงแต่งกัน แยกจากกัน, ไม่มีที่สิ้นสุด ตามกฎของอิทัปปัจจยตา. นี้เป็นหลักของพุทธศาสนา ส่วนศาสนาอื่นมีพระพรหม พระนารายณ์ พระอิศวร พระเป็นเจ้าอะไรก็ตามเถอะของเขา พระเจ้าสร้างแป๊บเดียวเป็นขึ้นมา, ไม่ต้องพูดถึงว่าประกอบอยู่ด้วยธาตุหก เป็นไปตามกฎอิทัปปัจจยตา; ประกอบด้วยอวิชชาธาตุ ก็ทำผิด มีความทุกข์จนกว่าจะหมดอวิชชาธาตุ, เกิดวิชชาธาตุขึ้นมา ก็ไม่มีทุกข์ ก็ดับทุกข์.

หลักการมันไกลกันอย่างกับฟ้าและดิน; ฉะนั้นจะมาอ้างว่า ศาสนาพุทธไปเอาศาสนาอื่นมาสอนนั้น มันเป็นไปไม่ได้, หรือว่าถ้าจะเอาศาสนาพุทธไปสอน มันก็สอนไม่ได้ เพราะเขามันมีข้อเขียนอยู่ตายตัวชัดในคัมภีร์ของเขาอย่างนั้นอยู่แล้ว คือไม่มีธาตุ ไม่ได้สอนเรื่องธาตุ, ไม่ได้สอนว่าสิ่งทั้งปวงเป็นสักว่าธาตุตามธรรมชาติ.

นี่รู้จักหัวใจของพระพุทธศาสนาไว้ คือคำว่า ทุกอย่างเป็นสักแต่ว่าธาตุ, เป็นไปตามธรรมชาติตามเหตุตามปัจจัยอยู่เนืองนิจ, นี่เราเรียนเรื่องธาตุแล้วก็รู้พุทธศาสนา. คนอื่นเขาไม่ได้สอนว่า ประกอบอยู่ด้วยธาตุ แล้วตามกฎธรรมชาติ เขามีพระเจ้าเสกเป่า.

แยกกันตามหลักวิทยาศาสตร์ โดยหลักวิทยาศาสตร์; เดี๋ยวนี้เขาแยกศาสนาเป็น ๒ พวก : พวกหนึ่งเขาเรียกว่า creationist, creation ที่ว่าสร้างน่ะ พวกหนึ่งเขาเรียกว่า evolutionist. *พุทธศาสนาเป็น evolutionist คือสอนว่า เป็นวิวัฒนาการไปตามกฎเกณฑ์ของธรรมชาติ* คือธาตุทั้งหลายวิวัฒนาการไปตามกฎเกณฑ์ของธรรมชาติ, นี่เรียกว่าพวกถือว่าสิ่งต่างๆเป็นไปตามวิวัฒนาการ พระเจ้าไม่ได้เกี่ยว. อีกพวกหนึ่งเขาสอนว่า พระเจ้าสร้าง ตามคัมภีร์ของพวกที่มีพระเจ้า ศาสนาเหล่านั้นเขาเรียกว่า creationist, พวกที่ถือว่ามีการสร้าง พวกนั้นไม่เกี่ยวกับธาตุ แต่พวกที่เป็น evolutionist นี่คือพวกที่เกี่ยวกับธาตุ ต้องมีธาตุมาผสมกัน แล้วมีวิวัฒนาการขึ้นมา.

นี่เพื่อให้รู้ว่าพุทธศาสนา เป็นอย่างนี้ สอนอย่างนี้ นี่ส่วนหนึ่ง, และอีกส่วนหนึ่งก็ให้รู้จักตัวเอง ตัวเราเองว่ากำลังเป็นอย่างนี้, อย่าได้อวดดีให้มันมากเลย. ตัวกู – ของกู เป็นความรู้สึกที่บ้าบอ ที่จิตที่มีอวิชชามันรู้สึกเอาเอง, ว่าตัวกู ว่าของกู จิตที่มีอวิชชาธาตุ มันรู้สึกเอาเอง มันว่าเอาเอง มันพูดเอาเอง. โดยแท้จริงแล้วมันมีอย่างนั้นไม่ได้, มันมีสักว่าธาตุตามธรรมชาติ. ถ้าได้อวิชชาธาตุเข้ามาปรุงแต่งจิตมันก็โง่ ก็ว่าไปตามโง่; ถ้ามันหมดอวิชชาธาตุ มันมีวิชชาธาตุเข้ามาปรุงแต่ง มันก็ฉลาดไปตามแบบของวิชชาธาตุ. นี่เรามารู้จักตัวเรากันเสียอย่างนี้.

ปัญหามันเกิดเพราะเราไม่รู้เรื่องนี้มาตั้งแต่อยู่ในท้อง เราอยู่ในท้องแม่เราก็ไม่รู้เรื่องนี้ ว่าเป็นสักว่าธาตุ, เกิดมาแล้วก็ไม่มีทางที่จะรู้ว่า โอ, นี่เป็นสักแต่ว่า.

ธาตุ. ทารกมันไม่มีความรู้เรื่องนี้, ทารกโตขึ้นมาเป็นวัยรุ่น เป็นหนุ่มเป็นสาว มันก็ยังโง่ มันยังไม่รู้เรื่องนี้, แล้วมันต้องไป**ปรุงเป็นความทุกข์**, ทุกข์จนน้ำตาไหล ทุกข์กันเสียมากมาย จึงจะค่อย ๆ มาดูกันใหม่ มาศึกษากันใหม่ว่า โอ, มันยึดถือไม่ได้, มันจะเอาเป็นตัวเรา เป็นของเราไม่ได้, มันสักว่าเป็นธาตุตามธรรมชาตินี่ มันจึงจะเปลี่ยนทางเดิน.

นี้บางคนโชคไม่ดี ไม่ได้ยิน ไม่ได้ฟัง ไม่ได้ปฏิบัติ มันก็ตายเปล่า คนนั้นก็ตายเปล่า, เกิดมารู้แต่ความทุกข์ แล้วก็ตายเปล่า. ทีนี้ถ้าบางคนโชคดี มันเผอิญได้ยินได้ฟังคำสั่งสอนของพระอริยเจ้า ที่ถ่ายทอดสืบ ๆ กันมา, แล้วก็มี**สติปัญญาพอสมควร ที่จะมองเห็นด้วยตัวเอง** ว่า ทั้งหมดนี้ ข้างในของเรานี้ **เป็นสักว่าธาตุตามธรรมชาติ.** นี่มนุษย์ที่จะดับทุกข์ได้ ที่จะออกจากกองทุกข์ไปได้ ที่จะละความเป็นบุถุชน ไปสู่ความเป็นพระอริยเจ้าได้ คือว่าถึงกับเป็นพระอรหันต์ได้ ไม่เสียชาติเกิดอย่างนี้เป็นต้น. ฉะนั้นความรู้เรื่องนี้จึงไม่ใช่เป็นเรื่องเล็ก ๆ.

เดี๋ยวนี้จิตมันมายึดถือตัวตนๆ มีกิเลสตัณหา **วนเวียนอยู่ในกิเลส – กรรม – วิบาก,** กิเลส – กรรม – วิบาก, กิเลส – กรรม – วิบาก, สามคำนั้นแหละ มีความอยาก – แล้วทำตามที่ตัวอยาก – ได้ผลมาแล้ว ก็เพิ่มความอยาก – แล้วก็ทำตามความอยาก – ได้ผลมาแล้ว ก็เพิ่มความอยาก และทำตามความอยาก, อยู่อย่างนี้ แรงขึ้น ๆ ๆ ก็เรียกว่า**วัฏฏสงสาร,** เอาเป็นตัวตน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง เวทนาที่เป็นสุข ถูกยึดถือเป็นตัวตนมากกว่าอะไร ๆ. เวทนาที่เป็นสุขนั้นแหละตัวศัตรูอันร้ายกาจ แต่ก็เป็นที่น่ารักน่าพอใจยิ่งกว่าสิ่งใด ถูกยึดถือเป็นตัวตนอยู่ตลอดเวลา. เป็นอันว่าเพราะไม่รู้จักธาตุ, จึงได้หลงเกี่ยวกับธาตุทุกอย่างทุกประการ, จึงได้แต่เวียนว่ายอยู่ในกองทุกข์.

การเกิดแห่งธาตุ คือการเกิดแห่งทุกข์.

ที่นี้เมื่อได้ทราบว่า หัวใจของพุทธศาสนาสอนว่า ไม่มีอะไร มีแต่สักว่าธาตุ, แล้วก็มีคำอธิบายขยายความออกไปว่า **การเกิดแห่งธาตุ คือการเกิดแห่งความทุกข์.** นี่ช่วยจำไว้อีกประโยคนะ เป็นประโยคที่ต่อท้ายไปว่า การเกิดขึ้นแห่งธาตุ คือการเกิดขึ้นแห่งทุกข์.

มันลำบากอยู่ตรง คำว่าเกิด ๆ เราได้ยินแต่ว่าเกิดก็เกิดจากท้องแม่; ในทางธรรมะ เขาไม่ได้หมายความว่าเกิดจากท้องแม่; แม้จะเกิดจากท้องแม่ก็ยังไม่เรียกว่าเกิด, จนกว่ามันจะทำหน้าที่ตามหน้าที่ ที่เรียกว่าธาตุเกิด ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม เกิดนี่ ก็หมายความว่า เมื่อธาตุนั้นได้ทำหน้าที่ของมันตามหน้าที่, หรือมันกำลังอยู่ในหน้าที่ คือทั้งธาตุสี่นี้ปรุงแต่งกันดีแล้ว เกิดเป็นร่างกายคนขึ้นมา.

ธาตุเกิดในที่นี้ก็หมายความว่า สำหรับ ร่างกาย ก็คือ เกิดเป็นกายขึ้นมา, สำหรับ จิตก็เกิดเป็นจิตขึ้นมา, คือมันทำหน้าที่; ถ้ามันยังไม่ทำหน้าที่ ยังไม่เรียกว่าเกิด. แม้เราจะมีร่างกายอยู่อย่างนี้แล้ว ถ้าไม่ทำหน้าที่ก็ไม่เรียกว่าเกิด, แม้เราจะมีจิตอยู่แล้ว แต่ถ้าจิตไม่ได้คิด ไม่ได้นึก ไม่ได้ทำหน้าที่ เรียกว่ายังไม่เกิด. ฉะนั้น คำว่าเกิด หมายความถึงทำหน้าที่ หรือกำลังอยู่ในหน้าที่: ท่านจึงพูดว่า **การเกิดแห่งธาตุ คือการเกิดแห่งความทุกข์.** เมื่อธาตุทั้งหลายอยู่ในหน้าที่ ก็คือปรุงแต่ง, ปรุงแต่งเกิดกาย เกิดจิต เกิดความคิด เกิดความนึก เกิดความโง่ เกิดอวิชชา; นี่เกิดขึ้นแห่งธาตุ เป็นการเกิดขึ้นแห่งความทุกข์.

ถ้าพังผิว ๆ เผิน ๆ มันก็จะไม่เข้าใจ: เกิดแห่งธาตุก็เกิดไปซิ, จะมีความทุกข์อย่างไร และธาตุมันก็เกิดอยู่แล้ว, อย่างนี้ยิ่งผิดใหญ่. ถ้าพูดว่าธาตุทั้งหลายเกิดอยู่แล้ว

นั่นภาษาคน, ไม่ใช่ภาษาธรรม; ว่า ธาตุกำลังอยู่ในหน้าที่ของธาตุ นั้นน่ะ เรียกว่าธาตุเกิดแล้ว นี้โดยภาษาธรรม. เมื่อธาตุอยู่ในหน้าที่ ก็คือปรุงแต่งกันเต็มที่, แล้วก็เกิดนั่นเกิดนี่ จนกระทั่งเกิดกิเลส เกิดตัณหาอุปาทาน.

ฉะนั้นคำพูดว่า การเกิดขึ้นแห่งธาตุ คือการเกิดขึ้นแห่งความทุกข์นั้น ก็เข้าใจให้ดี ๆ; ไม่ใช่ว่าธาตุผสมธาตุเกิดเป็นธาตุใหม่ แล้วจะเรียกว่าเกิด. ท่านหมายความว่า ธาตุนั้นทำหน้าที่ของมัน คือ ปรุงแต่งกันและกัน, แล้วก็เกิดสิ่งที่เป็นความทุกข์ เป็นแน่นอน. หลักพุทธศาสนาเขามีว่า *ทุกอย่างสักว่าธาตุ, แล้วการเกิดขึ้นแห่งธาตุ คือการเกิดขึ้นแห่งความทุกข์.*

เมื่อเห็นสิ่งทั้งปวงเป็นสักว่าธาตุ ก็หมดความยึดมั่น.

ทีนี้ดูต่อไปว่า การเห็นสิ่งทั้งปวงโดยความเป็นธาตุ คือสิ่งสูงสุด, การปฏิบัติให้เห็นว่า สิ่งทั้งปวงเป็นสักว่าธาตุ นั่นแหละ คือการปฏิบัติธรรมะสูงสุด, ยอดสุด สูงสุดของการปฏิบัติธรรมะ คือปฏิบัติให้เห็นว่า สิ่งทั้งปวงเป็นสักว่าธาตุตามธรรมชาติ ดิน น้ำ ลม ไฟ อากาศ วิญญาณ ดี ชั่ว สุข ทุกข์ บุญ บาป, อะไรก็ตามทุกอย่างทุกประการ เป็นสักว่าธาตุตามธรรมชาติ, ไม่มีตัวตนของมัน หรือตัวตนของใคร หรือของเรา หรือของจิต. นี่ทำให้เห็นว่าสิ่งทั้งปวงเป็นสักว่าธาตุ เป็นไปตามธรรมชาติ นั่นน่ะคือ ยอดสุดของการปฏิบัติธรรมะ คือเห็นว่าไม่ใช่ตัวตน.

นี่ *ธรรมเนียมโบราณ* นับว่าดีมาก ที่ให้คนที่จะมาบวชพระบวชเณรวันแรกที่เข้ามาอยู่วัด *ต้องเรียนธาตุปัจจเวกขณ์ ยถาปจฺจยํ ปวตฺตมานํ ฯ* ไปหามาอ่านดู, ศึกษาดู แต่แล้วมันก็น่าเศร้าตรงที่ว่า คนที่อ่านที่เรียนนั้นก็ไม่รู้ ก็สักว่าท่องเหมือน

กับมนต์ศักดิ์สิทธิ์, ท่องบาลีที่ไม่รู้ว่าอะไร ซึ่งเป็นหัวใจของพุทธศาสนา แล้วก็บวช บวชแล้วก็ยังไม่เรียน ก็ยังไม่รู้, สึกออกไปก็ไม่เรียนไม่รู้ ก็ไม่ได้รู้หัวใจของพุทธศาสนา ทั้งที่เอามาท่องจำได้แม่นยำ ตั้งแต่วันแรกเข้ามาอยู่วัดเพื่อจะบวช. นี่เรื่องธาตุมันเป็นอย่างนี้.

เมื่อเห็นสิ่งทั้งปวงเป็นสักว่าธาตุตามธรรมชาติ มันก็ไม่ยึดมั่นถือมั่นสิ่งทั้งปวง. ที่ไม่ยึดมั่นถือมั่นอะไรนั้น เรียกว่าความหลุดพ้น; ถ้าไปยึดมั่นถือมั่นอยู่ที่อะไร อยู่โดยความหมายแห่งตัวตน มันก็เรียกว่าติดอยู่ที่นั่น, ยึดมั่นถือมั่น คือติดอยู่ที่นั่น, พอไม่ยึดมั่นถือมั่น ก็เรียกว่าความหลุดพ้น, หลุดพ้นออกไปจากความผูกพัน ของสิ่งที่ให้เกิดความทุกข์. นี่เพราะเห็นสิ่งทั้งปวงตามที่เป็นจริง ว่ามันเป็นสักว่าธาตุ.

เดี๋ยวนี้อยากจะบอกว่า แม้การศึกษายุคปัจจุบัน ที่สอนกันเรื่องธาตุนั้น ธาตุนี้ทางวิทยาศาสตร์นี้ ก็ช่วยได้บ้างเหมือนกันแหละ, ขอให้เรียนกันจริงๆเถอะ เรียนธาตุอย่างวิทยาศาสตร์ มันก็เห็นว่าธาตุ; จะเห็นสุดถึงปรมาณู ที่ประกอบกันขึ้นเป็นส่วนๆเป็นอณู กระทั่งมาเป็นสิ่งนั้นสิ่งนี้. ถ้าเราเรียนตามวิชาวิทยาศาสตร์อย่างวัตถุสมัยนี้ ก็ช่วยได้บ้างเหมือนกัน, ขอให้ศึกษาเห็นความเป็นสักว่าธาตุตามธรรมชาติ, ปรุงแต่งกันตามธรรมชาติ; เพียงแต่ว่าในทางพุทธศาสนานั้น เห็นมากกว่านั้น เห็นลึกกว่านั้น มันก็เป็นไปโดยแนวเดียวกัน เห็นสักว่าธาตุแล้ว มันก็ไม่ยึดถือว่าตัวตน.

ถ้าไม่เห็นว่าเป็นธาตุแล้ว ก็ยึดถือว่าเป็นตัวตน คือสิ่งเหล่านั้นมันให้รสอร่อย เรียกว่าอัสสาทะ, ความอร่อยเกิดจากสิ่งนั้น; แล้วคนก็ยึดถือในความอร่อยที่เรียกว่าสุขเวทนา จิตมันก็โง่ขึ้นมาทันทีว่า กูได้ความอร่อย, ความอร่อยนั้นของกู, กูเป็นผู้อร่อย นี้เรียกว่าอัตตาหรือตัวตน, ความอร่อยนั้นของกู นี้เรียกว่า

อัตตนียา หรือของตน. ความโง่ว่าตัวตนและของตนมันก็เกิดขึ้น; ถ้ามันรุนแรงมากก็เรียกว่า ตัวกูหรือของกู มันก็เกิดขึ้น มันก็ได้เป็นทุกข์. ความไม่รู้เรื่องว่าตัวตนหรือของตน เพราะไม่รู้ว่าสิ่งทั้งปวงเป็นสักว่าธาตุ อวิชชาธาตุครอบงำจิตอย่างเดียว จิตไม่รู้ตามที่เป็นจริงว่า สิ่งทั้งปวงเป็นสักว่าธาตุ.

เดี๋ยวนี้ลองคิดดูให้ดี เรารู้หรือยัง? เรามักจะพูดไปตามความไม่รู้ ว่าเรารู้; เราจะพูดด้วยความโง่ของเรา ว่าเราเข้าใจ ว่าเรามองเห็น ว่าธาตุตามธรรมชาติบ้างอะไรบ้าง. มันต้องเอาหลักว่า ถ้าเรายังหลงรักสิ่งใดอยู่, หลงเกลียดสิ่งใดอยู่, หลงโกรธสิ่งใดอยู่, หลงกลัวสิ่งใดอยู่แล้ว, เรายังโง่ เรายังไม่เห็นความเป็นธาตุของสิ่งทั้งปวง; ต่อเมื่อไม่มีความรัก โกรธ เกลียด กลัว วิตก กังวล อาลัย อาวรณ์อย่างที่กล่าวแล้วเป็นต้น นั่นแหละจึงจะพูดได้ว่า คนนั้นเห็นโดยความเป็นธาตุแล้ว.

ถ้าเห็นโดยความเป็นธาตุ มันก็ไม่หลงรักอะไร, แล้วก็ไม่โกรธใคร, เพราะมันเป็นสักว่าธาตุ, แล้วมันไม่กลัวผีกลัวสางอะไรที่ไหน เพราะมันเป็นสักว่าธาตุ ตามธรรมชาติ, มันจะไม่มีวิตก กังวล อาลัย อาวรณ์อะไร เพราะมันเห็นว่าสักว่าธาตุ ที่เป็นไปตามธรรมชาติ.

นี่ ขอให้วัดตัวเองกันอย่างนี้ อย่าพูดว่าอยู่วัดมานานแล้ว หรือมาวัดหลายหนแล้ว รู้จักเรื่องธาตุ. ระวังให้ดีอาจจะไม่รู้จักเลยก็ได้, ไปดูที่ว่ายังหลงรักในเวทนาอยู่หรือเปล่า, ยังหลงอยู่ในสุขเวทนา ทุกขเวทนา อทุกขมสุขเวทนา หรือเปล่า? ถ้าไม่มีความหลงอย่างนั้นแล้ว จึงจะเรียกว่า รู้จักธาตุทั้งหลายตามที่เป็นจริง.

เดี๋ยวนี้เราไม่รู้จักธาตุ เราหลงในความเอร็ดอร่อยของมัน, ทนทุกข์ทรมานอย่างยิ่ง เพื่อได้รสอร่อยจากสิ่งเหล่านั้น เท่า ๆ กับสัตว์เดรัจฉาน. คำนี้มันจะ

รุนแรงไปหรือไม่ ว่ามนุษย์นี่มันก็หลงรักความเอร็ดอร่อยของธาตุ เท่าๆกับสัตว์เดรัจฉาน; โดยเฉพาะอย่างยิ่งเรื่องกามารมณ์ คนทนทุกข์ทรมานเพื่อกามารมณ์ ดูจะมากเท่ากับที่สัตว์เดรัจฉาน มันก็ต้องทนทุกข์ทรมานเพื่อกามารมณ์ หรือมีปัญหาแรงร้ายเกิดขึ้น ในฤดูที่แสวงหากามารมณ์ อย่างนี้เป็นต้นนี้. นี่เรียกว่าคนกับสัตว์เดรัจฉานก็ไม่ค่อยแพ้กันนักหรอก ที่จะไปหลงใหลในเรื่องอัสสาทะของธาตุ เพราะไม่รู้ว่า สิ่งทั้งปวงเป็นสักว่าธาตุตามธรรมชาติ.

ขอให้รู้จักธรรมธาตุ, เห็นอนัตตา, จะถึงขั้นหลุดพ้น.

สรุปความที่ว่า ขอให้เราทุกคนนี่แหละ สามารถดู ศึกษา เห็น ดู รู้แจ้ง สิ่งที่เรียกว่าธาตุกันเสียใหม่ ให้มากกว่าที่แล้วมา. เรารู้จักธาตุ เห็นแจ้งในสิ่งที่เรียกว่าธาตุ ไม่ถึงที่สุด หรือยังน้อยเกินไป. ขอให้ตั้งใจทำให้มากกว่าที่แล้วมา ให้เห็นธาตุ ให้รู้จักธาตุ เห็นแจ่มแจ้งในเรื่องของธาตุมากกว่าที่แล้วมา, ตามหลักของพุทธศาสนา เห็นสักว่าเป็นธาตุตามธรรมชาติ ไม่มีความหมายแห่งตัวตน. นี่เรียกว่าเห็นอนัตตา, เห็นอนัตตา เห็นว่าไม่ใช่ตน, เห็นสักว่าเป็นธาตุตามธรรมชาติ จะเรียกว่าเห็นธรรมธาตุก็ได้. *ธรรมธาตุก็แปลว่าธาตุตามธรรมชาติ,* เห็นธรรมธาตุ คือความเป็นธาตุอยู่ตามธรรมชาติ.

เห็นธรรมธาตุกันเสียบ้างอย่าไปเห็นตัวตน, หลงเห็นเป็นตัวตน. ให้เห็นว่าเป็นธรรมธาตุอยู่ตามธรรมชาติ นี่มนุษย์รอดตัว เพราะเห็นตามที่เป็นจริง; ก่อนนี้โง่ ไม่รู้จักธาตุ, ไม่รู้จักตัวเอง ที่เป็นสักว่าธาตุ, ไม่รู้จักสิ่งแวดล้อมตัวเอง ที่เป็นสักว่าธาตุ มันก็หลงตัวเองบ้าง หลงสิ่งแวดล้อมบ้าง จนเกิดความทุกข์ในขั้นแรก; ขั้นนี้ความทุกข์มันกัดเอาเจ็บปวด นานพอแล้ว ก็เริ่มรู้จักกันเสียที: อย่าไป

หลงเอาธาตุมาเป็นตัวตน, นี่ ขั้นที่สอง; ขั้นที่สาม ที่นี้ก็จะหลุดพ้น จะเป็นเรื่องของหลุดพ้น, เป็นขั้นของการหลุดพ้น, นี่คือความเป็นพุทธบริษัทสมบูรณ์แบบ. ความเป็นพุทธบริษัทที่สมบูรณ์ มันสมบูรณ์ต่อเมื่อเห็นธาตุ ทั้งหลายตามที่เป็นจริงว่าเป็นสักว่าธาตุตามธรรมชาติ ไม่มีความหมายแห่งตัวตน จะเป็นพุทธบริษัทสมบูรณ์แบบกัน มันต้องเป็นที่ตรงนี้, แล้วเดี๋ยวนี้เราเป็นพุทธบริษัทสมบูรณ์แบบกันหรือยัง ขอให้ลองคิดดู.

ถ้ายังเห็นเป็นตัวตนอยู่โดยไม่รู้สึกตัว ก็เรียกว่ายังไม่มีความเป็นพุทธบริษัท *พุทธะ* แปลว่า *ผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบาน ผู้ไม่หลับด้วยอวิชชา*, ก็ต้องเป็นผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบาน จึงจะเรียกว่า เป็นพุทธบริษัทสมบูรณ์แบบ ด้วยเหตุที่รู้จักธาตุทั้งหลายตามที่เป็นจริง ว่ามันเป็นสักว่าธาตุตามธรรมชาติ ปราศจากตัวตน.

เป็นพุทธบริษัทสมบูรณ์แบบได้ด้วยเรื่องเพียงเท่านี้ ใครจะเชื่อหรือไม่เชื่อก็ได้ อาตมาไม่ว่าอะไร, ใครจะเชื่อก็ได้ ไม่เชื่อก็ได้; แต่ขออย่างเดียวว่า ช่วยเอาไปคิดดู, ขออย่าให้พูดแล้วก็แล้วกันไป ขอให้เอาไปคิดดู ว่าเรานี้มันจมอยู่ในกองทุกข์เพราะไม่เห็นธาตุ, เพราะไม่รู้จักธาตุ, แล้วหลงใหลในธาตุ ที่ปรุงแต่งกันแล้วให้ความเอร็ดอร่อยพอใจ หลงใหลกันอยู่จนเงินเดือนไม่พอใช้ ต้องคอร์รัปชั่น.

นี่การบรรยายนี้ เป็นเรื่องธรรมะเล่มน้อย ในเรื่องเดียวจบ ว่ามันไม่มีอะไร มันมีแต่ธาตุ, จิตล้วน ๆ มันก็เป็นธาตุล้วน ๆ, แล้วมันได้อวิชชาธาตุเข้ามาครอบงำ, แล้วมันก็เป็นทุกข์ เป็นทุกขธาตุ, แล้วมันยังโง่, ว่าสุขธาตุเสียอีกนะ คนที่เสวยทุกข์กามารมณ์ เขาเห็นเป็นสุขธาตุไปเสีย แล้วก็ต้องเจ็บปวดด้วยความหลงใหลอันนั้นแหละ. นี่ต่อมามันลืมหูลืมตากันใหม่ เหมือนกับเกิดใหม่, รู้แจ้งสิ่งทั้งปวงตามที่เป็นจริง; แล้วจิตนี้มันก็ไม่หลงใหลในอะไรอีกต่อไป, เป็นจิตที่หลุดพ้น เข้าถึง

นิพพานธาตุ ดับเสียซึ่งกิเลส ดับเสียซึ่งตัวตน, ดับเสียซึ่งการปรุงแต่งทั้งปวง ไม่มีการปรุงแต่งทั้งปวง, นั้นเป็นนิพพานธาตุ สูงสุดที่สุด แต่ก็ยังเป็นธาตุ เป็นสักว่าธาตุ. ดังนั้น *พระพุทธเจ้าจึงได้ตรัสว่า มันเป็นสักว่าธาตุ ไม่ยึดถือโดยความเป็นตัวตนได้, ไม่อาจจะยึดถือโดยความเป็นตัวตนได้* นับตั้งแต่ดินขึ้นไป จนถึงนิพพาน. *สูตรตั้งต้นของการศึกษาพุทธศาสนาในมัชฌิมนิกาย แสดงสิ่งที่ยึดถือไม่ได้หลายสิบอย่างนี้ไว้ครบถ้วน นับตั้งแต่ธาตุดิน ขึ้นไปถึงนิพพานธาตุ, เรื่องจบ.*

อาตมาขอยุติการบรรยายในวันนี้ไว้เพียงเท่านี้ เพื่อเป็นโอกาสให้พระคุณเจ้าทั้งหลาย สวดบทพระธรรมคุณสาธยาย ส่งเสริมกำลังใจของท่านทั้งหลาย ให้เข้มแข็งแก่กล้า ในการปฏิบัติธรรมะสืบต่อไป.

สังขาร และ วิสังขาร.

ท่านสาธุชน ผู้มีความสนใจในธรรม ทั้งหลาย,

การบรรยายประจำวันเสาร์ แห่งภาคมาฆบูชา เป็นครั้งที่ ๑๑ ในวันนี้ อาตมาก็ยังคงกล่าวเรื่อง ***ธรรมะเล่มน้อย*** ต่อไปตามเดิม, แต่มีหัวข้อย่อยเฉพาะในวันนี้ว่า **สังขารและวิสังขาร.**

ขอทำความเข้าใจ เกี่ยวกับคำว่า ธรรมะเล่มน้อย อีกตามเคย; กล่าวคือ เป็น การพูดสรุปรวมหลักพระพุทธศาสนาทั้งหมด มาไว้ในที่เดียวกัน, ในข้อความสั้น ๆ กินความครอบคลุมหมดทุกเรื่องในพระพุทธศาสนา. ดังนั้นเราจึงเรียกว่า ธรรมะเล่มน้อย; เช่นครั้งก่อนก็ได้พูดว่า *อะไร ๆ ก็สักแต่ว่าเป็นเรื่องของจิต* เมื่อได้บรรยายถึงเรื่องของจิตทุก ๆ ชนิดแล้ว มันก็เป็นการหมดทั้งสิ้น ในเรื่องของพระธรรม หรือของพระศาสนา, หรือจะพูดว่า *อะไร ๆ ก็สักแต่ว่าเป็นธาตุตามธรรมชาติ* อย่างนี้ก็

เป็นการกล่าวรวบหมดไม่มีอะไรเหลือในพระพุทธศาสนา ขี้ฝุ่นอณูหนึ่งก็เป็นธาตุ สูงขึ้นไป ๆ จนกระทั่งถึงพระนิพพาน ก็เรียกว่าธาตุ ถ้าเราพูดถึงเรื่องธาตุ ก็เป็นอันว่าพูดหมดทุกเรื่อง.

ส่วนในวันนี้จะมีหัวข้อว่า สังขารและวิสังขาร ซึ่งก็มีลักษณะเดียวกันอีก ว่าถ้าเรารู้เรื่องสังขารและวิสังขารแล้ว ก็เป็นอันว่า รู้หมดทุกเรื่องในพระพุทธศาสนา. เดี๋ยวนี้เรารู้จักสิ่งที่เรียกว่า สังขาร กันน้อยเกินไป แล้วก็เข้าใจว่ารู้หมดแล้ว, แล้วก็ไม่สนใจ, บางทีเข้าใจผิดเสียก็มี จึงต้องนำมาพูดจากันอีกเรื่องหนึ่ง.

ศึกษาคำว่า "สังขาร, วิสังขาร".

คำว่า *สังขาร* ก็แปลว่า *สิ่งปรุง,* ตรงกันข้ามกับคำว่า *วิสังขาร* แปลว่า *สิ่งที่ไม่ปรุง.* ในพระพุทธศาสนาทั้งหมด ไม่ได้กล่าวถึงเรื่องอื่นเลย นอกจากสองเรื่องนี้; เรื่องสิ่งที่มีการปรุง เป็นสัตว์ เป็นบุคคล จนมีความทุกข์, แล้วไม่มีการปรุงก็ไม่เกิดทุกข์ และเป็นเรื่องของนิพพาน. คำที่จะต้องทำความเข้าใจ จึงมีอยู่สองคำ คือ สังขาร และวิสังขาร; แม้จะมีคำอื่นแปลกออกไป ความหมายก็อย่างเดียวกัน เช่นคำว่า สังขตะ ก็แปลว่า สิ่งที่ถูกปรุง, อสังขตะ ก็แปลว่า สิ่งที่ไม่ถูกปรุง เช่นเดียวกับคำว่า สังขารและวิสังขาร.

ถ้าเรารู้จักทั้ง ๒ สิ่งนี้แล้ว เป็นอันว่ารู้หมดไม่มีอะไรเหลือ อะไร ๆ ในสากลจักรวาล หรือนอกไปจากนั้น คือพูดว่าทั้งหมดก็แล้วกัน มันมีของสองสิ่งเท่านั้น คือ สังขาร และวิสังขาร. สังขารก็เป็นไปตามการปรุง, แล้วก็มีผลจากการปรุง. วิสังขารไม่มีการปรุง ก็มีผลเป็นการไม่ปรุง คือความสงบ ในเมื่อสังขารมีการปรุง มันก็ไม่สงบ.

สำหรับคำนี้ที่จะต้องทำความเข้าใจกัน ก็คือว่า ในภาษาไทยเราตามธรรมดา คำว่าสังขาร ทุกคนรู้ความหมายแต่เพียงว่าร่างกาย สังขารคือร่างกาย นอกนั้นไม่เข้าใจไม่ค่อยรู้, และก็ไม่ได้พูดคำว่าสังขารในความหมายอื่น เช่นพูดว่าดับสังขาร ก็หมายถึงตาย อย่างนี้เป็นต้น มันยังเป็นหลักธรรมะที่ผิดกันอยู่มาก. ดับสังขารนั้นไม่ต้องตาย ซึ่งจะได้อธิบายกันต่อไป. สังขารในภาษาไทยหมายถึงร่างกาย นี้เกือบจะไม่ต้องบอก เพราะทราบกันอยู่ดี.

ทีนี้ก็จะได้ดูกันถึง สังขารในภาษาบาลี, นี่แหละเรื่องมันมาก. คำว่า สังขารในภาษาบาลี คำนี้แปลว่า การปรุง ก็ได้ คือกิริยาอาการที่เป็นการปรุง ก็เรียกว่าสังขารได้, สิ่งที่ปรุงแต่งสิ่งอื่น มันปรุงแต่งสิ่งอื่นให้เกิดขึ้น สิ่งนี้ก็เรียกว่าสังขารได้, หรือสิ่งที่มันถูกสิ่งอื่นปรุงแต่งขึ้นมา นี้ก็เรียกว่าสังขารได้. สิ่งที่มีการปรุงอยู่ในตัวมันเอง แล้วก็เรียกว่าสังขารได้ทั้งนั้น, ยังมีความหมายพิเศษออกไปว่าเป็นเครื่องกระตุ้น; เช่น คำบาลีว่า *สสังขาริก* แปลว่า *มีเครื่องกระตุ้น*, สิ่งที่เป็นเครื่องกระตุ้น ก็เรียกว่าสังขารเหมือนกัน คือเป็นการปรุงชนิดหนึ่ง, หรือว่า อำนาจของการปรุง ก็เรียกว่าสังขารได้, อำนาจที่สามารถปรุงแต่งอะไร ก็เรียกว่าสังขารได้. *ความหมายในภาษาบาลีจึงมีตั้งหลายอย่าง* อย่างน้อยก็เช่นว่า มันเป็น *การปรุง เป็นสิ่งที่ปรุงสิ่งอื่น เป็นสิ่งที่ถูกสิ่งอื่นปรุง เป็นสิ่งที่มีการปรุง เป็นสิ่งที่กระตุ้นสิ่งอื่น* หรือว่า *มีอำนาจในการปรุง*. นี่ขอให้คิดดูเถอะว่า คำว่า สังขารในภาษาไทยนั้น มันแคบนิดเดียว, หมายถึงสังขารร่างกาย; แต่ในภาษาบาลีมีความหมายครบไปทุกอย่าง ที่เกี่ยวกับการทำให้เกิดขึ้น.

และมีคำที่ควรจะทราบเสียในคราวเดียวกัน คือคำที่ ***พระพุทธเจ้าได้ตรัสถึงการปลงสังขาร*** หรือ *ปลงอายุสังขาร*, สังขารคือการปรุง คือสิ่งที่มีอำนาจปรุง. ทีนี้เมื่อปลงสังขาร ก็หมายความว่า หยุดอำนาจของการปรุง, สลัดเสียซึ่งอำนาจของ

การปรุง. ถ้าเติมเข้ามาว่า ปลงอายุสังขาร ก็หมายความว่า หยุดเสียซึ่งการปรุงแต่งอายุ; *สังขาร* แปลว่า *เครื่องปรุงแต่ง*, *อายุ* แปลว่า *อายุ*, *อายุสังขาร* แปลว่า *เครื่องปรุงแต่งให้อายุยังคงอยู่*; พอปลงอายุสังขาร ก็หมายความว่า หยุดเสียซึ่งการปรุงแต่งแห่งอายุ. นี่ เมื่อพระพุทธเจ้าจะปรินิพพาน ยังอีก ๓ เดือน ท่านมีการปลงสังขาร หรือปลงอายุสังขาร; สังขารในความหมายนี้หมายถึงสิ่งที่ปรุงแต่งให้อายุมีอยู่ได้ ท่านหยุดเสีย, หรือมีการตั้งพระหฤทัยว่า หยุดการปรุงแต่งเสียซึ่งอายุ หลังจากนี้ ๓ เดือนก็จะปรินิพพาน. นี่คำว่าอายุสังขารหมายความอย่างนี้ ถ้าเราหยุดได้ อายุก็จะสิ้นสุดลง.

ทุกสิ่งเป็นสังขาร, ยกเว้นนิพพาน.

ทีนี้คำว่าสังขารมันคืออะไรบ้าง ก็ลองคิดดู ยกเว้นพระนิพพานเสียอย่างเดียว แล้วก็ไม่มีอะไรที่มิใช่สังขาร : มีชีวิตก็ดี ไม่มีชีวิตก็ดี อยู่ภายในตัวเราก็ดี, อยู่ภายนอกตัวเราก็ดี สิ่งที่เป็นเหตุก็ดี สิ่งที่เป็นผลก็ดี, สิ่งที่เป็นกรรมก็ดี เป็นผลกรรมก็ดี, จะไม่ยกเว้นอะไรเลย ก็ล้วนแต่เรียกว่าสังขาร.

ทีนี้ การกล่าวไว้ในที่ต่าง ๆ นั้น ทำให้เข้าใจคลาดเคลื่อนได้; เช่น คำในปฏิจจสมุปบาท มีถึง ๑๒ คำ มีคำว่าสังขารรวมอยู่ด้วยคำหนึ่ง คือคู่แรกว่า *อวิชชาเป็นปัจจัยให้เกิดสังขาร, สังขารเป็นปัจจัยให้เกิดวิญญาณ*, วิญญาณให้เกิดนามรูป เป็นถึง ๑๒ อาการ แต่ *มีคำว่าสังขารอยู่คำเดียวใน ๑๒ อาการนั้น*. แต่โดยที่แท้แล้วทั้ง ๑๒ อาการนั้นก็เป็นสังขาร; ปฏิจจสมุปบาททั้ง ๑๒ อาการนั้นก็เป็นสังขาร คือสิ่งปรุงและถูกปรุง สิ่งซึ่งเป็นผู้ปรุง และสิ่งที่ถูกปรุง ทั้ง ๑๒ อาการเป็นอย่างนั้น. อวิชชาก็ดี สังขารก็ดี วิญญาณก็ดี นามรูปก็ดี อายตนะก็ดี ผัสสะก็ดี เวทนาก็ดี ตัณหาก็ดี

อุปาทานก็ดี ภพก็ดี ชาติก็ดี ความทุกข์ทั้งปวงก็ดี ทั้งหมดนี้เป็นสังขารทุกอย่างเลย แต่มีการเอ่ยถึงคำว่าสังขารเพียงคำเดียว คือคำที่สอง.

คนที่เรียนไม่ดี หรือว่าไม่รู้ ก็จะคิดไปว่า สังขารมีแต่อย่างเดียวคือข้อที่ ๒, ที่จริงทั้งหมดนั้นเรียกว่าสังขาร; แต่ท่านไปใช้คำว่าสังขารแก่อาการที่ ๒ คืออำนาจการปรุงแต่ง อวิชชาทำให้เกิดอำนาจการปรุงแต่ง คือสังขาร สังขารอำนาจการปรุงแต่งก็ทำให้วิญญาณทำหน้าที่เป็นจิต, จิตก็ปรุงแต่งนามรูป เกิดนามรูป เกิดอายตนะ เกิดผัสสะ เกิดเวทนา ไปตามลำดับ. นี่ขอเตือนให้ทราบว่า มีคำว่าสังขารเพียงคำเดียว เรียกชื่อว่าสังขารเพียงคำเดียว ในหมู่สังขารคือ ๑๒ ชนิด.

ทีนี้จะมาดูที่**เบญจขันธ์** ขันธ์ ๕ คือรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ, **มีสังขารอยู่คำเดียว** คือคำที่ ๔; แต่ว่าทั้ง ๕ ขันธ์ **ขันธ์ทั้งห้านั้นเป็นสังขารทั้งนั้น** : รูปก็เป็นสังขาร คือการถูกปรุงแต่ง, คือสิ่งที่ถูกปรุงแต่ง, เวทนา ก็คือสังขารถูกปรุงแต่ง, สัญญาเป็นสังขารถูกปรุงแต่ง, สังขารก็คือตัวสังขาร เป็นความคิดคิดปรุงแต่ง, วิญญาณก็เป็นตัวสังขาร เพราะมันเป็นสิ่งที่ถูกปรุงแต่ง. นี่ ขอให้เข้าใจว่าทั้ง ๕ ขันธ์นั่นแหละเป็นสังขาร แต่มีคำ ๆ เดียวเรียกชื่อว่าสังขาร เป็นคำที่ ๔ อยู่ในขันธ์ห้า; อย่างนี้ก็ทำให้คนเข้าใจผิดได้แล้วว่า สังขารมีอยู่อย่างเดียวในขันธ์ทั้งห้า, โดยไม่ได้เฉลียวว่า ทั้งห้านั้นมันก็เป็นสังขารเสมอกันหมด. คำกล่าวในภาษาบาลี มีความยุ่งยากอย่างนี้, ถ้าศึกษาไม่ดีก็ฉงน หรืองง หรือเข้าใจไม่ได้ หรือเข้าใจผิดเอาทีเดียว.

ทีนี้ก็จะมาดูให้ละเอียดลงไปถึงคำว่าสังขาร, **สังขาร** โดยพยัญชนะ โดยคำพูดในภาษาบาลี โดยเฉพาะอย่างยิ่งในครั้งพุทธกาล. คำว่าสังขารนั้นเป็นภาษาบาลี ถ้าแปลเป็นภาษาไทยเราอย่างถูกต้องที่สุดแล้ว ก็ต้องแปลว่าปรุง **สังขารคืออะไร? สังขารคือสิ่งที่ปรุง** สิ่งที่ถูกปรุง การปรุง อำนาจแห่งการปรุง สิ่งกระตุ้นให้เกิดการ

ปรุง; เหล่านี้มันเป็นการปรุง. คำว่า ปรุงคือทำอย่างไร? นี้เอาภาษาธรรมดาชาวบ้านก็ได้ ปรุงคือเอาของหลายๆ อย่างมารวมกันเข้า แล้วให้เกิดของใหม่ขึ้นมา; เช่นปรุงอาหารเป็นต้น, ในครัวปรุงอาหารจะเป็นแกงสักอย่างหนึ่ง มันก็มีหลายอย่างมารวมกันเข้าด้วยวิธีปรุง ก็เกิดเป็นแกงขึ้นมา. คำว่าปรุงนั่นน่ะคือสังขาร คำว่าสังขารคือปรุง จะเล็งถึงการปรุงก็ได้ สิ่งที่ถูกปรุงก็ได้ สิ่งที่ปรุงสิ่งอื่นก็ได้ มันทำหน้าที่พร้อมๆ กันไป.

ยกตัวอย่างในร่างกายเรานี้, ร่างกายเราคนๆ หนึ่งนี้ ให้ดูให้ดีเถอะ มีสังขาร คือการปรุง, ในร่างกายนี้มีการปรุงกันอยู่เรื่อย นั่นปรุงนั่น นี่ปรุงนี่ จนเกิดเป็นอะไรต่างๆ ขึ้นในร่างกาย หลายสิบระบบ เรียกว่ามีการปรุง. ทีนี้บางอย่างมันทำหน้าที่ปรุงสิ่งอื่น มันก็มีอยู่ เช่นว่าตับ ไต มันจะปรุงอะไรออกมา มันก็เป็นผู้ปรุง, มันปรุงอะไรออกมา ปรุงเป็นน้ำดี, ปรุงเป็นน้ำเหลืองน้ำหนองออกมา ก็คือสิ่งที่ถูกปรุง, มีอำนาจกระตุ้นให้เกิดการปรุง, มีการปรุง มีวิธีปรุง มีสิ่งที่ถูกปรุง มีสิ่งที่ปรุงสิ่งอื่น. ในร่างกายของเรานี้เต็มไปด้วยสิ่งที่เรียกโดยภาษาบาลีว่า สังขาร ยุบยิบไปหมด ไม่รู้กี่สิบเรื่อง กี่ร้อยเรื่อง นั่นน่ะเรียกว่าปรุง.

ทีนี้ถ้าเราดูข้างนอก ในสากลโลกนี้ มันก็มีแต่การปรุงอยู่เรื่อย; แสงแดดปรุงอะไร น้ำปรุงอะไร ธาตุดิน น้ำ ไฟ ลม ปรุงอะไร แล้วไม่ใช่ปรุงแล้วหยุดมัน ปรุงต่อๆๆๆ กันไป ในลักษณะที่ว่า เป็นเหตุเป็นปัจจัยแห่งกันและกัน : มีเมฆฝนแล้วก็ต้องทำให้มีฝนตกลงมา ฝนตกลงมาก็ทำให้แผ่นดินมันเบียกชื้น หรือว่ามันจะทำให้ถนนลื่น ทำให้แผ่นดินเบียกชื้น, มันก็เกิดสัตว์ เกิดพืชพันธุ์ เกิดอะไรต่างๆ กระทั่งว่าเป็นที่อยู่อาศัยแห่งปลา แล้วก็มีอะไรต่างๆ ในน้ำ. หรือว่าทางหนึ่งมันทำให้ถนนลื่น คนมันล้มลงศีรษะแตก แล้วมันต้องไปหาหมอ, หมอก็ต้องทำงาน การทำงานของหมอก็ยุ่งกันไปหมด. นี้เรียกว่ามันปรุงทยอยกันเป็นลำดับๆ เรียกว่าปรุงก็แล้วกัน.

ดูให้ดีจะพบว่า มัน ทำหน้าที่ปรุงแล้ว ยังถูกปรุงด้วย มันปรุงให้เกิดขึ้นมา มันถูกปรุงให้เกิดขึ้นมา แล้วมันยังจะปรุงสิ่งอื่นต่อไป; อย่างนี้ทั้งนั้นแหละ เช่นว่าปรุงให้เกิดเป็นต้นไม้ขึ้นมา, ต้นไม้ก็ปรุงให้เกิดสิ่งอื่นต่อไปอีก, ปรุงให้เกิดเป็นสัตว์ขึ้นมา, สัตว์ก็ปรุงแต่งสิ่งอื่นต่อไปอีก เป็นสายติดต่อกันไปยืดยาว เรียกว่าเหลือที่จะกำหนด; ถ้ามีสติปัญญามองเห็น ก็จะมองเห็นว่า สังขารเป็นอย่างนี้. คำว่า การปรุง เป็นคำพูดสั้น ๆ, แต่การกระทำของมันนั้นมหาศาล เต็มไปทั้งจักรวาล, หรือจะเรียกว่าเต็มไปทั้งโลกธาตุหมดทุก ๆ จักรวาล มีแต่การปรุง.

ขอให้คิดดูว่า คำว่าปรุง หรือคำว่าสังขาร เพียงคำเดียวนั้นมันหมายถึงทุกสิ่งอย่างไร, และ มีอยู่อีกสิ่งเดียว เท่านั้นคือ สิ่งที่ตรงกันข้าม คือไม่ปรุง, สิ่งนั้นอธิบายยากหน่อย แต่ก็พอจะเข้าใจกันได้.

การปรุงเป็นเรื่องของธรรมชาติ.

สังขารแปลว่าปรุง คือทำหลายสิ่งให้เกิดขึ้น เป็นสิ่งใหม่เรื่อยไป เรียกว่า ปรุง ๆ เป็นลักษณะเฉพาะของธรรมชาติ, แล้วก็ ปรุงโดยธรรมชาติ แล้วก็ ปรุง-เพื่อธรรมชาติ ก็ได้ มันเป็นหน้าที่ หรือเป็นกิริยาอาการของธรรมชาติฝ่ายสังขตะ. ธรรมชาติทางฝ่ายสังขตะ คือ ปรุงเรื่อย, ธรรมชาติทาง ฝ่ายอสังขตะ ไม่มีการปรุง แต่นั้นมัน มีแต่นิพพานอย่างเดียว, นอกจากนั้นมันมีการปรุง. เพราะฉะนั้นธรรมชาติทั้งหลายจึงเป็นการปรุง ปรุงให้เกิดสิ่งที่เรานับไม่หวาดไหว นับไม่ถ้วน มันเป็นการกระทำของธรรมชาติ แล้วก็ทำโดยธรรมชาติ แล้วก็ทำเพื่อธรรมชาติ.

พึงดูคล้าย ๆ กับระบบประชาธิปไตยของคนสมัยนี้ แต่ที่จริงมันไม่ใช่; ไม่ใช่ระบบประชาธิปไตย แต่มันจริงกว่า : ของธรรมชาติ โดยธรรมชาติ เพื่อ

ธรรมชาติ; นี้จริงกว่า ที่จะพูดว่า ของประชาชน เพื่อประชาชน โดยประชาชน นี้มันโกหกเสียโดยมาก, แต่ถ้าว่าเรื่องของธรรมะนี้แล้ว มันจริงโดยส่วนเดียว มันเป็นการปรุงของธรรมชาติ เพื่อธรรมชาติ โดยธรรมชาติ อย่างนี้เรื่อยไป.

นี่เพื่อบอกให้รู้ว่า มันเป็นการปรุงของใคร, มันเป็นการปรุงของ**ธรรมชาติ** เป็นลักษณะเฉพาะของธรรมชาติ ซึ่งจะมีการปรุง มันก็มีผลขึ้นมา. ขอให้มองให้เห็น จนเข้าใจได้ว่า **ถ้าไม่มีการปรุง ก็ไม่มีอะไรเกิดขึ้น;** ในสากลจักรวาลนี้ ถ้าไม่มีการปรุง ก็ไม่มีอะไรเกิดขึ้น. เช่นใครจะเชื่อว่า มีดวงอาทิตย์ขึ้นมา ก่อนสิ่งใด มันก็ต้องมีอะไรปรุงดวงอาทิตย์ขึ้นมา ก็คือธรรมชาติ เพื่อธรรมชาติ โดยธรรมชาติ มันปรุงดวงอาทิตย์ขึ้นมา, แล้วดวงอาทิตย์ก็ปรุงต่อไป ให้เกิดอะไร ๆ ขึ้นมา. อย่างที่เขาเชื่อว่า ออกมาเป็นโลกนั้นโลกนี้ กระทั่งว่าเป็นโลกเรา, แล้วในโลกเราปรุงอะไรขึ้นมา ก็ดูเอาเองก็แล้วกัน ไม่มีบัญญาจะแจกแจงจาระไน รู้ได้แต่เพียงว่า มันเป็นการปรุงมาตามลำดับ.

ทีแรกก็มีดวงไฟ แล้วเย็นลง แล้วก็เป็นสิ่งที่มีชีวิต, แล้วก็เป็นพืชพันธุ์พฤกษชาติ, เป็นสัตว์ เป็นคน เป็นมนุษย์ เป็นเทวดา แล้วแต่จะมี, มันล้วนแต่**เป็นกระแสแห่งการปรุง เป็นผลแห่งการปรุง.** จนเราพูดได้ว่า **ถ้ามันไม่มีการปรุง มันก็ไม่มีอะไรเกิดขึ้นมา** แม้แต่ดวงอาทิตย์นั่นแหละ. ถ้ามันไม่มีกฎเกณฑ์แห่งการปรุงของธรรมชาติแล้ว แม้แต่สิ่งที่เรียกว่าดวงอาทิตย์ ซึ่งนักวิทยาศาสตร์ถือว่าเป็นต้นตอแห่งสิ่งทั้งปวง มันก็ไม่ได้เกิดขึ้น, แล้วอะไร ๆ มันก็ไม่ได้เกิดขึ้น. นี้เราจะพูดกันให้ละเอียดไปว่า อะไรปรุงดวงอาทิตย์ มันก็ลำบาก มันก็เสียเวลาไม่คุ้มค่า เพราะเรามองเห็นได้แล้วว่า มันต้องมีการปรุง.

การปรุงเป็นความทุกข์ อยู่ในตัวเอง.

ที่นี้เราจะดูที่การปรุง ซึ่งเป็นตัวปัญหา ที่ทำให้เกิดความทุกข์; ถ้าไม่มีการปรุงก็ไม่มีการเกิด. นี่พูดได้ว่า **ถ้าไม่มีการปรุงก็ไม่มีการเกิด;** โดยทางวัตถุนั้น ถ้าไม่มีการปรุงก็ไม่มีเกิดสัตว์ คน สิ่งของอะไร, ทางจิตใจถ้าไม่มีการปรุง ก็ไม่เกิดจิตวิญญาณ ไม่เกิดสัตว์คนอะไร, ถ้าไม่มีการปรุงก็ไม่มีการเกิด.

เดี๋ยวนี้มัน **มีสิ่งที่มีอำนาจการปรุง** ถ้าทางวัตถุก็มีธาตุดิน น้ำ ลม ไฟ **มีเหตุปัจจัยที่ปรุง** ปรุงดิน น้ำ ลม ไฟ ให้เป็นนั่นเป็นนี่มากมายเหลือประมาณ. ที่นี้ทางภายใน **ทางจิตใจ** คือสิ่งที่รู้สึกได้ มันก็มีตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ สำหรับจะรู้สึก, ที่นั่นมีจิตสำหรับทำความรู้สึก, มันก็มีอารมณ์สำหรับตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ. เมื่อมีการเสวยอารมณ์ เพราะมีอารมณ์ก็มีการเสวยอารมณ์; เพราะมีการเสวยอารมณ์มันก็เกิดเป็นผลขึ้นมา, เช่น เป็นกิเลสโดยเฉพาะ—เกิดกิเลสแล้วก็ให้ทำกรรม—มีการกระทำไปตามอำนาจของกิเลส—ก็เกิดผลกรรม—เกิดสุขเกิดทุกข์—เกิดปรุงแต่งต่อไปอีก.

เพราะว่าอยากได้สุข ไม่อยากได้ทุกข์ ก็ทำกันต่อไปอีก, **เป็นกระแสแห่งการปรุง,** ผลปรากฏออกมาอย่างที่เห็นอยู่ ความสุขความทุกข์ ของคนของสัตว์ หรือว่าตัวสัตว์ คน พืชนั่นเอง, กระทั่งว่าเป็นโลกนี้ แล้วเป็นหลายๆโลก เป็นจักรวาลหรือหลายๆจักรวาล เป็นโลกธาตุ, มันก็ **ล้วนแต่เป็นสิ่งที่มีการปรุง.** เนื้อแท้ตัวแท้ของมันก็คือการปรุง, ไม่ใช่การหยุดนิ่ง เพียงแต่ละเอียดที่ตาเรามองไม่เห็น หรือเราไม่ฉลาด. เราไม่มองเห็นว่า **ทุกสิ่งนี้มันปรุงกันอยู่เรื่อย** หรือมันไหลไปเรื่อยในกระแสแห่งการปรุง.

นี่สังขารเป็นอย่างนี้ สังขารคือการปรุง, หยุดการปรุงเสียเมื่อไร ก็จะไม่มีความทุกข์ เราไม่ต้องตาย คือหยุดการปรุงแต่งภายในจิตใจ ได้รับอารมณ์ เสวยอารมณ์ ก็ไม่ปรุงแต่งให้เกิดเวทนา ที่ยินดียินร้าย มันก็ไม่มีเรื่อง. ถ้ามีปัญญาหยุดเสียได้, ไม่ปรุงแต่งความยินดียินร้าย มันก็หยุดเสียได้ มันก็ไม่มีความทุกข์. ถ้าหยุดไม่ได้ มันเกิดความยึดมั่นถือมั่น ในความสุขและความทุกข์ มัน ก็ต้องเป็นทุกข์เพราะการยึดมั่นถือมั่น, จึงกล่าวได้ว่า การปรุงนั้นเป็นความทุกข์อยู่ในตัวมันเอง. ในตัวการปรุงอย่างที่กล่าวมาแล้วนั้น มีความทุกข์อยู่ในตัวมันเอง; เพราะว่าถ้ามีการปรุงมันก็ไม่มีอิสรภาพ ไม่มีเสรีภาพ เพราะมันถูกปรุง ปรุงมันก็เปลี่ยน.

การปรุงมันก็คือการเปลี่ยน, มีแต่กระแสแห่งการเปลี่ยนไหลไป; นี่เรียกว่าไม่มีอิสรภาพ. ดังนั้นมันจึงเป็นความทุกข์อยู่ในการปรุง หรือการถูกปรุง, จึงมีพระบาลีว่า *สงฺขารา ปรมา ทุกฺขา – การปรุงเป็นทุกข์อย่างยิ่ง, ท่านตรัสไว้อย่างนี้;* ถ้าไม่มีการปรุง จะไม่มีความทุกข์เลย. *สงฺขารา ปรมา ทุกฺขา* – การปรุง หรือสิ่งปรุง หรือของปรุง โดยสรุปแล้วก็คือ *การปรุงเป็นทุกข์อย่างยิ่ง* ในทุกความหมายแหละ, การปรุงนี้เป็นทุกข์ในทุกความหมาย.

คำว่าทุกข์ ทุกข์นี้มีหลายความหมาย : ความหมายที่ ๑ คำว่าทุกข์ในความหมายทั่วไป ก็คือ เจ็บปวด. ทุกข์ใน ความหมายที่ ๒ ก็คือ มองดูแล้วมันน่าเกลียด น่าชัง, สิ่งอะไรที่มองดูแล้วเห็นว่ามันปรุงแต่งเรื่อย เปลี่ยนแปลงเรื่อย ไหลเรื่อย ก็เรียกว่ามันน่าเกลียด. แม้ก้อนหินก้อนนี้ ถ้าดูเป็น เห็นการเปลี่ยนแปลงอยู่เรื่อยในก้อนหินนี้ คือหลอกลวงอยู่เรื่อย, คือมันเปลี่ยนแปลงอยู่เรื่อย ก็เรียกว่ามันน่าเกลียด. คำว่าทุกข์นี้แปลว่าดูแล้วน่าเกลียด อย่างนี้ก็มี.

คำว่าทุกข์ ความหมายที่ ๓ แปลว่า มันว่างอย่างน่าเกลียด, คือมันว่างจากสิ่งที่ควรจะยึดถือว่าตัวตน, มันไม่มีเลย มันไม่มีสาระที่ควรจะยึดถือว่าตัวตนเลย. นี้เรียกว่าว่างอย่างน่าเกลียด ก็เรียกว่าทุกข์เหมือนกัน. อย่างน้อยความทุกข์ก็มี ๓ ความหมาย : ว่าเจ็บปวดทนทรมานนี้อย่างหนึ่ง, ดูแล้วน่าเกลียด น่าชังนี้อย่างหนึ่ง, แล้วมันว่างจากสาระอย่างน่าเกลียดนี้อีกอย่างหนึ่ง.

สังขารทั้งหลายเป็นอย่างนี้ : สังขารที่มีชีวิตจิตใจ มีความรู้สึกคิดนึกได้ก็มีความทุกข์ชนิดที่เจ็บปวด. นี้สังขารที่ไม่มีชีวิตจิตใจ ไม่มีความรู้สึกได้ เช่นก้อนหินอย่างนี้ มันก็มีลักษณะที่ดูแล้วน่าเกลียด. ทีนี้สังขารมีชีวิต หรือสังขารไม่มีชีวิต ก็ตาม มันว่างจากสาระที่ควรจะเรียกว่าตัวตน, ไม่มีความหมายแห่งตัวตนด้วยกันทั้งนั้น จึงเรียกว่ามันว่างอย่างน่าเกลียด.

นี่ขอช่วยกำหนดจดจำไว้ เป็นหลักเกณฑ์สำหรับศึกษาเรื่องความทุกข์ ว่าสังขารที่มีชีวิตจิตใจ มันมีความทุกข์อย่างเจ็บปวดทนทรมาน แม้แต่การดำรงชีวิตอยู่นี้มันก็ต้องทนทรมาน. ทีนี้สังขารที่ไม่มีชีวิตจิตใจ มันก็เป็นสิ่งที่ดูแล้วมันน่าเกลียด เรียกว่าเป็นทุกข์เพราะดูแล้วน่าเกลียด. แล้วทั้งชนิดที่มีชีวิตและไม่มีชีวิตนี้ มันว่างจากตัวตน, ว่างจากสิ่งที่ควรเรียกว่าตัวตน.

ตัวตนนั้นจิตมันนึกเอาเอง, มันสำคัญเอาเอง, มันเข้าใจผิดเอาเอง, เพราะจิตมันยังประกอบด้วยอวิชชา จิตจึงหมายมั่นสิ่งนั้นสิ่งนี้ เป็นตัวตน เป็นของตน. แล้วจิตนี้ก็ต้องทนทุกข์ทรมาน เพราะไปหมายมั่นอะไรว่าเป็นตัวตนเข้า, อย่างน้อยก็ต้องยึดถือว่าเป็นตัวตน มันก็เหมือนกับแบกของหนัก ก็เป็นทุกข์. เมื่อไปยึดมั่นสิ่งใดเข้าโดยความเป็นตัวตน มันก็ต้องเป็นทุกข์ เพราะว่าสิ่งต่างๆ ไม่เป็นไปในอำนาจของใคร, สิ่งต่างๆ ไม่เป็นไปในอำนาจของจิต. ดังนั้นจิตก็ต้องเป็นทุกข์

เพราะว่าสิ่งต่าง ๆ ไม่เป็นไปตามอำนาจของจิต, เพราะไปยึดถือเข้าจึงเป็นทุกข์. การปรุงเป็นทุกข์อยู่ในการปรุงเช่นนี้.

ฝ่ายวิสังขาร ไม่มีการปรุง.

ทีนี้ดูในทางฝ่ายตรงกันข้าม คือไม่ปรุง ปราศจากการปรุง ไม่มีการปรุง เรียกว่า วิสังขาร, เติมตัว วิ เข้าไปข้างหน้าพยางค์หนึ่งเท่านั้น. สังขาร แปลว่า การปรุง วิสังขาร แปลว่า ปราศจากการปรุง; นั่นแหละ เป็นนิโรธธาตุ เป็นนิพพานธาตุ หรือ อสังขตธาตุ, แปลว่าธาตุที่ไม่มีการปรุง, ธาตุเป็นที่ดับเย็น ไม่มีการปรุง. ท่านจึงกล่าวเป็นหลักว่า *นิพฺพานํ ปรมํ สุญฺญํ* —*นิพพานว่างอย่างยิ่ง* เพราะไม่มีการปรุง.

นิพพานคือวิสังขาร คือไม่มีการปรุง; ฉะนั้นจึงว่างอย่างยิ่ง ว่างจากกิเลส ว่างจากความทุกข์ ว่างจากความยึดถือ ก็เลยว่างจากสิ่งที่มันเป็นปัญหา; แต่มันไม่ใช่ไม่มีอะไร มันก็มี ความว่าง นั่นแหละ เป็นตัวธรรมะ, และก็มี *บาลีตรัสว่า นิพฺพานํ ปรมํ สุขํ* นี้พูดภาษาชาวบ้าน พูดให้ชาวบ้านสนใจก็พูดว่า *นิพพานเป็นสุขอย่างยิ่ง;* เพราะพวกชาวบ้านเขาชอบความสุข, จะพูดว่านิพพานเป็นที่สุดแห่งความทุกข์ ชาวบ้านไม่สนใจ พึ่งดูคล้าย ๆ กับจะไม่มีประโยชน์อะไร; แต่ถ้าพูดว่า นิพพานเป็นสุขอย่างยิ่ง ชาวบ้านเขาสนใจ. ดังนั้นใน บางคราวพระพุทธเจ้าท่านจึงตรัสว่า นิพพานเป็นสุขอย่างยิ่ง; แต่นับว่าน้อยมาก แทบจะหาไม่ค่อยพบ พบแห่งสองแห่ง แต่ที่ตรัสว่า นิพพานเป็นที่สุดแห่งความทุกข์ นี่เต็มไปหมด ทั่วไปหมดในพระคัมภีร์; นั่นพูดความจริง ภาษาธรรม.

ผู้รู้ ว่า นิพพานเป็นที่สุดแห่งความทุกข์ คือการไม่ปรุง หยุดปรุง เป็นที่สุดแห่งความทุกข์. แต่ถ้าพูดให้ชาวบ้านสนใจ ก็ต้องพูดว่า นิพพานหรือไม่ปรุงนี้เป็นสุขอย่างยิ่ง; เพราะคนทั่วไปเขารู้จักความสุข เขาชอบความสุข เขาพอใจในความสุข, เมื่อพูดว่าเป็นสุขอย่างยิ่งเขาก็สนใจ และพอใจ แล้วก็ติดตาม; ถ้าติดตามแล้วปฏิบัติไป ๆ ก็จะพบว่า โอ, ไปสู่ความไม่ยึดถืออะไร คือ ไม่ปรุงอะไร, แล้วก็ไม่มีความหมายแห่งความทุกข์หรือความสุขด้วยซ้ำไป, มันว่างไปเสียเลย ไม่มีทั้งความสุข ไม่มีทั้งความทุกข์ เพราะว่ามันไม่มีการปรุง.

ขอให้จับหลักให้ได้ว่า การปรุงเป็นความทุกข์อยู่ในตัวการปรุงนั้นเอง, คือมันยุ่งสับสนวุ่นวาย ให้เกิดการเจ็บปวดแก่สิ่งนั้น ถ้ามันมีชีวิตจิตใจ, หรือให้เกิดอาการที่น่าเกลียดอยู่ในสิ่งนั้น แม้ว่าสิ่งนั้นจะไม่มีชีวิตจิตใจ. นี่สังขารทั้งปวง คือของปรุง แล้วเป็นทุกข์อยู่ในตัวการปรุงนั้นเอง.

การปรุงมีได้เพราะอำนาจอวิชชา.

ทีนี้ดูกันสักนิดหนึ่งว่า การปรุงมีได้เพราะอะไร? มีได้เพราะอวิชชา นี้เป็นการตรัสสำหรับคนเรา, ในระดับมนุษย์เราคนเรา ที่มีการปรุงนั้น มันเพราะอำนาจอวิชชา. คนเราเกิดมาแล้ว เป็นคนแล้ว เป็นมนุษย์แล้ว มีตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ แล้วมีรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธัมมารมณ์ มาสัมผัสอยู่เสมอแล้ว; แต่มีอวิชชา มันไม่รู้ตามที่เป็นจริง; พอรูปมากระทบตา เสียงมากระทบหู กลิ่นมากระทบจมูกเป็นต้น, มันก็เกิดการปรุงด้วยอวิชชา คือปรุงไปในทางให้เกิดกิเลสตัณหาและเป็นทุกข์. นี่ การปรุงที่เป็นตัวบั๋ญหา สำหรับมนุษย์จะเป็นทุกข์นั้น มันมีด้วยอำนาจอวิชชา.

บางคนอาจจะถามต่อไปว่า ที่ไม่ใช่ของคน ที่เป็นของสัตว์ วัตถุ ก้อนหิน อย่างนั้นเป็นต้น มันปรุงด้วยอะไร? นั้นมันก็ตอบยาก; แต่ก็ต้องตอบว่า มันเป็นเรื่องของธรรมชาติ อย่างนั้นเอง ซึ่งเรารู้ไม่ได้, เป็นอวิชชาของเราที่รู้ไม่ได้ ว่าทำไมธรรมชาติมันจึงมีหน้าที่ปรุง หรือปรุงโดยธรรมชาติ เพื่อธรรมชาติ หรือปรุงของธรรมชาติ; ก็เพราะว่า ในธรรมชาตินั้น มันยังปราศจากวิชชา, มีแต่อวิชชา.

ในธรรมชาติ ตามธรรมชาติ มันไม่มีวิชชา เพราะมันไม่ได้อบรม เพราะมันไม่อาจจะอบรม มันจึงเปลี่ยนแปลงเรื่อย, เปลี่ยนแปลงเรื่อย ด้วยอำนาจของสิ่งที่เรียกว่าอวิชชา. อวิชชาในลักษณะอย่างนี้ ควรจะแปลว่า สิ่งที่เราไม่รู้จักมัน จะเรียกว่าอะไรก็ไม่ทราบ, เรียกมันก็มีแต่ยุ่ง จะเรียกว่าพระเจ้า หรือจะเรียกว่าอะไรก็จะถูกทั้งนั้นแหละ, คือมันปราศจากวิชชา, มันไม่มีวิชชาในสิ่งเหล่านั้น มันจึงเปลี่ยนเรื่อยด้วยการปรุง, ปรุงเรื่อยจนมีการเปลี่ยนแปลงเรื่อย, ไม่ได้เป็นสัตว์ ไม่ได้เป็นคน คิดนึกอะไรไม่เป็น แต่มันก็เปลี่ยนเรื่อย คือปรุงเรื่อย.

ก้อนหินก้อนนี้เมื่อก่อนมันอยู่ที่ไหนก็ไม่รู้ อยู่ที่เป็นตัวภูเขาข้างบนโน้นแหละ, แล้วมันค่อย ๆ มาอยู่ที่ตรงนี้ทีหลัง. อะไรทำให้มาอยู่ที่นี่? มันก็คือการปรุงของธรรมชาติ ฝน ฟ้า อากาศ พายุ มันก็แยกตัวออกมา เป็นก้อนหินก้อนนี้ มาวางอยู่ที่นี่อย่างนี้เป็นต้น. แม้ธรรมชาติที่ไม่มีชีวิตจิตใจ มันก็มีการผลักไสปรุงแต่ง อยู่ในตัวมันเอง, ไม่เท่าไรก้อนหินก้อนนี้ ก็จะสลายออกไปเป็นกรวดทราย กระทั่งเป็นฝุ่นไปในที่สุด, แล้วมันจะไปเป็นอะไรต่อไปข้างหน้าอีก เราก็ไม่ต้องรู้ต้องเรียนละ.

พวกนักวิทยาศาสตร์เขารู้ ว่าฝุ่น หิน ตะกอน โคลน เหล่านี้ มันจับตัวเป็นก้อนหิน, แล้วมันสลายตัวเป็นฝุ่น เป็นดิน เป็นโคลน แล้วมันจับตัวเป็นก้อนหิน, ที่ตรงโน้นมีอยู่ก้อนหนึ่ง เรียกว่า sedimentary rock (หินตะกอนอยู่ตามใต้น้ำ) จะเห็นว่ามี

หินหลาย ๆ ชนิด ก้อนเล็กก้อนน้อยรวมกันอยู่ในนั้น เพราะมันเคยสลายตัว แล้วจับกลุ่มกันใหม่, แล้วสลายตัว แล้วจับกลุ่มกันใหม่, จนปนกันอยู่ได้หลาย ๆ ชนิด. นี้ใครทำ, พระเจ้าหรือใครทำ? *ถ้าเชื่อพระเจ้าก็ว่าพระเจ้าทำ,* แต่ถ้า*ไม่เชื่อพระเจ้า ก็คือธรรมชาติมันทำ.*

สรุปความว่า การเปลี่ยนแปลงของสิ่งที่มีชีวิต ก็มีเรื่อยไป คือการปรุงไปตามแบบของสิ่งที่มีชีวิต, นี้การเปลี่ยนแปลงของสิ่งที่ไม่มีชีวิต ไม่ถึงขนาดที่เป็นชีวิต มันก็มีเรื่อย, ปรุงแต่งเรื่อยไปตามแบบของสิ่งที่ไม่มีชีวิต; เราเรียกว่า ด้วยอำนาจของอวิชชา คืออำนาจของสิ่งที่ไม่มีวิชชา ไม่มีความรู้.

สำหรับมนุษย์นี้ *มีคำที่พระพุทธองค์ตรัสไว้* อย่างน่าประหลาดน่าสนใจอย่างยิ่ง คือว่า มัน*ไม่มีความรู้เรื่องเจโตวิมุติ ปัญญาวิมุติ มาแต่ในท้อง,* เด็กทารกมันไม่มีความรู้เรื่องเจโตวิมุติ ปัญญาวิมุติ มาแต่ในท้อง คือมันมีอวิชชา, มันไม่มีวิชชา. ไม่รู้เรื่องเจโตวิมุติ ปัญญาวิมุติ ก็คือมันไม่รู้ว่า ถ้าไปปรุงเข้าแล้วมันจะเป็นทุกข์, ถ้าไปปรุงเข้าแล้วมันจะเป็นทุกข์. แต่ว่า หยุดการปรุงเสียด้วยอำนาจของเจโต คือจิตก็ได้, หรือจะหยุดอำนาจการปรุงเสียด้วย อำนาจปัญญาก็ได้ เรียกว่าปัญญาวิมุติ.

เด็กทารกอยู่ในท้อง ไม่มีความรู้เรื่องเจโตวิมุติ ปัญญาวิมุติ แล้วมันก็ปรุงกันมาเรื่อย, คลอดออกมาก็ยังปรุงเรื่อย, ออกมาเป็นเด็กทารก วัยรุ่น หนุ่มสาว แก่เฒ่าแล้ว มันก็ยังปรุงอยู่เรื่อย, เพราะมันขาดความรู้เรื่องเจโตวิมุติ ปัญญาวิมุติ. ความขาดความรู้เรื่องเจโตวิมุติ ปัญญาวิมุติ นั่นแหละ คือตัวอวิชชา; แล้วมันเป็นเกลอกันมาเรื่อยด้วยอวิชชา, มันจึงมีการปรุงแต่งเรื่อย แล้วมีความทุกข์อยู่ในการปรุงแต่งนั้นเอง, อย่างน้อยก็เพราะความเปลี่ยนแปลงนั้นเอง เป็นเหตุให้เกิดความทุกข์.

เราจะมองให้เห็นชัด โดยเฉพาะเดี๋ยวนี้ ที่จิตยังไม่บรรลุนิพพานเดี๋ยวนี้ มองไปทางไหน, มองไปทางไหน ก็ขอให้เห็นกระแสแห่งการปรุง. มองไปที่ก้อนหิน ให้เห็นว่ามันมีกระแสแห่งการปรุงไหลเรื่อย, มองไปที่ต้นไม้ ก็เห็นกระแสแห่งการปรุง เปลี่ยนแปลงเรื่อย ไหลเรื่อย, มองไปที่คนด้วยกัน ก็เห็นเป็นการปรุงแต่งเรื่อย ไหลเรื่อย, มองไปที่สัตว์เดรัจฉาน ก็เห็นเป็นการปรุงแต่งเรื่อย ไหลเรื่อย.

เดี๋ยวนี้เราไม่มีวิชชา ไม่มีปัญญามากพอจะเห็นอย่างนั้น เราจึงเห็นเป็นการหยุดบ้าง เป็นการเคลื่อนไหวบ้าง, เป็นการไปบ้าง เป็นการมาบ้าง เป็นการได้บ้าง เป็นการเสียบ้าง เป็นการได้กำไรบ้าง เป็นการขาดทุนบ้าง เป็นความร้อนบ้าง เป็นความหนาวบ้าง เป็นอะไรเป็นคู่ๆไป, ล้วนแต่ให้เกิดความหมายแก่จิตใจที่จะยึดถือ. ฉะนั้น *ขอให้ฉลาดตามรอยของพระพุทธองค์* สามารถมองไปทางไหนเห็นแต่กระแสแห่งความเปลี่ยนแปลง : มองไปข้างนอกทั่วไปที่เห็นอะไรอยู่ด้วยตานี้ เห็นเป็นกระแสแห่งการเปลี่ยนแปลง ไหลเรื่อยไป เป็นการเปลี่ยนแปลง, มองเข้าไปข้างในในตัวเรานี้ก็เห็นแต่กระแสแห่งการเปลี่ยนแปลง. นี่เรียกว่าจะมองกันข้างนอกหรือมองกันข้างใน มองของตัวเอง มองของผู้อื่น มองใกล้มองไกล มองของหยาบของละเอียดอะไรก็ตามมันล้วนแต่เป็นกระแสแห่งการเปลี่ยนแปลง.

เราไม่มองเห็นกระแสแห่งการเปลี่ยนแปลง; แต่เรามองเห็นเป็นความหมายอย่างใดอย่างหนึ่ง ที่จะทำให้เราเกิดความรู้สึก ๒ ประการ คือยินดี หรือยินร้าย. ถ้าสวยก็รัก ไม่สวยก็ไม่รัก, ถ้าไพเราะก็รัก ไม่ไพเราะก็ไม่รัก, ถ้าหอมก็รัก ถ้าเหม็นก็ไม่รัก, อยู่กันแต่อย่างนี้ แล้วก็มีการปรุงอยู่เรื่อย. เพราะเห็นอย่างนั้นจึงมีการปรุงเรื่อย, นับตั้งแต่ปรุงให้เกิดความรัก หรือความไม่รัก, แตกแขนงออกไปเป็นความโกรธ ความเกลียด ความกลัว ความวิตก กังวล อาลัย อาวรณ์ อิจฉา ริษยา หึงหวง ต่างๆนานา ที่มันเกิดแก่จิตใจของมนุษย์, แล้วในที่สุดมันไปจบอยู่ด้วยเป็นโรค

ประสาทเกือบทั้งนั้น. ถ้าไม่รู้เท่าทันสิ่งเหล่านี้แล้ว มันก็จะไปจบลงด้วยความวิปริตทางจิตใจ นับตั้งแต่เป็นโรคประสาท ซึ่งเป็นกันมากขึ้นทุกที; เพราะว่าคนเหล่านี้ ไม่มีความรู้เรื่องเจโตวิมุติ ปัญญาวิมุติเสียเลย. หมอเขาบอกว่ามันเป็นโรคประสาทเพิ่มขึ้น ๆ เร็วมาก ไม่เหมือนแต่ก่อน; เพราะว่าเดี๋ยวนี้มันมีเรื่องยุยั่วให้ปรุงมากเกินไป, ฉะนั้นคนในโลกนี้ จะต้องเป็นโรคประสาทกันมากขึ้นทุกที. ควรจะเรียนเรื่องนี้กันเสียบ้าง ให้เห็นว่า มันเป็นการปรุงอย่างไร, แล้วอย่าเข้าไปเอากับมัน อย่าไปติดพันกับมัน อย่าเข้าไปยึดมั่นถือมั่นกับมัน.

นี่เราบอกให้ทุกคนมานั่งอยู่ในป่า ที่เป็นที่ตรัสรู้ของพระพุทธเจ้านี้ว่า ให้ได้รับความรู้จากสิ่งเหล่านี้ ซึ่งมันดูจะปรุงน้อยกว่าคนเรา; เช่นต้นไม้อย่างนี้ ต้นไม้มันบอกว่า หยุดกันเสียบ้าง, หยุดกันเสียบ้าง, อย่าวุ่นกันนัก อย่าปรุงกันนัก, หรือบางทีมันอาจจะใช้คำว่า อย่าบ้ากันให้มากนัก. ต้นไม้ก้อนหินนี้มันจะพูดว่า อย่าบ้ากันให้มากนัก, หยุด ๆ กันเสียบ้าง เย็น ๆ กันเสียบ้าง. แต่ว่า เราไม่ได้ยินต้นไม้พูด ก้อนหินพูด ว่าอย่ายุ่ง อย่าวุ่น อย่าปรุง อย่าบ้ากันนัก เราก็ไม่ค่อยได้ยิน.

แต่ถึงอย่างไรก็ดี ขอให้สังเกตว่า ถ้าเรามานั่งอยู่กับก้อนหินหรือต้นไม้อย่างนี้ มันหยุดของมันเองไม่มากก็น้อย, มันเย็นของมันเองไม่มากก็น้อย, เข้าไปคบหาสมาคมกับต้นไม้ กับก้อนหิน หรือธรรมชาติล้วน ๆ นี้ดูเถอะ, จะรู้สึกว่ามันหยุดลงเอง, ชะงักลงเอง. ข้อนี้เป็นเหตุให้คนเขาต้องไปตรัสรู้กันในป่า ไม่มีศาสดาองค์ไหน ตรัสรู้ในมหาวิทยาลัย หรือในบ้านในเมือง.

ศาสดาทุกองค์ไปตรัสรู้ในป่า ในที่เงียบสงบ ซึ่งมันมีลักษณะแห่งการหยุด เย็น หรือหยุดปรุง. พระพุทธเจ้าก็ตรัสรู้ในป่า พระพุทธเจ้าประสูติในป่า พระพุทธเจ้าตรัสรู้ก็ในป่า, พระพุทธเจ้าสอนอยู่เที่ยวอยู่ก็ในป่า, พระพุทธเจ้านิพพาน

ลงก็ในบ่า; เพราะว่าบ่าตามธรรมชาตินั้น มันมีการปรุงน้อยกว่า มันแสดงให้เห็นการปรุงที่น้อยกว่า. ฉะนั้นเราไปคบหากับสิ่งเหล่านี้ เราจึงเย็น เราจึงสบาย.

บางคนเดินบ่นว่า พอเข้ามาถึงที่นี่แล้ว รู้สึกเย็นสบายบอกไม่ถูก สบายอกสบายใจบอกไม่ถูก; นั่นคือเขาไม่รู้ว่า พอเขามานั่งอยู่กับก้อนหิน ต้นไม้เหล่านี้แล้ว การปรุงมันลดลง, อำนาจแห่งการปรุงมันก็ลดลง. ฉะนั้นคน จึงรู้สึกสบาย หรือเย็นบ้างไม่มากก็น้อย; ไม่เหมือนอยู่ในบ้านเมืองอันวุ่นวาย มาอยู่กับบ่าตามธรรมชาตินี้มันจะรู้สึกหยุด เย็นลง. ฉะนั้นคนที่ชอบเที่ยวบ่าก็มีเหตุผลอยู่ เพราะเที่ยวไปในบ่านั้นมันหยุด มันเย็นลงได้โดยง่าย; ถ้าคิดตามให้ต่อๆไปก็จะพบว่า โอ, มัน เป็นทุกข์ร้อนก็เพราะว่ามันยึดมั่นถือมั่น มันปรุงแต่งมากเกินไป. ต่อไปนี้เราจะปรุงแต่งให้น้อย เราจะควบคุมการปรุงแต่ง ไม่ให้มีการปรุงแต่งมากมายด้วยอวิชชา; ประโยชน์ของการอยู่บ่ามันก็เกิดขึ้น เพราะอยู่ในที่ที่มันสอนการปรุงแต่งน้อย, ไม่เหมือนกับอยู่ในที่ที่มันยั่วยุแต่การปรุงแต่งเสียตลอดเวลา.

จิตที่มีอวิชชาเป็นแหล่งของการปรุง.

ที่นี้มาดูกันถึง พูดอย่างภาษาธรรมดาหน่อย ภาษาวัตถุก็ว่า สำนักงานการปรุงมันอยู่ที่ไหน? ถ้าปรุงแกง สำนักงานการปรุงมันก็อยู่ในครัว, ทำขนมทำอาหารทำอะไร สำนักงานการปรุงมันก็อยู่ในครัว. เดี๋ยวนี้สำนักงาน การปรุงจนเกิดความทุกข์ เกิดปฏิจจสมุปบาทเกิดขันธ์เหล่านี้ มันอยู่ที่ไหน? มันก็ตอบได้ว่ามัน อยู่ในจิต ในขอบเขตของจิต, ในมณฑลของจิต ชนิดที่ประกอบอยู่ด้วยอวิชชา. จิตที่ยังไม่รู้ จิตที่ยังโง่เขลา ยังมีอวิชชา มันมีขอบเขตอย่างไร ที่ไหน เท่าไร, ในขอบเขตนั้นแหละจะ

เป็นสำนักงานแห่งการปรุง. ถ้าจิตมันมีวิชชาเสียแล้ว มันไม่ปรุง, มันต้องเป็นเรื่องของจิตที่ยังไม่มีวิชชา, หรือเป็นเวลาที่มันไม่อาจจะมีวิชชา.

จิตของคนเรานี้ มีวิชชาก็ได้ ไม่มีวิชชาก็ได้; บางทีศึกษามีความรู้แล้ว แต่พอเอาเข้าจริง ความรู้ไม่รู้หายไปไหนหมด, ความรู้มาไม่ทัน สติไม่พอความรู้มาไม่ทัน, จิตชนิดนั้นก็เป็นจิตที่มีอวิชชาอยู่นั่นแหละ. อย่างว่าเคยเรียนพระไตรปิฎก อ่านรู้เรื่อง อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา; แต่พอเอาเข้าจริง มันไม่มา เพราะสติมันไม่พอ มันไม่เอาความรู้เรื่อง อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา มาช่วยทันเวลา. จิตนี้ก็ต้องโง่ ปรุงต่อไปด้วยอวิชชา มันก็มีความทุกข์ได้ ทั้งที่เคยเล่าเรียนพระไตรปิฎกมา จึงพูดว่า ในมณฑลแห่งจิตที่ประกอบไปด้วยอวิชชานี้ คือสำนักงานแห่งการปรุง.

แม้จิตในขั้นต้นที่เรียกว่า จิตประภัสสร จิตเริ่มแรกยังไม่ทันเกิดกิเลส, ในจิตประภัสสรนั้น ก็ยังมีโอกาสแห่งอวิชชา; เพราะจิตนี้ยังไม่เคยถูกผึกเลย เปิดโอกาสให้อวิชชาเกิดขึ้นเมื่อไรก็ได้ ฉะนั้นแม้ในจิตประภัสสร ก็ยังเป็นสำนักงานแห่งการปรุง, จึงพูดว่า ในมณฑลแห่งจิตที่ปราศจากวิชชา มีแต่อวิชชา เป็นสำนักงานแห่งการปรุง. ถึงแม้ภวังคจิต ที่เรียกกันว่าจิตล้วนๆ ไม่มีอะไรเลยนี้ ก็ยังเป็นสำนักงานแห่งการปรุง; เพราะว่าภวังคจิตก็เปลี่ยนเป็นวิถีจิตเมื่อไรก็ได้ ตามที่อารมณ์มันมากระทบ. เมื่อจิตนั้นมันมีแต่อวิชชา มันก็เป็นสำนักงานแห่งการปรุงได้. แม้จิตชนิดประภัสสร, แม้จิตชนิดภวังคจิต, ก็เป็นสำนักงานแห่งการปรุงของใหม่ๆ ออกมาได้ คือเป็นกิเลสและความทุกข์. ฉะนั้นขอให้ถือเสียว่า จิตที่ปราศจากวิชชา เป็นจิตที่มีแต่อวิชชานั่นแหละ เป็นโรงครัว สำหรับปรุงความทุกข์, ปรุงแต่งออกมาแต่ความทุกข์.

เครื่องประกอบในการปรุงมีอยู่แล้วในจิต.

ทีนี้เครื่องประกอบในการปรุง เปรียบเสมือนหนึ่งว่าวัตถุต่าง ๆ ที่มีอยู่ในห้องครัว, จะปรุงเป็นอะไรก็ได้นั้น เพราะมันมีอยู่ในโลกนี้ ในมณฑลของจิตนี้ มันก็เกี่ยวข้องกันอยู่กับสิ่งที่เป็นองค์ประกอบ เป็น ส่วนประกอบ ที่โดยตรง ก็คือ อารมณ์ ในภายในมีจิต, รอบจิตก็มีอารมณ์ ที่เข้ามาทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ เรียกว่าอารมณ์, หรือว่า ก่อนที่จะมีอารมณ์ มีอายตนะ อยู่ก่อนแล้ว สำหรับจะรับอารมณ์.

อายตนะข้างใน คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ, อายตนะข้างนอก คือรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์; นี่เป็นสิ่งที่ทำให้อารมณ์เกิดมีความหมาย หรือมีฤทธิ์เดชขึ้นมา. รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์ที่เข้ามาทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ นี้มันจะมา เป็นตัวเครื่องปรุง, ในชั้นแรกมันก็เป็นอารมณ์ : เมื่อกระทบทางอายตนะแล้ว มันเกิดผัสสะ ผัสสะนั้นจะเป็นเครื่องปรุง, หรือบางทีไปรู้สึกตัวเอาตอนที่เป็นเวทนาแล้ว : เวทนาสุข เวทนาทุกข์ เวทนาไม่สุขไม่ทุกข์แล้ว มันก็เป็นเครื่องปรุง; ฉะนั้น อายตนะ ก็ดี อารมณ์ ก็ดี ผัสสะ ก็ดี เวทนา ก็ดี เป็นเครื่องปรุง.

ถ้ามีความเชื่อเรื่องโลกอื่น ก็จะถือว่าผลกรรมในโลกอื่น ในชาติอื่น เป็นเครื่องปรุง อย่างนี้ก็ได้; แต่ไม่เป็นสันทิฏฐิโก, ที่มองเห็นได้เดี๋ยวนี้. แต่ถ้าเชื่อก็มีประโยชน์ทางศีลธรรม คนที่เขาเชื่อผลกรรมในชาติก่อน มาช่วยทำให้ มาช่วยปรุงให้ดีหรือชั่ว ก็ดีเหมือนกัน, จะได้มีศีลธรรมแก่กล้า. แต่ถ้าพูดอย่างปรมัตถธรรมแล้ว ต้องเป็นสันทิฏฐิโก เห็นได้เองตรงนี้เฉพาะหน้าว่า อารมณ์เข้ามาปรุงอย่างไร, เกิดผัสสะปรุงอย่างไร, เกิดเวทนาปรุงอย่างไร, แล้วเกิดตัณหา เกิดอุปาทาน เกิดทุกข์ปรุงอย่างไร, นี่คือการปรุง หรือเครื่องปรุง เครื่องประกอบการปรุง.

ถ้าพูดให้เป็นวิทยาศาสตร์มากหน่อย ก็ต้องว่า เวลาก้วย อวกาศคือพื้นที่เนื้อที่ด้วย มันต้องมีขนาดแห่งเวลา มีขนาดแห่งเนื้อที่ ที่พอเหมาะสมพอดี มันจะปรุงออกมา เป็นความรู้สึกน่ารัก น่ายินดี น่าพอใจ. ถ้าเวลานานเกินไป มันก็ไม่สวย ไม่ไพเราะ ไม่น่ารัก ไม่น่าพอใจ ต้องเวลาก็พอดี รูปร่างหรือขนาดก็ต้องพอดี จึงจะเกิดเป็นอารมณ์ที่น่ารักน่าพอใจ. ฉะนั้นส่วนภายนอกโดยอ้อมไกลออกไป ต้องถือว่าอากาศ อวกาศ คือการกินเนื้อที่ก็ต้องพอดี, เวลาที่จะใช้ปรุงก็ต้องพอดี; เหมือนอย่างว่าจะต้มจะแกงนี้ ขนาดก็ต้องพอดี เวลาก็ต้องพอดี, มิฉะนั้นกับข้าวที่ทำขึ้นมานั้นอาจจะกินไม่ได้ก็ได้ ถ้าเวลามันเกินขนาดไป หรือขนาดมันเกินขนาดไปไม่พอดี.

ฉะนั้นเราจะต้องถือว่า วัตถุก็มีความถูกต้องแห่งขนาด แห่งเวลาก็มีมารวมกันเข้าแล้ว ปรุงให้เกิดอารมณ์อันเป็นที่ตั้งแห่งความยินดี ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ซึ่งรวมเรียกกันง่ายๆ ว่า กามคุณบ้าง กามารมณ์บ้าง, เพื่อให้เกิดรสในทางที่จะให้หลงรัก หลงพอใจ หลงยินดี. นี้คือผลของการปรุง ที่มันปรุงสำเร็จประโยชน์ สำหรับจะให้เกิดกิเลส, ส่วนการปรุงที่จะให้ไม่เกิดกิเลสนั้นมันไม่มี มันต้องไม่ปรุง มันจึงจะไม่เกิดกิเลส. ถ้ามีการปรุงแล้ว มันก็จะต้องเป็นกิเลสและเป็นความทุกข์ทั้งนั้นแหละ. ขอให้ช่วยระวังให้ดี ฉะนั้นอย่าไปหลงใหลกับมันนัก เรื่องสวยทางตา ไพเราะทางหู หอมทางจมูก อร่อยทางลิ้น นิ่มนวลทางผิวหนังหรือความรู้สึกที่กล่อมอารมณ์ทางจิตใจ; นี้อย่าไปหลงกับมันนัก มันจะปรุงชนิดที่นำไปสู่กองทุกข์.

กรรมวิธีของการปรุง.

ทีนี้จะดูพฤติ พฤติหรือกรรมวิธีของการปรุง เอาเฉพาะมนุษย์เรากันดีกว่า สำหรับสิ่งที่ไม่มีชีวิต มันก็ไม่ค่อยเกี่ยวข้องกันนัก. สำหรับมนุษย์เรา มันก็มีมาตั้งแต่

ในท้อง, ตั้งปฏิสนธิในท้อง มีไข่ของมารดา มีเชื้อของบิดา ปรุงกัน. ตอนนี้ยังไม่ใช่จิต ยังไม่เป็นจิตยังไม่มีความรู้สึกว่าตัวตน; แต่ก็เป็นการปรุงแล้ว, คือไข่ของมารดากับเชื้อของบิดา ถึงกันเข้าด้วยการอยู่ร่วมกัน มันก็มีการปรุงแล้ว.

ไข่นี้มันเจริญๆ เจริญจนเป็นที่ตั้งแห่งวิญญาณธาตุ, วิญญาณธาตุเข้าไปอาศัยได้ ในสังขารก้อนนี้ อ้าว, ทีนี้มันก็รู้สึกอะไรได้, แล้วมันก็ได้อาศัยธาตุครบทั้งหก : ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม ฯลฯ จนมันตั้งต้นชีวิตทารกนิดๆขึ้นมาในครรภ์, เป็นกลุ่มชีวิตขึ้นมาในครรภ์, แล้วก็เจริญขึ้นด้วยความรู้สึก มีความรู้สึกมากออกไปเท่าไร ความเจริญทางจิตใจก็มากขึ้นเท่านั้น. นั่นแหละคือการปรุง, คือมันปรุงให้มากขึ้นๆๆดิน น้ำ ลม ไฟ ก็ปรุงเป็นดีขึ้น จิตวิญญาณก็ดีขึ้น การรวมหน่วยกันก็ดีขึ้น มันเลยเป็นทารกที่มีความรู้สึกทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ได้. ในที่สุดก็คลอดออกมาเป็นทารก นี่คือการปรุง จิตก็เจริญด้วยสิ่งที่เข้ามาแวดล้อม.

ทารกนี้ไม่มีความรู้เรื่องเจโตวิมุติ ปัญญาวิมุติ มาแต่ในท้อง; ฉะนั้นมันจึงคิดไปในทางที่จะให้เป็นทุกข์ เพราะมันไม่รู้ว่าเป็นทุกข์. ครั้นต่อมามันเกิดเป็นคน เป็นอะไรขึ้นมาแล้ว มันก็ปรุงไปแต่ในทางที่เป็นทุกข์ มันก็เป็นทุกข์—เป็นทุกข์—เป็นทุกข์, จนเป็นวัยรุ่นเป็นหนุ่มสาว เป็นพ่อบ้านแม่เรือน เต็มไปด้วยความทุกข์ เป็นชีวิตแห่งความทุกข์.

ทีนี้มันจะเริ่มต้นปรุงอีกชนิดหนึ่ง คือว่าเกิดสติปัญญาขึ้นมาว่า อย่างนี้ไม่ไหว, อย่างนี้ไม่ไหว, คือปรุงนี้ไม่ไหว, ปรุงนี้ไม่ไหว, ก็เกิดสติปัญญาขึ้นมาว่าไม่ปรุงแหละดีกว่า, ไม่ปรุงแหละดีกว่า คืออย่าไปติดยึดมั่นถือมั่นอยู่ในอารมณ์เหล่านั้นจะดีกว่า, จนคนเรามีความรู้เรื่องว่า ไม่ปรุงนั่นแหละดีกว่า. ฉะนั้นจึงขวนขวายไปในทางที่จะไม่ปรุง, คิดว่าครองบ้านครองเรือนอยู่นี้ มันทำยาก มันปรุงเรื่อยไป;

ออกไปบวชดีกว่า ไปอยู่ในป่า ในถ้ำ ในเขา ดีกว่า, มันจะง่ายขึ้นในการที่จะไม่ปรุง. เขาก็ไปบวช เขาก็ค้นหาการที่จะไม่ปรุง, นี่จึงเกิดบุคคลขึ้นมาประเภทหนึ่ง คือพบความที่ไม่ปรุง พบวิธีที่จะไม่ปรุง. นี่เป็นพระอริยเจ้า กระทั่งเป็นพระพุทธเจ้า พบเรื่องไม่ปรุงนั่น เกิดขึ้นมา.

ถ้ายังปรุง ยังเป็นทุกข์, ต่อเมื่อไม่ปรุง จึงจะไม่เป็นทุกข์ แม้ว่ายังรับอารมณ์ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ เหมือนกันแท้ๆ แต่คนหนึ่งมันปรุง, คนหนึ่งมันไม่ปรุง. นี่คิดดูสิ นี่มันจะพบกันได้ที่นี่ว่า ไม่ต้องตายดอก ไม่ต้องตายดอก เราก็ไม่ปรุงได้ เราหยุดปรุงได้; เพราะว่าเรามีสติปัญญาพอ ที่จะไม่หลงรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์ ที่มากระทบ, แล้วเราก็ไม่ปรุง, ไม่ปรุงนี้ คือว่าดับสังขาร, หยุดสังขาร. สังขารแปลว่าปรุง, หยุดสังขาร, ดับสังขาร คือ ไม่ปรุง. ดับสังขารเสียได้โดยที่ไม่ต้องตาย ยังมีชีวิตอยู่ที่นี่แหละ แต่ควบคุมการปรุงแห่งจิตใจได้ นี่เรียกว่าดับสังขารเสียได้ โดยที่ไม่ต้องตาย. ภาษาไทยพูดกันมาผิดๆ ว่า ถ้าดับสังขารแล้วก็ต้องตาย, ในภาษาธรรมะนั้น ดับสังขารก็คือไม่ปรุง แล้วก็ไม่ตายด้วย, แล้วก็ไม่มีความทุกข์ด้วย, ได้เสวยสุขโดยสมมติว่า สุขอย่างยิ่ง สุขสูงสุด คือพระนิพพานด้วย, นี่คือการไม่ปรุงหรือวิสังขาร.

จะเห็นได้ว่า มันเป็นจิตล้วนๆ จิตที่ไม่รู้อะไรมาแต่ในท้อง, แล้วก็จิตมารู้ผิดๆ สำหรับจะยึดมั่นถือมั่นและปรุง; พอปรุงกันแล้วจนเข็ด แล้วจึงค่อยๆ รู้ว่า ไม่ปรุงดีกว่า; รวมแล้วเป็น ๓ ขั้นตอน คือว่าจิตล้วนๆ ทำอะไรไม่เป็นไม่ถูก, แล้วก็ต่อมาจิตทำเป็นแต่ในทางที่จะปรุง จนเจ็บปวดถึงที่สุด. แล้วต่อมาจิตก็รู้ว่าไม่ปรุงดีกว่า. นี่เป็นเรื่องทั้งหมดของชีวิตมนุษย์เรา ตั้งแต่ต้นจนนิพพาน. จิต

ล้วน ๆ เสียตอนหนึ่ง, แล้วก็จิตโง่เสียตอนหนึ่ง, แล้วก็จิตฉลาดถึงที่สุดเสียตอนหนึ่ง ก็รู้เรื่องความไม่ปรุง.

ทั้งสังขารและวิสังขารไม่ใช่ตัวตน.

ทีนี้ก็จะพูดถึงคำพูดที่เป็นปัญหา คือคำว่ามิใช่ตัวตน, อนัตตา แปลว่าไม่ใช่ตัวตน. ตามพระบาลีแล้ว สังขารก็เป็นอนัตตา, วิสังขารก็เป็นอนัตตา; หมายความว่าของปรุงนี้ก็เป็นอนัตตา, ของไม่ปรุงก็เป็นอนัตตา; ทั้งสองอย่างนั้นอย่าได้เข้าใจว่า เอามาเป็นตัวเป็นตน หรือเป็นของ ๆ ตนได้.

สังขารนั้นมันเห็นชัดอยู่แล้ว มันเปลี่ยนแปลงเรื่อยไหลเรื่อย เอามาเป็นตัวตนไม่ได้ เพราะมันปรุงเรื่อย; แต่แม้พวกที่ไม่ปรุง หยุด เย็น สงบอยู่ก็จะยึดถือว่าตัวตนไม่ได้ เพราะมันเป็นของธรรมชาติ, เป็นสักว่าธาตุตามธรรมชาติ, เป็นนิพพานธาตุ เป็นนิโรธธาตุอยู่ตามธรรมชาติ, อย่าเอามาเป็นตัวตนของตน.

เช่นเดียวกับทางฝ่ายวัตถุนี้ เราถือว่า ดิน น้ำ ไฟ ลม เป็นธาตุอยู่ตามธรรมชาติ เอามาเป็นตัวตนไม่ได้; แต่ถึงแม้นิโรธธาตุ นิพพานธาตุ วิสังขาร อสังขตธาตุนี้ มันก็เป็นธาตุตามธรรมชาติ เอามาเป็นตัวตนไม่ได้. ถ้าเอามาเป็นตัวตน ก็คือเข้าใจผิด แล้วก็ทำผิด, แล้วก็ทำให้เกิดเรื่องใหม่ ยึดมั่นถือมั่นในสิ่งที่เอามาเป็นตัวตนไม่ได้ มาว่าเป็นตัวตนของตน.

ดังนั้นคำว่าอนัตตาของธรรมทั้งปวง, ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตานั้นเข้าใจยาก. สังขารก็อนัตตา, วิสังขารก็อนัตตา; จะพูดให้เป็นภาษาธรรมดาหน่อยก็ว่า

สิ่งที่ไม่เที่ยงเป็นทุกข์ ก็เป็นอนัตตา, แม้สิ่งที่เที่ยงและไม่เป็นทุกข์ ก็ยังเป็นอนัตตา เพราะว่ามันเป็นของธรรมชาติด้วยกันทั้งนั้น. หนทางที่จะไปเอาอะไรมาเป็นตัวตนเป็นอัตตานั้นไม่มี, เพราะมันเป็นสักแต่ว่าธาตุตามธรรมชาติ. ถ้าใครจะไปเอามาเป็นตัวตนเป็นของตน มันก็เป็นความคิดที่ผิด ก็เรียกว่าอวิชชา แล้วมันก็กัดเอา คือมันจะเป็นทุกข์ เพราะคิดผิด หวังผิด ยึดมั่นถือมั่นอย่างผิดๆ ด้วยอำนาจอวิชชา, ไปยึดถืออะไรเอามาเป็นตัวตน มันก็กัดเอาทั้งนั้นแหละ คือทำให้เป็นทุกข์ สิ่งที่ว่ามันไม่มีค่า มันก็ยึดถือไม่ได้ สิ่งที่มีค่าก็ยึดถือไม่ได้ ขอให้อยู่อย่างที่ไม่ยึดถืออะไร.

นี่มันเลยไปถึงว่า เรื่องดีเรื่องชั่วนั้นน่ะ ไม่ต้องยึดถือ ชั่วก็ไม่ทำ, ดีก็ทำตามที่จะต้องทำ, เพื่อใช้เป็นเครื่องอำนวยความสะดวก; แต่ก็**ไม่ต้องยึดถือ.** เช่นว่าข้าวของ เงินทอง เพชรพลอย แพงที่สุดนี้ ก็ใช้เพื่อความสะดวกได้ แต่อย่าไปยึดถือ; ถ้าไปยึดถือมันจะกัดเอา คือจะต้องเป็นทุกข์เดือดเนื้อร้อนใจ เพราะความยึดถือในสิ่งเหล่านั้น. ฉะนั้นจึงมีได้ ใช้ได้ กินได้ อาศัยประโยชน์ได้; แต่**อย่าไปยึดถือมันเข้า, มันจะกัดเอา.** ความดีความชั่วนี้ก็เหมือนกัน ชั่วนี้ไม่ต้องทำ ถ้าทำมันกัดเอา ความดีนี้ใช้เป็นประโยชน์ได้ แต่ถ้าไปยึดถือเข้ามันก็จะกัดเอา, ในธรรมะชั้นสูงจึงไม่ยึดถือทั้งความชั่วและความดี.

ก่อนพระพุทธเจ้านะ เขายึดถือความดี ดีที่สุดไปพรหมโลกชั้นสูงสุด แล้วก็ยึดถือ แล้วก็ได้เวียนว่ายอยู่ที่นั่น. **นี้พระพุทธเจ้าท่านเกิดขึ้น *ท่านตรัสว่าไม่ได้*** คือ ***ไม่มีอะไรควรจะยึดถือ,*** ก็เลยเหนือพรหมโลกขึ้นไปเป็นนิพพาน. ฉะนั้นนิพพานจึงพ้นดี พ้นชั่ว พ้นบาป พ้นบุญ พ้นกรรม พ้นผลกรรม, **นิพพานคือวิสังขาร** คือไม่ปรุง นั้นคือ เหนือชั่ว เหนือดี เหนือบุญ เหนือบาป เหนือสุข เหนือทุกข์ เหนือกรรม เหนือผลของกรรม. **การไม่ปรุงนี้เป็นกรรมที่ ๔ ในพระพุทธศาสนา.**

ก่อนพระพุทธเจ้าเขาสอนกันแต่ว่า กรรมดี กรรมชั่ว และกรรมดีชั่วระคนกัน ใช้เป็นภาษาวัตถุ. *ในพระบาลีใช้คำว่า กรรมดำ* อย่างหนึ่ง *กรรมขาว* อย่างหนึ่ง *กรรมปนกันทั้งดำทั้งขาว* นี้อย่างหนึ่ง เป็น ๓ กรรม, นี้เขาสอนกันอยู่แล้ว ก่อนพระพุทธเจ้า มันก็ต้องไปตามกรรมแหละ : ทำกรรมชั่วก็ไปตามกรรมชั่ว, ทำกรรมดีก็ไปตามกรรมดี, ทำกรรมชั่วดีปนกัน มันก็ระหกระเหินไปตามกรรมชั่วกรรมดีปนกัน.

พระพุทธเจ้าท่านตรัสรู้ขึ้นมาว่า โอ, ยกเลิก, คือ เราจะอยู่เหนือกรรม จะหมดกรรม จะสิ้นกรรม; เรียกว่า กรรมไม่ดำไม่ขาว กรรมไม่ดีไม่ชั่ว ไม่ดำไม่ขาว, เป็นที่จบแห่งกรรมดำและกรรมขาว. นี่คือคำสอนที่เป็นหัวใจของพระพุทธศาสนา; จะเรียกว่า ศีล สมาธิ ปัญญา หรือจะเรียกว่า อัฏฐังคิกมรรค, หรือจะเรียกว่าอะไรก็แล้วแต่. แต่ขอให้มองเห็นว่า มันเป็นกรรมที่ทำให้หยุดปรุง, เมื่อไม่ปรุงอะไรขึ้นมา มันก็ไม่มีอะไรชั่ว ไม่มีอะไรดี หรือไม่มีอะไรปนกันทั้งชั่วทั้งดี.

คนที่มองเห็นอย่างนี้ ก็กล้าพูดว่า ทั้งชั่วทั้งดีล้วนแต่อัปรีย์ ซึ่งคนธรรมดาไม่กล้าพูด, ใครพูดก็ถูกด่า. อาตมาก็เคยถูกด่า เมื่อพูดว่าทั้งชั่วทั้งดีล้วนแต่อัปรีย์นี้ ก็มีคนนึกด่า, บางคนก็ด่าให้ได้ยิน ว่าพูดผิดแล้วสอนผิดแล้ว. นี่เพราะว่ารู้กันแต่แค่ชั่วและดี เหนือขึ้นไปนั้นมันไม่รู้.

หยุดการปรุงเสียได้ จะเป็นชีวิตเย็น.

ชั่วหรือดีนั้นมันอยู่ในวิสัยแห่งการปรุง, ปรุงแล้วก็มีผลเป็นชั่วเป็นดี. พอไม่มีการปรุงนั้นแหละ มันจึงไม่มีชั่วไม่มีดี, พ้นชั่วพ้นดี เหนือชั่วเหนือดี.

นิพพานคือภาวะที่อยู่เหนือชั่วเหนือดี; เมื่อจิตเข้าไปถึงภาวะนั้นแล้ว จะไม่มีความทุกข์เลย. ชั่วก็เป็นที่ตั้งแห่งความยึดถือ, ดีก็เป็นที่ตั้งแห่งความยึดถือ, พอไปยึดถือเข้าแล้วมันกัดเอาทั้งนั้นแหละ ไม่ว่าชั่วหรือไม่ว่าดี จึงบั๊ดไปหมดเลยว่า ทั้งชั่วทั้งดีล้วนแต่อัปรีย์.

คำว่า *อัปรีย์* แปลว่า *ไม่น่ารัก*, *ปรียะ* หรือ *ปรีย์* แปลว่า *น่ารัก*, *อัป* แปลว่า *ไม่* *อัปรีย์* แปลว่า *ไม่น่ารัก*, ทั้งชั่วทั้งดีล้วนแต่อัปรีย์ หมายความว่า ทั้งชั่วทั้งดีล้วนแต่ไม่น่ารัก; ไปรักมันเข้ามันจะกัดเอา. เรื่องชั่วนี้มันไม่มีใครรักอยู่แล้ว; แต่เรื่องดีนั้นก็มีคนรัก จนเป็นบ้า, ระทมทุกข์เพราะว่าไปยึดมั่นในความดี เรียกว่าไม่หลุดพ้น เข้าไปติดอยู่ในกองทุกข์.

ฉะนั้น อย่าไปยึดเป็นตัวตน เป็นของตน ทั้งความชั่วและความดี คือไม่ปรุง, ไม่ปรุงให้เกิดความรัก ความยึดถือ ทั้งในความชั่วและความดี. นี้เรียกว่าไม่ปรุง คือวิสังขาร; ที่ปรุงมาแล้วทุกอย่างๆๆ นั้นก็เป็นสังขาร ก็ไหลเรื่อยไป, มีลักษณะแห่งความทุกข์เรื่อยไป. เดี๋ยวนี้วิสังขารก็คือตรงกันข้าม ไม่มีอวิชชาเหลืออยู่ แล้วก็ไม่มีความหมายมั่นเรื่องตัวตน เรื่องของตน มันก็ไม่ปรุงอะไรขึ้นมาสำหรับจะรัก จะโกรธ หรือจะเกลียด หรือจะกลัว หรือจะทรมานใจทุกๆ อย่าง.

นี่เรื่องนี้เราไม่ค่อยจะสนใจกัน ว่าความสิ้นสุดแห่งความทุกข์นั้นคือความไม่ปรุง, เป็นวิสังขาร คือความไม่ปรุง; ครั้นไม่ปรุงแล้วมันก็ไม่เป็นชั่วไม่เป็นดี. ชั่วหรือดีนี้มันอยู่ที่การปรุง, มันอยู่ในขอบเขตของการปรุง, ถ้ามันออกไปนอกขอบเขตของการปรุงแล้ว มันไม่มีชั่ว มันไม่มีดี นั่นแหละคือ ความหลุดพ้นเป็นกรรมที่สี่ ซึ่งไม่มีสอนในศาสนาอื่น มีสอนแต่ในศาสนาของพระพุทธเจ้า. แต่เราก็ไม่ค่อยจะเอามาสอนกัน เรื่องกรรมที่สี่ กรรมที่ไม่ปรุงให้เป็นดีหรือเป็นชั่ว.

เราสอนกันแต่เรื่องกรรมที่เป็นชั่วและเป็นดี, แล้วสอนให้ยึดมั่น มั่นหมายติดอยู่ในกรรมดี แล้วมันก็กัดเอา.

คนที่เป็นโรคประสาททั้งหมดก็ว่าได้ เพราะยึดมั่นในความดี ทั้งนั้นแหละ, ไม่ได้เป็นเพราะยึดมั่นในความชั่ว. ความวิตกกังวลทั้งหลายมาจากความยึดมั่นในความดี, ถึงความอิจฉาริษยา ก็มาจากความยึดมั่นถือมั่นในความดี. ฉะนั้นเป็นโรคประสาทกัน ก็เพราะว่ายึดมั่นถือมั่นในความดี นั่นแหละเรียกว่าความดีมันกัดเอา เรายังอยู่ใต้อำนาจของความดี มันก็กัดเอา คือมันทำให้เราปรุงเรื่อย ทนทรมานเรื่อย แล้วเมื่อไม่ได้อย่างที่ต้องการ มันก็เป็นโรคประสาท เป็นบ้า หรือตาย.

นี่เรารู้เรื่องกันแต่ฝ่ายการปรุง แล้วหลงใหลอยู่แต่ในฝ่ายการปรุง, ไม่ประสีประสาในเรื่องที่นอกออกไปจากการปรุง คือไม่ปรุง เรียกว่าวิสังขาร. ดังนั้นเราจึงมีเรื่องเพียงสองเรื่อง ที่เราจะต้องรู้ให้ดีคือ สังขาร กับ วิสังขาร : สังขารคือเรื่องความทุกข์ทั่วไป เหตุให้เกิดทุกข์ทั่วไป, วิสังขารนั้นก็คือนิพพาน ไม่ปรุง ไม่มีทางที่จะเกิดความทุกข์ได้ เป็นนิพพาน. *นิพพาน แปลว่า เย็น เมื่อไม่ปรุงจึงจะเย็น; ถ้าปรุงแม้ปรุงดีก็ยังไม่เย็น* มันก็วุ่นวายไปตามแบบของความดี มันร้อนแบบไม่แสดงอาการ, มันร้อนเพราะยึดมั่นถือมั่น. ที่จริงความดีมันไม่ทำอะไรเรา; ความดีก็สักว่าความดี, ความชั่วก็สักว่าความชั่ว, แต่ถ้าไปยึดถือเข้ามันจะกัดเอา.

ฉะนั้น พระอรหันต์ทั้งหลาย ท่านก็ไม่ยึดถือแม้ในความดี; แม้ความดีจะมีมา หรือท่านจะได้รับทะนุบำรุงบำเรอ บูชาอย่างไร มันก็ไม่ทำให้เกิดความดี ชนิดที่ทำให้ท่านจะต้องเดือดร้อนและเป็นทุกข์. นี้เรียกว่าอยู่ฝ่ายวิสังขาร ฝ่ายไม่ปรุง, เหนือการปรุง, เรื่องมันจบ. เรื่องสังขารนี้ ปรุงให้มันมากๆๆ นับยืดยาว ไม่หวาด

ไม่ไหว ตั้งต้นเมื่อไร จบเมื่อไร รู้มันยาก; แต่ถ้าวิสังขารแล้วมันจบทันที คือมันไม่ปรุง, มันหยุด, หยุดปรุงมันก็เย็น.

คำว่า *นิพพาน* คำนี้ ตัวหนังสือแปลว่า *เย็น, เย็นเพราะไม่มีของร้อน คือ โลภะ โทสะ โมหะ;* เพราะไม่มีการปรุง จึงไม่มีโลภะ โทสะ โมหะ, ไม่มีโลภะ โทสะ โมหะ ซึ่งเป็นของร้อน ชีวิตนี้ก็เย็น, มันก็เลยพูดได้เป็นคู่กันว่า สังขารเป็นชีวิตร้อน เพราะมันปรุง, วิสังขารเป็นชีวิตเย็น เพราะมันไม่ปรุง.

นี่เรื่องทั้งหมดของพระพุทธศาสนา โดยสรุปแล้ว มันเหลืออยู่เพียงสองคำเท่านั้น ว่าสังขาร กับ วิสังขาร.

นี้ดับการปรุง หยุดการปรุง ไม่ต้องตาย. อาตมาสังเกตเห็นว่า ไปที่ไหนในงานศพ ไปสวดศพก็ดี หรือว่าไปอย่างอื่นก็ดี ที่ได้ยินคำพระสวดว่า *เตสं วูปสโม สุโข สังเกตดูผู้ฟังเข้าใจผิดกันทั้งนั้นแหละ, เข้าใจผิดว่า ตายอยู่ในโลงนั่นแหละเป็นสุข. อนิจฺจา วต สงฺขารา—สังขารไม่เที่ยงหนอ.* เขาไม่แปลนี่, เขาเอาสังขารเป็นสังขารร่างกายเสียหมดนี่. พระสวดว่า *อนิจฺจา วต สงฺขารา—สังขารไม่เที่ยงหนอ;* ชาวบ้านผู้ฟังก็ฟังว่า ร่างกายนี้ไม่เที่ยง ที่จริงพระบาลีไม่ใช่ว่าอย่างนั้น; *พระบาลีว่า การปรุง หรือสิ่งปรุง หรือของปรุงน่ะ, สังขารทั้งหลายคือสิ่งที่มีการปรุงทั้งหลาย ไม่เที่ยงหนอ; เกิดขึ้นแล้วดับไป.*

ที่นี้ก็ *เตสं วูปสโม สุโข เข้าไประงับเสียซึ่งสังขารทั้งหลายเป็นความสุข;* ไม่ใช่ว่าดับร่างกาย ดับสังขาร แล้วมานอนในโลงแล้วเป็นความสุข. ท่านบอกว่าไม่ปรุง, หยุดปรุงที่ไหน เมื่อไรก็ได้ จะเป็นความสุข; แต่เอามาสวดผิดกาละ ผิดเวลา ผิดสถานที่ เอามาสวดเมื่อมีคนนอนอยู่ในโลง. คนฟังก็เข้าใจว่า เมื่อเข้าไป

นอนอยู่ในโลง มันก็ดับสังขาร คือเป็นความสุข. ที่แท้พระบาลีนี้ไม่ได้หมายความอย่างนั้น, ว่าดับสังขารเสีย คือหยุดปรุงเสีย ที่ไหนก็ตามใจ ที่อื่นก็ได้ แล้วจะไม่มีความทุกข์ จะมีความสุข. พระพุทธเจ้าท่านไม่ได้ตรัสคำนี้ไว้ สำหรับมาสวดเมื่อคนนอนอยู่ในโลง. ท่านตรัสไว้เป็นหลักทั่วไป ที่ไหน เมื่อไรก็ได้; ถ้าปรุงจะต้องเป็นทุกข์, ระงับเสียซึ่งการปรุง คือสังขารทั้งหลายนั้นจะเป็นสุข.

หวังว่าไปพึ่งพระสวดศพ *อนิจฺจา วต สงฺขารา อุปฺปาทวยธมฺมิโน อุปฺปชฺชิตฺวา นิรุชฺฌนฺติ เตสํ วูปสโม สุโข.* ถ้าได้ยินคำนี้ แล้วก็ขอให้จับใจประทับใจว่า *หยุดการปรุงเสียเป็นความสุข;* ไม่ใช่ว่าตายนอนในโลง แล้วจะเป็นความสุข. เดี๋ยวจะได้ชวนกันฆ่าตัวตายไปนอนในโลงเป็นความสุข.

นั่นน่ะคือ วิสังขาร หยุดการปรุงเสีย; แม่ครัวก็หยุดปรุงแกงเสีย ก็ไม่ต้องมีเรื่องยุ่งวุ่นวาย, คนทั้งหลายก็หยุดการปรุงแต่งชีวิตนั่นนี่เสีย มันก็เป็นความว่างความหยุด ความเย็น ความสงบ ความเป็นอิสระ, ไม่ต้องหมุนไปตามกรรม, ไม่ต้องเวียนว่ายไปตามกรรม. กรรมนั้นคือการปรุง, ไม่ปรุงก็ไม่มีกรรม. ไม่ทำกรรมแล้วมันก็ไม่มีบุญหา ไม่เกิดกิเลส ไม่เกิดความทุกข์ นี่ฝ่ายวิสังขาร.

ฝ่าย สังขารคือการปรุง ฝ่าย วิสังขารคือการไม่ปรุง, สังขตะคือสิ่งที่ถูกปรุง, อสังขตะคือสิ่งที่ไม่ถูกปรุง มันมีสองสิ่งเท่านั้นในจักรวาล แห่งพระพุทธภาษิต. คำสั่งสอนในพระไตรปิฎก มันมีอยู่สองเรื่อง คือเรื่องปรุงกับเรื่องไม่ปรุง. ฉะนั้นจึงถือว่าเป็นธรรมะเล่มน้อย ธรรมะเล่มเล็กๆ ย่อให้สั้นที่สุด เหลือแต่คำพูดเพียงสองคำว่า ปรุงกับไม่ปรุง : ปรุงนั้นคือกระทำไปด้วยอวิชชา, ไม่ปรุงทำไปด้วยวิชชา ต้องการอะไร อยากได้อะไร แล้วทำอะไร กินอะไร ใช้อะไร ก็ตามเถอะ ขอให้ทำไปด้วยวิชชา. อย่าหมายมั่นเป็นตัวกูเป็นของกู มันก็ไม่ปรุง.

เราจะทำอะไร จะไปที่ไหน จะมาที่ไหน จะกินอะไร จะใช้อะไร จะเก็บอะไร จะรักษาอะไร จะสะสมอะไร ก็อย่าให้เป็นการปรุง, คือ อย่าทำด้วยอวิชชา ให้ทำไปด้วยสติปัญญา ว่าทำอย่างนั้นเพื่อประโยชน์อย่างนั้น, ทำอย่างนั้นเพื่อประโยชน์อย่างนั้น, เพื่อความสะดวกอย่างนั้น; แล้วก็ไม่เอาเป็นของเราดอก ทั้งความสุข ความสะดวก ความอะไรก็ตาม เป็นเรื่องของธรรมชาติไปหมด.

จิตนี้ต้องการแต่จะไม่เป็นทุกข์อย่างเดียว, ที่เรียกว่าเราตัวเรานี้ มันไม่มีอะไรนอกจากจิต. จิตมันคิดเอาเอง ว่าเราว่าของเรา เมื่อยังโง่อยู่ จิตมันก็เป็นตัวเรา เป็นของเรา; พอมันถึงที่สุดฉลาดแล้ว มันก็เหลือแต่จิต ไม่มีความคิดว่าตัวเราหรือของเรา; อย่างนี้เรียกว่าจิตมันหลุดพ้นแล้ว จากความยึดถือว่าตัวเรา ว่าของเรา. นี่คือ จิตที่หมดการปรุง เรียกว่า *วิสงฺขาร คตํ จิตฺตํ—จิตนี้ถึงแล้วซึ่งวิสังขาร คือการไม่ปรุง;* ไม่ต้องตาย, ไม่ต้องตายเข้าโลง, จิตไม่ปรุง จิตหยุดหมดแล้วซึ่งสังขาร ดับสังขาร คือการปรุงแล้ว.

ส่วนดับสังขารคือดับร่างกาย คือการตายนั้น ก็มีอยู่ส่วนหนึ่ง, คนละเรื่อง นั่นมันเป็นธรรมดา แม้เราจะรู้อะไร หรือไม่รู้อะไร มันก็เป็นไปอย่างนั้น. สัตว์เดรัจฉาน, มันก็ดับสังขารของมันได้ ตามแบบของสัตว์เดรัจฉาน มนุษย์มันควรจะทำได้ดีกว่านั้น คือดับสังขารชนิดที่เป็นจิต, เป็นภายใน เป็นเครื่องปรุงให้เกิดสุขทุกข์ในภายใน เรียกว่าสังขารชนิดที่เป็นภายใน ที่ละเอียดที่เข้าใจยาก ที่ต้องศึกษากันมากหน่อย. อย่าให้เกิดการปรุงในกระแสแห่งจิตใจ แล้วมันก็เย็น เย็นโดยที่ไม่ต้องตาย; ครั้นไปถึงวาระที่ร่างกายมันจะต้องตาย นี่เป็นสังขารวัตถุ สังขารร่างกายนี้ มันก็ต้องดับไปตามธรรมดา.

เมื่อไม่มีการปรุงว่าตัวเรา ไม่มีการปรุงว่าของเรา สังขารมันก็ตายไปตามธรรมดา, สังขารร่างกายมันแตกดับไปตามธรรมดา. สังขารฝ่ายจิตไม่มีการปรุง ว่านั่นเป็นของเรา นี่ก็เรียกว่า ออกมาเสียได้จากความตาย, จิตออกมาเสียได้จากการปรุง จิตไม่คิดปรุงว่าเราตาย เราอยู่ เราได้ เราเสีย เราแพ้ เราชนะ หรือเราอะไรก็ตาม. นี่จิตออกมาเสียได้จากการปรุง โดยประการทั้งปวง ก็ไม่เป็นทุกข์.

ต้องเอาวิสังขารมาเป็นคู่จิตใจ เพื่อชีวิตเย็น.

สรุปความว่า เรายังเคยเข้าใจผิด เกี่ยวกับคำว่าสังขาร ๆ จนเข้าใจธรรมะไม่ได้. เรารู้จักแต่สังขารร่างกายอย่างเดียว ไม่รู้จักสังขารฝ่ายจิตฝ่ายวิญญาณ, เราจึงเข้าใจผิดว่า ดับสังขารก็คือตาย, แล้วก็ไม่รู้ว่า เมื่อไรจะมีความสุขกันได้ มันก็ปรุงอยู่เรื่อย. ฉะนั้น รู้จักเรื่องสังขารฝ่ายจิต, อย่าให้จิตปรุง ก็ดับสังขารฝ่ายจิต. จิตนี้ก็ไม่เกิดกิเลส แล้วก็ไม่มีความทุกข์ไม่มีความร้อน. เมื่อไม่รู้จักก็ต้องหลง; พูดกันได้สั้น ๆ ง่าย ๆ ว่า ถ้าไม่รู้จักไม่เข้าใจก็ต้องหลง, หลงผิดตรงกันข้ามจากความจริง เห็นเป็นตัวตนเป็นตัวกู เป็นของกูไปหมด ตามความหลอกลวงของอวิชชา.

เมื่อจิตมันคบกันอยู่กับอวิชชา มันก็ต้องหลง หลงเป็นตัวกู—ของกู ในทุกสิ่งที่เข้ามาเกี่ยวข้อง; พอจิตมันทำลายอวิชชาได้, วิชชาเข้ามาแทน มันก็ไม่หลงในอะไร, ไม่หลงว่า มีตัวตนหรือของตนในอะไร มันก็เป็นจิตที่เย็นเป็นนิพพาน. จิตที่เข้าถึงนิพพานคือความเย็น, จะเรียกว่าชีวิตเย็นก็ได้; ถ้ามีสังขาร มีการปรุง ก็เป็นชีวิตร้อน, ถ้าไม่มีสังขาร ไม่มีการปรุง ก็เป็นชีวิตเย็น.

ใครจะชอบอย่างไหน ก็มีสิทธิที่จะเลือกตามความพอใจ. พระพุทธเจ้าท่านก็ได้ตรัสไว้สำหรับให้เลือก, เรามันมีหน้าที่ที่จะเลือก, เราต้องรับผิดชอบในการเลือก

ของเรา. ถ้าเราเลือกไม่ถูก ก็ต้องได้รับสิ่งที่เห็นกงจักรเป็นดอกบัว, ใช้คำว่าอย่างนั้น; ไม่ออกจากกองทุกข์ได้ ก็ต้องไปหลงในสิ่งที่มีอยู่มากมาย สำหรับจะหลอกให้เราหลง.

ฉะนั้นอยู่ด้วยความไม่หลงในสังขาร คือการปรุงหรือของปรุง, อยู่ด้วยความรู้เท่าทันในสังขาร ไม่ยึดมั่นถือมั่น, ถ้าเอาสังขารมาเป็นของคู่จิตคู่ใจ แล้วมันกัดเอา. ต้องเอาวิสังขาร คือการไม่ปรุง มีความหมายเป็นพระนิพพานนั้น มาเป็นของคู่จิตคู่ใจ ชีวิตนี้ก็เย็นตลอดไป, แล้วเรื่องมันก็จบ, จบเพราะรู้จักคำเพียงสองคำ คือคำว่าสังขาร กับคำว่า วิสังขาร.

นี่ธรรมะเล่มน้อยในวันนี้ พูดกันด้วยเรื่องคำสองคำ คือคำว่า สังขารกับวิสังขาร, และหวังว่าท่านผู้ฟังทั้งหลาย คงจะมีความรู้ความเข้าใจ เกี่ยวกับคำสองคำนี้มากยิ่งขึ้นกว่าแต่ก่อน, แล้วก็จะก้าวหน้าไปในทางไม่ปรุง คือก้าวหน้าไปในทางของวิสังขารหรือพระนิพพาน.

อาตมาขออุติการบรรยายนี้ ไว้แต่เพียงเท่านี้ เป็นโอกาสให้พระคุณเจ้าทั้งหลาย ท่านจะได้สวดบทพระธรรมคณสาธยาย เพื่อส่งเสริมกำลังใจของท่านทั้งหลาย ให้มีความกล้าหาญ ในการที่จะไม่ปรุง กล้าที่จะไม่ปรุง. ก่อนนี้ขี้ขลาด ต่อไปนี้จะกล้าในการที่จะไม่ปรุง และเจริญงอกงามไปตามทางของพระศาสนา ของสมเด็จ-พระบรมศาสดา อยู่ตลอดกาลนานเทอญ.

สรุปความธรรมะเล่มน้อย.

ท่านสาธุชน ผู้มีความสนใจในธรรม ทั้งหลาย,

การบรรยายประจำวันเสาร์ แห่งภาคมาฆบูชา เป็นครั้งที่ ๑๒ ในวันนี้ อาตมาก็ยังคงกล่าวเรื่อง ธรรมะเล่มน้อย ต่อไปตามเดิม, และเนื่องจากครั้งนี้เป็นครั้งสุดท้ายของภาคนี้ ก็เป็นการกล่าวสรุปข้อความทั้งหมด ที่ได้กล่าวมา.

เราได้พูดกันถึงเรื่อง ธรรมะเล่มน้อย คือข้อความที่เป็นที่สรุปรวมของธรรมะทั้งหลาย เรียกว่าทั้งจักรวาลของธรรมะ เอามาพูดให้เป็นใจความสั้นๆ ครบถ้วนสะดวกแก่การศึกษาอย่างธรรมดาๆ ด้วยภาษาธรรมดาๆ เมื่อจดจำไว้ได้แล้ว ก็จะประกันความพ็นเผือ ในการที่จะศึกษาธรรมะทั้งหมดทั้งปวง ในพระพุทธศาสนา. ครั้งนี้เป็นการสรุปข้อความทั้งหมด ตั้งแต่ต้นจนจบ ขอให้กำหนดให้ดีๆ คงจะมีประโยชน์.

ทุกสิ่งเป็นธาตุ, ปรุงกันจนเกิดจิต.

ธรรมะเล่มน้อยก็หมายความว่า จะพูดกันให้สั้นที่สุด, รวบรวมมาให้หมดที่สุด พูดไว้ในลักษณะที่มันสั้นที่สุด. ธรรมะทั้งหมดในพระพุทธศาสนาจะมีเท่าไรก็ตาม เราอาจจะพูดได้ด้วยข้อความเพียงสองสามบรรทัด ว่า ธาตุตามธรรมชาติ ปรุงแต่งกัน จนเกิดสิ่งที่ เรียกว่า จิต นี้บรรทัดที่หนึ่ง. ธาตุทั้งหลายตามธรรมชาติ ปรุงแต่งกัน จนเกิดสิ่งที่เรียกว่า จิต; ฉะนั้นอะไร ๆ ก็คือจิต, ทุกอย่างรวมอยู่ที่จิต หรือคือจิต นี้ละเอียดหน่อย ต้องพูดกันหลายคำ, จากอะไร ๆ ก็คือจิต ก็มาถึงโพธิจิต คือจิตอันสูงสุด, จากโพธิจิต ก็มาถึงนิพพาน เรื่องมันก็จบ.

ขอทบทวนอีกครั้งหนึ่งว่า จากธาตุตามธรรมชาติทั้งหลายทั้งปวง ก็มาถึงเรื่องจิต, จนอะไร ๆ ก็คือจิต มาถึงโพธิจิต, จากอะไร ๆ ก็คือจิต จนมาถึงโพธิจิต, จากโพธิจิตก็ถึงนิพพาน. สามบรรทัด : จากธาตุถึงจิต, จากจิตทุกชนิดมาถึงโพธิจิต, จากโพธิจิตก็ถึงนิพพาน. นี่ท่านทั้งหลายพึงดูให้ดี สังเกตดูให้ดี ว่ามันสรุปกันเพียงไร เป็นการย่อมากมาย เป็นการย่ออย่างยิ่งเพียงไร.

ข้อแรก ที่ว่า อะไร ๆ ก็สักว่าธาตุตามธรรมชาติ จะต้องเข้าใจว่า ไม่มีอะไรที่มิใช่ธาตุ ซึ่งมีอยู่ตามธรรมชาติ : รูปธรรมนามธรรมก็ตาม ล้วนแต่เป็นสักว่าธาตุ. ถ้าพูดกันอย่างชาวบ้านที่สุด ก็ต้องพูดว่า นับตั้งแต่ขี้ฝุ่นเม็ดหนึ่งจนถึงพระนิพพาน มันก็คือธาตุด้วยกันทั้งนั้นแหละ; แม้แต่พระนิพพาน ก็คือนิพพานธาตุ. ขี้ฝุ่นเม็ดหนึ่งไม่มีราคาอะไรเลย ก็เป็นเรื่องวัตถุธาตุ, เป็นนามธาตุ เป็นสังขตธาตุ, แล้วก็มีอสังขตธาตุ คือ นิพพาน. นี้คือคำที่จะต้องจำไว้เป็นหลักว่า มัน ไม่มีอะไรที่มิใช่ธาตุ ในหลักพระพุทธศาสนานั้น ไม่มีอะไรที่มิใช่ธาตุตามธรรมชาติ. ดังนั้นจึงไม่มีอะไรที่จะจัดว่าเป็นตัวตนหรือเป็นของตนได้ เพราะว่ามันเป็นสักว่าธาตุตามธรรมชาติ.

ที่เป็นหลักใหญ่ ๆ ก็ว่ามีอยู่ ๖ ธาตุ คือธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม ฝ่ายรูปธาตุ, วิญญาณธาตุนี้เป็นฝ่ายนาม แล้วก็อากาสธาตุ คือธาตุแห่งความว่าง ซึ่งไม่ควรจะจัดเป็นรูปหรือเป็นนาม แต่เขาก็มักจะจัดกันเป็นนาม. มันไม่ใช่เรื่องจิตที่จะมาจัดเป็นนาม ควรจะเรียกว่าธาตุที่มิใช่รูปมิใช่นาม คืออากาสธาตุ ที่ว่าง. นี่เรียกว่าธาตุทั้ง ๖ ถ้าจะมีนิพพานธาตุมาสงเคราะห์ในกลุ่มนี้ ก็จะสงเคราะห์ในพวกอากาสธาตุ คือที่ว่างจากรูปและนาม แต่ก็ไม่มีการจัดหรือการกล่าวไว้ ไม่เคยพบ, บางทีจะพบว่ามีคนจัดอากาสธาตุ ว่าเป็นสังขตธาตุเสียอีก ก็เลยเป็นนิพพานไปไม่ได้. ทั้งนี้เพราะว่าเราเข้าใจความหมายของคำว่าอากาสธาตุนั้นต่างกันมาก คำอธิบายต่าง ๆ ไม่เป็นที่ยุติ, แต่เอาเป็นว่า ให้ธาตุทั้ง ๖ นี้อยู่ในฝ่ายสังขตธาตุ. ทีนี้ธาตุนอกไปจากนั้น ก็คืออสังขตธาตุ หรือนิพพาน ถ้าไม่เคยรู้เรื่องมาบ้างก่อน ก็คงจะงงหรือพื้นเผื่อ.

เอาละจะได้พูดไปตามลำดับ : ธาตุ ๖ มีอยู่ตามธรรมชาติ ประกอบกันเข้าเป็นนามและรูป ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม นี้เป็นรูป แล้วก็ธาตุวิญญาณนี้ก็เป็นนาม, อากาสธาตุเป็นที่ตั้งแห่งรูปและนาม มันจึงมีครบ คือธาตุทั้งหลายประกอบกันเข้าแล้วก็มีสิ่งที่เรียกว่ารูปและนามเกิดขึ้นมา : รูปคือฝ่ายร่างกาย, นามคือฝ่ายจิตใจ, แล้วมันก็มีฝ่ายจิตใจนั่นแหละ เป็นหลักใหญ่หรือเป็นประธาน ดิน น้ำ ไฟ ลม ที่ประกอบกันขึ้นเป็นร่างกายของคน หรือของสัตว์ หรือเป็นต้นไม้ เป็นต้น, แล้วมันมีธาตุที่มองไม่เห็นตัว เรียกว่า วิญญาณธาตุ ทำหน้าที่อยู่ในนั้น คือรู้สึกได้ อย่างน้อยก็รู้สึกได้ หรือมีชีวิตได้ และที่ว่ามีที่ว่างเป็นที่ตั้งแห่งธาตุทั้งปวง นี้ก็พังยากสำหรับคนที่ไม่เคยศึกษา. แต่จะพูดได้ง่าย ๆ ว่า มันต้องที่มีว่าง มันจึงมีอะไรเข้าไปตั้งอยู่ที่นั่นได้; เหมือนก้อนหินก้อนนี้ มันจะมาวางอยู่ตรงนี้ มันต้องมีที่ว่าง. นี่เรียกว่า วัตถุมันก็ตั้งอยู่ที่ที่ว่างจากวัตถุ ถ้าเป็นนามเป็นจิตมันก็ต้องตั้งอยู่ที่ที่ว่างจากนามหรือจากจิต ต่างก็มีที่ว่าง ให้เป็นที่ตั้งของสิ่งทั้งปวง.

คำว่า ความว่าง นี้เป็นคำประหลาด มีความหมายที่ยักย้ายได้หลายอย่างหลายประการ แล้วกลายเป็นสิ่งที่มีค่า; ถ้ามันไม่มีที่ว่างให้สิ่งใดมาตั้ง มันก็มาตั้งไม่ได้ มันก็ไม่มีอยู่; เช่นว่าโลกนี้มันก็ตั้งอยู่บนความว่าง, ถ้าไม่มีที่ว่างให้ตั้ง โลกนี้มันก็ตั้งอยู่ไม่ได้ มันก็ไม่มี, หรือดูกันง่าย ๆ ภาชนะทั้งหลาย เป็นถ้วย เป็นชาม เป็นโอ่ง เป็นอ่าง เป็นไห เพราะมันมีที่ว่างอยู่ในนั้น มันจึงใช้ประโยชน์ได้ คือใช้ใส่ของอื่นได้ ถ้าว่าถ้วยชามโอ่งไหมันไม่กลวง มันไม่มีที่กลวงเป็นที่ว่าง มันก็ใช้ใส่อะไรไม่ได้ มันก็ไม่มีราคาเลย. ฉะนั้นเพราะความที่มันมีกลวง มีที่ว่าง มีความกลวง ว่าง มันจึงมีประโยชน์ใช้ใส่อะไรได้. นี่ท่านทั้งหลายต้องรู้จักไว้เสียด้วยว่า แม้ความว่าง ความกลวงที่ไม่มีอะไรนั้นน่ะ มันก็เป็นสิ่งหนึ่งที่มีความสำคัญ จึงจัดไว้ว่าเป็นธาตุชนิดหนึ่งด้วยเหมือนกัน, เรียกว่าธาตุว่าง จะดูกันไปที่สิ่งอื่นก็ได้ แต่ไม่ใช่เรื่องของเรา มาดูกันที่เรื่องตัวเราดีกว่า.

คน ๆ หนึ่งที่สมมติว่าคน ๆ หนึ่งนี้ ก็คือมี ดิน น้ำ ไฟ ลม มีธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม แล้วก็มีธาตุใจ คือธาตุจิต, แล้วก็มีธาตุว่าง เพื่อให้ธาตุทั้งหลายเหล่านั้นตั้งอยู่ได้. ในคน ๆ หนึ่ง โดยสมมตินี้มันประกอบอยู่ด้วยธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม ธาตุจิต คือธาตุวิญญาณ แล้วก็ธาตุว่าง, พังดูก็แปลก. ถ้าเราแยกร่างกายนี่เป็นปรมาณู มันก็ทุก ๆ ปรมาณู มันก็ต้องตั้งอยู่บนที่ว่างสำหรับมัน, จิตมันก็ต้องตั้งอยู่บนธาตุว่างจากจิต มันจึงมีจิตปรุงแต่งหรือเกิดขึ้นมาได้. ฉะนั้นธาตุว่างนี้ถ้ายังไม่รู้จัก ก็ควรจะรู้จักกันเสียใหม่ เป็นสิ่งที่กล่าวไว้ในพระคัมภีร์ แม้เราจะไม่เชื่อตามพระคัมภีร์ เราก็พอจะมองเห็นได้ ว่ามันเป็นเช่นนั้นจริง.

เอาละ, เป็นอันว่า เพราะมี ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม แล้วก็ธาตุจิต แล้วก็ธาตุว่าง มันประกอบกันอยู่อย่างสนิทสนม ถูกเรื่องของธรรมชาติ มันก็เลยเกิดเป็นคนขึ้นมาคนหนึ่ง คือเราทั้งหลายแต่ละคนแต่ละคน. นี้เรียกว่า ธาตุธรรม-

ชาติ ประกอบกันขึ้นเป็นนามรูป คือกายกับใจ, แล้วก็มีสิ่งที่เรียกว่าจิต หรือใจนั่นแหละ เป็นประธานในกลุ่ม, นี้ขั้นที่สอง.

น้อะไรๆก็เป็นเรื่องของจิต ที่เป็นประธานทั้งนั้นแหละ อย่างนั้นอย่างนี้ อย่างโน้น ปรุงแต่งเปลี่ยนแปลงเรื่อยมา จนถึงระดับที่เรียกว่า โพธิจิต. ขั้นที่สามโพธิจิต คือจิตที่เบิกบานแล้ว ถึงความรู้แจ้งเป็นโพธิแล้ว. โพธิจิตนี้ เจริญจนถึงกับว่ารู้จัก หรือเข้าถึงซึ่งนิพพาน ซึ่งเป็นธาตุอย่างหนึ่งด้วยเหมือนกัน, เรียกว่านิพพานธาตุ นิโรธธาตุก็เรียก. จิตลุถึงนิพพานธาตุ คือลุถึงธาตุชนิดที่ไม่มีการปรุงแต่ง ไม่เปลี่ยนแปลง แล้วก็ไม่มีความทุกข์; ใช้คำว่าธาตุเสมอกันหมด พอถึงนิพพาน เรื่องมันก็จบ.

ธาตุทั้งปวงที่มีอยู่ตามธรรมชาติ, ปรุงแต่งกันเข้า เป็นสิ่งที่เรียกว่าร่างกายและจิตใจ ของสิ่งที่มีชีวิต เป็นคนๆหนึ่ง หรือเป็นสัตว์ตัวหนึ่ง, แล้วก็จิตนี้ได้รับการปรุงแต่งเปลี่ยนแปลงอย่างถูกวิธี มันก็เจริญงอกงามสูงยิ่งๆขึ้นไป จนถึงเป็นโพธิจิต รู้สิ่งทั้งปวงตามที่เป็นจริงได้ แล้วลุถึงนิพพานธาตุ เป็นที่ดับแห่งทุกข์ทั้งปวงได้, แล้วเรื่องมันจบ.

นี่เรียกว่าทั้งหมดแห่งเรื่อง ไม่รู้ว่าจะเรียกอะไรดี ก็เรียกว่าทั้งหมดแห่งเรื่องหรือจักรวาลของธรรมะ มันมีเท่านี้ : ธาตุตามธรรมชาติปรุงแต่งขึ้นเป็นจิต, จิตจะเจริญเรื่อยๆไป ได้อาศัยร่างกาย กายกับจิตนี้มันทิ้งกันไม่ได้ แต่ว่าส่วนใหญ่มันอยู่ที่จิต, จิตมันเจริญเรื่อยๆไปจนถึงนิพพาน เรื่องจบ.

ตัวตนไม่มี แต่จิตโง่ยึดถือเป็นตน.

ไม่มีตัวตนที่ตรงไหน : กายก็ไม่ใช่ตัวตน, จิตก็ไม่ใช่ตัวตน, แม้แต่นิพพานก็ไม่ใช่ตัวตน, เพราะเหตุไร ? เพราะเหตุว่า มันเป็นสักว่าธาตุตามธรรมชาติ จิตมันไม่ใช่ตัวตน แต่มันมีความโง่คิดเอาเอง ว่าเป็นตัวตน นี่ตอนที่สำคัญ บั๊ญหามันเกิดอยู่ตรงที่ว่า จิตทั้งที่มิใช่ตัวตน คือมันเป็นเพียงสักว่าธาตุตามธรรมชาติ; แต่แล้วมันได้รับธาตุโง่ ธาตุอวิชชา อวิชชาธาตุเข้าไปปรุงแต่งจิต จิตจึงเกิดความคิดเป็นตัวตน, ยึดถือเอาว่าเป็นตัวตน เอานั่นเอานี่เป็นตัวตน เอาตัวมันเองเป็นตัวตน แล้วแต่โอกาส. แต่ว่ามัน เนื่องด้วยจิต ทั้งนั้นแหละ ที่มันจะเอามายึดเป็นตัวตนได้, พอจิตมันโง่ขนาดนั้น มียึดถืออะไรเป็นตัวตน มันก็ยึดถือ คือจับฉวยขึ้นมายึดถือ, เมื่อจับฉวยขึ้นมายึดถือไว้มันก็หนัก นั่นแหละคือ ความทุกข์.

ความทุกข์ทั้งปวง มันเกิดมาจากความยึดถือ, ความยึดถือด้วยจิต ไม่ได้หมายถึงว่ายึดถือด้วยมือ. ถ้าเป็นเรื่องร่างกายมันก็ยึดถือด้วยมือ เป็นเรื่องของจิตมันก็ยึดถือด้วยจิต, คือสำคัญมั่นหมายว่าตัวตน สำคัญมั่นหมายว่าของตน. นี่คือจิตโง่ที่ประกอบไปด้วยอวิชชาธาตุ, ธาตุจิตมาประกอบด้วยอวิชชาธาตุ ไม่รู้สิ่งทั้งปวงตามที่เป็นจริง ก็ยึดถือตามธรรมชาติ.

ตอนนี้ก็พอจะมองเห็นได้ง่าย ๆ เช่นว่าพอจิตมันได้สิ่งที่ต้องการมากิน กินของอร่อยอยู่ จิตได้รับอร่อยจากของที่กินอยู่ มันก็ ปรุงความคิด ต่อไปว่า กูอร่อย คือมีตัวตนสำหรับเป็นผู้อร่อย แล้ว ถือเอาความอร่อยว่าเป็นความอร่อยของกู. ที่จริงมันเป็นจิตล้วน ๆ มันไม่ใช่ตัวตนอะไร, แต่มันมีความโง่ คืออวิชชามาก, พอมันได้เห็นสวย ๆ หรือ ได้ฟังเพราะ ๆ ได้กลิ่นหอม ๆ หรือว่าได้กิน อร่อย, หรือได้สัมผัสที่นิ่มนวลสบายที่สุด, หรือได้ความคิดที่สบายที่สุด, มันได้อร่อยทางตา หู จมูก ลิ้น กาย

เป็นต้นนี้, ความคิดของจิตก็งอกออกมาเอง เกิดออกมาเอง ว่ากูอร่อย. นี่ความอร่อยต้องมาก่อน. จิตนั้นสัมผัสความอร่อยแล้ว, มันก็ปรุงแต่งความคิดขึ้นมาว่ากูอร่อย. นี่ตัวกูเพิ่งเกิดเดี๋ยวนี้เอง, ก่อนนี้ไม่เคยมีตัวกู. เดี๋ยวนี้จิตมันคิดโง่ ๆ ขึ้นมา ยึดถือโง่ ๆ ขึ้นมาว่าตัวกู.

นี่คือหัวใจของเรื่องที่สำคัญที่สุด ที่ถ้าไม่รู้ก็ไม่รู้แหละ ถ้าไม่รู้ก็ไม่รู้ว่าเป็นทุกข์เพราะเหตุไร; ถ้ารู้มันก็เข้าใจได้ว่า เป็นทุกข์เพราะจิตมันโง่ ไปยึดถือเอาอะไรว่าเป็นตัวตนขึ้นมา; มันก็จะยึดถือตัวเองนั่นแหละก่อน ว่าเป็นผู้อร่อย คือเป็นตัวกูผู้อร่อย, แล้วก็ยึดถือเอาความอร่อยนั้นเป็นของกู.

บางทีจิตนั้นมันมีเหตุการณ์ที่เนื่องกันอยู่กับรูป, เช่นรูปเป็นตัวกระทำเหตุการณ์ ไปกระทบไปกระทั่ง มันก็จะเอาตัวร่างกายที่กระทบกระทั่งนั้นว่าเป็นตัวกู, เอาสิ่งที่มากระทบว่าของกู.

บางทีจิตมันรู้สึกเวทนา เวทนาสุขหรือทุกข์ มีเวทนาอยู่ มันก็เอาจิตที่รู้สึกเวทนาหรือเอาตัวเวทนานั้นแหละ ว่าเป็นตัวกู, จิตที่รู้สึกเวทนา มันยึดถือตัวเองว่าเป็นตัวกู, เพราะมันมีเวทนาให้รู้สึกอย่างใดอย่างหนึ่งอยู่ รู้สึกว่าเวทนานี้ก็ของกู.

บางทีจิตมันสำคัญมั่นหมายสิ่งใดสิ่งหนึ่งอยู่ด้วยสัญญา มั่นหมายว่าอย่างนั้นอย่างนี้ : มั่นหมายว่าเป็นคน, มั่นหมายว่าเป็นสัตว์, มั่นหมายว่าเป็นหญิง มั่นหมายว่าเป็นชาย, มั่นหมายว่าเป็นอะไรก็ตาม เป็นบุตรภรรยาสามีอะไรก็ตาม, ก็เรียกว่าสัญญามันมีความมั่นหมาย มันเอาความมั่นหมาย หรือสิ่งที่มั่นหมายคือจิตนั่นแหละว่าเป็นตัวกู, สำคัญอย่างไรก็เป็นสัญญาของกู.

บางทีก็มีความคิดนึกอย่างใดอย่างหนึ่งที่เรียกว่า สังขาร, มีสัญญาอย่างไร แล้วก็คิดไปตามเรื่องที่เหมาะสมกับสัญญานั้น ๆ มันก็เกิดความคิดขึ้นในจิต. จิตก็ยึดถือเอาตัวความคิด หรือจิตที่กำลังคิด ว่าเป็นตัวกู, แล้วก็เป็นความคิดของกู. เมื่อมันทำหน้าที่ถึงที่สุดแล้ว มันเป็นสิ่งเดียวกัน คือตัวจิตกับตัวความคิด, มันเข้าเป็นตัวเดียวกัน แล้วเอาเป็นตัวกู, เอารายละเอียดของความคิดเป็นเรื่องต่าง ๆ ว่าเป็นเรื่องของกู.

ที่นี้ บางทีบางกรณีจิตมันก็เอาวิญญาณ คือที่รู้แจ้งทางตาว่าเป็นรูปเป็นอย่างไร, รู้แจ้งทางหูว่าเสียงเป็นอย่างไร, เอาวิญญาณที่กำลังรู้แจ้งทาง ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ อย่างใดอย่างหนึ่งนั้นว่าเป็นตัวกู ซึ่งเป็นคำสอนอีกฝ่ายหนึ่ง มีลักษณะเป็นตัวตนเป็นสัสสตะ, คือเขาว่าจิตมาทำงานที่ตา, จิตมาทำงานที่หู, จิตมาทำงานที่จมูก, จิตมาทำงานที่ลิ้น, จิตมาทำงานที่กาย, จิตมาทำงานที่มโนทวาร คือจิตคือใจ, จัดให้เป็นตัวเป็นตนเสียเลย. นี้ก็เรียกว่าเอาวิญญาณเป็นตัวตน ในลัทธิอื่นไม่ใช่พุทธศาสนา, เขาสอนเป็นตัวตนจริง ๆ จัง ๆ กันไปเลย.

ที่นี้ อาจารย์ทางพุทธศาสนาบางคน ก็รับเอามาสอนผิด ๆ ว่าเป็นพุทธศาสนา ว่าสิ่งที่รู้แจ้งที่ตา รู้แจ้งที่หู รู้แจ้งที่จมูก นั้นเป็นตัวตน มีตัวตนมาทำหน้าที่รู้แจ้งที่นั่นอย่างนี้ก็มี. อย่าไปยึดถือเอามา ว่านั้นมันเป็นหลักในพุทธศาสนา, มันเป็นเรื่องความโง่ของจิต; ไปยึดเอาเรื่องรูปเป็นตัวตน, เวทนาเป็นตัวตน, สัญญาเป็นตัวตน, สังขารเป็นตัวตน, วิญญาณเป็นตัวตน, นี่ตัวตนมันก็เกิดขึ้นมา.

ที่แท้มันเป็นเรื่องการปรุงแต่งทางจิต ด้วยธาตุต่าง ๆ กัน; สิ่งที่เข้ามาปรุงแต่งจิต; เช่น รูปก็เป็นธาตุ เสียงก็เป็นธาตุ กลิ่นก็เป็นธาตุ รสก็เป็นธาตุ โผฏฐัพพะก็เป็นธาตุ ธัมมารมณ์ก็เป็นธาตุ, นัยน์ตาก็เป็นธาตุ หูก็เป็นธาตุ จมูกก็เป็น

ธาตุ ลิ้นก็เป็นธาตุ กายก็เป็นธาตุ จิตเองก็เป็นธาตุ. นี่จะเห็นว่าเป็นธาตุ ธา—ตุ ธาตุไปเสียทั้งหมด ไม่ใช่ตัวตน, จับกลุ่มกันเข้าแล้ว ก็ทำงานตามหน้าที่ได้ แต่ตัวประธานของมันคือ จิตนั้น มันยังโง่ได้, แล้วมัน เอาอวิชชาธาตุเข้ามาปรุง ก็เลยเป็นจิตโง่ มันก็เลย มีตัวตนขึ้นมา.

อะไร ๆ ก็เป็นเรื่องของจิต.

จะอธิบายตัวอย่างที่ค่อนข้างละเอียดสักหน่อย ละเอียดสักหน่อยหรือละเอียดที่สุด ก็แล้วแต่จะพูด. ที่ว่า อะไร ๆ ก็คือจิต; เมื่อมีการเห็นรูปด้วยตา ถูกแล้ว จิตนั่นแหละทำหน้าที่ที่ตา, แล้วมีการเห็นรูป เพราะว่า ตา นี้มัน กระทบกันเข้ากับรูป, รูปมากระทบตา เกิดจักษุวิญญาณ คือจิตที่เห็นรูป เห็นแจ้งรูปรู้แจ้งรูปว่าเป็นอย่างไร. เราจึงพูดได้ว่า ผู้ที่เห็นรูปก็คือจิต; แต่อย่าเพ่อเอาเป็นตัวตน มัน เป็นจิตตามธรรมชาติ เห็นรูปก็จิตเป็นผู้เห็น.

ทีนี้ การเห็นรูป นั้น คือ จิตกำลังทำหน้าที่ของมันตามธรรมชาติ; เมื่อรูปมาถึงตา มีจิตทำหน้าที่เห็น. ตัวการเห็นนั้นคือตัวจิตที่กำลังทำหน้าที่ของมันตามธรรมชาติ; เพราะว่าจิตมันทำหน้าที่อย่างนั้น ในกรณีที่เกี่ยวกับรูป คือตา ฉะนั้น การเห็นก็คือจิตที่กำลังทำหน้าที่.

ทีนี้ สิ่งที่ถูกเห็น เช่นว่าเห็นต้นไม้อย่างนี้; นั่นคือต้นไม้ต้นหนึ่งที่จิตสร้างขึ้นในวิถีแห่งจิต, ไม่ใช่ต้นไม้ต้นนี้มันเข้าไปในตา, ไม่ใช่. แต่ว่า จิตนั้นมันได้สร้างภาพชนิดนี้ เหมือนที่เห็นข้างนอกนี้ขึ้นในภายใน. ระบบของจิตมันจึงเกิดเห็นต้นไม้ต้นนี้, แล้วต้นไม้ต้นที่จิตเห็นนั้น คือต้นไม้ที่จิตสร้างขึ้น ไม่ใช่ต้นไม้ต้นนี้. พึงดู

ให้ดี เป็นต้นไม้ที่จิตมันสร้างขึ้นตามวิถีทางของจิต เห็นอยู่ในจิต. ฉะนั้นสิ่งที่ถูกเห็นก็คือจิตอีกเหมือนกัน.

พูดอย่างนี้คนธรรมดาคงไม่เชื่อ หรือว่านักวิทยาศาสตร์ทางฝ่ายวัตถุก็คงไม่เชื่อ; เพราะเขารู้กันแต่เรื่องวัตถุ, แต่ถ้าเรื่องของจิตแล้วมันกลายเป็นว่า อะไร ๆ ก็คือจิตไปหมด. ผู้เห็นก็คือจิต การเห็นก็คือจิต สิ่งที่ถูกเห็นก็คือจิต มันถึงขนาดนั้น. นี่เรียกว่า เรื่องของจิต อะไร ๆ ก็คือจิต.

ทบทวนอีกทีหนึ่งก็ได้ว่า ตาถึงเข้ากับรูป ก็เกิดจักษุวิญญาณ มีการเห็นรูป; ผู้เห็นก็คือจิตหรือจักษุวิญญาณ. ทีนี้การเห็นก็เมื่อเกิดจักษุวิญญาณชนิดนี้แล้ว มันก็ทำหน้าที่ของมันเป็นการเห็นตามธรรมชาติ, คือจิตที่อยู่ในหน้าที่ของจิต ก็มีการเห็น คือการกระทำที่เรียกว่าการเห็น. ดังนั้น การเห็นก็คือจิต จิตที่ทำหน้าที่อย่างนั้น หรือการกระทำของจิต เป็นตัวจิตนั่นแหละ เรียกว่าเป็นการเห็น. ทีนี้ สิ่งที่ถูกเห็น ก็คือสิ่งที่จิตมันสร้างขึ้น เพราะการเห็นนั้น, เป็นเรื่องของจิตในภายใน มันก็เห็นสิ่งที่เข้าไปกระทบจิต จิตรู้สึก นั้นมันก็คือสิ่งที่จิตสร้างขึ้น ของข้างนอกนี้มันเข้าไปในนั้นไม่ได้ แต่มันไปสร้างภาพขึ้นได้ใหม่ เปรียบเหมือนหนึ่งว่าที่เครื่องรับภาพของกล้องถ่ายรูป, มันสร้างภาพขึ้นมาได้ในนั้นแล้วมันก็เห็น. นี้มันเลยไม่มีอะไรเหลือเลยนอก มันกลายเป็นเรื่องจิตไปหมด ผู้เห็นก็คือจิต การเห็นก็คือจิต สิ่งที่ถูกเห็นก็คือจิต.

ในเรื่องของหูก็เหมือนกัน; ผู้ได้ยินก็คือจิต, การได้ยินก็คือจิต สิ่งที่ถูกได้ยินก็คือจิต. จมูก – กลิ่น ผู้รู้กลิ่นก็คือจิต, การรู้กลิ่นก็คือจิต กลิ่นที่ถูกรู้สึกก็คือจิต. ทีนี้ก็ รส ผู้รู้รสก็คือจิต การรู้รสก็คือจิต รสที่ถูกรู้สึกรู้จักก็คือจิต. นี้ สัมผัสผิวหนังนี่ ผู้สัมผัสก็คือจิต การสัมผัสก็คือจิต สิ่งที่ถูกสัมผัสก็คือจิต. ทีนี้

เรื่องของจิตเอง จิตที่รู้อารมณ์ การรู้อารมณ์ อารมณ์ที่ถูกรู้ มันก็เป็นเรื่องของจิต, คือตัวจิต ชนิดหนึ่งในลักษณะหนึ่งในขณะหนึ่ง.

ฉะนั้นคำพูดว่า อะไร ๆ ก็คือจิตนี้ เป็นคำพูดครอบจักรวาล; ถ้าเข้าใจก็เข้าใจ, ถ้าไม่เข้าใจก็ไม่เข้าใจ, จะโทษอาตมาว่าพูดบ้า ๆ บอ ๆ ไม่รู้เรื่อง ก็ได้เหมือนกันแหละ. มันไม่มีทางพูดเป็นอย่างอื่น, มันมีทางพูดแต่อย่างนี้ แล้วไม่รู้จะพูดอย่างไรอีก. ขอให้ไปใคร่ครวญดูเองบ้าง เพื่อจะเข้าใจว่า อะไร ๆ ก็คือจิต.

ฉะนั้นเราก็มีแต่สิ่งเหล่านี้ คือสิ่งที่รู้สึกทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ ทุกอย่างมันก็เป็นเรื่องของจิต หรือเป็นเรื่องจิตโดยตรง. พระพุทธเจ้าในชั้นลึก ก็คือจิตที่รู้ธรรมะ เป็นพระพุทธเจ้า, ธรรมะก็คือสิ่งที่จิตรู้ จนกลายเป็นจิตเสียเอง, พระสงฆ์ก็คือจิตที่รู้ตามพระพุทธเจ้า. ดู มันไม่มีเรื่องอื่นนอกจากเรื่องของจิต : พระพุทธเจ้าคือจิตที่รู้ตรัสรู้, สิ่งที่ตรัสรู้ก็คือสิ่งที่ปรุงขึ้นด้วยจิต ในจิต โดยจิต เป็นจิตชนิดนั้นอยู่ ในความรู้สึกของจิต นั่นคือธรรมะที่ตรัสรู้, พระสงฆ์ทั้งหลาย ก็คือจิตทั้งหลายที่รู้ตามอย่างเดียวกัน.

ผลที่จิตปรุงมี ๔ ลักษณะ.

ทีนี้ถ้าจะมาดูที่ผลที่เกิดขึ้น เป็นบุญเป็นบาป เป็นอะไรเหล่านี้ มันก็เป็นเรื่องของจิต. ในลักษณะอย่างนั้น เรียกว่าบาปเพราะมันผิด คือมันไม่ถูกและเป็นทุกข์, ถ้าเป็นเรื่องอย่างนี้ก็เรียกว่าบุญ เพราะมันไม่ได้เป็นทุกข์ มันรู้สึกเป็นสุข. หรือว่าแม้แต่ว่า ไม่หวั่นไหว ไม่จัดเป็นบาปเป็นบุญ เขา*เรียกว่า อเนญชา*, อย่างนี้มันก็ยังเป็นเรื่องของจิต, หรือว่ามันอยู่เหนือโลก มันขึ้นพ้นอำนาจของสิ่งเหล่านี้

เรียกว่า เหนือโลก มันก็ยังคือจิต. ฉะนั้นจึงมีคำเรียกจิตนี้ต่างๆกัน เป็น *กามาวจรจิต รูปาวจรจิต อรูปาวจรจิต โลกุตตรจิต;* มันไม่มีอะไรที่มิใช่จิต.

ที่นี้อยากจะให้สังเกตตามลำดับกันอีกแนวหนึ่ง เพื่อให้รู้ทีเดียวหมด ทั้งหมดจะมีคำสัก ๔ คำ, ดอยจำให้ดีว่า ๔ คำ คือ คำว่า บาป คำหนึ่ง คำว่า บุญ คำหนึ่ง คำว่า อเนญชา คำหนึ่ง คำว่า โลกุตตระ อีกคำหนึ่ง. คำว่า บาปคือจิต ที่ต้องใช้คำว่า ที่มัน เลว ที่มันผิด ที่มัน เป็นทุกข์, หรือมัน เป็นชั่ว นี้เรียกว่าบาป. บุญถูกความต้องการในโลก อย่างโลกๆ เป็นสุขอย่างโลกๆ เป็นสุขของคนโง่ที่มีกิเลสก็เรียกว่าบุญ.

ที่นี้มาถึงตอนหนึ่ง มันสลัดความหมายของคำว่าบาปว่าบุญออกไปอยู่คล้ายๆกับว่า ไม่มีบาปไม่มีบุญ เขาเรียกว่า อเนญชา แปลว่า ไม่หวั่นไหวตามความหมายของคำว่าบาปว่าบุญ, โดยเฉพาะเจาะจง ก็ *หมายถึงเนวสัญญานาสัญญายตนะ* จะเป็นอเนญชาอย่างยิ่ง, หรือ อรูปฌานทั้งหมดเป็นอเนญชาอย่างยิ่ง. บางอาจารย์ขยายความต่ำลงมาถึงจตุตถฌานว่า ก็เป็นอเนญชาด้วยเหมือนกัน.

ถ้า บาปมันเผ็ด ถ้า บุญมันหวาน, แล้วแต่จะใช้คำไหนนะ. ถ้าว่า บาปมันขม ถ้า บุญมันหวาน; แต่ถ้ามัน ไม่บาปไม่บุญไม่ขมไม่หวาน นั่นแหละมันจะมีความหมายแห่งอเนญชา, เป็นจิตที่เป็นสมาธิ ไม่สนใจกับบุญกับบาป พวกนี้เป็นอเนญชา, แต่มันยังมีความรู้สึก ในเวทนาในสัญญาในอะไรอยู่. ที่มัน สูงขึ้นไป จากนั้นอีก ก็เป็นโลกุตตระ, ขึ้นเหนือโลกเหนือความหมายแห่งโลก เหนือคุณค่าของ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธัมมารมณ์ เรียกว่า โลกุตตระ.

เพราะคำมันแปลกหรือใหม่ บางทีจะไม่เข้าใจ ย้ำกันอีกทีหนึ่งก็ได้ว่า ที่เลวที่สุดนั้นคือบาป จิตผิดจิตชั่ว, สูงขึ้นมาคือบุญ จิตถูกหรือจิตดี ตามความหมายอย่าง

โลก ๆ ตรงกันข้ามกับบาป, ที่นี้ อีกที เป็นอเนญชาไม่บุญไม่บาป, แต่ก็ยังเป็นสังขารอันหนึ่ง เป็นไปตามเหตุตามปัจจัย. นี่ไม่ค่อยจะพูดถึงกัน ไม่ค่อยจะรู้จักกัน ระบุเอาอรูปฌานเป็นหลัก นั้นไม่บุญไม่บาป ไม่มีความรู้สึกบุญหรือบาป คือมันเฉยไปได้ เหมือนกับว่าไม่หวานไม่ขม. ถ้าขมก็เป็นบาป, ถ้าหวานก็เป็นบุญ, ที่ไม่หวานไม่ขมมันก็มีอยู่ นั้นให้มันเป็นอเนญชา. แต่ถ้าหมดพ้นไปจากนี้ คือมัน ไม่มีการปรุงแต่งเลย แล้วก็เรียกเป็นโลกุตตระ; รู้จักสิ่ง ๔ สิ่งนี้ คือรู้จักทั้งหมดไม่ยกเว้นอะไร ผู้ใดรู้จักสิ่งทั้ง ๔ สิ่งนี้ ผู้นั้นก็จะรู้จักหมดทุกสิ่งไม่มีอะไรเหลือ. ถ้าจะให้มันง่ายเข้าเราก็มาดูตรงที่สมมติโดยภาษาคน. นี้มันพูดภาษาธรรมนะ ที่ว่านี้ เรื่องบาป เรื่องบุญ เรื่องอเนญชา เรื่องโลกุตตระ.

ที่นี้มาดูโดยภาษาคน ก็จะมีสัก ๔ ชนิด ๔ ระดับ เหมือนกัน ว่า : นรก นรกเลวมาก ต่ำมาก. แล้วก็สูงขึ้นมาอีกชั้นหนึ่งก็คือ มนุษย์, มนุษย์นี้มันดีกว่านรก. ที่นี้สูงขึ้นไปกว่า มนุษย์ ก็คือ เทวดา – เทพ กระทั่งชั้นพรหม ก็คือ เทพ. ที่นี้สูงขึ้นไปอีก ก็คือ นิพพาน.

นี้ถ้าพูดให้เป็นสมมติ เหมือนกับว่าเป็นวัตถุเป็นโลกเป็นอะไรขึ้นมา : โลกนรกต่ำสุด, สูงขึ้นมาเป็นโลกมนุษย์ คือผิวดินนี้, ที่นี้สูงขึ้นมาอีกเป็นเทวดา เทวดาใน ๖ ชั้นนั้นก็ดี รูปพรหมก็ดี อรูปพรหมก็ดี เขาเรียกว่าเทพ เทวดาไปหมด พ้นไปอีกก็มีแต่นิพพาน, พ้นพรหมโลกไปอีกก็มีแต่นิพพาน. ต่ำสุดคือนรก, สูงขึ้นมาถึงผิวดินคือมนุษย์, สูงขึ้นไปบนฟ้าเรียกว่าพวกเทพพวกเทวดา, พ้นนั้นหมดเลยก็เรียกว่านิพพาน.

ใต้ดิน ผิวดิน บนฟ้า แล้วอวกาศ พูดเป็นอย่างนักวิทยาศาสตร์เสียหน่อยว่า ใต้ดิน แล้วบนดิน แล้วบนฟ้า แล้วก็ออกไปจากนั้นก็คืออวกาศ คือที่ว่าง สุญญากาศหรือที่ว่าง. นี้ก็พอจะเทียบกันได้ง่าย ๆ นะ ใต้ดินคืออนรก บาป, ที่ผิวดิน นั้นคือบุญ หรือมนุษย์หรือเทวดาชั้นที่ต่ำ ๆ; พวกที่ยังอยู่ในกามารมณ์แม้จะเป็นเทวดา เขาก็เรียกว่า พวกบุญนี้เหมือนกัน, ถ้ามันเก่งกว่านั้น มันเป็นพวกอเนญชา แต่ก็เรียกว่าเทวดาเหมือนกัน. สูงจากนั้นเป็นนิพพาน. พวกใต้ดินคืออนรก, พวกผิวดินคือมนุษย์, พวกบนฟ้าคือพวกเทวดาทั้งหลาย, อวกาศนอกออกไปจากอากาศนี้เป็นสุญญากาศเป็นอวกาศนั่นน่ะคือนิพพาน, เปรียบนะไม่ใช่ว่าเป็นตัวจริง, เปรียบเทียบให้เห็น. นี่พูดเป็นคำเปรียบในภาษาคน มันก็ได้เป็น ๔ ชั้น, ใต้ดิน บนดิน บนฟ้า แล้วก็อวกาศโน่นเลย. ทั้งหมดนั้นก็ไม่มีอะไรนอกไปจากจิต, ไม่มีอะไรนอกไปจากจิตที่มันอยู่ในลักษณะที่ต่าง ๆ กัน.

ที่มันอยู่ใต้ดินหรือผิวดินหรือบนฟ้านี้ เรื่องบาป เรื่องบุญ เรื่องอเนญชา เรื่องมนุษย์และเทวดานี้ อย่างนี้ก็เรียกว่ามัน เป็นสังขตธาตุ, คือธาตุที่มีการปรุงแต่งได้. ที่นี้นอกออกไปจากอวกาศ ในภาษาธรรมะ คือนิพพาน มันก็เป็นอสังขตธาตุ คือ เป็นธาตุที่ปรุงแต่งไม่ได้, อะไรปรุงแต่งไม่ได้. ธาตุทั้งหลายทั้งปวงทั้งหมดทั้งสิ้นแยกได้เป็นสองพวก : พวกหนึ่งมีอะไร ๆ ปรุงแต่งได้, หรือมีการปรุงแต่ง; พวกหนึ่งไม่มีอะไรปรุงแต่งได้, คือไม่มีการปรุงแต่ง.

จากสังขตะไปสู่อสังขตธาตุ เป็นเรื่องของจิต.

เอามาจับกลุ่มกันก็ว่า เรื่องบาป เรื่องบุญ เรื่องอเนญชานี้ เป็นสังขตธาตุ, เป็นธาตุที่มีปัจจัยปรุงแต่ง. ส่วนเรื่องนิพพานนั้นเป็นอสังขตธาตุ คือ ธาตุ

ที่ไม่มีอะไรปรุงแต่ง, ไม่มีการปรุงแต่ง. ที่มันวนเวียนอยู่ในกองทุกข์นี้ ก็คือธาตุที่มีบ้างขัยปรุงแต่ง มีการปรุงแต่ง; **ถ้าหยุดการปรุงแต่ง** เหล่านั้นเสีย ไม่เกี่ยวกับการปรุงแต่ง มันกลาย**เป็นอสังขตธาตุ,** แล้วเป็น **ดับทุกข์สิ้นเชิง.** ถ้ามันมีการปรุงแต่งอยู่ มันก็เป็นทุกข์ไปเรื่อยๆ ตามการปรุงแต่ง; ท่านระบุเอา **การปรุงแต่ง** นั่นแหละว่า **เป็นตัวความทุกข์, หยุดการปรุงแต่งเสีย เป็นความสุขอย่างยิ่ง;** ***เป็นบาลีว่า เตสำ วูปสโม สุโข*** เมื่อสวดบังสุกุลชักอนิจจาคนตายจะได้ยินคำว่า ***เตสำ วูปสโม สุโข —ระงับเสียซึ่งสังขารเหล่านั้นเป็นความสุข คือไม่มีการปรุงแต่งนั่นน่ะ เป็นความสุข*** มีความสุข. ถ้ายังมีการปรุงแต่งอยู่ยังมีความทุกข์; แต่แล้วมันก็คือธาตุ ธาตุที่ปรุงแต่ง, ธาตุที่ไม่ปรุงแต่ง. ถ้าเราจะพูดให้สั้นที่สุด ก็พูดได้คำสองคำว่า **จากสังขต-ธาตุไปสู่อสังขตธาตุ** มันมีเท่านี้. เรื่องของจิตทั้งหมดมันมีเพียงว่า จากสังขตธาตุไปสู่อสังขตธาตุ.

จิตเป็นธาตุตามธรรมชาติ แล้ว **เป็นพวกสังขตธาตุ** คือปรุงแต่งได้. ที่นี้จิตได้รับการปรุงแต่ง **มีการปรุงแต่งอยู่เรื่อย,** ปรุงแต่งอยู่เรื่อยๆ กว่าจะเป็นโพธิจิต. ที่นี้มันก็ **ข้ามไปสู่ฝ่ายอสังขตธาตุ.** ฉะนั้นเราพูดได้สั้นๆ ว่า **เรื่องของจิตนั้นไม่มีอะไร นอกจากว่า จากสังขตะไปสู่อสังขตะ** มีเท่านั้นแหละ. แต่คำเหล่านี้ไม่เคยได้ยิน เดี๋ยวก็พังไม่ถูก แล้วก็เลิกกัน; จะพูดให้สั้นก็ว่า **จากทุกข์ ไปสู่ความดับไม่เหลือแห่งทุกข์.** เรื่องของจิตอันยืดยาวกว้างขวางมันไม่มีอะไรนอกจากพูดว่าจากความทุกข์ ไปสู่ความดับไม่เหลือแห่งทุกข์. **ธรรมะทั้งหมด ๘ หมื่น ๔ พันธรรมขันธ์หรือเท่าไรก็ตาม** มันมีย่อๆสั้นๆเพียงว่า **จากความทุกข์ไปสู่ความดับไม่เหลือแห่งทุกข์;** ถ้าพูดโดยปรมัตถ์หน่อยก็พูดว่า **จากสังขตะไปสู่อสังขตะ** เรื่องมันมีเท่านั้น. อะไรๆมันก็เป็นสักแต่ว่าจิตแล้วมันมีอาการ คือจากสังขตะแล้วไปสู่อสังขตะ, แล้วเรื่องมันก็จบ.

นี่คือความหมายของคำว่าธรรมะเล่มน้อย ธรรมะเล่มเล็ก ธรรมะเล่มจิ๋ว มันมีพูดได้เพียงไม่กี่คำ. อย่าลืมทบทวนที่พูดทีแรก ว่าจากธาตุตามธรรมชาติปรุงแต่งกันมา มีจิต, อะไร ๆ ก็คือจิต จนกว่าจะมีโพธิจิต. ครั้นมีโพธิจิตแล้วก็มาถึงนิพพาน เลิกกัน ๆ จบกัน. ยักษ์ตายเรื่องจบ, เรื่องมีอย่างนี้ จากทุกข์ไปสู่ความดับทุกข์ มันมีอย่างนี้.

แนวปฏิบัติจากสังขตะสู่อสังขตะเทียบกับพฤกษาแห่งชีวิต.

ทีนี้พูดให้มันมากอีกก็ได้ พูดให้มันรำคาญเล่นให้มันมากอีกก็ได้ ก็จะต้องพูดว่า ปฏิบัติกันอย่างไร จึงจะจากสังขตะไปสู่อสังขตะ หรือจากทุกข์ไปสู่ความดับทุกข์ ปฏิบัติกันอย่างไร? อาตมาจะพูดว่า ปฏิบัติเหมือนกับปลูกต้นไม้ ๕ ต้น ปลูกต้นไม้ ๕ ต้น, จะพูดไปทีละต้น การปฏิบัติตั้งแต่ต่ำสุดตั้งต้นที่สุดไปถึงจุดสูงสุด คือนิพพานนั้น จากขี้ผุ่นเม็ดหนึ่งไปถึงนิพพานนั้น เราจะมีการปฏิบัติเปรียบเหมือนกับว่าเราปลูกต้นไม้ ๕ ต้น.

ต้นที่หนึ่ง เป็น เรื่องร่างกาย เรียกว่า กายพฤกษา, พฤกษาทางกาย ปลูกให้มันถูกต้อง ทางกายหรือสิ่งที่เนื่องด้วยกาย ออกแต่ชื่อก่อนนะ.

ต้นที่สอง มัน เป็นเรื่องของจิต เรียกว่าจิตตพฤกษา ต้นไม้ของจิต ระดับจิต คือทำให้มันถูกต้องในทางจิต.

นี่ปลูกต้นไม้ที่สาม คือ โพธิพฤกษา โพธิพฤกษาคือต้นไม้ทางสติปัญญา, ต้องทำให้ถูกต้องทางสติปัญญา; ไม่ใช่ตัวจิตนะ หมายถึงตัวสติปัญญาซึ่งอาศัยจิต.

ที่นี้ ต้นที่สี่ เมตเตยยพฤกษา พฤกษาแห่งความเมตตา ได้ ๔ ต้น.

เมื่อตะกี้เรียกว่า ๕ ต้น ให้ไปเติมต้นที่ห้า วจีพฤกษา เข้าไปอีกต้นหนึ่ง ที่จริงก็ไม่อยากจะแยกออกไป เพราะมันอยู่ที่กาย วาจานี้ตามหลักธรรมะชั้นสูง เขาบวกไว้ที่กาย คือมันอยู่ที่พวกกายหรือพวกรูป. ถ้าคุณอยากจะแยกวจีออกไปอีกต้นหนึ่ง มันก็ได้ ๕ ต้น, ถ้าไปรวมเสียในกายมันก็เป็น ๔ ต้น.

ที่นี้ดูกันโดยรายละเอียด กายพฤกษา – ความถูกต้องทางกาย จงมีการประพฤติ กระทำ หรือปรุงแต่ง ก็แล้วแต่จะเรียก, ทางฝ่ายรูปธรรมฝ่ายกายนั้นให้ถูกต้อง กายก็ดี สิ่งที่เนื่องด้วยกายก็ดี เช่นเครื่องใช้ไม้สอยบ้านเรือนอะไรก็ตามนั้น มันเนื่องด้วยกาย อยู่ด้วยกาย กายก็ดี สิ่งที่เนื่องอยู่ด้วยกายก็ดี ทำให้ถูกต้อง ด้วยการประพฤติข้อปฏิบัติในทางกาย. ซึ่งขยายความออกมาถึงทุกอย่างที่เนื่องกับกาย. ถ้าพูดอย่างศีลพระปาฏิโมกข์ ก็ถูกต้องทางมรรยาท ที่เนื่องอยู่กับกาย ถูกต้องทางโคจร คือสถานที่ต่าง ๆ ที่เราต้องเกี่ยวข้องด้วย. เราก็ต้องประพฤติให้มันถูกต้องด้วย ที่มาที่ไป, ตลอดถึงวัฒนธรรมประเพณี ทั้งหลาย ที่มันเกี่ยวกับร่างกายภายนอก มันก็ถูกต้องด้วย. ถ้าเราทำสำเร็จตามนี้ ก็เรียกว่า เราปลูกต้นไม้ต้นที่หนึ่งสำเร็จ คือกาย-พฤกษา เจริญงอกงาม รุ่งเรือง เยือกเย็น ทางด้านกาย ปลูกต้นไม้ต้นแรก กายพฤกษา.

ที่นี้ถ้าเราเอา วจีพฤกษา อีกต้นหนึ่ง ไม่รวมกับกาย มันก็ ถูกต้องทางวาจา หรือสิ่งที่มันมีความหมายอย่างเดียวกับวาจา วาจานี้คือเครื่องสื่อสารติดต่อระหว่างบุคคล ก็เรียกว่าวาจา ถ้ามีเราเพียงคนเดียว ก็ไม่ต้องพูดจากับใครก็ได้ วาจามันก็เลิกไปเอง. แต่โดยเหตุที่มันมีหลายคน มันก็ต้องมีสื่อสำหรับติดต่อ มันก็คือวาจา; ฉะนั้นวาจาและสิ่งที่ทำหน้าที่อย่างเดียวกับวาจา คือการสื่อสารใด ๆ ก็ตาม จะเป็นการเขียนรูป เขียนภาพ เขียนอะไรก็ตาม มันก็เป็นพวกวาจาด้วยกันทั้งนั้น ก็ต้องประพฤติถูกต้องตาม

กฎของวาจา, วจีกรรมที่เป็นกุศลกรรมบถถูกต้องหมด, ตลอดถึงวัฒนธรรมขนบธรรมเนียมประเพณีทางวาจา, ถูกต้องหมดทางวาจา ไม่มีโทษทางวาจา ก็เรียกว่าปลูกต้นไม้ต้นนี้สำเร็จ คือวจีพฤกษา แต่ถ้าไม่แยกมันก็รวมอยู่ในคำว่ากายพฤกษา.

ทีนี้ต้นถัดมาเรียกว่า **จิตตพฤกษา ระบบจิต** จิตแม้จะอาศัยอยู่ที่กาย มันก็ไม่ใช่กาย จิตมันก็เป็นจิต แล้วมันยังมีสิ่งที่เนื่องอยู่กับจิตหรือฝ่ายจิต. **เราจะจัดอุปกรณ์ของจิต** เช่น ระบบประสาท ระบบประสาททั้งหลายนี้ ก็เรียกว่าฝ่ายจิต **มีเรื่องสมาธิเป็นหลัก.** จิตตพฤกษามีเรื่องสมาธิเป็นหลัก, เจริญสมาธิก็คือเจริญจิต จิตก็เจริญ. สมาธิที่คนเขารู้จักกันนั้น ก็แต่เพียงว่าอยู่นิ่งๆ ไม่คิดนึกอะไร. แต่ **สมาธิแท้ตามความหมายในธรรมะนั้น** คือว่า **จิตมันบริสุทธิ์ จิตบริสุทธิ์ไม่มีกิเลสกวน จิตตั้งมั่นไม่มีกิเลสกวน จิตพร้อมที่จะทำหน้าที่ของมัน;** นี่เรียกว่าเป็นสมาธิ คือ จิตบริสุทธิ์ จิตตั้งมั่น จิตพร้อมที่จะทำหน้าที่ของมัน : อันหนึ่งมันบริสุทธิ์, อันหนึ่งมันตั้งมั่นเข้มแข็ง, อันหนึ่งมันไวต่อความรู้สึก, ก็เรียกว่านี่คือมีสมาธิ; **ไม่ใช่ว่าหลับตานิ่งๆ ไม่คิดอะไร.** อบรมจิตให้มีจิตตพฤกษางอกงาม นี้คือเป็นสมาธิ *ปริสุทฺโธ – บริสุทธิ์, สมาหิโต – ตั้งมั่น, กมฺมนิโย* – เป็น active **ที่สุด.** นี่คือเรียกว่า จิตตพฤกษาที่ปลูกขึ้นงอกงามแล้ว.

ถ้ามองดูที่ผล เพียงแต่เป็นสมาธินี้ก็มีผลมาก คือจะมีความสุขก่อน; ในสมาธินั้นจะมีความสุข, แล้วจะสามารถใช้จิตที่เป็นสมาธิทำปาฏิหาริย์ต่างๆได้. แต่นี่ไม่ต้องพูดถึงดีกว่า เพราะว่าไม่ได้มุ่งหมาย มันเป็นส่วนเกิน; แต่ว่ามันทำได้, ถ้าจิตอบรมดีแล้วมันทำปาฏิหาริย์ได้, แล้วก็เป็นจิตที่มีสติสมบูรณ์ ไม่ผิดพลาด รอบคอบสมบูรณ์ด้วยสติ. **จิตที่เป็นสมาธิจะสมบูรณ์ด้วยสติ, แล้วก็เป็นจิตที่พร้อมที่จะเจริญมรรค ผล นิพพานสูงขึ้นไป,** มันออกมาถึงระบอบวัฒนธรรมประเพณีด้วย

เหมือนกันแหละ. วัฒนธรรมนี่แหละถ้าว่ามันนิยมความมีสมาธิ มันก็แสดงออกมาให้เห็นว่า บุคคลเหล่านั้นมีความเข้มแข็งมั่นคง บริสุทธิ์ นิ่มนวล อ่อนโยน, เป็นมนุษย์ที่มีวัฒนธรรม. นี่เรียกว่ามันมีความถูกต้องในทางจิต เรียกว่าเป็นจิตตพฤกษา.

ที่นี้ต้นไม้ถัดไปอีก ก็เรียกว่า โพธิพฤกษา ที่นี้ความรู้แล้ว มาถึงความรู้จิตจะอบรมความรู้ มีความรู้เจริญในจิต.

คำว่าความรู้ในทางธรรมะนั้น คือความเห็นแจ้ง ในภาษาไทยใช้คำว่าความรู้กันอยู่เป็นประจำ; ฉะนั้นขอให้เรารู้จักเปรียบเทียบความต่างกันระหว่างคำ ๓ คำ คือ ความรู้ เรียนก็รู้; นี้ความเข้าใจ, นี้มันต้องคิด ต้องใช้เหตุผล จึงจะเข้าใจ; นี้ความเห็นแจ้ง นี้คือดูในขั้นสุดท้าย. ในภาษาอังกฤษก็ไปดูเอาเอง ระหว่างความแตกต่างระหว่างคำว่า knowledge, คำว่า understanding, คำว่า realization, คำเหล่านี้ คนละความหมายทั้งนั้น ความรู้ แล้วก็ความเข้าใจ แล้วก็ความเห็นแจ้ง.

ความรู้ทำเอาได้ด้วยการศึกษาเล่าเรียนธรรมดา, ความเข้าใจนั้นต้องไปใช้เหตุผล ต้องรู้จักคิดรู้จักใช้เหตุผล, ความเห็นแจ้งนั้นมันต้องผ่านสิ่งนั้นไปหมดแล้วโดยทางจิต ไม่อาจจะเรียนโดยทางหนังสือ, และไม่อาจจะประสบได้ด้วยการใช้เหตุผล. คือมันเหนือเหตุผลมันต้องผ่านสิ่งนั้นเข้าไปจริงๆ เสร็จแล้วจึงจะรู้แจ้งในสิ่งนั้น. นี่เราเรียกว่าความรู้ โพธิ, โพธิ ความรู้ คือความรู้ที่เป็นความเห็นแจ้ง, ไม่เพียงแต่ความเรียนรู้ หรือความเข้าใจ, นั้นมันไม่พอ.

ความรู้มันก็ไปจบเอาที่เห็นแจ้งต่อพระนิพพาน; เมื่อจิตอบรมดีแล้วมันก็รู้ๆๆๆ จนรู้ความไม่ยึดถือสิ่งใดๆ ไม่ปรุงแต่งด้วยสิ่งใดๆ เรียกว่ารู้แจ้งนิพพาน, ใช้คำว่ารู้แจ้งนิพพานดีกว่า.

ลักษณะของนิพพาน.

นิพพานนั้นคือความว่างจากความทุกข์, ว่างจากกิเลส; เมื่อไรเราว่างจากกิเลส ว่างจากความทุกข์แม้ชั่วขณะหนึ่งก็เรียกว่า มีนิพพานชนิดชั่วขณะ, มีนิพพานชนิดชั่วขณะ มีได้ตามธรรมชาติ ที่ไม่ได้ทำอะไรนักก็ได้, คือบางเวลาหรือบางคราว เหตุปัจจัยแวดล้อมเหมาะสม, กิเลสไม่เกิดแก่เรา, ความทุกข์ไม่เกิดแก่เรา, จิตของเราสงบเย็นตามธรรมชาติ มีได้ง่ายเมื่อไปนั่งไปอยู่ในที่ที่มันไม่มีสิ่งยั่วยุกิเลส. หรือว่าแม้ตามธรรมดา จิตมันก็ต้องการจะหยุดจะพักของมันได้ มันขี้เกียจไปรับอารมณ์มันก็หยุดได้เหมือนกัน. เมื่อกิเลสไม่เกิด ความทุกข์ไม่เกิด เรียกว่า นิพพานชั่วขณะตามธรรมชาติ ซึ่งเราก็มีกันอยู่ด้วยกันทุกคน แล้วก็บ่อย ๆ. ถ้าว่าผู้ใดไม่มีจิตใจสงบเย็นชนิดนี้เสียเลย คนนั้นก็เป็นบ้า, แน่นอนละมันเป็นบ้า และตายแล้ว ไม่ได้มานั่งอยู่. ฉะนั้นมันมีการพักผ่อนของจิตใจในวิธีนี้ พอสมสัดสมส่วนกัน.

ไปคำนวณดูเอาเองก็แล้วกันว่า วันคืนหนึ่ง ๒๔ ชั่วโมงนี้ เรามีจิตร้อนด้วยกิเลสกี่ชั่วโมง, แล้วก็เย็นว่างจากกิเลสกี่ชั่วโมง, แล้วก็ชอบสิ่งนี้ คือว่างจากกิเลส แม้ชั่วคราวนี้ให้มาก ๆ จะได้รู้จักชิมรสของกิเลส และความไม่มีกิเลส เปรียบเทียบกันดู. เวลาที่มีกิเลสร้อนเหมือนกับตกนรก ก็ลองชิมดูซิ, เวลาที่ได้ของอร่อย ๆ เหมือนกับสวรรค์ก็ลองชิมดู เวลาที่มันไม่มีกิเลส ไม่มีสิ่งรบกวนเลย ก็ชิมดู, มันจะรู้จักเปรียบเทียบระหว่างมีกิเลสกับไม่มีกิเลส. ชีวิตที่เยือกเย็นในโลกนี้ เป็นชีวิตที่เยือกเย็นอยู่ในโลกนี้ ก็สังเกตศึกษาให้มาก; จะเอามาจัดไว้เป็นขนบธรรมเนียมประเพณีหรือวัฒนธรรมก็ได้; ครอบครัวนี้แต่ละคนมีความเยือกเย็น เพราะเขาอยู่กันอย่าง

ชนิดที่กิเลสเกิดยาก, กิเลสไม่ค่อยรบกวน มันเป็นชีวิตที่เยือกเย็น. นั่นแหละคือนิพพานตามธรรมชาติ, นิพพานชั่วคราวตามธรรมชาติ.

ทีนี้ถ้าว่า ปฏิบัติ ศีล สมาธิ ปัญญา อบรมจิตจนถึงนิพพานสมบูรณ์ คือสิ้นกิเลส สิ้นอาสวะ สิ้นอนุสัย มันไม่กลับมีกิเลสอีกได้ นี้เป็นนิพพานแท้ นิพพานขั้นสมบูรณ์แบบ. อันนี้ไม่อยู่ในรูปของวัฒนธรรมหรือประเพณี, มันไปอยู่ในรูปของธรรมะในขั้นสูงสุด บรรลุแล้วก็เป็นพระอรหันต์ไปเลย, นี่นิพพาน ความที่ไม่ปรุงแต่ง ภาวะที่ไม่ปรุงแต่ง, ลักษณะที่ไม่ปรุงแต่งของกิเลส และไม่เกิดความทุกข์ เป็นนิพพานสมบูรณ์.

จะเป็นนิพพานชนิดไหน ก็เป็นสักว่าธาตุตามธรรมชาติ. นิพพานชั่วคราวเรียกว่า *สามายิกนิพพาน นี้ก็เป็นธาตุ* ตามธรรมชาติชนิดหนึ่ง. นิพพานแท้จริงเป็น *สอุปาทิเสสนิพพาน* หรือ *อนุปาทิเสสนิพพาน* ก็ตาม มัน *ก็เป็นธาตุ* ตามธรรมชาติอยู่นั่นเอง; แม้แต่นิพพานก็เป็นธาตุ สักว่าธาตุตามธรรมชาติ เอามาเป็นตัวตนไม่ได้. นี่โพธิพฤกษ์ของเรานี้ มันอบรมกันไปจนถึงบรรลุนิพพาน โพธิพฤกษานั้น พอกพูนเจริญเลี้ยงรักษา เจริญงอกงาม จะแตกใบ ออกดอก ออกผล เป็นนิพพาน.

นี้เรื่องมันจบแล้ว สำหรับส่วนบุคคลนั้น; แต่เรื่องยังไม่จบสำหรับสังคมหรือหลายคน เพราะว่าความทุกข์หรือบัญหานี้ มันไม่ใช่มีแต่สำหรับคนคนเดียว มันมีความทุกข์หรือมีบัญหาของสังคมด้วย. เราอยู่โดยไม่มีสังคมนั้นมันอยู่ไม่ได้; เพราะว่าธรรมชาติมันจัดให้มาอย่างนั้น. เราจะมาขึนอยู่คนเดียวไม่มีใครนี้ มันทำไม่ได้ อยู่ไม่ได้, ดังนั้นเราจึงต้องมีสังคม และอยู่กันเป็นสังคม.

หน้าที่ที่จะต้องประพฤติ ปฏิบัติ เพื่อประโยชน์แก่สังคม มันก็ยังเหลืออยู่ ดังนั้นเราก็จะต้องปลูกต้นไม้ต้นสุดท้าย คือ เมตเตยยพฤกษา. ทุกศาสนามีคำว่า พระ-

ศรีอาริยเมตไตรยแม้จะเป็นคำในภาษาอื่น ก็มีความหมายเหมือนกับ ศรีอาริยเมตไตรย คือ ยิ่งด้วยเมตตา. นี้เรายังจะต้องปลูกต้นไม้ต้นนี้ เพื่อแก้ปัญหาให้มันหมดสิ้น. ปัญหาหมดส่วนเราคนเดียว มันก็ยังมีปัญหาของสังคมเข้ามารบกวน; จะตัดปัญหาให้หมด ก็ต้องตัดปัญหาทางสังคมให้หมดออกไปด้วย, จึงต้องปลูกต้นไม้อีกต้นหนึ่งเรียกว่าเมตเตยยพฤกษา *เมตเตยยะ* แปลว่า *เกื้อกูลแก่ความเป็นมิตร,* เกื้อกูลแก่มิตรภาพ, เพื่อประโยชน์แก่มิตรภาพ เรียกว่าเมตเตยยะ ปลูกต้นไม้เพื่อเกื้อกูลแก่มิตรภาพในสังคม.

เหตุผลในการปลูกเมตตา มีทั้งทางโลกและทางธรรม.

มีเหตุผลที่เราต้องปลูกต้นไม้นี้ เหตุผลที่ค่อนข้างเห็นแก่ตัว ภาษาโลก เราต้องมีเมตตา ที่ทำเพื่อประโยชน์ผู้อื่น เพราะว่าเราอยู่ในโลกคนเดียวไม่ได้; นี้มันไม่บริสุทธิ์นัก เราทำเพราะเหตุว่าเราอยู่คนเดียวในโลกไม่ได้, ดังนั้นเราจึงต้องทำประโยชน์เพื่อผู้อื่นด้วยอีกส่วนหนึ่ง. เหตุผลทางโลกิยะหรือทางศีลธรรม เราต้องประพฤติประโยชน์ผู้อื่น เพราะเหตุว่าเราอยู่คนเดียวในโลกไม่ได้, นี่เหตุผลของศีลธรรมมันเป็นเพียงเท่านี้. ฉะนั้นเราจึงต้องทำประโยชน์ผู้อื่นให้อยู่ด้วยกันได้.

ทีนี้ถ้าเป็นเหตุผลทางปรมัตถธรรม ที่จริง ที่แท้ เราก็มีเหตุผลว่า เพราะเราเป็นเพื่อนเกิด แก่ เจ็บ ตาย ด้วยกัน; พึงดูให้ดี เพราะว่าเราเป็นเพื่อนเกิด แก่ เจ็บ ตาย ด้วยกัน; ดังนั้น เราต้องประพฤติประโยชน์ผู้อื่น, ทำสิ่งที่เป็นประโยชน์แก่ผู้อื่น.

น่าประหลาดอยู่อย่างหนึ่งที่ว่า ทุก ๆ ศาสนาเท่าที่เราเรียนรู้หรือเห็นกันอยู่ มันขยักไว้ตอนหนึ่งเสมอ คือพระศรีอาริยเมตไตรยที่จะมาถึงข้างหน้า, ใช้คำว่าที่จะมาถึง

ข้างหน้า. *ในศาสนาพุทธ* เราก็มีคำว่า *พระศรีอาริยเมตไตรย* อันจะมาข้างหน้า, ในศาสนา*ฮินดู* เขาก็มี *กัลกี* หรือ *กัลกิยาวตาร* ที่จะมาถึงข้างหน้า ก็ยังไม่มาถึงเหมือนกัน, ในศาสนา *พวกเซเมติค* พวกยิว ศาสนาคริสต์ อิสลาม เขาก็มี *เมสิอา เมสิอา ความหมายเดียวกับ อาริยเมตไตรย,* จะมาถึงข้างหน้า. พระเยซูมาอ้างตัวเป็นเมสิอา ก็ถูกจับฆ่า ใครๆ ก็ว่าอย่างนั้น เพราะเขาไม่ยอมรับกัน; แต่ว่าในทุกศาสนาขยักไว้ว่าพระศรีอาริยเมตไตรยอันจะมาถึงข้างหน้า นั้นน่ะคือหน้าที่ยังไม่จบ หน้าที่ที่จะต้องประพฤติกระทำเพื่อผู้อื่นยังไม่จบ ต้องช่วยกันทำต่อไป.

ฉะนั้นแม้เราจะทำหน้าที่ส่วนตัวเราเสร็จแล้ว เราก็ยังจะต้องทำหน้าที่เพื่อเพื่อนมนุษย์อีกชั้นหนึ่ง. นี่ต้นไม้ต้นสุดท้ายที่จะต้องปลูก เรียกว่าเมตเตยยพฤกษา. ในเรื่องพระศรีอาริยเมตไตรยของเรา มันก็มีคำพฤกษาเป็นหลักอยู่แล้ว, เรียกว่ากัลปพฤกษ์ กัลปพฤกษา ต้นกัลปพฤกษ์ ที่ว่าใครต้องการอะไร ไปที่ต้นกัลปพฤกษ์ แล้วก็ได้ทั้งนั้น. *ในศาสนาพระศรีอาริยเมตไตรย มีต้นกัลปพฤกษ์,* ในภาษาศาสนาฮินดูดูเหมือนเขาใช้คำว่า กัลปะ ครูมะ, ครูมะ ก็แปลว่าพฤกษ์เหมือนกัน ภาษาบาลีฝ่ายพุทธนี่ว่า กัลปพฤกษ์, ต้นไม้ที่ให้สำเร็จความต้องการ, กัลปครูมะ ครูมะ ทุมมะ หรือ ครูมะนี้ ก็แปลว่าต้นไม้เหมือนกัน. เขาก็มีต้นไม้ที่ว่า ใครต้องการอะไรไปที่นั่น ล้วนแต่ถือว่ายังไม่มา และยังอยู่ไกล.

ที่นี้อาตมาก็พูดแหวกแนวว่า ไม่อยู่ไกล อยู่แค่ปลายจมูก. ศาสนาพระศรีอารย์นี้อยู่แค่ปลายจมูก; เพียงแต่ให้ทุกคนรักผู้อื่นเท่านั้นแหละ, ขอให้ทุกคนรู้จักรักผู้อื่นเท่านั้นแหละ ศาสนาพระศรีอารย์ก็ผุดขึ้นมาทันที โผล่ขึ้นมาทันที.

เราจงไปอบรมสั่งสอน ชี้แจง โฆษณาอะไรก็ตาม ให้คนมันรักผู้อื่น แต่ละคนรักผู้อื่น มันก็เต็มไปด้วยต้นกัลปพฤกษา, มันมีแต่คนรักเรา คอยช่วยเหลือ

เรา ไปที่ไหนก็มีแต่คนที่คอยจะให้เรา. พอเราลงจากบ้านไปพบหน้าใคร มันก็พบหน้าแต่คนที่จะให้เรา จะช่วยเรา ไปเสียทุกหนทุกแห่ง; นั่นแหละคือต้นกัลปพฤกษ์. อย่าพูดว่าสี่มุมเมืองเลย, พูดว่าทั่วไปทั้งเมืองดีกว่า. พอลงจากเรือนพบแต่คนที่รักใคร่พร้อมที่จะช่วยอย่างนี้, ก็เรียกว่ามันมีต้นกัลปพฤกษ์ เต็มไปทั้งเมือง ทั่วไปทั้งเมือง.

เมื่อไรมันจะเป็นอย่างนี้ พวกนายทุนไม่มีทางจะทำอย่างนี้, พวกคอมมิวนิสต์ก็ขี้ตู่ ที่ว่าจะสร้างโลกนี้ให้เป็นโลกพระศรีอารย์ ศรีอาริยเมตไตรย, ขี้ตู่ มันเพื่อตัวเองทั้งนั้นแหละ. ถ้าเป็นศาสนาพระศรีอาริยเมตไตรยจริง มันก็ต้องเพื่อผู้อื่นจริงๆ มันต้องเห็นโทษของการที่ไม่รักผู้อื่น แล้วก็ยิ่งเพิ่มกิเลส และมีความทุกข์ทรมาน. คนที่ไม่รักผู้อื่นไม่ช่วยผู้อื่นนั้น มันจะทรมานตนอย่างยิ่ง มันจะหวง จะแหน จะหึง จะอิจฉาริษยา จะอะไรทรมานตนอย่างยิ่ง. ฉะนั้นการรักผู้อื่น เจือจานผู้อื่น, เฉลี่ยให้ผู้อื่นนั้นน่ะเป็นความสุข, เมื่อให้ผู้อื่นกินมีความสุขมากกว่ากินเอง.

ฉะนั้นเรายังจะต้องปลูกต้นเมตเตยยพฤกษา อบรมจิตใจของเราทีละนิดๆๆ ให้รักผู้อื่น. พอทุกคนรักผู้อื่นแล้ว มันก็เกิดโลกพระศรีอาริยเมตไตรย ไปที่ไหนมีแต่คนที่พร้อมที่จะช่วย; เหมือนกับชูหน้าสลอนออกมาจากทุกทิศทุกทาง ว่าฉันจะช่วย ฉันจะช่วยอย่างนั้นอย่างนี้.

นี่เรื่องเห็นแก่ผู้อื่น หรือเห็นแก่สังคม มันก็เป็นหน้าที่ของมนุษย์ที่จะเว้นเสียไม่ได้ด้วยเหมือนกัน. ฉะนั้นขอให้เราที่เป็นพุทธบริษัทนี้ นึกถึงด้วย ว่าเมื่อประโยชน์ของตนเสร็จไปแล้ว ก็ต้องนึกถึงประโยชน์ของผู้อื่นด้วย, ประโยชน์ที่สาม คือประโยชน์ที่มันร่วมกันหรือผูกพันกัน.

ประโยชน์นี้มี ๓ ประโยชน์ : โดยแท้จริงคือ ประโยชน์ตน ล้วนๆ นี้อย่างหนึ่ง. ประโยชน์ผู้อื่น ล้วนๆ ก็อย่างหนึ่ง, ทีนี้ ประโยชน์ที่ผูกพันกันอยู่

ทั้งตนและผู้อื่นนั้นน่ะมันก็เป็นอีกอย่างหนึ่ง. ประโยชน์ที่เนื่องกัน เราต้องทำให้ครบทั้ง ๓ ประโยชน์ แล้วจบ เรื่องจบ. แล้วทุกเรื่องเป็นเรื่องของจิต, เป็นเรื่องของการอบรมจิต เจริญจิต ก็มาถึงขั้นสุดท้าย.

การปลูกต้นไม้ทั้ง ๔ ต้น หรือทั้ง ๕ ต้น นี้เป็นเรื่องของจิตทั้งนั้น เป็นเรื่องของการพัฒนาจิต เจริญจิตทั้งนั้น ปลูกต้นไม้นี้คือปลูกที่จิต ให้จิตมันเจริญ เป็นความเจริญของจิต แล้วก็ได้รับผลอยู่ที่จิต อยู่ในจิต จึงว่า อะไรๆ มันสำเร็จอยู่ที่จิต. ชีวิต ร่างกาย อัตตภาพ สุขทุกข์อะไรก็ตาม ขึ้นอยู่กับจิตสิ่งเดียว, มันทำที่อื่นไม่ได้ ต้องทำที่จิต; ถึงอย่างนั้น เราก็ไม่เอาจิตเป็นตัวตน. และโดยเหตุที่ว่า จิตมันอยู่ไม่ได้ตามลำพังจิต, มันต้องเนื่องอยู่กับร่างกายด้วย จึงต้องทำร่างกายให้ถูกต้องด้วย เราจึงไม่นิยมจิตฝ่ายเดียว ไม่นิยมกายฝ่ายเดียว, คือไม่นิยมวัตถุฝ่ายเดียว ไม่นิยมจิตฝ่ายเดียว.

มีคนกล่าวหาพุทธบริษัทผิดๆ ว่าเป็นพวกนิยมจิตฝ่ายเดียว. เราจงบอกเขาว่า เราไม่ได้นิยมจิตฝ่ายเดียว, เรานิยมกายด้วย, คือทั้งสองอย่าง มีความถูกต้องทั้งทางกายและทางจิต. เราเรียกว่า เป็นธรรมนิยม; นิยมกายอย่างเดียวเรียกว่าวัตถุนิยม, นิยมจิตอย่างเดียวเรียกว่าจิตตนิยม, นิยมทั้งสองอย่างให้มันถูกต้องพร้อมๆ กันเรียกว่า ธรรมนิยม หรือมัชฌิมนิยม.

พุทธศาสนาเป็นธรรมนิยม จัดการกับจิตที่มีร่างกายเป็นฐานรองรับ, ใช้คำว่านามรูป, นามรูปไม่แยกกัน; นามกับรูปคือกายกับจิตนี้ไม่แยกกัน จับกลุ่มเป็นอันเดียวกันอยู่ นั่นเรียกว่านามรูป เพราะโดยธรรมชาติมันก็ไม่แยกกันอยู่แล้ว. ถ้าไปแยกกัน มันก็ตายเลยแหละ มันก็ทำอะไรไม่ได้, ใช้มันพร้อมกันไปทั้งนามและรูป คือทั้งกายและจิต โดยให้จิตเป็นส่วนที่สำคัญ.

นี่เหมือนกับเครื่องจักรแต่ละเครื่อง มันก็มีส่วนสำคัญอยู่ส่วนหนึ่ง ระบบนั้นนำหน้า. ในชีวิตนี้ก็ระบบจิตมันนำหน้าระบบกาย; แต่จะว่าใครสำคัญกว่าใครมันก็ไม่ได้ เพราะว่ามันขาดอย่างใดอย่างหนึ่งไม่ได้, มันต้องมาด้วยกัน. แต่โดยเหตุที่จิตมันทำอะไรได้มากกว่า และสามารถจะนำร่างกายได้ด้วย จึงยกเอาจิตเป็นเรื่องสำคัญ ว่าอะไร ๆ มันสำเร็จอยู่ที่จิต; แม้ร่างกายมันก็ขึ้นอยู่กับจิต มันเป็นไปตามอำนาจของจิต.

นี่ธรรมะเล่มน้อย พูดสามประโยคจบ จากธาตุตามธรรมชาติ ก็มาถึงจิต, จากจิตทั่วไปทั้งหมด ก็มาถึงโพธิจิต, จากโพธิจิตก็ถึงนิพพาน เรื่องจบ ยักษ์ตาย คือกิเลสหมด; นิทานทั้งหลายก็เขาจะจบเมื่อยักษ์ตาย คือกิเลสมันหมด. ถ้าว่าจิตมันถึงโพธิแล้วก็ถึงนิพพาน กิเลสร้ายทั้งหลายมันก็ตายหมด, ความทุกข์ทั้งหลายมันก็ตายหมด เรื่องมันก็จบ. นี้คือธรรมะเล่มน้อย.

ขอให้สนใจสรุปเป็นเรื่องสั้น ๆ ไว้เป็นหลักง่าย ๆ ว่า เราจะต้องพัฒนา, พัฒนา. อยู่ใต้ดินน่ะเป็นนรก, อยู่ผิวดินก็เป็นมนุษย์, อยู่บนฟ้าก็เป็นเทวดา, พ้นฟ้าไปอย่าไปโง่ว่าพ้นฟ้าก็มีฟ้า นั้นมันคนโง่พูด เหนือฟ้าก็มีฟ้า มันต้องพูดในลักษณะว่าเหนือฟ้า เหนืออะไรขึ้นไปหมด, เป็นสุญญากาศ นั้นน่ะมันจึงเป็นเรื่องนิพพาน. ดูให้ดีว่าใต้ดินก็มี บนดินก็มี บนฟ้าก็มี นอกเหนือฟ้าไปก็มี; นี่คือเรื่องของจิต.

เรื่องบาปอยู่ใต้ดิน, เรื่องบุญธรรมดานี่อยู่ผิวดิน, เรื่องบุญหรือว่าเกือบจะไม่ใช่บุญเป็นอเนญชานี้ ก็อยู่บนฟ้า, พอเหนือนั้นขึ้นไปก็อยู่นอกอวกาศ นี่เทียบนะ, เปรียบเทียบ ไม่ใช่ว่าระบุสิ่งนั้นที่นั่น เปรียบเทียบให้เห็นว่า มันจะเป็นชั้น ๆ กันอยู่อย่างนี้.

เดี๋ยวนี้เราอยู่ใต้ดิน หรือว่าอยู่บนผิวดิน หรือว่าอยู่บนฟ้า; โดยเหตุที่ว่า จิตเป็นสิ่งที่ว่องไว รวดเร็วเหลือประมาณ, มัน *มีอาการเกิด* ของมันที่ *เรียกว่า อุปปัตติ,* อุปปัตติ เกิดแป๊บเดียวโดยไม่ต้องมีพ่อแม่ เกิดแล้วโตเต็มที่เลย, *เกิดโดยวิธีโอปปาติกะ,* นี้จิตมันเกิดได้. ดังนั้นคนเรานั่งอยู่ที่นี่แหละ ไปเกิดอยู่ใต้ดินในนรกก็ได้, ไปเกิดอยู่ที่มนุษย์นี้ก็ได้, ไปเกิดบนสวรรค์หรือพรหมโลกก็ได้, มันก็ไม่มีที่สิ้นสุด จนกว่ามันจะมีโพธิจิตไม่อยากเกิด ไม่มีตัวตน ทำลายตัวตนเสีย ก็ไม่มีอะไรจะเกิด มันก็ว่างไป, นี้เรียกว่าเป็นจบ.

ว่างกิเลส ว่างความทุกข์ เป็นนิพพาน อย่างที่ท่านกล่าวว่า *นิพฺพานำ ปรมำ สุญฺญำ* คำพูดนี้พระพุทธเจ้าไม่ได้ตรัสก็จริง *แต่เขาสรุปมาจากคำที่พระพุทธเจ้าตรัส* จนกล่าวได้ว่า *นิพพานำ ปรมำ สุญฺญำ—นิพพานว่างที่สุด,* ว่างจากตัวตนนั่นเอง จึงว่างที่สุด. เมื่อไม่มีตัวตนก็ไม่มีกิเลส ก็ว่างจากกิเลส, เมื่อไม่มีกิเลส ก็ว่างจากความทุกข์ มันไม่มีความทุกข์, จึงได้พูดว่า นิพพานนี้ว่างอย่างยิ่ง เป็นที่จบของเรื่องของการเวียนว่ายในวัฏฏะ.

หวังว่าเมื่อท่านทั้งหลาย ได้เข้าใจเรื่องนี้ดีแล้ว คงจะปรารถนาความว่าง ความหยุด ความจบ ไม่ปรารถนาความเวียนว่ายอีกต่อไป; แม้ว่าจะเวียนว่ายดี มันก็ไม่ใช่ดับทุกข์, จะไม่เวียนว่ายในความชั่วความดีอีกต่อไป, จะขึ้นอยู่เหนือความชั่วและความดี ไม่เวียนว่ายอยู่ในกระแสกรรม กรรมดี กรรมชั่วอีกต่อไป.

พุทธศาสนาไม่ได้สอนให้คนเวียนว่ายอยู่ในกรรมดี แต่สอนให้พ้นไปจากความเวียนว่าย จากกระแสแห่งกรรมชั่วกรรมดี. นี่คือการปฏิบัติเพื่อบรรลุมรรค ผล นิพพาน เป็นเรื่องกรรมในพระพุทธศาสนา. ศาสนาอื่นที่ต่ำกว่านั้นเขาสอนกันแต่เพียงให้ทำดี, และเวียนว่ายไปในความดี, แล้วก็ไปดีกันอยู่นั่นแหละ

โดยความไม่เข้าใจ, ไปดีกันอยู่ที่นั่น เป็นเมืองสวรรค์ เป็นเมืองพระเจ้าอะไรก็ตาม เต็มอยู่ด้วยความดี ไปดีกันอยู่ที่นั่น. แต่ว่า พุทธบริษัท นี้ไม่เอา ไม่ไปเวียนว่าย และก็ไม่หยุดอยู่ที่ไหน ไม่ติดอยู่ที่ไหน, ต้องการจะอยู่เหนือทุกสิ่ง คือจิตว่างจากตัวตน, จิตว่างจากความยึดถือว่าตัวตน. นั่นน่ะมันจะอยู่เหนือทุกสิ่ง แล้วก็เหนือกรรม, เหนือกรรมดี เหนือกรรมชั่ว เหนือความทุกข์ทั้งปวง. นี่เรียกว่ามันจบเรื่อง จุดหมายปลายทางของชีวิต ก็คือออกไปได้จากความผูกพัน ของสิ่งที่ผูกพันจิต. ดีนั่นแหละ ระวังให้ดีนะ มันผูกพันจิตยิ่งกว่าชั่ว, บ้าดีแล้วมันก็ตายอยู่ที่นั่น มันก็ทนทุกข์อยู่ที่นั่น.

คำว่า ประโยชน์ คือสิ่งที่เลวร้ายที่สุด. คำว่า *ประโยชน์* แปลว่า *เครื่องผูกพันอย่างแน่นหนา; ปะ* แปลว่า *แน่นหนา* หรือ *ครบถ้วน, โยชนะ* แปลว่า *มัดหรือผูก, ประโยชน์* แปลว่า *เครื่องมัดอย่างผูกพันแน่นหนา.* ในเมื่อติดอยู่ในประโยชน์ใด มันก็จะทนทุกข์อยู่ในประโยชน์นั้น เพื่อประโยชน์นั้น. ฉะนั้นเราจะขึ้นอยู่เหนือประโยชน์ พ้นจากความผูกพัน เช่น เป็นพระนิพพานนี้ พ้นความผูกพันโดยประการทั้งปวง.

อย่าไปเรียกพระนิพพานว่าเป็นประโยชน์ มันจะขบถต่อพระนิพพาน; เพราะว่า พระนิพพานไม่ผูกพันใคร ที่จะไปพูดนิพพานประโยชน์ ประโยชน์นิพพานน่ะมันไม่ถูกดอก. ถ้ายังผูกพันอยู่ยังไม่นิพพาน, ถ้าเป็นนิพพานแล้วไม่ผูกพันใคร; เพราะฉะนั้น นิพพานจึงอยู่เหนือความเป็นประโยชน์ มันปล่อยให้เป็นอิสระ คือหลุดพ้นหรือว่างออกไปได้.

หวังว่าทุกคน คงจะมุ่งหมายจุดปลายทางให้ถูกต้องอย่างนี้ คือหลุดพ้นออกไปได้, ไม่ต้องเวียนว่ายอยู่ในความผูกพันของสิ่งใดๆ ซึ่งเต็มไปด้วยกิเลส ด้วยตัณหา ด้วยความทุกข์ทรมาน.

นี่การบรรยายเรื่องธรรมะเล่มน้อยเป็นครั้งสุดท้าย มันก็สมควรแก่เวลา ขอให้เอาไปใช้ให้สำเร็จประโยชน์ คือจากชีวิตที่เร่าร้อน ไปสู่ชีวิตที่เยือกเย็น ทั้งของตนเองและผู้อื่น.

อาตมาขอยุติการบรรยายครั้งสุดท้ายไว้ ด้วยความสมควรแก่เวลา แต่เพียงเท่านี้ เป็นโอกาสให้พระคุณเจ้าทั้งหลาย ได้สวดบทคณสาธยาย ส่งเสริมกำลังใจในการปฏิบัติธรรมะสืบต่อไป.

บันทึกท้ายเล่ม

ธรรมะเล่มน้อย

(ตามแถลงการณ์ของคณะธรรมทานข้างต้นเล่ม)

หน้า	บรรทัด*	คำในหนังสือ	ถ้อยคำในเทป	หมายเหตุผู้สอบเทป
๒	๕ จล.	นอกจากมัน	นอกจากให้มัน →	ตามเทปทำให้ความชัดขึ้น
๓	๑๐	ชนิดจะ	ชนิดที่จะ	อีกแบบหนึ่ง
๓	๖ จล.	มีปัญหา. เมื่อ...ปวง ก็มี	มีปัญหา เมื่อ...ปวง มี →	ถ้าตามเทปความสืบเนื่อง
๕	๙	ต้องเห็น...แต่มีเหตุ	ก็เห็น...และมีเหตุ	ติดเป็นประโยคเดียวกัน
๕	๑๐	และขอให้	แต่ขอให้	
๗	๗ จล.	มันเช่น	มันก็เช่น	
๗	๕ จล.	กัน. ความเป็นอย่างนี้เพ่ง	กัน ความเป็นอย่างนี้ เพ่ง	
๗	๒ จล.	เขาว่า	ถ้าว่า	
๘	๙	ทำให้ธรรมชาติสวยงาม.	ในธรรมชาติอันสวยงาม.	
๘	๗ จล.	ล้างจานนี้	ล้างจานอย่างนี้	
๙	๘	มันจะ	ที่มันจะ	
๑๐	๖ จล.	ทำอะไร	ทำอะไรให้	
๑๐	๑ จล.	ก็ล้วน	ก็ล้วนแต่	
๑๑	๘ จล.	ถ้ามีกันน้อย	ถ้ามีน้อย	
๑๑	๖ จล.	ถึงกำหนด	ถึงขนาด	
๑๑	๑ จล.	มากมาย.	อีกมากมาย.	
๑๓	๖ จล.	อะไรนั้น	เรื่องอะไรนั้น	
๑๔	๔ จล.	ติดต่อ	ติดต่อกับ	
๑๖	๓	ครบถ้วน	ครบถ้วนแล้ว	
๑๖	๗ จล.	รวมกัน แฝดติดกันอยู่.	รวมกันนะ แฝดติดกันอยู่นะ.	
๑๗	๑๐	นายบังคับ	กับนายบังคับ	
๑๘	๕ จล.	นี่รู้ไว้	ที่รู้ไว้	
๒๐	๘ จล.	แยกออก	แยกออกจาก →	ตามเทปความจะชัด
๒๑	๗ จล.	ต่อสู้ยืดเยื้อ	ต่อสู้อย่างยืดเยื้อ	
๒๒	๖ จล.	แล้วเข้าใจผิด	แล้วเข้าใจจิตไม่ได้ →	ต้องแก้ตามเทป จึงจะสมบูรณ์

*** การนับบรรทัด นับจากบรรทัดบนสุด คือบรรทัดเลขหน้า, ถ้ามี จล. นับจากบรรทัดล่างสุด, เพื่อประหยัดเวลา**

หน้า	บรรทัด	คำในหนังสือ	ถ้อยคำในเทป	หมายเหตุผู้สอบเทป
๒๒	๔ จล.	มันเชื่อ	มันให้เชื่อ →	ตามเทปกว้างดีกว่า
๒๒	๓ จล.	มันเชื่อ	ให้มันเชื่อ →	ตามเทปกว้างดีกว่า
๒๓	๑๐	ช่วยตัวเอง นี้	ช่วยตัวเอง: ทีนี้	
๒๔	๕ จล.	แล้วดีจริง	แล้วดีจริงหรือ	
๒๔	๗ จล.	ก็ทำกัน	แล้วก็ทำกัน	
๒๖	๔-๕ จล.	ทำอย่าง...อย่างนั้น?	ทำอย่าง...อย่างนั้น :	
		จะต้องให้...ความทุกข์.	จะให้...ความทุกข์? →	ประโยคนี้ความในหนังสือ
๒๖	๒ จล.	ใครบ้าง	มันมีใครบ้าง	ก็อย่างหนึ่ง ความตามเทป
๒๗	๓	ที่เรา	นี่เรา	ก็อย่างหนึ่ง ถูกทั้งสอง
๒๗	๖ จล.	ในการเกิด	ในทางการเกิด	เนื้อความ
๒๗	๗ จล.	มันก็เหนียว	มันจึงเหนียว →	ตามเทปถูกความกว่า
๒๘	๘ จล.	เปลี่ยนบูชา	เปลี่ยนเป็นบูชา →	ถ้าไม่ตามเทปความกำกวม
๒๘	๗ จล.	อะไรก็อีก	อะไรก็ อีก →	เนื้อความคือ :- อะไรอีก
๒๙	๒ จล.	แล้วว่า	แหละว่า	
๓๐	๓	คู่ปรับ	ที่เป็นคู่ปรับ	
๓๐	๔	ภาวิตญาณ	วิญญาณ →	ตามหนังสือผิด
๓๑	๕	นี้.	นี้เอง.	
๓๑	๙ จล.	ฉะนั้นชาว	ถึงชาว →	ตามหนังสือไม่ตรงความ
๓๕	๓	นั่นคือ	นั่นก็คือ	
๓๕	๘	นี้กลาย	อย่างนี้กลาย	
๓๘	๒ จล.	เกิดอุปา	เกิดตัณหา เกิดอุปา →	ตามหนังสือผิด ตก
๓๙	๑๐	มันสูง	มันสูงสุด	
๔๒	๑ จล.	ผิดพลาด	ผิดพลาดก็	
๔๓	๑ จล.	จะเป็นรู้	จนเป็นรู้ →	ตามหนังสือไม่ตรงความ
๔๔	๔	ว่าหู	ว่าที่หู	
๔๖	๕	มาว่ากัน	มาด่ากัน	
๔๗	๔	ไหมว่า เพื่อ	ไหม: ว่าเพื่อ	
๔๗	๔ จล.	ใจ ได้	ใจ ก็ได้ →	คนละความหมายกัน
๔๘	๑๑	เร็วมาก	เร็วมากนะ	แต่ถูกทั้งสอง
๕๐	๕	ก็รอดตัวซิ	ทีนี้ก็รอดตัวซิ	
๕๐	๗	อย่างไร	ยังไงล่ะ. →	ความว่า เพราะเหตุดังนี้
๕๒	๘ จล.	เลยนี้	เลยอย่างนี้	แหละ เราจึงต้องมีการ
				อบรมจิตกันยังไงเล่า.

หน้า	บรรทัด	คำในหนังสือ	ถ้อยคำในเทป	หมายเหตุผู้สอบเทป
๕๓	๔ จล.	มันไม่	มันจะไม่	
๕๔	๗ จล.	สัตว (คำที่ ๓)	สัตต	
๕๔	๑๒ จล.	ให้เป็นจิตตภาวนา	ให้จิตภาวนา	
๕๖	๒ จล.	สูงมากขึ้น	มาสูงขึ้น	
๖๑	๗	หายใจนี้	หายใจอย่างนี้	
๖๒	๓	รบกวน	รบกวนเถอะ	
๖๓	๖	ไม่ชื่อ	ไม่ชื่อแล้ว	
๖๓	๕ จล.	สมาธิจะตรง...จะตรง	มันจะตรง...มันจะตรง	
๖๔	๑๐ จล.	ว่าไม่ใช้กันมา	ว่าได้ใช้กันมา →	ตามหนังสือผิดความ
๖๖	๖ จล.	แน่วแน่	แน่วแน่ (ซึ่งเป็นขั้นที่ ๓ เรียกว่า อัปปนาภาวนา). →	ข้อความในวงเล็บไม่มีในเทป
๖๗	๔	แล้วมันแน่ว	นั่นมันแน่ว	
๖๗	๖	คือนิ่ง	คือนั่ง →	ตรงเทป ตามเทปเล็งถึงอิริยาบถนั่ง
๖๗	๗ จล.	ที่จะทำ	ที่จะมาทำ	
๖๘	๑๐	ขั้นต่อ	ในขั้นต่อ	
๖๙	๒	นี้ดูมัน	ทีนี้ดูมัน	
๖๙	๗	ทางเพศ	ทางเพศ เรียก	
๗๐	๔	เรื่องดู	เรื่องดู (เห็น)	
๗๗	๗	ทำอะไรจะให้	ทำอะไรก็ให้	
๗๗	๑๒	กี่ร้อยคำ	กี่ร้อยคำก็ตาม	
๗๗	๑๔	ชื่อขึ้นใหม่มาได้	ชื่อใหม่ขึ้นมาได้	
๗๘	๒	จนเย็น	จนถึงเย็น	
๗๘	๑๐ จล.	ชื่อเดิมอีก, แท้จริงครั้งสุดท้าย	ชื่อเดิมอีกแหละว่าคือ	
๗๘	๔ จล.	เขายังถือ	ที่เขายังถือ	
๗๘	๒ จล.	ภาษาธรรมะ	ในภาษาธรรมะ	
๗๙	๖ จล.	ขอให้	ขอให้ทรง	
๘๑	๘	ก็ไม่เรียกความหวัง	เขาไม่เรียกความหวังหรอก.	
๘๑	๙	หิวกระหายหวัง นี้เรียก	หิวกระหาย, นี่หวังนี้	
๘๒	๓	เป็นชีวิต	เป็นชีวิตที่	
๘๒	๙	คือมัน	คือให้มัน →	ตามเทปถูกความดีกว่า
๘๒	๑ จล.	ว่าทำ	ว่า	
๘๓	๔	เฉยๆได้	เฉยได้ →	ตามเทปไม่ชวนให้เข้าใจผิด

หน้า	บรรทัด	คำในหนังสือ	ถ้อยคำในเทป	หมายเหตุผู้สอบเทป
๘๓	๔	แล้วทำให้	แล้วทำได้	
๘๕	๕	ดันหลัง	ดันทุรัง →	ตามหนังสือผิด
๘๕	๑๕	มันยั่ว	ที่มันยั่ว	
๘๕	๑๗	ที่โกรธ	ที่จะโกรธ	
๘๖	๔	อะไรก็ไม่	เคยอะไรก็ไม่ →	ตามเทปความกว้างดีกว่า
๘๖	๘ จล.	มันเป็น	มันก็เป็น	ที่มีในหนังสือ
๘๖	๗ จล.	เกิดขึ้นอยู่	เกิดอยู่	
๘๗	๔ จล.	ที่มีความ	ที่เป็นความ	
๘๘	๔	เริ่มรู้.	เริ่มรู้ๆ.	
๘๘	๒ จล.	เขไป	เขเข้าไป	
๘๙	๔	บังคับตัววัตถุ	บังคับวัตถุ	
๘๙	๕	ก็รู้จัก	มันรู้จัก.	
๘๙	๘	แล้วมา	เข้ามา	
๘๙	๙	แล้วมันจึง	ฉะนั้นมันจึง	
๙๐	๕	ให้ได้มาก	ให้ได้ให้มาก	
๙๑	๑๒	จึงวิ่ง.	จึงวิ่งๆ.	
๙๑	๗ จล.	อะไรขึ้นมา.	ขึ้นมาได้.	
๙๔	๙	ร้อยครั้ง	ร้อยครั้งพันครั้ง	
๙๕	๑๐	ในลักษณะ	มีลักษณะ →	ตามหนังสือผิดความ
๙๕	๗ จล.	ชีวิตจะ	ชีวิตนี้จะ	
๙๖	๑๑ จล.	เนื้อหาชีวิต	เนื้อหาของชีวิต	
๙๖	๘ จล.	ภาวนาชีวิต	ภาวนาแห่งชีวิต	
๙๗	๖	ชีวิตที่ไม่	ชีวิตชนิดที่ไม่	
๙๗	๑๐	มันเป็น	มันก็เป็น	
๙๗	๕ จล.	ยังเรียก	ยังมาเรียก	
๙๘	๓	อะไรนี่.	อย่างไรนี่.	
๙๘	๔	บอกมา, มาพาไป	บอก 'มา มา' พาไป	
๙๘	๑๑ จล.	หัวไปเลย	หัวไปเลย ถ้าไม่ไปกับมัน	
๑๐๑	๔ จล.	จงช่วยกัน	จงช่วย	
๑๐๑	๕ จล.	คือจะคัด	ที่จะคัด	
๑๐๒	๓	เติมลงอีก	เติมลงไปอีก	
๑๐๒	๖	เรียกว่า	ที่เรียกว่า	

หน้า	บรรทัด	คำในหนังสือ	ถ้อยคำในเทป	หมายเหตุผู้สอบเทป
๑๐๓	๙	นี้ผล	ที่นี้ผล	
๑๐๓	๑ จล.	การพัฒนา	ของการพัฒนา	
๑๐๔	๗ จล.	ไปหมด. ว่า	ไปหมด ว่าไอ้	
๑๐๔	๔ จล.	ชาติอะไร	ชาติอะไรวะ!	
๑๐๕	๓ จล.	ได้รับระบบ	ได้ระบบ	
๑๐๖	๗ จล.	เป็นชีวิตที่	เป็นชีวิตชนิดที่	
๑๐๗	๑๑	เฉื่อย	เนือย	
๑๑๓	๑๑	ไม่พูดหลาย	ไม่พูดให้หลาย	
๑๑๔	๖	ทรมานแล้ว. เป็น	ทรมาน แล้วเป็น	
๑๑๔	๑๒	ปีติบ้าง	สมาธิบ้าง	
๑๑๔	๗ จล.	เปล่า? (ทั้ง ๒ คำ)	เปล่าเล่า?	
๑๑๕	๕	ไม่ใช่จุด	ไม่ใช่จุดวัตถุ	
๑๑๖	๘	มันเป็นของ	มันเป็นผลของ →	ตามในหนังสือผิด
๑๑๖	๗ จล.	ไม่ยินดียินร้าย	ไม่ยินดีไม่ยินร้าย	
๑๑๗	๒	ที่จะทำ	ที่เคยจะทำ	
๑๑๗	๗ จล.	อยู่ทุกเรื่อง	อยู่เรื่อย	
๑๑๘	๔ จล.	เรียกว่า	ก็เรียกว่า	
๑๑๙	๑๐	ต่างๆ	อะไรต่างๆ →	ความตามเทปทำให้มี
๑๒๐	๖ จล.	กูได้	กูก็ได้	ความกว้าง ว่าหมายถึง
๑๒๑	๗	กิเลสแล้ว.	กิเลส.	ของใช้อื่นๆอีก
๑๒๑	๗	ไปเสีย.	ไปเสียได้.	
๑๒๑	๔ จล.	เกิดมาตัด	เกิดเมื่อตัด	
๑๒๓	๗ จล.	ทำสวน	ทำสวน ทำอะไร	
๑๒๓	๑ จล.	ที่เป็น	ที่ยังเป็น	
๑๒๔	๔	ก็ไม่รู้	ก็จะไม่รู้	
๑๒๔	๕	ต้องเก็บ	จะต้องเก็บ	
๑๒๔	๘ จล.	จะพลอย	จะค่อย	
๑๒๕	๔	นี้มาทำ	นี้เอามาทำ →	ตามเทปความชัด
๑๒๕	๕ จล.	กิเลสโน่น.	กิเลส เห็นผลของความ	
			สิ้นกิเลสโน่น. →	ในหนังสือตกไปวลีหนึ่ง
๑๒๖	๖	ธรรมเนียม.	ธรรมเนียม. (นี้เป็นสรณาคมน์	
			อันที่หนึ่ง.) →	คำในวงเล็บไม่มีในเทป

หน้า	บรรทัด	คำในหนังสือ	ถ้อยคำในเทป	หมายเหตุผู้สอบเทป
๑๒๖	๔	จะมีบุญ	เช่นจะมีบุญ	
๑๒๖	๘ จล.	สรณาคมน์ที่สาม	(สรณาคมน์ที่สาม) →	คำนี้ไม่มีในเทปและคำนี้คงไว้ก็ถูกความ จึงวงเล็บไว้
๑๒๖	๘ จล.	ว่ามา.	ว่ามา. →	ว่ามา คือดังที่ว่ามา
๑๒๘	๗ จล.	อาตมามา	อาตมาเอามา	อธิบายมา ตามลำดับ
๑๒๙	๑๑	ลมๆ	ลมๆแล้งๆ	
๑๓๐	๘	ไปตาม	ต่อไปตาม	
๑๓๐		ย้ายคำว่า [ทบทวน] ลงมาไว้เหนือบรรทัดที่ ๗ จากล่างสุด		
๑๓๐	๔ จล.	จิตใจให้	จิตให้	
๑๓๑	๘	ตามธรรมชาติ	ตามกฎของธรรมชาติ →	หนังสือผิดคำที่ทำให้รัดกุม
๑๓๑	๙	ความหมายเดียวกัน	คราวเดียวกันกับ	
		กับเรื่องจิตต	เรื่องของจิตต →	ตามเทปจึงจะถูกความ
๑๓๑	๑๐	เถลออกไถลไป	เถลไถลออกไป	
๑๓๒	๑๐	ทักนี้	ทักอย่างนี้	
๑๓๒	๑๐	ถือเป็น	ยังถือว่าเป็น	
๑๓๒	๑๑	จะไม่รับ	จะไม่ได้รับ	
๑๓๓	๕ จล.	ซึ่งมี	ซึ่งยังมี	
๑๓๓	๓ จล.	เป็นประโยชน์	เป็นประโยชน์มา	
๑๓๔	๗	อะไรก็ตาม	มีอะไรก็ตาม	
๑๓๔	๑๐	ใช้เป็น	ใช้ให้เป็น	
๑๓๔	๒ จล.	เก็บไว้ให้	เก็บเอาไว้ให้	
๑๓๕	๕	ปวดฟันอะไร	ปวดฟันปวดอะไร →	ตามเทปทำให้ความกว้าง
๑๓๕	๕ จล.	แปลว่าดี.	แปลว่าดีกว่า. →	ตามเทปจึงจะถูก
๑๓๕	๔ จล.	คำว่าไสยะ.	คำว่าเสยย →	เสียงเทปท่านจะพูด
๑๓๖	๙	ไม่กิน	ไม่ได้กิน	ทั้งสองนัย
๑๓๖	๑๒	ผลไป	ผลเป็นไป	
๑๓๖	๑ จล.	อกกันมา	บอกๆกันมา	
๑๓๘	๖ จล.	ปฏิบัติผิดไป	ปฏิบัติมันให้ผิดไป →	คำว่า "มัน" คือศีลวัตร
๑๓๘	๔ จล.	มาอาบ.	มาอาบอย่างนั้นแหละ.	ข้อประพฤติปฏิบัติ
๑๓๘	๓ จล.	ขัดสบู่.	ขัดสบู่อย่างนั้นแหละ:	ทั้งหลาย
๑๓๘	๒ จล.	เขาว่า	ว่า	

หน้า	บรรทัด	คำในหนังสือ	ถ้อยคำในเทป	หมายเหตุผู้สอบเทป
๑๓๘	๑ จล.	เกลี้ยงนี้	เกลี้ยงอย่างนี้	
๑๓๙	๗	มันเข้า	มันเข้ามา	
๑๔๐	๒ จล.	แม้บาง...ก็ต้อง	แล้วบาง...จะต้อง	
๑๔๑	๑๐ จล.	ในบรรดา	ในบรรดาคำแปล	
๑๔๑	๕ จล.	ค่อยเข้ามาแทนที่ๆ ที่โลกนี้	เข้ามาแทนที่ๆ โลกนี้	
๑๔๒	๑๑	มีมาหลัง	มีมาทีหลัง	
๑๔๒	๑๕	ต้องการ	ต้องการให้	
๑๔๒	๔ จล.	นั้นมา.	นั้นนะ.	
๑๔๓	๓	จะมีความ	จะให้มีความ →	ตามเทปถูกประสงค์กว่า
๑๔๔	๔	เหมาะสม	เหมาะสมสำหรับ	
๑๔๔	๑๑ จล.	อะไรก็	อะไรๆก็ →	ตามเทปมีความกว้างและชัด
๑๔๔	๕ จล.	สำหรับ	กับ →	ความเหมือนกันทั้งตาม
๑๔๕	๘	ถือเอา	มันถือกัน	หนังสือและเทป
๑๔๕	๑๒	อยู่ศาลาทำด้วย	อยู่ที่ศาลาพ่อตา ทำด้วย →	คนไทยบางถิ่นที่ศึกษาปฏิบัติ
๑๔๕	๘ จล.	ให้ทำ	ยอมให้ทำ	ธรรมะน้อยจึงสร้างศาล
๑๔๕	๓ จล.	กระทำที่	กระทำชนิดที่	เทพารักษ์ ไว้บูชาเรียกชื่อ
๑๔๗	๔ จล.	ให้เจริญ	ให้เจริญขึ้น	ต่างๆกันเช่นศาลเพียงตา
๑๔๗	๘ จล.	งอกงาม	ให้งอกงาม	ศาลาพ่อตา เป็นต้น
๑๔๘	๖	คนเราถือ	คนเขาถือ	
๑๔๘	๗ จล.	ความที่ปน	ความที่มันปน	
๑๔๙	๒ จล.	โดยมากโดย	โดย	
๑๕๐	๔-๕	เรื่องวัตถุ (๒ คำ)	เรื่องทางวัตถุ	
๑๕๐	๔ จล.	รวมกับ	รวมกันกับ	
๑๕๐	๖ จล.	ให้ปน-ปน	ให้ปนให้ปน	
๑๕๑	๔	แยกออก	แยกออกๆ	
๑๕๑	๔	เขาทำพิธี	เขาทำพิธีชนิด	
๑๕๒	๖	อย่างนี้เอาผ้า	อย่างนี้เดี๋ยวมันก็จะ	
			กลายเป็น...เอาผ้า →	สำนวนแบบนี้ท่านอาจารย์
๑๕๒	๘ จล.	แยกตัวเอง	แยกตัว	เคยตอบ (เมื่อถามท่าน)
๑๕๒	๔ จล.	แผ่พระศาสนา	แผ่พระพุทธศาสนา	ว่าให้คงไว้ โดยใส่...ไว้
๑๕๒	๒ จล.	จนพวกปิศาจ	จนพวกผีปิศาจ	ด้วยให้ผู้อ่านรู้ใส่เอง อย่า
๑๕๓	๓	นี้พระ	ทีนี้พระ	เติมอะไรลงไปหรือเอาออก

หน้า	บรรทัด	คำในหนังสือ	ถ้อยคำในเทป	หมายเหตุผู้สอบเทป
๑๕๓	๘ จล.	จะรุนแรง	จะไม่รุนแรง →	ถ้าไม่แก้ตามเทป จะผิดความ
๑๕๓	๕ จล.	กันพรหมชาลสูตร	กับพรหมชาลสูตรนั่นแหละ→	ตามเทปจึงถูกความ
๑๕๔	๖	ดังนี้:	ดับลงไปอย่างนี้: →	ตามเทปถูกความครบ
๑๕๔	๕ จล.	ให้แจ่มยิ่ง	ให้แจ่มแจ้งยิ่ง	
๑๕๕	๙	แต่สวด	แต่สวดน่ะสวด →	ใบตาลที่เขียน มีความหมายยักษ์หนี เพราะพระธรรมเวลาสวดกลับสวดสรรเสริญตระกูลยักษ์ ท่านจึงว่ามันขวางกัน
๑๕๕	๑๐	ทั้งนี้ให้	ทั้งที่ให้ →	เทปถูกความ
๑๕๕	๑๓	แยะไป	แยะเลย	
๑๕๕	๓ จล.	น่าจะรู้	น่าจะรู้ ควรจะรู้	
๑๕๗	๕ จล.	ขี้ชลาด	ขี้ชลาดกัน	
๑๕๘	๗ จล.	ที่พิจารณาว่า	ที่จะนับว่า	
๑๖๐	๖	แล้วจะมี	จะมี	
๑๖๐	๗	ทีนี้เพื่อจะให้	ทีนี้ (ข้อที่สอง) เพื่อจะให้ →	คำในวงเล็บไม่มีในเทป ใส่มาเพื่อให้รู้ความของข้อที่สองง่าย. (ข้อที่หนึ่งอยู่ที่หน้า ๑๕๙). ข้อที่สองในหน้า ๑๖๑ มีข้อหนึ่งหรือข้อแรกอยู่ที่หน้า ๑๖๐ ไม่ใช่ที่หน้า ๑๕๙.
๑๖๐	๑๒ จล.	ชีวิตนี้ คนมีชีวิต	ชีวิต คนมีชีวิตนี่	
๑๖๑	๒	ก็รับเอา	มันก็รับเอา	
๑๖๑	๑๐	อย่างล่ะ	อย่างแหละ	
๑๖๑	๔ จล.	ดีสิง่าย	ดีง่าย	
๑๖๑	๘ จล.	ทำบัดพลี	ทำบัตรพลี	
๑๖๒	๓	ถูกต้องแบบ	ถูกต้องตามแบบ	
๑๖๒	๘ จล.	กันละ	กันแหละ	
๑๖๒	๗ จล.	ใครหมด	ใครหมดเลย	
๑๖๒	๖ จล.	คือคาถา	ถือคาถา	
๑๖๒	๖ จล.	เอาไป. เราจะ	เอาไป ว่าจะ	
๑๖๒	๕ จล.	มีเดชมี	มีเดชะมี	
๑๖๒	๓ จล.	ผู้อื่น.	ผู้อื่น. นั่น	
๑๖๓	๗	โยมไล่	โยมไล่ให้	
๑๖๓	๔ จล.	นี้ข้อที่ห้ามันเป็น	นี้มันเป็น	
๑๖๓	๑ จล.	ที่ช่วยตัวเอง.	เพื่อช่วยตัวเอง.	

หน้า	บรรทัด	คำในหนังสือ	ถ้อยคำในเทป	หมายเหตุผู้สอบเทป
๑๖๓	๒ จล.	ให้พระสงฆ์	ให้พระธรรมเป็นผู้วิเศษ ศักดิสิทธิ์คอยช่วยเรา. ให้	
			พระสงฆ์ →	หนังสือตกข้อความนี้
๑๖๔	๒	แม้จะมีกว่า	แม้จะดีกว่า →	ตามเทปตรงนี้ ไม่พึงเห็น
๑๖๕	๗	ทำไปในรูปพุทธศาสตร์ก็ได้.	(ขีดออก)	ว่าพูดขัดกันกับที่หน้า
๑๖๕	๘ จล.	ศาสนา ก็จะ	ศาสตร์ ก็จะ	๑๒๖ เข้าใจว่า ที่พูดว่า
๑๖๙	๒ จล.	โดยที่จริง	โดยที่จริงแล้ว	ดีกว่า ตามเทปนี้คงมุ่ง
๑๗๐	๑ จล.	หนังสือเรียน มิใช่หนังสือ เรียน	หนังสือ เรียนมิใช่หนังสือ เรียน	พูดให้รู้อีกนัยหนึ่ง. แต่ ถ้าจะคงไว้ตามหนังสือว่า
๑๗๔	๕ จล.	เราสรุป	เราสรุปใจความสำคัญ	มีกว่าก็เข้ากันได้กับที่
๑๗๕	๔	เด็กนั้น	เด็กคนนั้น	หน้า ๑๒๖ ซึ่งท่านจัด
๑๗๕	๘	นี้พวก	ทีนี้ พวก	สรณาคมน์ว่าตามๆ ตาม
๑๗๖	๗ จล.	กระจก	กระจกได้	ธรรมเนียมไว้เป็นอันที่
๑๗๗	๑๐	ว่าเราจะ	เพราะฉะนั้น เราจะต้อง	หนึ่ง. จัดสรณาคมน์แท้
๑๗๘	๒ จล.	รับอุปสรรค	รับเอาอุปสรรค	จริงไว้อันที่สาม.
๑๘๗	๒	วายาโมนั้น เป็นตัว	วายาโม สติ นั้นเป็นตัว	
๑๘๗	๑ จล.	แล้วก็เป็น	แล้วเป็น	
๑๘๘	๕	โลกในแผ่นดิน	-ในโลกในแผ่นดิน	
๑๙๐	๒	เป็นคน	เขาเป็นคน →	เขาเป็น คือเขาจะว่า จะ
๑๙๑	๕	จนเป็น	จนจะเป็น	เข้าใจ จะอะไร...ว่าเป็น
๑๙๑	๑ จล.	วิญญานัญ	วิญญาณัญ →	น กับ ณ ในสองคำนี้
๑๙๔	๖ จล.	เป็นสุข	นั่นแหละเป็นสุข	ตามภาษาบาลีต่างกัน
๑๙๕	๔ จล.	เนวสัญญานาสัญญายตนะ	สัญญาเวทยิตนิโรธ	มาก ในที่นี้ที่ถูกต้อง ณ
๑๙๖	๖ จล.	กามารมณ์นี้	กามารมณ์อย่างนี้	
๑๙๖	สุดหน้า ๑๙๖ นี้ มีข้อความตามเทปต่ออีกว่า ความพอใจในตติยฌาน มันก็จะไปขัดคอการที่จะบรรลุจตุตถฌาน ฯลฯ			
๑๙๗	๔	พอใจใน	พอใจอยู่ใน	
๑๙๗	๗	ยกไป	ยกขึ้นไป	
๑๙๗	๙	สูงไปสู่	สูงขึ้นไปสู่	
๑๙๗	๙	ชั้นนั่น.	ชั้นเหมือนกัน.	
๑๙๗	๑๑	กามาวจร	กามาวจรชั้นดี : →	กามาวจรมีทั้งชั้นเลวและ
๒๐๐	๕	กันได้	กันก็ได้	ชั้นดี พวกอบายเป็นชั้น

หน้า	บรรทัด	คำในหนังสือ	ถ้อยคำในเทป	หมายเหตุผู้สอบเทป
๒๐๒	๔ จล.	ก็คือดู	ก็คือให้ดู	เลว มนุษย์และเทพ ที่เสวยกามเป็นชั้นดี
๒๐๓	๖ จล.	และถ้าดู	แต่ถ้าดู	
๒๐๔	๑๐	อย่างไร, ให้มัน	อย่างไร ให้	
๒๐๔	๑๒	ก่อนแล้ว	มาก่อนแล้ว	
๒๐๕	๓ จล.	ทุกรูปแบบ	ทุกๆรูปแบบ	
๒๐๖	๑ จล.	เดี๋ยวปัญหา	เดี๋ยวนี้ปัญหา	
๒๐๖	๑๑ จล.	ทันกาล	ได้ทันกาล	
๒๐๙	๖	ประจำวัน	ประจำวันๆ	
๒๑๒	๕	สัญญลักษณ์	สัญลักษณ์	
๒๑๗	๖	นี่ก็ว่า	นี้เรียกว่า	
๒๑๙	๔ จล.	อยู่หนึ่งๆ.	หนึ่งๆ	
๒๑๙	๖ จล.	โปรตรอน,	โปรตรอน, หรืออะไร	
๒๒๑	๖ จล.	จิตธาตุ	จิตตธาตุ	
๒๒๑	๖ จล.	ของจิตละเอียดที่สุด	ละเอียดที่สุดของจิต	
๒๒๕	๓ จล.	ไปอย่างนั้น	แต่อย่างนั้น	
๒๒๕	๑ จล.	มันทำ	เมื่อทำ	
๒๒๗	๔	เป็นจิต	ไปเป็นจิต	
๒๒๗	๕ จล.	ก็เปลี่ยนเป็น	ก็เปลี่ยน เปลี่ยนเป็น	
๒๒๘	๓	ก็ขอพยายาม	ก็ขอให้พยายาม	
๒๓๓	๑๐	คือทำลาย	หรือทำลาย	
๒๓๔	๒	ที่ต้องปลูก	ที่จะปลูก	
๒๔๐	๘	แบ่งระบบภายในออก	แบ่งออก →	๒๔๐, ๒๔๑, ๒๖๖ ดูพร้อมกันทั้ง ๓ หน้า จะได้ความรู้กว้าง
๒๔๐	๖ จล.	ตัวคนนั้น	ตัวบุคคลนั้น	
๒๔๔	๒	เช่นเครื่อง	เครื่อง	
๒๔๗	๙	คือ ดิน น้ำ ไฟ ลม	คือ →	ดิน น้ำ ไฟ ลม ขีดออกเพราะท่านพูดแบบยั้ง กลับพูดใหม่
๒๔๗	๔	โรคจิต	ระบบจิต →	ตามเทปจึงจะถูก แต่ตามหนังสือก็ถูกอีกนัยหนึ่ง
๒๔๘	๓ จล.	ขวางละ	ขวางแหละ	
๒๕๐	๗ จล.	ระบบที่ฝ่ายที่	ระบบฝ่ายที่ →	คำว่า 'ที่' คำแรกเกิน
๒๕๑	๘ จล.	เป็นเรื่อง	มันพูดเป็นเรื่อง	
๒๕๒	๗	ที่จะทำ	ที่จะมาทำ	

หน้า	บรรทัด	คำในหนังสือ	ถ้อยคำในเทป	หมายเหตุผู้สอบเทป
๒๕๒	๑๓	เราก็รู้จัก	แล้วก็รู้จัก	
๒๕๕	๖	ทุกคน	ทุกคน. ทุกคนทำไม่ได้.	
๒๕๖	๒	หลงไปอยู่	หลงไปผิดอยู่	
๒๖๑	๔	มาคิดดู	เอามาคิดดู	
๒๖๑	๒ จล.	เป็นระบบ	เป็นตัวระบบ	
๒๖๑	๑ จล.	แผ่นดินคือแทงแผ่นดินตลอด	แผ่นดิน	
๒๖๒	๓ จล.	ปัญหาหนึ่ง	อีกปัญหาหนึ่ง	
๒๗๑	๗ จล.	เดี๋ยวนี้	ทีนี้	
๒๗๗	๘ จล.	ไม่เจริญอะไรได้	เจริญอะไรไม่ได้	
๒๘๐	๘ จล.	แล้วมันก็	เพราะฉะนั้นมันก็	
๒๘๒	๒	ยังไม่ได้มี	ยังไม่ได้อายตนะทั้งหก ยังไม่ได้มี	
๒๘๒	๑๐	แล้วนี้เวทนา	แล้ว. ทีนี้เวทนา	
๒๘๓	๓	โผฏฐัพพะได้	โผฏฐัพพะ ธัมมารมณ์ ได้	
๒๘๔	๘	จมูก.	จมูก ฯลฯ. →	ฯลฯ คือมีเวทนาครบ ๖ อายตนะ
๒๘๔	๑๒	เห็นมาแล้ว	เป็นมาแล้ว →	ตามเทปจึงจะถูกประสงค์
๒๘๕	๖ จล.	โกรธ บางอย่างก็เกิด	โกรธบางอย่าง ก็เกิด	
๒๙๐	๙	ตัวตนนี้ก็ถูก	ตัวตนนี้ถูก	
๒๙๑	๔	ที่จิตคิดนึก	ที่จิตคิด	
๒๙๓	๔	เก็บไว้ใน	เก็บไว้ๆใน	
๒๙๔	๑ จล.	ทวีขึ้นๆ.	มากทวีขึ้นๆ.	
๒๙๘	๗	ในรูปาวจร	ในรูปของรูปาวจร	
๒๙๘	๑๑	หรือร่างกายอื่น	โดยร่างกายอื่น	
๓๐๓	๒ จล.	คือเรียกว่า	จะเรียกว่า	
๓๐๔	๖	กัมมยตาญาณ	กัมยตาญาณ	
๓๐๔	๑๐	กลับ	เป็น	
๓๐๕	๔	แรกแม้	แรกโน้น แม้ →	คำตามเทปเข้าใจง่าย และชัด
๓๐๖	๙	โง่หนัก	โง่ๆหนัก	
๓๑๖	๘	เคยได้ยิน	จะเคยได้ยิน	
๓๑๖	๑๓	สอนเรื่องนี้.	สอนกันอย่างนี้.	
๓๑๗	๑ จล.	ที่ผสม	ที่ผสมหรือ	

หน้า	บรรทัด	คำในหนังสือ	ถ้อยคำในเทป		หมายเหตุผู้สอบเทป
๓๑๘	๒ จล.	ก็เพื่อสอน	ก็เพื่อจะสอน		
๓๑๙	๓	ธาตุที่เป็น	ธาตุที่	→	คำตามเทปดีกว่า
๓๑๙	๔	ในพระ	เช่นพระ	→	คำตามเทปกินความกว้าง
๓๑๙	๓ จล.	อะไรก็ตาม	ถ้วยอะไรก็ตาม		
๓๒๓	๘ จล.	๓ หมวด :-	(๒ พวกๆละ) ๓ หมวด :-	→	คำในวงเล็บทุกแห่งไม่มีในเทป
๓๒๔	๒	อากิญจนะ	อากิญจัญญะ		
๓๒๖	๓ จล.	จิตคิดว่าตัวที่เรา	จิตที่คิดว่าตัวเรา	→	คำตามเทปถูก
๓๒๙	๓	เป็นผู้หญิง	เป็นมนุษย์ผู้หญิง	→	คำตามเทปถูกกว่า
๓๒๙	๗ จล.	ปะร	ประ		
๓๓๐	๘	สอนว่า	สอนว่ามัน		
๓๓๐	๘ จล.	เลย.	ไป.		
๓๓๑	๘ จล.	ตัวตน	ตัวตนๆ		
๓๓๔	๘	แห่งตัวตน	แห่งตัวตนแล้ว		
๓๓๕	๓	รู้เรื่องว่า	รู้เรื่อง	→	คำตามเทปชัดกว่า
๓๓๖	๕	เป็นต้นนี้. นี่เรียก	เป็นต้น. นี้เรียก		
๓๓๗	๒ จล.	นี้ต่อมา	ทีนี้ต่อมา		
๓๔๑	๑๑	นี้ก็	สิ่งนี้ก็		
๓๔๑	๑๓	สสำขา	สสงฺขา		
๓๔๓	๘	นี่ข้อ	นี่คือข้อ		
๓๔๓	๙	คือ ๑๒	ตั้ง ๑๒	→	คำในหนังสือผิด
๓๔๓	๑๓	สัญญาเป็น	สัญญาก็เป็น		
๓๔๔	๓	ภาษาธรรมดาชาวบ้าน	ภาษาชาวบ้านธรรมดา		
๓๔๘	๓	ภายใน	ทางภายใน		
๓๕๐	๘	การปรุง,	การปรุง, ธาตุเป็นที่ดับ,		
๓๕๐	๒ จล.	เป็นที่สุด	เป็นที่สิ้นสุด		

ตามเสียงในเทปคำสุดบรรทัดหน้า ๓๕๐ มีเนื้อความต่อกันไปกับบรรทัดแรกของหน้า ๓๕๑ ดังนี้ว่า :- "นั่นพูดความจริง ภาษาคนผู้รู้ว่า นิพพานเป็นที่สุดแห่งความทุกข์" ถูกใช้ได้เหมือนกันทั้งสองความหมาย คือทั้งในหนังสือและในเทป ต่างแต่พยัญชนะตัวหนังสือ ที่ยกมาก็เพื่อทราบว่าตรงนี้ท่านพูดไว้ดังกล่าวนั้น

๓๕๑	๕ จล.	ธัมารมณ์	ธัมมารมณ์	→	บางแห่งในเล่มนี้ใช้
๓๕๓	๗	นี้การ	ทีนี้การ		ธรรมารมณ์ก็มี ถูกทั้งคู่
๓๕๓	๘ จล.	แต่ว่า	แต่ว่าจะ		

หน้า	บรรทัด	คำในหนังสือ	ถ้อยคำในเทป	หมายเหตุผู้สอบเทป
๓๕๕	๔	มานั่งอยู่ในป่า ที่เป็น	เข้ามามานั่งอยู่ในป่า ซึ่งเป็น →	เทปกินความกว้างใน
๓๕๕	๑๐	ต้นไม้มัน	ให้ต้นไม้มัน	หนังสือถูกนัยเดียว
๓๕๘	๔	มีอยู่ในโลกนี้	มีอยู่ ในโลกนี้ →	วรรคตามเสียงในเทป ที่
๓๕๘	๖	ใจเรียก	ใจ นี่เรียก	ยกมานี้ เพื่อให้เห็นว่า
๓๕๙	๘	จะแกงนี้	จะแกงอย่างนี้	คำในเทปมีความกว้าง
๓๖๐	๖	ทีนี้มันก็รู้สึกอะไรได้.	เดี๋ยวนี้มันก็รู้สึกอะไรได้	ถ้าไม่วรรคมีความแคบ
๓๖๑	๔	ไม่หลงรูป	ไม่หลงในรูป	โดยเฉพาะตรงนี้ (ลอง
๓๖๓	๕ จล.	นี้พระ	ทีนี้พระ	เปิดไปพิจารณาดู จะเห็น
๓๖๓	๔ จล.	ไม่มีอะไร	ไม่มีอะไรที่	ว่าหนังสือที่มีวรรค
๓๖๕	๗ จล.	จะโกรธ	หรือจะโกรธ	เครื่องหมายถูกต้องนับว่า
๓๖๕	๘ จล.	เหลืออยู่ แล้วก็ไม่มี	เหลืออยู่แล้ว ก็ไม่มี	สำคัญ)
๓๖๗	๒	รู้มันยาก	รู้ได้ยาก	
๓๖๗	๑๑ จล.	ที่ได้ยิน	ที่เขาได้ยิน	
๓๖๘	๗	อุปาทวย	อุปปาทวย	
๓๖๙	๑๑	วิสังขาร คต์	วิสงฺขารคต์	
๓๗๑	๖	ถือมั่น. ถ้าเอา	ถือมั่นเอา →	คำตามเทปนั้น ถ้าเข้าใจ
๓๗๔	๓	ฝ่ายรูป	นี่ฝ่ายรูป	ไม่ถูก จะผิดความหรือ
๓๗๔	๙	ไม่เป็นที่	ก็ไม่เป็นที่	เข้าใจไม่ได้ ที่จริงตาม
๓๗๕	๙	ตามลำดับ	ตามลำดับว่า	เทปนั้นถูกแล้ว ตาม
๓๗๕	๑๒	ธาตุ ๖	ว่าธาตุ ๖	สำนวนแบบนี้ คำใน
๓๗๕	๑๑ จล.	สมมติว่า	สมมติเรียกว่า	หนังสือแยกเป็นประโยค
๓๗๕	๑ จล.	ธาตุธรรม-	ธาตุตามธรรม-	เข้าใจความได้ง่าย โดย
๓๗๖	๙	อะไรดี	ว่าอะไรดี	สรุปใจความเหมือนกัน
๓๗๗	๘	เอาตัวมันเอง	หรือเอาตัวมันเอง	
๓๗๗	๑๒	ทุกข์ทั้งปวง	ทุกข์ทั้งปวง ท่านบัญญัติ สั้นๆว่า	
๓๗๗	๑ จล.	มันได้อร่อย	มันได้ความอร่อย	
๓๗๘	๑๐	บางทีจิตนั้น	บางทีจิต	
๓๗๙	๖	ว่าเป็นเรื่อง	ว่าเป็นความคิด	
๓๗๙	๘	ว่าเป็นรูปเป็น	ว่าเป็นรูป	
๓๗๙	๑ จล.	นัยน์ตา	ตา	
๓๘๐	๕ จล.	นั้นคือต้นไม้	นั้นคือต้นไม้อีก	

หน้า	บรรทัด	คำในหนังสือ	ถ้อยคำในเทป	หมายเหตุผู้สอบเทป
๓๘๓	๗	บุญถูก	แล้วบุญถูกตาม	
๓๘๓	๑ จล.	ความหมาย	ตามความหมาย	
๓๘๕	๖	พวกบุญนี้	พวกบุญอยู่	
๓๘๕	๗ จล.	ที่นี้นอกออกไปจากอวกาศ	ที่นี้ถ้าออกไปอวกาศนอกไปอวกาศ →	ในหนังสือผิดความ. ผิดตรงข้ามจากเทป
๓๘๕	๕ จล.	แยกเป็น	แยกได้เป็น	
๓๘๖	๒ จล.	มีอาการ	ก็มีอาการ	
๓๘๗	๒ จล.	นี้ปลูก	ที่นี้ปลูก	
๓๙๐	๙	นี้ความเข้าใจ	ที่นี้ความเข้าใจ	
๓๙๐	๙	นี้ความเห็นแจ้ง	ที่นี้ความเห็นแจ้ง	
๓๙๐	๓ จล.	จบเอาที่เห็น	จบเอาที่รู้ที่เห็น	
๓๙๑	๑ จล.	เยือกเย็น	เยือกเย็นๆ	
๓๙๑	๒ จล.	ให้มาก:	ให้มากชิ:	
๓๙๑	๔ จล.	ลองชิมดู	ลองชิมดูชิ.	
๓๙๑	๔ จล.	ก็ชิมดู.	ก็ชิมดูชิ.	
๓๙๕	๙	แล้วก็ยิ่ง	แล้วก็ยังยิ่ง	
๓๙๙	๑๐ จล.	ขึ้นอยู่เหนือ	ขึ้นเหนือ	
๓๙๙	๑๐ จล.	พ้นความ	พ้นจากความ	